

**ПАЁМИ
АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ
ТОҶИКИСТОН**

**ВЕСТНИК
АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ
ТАДЖИКИСТАНА**

**BULLETIN
OF THE ACADEMY OF EDUCATION
OF TAJIKISTAN**

*Маҷаллаи илмӣ, маърифатӣ ва таълимӣ-методӣ аз соли 2007 нашр мешавад
Научно-просветительский и учебно-методический журнал издаётся с 2007 года
Scientific and educational – methodical journal published since 2007*

№ 2 (56), 2025

САРМУҲАРИР:

САФАРОВ Ш.А. – доктори илмҳои педагогӣ, президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРИР:

КАРИМЗОДА М.Б. – доктори илмҳои педагогӣ, саркоотиби илмӣ Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

КОТИБИ МАСЪУЛ:

МУҲИДДИНЗОДА Б. – номзади илмҳои педагогӣ, ёрдамчи президенти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

ЛУТФУЛЛОЗОДА М. – узви пайвасти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

ШАРИФЗОДА Ф. – узви пайвасти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

КАРИМОВА И.Х. – узви пайвасти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

БОБИЗОДА Ғ.М. – узви пайвасти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои биологӣ ва фармасевтӣ, профессор

НУЪМОНОВ М. – узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

ШЕРБОЕВ С. – узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор

НЕЪМАТОВ С.Э. – доктори илмҳои педагогӣ, профессор

ГУЛМАДОВ Ф. – доктори илмҳои педагогӣ

АБДУРАШИТОВ Н. – номзади илмҳои психология, мудири шуъбаи инноватсия ва технологияи таълими Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

ҲАЙАТИ МУШОВАРА:

САИДЗОДА Р.Ҳ. – вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

ХУВАХТЗОДА Қ.Х. – президенти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

ҲОШИМЗОДА Ҳ. – муовини якуми вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон

НИЁЗИ С. – директори Пажӯҳишироҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии АТТ

МИРЗОЗОДА Н. – ректори Донишқадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф

Мачалла ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Мачалла ба Феҳристи навирифтаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 03.06.2019 ворид шудааст.

Мачалла ба манбаи маълумоти Индекси иқтибосҳои илмӣ Россия ворид карда шудааст.

Мачалла таҳти № 059/МҶ 17-уми апрели соли 2018 дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон сабти ном шудааст.

Суроға: 734063, ш. Душанбе, кӯчаи А. Адҳамов – 11/2, Академияи таҳсилоти Тоҷикистон

E-mail: att@maorif.tj **Сомона:** rayom-att.tj, **тел.:** +992 37 227 23 40, +992 37 222-22-40

ISSN 2222-9809

ISSN 2222-9809

2 2 2 2 9 8 0 9

Индекси обуна: 77727

© Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, 2025

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

САФАРОВ Ш.А. – доктор педагогических наук, президент АОТ

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

КАРИМЗОДА М.Б. – доктор педагогических наук, главный учёный секретарь АОТ

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

МУХИДДИНЗОДА Б. – кандидат педагогических наук, пом. президента Академии образования Таджикистана

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

ЛУТФУЛЛОЗОДА М. – академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

ШАРИФЗОДА Ф. – академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

КАРИМОВА И.Х. – академик Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

БОБИЗОДА Г.М. – академик Академии образования Таджикистана, доктор биологических наук, доктор фармацевтических наук, профессор

НУЪМОНОВ М. – член корреспондент Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

ШЕРБОЕВ С. – член корреспондент Академии образования Таджикистана, доктор педагогических наук, профессор

НЕГМАТОВ С.Э. – доктор педагогических наук, профессор

ГУЛМАДОВ Ф. – доктор педагогических наук

АБДУРАШИТОВ Н. – кандидат психологических наук, зав. отделом инновации и технология обучения Академии образования Таджикистана

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

САИДЗОДА Р.Х. – министр образования и науки Республики Таджикистан

ХУВАХТЗОДА К.Х. – президент Национальной Академии наук Таджикистана

ХОШИМЗОДА Х. – первый зам. министра образования и науки Республики Таджикистан

НИЁЗИ С. – директор Института развития образования имени А. Джами АОТ

МИРЗОЗОДА Н. – ректор Республиканского института повышения квалификации и переподготовки работников сферы образования

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте Республики Таджикистан от 03.06.2019.

Журнал включён в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ).

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 17 апреля 2018 года за № 059/МД.

Адрес: 734063, г. Душанбе, ул. А. Адхамова – 11/2, Академия образования Таджикистана

E-mail: att@maorif.tj Сайт: payom-att.tj, тел.: +992 37 227 23 40, +992 37 222-22-40

ISSN 2222-9809

© Академия образования Таджикистана, 2025

Индекс подписки: 77727

CHIEF EDITOR:

SAFAROV SH.A. – Doctor of Pedagogical sciences, the President of AET

DEPUTY CHIEF EDITOR:

KARIMZODA M.B. – Doctor of Pedagogical Sciences, Chief Scientific Secretary of AET

EXECUTIVE SECRETARY:

MUHIDDINZODA B. – Candidate of Pedagogical Sciences, assistant the president Academy of Education of Tajikistan

EDITORIAL TEAM:

- LUTFULLOZODA M.** – Academician of the Academy of Education of Tajikistan, doctor of Pedagogical sciences, professor
SHARIFZODA F. – Academician of the Academy of Education of Tajikistan, doctor of Pedagogical sciences, professor
KARIMOVA I.KH. – Academician of the Academy of Education of Tajikistan, doctor of Pedagogical sciences, professor
BOBIZODA G.M. – Academician of the Academy of Education of Tajikistan, the doctor of Biological sciences, doctor of pharmaceutical sciences, professor
NUMONOV M. – Corresponding Member of the Academy of Education of Tajikistan Doctor of pedagogical sciences, professor
SHERBOEV S. – Corresponding Member of the Academy of Education of Tajikistan Doctor of pedagogical sciences, professor
NEGMATOV S.E. – Doctor of pedagogical sciences, professor
GULMADOV F. – Doctor of pedagogical sciences
ABDURASHITOV N. – Candidate of Psychological Sciences, Head of the Department of innovation and learning technology of the Academy of Education of Tajikistan

EDITORIAL COUNCIL:

- SAIDZODA R.H.** – Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan
KHUVAKHTZODA K.H. – President of the National Academy of Sciences of Tajikistan
HOSHIMZODA H. – first deputy Minister of Education and Science of the Republic of Tajikistan
NIYOZI S. – Director of the Institute for the Development of Education named after A. Jami AET
MIRZOZODA N. – Rector of the Republican Institute for Advanced Studies and retraining of educators

The journal is published in Tajik, Russian and English languages.

The journal is included in the List of reviewed scientific journals of the higher attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 03.06.2019.

The journal is included in the database Of the Russian science citation index

The journal was registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on April 17, 2018 under No. 059/MD.

Address: 734063, Dushanbe, 11/2 A. Adhamov Str., Academy of Education of Tajikistan

E-mail: att@maorif.tj **Site:** payom-att.tj, **phone:** +992 37 227 23 40, +992 37 222-22-40

ISSN 2222-9809

Subscription index: 77727

© Academy of Education of Tajikistan, 2025

МУНДАРИЧА		
СИЁСАТИ МАОРИФ		Саҳ.
НЕГМАТОВ С.Э.		
<i>Маориф дар асри 21: Рушди интеллектӣ ва потенциали эҷодӣ.....</i>		15 - 22
МАСЪАЛАҲОИ УМУМИНАЗАРИЯВИИ ПЕДАГОГИКА		
МУҲИДДИНЗОДА Б., ҲАМИДОВА М.		
<i>Тавсифи татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар осори Садриддин Айни.....</i>		23 – 27
МУРОДОВА Ш. С., ҚУРБОНОВА Ҷ.А.		
<i>Асосҳои илмӣ-назариявии истифодаи таҷрибаи ҷаҳонӣ аз нигоҳи интихоби касби хонандагон ва лоиҳакашии ояндабинии онҳо дар ин раванд.....</i>		27 – 33
АЛИҚУЛОВА С.Т.		
<i>Баланд бардоштани маданияти ҳуқуқӣ асоси боэътимоди нешгирӣ аз нашъамандӣ дар байни донишҷӯён.....</i>		33 – 40
АЗИМОВА М.Х.		
<i>Усул ва технологияи ташаққули салоҳиятҳои коммуникатсионии донишҷӯён дар донишгоҳҳои педагогӣ.....</i>		40 – 46
АМОНОВА М.Н.		
<i>Омилҳои рушд ва густариши забони давлатӣ дар шароити муосир.....</i>		46 – 50
БАБАЕВ Н.Е.		
<i>Шароити педагогии рушди таҷрибаи иҷтимоии донишҷӯёни донишгоҳ.....</i>		50 – 57
ИМОМОВ Х.Ш.		
<i>Тарбияи иқтисодии хонандагони синфҳои болоӣ ҳамчун талаботи рушди ҷомеа ва нешрафти илмӣ техника.....</i>		57 – 63
УЛФАТОВ М.М.		
<i>Истифодаи усулҳои анъанавӣ ва интерактивии таълим дар ташаққули салоҳияти хониши хонандагони синфҳои ибтидоӣ ҳангоми корҳои берунасинфӣ.....</i>		63 – 74
АТОЕВА Ш.Б.		
<i>Асосҳои назариявии кор бо матн ва таъсири он дар муносибат бо ҷомеа.....</i>		74 – 79
МУРОДОВА М.С.		
<i>Ташаққул ва татбиқи салоҳияти ҳуқуқиву шахрвандии омӯзгор дар низоми таҳсилоти муосир.....</i>		79 – 85
СОБИРОВА М.Н., ТАБАРОВ Н.С.		
<i>Асосҳои инкишофи тафаккури таҳлилии хонандагони синфҳои болоӣ дар дарсҳои фанни таърих.....</i>		85 – 93
САИДОВА Б.Т.		
<i>Тавсифи баҳор дар ашъори Амиришохии Сабзворӣ.....</i>		93 – 98
КОТИБОВА Ш.П.		
<i>Инкишофи нутқи хонандагони синфҳои ибтидоӣ.....</i>		98 – 103
ҲАКИМОВА Ҷ., МАҲМАДАМИНОВ Х.		
<i>Нақши салоҳиятмандӣ, роҳбарӣ дар нешгирӣ, ҳалли низоъ дар муассисаи таълимӣ.....</i>		103 – 111
САТТОРОВ Д.А.		
<i>Нақши тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар ташаққули тарбияи маънавии ҷавонон...</i>		111– 117
ТАЛБАКОВА Н.Қ.		
<i>Шахсияти омӯзгор ҳамчун омилҳои муҳими ташаққули тафаккури ахлоқии донишҷӯён.....</i>		118 – 123
ЧОБУЛОВА Н.М.		
<i>Ташаққули масъулияти маънавӣ дар наврасон дар шароити оилаи ҳозиразамони тоҷик</i>		124– 130

ШАРИПОВ А.А., ҲАКИМОВ С.М. Аҳамияти ташаккули сифатҳои тарбияи маънавӣ - ӯродавии хонандагонӣ синфҳои ибтидоӣ.....	131 – 137
ШАРИПОВ Ҳ.Ҳ., ЗОКИРОВ З.С. Ташаккули сифатҳои ахлоқии хонандагон дар раванди дарси тарбияи ҷисмонӣ	137– 141
ВАҲОБОВА А.А., НУРУЛОЕВА З.К. Проблемаҳои муосир дар ҳавасмандгардонии фаъолияти таълимии донишҷӯёни муассисаҳои олии ғайрифилологӣ.....	141– 148
ЁРОВ А.Б., ШАРИФЗОДА Б. Ташаккулдиҳии ҳудудиносии миллӣ ва масъулияти шахрвандии насли наврас дар низми фаъолияти иҷтимоии муассисаҳои таълимӣ.....	148 – 155
АҲМАДЗОДА Б.С., АБДУЛАҲАДОВА А.С. Истифодаи самаранокии технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар раванди омӯзиши забони англисӣ.....	156– 163
ИСМАТОВ С.Б. Технологияи муосири рақамӣ омили рушди сармояи инсонӣ.....	163 – 168
КАРИМОВА Д.Ҷ., ТУРСУНЗОДА Р.Г. Тарбияи валеологии мактаббачагон ва ҳаракати олимпӣ.....	168– 176
КОЖАХМЕТОВ Н. Нақши худтанзимкунӣ дар ҳамкориҳои байнишахсӣ ва мутобиқнавиҳои эмотсионалии хонандагон.....	176 – 182
ҚУРБОНОВА З.Ш., НАЗАРЗОДА Ғ. Донишҳои экологӣ ҳамчун воситаи муҳими тарбияи маънавӣ-ахлоқии хурдсолон	182 – 189
ҲАСАНОВА Ш. Самаранокии истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ дар таълими забони англисии муассисаи томактабӣ.....	189 – 193
ШАРОПОВ Ш.А., КОДИРОВА М.А. Иҷтимоишавии хонандагон дар муҳити иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ.....	194 – 200
МУҚИМЗОДА Н.Н. Иқдомҳои маорифпарваронаи Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рушди маориф ва илм.....	201– 204
МИРЗОЕВА Б.С., НУРАКОВА Н.Ҷ. Нақши калимасозӣ дар ташаккул ва гузариши завоқӣ бадеии хонандагон.....	205– 211
НИЁЗОВА М. Шуҳрати Ибни Сино ва нақши ривоятҳои дар муайян намудани шахсият ва симо (образ)-и ӯ.....	212 – 220
РУСТАМИ А. Хонавода ҳамчун институти махсуси тарбияи иқтисодӣ ва омили муҳими тарбиявии он.....	220 - 228
ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМ	
НАЗАРЗОДА Р.С., ҲАҚЁРОВ И.З., ИСМАТУЛЛОЕВ Д.О. Алгоритмҳои ба барномаҳои дар ҳалли масъалаҳо аз физика.....	239 – 236
РАҲИМЗОДА А.О., САЙВАЛИЕВ А.Б. Оиди истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар таълими математика.....	237 – 243
БОБОЗОДА У.Х. Маркази омодагии қаблӣ яке аз воситаҳои инкишофи қобилияти маърифатии хонандагон дар ҳалли масъалаҳои ҳисобӣ.....	244 – 250
ДАВЛАТЗОДА Р.Ҷ., КАРИМОВ Б.Ҷ. Методҳои муосири таълим барои рушди соҳаҳои техникӣ дар заминаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ.....	250 – 256

КУРБАНОВ С.Р. Вазифа ва хусусиятҳои асосии технологияи таълими проблемавӣ дар методикаи таълими математикаи мактаби миёна.....	256 – 267
ДАВЛАТЗОДА Р.Ҷ., АСЛАМЗОДА Б.А. Технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ ҳамчун омили рушди соҳаи тиб дар замони муосир.....	267 – 275
НАЗАРОВ А.П., ШЕРМАТЗОДА О.Т. Раванди ташаккули салоҳияти иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар донишҷӯёни донишгоҳи тиббӣ.....	275 – 280
ОРИФОВ А.А., МУСОҶОНЗОДА Ҷ. Ҷорӣ намудани равишҳои нав барои хонандагон ҳангоми омӯзиши химия тавассути таъмини методӣ.....	280 – 287
ҶОНМИРЗОЕВ Э.Ҷ., ПАЙШАНБИЕВА Х.Л. Истифодаи самаранокӣ усулҳои фаъоли таълим ҳангоми рушди салоҳиятҳои хонандагон дар раванди таълими фанни математика.....	288 – 294
ҶОРИЕВ У., РАҲИМЗОДА А.О. Омӯзонидани структураҳои алгебравӣ дар тайёр намудани омӯзгорони ояндаи математика.....	295 – 300
САИДОВА М.С. Омилҳои беҳтар кардани шароити педагогии таълими экологии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.....	300 – 308
ҶОРИЕВ У., ХАЙРУЛЛОЕВ Ш.А. Аналоги баъзе мафҳумҳои алгебра ва назарияи ададҳо дар структураҳои алгебравии гуногун.....	308 – 312
ПСИХОЛОГИЯ	
ШАРИПОВА М.Ё. Назаре ба афкори илмӣ дар бораи маъноӣ ҳаёт.....	313 – 322
ЭМОМНАЗАРОВА М.А. Омӯзиши маҳорат ва малакаҳои зиндагӣ барои навҷавонон ва ҷавонон.....	322 – 330
ГУЛЗОДА Р. Б., ШАРИФЗОДА Ш. М. Нақши рафтори бошӯрона ва маданияти рафтор дар ташаккули шахсияти кӯдакони синни томактабӣ.....	331 – 339
КАРИМОВА С.Р. Асосҳои назариявии масъалаи мутобиқшавӣ ва мутобиқсозии хонандагон ба таҳсил дар адабиёти психологию педагогӣ.....	339 – 347
РАҶАБОВА М.Х. Хусусиятҳои иҷтимоӣ –психологии мутобиқшавии ҳамсарон дар оилаи ҷавон.....	347 – 352
РИЗВОНОВА З.П. Оқибатҳои психологии азсаргузарониҳои зӯрварӣ аз ҷониби занон дар оила.....	352 – 361
ГУЛЗОДА Р. Б., ШАРИФЗОДА Ш. М. Моҳият, мазмун, сохтори обрӯ ва инъикоси он дар адабиёти педагогӣ – психологӣ.....	362 – 369
ШАРИПОВА М.Ё. Вижагиҳои дарк ва ҷустуҷӯи маъноӣ ҳаёт дар синни ҷавонӣ.....	369 – 378
ШАРИПОВ А.А., ХИДИРОВА М.М. Ҷанбаҳои психологии омодагии ҷавонон барои бунёди оилаи солим.....	378 – 384
ҚУРБОНОВ Ф., КАРИМОВА С.Р. Иштирок, муносибат ва ташаббуси волидон дар ҳамкории муассисаҳои таълимӣ чиҳати мутобиқшавии кӯдакон ба таҳсил.....	385 – 390
Ба тавачҷуҳи муаллифони	391

СОДЕРЖАНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПОЛИТИКА	Стр.
НЕГМАТОВ С.Э. Образование в 21 веке: Развитие интеллекта и творческого потенциала	15 - 22
ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ	
МУХИДДИНЗОДА Б., ХАМИДОВА М. Описание применения компетентностного подхода к образованию в творчестве Садирддина Айни.....	23 – 27
МУРОДОВА Ш. С., КУРБОНОВА Дж.А. Научно-теоретические основы использования мирового опыта с точки зрения профессионального выбора студентов и проектирования их будущего в этом процессе.....	27 – 33
АЛИКУЛОВА С.Т. Повышение правовой культуры надёжная основа предупреждения наркомании среди учащейся молодежи.....	34 – 41
АЗИМОВА М.Х. Методы и технологии формирования коммуникативных компетенций студентов в педагогических вузах.....	41 – 47
АМОНОВА М.Н. Факторы развития и расширения государственного языка в современных условиях.....	47 – 50
БАБАЕВ Н.Е. Педагогические условия развития социального опыта студентов вуза.....	50 – 57
ИМОМОВ Х.Ш. Экономическое воспитание старшеклассников как требование развития общества и научно-технического прогресса.....	57 – 63
УЛФАТОВ М.М. Использование традиционных и интерактивных методов обучения в формировании компетенции чтения у учащихся начальных классов в процессе внеурочной работы.....	63 – 74
АТОЕВА Ш.Б. Теоретические основы работы с текстом и ее влияние на отношения с обществом.....	74 – 80
МУРОДОВА М.С. Формирование и реализация гражданско-правовой компетенции педагога в современной системе образования.....	80 – 86
СОБИРОВА М.Н., ТАБАРОВ Н.С. Основы развития аналитического мышления у старшеклассников на уроках истории.....	86 – 94
САИДОВА Б.Т. Описание весны в стихах Амиришахи Сабзвори.....	94 – 99
КОТИБОВА Ш.П. Развитие речи учащихся начальных классов	99 – 104
ХАКИМОВА Дж., МАХМАДАМИНОВ Х. Роль компетентности, лидерства в предотвращении, разрешении конфликтов в образовательном учреждении.....	104 – 113
САТТОРОВ Д.А. Роль физической воспитании и спорта в формировании духовного воспитания молодежи.....	113– 119

ТАЛБАКОВА Н.К. <i>Личность преподавателя как важный фактор формирования этического мышления студентов.....</i>	119 – 125
ЧОБУЛОВА Н.М. <i>Формирования нравственной ответственности у подростков в условиях современной таджикской семьи.....</i>	125 – 132
ШАРИПОВ А.А., ХАКИМОВ С.М. <i>Важность формирования качеств духовно-волевого воспитания учащихся начальных классов.....</i>	132 – 138
ШАРИПОВ Х.Х., ЗОКИРОВ З.С. <i>Формирование нравственных качеств учащихся в процессе урока физической культуры.....</i>	138 – 143
ВАҲОБОВА А.А., НУРУЛОЕВА З.К. <i>Современные проблемы в мотивации учебной деятельности студентов неязыкового вуза.....</i>	143 – 150
ЁРОВ А.Б., ШАРИФЗОДА Б. <i>Формирование национального самосознания и гражданской ответственности подрастающего поколения в системе социальной деятельности образовательных учреждений.....</i>	150 – 157
АХМАДЗОДА Б.С., АБДУЛАХАДОВА А.С. <i>Эффективное использование информационно-коммуникационных технологии в процессе изучения английского языка.....</i>	157 – 164
ИСМАТОВ С.Б. <i>Современные цифровые технологии – фактор развития человеческого капитала.....</i>	165 – 169
КАРИМОВА Д.Дж., ТУРСУНЗОДА Р.Г. <i>Валеологическое воспитание школьников и олимпийское движение.....</i>	169 – 178
КОЖАХМЕТОВ Н. <i>Роль саморегуляции в межличностном взаимодействии и эмоциональной адаптации школьников.....</i>	178 – 184
КУРБОНОВА З.Ш., НАЗАРЗОДА Г. <i>Экологические знания как важное средство духовно-нравственного воспитания детей младшего возраста.....</i>	184 – 190
ХАСАНОВА Ш. <i>Эффективность использования современных педагогических технологий на занятиях английского языка в дошкольных учреждениях.....</i>	190 – 195
ШАРОПОВ Ш.А., КОДИРОВА М.А. <i>Социализация учащихся в информационно-коммуникационном среде.....</i>	195 – 202
МУКИМЗОДА Н.Н. <i>Меры в области образования президента страны уважаемый Эмомали Рахман в развитии образования и науки.....</i>	202 – 206
МИРЗОЕВА Б.С., НУРАКОВА Н.Ч. <i>Роль словообразования в формировании и развитии художественного вкуса читателей.....</i>	206 – 213
НИЁЗОВА М. <i>Известность Авиценны и роль преданий в определении его личности и образа.....</i>	214 – 222
РУСТАМИ А. <i>Семья как особый институт экономического образования и ее важный воспитательный фактор.....</i>	222 – 230
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ	
НАЗАРЗОДА Р.С., ХАКЁРОВ И.З., ИСМАТУЛЛОЕВ Д.О. <i>Алгоритмизация и программирование в решении задач по физике.....</i>	231 – 239

РАХИМЗОДА А.О., САЙВАЛИЕВ А.Б. Об использовании информационных технологий в преподавании математики.....	239 – 246
БОБОЗОДА У.Х. Подготовительный центр – одно из средств развития когнитивных способностей учащихся в решении задач.....	246 – 252
ДАВЛАТЗОДА Р.Дж., КАРИМОВ Б.Дж. Современные методы обучения для развития технических областей с использованием информационных технологий.....	252 – 259
КУРБАНОВ С.Р. Основные функции и признаки технологии проблемного обучения в методике преподавания математики в средней школе.....	259 – 269
ДАВЛАТЗОДА Р.Дж., АСЛАМЗОДА Б.А. Информационно-коммуникационные технологии как фактор развития медицинской сферы в современном времени.....	269 – 278
НАЗАРОВ А.П., ШЕРМАТЗОДА О.Т. Процесс формирования информационно-коммуникационных компетенций у студентов медицинского вуза.....	278 – 283
ОРИФОВ А.А., МУСОДЖОНЗОДА Дж. Внедрение новых подходов для учащихся при обучении химии посредством методическое обеспечение.....	283 – 290
ДЖОНМИРЗОЕВ Э.Дж., ПАЙШАНБИЕВА Х.Л. Эффективное использование активных методов обучения в развитии компетенций учащихся в процессе обучения математике.....	291 – 297
ЧОРИЕВ У., РАҲИМЗОДА А.О. Изучение алгебраических структур в подготовке будущих учителей математики.....	298 – 303
САИДОВА М.С. Факторы улучшения педагогических условий экологического воспитания студентов средних учебных заведений.....	303 – 311
ЧОРИЕВ У., ХАЙРУЛЛОЕВ Ш.А. Аналог некоторых понятий алгебры и теории чисел в различных алгебраических структурах.....	311 – 316
ПСИХОЛОГИЯ	
ШАРИПОВА М.Ё. Взгляд на научные мысли о смысле жизни.....	317 – 326
ЭМОМНАЗАРОВА М.А. Навыки обучения и жизненные навыки для молодежи и молодежи.....	326 – 335
ГУЛЗОДА Р. Б., ШАРИФЗОДА Ш. М. Роль осознанного поведения и культуры поведения в формировании личности дошкольников.....	335 – 343
КАРИМОВА С.Р. Теоретические основы проблемы адаптации и приспособления детей к обучению в психолого - педагогической литературе.....	343 – 351
РАДЖАБОВА М.Х. Социально-психологические особенности совместимости супругов в молодой семье.....	351 – 356
РИЗВОНОВА З.П. Психологические последствия переживания насилия со стороны женщин в семье.....	357 – 366
ГУЛЗОДА Р. Б., ШАРИФЗОДА Ш. М. Сущность содержание, структура, авторитет и его отражение в педагогика – психологических литературах.....	366 – 374

ШАРИПОВА М.Ё. <i>Особенности понимания и поиска смысла жизни в молодом возрасте.....</i>	374 – 383
ШАРИПОВ А.А., ХИДИРОВА М.М. <i>Психологические аспекты готовности молодежи к основанию семьи.....</i>	383 – 389
КУРБОНОВ Ф., КАРИМОВА С.Р. <i>Участие, отношение и инициатива родителей в сотрудничестве с образовательными учреждениями по адаптации детей к обучению.....</i>	389 – 396 397
К сведению авторов	

CONTENTS EDUCATIONAL POLICY		Pag.
NEGMATOV S.E. <i>Education in the 21st century: development of intelligence and creative potential.....</i>		15 – 22
GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF PEDAGOGY		
MUHIDDINZODA B., KHAMIDOVA M. <i>Implementation of competency - based language approach to teaching in Sadriddin Aini's work.....</i>		23 – 27
MURODOVA Sh.S., KURBANOVA J.A. <i>Scientific and theoretical basis for using world experience from the point of view of students' professional choice and designing their future in this process.....</i>		27 – 33
ALIKULOVA S.T. <i>Increasing legal culture a reliable basis for preventing drug addiction among students</i>		34 – 41
AZIMOVA M.Kh. <i>Methods and technologies of forming communicative competences of students in pedagogical universities.....</i>		41 – 47
AMONOVA M.N. <i>Factors of development and expansion of the state language in modern conditions....</i>		47 – 50
BABAEV N.E. <i>Pedagogical conditions for the development of university students' social experience..</i>		50 – 57
IMOMOV Kh.Sh. <i>Economic education of high school students as a requirement for the development of society and scientific and technological progress.....</i>		57 – 63
ULFATOV M.M. <i>Using traditional and interactive teaching methods in developing reading competence in primary school students during extracurricular work.....</i>		63 – 74
ATOEVA Sh.B. <i>Theoretical foundations of working with text and its impact on relations with society</i>		74 – 80
MURADOVA M.S. <i>Formation and implementation of civil-legal competence of a teacher in the modern education system.....</i>		80 – 86
SABIROVA M.N., TABAROV N.S. <i>Fundamentals of developing analytical thinking in high school students in history lessons.....</i>		86 – 94
SAIDOVA B.T. <i>Description of spring in the poems of Amirshahi Sabzvori.....</i>		94 – 99
KOTIBOVA SH.P. <i>The development of speech of initial classes of students.....</i>		99 – 104
KHAKIMOVA J., MAKHMADAMINOV Kh. <i>The role of competence and leadership in conflict prevention and resolution in an educational institution.....</i>		104 – 113
SATTOROV D.A. <i>The role of physical education and sports in the formation of spiritual education of youth.....</i>		113 – 119
TALBAKOVA N.K. <i>The personality of the teacher as an important factor in the formation of students' ethical thinking.....</i>		119 – 125
CHOBULOVA N.M. <i>Formation of moral responsibility in teenagers in the conditions of a modern tajik family.....</i>		125 – 132

SHARIPOV A.A., KHAKIMOV S.M. <i>The importance of forming the qualities of spiritual-volitional education of primary school students.....</i>	132 – 138
SHARIPOV H.Kh., ZOKIROV Z.S. <i>Formation of moral qualities of students in the process of physical education lessons.....</i>	138 – 143
VAHOBOVA A.A., NURULOEVA Z.K. <i>Modern problems in motivating students' learning activities a non-linguistic university.....</i>	143 – 150
YOROV A.B., SHARIFZODA B. <i>Formation of national self-consciousness and civil responsibility of the growing generation in the system of social activities of educational institutions.....</i>	150 – 157
AHMADZODA B.S., ABDULAHADOVA A.S. <i>Effective use of information and communication technologies in the process of learning english.....</i>	157 – 164
ISMATOV S.B. <i>Modern digital technologies are a development factor human capital.....</i>	165 – 169
KARIMOVA D.D., TURSUNZODA R.G. <i>Valeological education of schoolchildren and the olympic movement.....</i>	169 – 178
KOZHAKHMETOV N. <i>The role of self-regulation in interpersonal interaction and emotional adaptation of schoolchildren.....</i>	178 – 184
KURBONOVA Z.Sh., NAZARZODA G. <i>Ecological knowledge as an important means of spiritual and moral education of young children.....</i>	184 – 190
KHASANOVA Sh. <i>The role of pedagogical technologies in studying english language by senior preschool children.....</i>	190 – 195
SHAROPOV Sh.A., KODIROVA M.A. <i>Socialization of students in the information and communication environment.....</i>	195 – 202
MUKIMZODA N.N. <i>Measures in the field of education of the president of the country respected Emomali Rahman in the development of education and science.....</i>	202 – 206
MIRZOEVA B.S., NURAKOVA N.CH. <i>The role of word formation in the formation and development of artistic taste of readers.....</i>	206 – 213
NIYAZOVA M. <i>The family of Avicen and the role of the predictions in determining their person and image.....</i>	214 – 222
RUSTAMI A. <i>Family as a special institute of economic education and its important educational factor.....</i>	222 - 230
TEACHING TECHNOLOGY	
ZARZODA R.S., HAQYOROV I.Z., ISMATULLOEVI D.O. <i>Algorithmization and programming on solving problems in physics.....</i>	231 – 239
RAHIMZODA A.O., SAYVALIEV A.B. <i>About the use of information technology in teaching mathematics.....</i>	239 – 246
BOBOZODA U.Kh. <i>The preparatory center is one of the means of developing students' cognitive abilities in solving problems.....</i>	246 – 252
DAVLATZODA R.J., KARIMOV B.J. <i>Modern teaching methods for the development of technical areas using information technology.....</i>	252 – 259
KURBANOV S.R. <i>Main functions and features of problem-based learning technology in the methodology of teaching mathematics in secondary school.....</i>	259 – 269

DAVLATZODA R.J., ASLAMZODA B.A. <i>Information and communication technologies as a factor of development of medical sector in modern times.....</i>	269 – 278
NAZAROV A.P., SHERMATZODA O.T. <i>The process of forming information and communication competences in medical university students</i>	278 – 283
ORIFOV A.A., MUSOJONZODA J. <i>The introduction of new approaches for students in teaching chemistry through methodological support.....</i>	283 – 290
JONMIRZOEV E.D., PAISHANBIEVA Kh.L. <i>Effective use of active teaching methods in developing students' competencies in the process of teaching mathematics.....</i>	291 – 297
CHORIEV U., RAHIMZODA A.O. <i>The study of algebraic structures in the in the preparation of future mathematics teachers.....</i>	298 – 303
SAIDOVA M.S. <i>Factors of improvement of pedagogical conditions of environmental education of students of secondary educational institutions.....</i>	303 – 311
CHORIEV U., KHAYRULLOEV Sh.A. <i>Analogue of some concepts of algebra and number theory in various algebraic structures.....</i>	311 – 316
PSYCHOLOGY	
SHARIPOVA M.Y. <i>A look at scientific thoughts on the meaning of life.....</i>	317 – 326
EMOMNAZAROVA M. A. <i>Learning and life skills for youth and young adults.....</i>	326 – 335
GULZODA R. B., SHARIFZODA Sh. M. <i>The role of conscious behavior and culture of behavior in the formation of the personality of preschool children.....</i>	335 – 343
KARIMOVA S.R. <i>Theoretical foundations of the problem of adaptation and adjustment of children to learning in psychological and pedagogical literature.....</i>	343 – 351
RAJABOVA M.Kh. <i>Social and psychological characteristics of compatibility of spouses in a young family</i>	351 – 356
RIZVONOVA Z.P. <i>Psychological consequences of experience of violence from women in the family.....</i>	357 – 366
GULZODA R. B., SHARIFZODA Sh. M. <i>Meaningfulness, index, it is structure in pedagogical-psychological in literature.....</i>	366 – 374
SHARIPOVA M.Y. <i>Features of understanding and searching for the meaning of life at a young age.....</i>	374 – 383
SHARIPOV A. A., KHIDIROVA M.M. <i>Psychological aspects of youth preparation for building a healthy family.....</i>	383 – 389
KURBONOV F., KARIMOVA S.R. <i>Parental participation, attitude and initiative in cooperation with educational institutions to adapt children to learning.....</i>	389 – 396
<i>For authors.....</i>	397

ОБРАЗОВАНИЕ В 21 ВЕКЕ: РАЗВИТИЕ ИНТЕЛЛЕКТА И
ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА

НЕГМАТОВ Саъдулло Эргашович – доктор педагогических наук, профессор Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамов, 11/2, тел.: (+992) 918 50 63 18

В статье отмечается, что сфера образования как приоритетное направление государственной политики является одним из действенных инструментов и механизмов социально-экономического и культурного прогресса общества. Современная образовательная площадка позитивно меняет свой намеченный курс на самоопределение и самореализации личности. В этом направлении идет поиск необходимых условий и возможностей в личностно-деятельностном и профессиональном плане.

Говоря об образовании, традиционно представляем три важнейшие аспекты формирования личности: обучение, воспитание и развитие. Как видно, речь идет о совокупности приобретаемых участниками образовательного процесса не только знаний, умений, навыков, но и ценностных установок, опыта творческой деятельности и профессиональной компетенции.

Очевидность позитивного представления образовательной парадигмы современного периода не вызывает сомнений, так как возникает целесообразность рассмотрения проблемы с позиции единства образования, воспитания и обучения в качестве основных постулатов педагогической науки. Обучение, воспитание, развитие как педагогические категории мы воспринимаем как взаимосвязанные и логично обусловленные ценности самого понятия и содержания «образование». Учебно-академические достижения обучаемых можно оценить через качества их интеллектуальности и творческой способности.

Ключевые слова: образование, качество, интеллект, творчество, школа, знание, умение, навык, компетенция, компетентность, мышление, речь, субъект обучения, подрастающее поколение, школьник, студент, вуз.

МАОРИФ ДАР АСРИ 21: РУШДИ ИНТЕЛЛЕКТӢ ВА
ПОТЕНЦИАЛИ ЭҶОДӢ

НЕГМАТОВ Саъдулло Эргашович – доктори илмҳои педагогӣ, профессори Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А.Адҳамов, 11/2, тел.: (+992) 918 50 63 18

Дар мақолаи мазкур соҳаи маориф самти афзалиятноки сиёсати давлат зикр гардида, ҳамчун механизм ва воситаи рушди иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҷомеа пазируфта шудааст. Фазаи муосири таҳсилот беш аз пеш инкишоф ва вусъати худро дар партави ғайбгардии шахсияти муҳассил рӯйнамо мегардонад. Дар ин росто ҷустуҷӯ ва бозёфти шароити мусоид ва имконоти васеъ дар самти рушди маърифатӣ-зеҳнӣ ва касбияти шахсияти хонанда идома дорад.

Вақте сухан оид ба таҳсилот меравад, чун анъана се ҷанбаи муҳимми ташаккули шахсияти муҳассил пеши назар меояд: таълим, тарбия (парвариш) ва инкишоф (рушд). Ҷуноне, ки дида мешавад, сухан на танҳо оид ба азхудкунии дониш, маҳорат ва малака меравад, балки бештар ташаккули салоҳиятҳои эҷодӣ ва касбӣ меравад.

Мушаххасан сухан бобати баррасии масъала аз нигоҳи ягонагии мазмуну мундариҷаи таҳсил меравад, ки татбиқи он дар раванди таълим, омӯзиш, парвариш ва инкишофи муҳассили мақоми шоиста пайдо мекунад. Дар асри 21 раванди таълим ва омӯзишу парвариш рӯ ба ҷониби рушди маърифатӣ-зеҳнии муҳассилин мениҳад ва комёбиҳои омӯзандагон дар заминаи сифатан беҳтар ва баландгардидани салоҳиятҳои эҷодӣ ва қобилияти интеллектуалӣ ба даст меояд.

Вожаҳои калидӣ: таҳсилот, таълим, тарбия, парвариш, рушд, инкишоф, сифати таълим, зеҳн, маърифат, дониш, маҳорат, малака, салоҳият, тафаккур, насли наврас, мактабхон, донишҷӯ, мактаби оӣ.

EDUCATION IN THE 21ST CENTURY: DEVELOPMENT OF INTELLIGENCE AND CREATIVE POTENTIAL

NEGMATOV Sadullo Ergashovich – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A. Adkhamov St., 11/2, **phone:** (+992) 918 50 63 18

The article notes that the sphere of education as a priority area of state policy is one of the effective instruments and mechanisms of socio-economic and cultural progress of society. The modern educational platform is positively changing its intended course for self-determination and self-realization of the individual. In this direction, there is a search for the necessary conditions and opportunities in the personal-activity and professional terms.

Speaking about education, we traditionally present three most important aspects of personality formation: training, upbringing and development. As you can see, we are talking about the totality of not only knowledge, skills, abilities acquired by participants in the educational process, but also value systems, creative experience and professional competence.

The obviousness of the positive presentation of the educational paradigm of the modern period is beyond doubt, since it becomes expedient to consider the problem from the standpoint of the unity of education, upbringing and training as the main postulates of pedagogical science. We perceive training, upbringing, development as pedagogical categories as interconnected and logically conditioned values of the very concept and content of "education". The educational and academic achievements of students can be assessed through the qualities of their intelligence and creativity.

Key words: education, quality, intelligence, creativity, school, knowledge, ability, skill, competence, competency, thinking, speech, subject of learning, younger generation, schoolchild, student, university.

Человечество вступило в 21 век с большими ожиданиями, надеждами и успехами во всех сферах жизни и деятельности. Объектом нашего пристального внимания является сфера образования, которая ориентирована на развитие интеллектуальных и творческих способностей школьной и вузовской личности, развитие ключевых компетентностей для успешной жизни и профессиональной карьеры в современном, весьма быстро меняющемся мире. Особую значимость и ценность приобретают такие важные качества, как способность критически мыслить, быть мобильным и креативным, владеть искусством красноречия и действенной межкультурной коммуникацией. Все перечисленные умения и качества подрастающего поколения и студенческой молодежи необходимы для успешной адаптации и социализации в современной социокультурной среде.

Современная образовательная площадка все активнее расширяет зону своей привлекательности и продуктивности в контексте формирования когнитивно-

познавательной способности субъектов обучения. Сама жизнь ставит реальные условия, требуя продуктивного подхода участников образовательного процесса к своим обязанностям: происходит трансформация парадигмы в сторону обращения не только к знаниям, умениям и навыкам, а в большей степени - к компетентности и компетенциям.

В Национальной стратегии развития образования на период до 2030 года в Таджикистане одним из важнейших концептуальных аспектов трансформации содержания образования провозглашена реализация компетентностного подхода в обучении. Компетентностный подход - это деятельностная ориентация учителя/преподавателя на индивидуально-интеллектуальное, творческое, духовно-нравственное и толерантное развитие обучаемых в реальном масштабе их самостоятельности, самоопределения, самоактуализацию и социализацию. Основным инструментальным средством в достижении этих приоритетных целей и задач выступают образовательные конструкты в контексте формирования компетентности и компетенции субъектов обучения.

Современное отечественное образование находится на стадии глобальных позитивных изменений и реформ. В своем Послании парламенту Таджикистана Лидер нации, Президент страны Эмомали Рахмон особо отметил два ключевых вопроса, стоящего перед образованием: повышение качества обучения и подготовка высококвалифицированных педагогических кадров [1].

Сфера образования как приоритетное направление государственной политики является одним из действенных инструментов и механизмов социально-экономического и культурного прогресса общества. Современная образовательная площадка позитивно меняет свой намеченный курс на самоопределение и самореализации личности. В этом направлении идет поиск необходимых условий и возможностей в личностно-деятельностном и профессиональном плане.

Говоря об образовании, мы, традиционно, представляем три важнейшие аспекты формирования личности через обучения, воспитания и развития. Как видно, речь идет о совокупности приобретаемых участниками образовательного процесса не только знаний, умений, навыков, но и ценностных установок, опыта творческой деятельности и профессиональной компетенции.

Очевидность позитивного представления образовательной парадигмы современного периода не вызывает сомнений, так как возникает целесообразность рассмотрения проблемы с позиции единства образования, воспитания и обучения в качестве основных постулатов педагогической науки. Обучение, воспитание, развитие как педагогические категории мы воспринимаем как взаимосвязанные и логично обусловленные ценности самого понятия и содержания «образование». Учебно-академические достижения обучаемых можно оценить через качества их интеллектуальности и творческой способности.

Очевидно, что все перечисленные качества в известной степени составляют индивидуальные характеристики и ценностные ориентации субъектов обучения под названием базовые ценности. Это - интеллект, компетентность, воспитанность, трудолюбие, уважение к самому себе и окружающим. Образование и воспитание в системе формирования ценностей у школьной и вузовской личности проявляются именно в учебно-воспитательном процессе.

21 век представляет собой глобальный мир в контексте гуманизации и демократизации межчеловеческих отношений. Идет процесс позитивной реализации межкультурного диалога и коммуникации, проявляют себя во всей красе этикетные формулы общения, продуктивные контакты представителей различных этнических сообществ и народностей, высокая толерантность в отношении к национальным меньшинствам. Отчетливое осознание всего этого наблюдается всеми субъектами обучения и воспитания, работающие в педагогическом коллективе (дошкольное

заведение, общеобразовательное учреждение, высшее профессиональное и среднее специальное образование). По сути, речь идет об общечеловеческой ценности, представляя ее для всех, без исключения людей и социума.

Таджикистанское общество за период приобретения государственной независимости приобрело путь поступательного развития, в котором главенствующую роль играет образование. Современное образование в корне поменяло вектор своего развития, провозглашая важность образованного человека, интеллекта, всесторонне развитой личности. В этой связи, на повестку дня стоят новые задачи и требования, связанные с тенденциями и противоречиями 21 века. Это:

- обучаемость современного поколения умных и способных людей, которые движутся к качественному пополнению знаний, адаптируются к новым видам учебно-профессиональной деятельности;

- интеллектуально-творческое развитие, обеспечивающее успешность в изучении и освоении современных технологий;

- физическое развитие, которое влияет на здоровье, благополучие и качество жизни субъектов образования, способствует связям мозга, которые поддерживают речь, коммуникацию и навыки грамотности.

- креативность - способность критически и правильно мыслить, проявлять творческие способности не только в учебном процессе, но и в будущей профессиональной деятельности;

- духовность, патриотизм, гуманность и толерантность в контексте формирования общечеловеческих ценностей.

21 век невозможно представить без высокого образовательного уровня как важного социального института. Образование становится все более значимым в нашем мире, в нашей жизни и в нашем сознании. Без образования невозможно представить ни экономическую, ни политическую, ни культурную, ни научную жизнь. Поэтому вопросы развития системы отечественного образования объективно относим в сферу государственных и общественных приоритетов страны. Простое перефразирование сказанной мысли означает, что без развития образования трудно представить рост государства, общества и каждого гражданина, проживающего в нем.

Образование в логическом представлении и восприятии представляет собой процесс и более того продукт формирования ума, характера и интеллектуальных способностей личности. Говоря иначе, образование, интеллект, творческая компетентность становятся базовыми ценностями в 21 веке. Еще более внятно и очевидно – это весьма продвинутый век гуманитарных знаний в информационно-коммуникационной площадке.

По определению М.М.Поташника, «вместо прежнего понятия «образование» (вообще) возникает новое понятие «образование личности» как процесс и результат личной заботы, личной ответственности и личных заслуг и неудач – деятельности самого школьника по становлению, сотворению и развитию собственной личности и индивидуальности» [3, стр. 51].

Ныне на повестке дня стоят не вопросы производственного характера (производство товаров), а получение новых знаний, создание новых технологий, которые позитивно влияют на уровень технологического и социального развития человечества. Происходит понимание того, что образование коренным образом выходит на новые горизонты своей модернизации и развития. Оно положительно влияет на общее социально-экономическое развитие страны, становится соучастником сферы прибыльных инвестиций, площадкой искусственного интеллекта, эффективного вложения и использования капитала. Локомотивом и генератором всего это призваны стать умы, интеллекты с развитым аналитическим мышлением, когнитивными способностями, которые свое начало и будущее берут со школьной скамьи.

«Знания, умения, навыки – не вызывают возражений; показатели личностного развития - несомненны, но следует включить показатели самореализации, социальной мобильности и устойчивости; компетентность учителей» [3, стр. 77].

Изучение опыта многих передовых стран показывает, что они вовремя поняли, что следует принципиально реализовать новые подходы к образованию. Это, прежде всего, инвестиции в образование. К примеру, Южная Корея, даже имея дефицит во внешней торговле, умудрилась увеличивать внешние займы и поддерживать инвестиции в образование. Ныне они пожинают плоды такой политики и входят в число развитых стран мира.

Другим ярким примером является Сингапур, где создана такая система образования, что ее жители не желают выезжать на престижные работы за рубеж, чтобы не лишить своих детей возможности получить высокий уровень образования в своей стране. Все это говорит о том, что наше общество должно продуманно программировать свое будущее через систему образования. Высокий образовательный потенциал нации - одно из главных слагаемых ее процветания и успеха.

Отрадно, что в Таджикистане благодаря неустанной заботе Лидера нации, Президента страны, уважаемого Эмомали Рахмона наблюдается достаточно высокий темп роста расходов на образование, опережающий рост многих других статей бюджета страны. Однако проблем и задач, которые предстоит решить, больше, чем достижений.

Основная проблема, которая беспокоит - снижение уровня качественного образования. Налицо снижение уровня подготовки абитуриентов к конкурсным экзаменам в вузы. К сожалению, в вузы поступают студенты, не мотивированные к учебе. Это сказывается на качестве обучения, его результаты, на подготовку высококвалифицированных кадров. Отсюда, резюмируем, что образование должно формировать умения, знания, навыки, культуру достоинства, чести, энтузиазма и гуманистические ценности [3, стр. 29].

Молодых выпускников вузов мало привлекает сфера науки и образования. Лишь немногие студенты хотят после окончания вуза стать научными работниками. Есть, конечно, материальная сторона вопроса, скромное положение ученого, преподавателя, учителя, что не может способствовать приходу молодых специалистов в сферу науки и образования.

Исследуя основные стратегические направления и тенденции развития отечественного образования, мы невольно затрагиваем проблематику повышения качества образования. «Одна из самых сложных современных проблем образования связана не столько с поиском ответа «Как реформировать образование?», сколько с необходимостью разобраться в целях данного процесса: куда должна прийти в своем развитии система образования – вот главный вопрос сегодня» [4, стр. 44].

В этой связи возникает вопрос: «Что делать?». Ответ не простой, но он есть. Это, прежде всего, наличие продуктивного времени для учебы, для всесторонне подготовленного специалиста и личности, чтобы соответствовать требованиям, которые предъявляются жизнью и поступающим информационным потокам. Многое в этой связи зависит от добротного общего образования.

Пришло время новых ценностей. Владение основными средствами коммуникации и восприятия окружающего мира на базе учебных дисциплин, такие как математика, родной язык, иностранные языки, компьютерные технологии позволяют человеку добиться успехов в образовательном пространстве, самостоятельно осваивать новые интересующие объекты.

Если рассуждать, что образование и интеллект - основные ценности 21 века, то, в первую очередь, мы представим перед собой масштабы добротного базового образования. Оно закладывает не только знания, но и основу развития человека на всю жизнь. Анализ образовательной оценки и эффективности полезных действий

современного школьного субъекта говорит о том, что он не похож на своих ровесников, сидевших за партами 20-30 лет назад. Наблюдения показывают, что у большинства учащихся, сидящих за партой школьного учреждения, мышление - «клиповое». Детям нравятся не аналитические материалы, а информации тезисного характера в виде коротких сюжетов, ярких и эмоциональных образов, простых и доступных по содержанию. Им не нужна «головоломка».

Психологи приводят такой пример: современный ребенок хуже концентрируется, ему сложнее, чем человеку прошлого поколения сесть и прочесть 30 страниц книги. Ему проще переключаться, ему проще читать книгу и слушать одновременно любимую песню. У него меньше внимания, но больше переключения. Это феномен изменения общества, в котором растут современные дети. Причина кроется в том, что стало неимоверно больше информационных потоков. Дети ныне другие, и реалии таковы, что учить их приходится по-другому.

Сегодня в среде школьников замечен повышенный статус ученика, умеющего делать что-то с помощью компьютера. Компьютер становится круглосуточным другом и партнером. Живая книга уже мало интересует современное поколение.

Практическая же ценность компьютерных информационных, мягко говоря, невелика: в «сухом остатке» остается меньше половины от полученной информации, хотя, как ни парадоксально, многие педагоги и психологи считают, что современные инновационные технологии стимулируют творчество ребенка, учат выделять важнейшие тезисы, искать доказательства, подбирать примеры. Однако, многое зависит от правильной работы и учебы на компьютерной основе.

Несомненно, велика роль учителя с его гибкостью и оперативностью. Его основная задача - способствовать процессу когнитивно-познавательного обучения, охватывать не только теоретическую информацию, но и практические навыки, знания о природе, понимание человеческих отношений и жизненных ценностей. Это требует использования разных стратегий и подходов. Например, чтобы выучить иностранный язык, лучше ежедневно общаться, а не просто выполнять упражнения на грамматику.

Современная технология работает на прогресс человеческого интеллекта, его культуры и инновации. Однако главной проблемой становится правильное использование современной технологии. Например, для неопытного человека компьютер служит как обычная пишущая машинка, а для кого-то он инструмент изобретения. Интеллект и профессиональная компетенция в этом контексте служат в качестве существенного потенциала для улучшения образования практически во всех направлениях: в класс можно перенести весь мир, главное - уметь использовать современные компьютерные технологии.

Школа и урок - важные площадки для обогащения учащихся новыми знаниями, умениями, навыками и компетенциями. Здесь велика роль преподавателя и методики преподавания. Последнее должно быть захватывающим в виде беседы, диалога, а не монолога. Важно захватить внимание детей, пробуждать их интерес и минимизировать односторонний канал передачи информации, внося больше элементов импровизации на уроке.

В первую очередь, нужно дать правильную оценку состоянию и ситуации в данном направлении, «разобраться в понятийной основе и в результате выявить наиболее сформировавшиеся проблемы мировой системы образования с последующим взглядом на «родные просторы» [4, стр. 45].

В эпохе функционирования и упрочения в вузах кредитной системы образования стало модой широкое использование тестовых заданий в целях диагностики уровня знаний, умений и навыков учащихся. Не будем говорить о компетентности обучающихся в условиях простой сдачи зачетов и экзаменов, так как весьма трудно оценить уровень академического их мышления. В тестах, что

удивительно, нет варианта ответа самого школьника. Он часто интуитивно угадывает нужный ответ из предложенных вариантов. Нет ни анализа, ни сознательного выбора правильного ответа. А как тут можно улучшить качество базового образования.

Школа должна готовить подрастающее поколение к взрослой жизни. В эпохе рыночных отношений дети должны получать экономическое образование, знать, как сохранить и увеличить доход, как получить его, как зарабатывать. В этой связи, в Национальной стратегии развития образования Республики Таджикистан до 2030 года большое внимание уделяется экономическим знаниям субъектов обучения.

Экономические знания становятся важной предпосылкой академической успеваемости школьников, приобретения первоначальных экономических знаний, умений и навыков, начиная уже с начальной школы, правильного восприятия понятий, терминов и обозначений в контексте формирования экономических представлений. Именно школа была и остается эффективным социальным институтом, через которого идет обучение и воспитание подрастающего поколения в будущей грядущей жизни и профессиональной деятельности.

Одной из главных задач современной школы должно быть обучение мыслить детей со школьного возраста. Следует поощрять их мыслить творчески. Для этого нужно задавать им открытые вопросы, чтобы правильно изложить свои мысли. К сожалению, эти качества не присущи многим учащимся. Основные причины некрасивого изложения мысли: скудный словарный запас; нарушение логики построения предложений и рассказа в целом; употребление слов-паразитов в речи; ограниченный запас знаний по тому или иному предмету.

Несомненно, здесь нужно определить, какие качества важны для формулирования мысли. На наш взгляд, наиболее привлекательными и продуктивными качествами являются:

Концентрация. Умение усилить внимание на одной идее. Помогает не терять нить рассказа, следить за сказанным. Концентрация - способ правильно выражать мысли. А словарный запас - инструмент для их выражения. Большой запас слов делает речь содержательной, яркой и понятной.

Память. Ее развитие помогает подбирать аргументы, быстрее расширять запас слов, создавать базу для разговора и выступлений.

Учимся строить предложения

В результате неправильного построения предложений в ходе общения или выступления возникают долгие паузы, говорящий перебирает ряд слов-синонимов, путается в окончаниях в слове, строит неверные грамматические конструкции, нарушая смысловое оформление речи.

Вести дневник афоризмов. Запись нравящихся выражений, цитаты великих людей, удачные шутки или высказывания весьма важны в развитии культуры речи обучающихся. Их можно запоминать и использовать в нужное учебное время. Афоризмы увеличат речевое разнообразие и приучат к правильным речевым конструкциям.

Прослушивание аудиокниг. Для правильного формулирования предложений необходима среда, где вы будете постоянно слышать красиво построенную речь. В повседневном общении много сокращений и просторечий, поэтому рекомендуем слушать аудиокниги. Они выработают привычку к правильному формулированию речи.

Обогащение словарного запаса

Богатый словарный запас приводит к разнообразию речи. Она интересна для собеседников и слушателей, потому что показывает красноречие, продуктивное участие в акте коммуникации, знаниях.

Особенно нужно учить школьников работать с толковым словарем. Найти значение каждого незнакомого слова, которое встречается. Строить с ним

предложения для того, чтобы понять его употребление в контексте. Запоминать слово обязательно в контексте, иначе возможно неправильное его использование в речи.

Важно учиться подбирать синонимы. Они добавляют в речь разнообразие, помогают избавиться от тавтологии, заменить многозначные слова на более конкретные. С помощью компьютера можно дать запрос: «слова с наибольшим количеством синонимов». Они разнообразят речь и расширяют словарный запас.

Обучение и развитие мышления идут параллельно и взаимно стимулируют друг друга. А развитие критического мышления должно начинаться именно со школьной скамьи. Это способность оценивать информацию, осознавать предубеждения или предположения, включая собственные размышления. Как и информационная грамотность, оно включает в себя оценку аргументов, выявление и решение проблем объективным и систематическим образом, а также четкое изложение идей.

Чтобы развить критическое мышление, стремитесь расширить свой кругозор и больше узнавать о разных предметах и явлениях, следует учиться задавать вопросы, анализировать текст, придумывать разные варианты развития событий, тренировать логику, внимание и воображение с помощью игр, головоломок и специальных упражнений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Стратегия развития национального образования в Таджикистане на период до 2030 года. – Душанбе: Маориф. 2020. – 84 с.
2. Послание Президента Республики Таджикистан парламенту. Душанбе. – 2022. – 24 с.
3. Поташник, М.М. Качество образования: проблемы и технология управления (В вопросах и ответах). – М.: Педагогическое общество России, 2002. – 352 с.
4. Пугач, В.Н, Кирсанов, К.А., Алимова, Н.К. Качество образования: приглашение к размышлению: Монография /В.Н.Пугач, К.А.Кирсанов, Н.К.Алимова. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2012. – 312 с.

**МАСЪАЛАҲОИ УМУМИНАЗАРИЯВИИ ПЕДАГОГИКА
ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ
GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF PEDAGOGY**

**ТАВСИФИ ТАТБИҚИ МУНОСИБАТИ БОСАЛОҲИЯТ БА ТАЪЛИМ ДАР
ОСОРИ САДРИДДИН АЙНӢ**

МУҲИДДИНЗОДА Баҳриддин – номзади илмҳои педагогӣ, сармутахасси шӯъбаи педагогика ва методикаи таълими Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2. **E-mail:** bakhriddin.1973@mail.ru, **тел.:** (+992) 904 29 22 66

ҲАМИДОВА Мусалам – омӯзгори калони кафедраи методикаи таълими фанҳои ҷамъиятӣ-гуманитарии Муассисаи давлатии “Донишқадаи тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф, **тел.:** (+992) 988 26 05 50

Дар мақола масъалаи тавсифи татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар осори Садриддин Айнӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллифон барои расидан ба мақсад, ба хонанда омӯзонидани ба як қатор салоҳиятҳоро пешниҳод менамояд. Муаллифон дар мақола усулҳои хоси муносибати босалоҳият ба таълим дар таълимоти Садриддин Айнӣ бештар мушоҳида карда мешавад.

Ташкил ва баргузории семинар - машваратҳо, конференсияҳо, сухбатҳои илмӣ, ва вохӯриҳо бо омӯзгорон, инчунин, истифодаи усулҳои интерактивии таълим роҳи ҳалли таълими анъанавӣ мебошад.

Аз таҳлилҳои педагогӣ ошкор мегардад, ки дар шароити кунунӣ истифодаи усулҳои интерактивии таълим васеъ паҳн шудааст. Усулҳои интерактивӣ ва ғайриинтерактивӣ хонандагон, аксар вақт, ҳамчун падидаҳои баробар фаҳмида мешаванд.

Садриддин Айнӣ, татбиқ ва амалигардонии муносибати босалоҳиятро дар заботи ӯ ва маҳорати баланди педагогӣ роҳандозӣ намуда, дар тақмили низомии маорифи Тоҷикистон дар замони худ саҳми арзанда гузоштааст.

Вожаҳои калидӣ: муносибати босалоҳият, таълим, мақсад, салоҳият, семинар, конференсия, таълими анъанавӣ, маҳорат, маориф.

**ОПИСАНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО ПОДХОДА К
ОБРАЗОВАНИЮ В ТВОРЧЕСТВЕ САДРИДДИНА АЙНИ**

МУҲИДДИНЗОДА Баҳриддин – кандидат педагогических наук, главный специалист отдела педагогики и методики преподавания Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адҳамов, 11/2. **E-mail:** bakhriddin.1973@mail.ru, **тел.:** (+992) 904 29 22 66

ҲАМИДОВА Мусалам – старший преподаватель кафедры методики преподавания социально-гуманитарных дисциплин Государственного учреждения «Институт повышения квалификации и переподготовки работников образования», **тел.:** (+992) 988 26 05 50

В статье рассматривается вопрос описания реализации компетентностного подхода к образованию в творчестве Садриддина Айни. Для достижения этой цели авторы предлагают обучить читателя ряду компетенций. Авторы отмечают, что специфические методы компетентностного подхода к образованию чаще всего встречаются в учении Садриддина Айни.

Организация и проведение семинаров – консультаций, конференций, научных дискуссий и встреч с учителями, а также использование интерактивных методов обучения являются решением проблемы традиционного образования.

Педагогический анализ показывает, что в современных условиях широко распространено использование интерактивных методов обучения. Интерактивные методы и активизация учащихся часто рассматриваются как равнозначные явления.

Садриддин Айни, положив начало внедрению и реализации компетентностного подхода к изучению языка и высокого педагогического мастерства, внес значительный вклад в совершенствование системы образования Таджикистана в своё время.

Ключевые слова: компетентностный подход, образование, цель, компетентность, семинар, конференция, традиционное образование, навыки, образование.

IMPLEMENTATION OF COMPETENCY - BASED LANGUAGE APPROACH TO TEACHING IN SADRIDDIN AINI'S WORK

MUHIDDINZODA Bakhridin – candidate of pedagogical sciences, chief specialist of the department of pedagogy and teaching methods of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A. Adkhamov str., 11/2. **E-mail:** bakhridin.1973@mail.ru, **phone:** (+992) 904 29 22 66

KHAMIDOVA Musalam – Senior Lecturer, Department of Methodology of Teaching Social and Humanitarian Disciplines, State Institution "Institute for Advanced Training and Retraining of Education Workers", **phone:** (+992) 988 26 05 50

The article discusses the issue of describing the implementation of the competency-based approach to education in the works of Sadriddin Aini. To achieve this goal, the authors propose to teach the reader a number of competencies. The authors note that specific methods of the competency-based approach to education are most often found in the teachings of Sadriddin Aini.

Organization and holding of seminars - consultations, conferences, scientific discussions and meetings with teachers, as well as the use of interactive teaching methods are a solution to the problem of traditional education.

Pedagogical analysis shows that in modern conditions the use of interactive teaching methods is widespread. Interactive methods and student activation are often considered as equivalent phenomena.

Sadriddin Aini, having initiated the introduction and implementation of a competency-based approach to language learning and high pedagogical skills, made a significant contribution to the improvement of the education system of Tajikistan in his time.

Key words: competency-based approach, education, goal, competence, seminar, conference, traditional education, skills, education.

Воқеан, ислоҳот ва навсозии низоми анъанавии маориф дар охири асри 19 ва ибтидои асри 20 гарави такмили низоми маорифи кишвар махсуб мешуд. Оре, ташкили семинарҳо, тренингҳо ва вохӯриҳо бо педагогҳо – олимон, суҳбатҳои илмӣ, лексияҳо, истифодаи усулҳои интерактивии таълим роҳи ҳалли анъанавии таълим мебошад. Табиист, ки фароҳам овардани муҳити мусбии синфхона, ки дар он донишҷӯён кадр ва эҳтироми худро эҳсос мекунад, барои системаи маорифи Тоҷикистон навагонӣ нест. Таҳлилҳо асоснок мекунад, ки усулҳои ҳоси муносибати босалоҳият ба таълим дар таълимоти Садриддин Айни, шоири халқии Тоҷикистон ва яке аз адибони барҷастаи таърихи кишвар мебошад, бештар мушоҳида карда мешавад,

Садриддин Айни ҳамчун муаллими бузург маҳорати баланди педагогӣ дошта, ба тафаккури мустақилона ва фаъолияти мустақилонаи эҷодии хонандагон таваҷҷӯҳи хоса медод. Азбаски дарс ба таври фаҳмо ва шавқовар гузаронида мешуд, хонандагон кӯшиш менамуданд, ки барои фаҳмидани он бештар аз нуктаи назари танқидӣ фикр кунанд. Дар характери Садриддин Айни хислатҳои дарки инсонӣ мавҷуд буд, ки на ҳама метавонанд онро дошта бошанд. Яъне, ки ӯ қобилияти фаҳмидани чизеро, ки шахси дигар ҳис

мекунад, дошт. Ба таври оддӣ, ӯ метавонист худро дар ҷои донишҷӯ гузорад, ӯ қобилияти эҳсос кардан ва эҳтиром кардани онҳоро дошт.

Айнӣ муаллими моҳир ва мураббӣи соҳибтаҷриба буд. Ӯ бо «Шумо» гуфта мурочиат кардан нисбат ба шогирдонаш эҳтиромашро нишон медод. Бо истифодаи чунин роҳ Айнӣ меҳост ҳисси боварию дар шогирдонаш ба вучуд оварад. Воқеан, Садриддин Айнӣ саховатманду боэҳтиром аст.

Мисоли дигар: “Шумо коғазу қалами иловагии худро ба шарике медиҳед, ки қаламу коғаз надорад. Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки С.Айнӣ шогирдони худро дар руҳияи “якҷоя зиндагӣ кардан” тарбия мекунад, ки он як нуктаи мафҳуми «салоҳият»-ро муайян мекунад, ки онро олими Амрикоӣ, Чек Делор шарҳ додааст.

Айнӣ устод - мураббӣ низ буд. Ӯ дар солҳои 1925-1926 дар курсҳои кӯтоҳмуддат низ фаъолона иштирок намуд. Айнӣ дар давоми фаъолияти педагогии худ ба бисёр муаллифони китобҳои дарсии мактабҳои ўзбекию тоҷикӣ ёрӣ расонда, ин китобҳоро шахсан таҳрир карда, барои онҳо маводҳо, шеърҳо менавишт. Айнӣ то охири умри худ бо донишҷӯён ва муаллимони мактабҳои миёна ва олии мамлакат кор кард. Садриддин Айнӣ дар асарҳои худ бештар ба масъалаҳои педагогика, ӯҳдадорӣҳои волидайн, муаллимон, мактаб, маориф, методикаи таълим ва ғайраҳо дахлат ҳам кардааст. Дар ибтидои асри 20 таъсиси мактабҳо ва азнавсозии мадрасаҳо, ҷорӣ намудани усулҳои нави таълим, азнавсозии барномаи таълимӣ амалӣ гардонидани шуд.

Айнӣ дар давоми 19 соли таҳсил дар мадрасаҳо камбудӣҳои соҳаи маорифро дида, дарк намуд, ки роҳи бартараф намудани кулли камбудӣҳои кишвару мардум ислоҳоти пурмухтавои системаи маориф иборат мебошад.

Ба ибораи дигар метавон гуфт, ки гузариш ба муносибати босалоҳият ба таълим дар ибтидои асри 20 реша давонда буд. Солҳои 1909 ва 1917 Садриддин Айнӣ ҳамчун муаллифи китоби «Таҳсиб ус-сиён»-и «Тарбияи ҷавонон»-ро навишт, ки ки он ба забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ нашр шуд.

Дар китоб мақолаҳои гирд оварда шудаанд, ки ба вазифаҳои муаллимон ва донишҷӯён бахшида шудаанд. Масалан, дар мақолаи «Ахтар» устод Садриддин Айнӣ вазифаи муаллимиро чунин баён мекунад:

- Вақте ки донишҷӯ имкони азнавгузаронӣ ва ҷамъбасти дарсро дошт, ба машғулияти навбатӣ гузаред.

- Ба моҳияти азхудкунии ҳар як машғулият диққат диҳед.

Метавон баҳо дод, ки роҳҳои таълими муносибат салоҳият аз соли 1909 сарчашма гирифтааст.

Имрӯз системаи маорифи давлатамон дар таълиму тарбия риояи талаботи Айниро арзишманданд ва зарур мешуморад. Дар ин ҷода бо ифодаи оддӣ гуфтан мумкин аст, ки бобҳои «Тарбияи бачагон», «Одобӣ бачагон», «Падар ва модар», «Муаллим-муаллим», «Мактаб», «Раҳмат Аҳмадҷон» ҷолиби диққатанд. Воқеан, Садриддин Айнӣ педагоги бузург буд, ки ин дар саволу ҷавобҳои зерин равшан дида мешавад.

- Бехтарин ҳона дар ҷаҳон кадом аст?
- Ин мактаб аст.
- Бачаҳои хуб?
- Хонандагони мактаб.

— Бе иҷосати шариконатон коғазу қалам онҳоро намегиред.

Бо натиҷагирӣ татқиқодҳо ва омӯзиши сабтҳои таърихӣ давлат асоснок кардан мумкин аст, ки Садриддин Айнӣ доктори илми педагогика, олими бузург ҳам буд. Ӯ дар мақолаи «Орзу», ки ба тарбияи гигиени бачаҳо бахшида шудааст, чунин қайд мекунад: “Барои зиндагӣ хоб кардан хеле муҳим аст. Ҳар як шахс дар як рӯз бояд шаш соат хоб кунад. Камтар аз шаш соат ва зиёда аз ҳашт соат хобидан зараровар аст”. Он инчунин таъкид мекунад, ки камхобӣ бачаҳоро хеле ноором ва бесабр намуда, барои фаҳмиши онҳо таъсири манфӣи мерасонад.

Дар фарҷоми сухан гуфтан мумкин аст, ки Садриддин Айнӣ педагоги бузург ва олиме буд, ки дар фаъолияти худ барои тақмили низомии маорифи Тоҷикистон дар давру

замони худ хиссаи арзишманди худро гузоштааст. Ӯ дар фаъолияти худ усули “муносибати босалоҳият ба таълим”-ро оқилона татбиқ намудааст.

IMPLEMENTATION OF COMPETENCY - BASED LANGUAGE APPROACH TO TEACHING IN SADRIDDIN AINI'S WORK

Factually, the reformation and modernization of the traditional education system in the late 19th - early 20th century was considered to be keys to improving Education system of the country. Organizing seminars, trainings, and meetings with pedagogues-scientists, scientific discussions, lectures, using interactive methods of teaching are solution to traditional way of teaching.

Naturally, creation of a Positive Classroom Environment where students feel valued and respected is not the new event for the education system of Tajikistan. Having been analyzed the specific features of Competency based teaching approach that is observed in the teaching ways of Sadriddin Ayni (15 April 1878 – 15 July 1954) Sadriddin Aini is a Tajikistan's national poet and one of the outstanding writers in the country's history.

As a great teacher Sadriddin Aini had high pedagogical skills and paid special attention to students' independent thinking and independent creative work. Since the lesson was presented in an understandable and interesting way, the students tried to think critically to understand it.

Ayni had got the features of empathy in his character not everybody can have it. He had the ability to understand what another person was feeling. Simply, he could put himself in learner's shoes, He had the ability of feeling and respecting them. Aini was a skilled teacher and an experienced educator. Addressing children as "You" Aini showed his respectfulness towards his students. Using this way Ayni wanted to create a sense of trust. Sadriddin Aini is generous and respectful.

You give your extra paper and pen to a partner who doesn't have a pen and paper. It is clearly understood from this statement that S. Aini educates his learners in the sense of living together that defines one point of the notion “competency” as Jack Delor, American scientist states.

Aini was a master-trainer. 1925-1926, it was Sadriddin Aini who taught short-term courses. During his pedagogical activity, Aini helped many authors of textbooks in Uzbek and Tajik schools, personally edited these books and wrote special materials and poems for them. Aini worked with students and teachers of secondary and higher schools of the country until the end of his life. In his works, Aini touched on many issues of pedagogy, the goals and tasks of parents, teachers, schools, education, teaching methods, etc.

Establishment of schools and reconstruction of madrasahs, introduction of new methods of teaching, reorganizing the educational program, turned into practical work at the beginning of the 20th century. During his 19-year studies in madrasahs, Aini saw the shortcomings in the field of education and realized that reforming the content, form and methods of teaching in schools will eliminate all the shortcomings of the country and the people.

In a word it can be stated that the movement to competency-based teaching approach has got the roots at the beginning of the 20th century.

In 1909; 1917s as an author Sadriddin Aini wrote a book "Tahsib us-sibyon" - “Education of the youth” that was published twice in Arabic and Tajik languages. The book contains the articles dealing with the duties of teachers and students. For example, in the article "Akhtar" describes the role of the teacher as follows:

- When the student has had a chance to review and summarize the lesson, move on to the next lesson.
- Focus on understanding the benefits of each lesson.

So, it can be judged the tracks of competency-based teaching has had a root from long ago 1909.

Today's educational process considers it necessary to follow Aini's requirements that are still valuable today. The chapters "Children's education", "Children's manners", "Father and

mother", "Teacher-teacher", "School", "Thank you Ahmadjon" are remarkable for their simple expressions.

Aini was a great pedagogue, that is clearly seen in his following questions and answers.

- What is the best house in the world?
- This is a school.
- Good guys?
- School students.
- You don't take a pen and paper from your partners without asking permission.

As the study of historical records state aini was a great scientist as a doctor of the science of pedagogics. Aini in his article "Dream" dedicated to the hygienic education of children states: "You need to sleep to live." Everyone should sleep six hours a day. Sleeping less than six hours and sleeping more than eight hours is harmful. It can also be more than eight hours for children. If someone does not sleep, he will be very restless and impatient, he will never understand anything.

In conclusion, it can be said that Sadridдин Aini was a great teacher and scientist who made a valuable contribution to the improvement of the education system of Tajikistan in his time. He wisely applied the "Competency Based Language Approach to Teaching" in his work.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ, С. «Таҳзиб-ус-сибён». Таҳиякунандаи Соҳиб Назаров, Душанбе, 1994, – Б.45. с. 89.
2. Ибодуллозода, А. Чехраи нурониини илму адаб. Душанбе. С.36-41.
3. Холикулович, Ҷ.Р. (2023). Таъсири ҳаёт ва осори Садриддин Айнӣ дар тарбияи маънавию ахлоқии хонандагон. С. 74-79.
4. Ҷумъаев, Р.Х. Андешаҳои педагогии Садриддин Айнӣ оид ба тарбияи насли наврас. С. 45-49.
5. Ҷумъаниёзова, М.Р. Таҳаввули педагогика дар асри XX: Ислоҳоти Садриддин Айнӣ дар амалияи таълиму тарбия. С. 62-65.

АСОСҲОИ ИЛМӢ-НАЗАРИЯВИИ ИСТИФОДАИ ТАҶРИБАИ ҶАҲОНӢ АЗ НИГОҲИ ИНТИХОБИ КАСБИ ХОНАНДАГОН ВА ЛОИҲАКАШИИ ОЯНДАБИНИИ ОНҲО ДАР ИН РАВАНД

МУРОДОВА Шахло Сангинмуродовна – номзади илмҳои педагогӣ, и.в дотсенти кафедраи технологияи информатсионӣ ва коммуникатсионии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. (+992) 93 558 70 71

ҶУРБОНОВА Ҷамолбӣ Азизовна – ассистенти кафедраи умумидонишгоҳи педагогикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. **E-mail:** jamolbi1974@mail.ru, тел.: (+992) 37 224 13 83

Дар мақолаи мазкур вобаста аз мубрамияти мавзӯи интихоби касби хонандагон аз нуқтаи назари он, ки маҳз аз зоҳир намудани хатоҳои ҷиддӣ дар ин давраи ба камолрасии инсон, ки дар оянда метавонад ба рӯҳияи психологӣ, дилбастагӣ ба меҳнати пурсамар, майлу рағбат доштан ба ташаккули доимӣ таъсир расонад, дар пайдарҳамии мантиқии илмӣ-методологӣ оварда шудааст. Инчунин, зимни таҳлилу хулосабарории масъалаи мазкур, ба асоси гирифта шудааст, ки сол аз сол миқдори аҳоли, аз як тараф, ва аз тарафи дигар бошад, миқдори хонандагону хатмкунандагони зинаҳои гуногуни таҳсилот зиёд шуда истодаанд ва ин нишондодҳои омӯрӣ бошад дар ҳолати болоравии миқдорӣ мебошанд.

Аз ин нуқтаи назар, ба роҳ мондани корҳои таълимӣ-тарбиявӣ, пешниҳоди технологияҳои инноватсионии педагогӣ таҳсилот бо назардошти интиҳоби дурусти касб ҳамчун заминаи баланд бардоштани касбият ва нерӯи зеҳнии хонандагон-довталабони гирифтани таҳсилот аз нигоҳи лоиҳакашии худтатбиқнамоӣ бо истифода аз таҷрибаи ҷаҳонӣ низ, муҳим арзёбӣ карда мешавад.

Вожаҳои калидӣ: хонанда, таҷрибаи ҷаҳонӣ, интиҳоби касб, хатмкунанда, мубрамият, рӯҳияи психологӣ, шавқу рағбат, масъулиятиносӣ, ғаълонокӣ, лоиҳакашии ояндабинӣ.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МИРОВОГО ОПЫТА С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ВЫБОРА СТУДЕНТОВ И ПРОЕКТИРОВАНИЯ ИХ БУДУЩЕГО В ЭТОМ ПРОЦЕССЕ

МУРОДОВА Шахло Сангинмуродовна – кандидат педагогических наук, и.о. доцент кафедры информационного и коммуникационного технологий Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121, **тел.:** (+992) 93 558 70 71

КУРБАНОВА Джамоли Азизовна – ассистент общеуниверситетской кафедры педагогики Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. **E-mail:** jamolbi1974@mail.ru, **тел.:** (+992) 37 224 13 83

В данной статье, в зависимости от актуальности темы выбора профессии школьниками-будущими претендентами на получение соответствующего уровня начального, среднего и профессионального образования приводится научно-методологическое обоснование данного вопроса в предположении недопущения и проявления серьезных ошибок по данной проблематике на соответствующие этапы развития человека, которые в будущем могут повлиять на психологический настрой, привязанность к продуктивному труду и стремление к постоянному саморазвитию. Также в статье, при анализе и выводе данного вопроса, выдвинута базовая идея о том, что из года в год увеличивается численность населения нашей страны, с одной стороны, а с другой увеличивается количество претендентов на получения соответствующего послешкольного уровня образования.

С этой точки зрения, считается важным разработать и внедрить новые модели организации учебно-воспитательного процесса, предлагать инновационные педагогические технологии, включающие в себе особенности правильного выбора профессии, как базовой основой в будущем достичь подготовки активных граждан, с соответствующим уровнем профессионализма и интеллектуального развития, умеющие участвовать в развитие и процветание отраслей, в этом аспекте представляет интерес также изучение и творческое применение мирового опыта.

Ключевые слова: школьник, студент, мировой опыт, выбор профессии, выпускник, актуальность, психологический настрой, энтузиазм, ответственность, активность, проектирование будущего.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASIS FOR USING WORLD EXPERIENCE FROM THE POINT OF VIEW OF STUDENTS' PROFESSIONAL CHOICE AND DESIGNING THEIR FUTURE IN THIS PROCESS

MURODOVA Shakhlo Sanginmurodovna – candidate of pedagogical sciences, acting associate professor of the department of information and communication technologies of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121, **phone:** (+992) 93 558 70 71

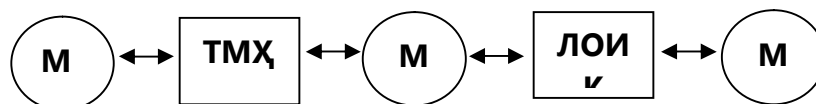
KURBANOVA Jamolbi Azizovna – assistant at the university department of pedagogy Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. **E-mail:** jamolbi1974@mail.ru, **phone:** (+992) 37 224 13 83

In this article, depending on the relevance of the topic of choosing a profession by schoolchildren - future applicants for receiving the appropriate level of primary, secondary and vocational education, a scientific and methodological substantiation of this issue is provided on the assumption of avoiding and manifesting serious mistakes on this issue at the relevant stages of human development, which in the future may affect the psychological mood, attachment to productive work and the desire for constant self-development.

From this point of view, it is considered important to develop and implement new models for organizing the educational process, to offer innovative pedagogical technologies that include the features of the correct choice of profession, as a basic basis in the future to achieve the training of active citizens, with an appropriate level of professionalism and intellectual development, who can participate in the development and prosperity of industries; in this aspect, it is also of interest to study and creatively apply global experience.

Key words: schoolchild, student, world experience, choice of profession, graduate, relevance, psychological attitude, enthusiasm, responsibility, activity, designing the future.

Боиси зикр аст, ки масъалаҳои вобаста ба фарогирии одамон ба таҳсилот ва натиҷагирӣ аз он ба маҷмӯи 7 мушкилоти муҳими ҷаҳон дар ҷойи дуюм қарор дорад, ки мубрамияти мавзӯ маҳз аз ҳамин мавқеъ сарчашма мегирад, яъне то ҷӣ андоза шахс соҳиби таҳсилот гардида ва дар оянда ба муваффақият дар ҳаёт ноил мегардад [1, с. 28]. Дар бораи нақши калидии фарогирии одамон ба таҳсилот, инчунин дар асари илмӣ-омавии Анжемоғлу Дорон ва Робинсон Ҷеймс тахти унвони “Чаро баъзе кишварҳо сарватманд ва баъзеи дигар дар ҳолати қашоқӣ қарор доранд?”, маълумотҳои мушаххас оварда шудааст, ки дар он қоршоямии шахси соҳибмаълумот вобаста аз интиҳоби дурусти касб зимни мурочиати яке аз роҳбарони ширкати бритонӣ ба шахсони муттасадӣ чунин баён гардидааст: “вакте ки шумо боз қормандони дарҳосташударо ба ин ҷо мефиристед, ман аз шумо хоҳиш мекунам, ки беҳтар аз се гурӯҳи дахнафарӣ дуредгар, экскаваторҷб, боғбон, моҳидорон, челонгарон, сангоришидиҳандагон ва дарахтшинононро ба мо фиристед беҳ аз оне, ки дар инҷо зиёда аз ҳазор нафар дигарон, ки ба ин қор аллақай машғуланд” [2, с. 37]. Бо истифода аз мазмуну мундариҷаи фалсафавӣ маънӣ ва арзишҳои педагогии таъкиди овардашуда, яъне қадришиносии шахсони соҳибқасб, аз нуқтаи назари мавзӯи интиҳобнамудаи мақола мо интиҳоби дурусти қасб ва дар оянда соҳибманзалат шудани инсонро бо тариқи модели зерин пешниҳод менамоем, ки марҳилаҳои зерини рушдро бо истифода аз гуруҳбандии пешниҳоднамудаи олими рус А.А. Реан А.А. ба роҳ монда шудаанд: “аз 6 то 11 солағӣ-синну соли миёнаи куҷақӣ, аз 11 то 19 солағӣ - синну соли наврасӣ ва ҷавонӣ” [3, с. 10-11].

Расми 1. Модели мантиқии ба инобат гирифтани марҳилаҳои рушди шахсӣ.

Аз нигоҳи интиҳоби касб ба лоиҳакашии ояндабинӣ бо назардошти эҳсоси масъулияти шахси муваффақ шудан дар ҳаёт, ки дар ин ҷо М1 – марҳилаи аввали худэҳсоснамоӣ ва визуаликунонии орзуҳо ва мақсадҳо, ТМХ- таъсири гуногунмазмунӣ муҳити фарогир, ки ба рӯҳияи психологӣ инсон дар марҳилаҳои гуногунӣ ҳаёт таъсир мерасонад. М2 – марҳилаҳои дигари вобаста аз муайян намудани мақсадҳои ҳаёт ва таҳлил карда тавонистани интиҳоби касб вобаста аз қобилият ва рӯчуиҳои инсон. ЛОИК – лоиҳакашӣ, яъне визуаликунонии тасаввуроти кадом интиҳоби касбро намудану, вобаста ба он шахси муваффақ шудан, вобаста аз гуногунии ихтисосу равиҳо ва эҳтиёҷот ба онҳо дар доираи худтатбиқнамоӣ.

Оид ба аҳамияти мавзӯ, ки ҳадафҳои он дар модели 1. оварда шудаанд, яъне интиҳоби касби хонандагон ва ояндабиниҳои ин масъала аз ҷониби ҳар як шахс дар китоби Белухин Д.А. “ривоятҳо ва афсонаҳои педагогӣ” аз нуқтаи назари “ба кучо равонаӣ” ба тарзи возеъ аҳамияти масъалаҳои вобаста ба эҳсоси мавзӯи интиҳоби касби хонандагон ва ояндабиниҳои ин масъала аз нигоҳи марҳилаҳои гуногунӣ ҳаёт оварда шудааст [4]. Аз ин нуқтаи назар масъалаи ба кучо равонаӣ-ро бо назардошти интиҳоби касб дида бароем, ба хато роҳ надодан ва дар оянда эҳсос нанамудани ин марҳилаи ҳаётро Тони Робинсон муаллифони яке аз “Ҳолати ноустуворӣ” чунин шарҳ медиҳад: “вақте ки сухан дар бораи расидан ба мақсадҳои бузург меравад, маълум мешавад, ки бисёр ҳақиқатҳои аз тарафи умум қабулшуда, нодурустанд” [5, с. 3]. Чунин шарҳи масъала боназардошти муҳим будани мақсадгузориҳои инсон Резапкина Г.В. аз нигоҳи “асрорҳои ниҳони” – и интиҳоби касб чунин қайд менамояд: “Ҳадафҳои инсон бояд бо захираҳои дохилии даркшаванда таъмин карда шаванд, яъне - хусусиятҳои шахсӣ, майлҳо, қобилиятҳо, сифатҳои муҳими касбӣ, на сифатҳои тасодуфӣ таъсири муҳити беруна” [6, с. 7]. Оиди тасдиқи чунин мавқеъгирии инсон таҳқиқотҳои А.С. Батышев аз нуқтаи назари рӯчуёмандии нокифояи хонандагон бо назардошти таҳқиқотҳои гузаронидашуда бо иштироки донишҷӯёни зинаи аввали таҳсил бо саволгузориҳои “кадом сабабҳо ва омилҳо сабаби интиҳоби касб ва расидан ба орзуҳо гардиданд?”, донишҷӯён чунин ибрази ақида намудаанд: “шахсияти қобили касбияти баланд гардидан – 45%, соҳиби диплом шудан – 21%, донишу малакаи худро раванқ додан – 19%, ба сафи қуллаҳои мусаллаҳ ҷалб нагардидан – 4% ва 11% - и дигари донишҷӯён бошанд натавонистанд мавқеи худро зимни ҷавоб ба саволи мазкур баён намоянд” [7, с. 110].

Натиҷаи таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки зимни интиҳоби касб ва ояндабиниҳои одам бояд андеша намояд ва қарори дуруст қабул карда тавонад, то ки дар оянда пушаймонӣ аз ин амал нашавад, ки оиди ин арзиши муҳими бакамолрасии ҳаёт Мир Саид Алиӣ Ҳамадонӣ чунин таъкид намудааст: “Андешаи дунё кун, то парешон нашавӣ... Ба сидқ биталаб, то биёбӣ” [8, с. 16]. Албатта ин сифати инсон, яъне андеша намудан, интиҳоб карда тавонистан аз овони таҳсил дар мактаб ё ба истилоҳи дигар муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ сарчашма мегирад ва новобаста ба он, ки хонанда чи гуна ба таҳсил муносибат намудааст интиҳоби арзишҳои ҳаёт аз нигоҳи расидан ба мақсадҳо аҳамияти хоса дорад ва аз ин нуқтаи назар Нелли Литвак чунин ақидаро пеши назар меорад: “Новобаста аз он ки шумо дар мактаб чӣ қадар заҳмат мекашед ва инчунин дар баъзе мавридҳо ғамгин будед, дар баъзе мавридҳо дар ғафлат мондаю форигбол будед, мактаб ниёзҳои инсонии шуморо барои коре таъмин намудааст. Акнун соҳиби номаи камол шудед. Ояндаро чи гуна тасаввур менамояд ва дар оянда таҳсил кардан намехоҳед? Чӣ тавр шумо рӯзҳо ва марҳилаҳои ҳаётро аз ин нуқтаи назар тасаввур менамояд, чунки ҳоло шумо энергияи ҷавонӣ доред ва ба иҷрои корҳои зиёде қодиред, чӣ бояд кард?” [9, с. 31]. Олими рус Е.А. Климов оид ба мавзӯҳои психология ва асосҳои илмӣ-назариявии рушди касбият аз нигоҳи ҷавоб ба саволи “чӣ бояд кард?” ҳашт омили интиҳоби касбро таъкид менамояд, яъне “1. мавқеи падару модар ва аъзоёни калонсоли оила; 2. мавқеи ҳамсолон ва ҳамнишинон; 3. мавқеи омӯзгорон ва дигар шахсони масъули фарогир ба ҷараёни таълиму тарбияи фанҳои таълимии алоҳида; 4. мавқеи дурбинӣ ва визуаликунонии ҳаёт; 5. қобилият; 6. сатҳи таваҷҷӯхпазирӣ итиҳоби касб ва эътирофи он аз ҷониби ҷомеа; 7. маълумоти кофӣ доштан оиди интиҳоби касб; 8. рӯчуёмандӣ” [10, с. 19]. Оид ба нақши падару модар, ки дар мадди аввали омилҳо гузошта шудааст, профессори мактаби

Гарвард (ИМА) Клейтон Кристенсен чунин қайд менамояд: "Мо ҳама дарк мекунем, ки то чӣ андоза муҳим аст, ки фарзандони худро бо дастрасии имкониятҳои бехтарин таъмин кунем. Аз ин нутаи назар ҳар як насли нави волидайн кӯшиш мекунад, ки ба фарзандони худ чизеро диҳад, ки онҳо ҳеҷ гоҳ худашон надошта буданд. Бо ниятҳои бехтарин, мо фарзандони худро ба дасти мураббӣ ва муаллимони бешумор мегузorem, то онҳоро бо таҷрибаҳои гуногун бой гардонанд ва боварӣ дорем, ки бо ин мо ба онҳо омодагии бехтаринро барои оянда фароҳам меорем" [11, с. 137].

Таҳлилҳои дар боло оварда шуда имконият медиҳанд, ки чунин моделҳои мантиқӣ-таҳлилии хонандагон ва омӯзгорон таҳия гардида, дар доираи мақсадҳои дидактикии мавзӯи мақола ва кори илмӣ-таҳқиқотӣ дар доираи асосҳои ахлоқӣ-зеҳнии омодаасозии хонандагон зимни интиҳоби касб аз нигоҳи ташаккули масъулиятшиносӣ бо мазмуну мундариҷаи зерин пешниҳод карда шаванд:

МФХ

1...2...3...4...5...6...7...8...9...10...11...12...13...14...

Расми 2. Модели мантиқӣ-таҳлилии фаъолияти хонандаи рӯҷӯманд ба фаъолноқӣ.

Расидан ба муваффақият ва эҳсоси масъулият зоҳир намудан зимни интиҳоби касб, ки дар ин ҷо се нуқта (...) – муҳаррики таълим ва ба камолрасии хонандагонро ифода менамояд: 1- аз лаҳзаи аввали қадаммонӣ ба мактаб маъноӣ “фарзанди хуб-боғи падар” – ро дарк менамояд ва марҳила ба марҳила бо дарки ин масъулият ба воя мерасад; 2 – кӯшиш мекунад, ки тозаю озода бошад; 3 – барои ҳусни хати хоно доштан кӯшиш менамояд; 4 – барои аз ҳамсабақон қафо намондан амалҳо ва ҳислатҳои алоҳида эҳсос карда мешавад; 5 – мафҳуми сазовор будан ва гардидан ба баҳои “5”, “4”, “3”, “2” – ро мефаҳмад ва барои худ ҳулоса мебарорад; 6 – ба мутолиаю истифодаи китобҳо дилбастагӣ дорад ва мавҳуми “Аниси кунчи танҳои китоб аст” – ро медонад; 7 – рӯҷӯманд ба иштироки озмунҳо ва олимпиадаҳо мебошад; 8 – вазифаҳои хонагӣ ва мустақилонаро дар вақти муайян шуда иҷро менамояд; 9 – одатан ба дурӯғгӯӣ роҳ намедихад, ба падару модар ва омӯзгорон меҳрубон мебошад; 10 – сатҳи забондонӣ ва дигар донишу малақаҳои фанҳои меомӯзад доимо сайқал медиҳад; 11 – дар маҳфилҳои фанӣ фаъолона иштирок менамояд, мустақилона корҳои эҷодиро вобаста аз шавқу рағбат иҷро менамояд ва барои муаррифии онҳо кӯшиш ба ҳарч медиҳад; 12 – касби ояндашро воқеона интиҳоб намуда, дар ин доира мустақилият нишон медиҳад ва ба хато роҳ намедихад; 13 – аз техника ва технологияи компютерӣ дуруст истифода бурда метавонад ва вақти зиёди хешро дар шабақаҳои иҷтимоӣ сарф наменамад ва панди Носири Хисравро бо чунин мазмун дарк менамояд: “Шараф дорад дарахт аз мевадорӣ... Ки бошад то надорад ҳеҷ боре”; 14 – махсусан ба фанҳои табиӣ-риёзӣ ва барномасозӣ ва дигар фанҳои рушддиҳандаи интеллект аҳамияти махсус зоҳир менамояд ва панди ибратомези Низоми Ғанҷавӣ бо чунин мазмун, яъне: “Ғофил манишин на вақти бозист, вақти ҳунаро асту сарфарозист”.

МФО

1...2...3...4...5...6...7...8...9...10...11...12...13...14

Расми 3. Модели фаъолияти омӯзгор дар муҳити инноватсионии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.

Дар навбати худ ин ҷо се нуқта (...) – маъноӣ пайваستا ташаккул ёфтани омӯзгор вобаста аз талаботи замон, махсусан татбиқи технологияҳои салоҳиятнок ва таълимӣ-тарбиявиро ифода менамояд ва аз ин нутаи назар: 1 – барои худ ҳулоса мебарорад, ки “ҳазинаи пургуҳар” - и ҳар як мактабро хонандагон ташкил мекунанд, ки онҳо қобилият ва рӯҷӯбиятҳои гуногун доранд; 2 – ҳар як мактаб барои худ рисолати воло дорад, аз ин нутаи назар расонидани ёрии амалӣ ба хонандагон, ки дар оянда онҳо фарзандони муваффақ гарданд, метавонанд чунин ифода карда шаванд “омадан..., худро шинохтан, пайваستا донишу малақа гирифтани, рушд ёфтани, интиҳоби дурусти касб намудан, эҳтироми худ ва дигаронро ба ҷо овардан, ҳеҷ гоҳ дабистоне, ки ба камол расидааст

фаромуш накардан, рафтан ва ба муваффақият расидан...” – ро дарк намудан ва зимни фаъолияти педагогӣ ин нуқтаҳоро ба ҷо овардан; 3 – ба хотир доштани он масъалае, ки мақому манзалати омӯзгор аз қарни асрҳо то замони нав ва дар оянда аҳамият ва арзиши хоса дорад, он чи ки Саиди Насафӣ, ки фармудааст: “Бе муррабӣ зери гардун муътабар нагӯн шудан,... Моҳи навро рафта-рафта чарх оламгир кард”; 4 – бо истифода аз адабиётҳои соҳавӣ, аз он ҷумла Валанова Н.И. аҳамияти хосаи инкишофи психологии хонандагонро чунин баён намудааст: «...инкишофи равонӣ бештар дар зери таъсири омилҳои беруна суръат мегирад, яъне системаи таълиму тарбия, хусусиятҳои муошират ва фаъолияти инфиродии омилҳои беруна» [12, с. 141]; 5 - бо ҳамин мазмун Я.А. Коменский педагоги машҳури чехӣ чунин ақидарои оиди мақому манзалати омӯзгор чунин баён намудааст: “то чи андоза шахомати бузург дар зери офтоб...” [13, с. 41]; 6 – оид ба аҳамияти махсуси маҳорати педагогӣ доштан ва соддаю возеъ нишон додан на аз ин мавқеъ зиёдро Алберт Эйнштейн чунин баён намудааст: “...ҳама чиз бояд то ҳадди имкон содда баён карда шавад, аммо на аз ҳад зиёд соддатар...” [14, с. 3]; 7 – Галилео Галилей бошад оиди мавқеи омӯзгор аз нигоҳи он ки на танҳо мо хонандагонро биомӯзонем ва омӯхтани мустақилонаро низ ташаққул диҳем: “одамро на танҳо таълим дод, инчунин асрори худомӯзиро низ бояд омӯзонд” [15, с. 4]; 8- яке аз вазифаҳои муҳими омӯзгор ин рушди фикрронии эҷодӣ ва тафаккури хонандагон мебошад, ки Гегел аҳамияти хосаи ин мавзӯро чунин баён намудааст: “танҳо тафаккури дуруст асоси тавлиди дониш ва шинохти мавзӯро ифода мекунад, ки бояд заминаи илмӣ дошта бошад” [16, с. 5]; айнан ба ҳамин мазмун 9 – оид ба аҳамияти мағзи сари инсон ва аз ҷониби омӯзгор ба хонандагон фаҳмонда тавонистани имконияти беназири ин узв Э.В. Ильенков чунин фикр баён менамояд: “мағзи сар – як ҷузъиёти муҳими тафаккур аст, аммо на ҳама омӯзгор медонад, ки ҷӣ тавр истифода бурдани майнаро барои тафаккур омӯзонад” [16, с. 5]; 10 – ба муҳимтарин талаботи ба омӯзгор пешниҳодшаванда ин донишҳои технология таълим ба ҳисоб меравад, ки ин мафҳум “Технологияи таълим таҳияи муфасссали тамоми тарзи гузаронидани машғулиятҳо бо дақиқ муайян кардани ҷузъҳо ва пайдарпаиҳои мантиқии фаъолияти таълимӣ ва фаъолияти роҳбарии омӯзгорро дар бар мегирад”; 11- омӯзгор ба ғайр аз таълими фан ба хонандагон заминаҳо ва асрори интиҳоби касбро бояд фаҳмонида тавониста, ёрии амалӣ расонида тавонад; 12 – зимни ташкили маҳфилҳои фанӣ оид ба аҳамияти омӯхтани забонҳо ва муаррифӣ карда тавонистани дастовардҳои хонандагон қорҳои таълимӣ-тарбиявиро вобаста аз хусусиятҳои хоси психологии хонандагон ба роҳ монда тавонад; 13 – ба хонандагон оиди иштирок дар озмунҳо, олимпиадаҳо аз нигоҳи рушди зеҳнӣ (интеллект) аҳамияти хоса медиҳанд ва технологияҳои педагогии роҳбахшандаро ба роҳ мемонад; 14 – чи тавре, ки Решетников П.Е. қайд менамояд: “Омӯзгори муваффақ пеш аз ҳама шахсест, ки бо як қатор фазилатҳо соҳиб шудааст”, бо қадом фазилатҳо ҳар як омӯзгор бояд ҳудаш муайян кунад...

Дар доираи моделҳои пешниҳодгардида инчунин таҷрибаи ҷаҳонии оморасозии хонандагон барои интиҳоби касб ва хусусиятҳои хоси ташкили ҷараёни таълиму тарбия дар мисоли таҷрибаи ИМА, Британияи Кабир, Олмон, Франсия, Япония дида баромада шуд, ки аз ин нуқтаи назар тавачҷӯх ба чунин таҷрибаҳо, барои мисол дар системаи таҳсилоти миёнаи ИМА пас аз ба охир расонидани барномаҳои таълимии синфи 4, 8 ва 12 имтиҳон супорида салоҳиятнокии онҳо дар доираи донишҳои забони англисӣ, математика, табиатшиносӣ ва география санҷида шуда, инчунин онҳо бояд ба саволҳои вобаста ба интиҳоби касб ҷавоб диҳанд... Дар системаи таҳсилоти Бритониёи Кабир бошад мактабҳои миёна метавонанд вобаста аз хоҳишу дархости хонандагон аз нигоҳи интиҳоби касб миқдори соатҳои таълимиро зиёд намоянд [17, с. 36-39].

Хулоса, масъалаҳои таълимӣ-тарбиявии оморасозии хонандагон барои интиҳоби касб ва аз ин нуқтаи назар ташаққул додани масъулиятшиносии онҳо дар ҳолати имконияти васеъ ҷой доштани номгӯи ихтисосҳо ва равиҳо ва худэҷоднамоӣ ва худлоиҳакашии шахсияти рушдбанда дар симои хонандагон ба яке аз вазифаҳои муҳим ё ба тарзи дигар рисолати муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба ҳисоб меравад. Ба ғайр аз хонандагон инчунин омӯзгорон низ бояд донишу малака ва маҳорати педагогии худро оид ба расидан ба ин мақсад ташаққул диҳанд. Дар мақолаи пешниҳодшуда бо истифодаи

се модел ва муайян намудани мақсадҳои дидактикии интихоб ва татбиқи технологияҳои нав оварда шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Энциклопедия необходимых и полезных знаний. – Минск: Харвест, 2012.-208 с.
2. Аджемоглу Дарон, Робинсон Джеймс. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты / Дарон Аджемоглу, Робинсон Джеймс.: перевод с англ. Дмитрия Ливинова. – М.: Из-во АСТ, 2015. – 665 с.
3. Психология человека от рождения до смерти. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 65 с. (Серия «Психологическая энциклопедия»).
4. Белухин, Д.А. Мифы и легенды педагогики. Рефлексия основ педагогической деятельности. Издательство: МПСИ, 2008 г. -236 с.
5. Майкл Хайтт, 12 невероятных месяцев, которые изменят вашу жизнь. Ю. Спирина, перевод на русский язык, ООО «Издательство» «Эксмо», 2019. – 272 с.
6. Резапкина, Г.В. Секреты выбора профессии, или Путеводитель выпускника. – М.: Генезис, 2005. – 140 с. – (Психология для жизни).
7. Батышев, А.С. Практическая педагогика для начинающего преподавателя. – М.: Ассоциация “Профессиональное образование”, 2003. – 200 с.
8. Одинашои Саидмурод, Ашъори ирфонӣ ва ҳикмати инсонӣ дар эҷодиёти Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ – Душанбе: “Ирфон”, 2021 – 24 с.
9. Литвак, Н. Формула призвания. Семь правил выбора вуза / Нелли Литвак. – 2- е изд. – М.: Альпина нон-фикшн, 2014. – 162 с.
10. Козловский, О.В. Выбор профессии: методики, тесты, рекомендации / О.В.Козловский. – Ростов н/Д: Феникс; Донецк: издательский центр «Кредо», 2006. – 800 с.
11. Кристенсен, К. Стратегия жизни/Клейтон Кристенсен, Джеймс Оллворт, Карен Диллон; Пер. с англ. – М.: Альпина Паблишер, 2013. – 242 с.
12. Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии. №5(26).: сборник статей по материалам XXVI международной заочной научно-практической конференции.- М., Изд. «Международный центр науки и образования», 2014. – 160 с.
13. Константинов, Н.А. и др. История педагогики. Учебник для студентов пед ин-тов. Изд. 4-е, доп. и. перераб. М., “Просвещение”, 1974. – 447 с.
14. Энциклопедия необходимых и полезных знаний. – Минск: Харвест, 2012. – 208 с.
15. Король А.Д. Эвристический практикум по педагогике: учеб. – метод. Пособие / А.Д. Король, А.В. Хуторской, Е.И. Белокоз. – Гродно: ГрГУ, 2014. – 193 с.
16. Рахимов, А.З. Технология обучения русскому языку. Технологическое пос., - Уфа, 2009, 256 с.
17. Титов, В.А. Сравнительная педагогика (конспект лекций). – М.: А-Приор, 2008. – 156 с.

ПОВЫШЕНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ НАДЁЖНАЯ ОСНОВА ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ НАРКОМАНИИ СРЕДИ УЧАЩЕЙСЯ МОЛОДЕЖИ

АЛИКУЛОВА Сабрина Тиллаовна – кандидат педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой русского языка и литературы Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, г. Душанбе, проспект Борбад, 48/5. **E-mail:** alizoda83@mail.ru, **тел.:** (+992) 901 41 19 83

В данной статье речь идет о том, что назрела необходимость принимать решительные меры по совершенствованию антинаркотического воспитания молодежи. Общество заинтересовано в том, чтобы человек был законопослушным гражданином. Психологическая напряженность, которая сопутствует формированию

целостной личности молодого человека, зависит не только от физического созревания, личной биографии, но и от духовной атмосферы общества, в которой человек живет.

Наркоманию формируют множество факторов психологического и социального порядка, автор статьи показывает, с чем связаны внутренние и внешние факторы, которые оказывают негативное влияние на поведение подростка. В статье автором рассматриваются социальные и юридические последствия наркомании в подростковой среде, способствующие правонарушениям в молодежной среде, мотивы антиобщественного поведения в предупреждении правонарушений несовершеннолетних решающую роль играет нравственное воспитание, которое является базой морально-правовых представлений. Сегодня в воспитании подрастающего поколения перед преподавателями общеобразовательных школ стоит задача повысить правовое воспитание и информационную грамотность школьников.

Автор делает вывод, что в правовом воспитании необходимо усилить систему предупреждения и профилактики правонарушений несовершеннолетних, а так же автором подробно рассматривается нормативно-правовое обеспечение предупреждения наркомании среди учащейся молодежи.

Ключевые слова: антинаркотическое воспитание, социальные и юридические последствия, конфликты, социальная среда, профилактика правонарушений, предупреждение проблем, внутренние и внешние факторы, поступки и мотивы поведения, правовое воспитание, информационная грамотность.

БАЛАНД БАРДОШТАНИ МАДАНИЯТИ ҲУҚУҚӢ АСОСИ БОӢЪТИМОДИ ПЕШГИРӢ АЗ НАШЪАМАНДӢ ДАР БАЙНИ ДОНИШЧӢӢ

АЛИҚУЛОВА Сабрина Тиллаовна – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкориҳои Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5. **E-mail:** alizoda83@mail.ru, **тел.:** (+992) 901 41 19 83

Дар мақола сухан дар бораи он меравад, ки зарурати андешидани чораҳои катъӣ барои беҳтар намудани тарбияи зидди нашъамандии ҷавонон ба миён омадааст. Ҷаъмият ба он манфиатдор аст, ки шахс шаҳрванди қонунгзор бошад. Шиддатнокии психологие, ки ташаккули шахсияти ҷамаҷонибаи ҷавонро ҳамроҳ мекунад, на танҳо аз камолоти ҷисмонӣ, шахсӣ, балки аз фазои маънавии ҷомеае, ки инсон дар он зиндагӣ мекунад, вобастагӣ дорад.

Нашъамандӣ аз омилҳои зиёди низомӣ равонӣ ва иҷтимоӣ ташаккул меёбад. Муаллифи мақола нишон медиҳад, ки кадом омилҳои дохилӣ ва берунӣ ба рафтори наврас таъсири манфӣ мерасонанд.

Дар мақолаи маскур муаллифокибатҳои иҷтимоӣ ҳуқуқи нашъамандиро, ки ба ҷинояткорӣ ва ангеҷаҳои зидиҷаъмиятӣ дар давраи наврасӣ мусоидат менамоянд, дида баромада қайд менамояд, ки дар пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳои ноболиғон тарбияи ахлоқинакши ҳалқунанда дорад. Имрӯз дар тарбияи насли наврас дар назди муаллимони вазифаи умумӣ гузошта мешавад, ки маърифати ҳуқуқӣ ва саводнокии иттилоотии хонандагонро баланд бардоранд.

Муаллиф ба ҳулосае омадааст, ки дар тарбияи ҳуқуқӣ-пузӯр кардани низомӣ пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳои ноболиғон зарур аст ва муаллиф замонаҳои ҳуқуқи пешгирии нашъамандиро дар байни донишчӯёни ҷавон ба таври муфассал баррасӣ кардааст.

Вожаҳои калидӣ: таълими зидди нашъамандӣ, оқибатҳои иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ, низоҷҳо, муҳити иҷтимоӣ, пешгирии ҷинояткорӣ, пешгирии мушкilot, омилҳои дохилӣ ва берунӣ, амалҳо ва ангеҷаҳои рафтор, таълими ҳуқуқӣ, саводнокии иттилоотӣ.

INCREASING LEGAL CULTURE A RELIABLE BASIS FOR PREVENTING DRUG ADDICTION AMONG STUDENTS

ALIKULOVA Sabrina Tillavovna – Associate Professor of the Department of Foreign Languages International University tourism and entrepreneurship of Tajikistan, Dushanbe, Borbad avenue 48/5. **E-mail:** alizoda83@mail.ru, **phone:** (+992) 901 41 19 83

In this article we are talking about the fact that there is a need to take decisive measures to improve the anti-drug education of young people. Society is interested in a person being a law-abiding citizen.

The psychological tension that accompanies the formation of an integral personality of a young person depends not only on physical maturation, personal biography, but also on the spiritual atmosphere of the society in which a person lives.

Drug addiction is formed by many factors of a psychological and social order, the author of the article shows what internal and external factors are associated with that have a negative impact on the behavior of a teenager.

In the article, the author examines the social and legal consequences of drug addiction in the adolescent environment, contributing to offenses in the youth environment, the motives of antisocial behavior in the prevention of juvenile delinquency, moral education plays a decisive role, which is the basis of moral and legal pre-

Keywords: *anti-drug education, social and legal consequences, conflicts, social environment, prevention of offenses, prevention of problems, internal and external factors, actions and motives of behavior, legal education, information literacy.*

Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон считает вопросы повышения уровня знаний и правового просвещения граждан страны очень важными и актуальными. В этом контакте в Республики Таджикистан реализован все меры по повышению правосознании различных слоев общества, в том числе и учащейся молодежи, приняты ряд нормативные правовых актов в этом и направлении в Республики Таджикистан 2024 год был объявлен годом правового просвещения, так как правовые просвещения является одним из важнейших направление политики Правительства Республики и составляет основу построения гражданского общества, которое берёт свое начало с Конституции Республики Таджикистан

Общество заинтересовано в том, чтобы человек был законопослушным гражданином. От молодых людей общество ждёт овладения некоторой суммой знаний, умений, навыков, становления личности, её самоопределения на перспективу, самореализации и самоутверждения. Потребностью в самоутверждении можно объяснить и многие нарушения норм и правил поведения так называемыми трудными подростками. Во имя признания товарищей подросток может даже поступиться своими взглядами и убеждениями, совершить действия, которые расходятся с его моральными установками. Подростки во всех своих действиях и поступках ориентируются прежде всего на мнение своих друзей. [5, с.73]. Для того, чтобы устоять перед всеми жизненными трудностями, подростку необходима психологическая и социо-культурная устойчивость. Формирование благоприятной социальной среды и создание условий для воспитания, становления и самореализации личности является одной из важнейших задач представителей сферы образования. Социальная профилактика – совокупность мероприятий в рамках социальной политики, ориентированной на совершенствование законодательства, общественный контроль за деятельностью правоохранительных органов, особенно в области вынесения и исполнения наказания в отношении несовершеннолетних, широкая пропаганда здорового образа жизни в СМИ, популяризация знаний о вреде алкоголя и наркотиков, создание условий в сфере образования, досуга и т.д. также способствуют реализации данной цели.

Каждое государство, социальная группа вырабатывают свой набор позитивных и негативных санкций, формальных и неформальных способов внушения, убеждения и запретов, мер и принуждения, и давления, вплоть до применения физического насилия, способов выражения признания, отличия наград. С помощью этих способов и мер поведение человека и целых групп людей становятся соответствующими принятыми в данной местности культуре, нормами, ценностями.

Воспитание в узком педагогическом, а именно – воспитательная работа, целью которой является формирование у детей системы определённых качеств, взглядов, убеждений является одной из главнейших функций государства. Обучение и воспитание детей приобретает реальный облик в процессе тесного взаимодействия семьи, школы и общества. Важная роль в вопросах выполнения законов и Государственных программ по информированию молодежи принадлежит учебным заведениям Республики Таджикистан.

Закон Республики Таджикистан «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей» является одним из ключевых направлений политики Правительства республики Таджикистан. К сожалению, вышеназванный закон всё ещё не соблюдается родителями на должном уровне. Одной из проблем является рост правонарушений в среде несовершеннолетних. Поэтому 2-января 2020 года вышел ещё один закон за № 1058 «О системе предупреждения и предотвращения правонарушений несовершеннолетних», который направлен на предотвращение преступности среди несовершеннолетних.

В статье 10 «Полномочия органов внутренних дел» говорится: 2. Служба профилактики правонарушений несовершеннолетних... имеют следующие полномочия:

- осуществляют общую и индивидуальную профилактическую работу;
- ведут учёт трудновоспитуемых несовершеннолетних и проводят индивидуальные профилактические меры с ними;

Закон Республики Таджикистан «О системе предупреждения и профилактики правонарушений несовершеннолетних» регулирует общественные отношения, связанные с системой предупреждения и профилактики правонарушений несовершеннолетних.

В статье 1. вышеназванного закона говорится:

- антиобщественные (противоправные) действия несовершеннолетнего – действия несовершеннолетнего, выражающиеся в занятии бродяжничеством, попрошайничеством, употреблении наркотических средств, табака, психотропных и одурманивающих веществ, спиртных напитков и напитков, изготавливаемых на их основе, а также иные действия, нарушающие права, свободы и законные интересы других лиц и государства.

Наркомания не может быть результатом какого-то одного фактора, её формируют множество факторов психологического и социального порядка. Внутренние факторы связаны с личными качествами и показывают, как персональные ресурсы, так и проблемные аспекты человека в целом (к примеру, низкая самооценка, агрессивность, неспособность разобраться в своих чувствах и эмоциях, неспособность говорить «нет», проблемы в навыках общения). Внешние факторы связаны с социальным, культурным, физическим и семейным окружением, которое оказывает влияние на поведение человека, подростка.

Эффект от приёма наркотиков длится максимум несколько часов, а последствия употребления наркотиков преследуют человека всю жизнь, влияя не только на него, но на его семью, друзей и родных. При этом некоторые последствия воздействуют только на самого человека, некоторые – на его семью, некоторые подрывают экономику государства и повышают уровень преступности. [10, с.83]

Социальные и юридические последствия употребления наркотиков служат нарушению социального развития, способности подростка, таких как:

- общаться с другом;
- налаживать дружеские связи;
- любить, понимать других;
- учиться, накапливать здоровый жизненный опыт;
- решать повседневные проблемы, делать успехи;
- преодолевать трудности.

Конфликты в семье, в школе, с одноклассниками, с учителями, с родителями, пропуски занятий, прогулы, финансовые трудности, нарушение закона, необходимость лгать себе и другим людям, одиночество приводят к следующим юридическим последствиям:

- задержание правоохранительными органами и осуждение за хранение или распространение наркотического вещества;
- дорожно-транспортные происшествия;
- потеря собственности;
- финансовые долги;
- заключение в тюрьму [2, с.73-74]

Под влиянием внутренних и внешних факторов формируются следующие социальные механизмы аддикции:

- широкое распространение психоактивных веществ в данной местности;
- отсутствие эмоционального контакта в семье;

Неблагополучная семья (алкоголизм или наркомания родителей, низкий имущественный уровень, неполная семья).

- пропаганда отдельными СМИ механизации наркотиков;
- неадекватная молодёжная политика, отсутствие реальной программы досуга, занятости несовершеннолетних [2, с.72].

Мы считаем, что подростки должны знать, какая опасность их подстерегает, если они станут на наркотическую тропу, причём знать они должны до того, как решат на неё ступить, ни в коем случае ни после. Лёгкость и беззаботность потребления наркотиков приводит к пристрастию к нему. Где взять деньги для очередной дозы? Так незаметно для себя, он становится на путь преступления, многие идут на кражи, воровство, преступления.

Применение наркотиков вызывает у подростка субъективное облегчение, однако объективно порождает неприятности в семье, в школе, на улице, в общественных местах. Школа и семья обязаны помочь подросткам в организации досуга, выбора жизненного пути и достойной цели.

Воспитание человека – сложный, длительный и многосторонний процесс. К его важнейшим сторонам относится правовое воспитание. Правовое воспитание представляет собой раздел воспитательной работы, направленной на информирование людей о существующих в обществе законах, о правах и обязанностях граждан. Этим путём осуществляется выработка уважительного отношения к нормам общежития, закреплённым в правовых актах.

Слабость раннего профилактического направления в предупреждении преступности несовершеннолетних сыграла известную роль в масштабности нарушения норм уголовного закона личностями, не достигшими возраста уголовной ответственности. Грабежи, участие в разбойных нападениях, кражи, совершаемые группами несовершеннолетних, часто остаются безнаказанными, поскольку в подростково – юношеской преступности высок уровень латентности, когда преступление совершено, но правоохранительным органам об этом неизвестно. Например, не все жертвы карманных и квартирных краж заявляют о совершенном преступлении. Очень часто – это неверие в возможности милиции изловить и привлечь к уголовной ответственности преступников. Общество оказалась перед фактом: преступность среди несовершеннолетних катастрофически быстро растёт, коренным образом меняется её структура и характер.

Мы не знаем, что из себя представляет современная подростковая преступность. Судим о ней поверхностно, на основе лишь ярко бросающихся в глаза признаков, при этом не педагог, ни практические психологи, ни работники правоохранительных органов психологически не готовы к её быстрым изменениям. А отсюда – серьёзные упущения в профилактической работе. Преступность несовершеннолетних растёт непропорционально быстро, пугает высокий её динамизм – за 10 лет она выросла приблизительно в два раза.

В предупреждении правонарушений несовершеннолетних решающую роль играет нравственное воспитание детей в семье. Формирование эмоционально-нравственных представлений, чувств, привычек, определяющих отношения в учебном и трудовом коллективе и служащих базой для выработки более сложных моральных и правовых чувств и представлений.

«Несовершенные правонарушители - говорил великий педагог А.С. Макаренко, - обыкновенные дети, попавшие в неблагоприятные условия воспитания» [12, с.273-274]. Истоки деформации нравственного и правового воспитания школьников лежат, как правило, в семье.

У подростков-нарушителей деформированы духовные, познавательные, эстетические потребности. Утрачен, в частности, интерес к школе, учёбе. Изучение полученных данных убеждает в том, что у значительной части подростков совершение правонарушения явилось следствием их притязаний на взрослость, превратного осознания своих прав, стремлений добиться их признания со стороны взрослых. Некоторые из них совершили правонарушения, стремясь удовлетворить естественные потребности в пище, одежде. Участи подростков правонарушения были связаны из боязни, что признают трусом, будут надсмехаться над ними. Как видим, нравственные убеждения подростков складываются под влиянием окружающей действительности, дурного влияния улицы, неблагоприятных поступков взрослых.

Правовое воспитание представляет собой раздел воспитательной работы, направленный на информирование людей о существующих в обществе законах, о правах и обязанностях. Родители должны нести ответственность за воспитание своих детей. Об этом шла речь в выступлении Лидера нации Эмомали Рахмон а перед новым очередным учебным годом. В частности, он отметил, что «преступность среди несовершеннолетних увеличилась, поэтому стремитесь к соблюдению законности и порядка, то есть обеспечению верховенства закона, правильному воспитанию детей, уважению» [13, с.4]. Выражая озабоченность ростом преступности среди молодёжи и учащихся образовательных школ, Президент поручил местным органам государственной власти совместно с милицией, комитетом по делам молодёжи и женщин усилить разъяснительную и профилактическую работу в этом направлении.

Наркоситуация в Республике Таджикистан заметно улучшилась за последний год, но борьба с наркотиками всё ещё требует принятия дополнительных мер. Существует уголовное законодательство и в части касающейся вопросов ответственности за потребление и незаконный оборот наркотиков, в первую очередь, за склонение несовершеннолетнего к потреблению наркотиков и вовлечение несовершеннолетнего в совершение преступления, связанного с незаконным оборотом наркотиков.

В постановлении Правительства республики Таджикистан «О правилах потребления и регулирования законного оборота прекурсоров в РТ» от 9.03.2003года говорится:

- незаконный оборот наркотических средств или психотропных веществ с целью сбыта наказывается лишением свободы на срок до пяти лет;
- в случае особо крупного размера наркотических средств, если совершено организованной группой, наказывается лишением свободы на срок от двенадцати до двадцати лет с конфискацией имущества.

Необходимо предусмотреть ответственность за наиболее социально опасные правонарушения и преступления, такие как сбыт наркотических средств и психотропных веществ на территории учебного заведения или прилегающей территории. А также в других местах, которые используются школьниками и студентами для проведения учебных, спортивных и общественных мероприятий.

Часть подростков имеет поверхностные и элементарные знания в правовом воспитании в области морали, а нередко попросту ошибочно искажёнными и непосредственно определяют поведение учащихся в соответствующих ситуациях. У подростков нужно формировать и правильные этические понятия. Этой цели могут

служить специально подготовленные моральные беседы, индивидуальные и коллективные. Эти задачи решает первичная педагогическая профилактика.

Родителей необходимо ознакомить со специальными мерами и законодательными актами, которые направлены против вовлечения применения наркотиков несовершеннолетними. Указы в законодательстве РТ предусматривает специальное наказание для таких родителей, вплоть до лишения родительских прав.

Комиссий по правам имеют следующие полномочия:

- принятие мер по предупреждению и профилактике правонарушений несовершеннолетних
- обращаются в суд для лишения родителей родительских прав
- рассмотрение материалов в отношении несовершеннолетних, которые до достижения возраста правовой ответственности совершили антиобщественные действия или действия, противоречащие нормам поведения и антиобщественным нормам.

Органы по контролю за наркотиками ведут учёт несовершеннолетних наркоманов и представляют предложение в соответствующие государственные органы по принятию мер воздействия, установленных законодательством Республики Таджикистан в отношении несовершеннолетних наркоманов.

Профилактика наркомании должна способствовать более полному и своевременному выявлению и привлечению лиц, потребляющих наркотики без назначения врача, к лечению и социально – медицинской реабилитации.

В рамках программы «Здоровый образ жизни 1-11 классов» освещаются вопросы, касающихся:

- причин вовлечения в употребление наркотиков
- влияние наркотических средств на здоровье, психологическое состояние человека,
- вреда для здоровья человека и последствий наркопотребления.

С целью реализации профилактических программ в республике Таджикистан Министерством образования и науки были подготовлены методические пособия по здоровому образу жизни, ориентированные на возрастные особенности учащихся общеобразовательных школ.

К профилактике правонарушений несовершеннолетних относятся индивидуально-личностные, социально-педагогические, социально-психологические проблемы.

Нормативно-правовые акты, принятые и действующие на государственном и региональном уровне, устанавливающие запреты, обеспечивают информационную поддержку специалистов системы профилактики. А нормы, закрепляющие направление профилактики задают вектор разработки превентивных адресных мероприятий по месту жительства. Нормативно-правовые акты и приказы правительства РТ подчеркивают значимость раннего выявления рисков здоровья и организации психолого-педагогической работы, направленной на сохранение и укрепление здоровья обучающихся школ, и профилактики потребления наркотических средств и других психотропных, токсических веществ. Несовершенные подростки, которые находятся в неблагоприятном социальном положении, должны находиться под контролем органов внутренних дел.

Сущность воспитания личности подростка заключается в формировании с одной стороны, мотивов поведения, а с другой – доступных для школьника определенного возраста способов и форм поведения, соблюдения дисциплины, так как воспитание и обучение «ведут» за собой развитие личности.

Итак, актуальность совершенствования профилактики отклоняющегося поведения трудновоспитуемого подростка определяется стоящими перед современным обществом правовыми задачами, связанными с необходимостью развития морального сознания личности. Оно включает, в частности, процесс отражения к регулированию нравственных отношений к другим людям, к себе, к общественным ценностям, требованиям правовых норм, требованиям жизни.

Правительства Республики Таджикистан своевременно определило значимость этой проблемы и принимает меры по совершенствованию антинаркотического воспитания молодежи, оказывая материальную и финансовую помощь на осуществление

мероприятий по предупреждению и профилактике правонарушений несовершеннолетних. Каждый член общества должен глубоко понимать необходимость безусловного соблюдения закона, а подчинение закону должно войти в привычку каждого гражданина. Следует отметить, что повышение правового просвещения граждан считается одной из важнейших и первоочередных задач стран, вставших на путь построения демократического и правового государства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аришнина, В.В. и др. Предупреждение подростковой наркоманий /В.В. Аришнина/-М,-2005 – 160с
2. Анисимов, Л.Н Профилактика пьянства, алкоголизма и наркомании среди молодежи. /Л.Н Анисимов. – М.: Юрид.лит.1988 –с176.
3. Буянов, М.И. Размышление о наркомании. Книга для учителя / М.И. Буянов / - М.: Просвещение, 1090-88С.
4. Гурски, С. «»ИВнимание – наркоманияв. Пер с английского / С. Гурски. М.: Медийна, 1988, - 144с.
5. Ивашенко, А.В. Идеино-нравственное воспитание старших школьников: Книга для учителя./ А.В. Ивашенко. – 2-е изд, доп. И перераб.-М.: Просвещение 1987-201С.
6. Кадыров, К.Б. Правовое воспитание и его значение в современном обществе / К.Б. Кадыров – Душанбе: Ирфон, 2015 – 352с.
7. Курбанов, Ю.А. Наркомания: Деграция личности и преступность, - / Ю.А. Курбанов .-Душанбе; Ирфон, 1992 – 105С.
8. Лебедев, С.Я. Наркомания и незаконный оборот наркотиков / С.Я. Лебедев/-М.: Юнити-Дана, 2008г. 653С.
9. Мудрик, А.В. Социальная педагогика Учебник для студентов пед.вузов/ А.В. Мудрик .Под ред. Сластенина. 3-е изд.М.: академия 2000 – 192с.
10. Министерство образования Республики Таджикистан Профилактика ВИЧ-Инфекции и молодежь/Пособие для преподавателей –Душанбе. – 2010, 187с.
11. Макиева, А.Г. Педагогическая профилактика наркомании в школе / А.Г. Макиева/ - М: Просвещение, 2005,-315с.
12. Маджонов, М.К. Педагогические аспекты профилактики наркомании детей и подростков /М.К. Маджонов – Душанбе:»Ирфон», 2013г.-205с.
13. Народная газета №17 от 05.2021. стр 8.
14. Фельдштейн, Д.И. Трудный подросток. Учебник/ Д.И. Фельдштейн. –Душанбе: Ирфон- 1972 – 183с.
- 15.Шмид, Рем. Подростковый и юношеский возраст; проблемы становления личности (Рем Шмид) – М.: Мир, 1994, 120 С.

МЕТОДЫ И ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВУЗАХ

АЗИМОВА Машхурахон Ходжиевна – кандидат педагогических наук, доцент кафедры теории и методики дошкольного образования ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова», г. Худжанд, проезд Мавлонбекова, 1., тел.: (+ 992) 92 744 10 42

В статье анализируется реализация компетентностного подхода к образованию, направленное на формирование и развитие коммуникативных компетенций студентов в педагогических вузах. Подчеркивается, что в педагогических вузах особое внимание уделяется формированию коммуникативных компетенций, поскольку они играют ключевую роль в профессиональном становлении будущего педагога.

Развитие этих компетенций возможно благодаря использованию различных методов и технологий обучения, направленных на развитие устной и письменной речи, активного слушания, невербального общения и управления конфликтами. Исследования показывают, что уровень коммуникативной толерантности может варьироваться в зависимости от специальности студентов. Например, у студентов лингвистических направлений подготовки уровень коммуникативной толерантности часто выше, чем у студентов технических специальностей.

В педагогическом вузе игровые технологии помогают студентам не только усвоить теоретический материал, но и развить профессиональные компетенции, необходимые будущему учителю.

Ключевые слова: компетентностный подход, коммуникативные компетенции, эффективные формы и методы обучения, инновационные технологии, коммуникативный толерантность, педагогическая технология, будущий педагог, педагогический специальность.

УСУЛ ВА ТЕХНОЛОГИЯИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ КОММУНИКАТСИОНИИ ДОНИШЧЌҒҒ ДАР ДОНИШГОҲҲОИ ПЕДАГОГӢ

АЗИМОВА Маишхурахон Ҳоҷиевна – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи назария ва методикаи тарбияи томактабии факултети психология ва таҳсилоти томактабии МДТ «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров», ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1., тел.: (+ 992) 92 744 10 42

Дар мақола татбиқи равиши салоҳиятнокӣ ба таълим, ки ба ташаккул ва рушди салоҳиятҳои коммуникатсионии донишҷӯён дар донишгоҳҳои омӯзгорӣ нигаронида шудааст, таҳлил шудааст. Таъкид карда мешавад, ки дар донишгоҳҳои омӯзгорӣ ба ташаккули салоҳиятҳои коммуникатсионӣ таваҷҷӯҳи ҳоса дода мешавад, зеро онҳо дар тақмили ихтисоси омӯзгори оянда нақши асосиро мебозанд.

Рушди ин салоҳиятҳо тавассути истифодаи усулҳо ва технологияҳои гуногуни таълим, ки ба рушди нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ, шунавоии ғайрирасмӣ ва идоракунии низоъ нигаронида шудаанд, имконпазир аст. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки сатҳи таҳаммулпазирии муошират вобаста ба ихтисоси донишҷӯ метавонад фарқ кунад.

Масалан, донишҷӯёни соҳаҳои забоншиносӣ аксар вақт нисбат ба донишҷӯёни ихтисосҳои техникаӣ сатҳи таҳаммулпазирии коммуникатсионии баландтар доранд. Дар донишгоҳҳои омӯзгорӣ технологияҳои бозӣ ба донишҷӯён на танҳо маводи назариявиро аз худ мекунанд, балки малакаҳои касбии барои омӯзгори оянда зарурро ташаккул медиҳанд.

Вожаҳои калидӣ: муносибати босалоҳият, салоҳиятҳои коммуникатсионӣ, шакли усулҳои самараноки таълим, технологияҳои инноватсионӣ, таҳаммулпазирии коммуникатсионӣ, технологияҳои педагогӣ, омӯзгори оянда, ихтисоси омӯзгорӣ.

METHODS AND TECHNOLOGIES OF FORMING COMMUNICATIVE COMPETENCES OF STUDENTS IN PEDAGOGICAL UNIVERSITIES

AZIMOVA Mashurakhon Khodzhiyevna - Ph.D., Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Preschool Education, Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov, Khujand city, Mavlonbekova passage, 1, phone: (+ 992) 92 744 10 42

The article analyzes the implementation of a competency-based approach to education aimed at the formation and development of students' communicative competencies in pedagogical universities. It is emphasized that in pedagogical universities special attention is paid to the formation of communicative competencies, since they play a key role in the professional development of a future teacher. The development of these competencies is possible through the use of various teaching methods and technologies aimed at developing oral and written speech, active listening, non-verbal communication and conflict management. Research shows that the level of communicative tolerance may vary depending on the students' specialty. For example, students majoring in linguistics often have a higher level of communicative tolerance than students majoring in engineering. In a pedagogical university, gaming technologies help students not only to master theoretical material, but also to develop professional competencies necessary for a future teacher.

Key words: *competence-based approach, communicative competencies, effective forms and methods of teaching, innovative technologies, communicative tolerance, pedagogical technology, future teacher, pedagogical specialty.*

Современная образовательная среда требует от будущих педагогов не только глубоких предметных знаний, но и развитых коммуникативных компетенций. Учитель должен уметь эффективно взаимодействовать со студентами, коллегами и родителями, управлять учебным процессом и создавать благоприятную атмосферу для обучения.

Концепция модернизации таджикского образования подчеркивает, что для человека, который стремится максимально использовать свои достижения, быстро реагировать на восприятия нового опыта, способный осознанно и ответственно поступать в различных жизненных ситуациях, прежде всего нужно овладеть умениями решать коммуникативные задачи в различных областях, и использовать языковые средства, то есть формировать свою коммуникативную компетентность.

Сегодня национальное образование страны направлено на формирование совершенной личности. Именно, реализация компетентностного подхода к образованию или воспитания, направленного на формирование и развитие ключевых компетенций, призывает учителей использовать эффективные формы и методы обучения и воспитания у учащихся для развития способности решать сложные жизненные задачи и отвечающие требованиям современного общества. [4,23]

Эффективности использования и внедрения современных инновационных технологий в практику уделяли значительное внимание Ю.К.Бабанский, В.П.Беспалько, И.Я.Лернер, И.Ильина, В.А.Сластелин, П.И.Пидкасистый, Боголюбов В.И., А.Ю.Афонин, Коротаева Е.В., Зимняя И.А. и другие.

В отечественной педагогике к указанной проблеме прямо или косвенно относятся работы видных ученых М. Лутфуллозода, Ф. Шарифзода, А. Нурув, Г.Бобизода, Д.Имомназарова, К. Кадырова, И.Х. Каримовой, Л.Иматзода, Ф.Гулмадова, Х.Сабури, Дж. Файзализода, Ш.Шарофзода и другие.

В педагогических вузах особое внимание уделяется формированию коммуникативных компетенций, поскольку они играют ключевую роль в профессиональном становлении будущего педагога. Развитие этих компетенций возможно благодаря использованию различных методов и технологий обучения, направленных на развитие устной и письменной речи, активного слушания, невербального общения и управления конфликтами.[5,54]

Коммуникативные компетенции – это совокупность умений, позволяющих человеку эффективно взаимодействовать с окружающими, передавать и воспринимать информацию, выражать мысли и эмоции.

Основные компоненты коммуникативной компетенции:

1. Вербальные компетенции – устная и письменная речь, построение логически связных высказываний.

2. Невербальные компетенции – жесты, мимика, интонация, пространственное поведение.

Активное слушание – способность воспринимать собеседника, анализировать информацию и задавать уточняющие вопросы. Будущие педагоги должны владеть коммуникативными навыками, так как они способствуют эффективному преподаванию и удержанию внимания студентов, помогают в управлении аудиторией и урегулировании конфликтов и формируют профессиональный авторитет преподавателя. [6,49]

По мнению Казакова Р.С. «Коммуникативная толерантность — это способность личности эффективно и уважительно взаимодействовать с другими людьми, принимая их индивидуальные особенности и культурные различия». Для студентов высших учебных заведений развитие этого качества является ключевым, поскольку оно способствует успешной профессиональной и личной реализации. [5,74]

Понятие коммуникативной толерантности объединяет в себе два компонента: коммуникацию и толерантность. Коммуникация подразумевает обмен информацией между людьми, а толерантность — принятие и уважение к различиям. Таким образом, коммуникативная толерантность отражает готовность и способность человека к открытому и конструктивному общению, независимо от различий в убеждениях, культурных традициях или личных особенностях собеседника.

Исследования показывают, что уровень коммуникативной толерантности может варьироваться в зависимости от специальности студентов. Например, у студентов лингвистических направлений подготовки уровень коммуникативной толерантности часто выше, чем у студентов технических специальностей.

Методы формирования коммуникативных компетенций студентов являются традиционные и интерактивные методы обучения. К традиционным методам обучения относятся лекции, семинары и практические занятия.

Лекции – способствуют передаче знаний, но ограничивают диалоговое взаимодействие.

Семинары – развивают дискуссионные компетенции и умение аргументировать свою точку зрения.

Практические занятия – формируют компетенции решения педагогических ситуаций.

Дискуссии и дебаты относятся к **интерактивным методам обучения**.

Они способствуют развитию аргументированной речи. Кейс-методы – обучают анализу сложных ситуаций и принятию решений.

Формирование коммуникативных компетенций у студентов является ключевым аспектом их профессиональной подготовки. Эффективное общение способствует успешной карьере и личностному росту. Существуют различные технологии и методы, направленные на развитие этих компетенций в образовательной среде. [7]

Следует отметить, что термин «педагогическая технология» был упомянут еще в 20-х годах на основе работ по рефлексологии (И.П. Павлов, В.М. Бехтерев, А.А. Ухтомский, С.Т. Шацкий). В 40-50-х годах, когда началось внедрение технических учебных пособий в учебный процесс, появился термин «образовательные технологии», на который в последующие годы повлияла работа над методологией применения различных технических учебных пособий, в частности, кино, радио, средство управления, было преобразовано в «педагогические технологии». [2,76]

Технологический подход модернизирует традиционное обучение на основе преобладающей репродуктивной активности студентов, определяет развитие моделей обучения как организацию достижения учениками четко установленных стандартов обучения.

Следующие технологии являются основой инновационного обучения:

- развивающее образование;
- проблемное обучение;
- развитие критического мышления;

- технология «Метод проекта»;
- дифференцированный подход к обучению;
- создание ситуации успеха на уроке;
- информационные технологии. [2,125]

Использование этих технологий на занятиях имеет большие преимущества. Учебный процесс становится интересным для студентов, что повышает активность студентов, развивает коммуникативные компетенции самостоятельного приобретения знаний в процессе взаимодействия и поиска. Качество и сила полученных знаний улучшается, развиваются исследовательские компетенции и умения, формируются аналитические способности студентов. Параллельно с процессом обучения происходит развитие коммуникативных качеств и формирование лидерских качеств личности.

Формирование коммуникативных компетенций студентов – важная задача педагогического образования. Для её решения необходимо использовать разнообразные методы и технологии, такие как интерактивное обучение, игровые методики, цифровые платформы и тренинговые программы, некоторые из которых приводится ниже:

1. Технология сторителлинга

Сторителлинг (от англ. storytelling) — это методика, основанная на использовании рассказов и историй для передачи информации и опыта. Применение сторителлинга в образовательном процессе способствует развитию у студентов компетенций выразительной речи, умения структурировать информацию и удерживать внимание аудитории. Исследования показывают, что внедрение этой технологии в учебный процесс повышает уровень коммуникативных умений у студентов колледжей

2. Игровые технологии

Использование игровых форм обучения, таких как ролевые игры и симуляции, позволяет создавать условия, приближенные к реальным профессиональным ситуациям. Это способствует развитию у студентов компетенций делового общения, умения работать в команде и принимать решения в стрессовых условиях. Игровые технологии особенно эффективны при обучении студентов строительных специальностей, где важно развивать компетенции взаимодействия в команде. В педагогическом вузе игровые технологии помогают студентам не только усвоить теоретический материал, но и развить профессиональные компетенции, необходимые будущему учителю. Вот несколько игровых технологий, которые можно эффективно использовать в образовательном процессе:

3. Ролевые игры:

Ролевые игры – помогают моделировать реальные педагогические ситуации. **Суть:** Имитация профессиональных ситуаций, в которых студенты примеряют на себя роли учителей, студентов, родителей, администрации.

Примеры:

- **«Пробный урок»** – студент разрабатывает и проводит мини-урок, а одноклассники играют роль студентов.
- **«Конфликт в школе»** – разбор педагогических ситуаций (например, учитель и родитель на собрании).
- **«Директор – учитель – ученик»** – моделирование взаимодействия в школьной среде.

Деловые игры:

Суть: Студенты решают профессиональные задачи в условиях, приближенных к реальной педагогической практике.

Примеры:

- **«Методическое совещание»** – студенты выступают в роли учителей разных предметов, обсуждают новую образовательную программу.
- **«Открытый урок»** – анализируют и оценивают урок друг друга, дают рекомендации.
- **«Педагогический консилиум»** – коллективное обсуждение ситуации с учеником, требующим особого подхода.

4. Технология кейсов (Case Study).

Суть: Разбор реальных педагогических ситуаций и поиск решений.

Примеры:

- «Сложный класс» – как выстроить работу с конфликтными детьми?
- «Ребенок с ОВЗ в школе» – разработка индивидуального маршрута обучения.
- «Современные методы обучения» – анализ успешных методик и их адаптация под разные уровни образования.

5. Квесты и педагогические марафоны.

Суть: Командная работа по поиску решений педагогических задач с элементами игры.

Примеры:

- «Педагогический детектив» – команда студентов расследует сложный случай из школьной практики.
- «Педагогический квест» – студенты поэтапно решают задачи (например, разрабатывают урок, решают конфликтные ситуации, создают тест).
- «Путь учителя» – участники проходят квест, моделирующий карьеру педагога (от молодого специалиста до заслуженного учителя).

Игровые технологии делают обучение будущих педагогов более интересным, наглядным и практико-ориентированным. Важно использовать сочетание нескольких методов, чтобы студенты не только получали знания, но и осваивали профессиональные компетенции в условиях, приближенных к реальной педагогической практике.

6. Электронное обучение (e-Learning)

Современные цифровые технологии предоставляют широкие возможности для развития коммуникативных компетенций. Онлайн-платформы и виртуальные классы позволяют студентам участвовать в дискуссиях, проводить презентации и работать над совместными проектами, что способствует развитию компетенций делового общения в условиях электронной коммуникации. [1;7]

Для эффективного формирования коммуникативных умений необходимо создавать определенные педагогические условия:

- **Расширение коммуникативной базы:** организация факультативных занятий и кружков, где студенты могут практиковать компетенции общения.
- **Погружение в коммуникативную деятельность:** использование коллективных методов обучения, способствующих активному взаимодействию между студентами.
- **Рефлексивные задания:** поощрение студентов к анализу собственного коммуникативного опыта и поведения для повышения осознанности в общении.

Для эффективного развития коммуникативной толерантности у студентов рекомендуется внедрение следующих практических подходов:

1. **Интерактивные методы обучения:** Использование групповых дискуссий, ролевых игр и тренингов способствует развитию компетенций общения и понимания различных точек зрения.

2. **Межкультурное взаимодействие:** Организация мероприятий, направленных на знакомство с различными культурами, помогает студентам лучше понимать и принимать культурные различия.

3. **Рефлексивная практика:** Поощрение студентов к анализу собственного поведения и установок в процессе общения способствует повышению осознанности и развитию толерантности. [2,143]

Реализация этих подходов в образовательном процессе способствует формированию у студентов устойчивых компетенций толерантного общения, что является важным условием их успешной профессиональной деятельности и личностного роста.

Современные образовательные учреждения должны адаптировать свои программы к меняющимся требованиям общества и рынка труда, чтобы подготовить будущих педагогов к эффективному профессиональному взаимодействию.

Педагогической технологии выражаются в правильном выборе формы обучения, который выдвигает на первый план активные формы обучения, которые помогают преподавателю при организации процесса обучения. Своевременное организованное на

уроке решения задач по формированию коммуникативно-речевых умений, вызывают интерес учащихся, создает интересные положительные мотивации посредством привлечение их в разнообразные творческие задания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабаева, Р.Н. Дидактические условия развития коммуникативных компетенций учащихся национальных школ Республики Таджикистан: на материале обучения русскому языку в начальных классах: диссертация ... кандидата педагогических наук. Душанбе, 2009 . - 177 с.
2. Боголюбов, В.И. Введение в педагогические технологии. Пятигорск: ПГЛУ, 1996. - 232с.
3. Божович, Е.Д. Развитие языковой компетентности школьников: проблемы и подходы // Вопросы психологии. - 1997. - № 1. - С. 33-44.
4. Имомназаров, Д. Технологии мусоирӣ таълим омили муҳими рушди тафаккур. //Паёми Пажӯишгоҳи рушди маориф. 2020, №1(29). С.21-26.
5. Казакова, Р.С. Использование игры в формировании коммуникативной компетентности студентов языковых педагогических вузов. М .: Моск.пед.гос.ин-т, 2000.123 с.
6. Лутфуллозода, М., Бобизода, Ғ. Андешаҳо перомуни салоҳиятҳо ва ташаккули онҳо. /М.Лутфуллозода, Ғ.Бобизода. – Душанбе, 2017. - 88 с.
7. Ключевые компетенции для обучения в течение всей жизни. Перевод с английского Р. Синельниковой. <http://adukatar.net/klyuchevy-e-kompetentsii-dlyaobucheniya-v-techenie-vsej-zhizni/>.

ОМИЛҲОИ РУШД ВА ГУСТАРИШИ ЗАБОНИ ДАВЛАТӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

АМОНОВА М.Н. – номзоди илмҳои филология, дотсенти кафедраи фарҳанг ва забони тоҷикӣ Донишгоҳи байналмилалӣ Сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5, тел.: (+992) 902 22 07 04

Муаллиф дар мақола дар бораи омилҳо ва сарчашмаҳои рушди забони тоҷикӣ ҳамаҷун забони давлатӣ иброи андеша намуда, манобеъ ва сарчашмаҳои мавҷудаи онро номбар мекунад. Қайд карда мешавад, ки забони тоҷикӣ аз марказҳои маъмурият фарҳангии Хуросону Мовароуннаҳр ба минтақаҳои аҳолинишини дигар тавсеа ёфтааст.

Ҳанӯз дар нимаи дуҷуми қарни ҳаштум забони дарӣ дар қаламрави Балх паҳн шуда буд. Ин далел аз сӯйи олимони Арабу Чин дар заминаи таҳлилу барасии номҳои географӣ собит шудааст. Имрӯз забони тоҷикӣ аз ҳисоби калимаҳои забонҳои Аврупо захираи луғавӣ худро афзоиш медиҳад, ки метавонад дар сурати саҳлангории мутахассисони соҳаи мушкilotи ҷиддие пеш оянд. Аз ин рӯ, дар қабули пазириши истилоҳот назари хос ва мавқеи муайянеро бояд нигоҳ дошт.

Важҳои калидӣ: Забони давлатӣ, истилоҳот, тарҷумон, ҷаҳонишавӣ, забондонӣ, рӯзнома, маҷалла, захираи луғавӣ, унсурҳои миллий, ғасоҳати забон.

ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ И РАСШИРЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ЯЗЫКА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

АМОНОВА М.Н. – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской культуры и языка Международного университета туризма и предпринимательство Таджикистана, г. Душанбе, проспект Борбад, 48/5, тел.: (+992) 902 22 07 04

В статье автор высказывает свое мнение о факторах и источниках развития таджикского языка как государственного, а также перечисляет существующие его источники. Отмечается, что таджикский язык распространился из административных и культурных центров Хорасана и Моваруннахра в другие населенные пункты. Уже во второй половине VIII века на территории Балха был распространен язык дари.

Этот факт доказан арабскими и китайскими учеными на основе анализа географических названий. Сегодня таджикский язык пополняет свой словарный запас за счет слов европейских языков, что может вызвать серьезные проблемы, если специалисты в этой области проявят невнимательность. Поэтому при принятии терминов следует придерживаться определенной точки зрения и позиции.

Ключевые слова: государственный язык, терминология, переводчик, глобализация, лингвистика, газета, журнал, лексика, национальные элементы, владение языком.

FACTORS OF DEVELOPMENT AND EXPANSION OF THE STATE LANGUAGE IN MODERN CONDITIONS

AMONOVA M.N. – *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Tajik Culture and Language of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue, 48/5, phone: (+992) 902 22 07 04*

In the article, the author expresses her opinion on the factors and sources of development of the Tajik language as the state language, and also lists its existing sources. It is noted that the Tajik language spread from the administrative and cultural centers of Khorasan and Movarunnahr to other settlements. Already in the second half of the 8th century, the Dari language was widespread in the territory of Balkh. This fact has been proven by Arab and Chinese scientists based on the analysis of geographical names. Today, the Tajik language is expanding its vocabulary with words from European languages, which can cause serious problems if specialists in this field are inattentive. Therefore, when adopting terms, one should adhere to a certain point of view and position.

Key words: state language, terminology, translator, globalization, linguistics, newspaper, magazine, vocabulary, national elements, language proficiency.

Давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали истиқлолияти ҳеш барои рушди забони давлатӣ ҳама гуна чораҳои андешида, шароити мусоидро фароҳам меоварад. Рушди забони давлатӣ ба масобаи муқаддасоти милли аз ҷумлаи вазифаҳои муҳимми давлат ба шумор меравад. Забони модарии мо таърихи тӯлониро тай намуда, аз худ осори бузургеро фаро мегирад. Ин моро водор месозад, ки дар давраи истиқлолияти давлатӣ ба насли имрӯз ва оянда арзишҳои миллии ҳешро тавассути забони милли дастрас намоем. Ҳар як сатри мероси гузаштаи ниёгон таърихи зиндаи фарҳанги миллии мост. Имрӯз хонанда бе мушқилоти ҳос эҷодиёти адибону уламои гузаштара озода муталиа менамояд мефаҳмад ва ин яке аз вижаҳои забони милли мо маҳсуб мешавад. Қобили тавҷӯҳ аст, ки намоёндагони ҳар як минтақаи Тоҷикистон дар ташаккули сарфу наҳв ва вижаҳои забони тоҷикӣ саҳми ҳешро гузаштаанд. Маҳз тавассути ин омил забони тоҷикӣ тавонистааст, ки хусусиятҳои фарҳангиву забонии манотиқи гуногунро фаро гирифта, ҳифз намояд.

Ҳамин тариқ, забони тоҷикӣ аз марказҳои маъмуриву фарҳангии Хуросону Мовароуннаҳр ба минтақаҳои аҳолинишини дигар тавсеа ёфт. Ҳанӯз дар нимаи дуҷуми қарни ҳаштум забони дарӣ дар қаламрави Балх паҳн шуда буд. Ин далел аз сӯйи олимони Арабу Чин дар заминаи таҳлилу барасии номҳои географӣ собит шудааст. Забони модарии мо ҳанӯз дар давраи аввали тараққиёти ҳеш аз ҳисоби забонҳои портӣ, сӯғдӣ ва бохтарӣ ғани гардида буд ва ин падида дар замони Сомониҳо дар ғуишҳои мухталифи

забонӣ тоҷикӣ дида мешуд. Чунин як бойшавии забон аз ҳисоби забонҳои дигар ва дар бар гирифтани истилоҳоту луғатҳои нав ҳанӯз ҳам идома дорад ва идораву танзими он барнома ва роҳкорҳои алоҳидаро тақозо менамояд. Дар ин замина давлат ва ҷомеа вазифаҳои зиёдеро ба дӯш дорад. Яке аз чунин вазифаҳои муҳим омода сохтани “Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2012-2016” ,”Қоидаҳои имлоии забони тоҷикӣ” тавассути Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо ҷалби мутахассисону коршиносони соҳаи забон анҷом дода шуд.

Дар раванди иҷрои талаботи қонуни забони давлатӣ мушкилоти асосӣ мавзӯи ҷой додани эълонҳо, рекламаҳо, навиштани номи муассисаҳо, гӯшаҳо, нуктаҳои фуруш ва марказҳои хизматрасонӣ мебошад. Дар аксари вақт бемавриду нодуруст навиштани рекламаҳо ва катибаю овезаҳо далели дағалона вайрон кардани талаботи “Қонуни забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” ба шумор меравад. Ба фикри мо, истифода ва ҳатто аз худ намудани номҳои хориҷӣ нишонаи равшани эҳтиром надоштан ба забони миллии ва арзишҳои волои фарҳангии миллат аст. Яке аз мавзӯҳои муҳими таърихи миллати мо гирдоварӣ, омӯзиш ва таҳқиқи номҳои географӣ ба шумор меравад. Дар заминаи омӯзиш ва пажӯҳиши ин мавзӯ аз ҷониби олимони ватанӣ ва хориҷӣ бояд ҳар ному макон дар кишвар мавриди пажӯҳиши амиқи илмӣ қарор бигирад. Зеро номҳои географӣ ба таърих ва тақдири миллати мо саҳт алоқаманд ва аз вазъияти рушди забони дар даврҳои гуногун иттилоъ медиҳанд. Онҳоро бешубҳа сарвати гаронбаҳои таърихи фарҳанги миллии бояд донист ва ҳамчун таърихи зиндаи миллат арҷгузорӣ намуд. Тавре ки аз таҷрибаи форсизабонон маълум аст, истилоҳоти илмӣ асрҳои миёна ба забони тоҷикӣ тавассути забони арабӣ, ки забони илм дониста мешуд, ворид гардидаанд. Аммо имрӯз сарчашмаи асосии воридшавии истилоҳоти соҳаҳои гуногун ба забони тоҷикӣ забонҳои аврупоӣ ҳастанд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки ҷиҳати сохтани истилоҳоту луғати зарурии соҳа бо назардошти хусусиятҳои фарқкунанда аз имконоти захираҳои забони миллии худ истифода намоем. Дар ин самт қариб дар ҳамаи соҳаҳо мушкилот ҷой доранд, ки бояд ҳатман тӯки талаботи замон бо анҷом додани таҳқиқот рӯйи назария ва амалияи истилоҳсозӣ ҳаллу фасл карда шаванд. Танзими истилоҳот дар марҳилаи ҷаҳонишавӣ ва ба эътибор гирифтани таъсири мутақобилаи забонҳо бевосита ба пешравии илмию техникӣ ва фановарии имрӯза робитаи ногуастани дорад ва аз масъалаҳои муҳими соҳаи забоншиносӣ ба шумор меравад. Яке аз роҳҳои бойгардонии захираи луғавии забони тоҷикӣ аз ҳисоби истехсолот тарҷума аз забонҳои дигар ба забони тоҷикӣ аст. Ин фаъолият бо таваҷҷуҳ ба таҷрибаи кишварҳои дигар бояд бо ҷалби мутахассисон ва забондонони варзида дар сатҳи Академияи улум ва ниҳодҳои бонуфузи дигар анҷом дода шавад.

Мавзӯи муҳими дигар танзими истилоҳоти соҳавӣ ва дар маҷмӯъ, ба низом даровардани истилоҳот ва махсусан, истилоҳоти соҳавӣ дониста мешавад. Бояд ёдрас шуд, ки дар замони мустиқлият таҳияи қонунҳо ба таври ҷиддӣ ба забони давлатӣ сурат мегиранд ва дар ин самт рӯз то рӯз таҷрибае бештаре андӯхта мешавад.

Агар мо ба гузаштаи таҳаввули забони худ назар афканем, мебинем, ки мафҳумҳо ҷӣ гуна дар соҳаи ҳуқуқ ҳам дар замони пеш аз ислом ва ҳам дар замони ислом истилоҳбандӣ шудаанд. Ин таҷрибаро мо омӯхта, таъя ба меъёр ва қоидаҳои забон бояд мавриди истифода қарор диҳем.

Пазирuftани истилоҳоти соҳавӣ аз забонҳои дигар, бештар аз ҳадди зарурӣ эътибор надодан ба имконияти воридӣ ва тавоноии гуногуни забони модарӣ дониста мешавад. Зеро тавоноӣ ва имконоти дохилии забони тоҷикӣ сарчашмаи бузургест, ки роҳҳои нави сохтани истилоҳотро муаррифӣ менамояд. Корбурди вижагӣҳо ва имконоти гуногуни забони тоҷикӣ ҳангоми истилоҳсозӣ, ҳеҷ гоҳ табиати онро коҳиш намедихад, дар ҳоле ки ба ифрот пазирuftани луғат аз забонҳои дигар ҳамчун истилоҳи зарурӣ метавонад ба ҳусни забони тоҷикӣ қароҳат ворид намояд. Чунин тарзи истилоҳсозӣ бояд тамоми соҳаҳоро фаро гирад. Дар мутобикат бо меъёрҳои байналмилалӣ яке аз масъалаҳои хеле муҳим ворид сохтани молу ашёи гуногун аз хориҷӣ кишвар ва тарҷума намудани номҳои дастури истифодаи онҳост. Мутаассифона, ҳангоми тавсифу таблиғ ва муаррифии ин гуна ашё истилоҳоту луғат ба забони тоҷикӣ сохта ва содалавҳона сурат

мегирад, ки ин бевоҳид аз сатҳи пасти зеҳнӣ ва завқу дониши ҳодимони соҳа дарак медиҳад. Мо соҳиби забоне ҳастем, ки дар заминаи забони зебои классикии чандҳазорсола ва анъанаҳои зебову устувори ҳаттиву шифоҳӣ ташаккул ёфтааст. Бемуҳобот эҳтиром ва ниғаҳдории чунин як забон боиси ифтихори ҳар як фард аст. Забон беҳтарин ва арзишмандтарин воҳиди муоширати байни инсонҳост. Забони модарӣ барои ҳар шахси посдори таъриху фарҳанги асил азизу муқаддас аст. Баҳри ҳар фарди солимфироқ забони модарӣ чун шири модар поқ азиз ҳаст. Моро зарур аст, ки нозукиҳои забони миллати хешро аз бар намуда, барои омӯхтани забонҳои дигар низ кӯшиш намоем. Дар мавриди донишмандони забонҳои дигар имрӯз Ҳукумати кишвар тамоми имконияту шароитро ҷиҳати тақвият бахшидани забонмӯзӣ миёни насли имрӯз ба роҳ монда истодааст.

Имрӯзҳо хушбахтона хурду бузурги кишвар талош доранд, ки ба ҳар роҳу василаҳои технологияи навин забонҳои хориҷиро омӯзанд. Барои омӯхтани забонҳои хориҷӣ тамоми шароит муҳайёст ва дар тамоми минтақаҳои дуру наздики кишвар марказҳои забонмӯзӣ ташкил карда шудаанд. Воқеан, забонмӯзӣ, хотираро қавӣ гардониди, руҳияи маънавии инсонро мустаҳкам месозад. Дар ин шабу рӯз бо сиёсати пешгирифти Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки ҳамкориҳои байналхалқии Тоҷикистон рӯз то рӯз бо дигар давлатҳо, густариш меёбад, сатҳи забонмӯзӣ беш аз ҳама баланд гардида истодааст. Ҳамчунин, дар китоби Забони миллат- ҳастии миллат ин андеша тақвият ёфтааст. [2, с. 63].

Омӯхтани забон дар ҳама давраи замони падидаи муҳим арзёбӣ мегардад. Имрӯзҳо дар ҷумҳурии азизамон бо амри хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Ватани азизамон озмунҳо гузаронида мешаванд. Ҳадафи роҳбари давлат аз ин ташаббусҳо баланд бардоштани сатҳи саводу маърифатнокии мардум ва дар навбати аввал наврасону ҷавонон, тақвияти ҳисси миллӣ, ватандӯстиву ватанпарварӣ, ҳувияти миллӣ, арҷгузорӣ ва омӯхтани забон, таърих, фарҳанги бостонии тоҷикон, доираи донишу ҷаҳонбинии илмӣ ва рушди илмҳои дақиқу табиӣ дар кишвар мебошад.

Дуруст аст, ки мегӯянд: “Забондонӣ – ҷаҳондонист” [1, с. 123].

Қисми зиёди адибоне, ки фарогирандаи даврони адабиёти муосиранд, аз ҷумла, устод Садриддин Айни, Абулқосим Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзода, Сотим Улуғзода, Урун Кӯҳзод, Фазлиддин Муҳаммадиев, Сатор Турсун ва дигарон, фаъолияти тарҷумонии назаррасе доштанд. Фаъолияти тарҷумонии адибонамон на танҳо миллати тоҷикро бо урфу одат, русум, фарҳангу тамаддун ва тафаккури дигар қавму миллатҳо ошно сохт, балки куҳан будани фарҳангу тамаддуни тоҷиконро бо асарҳои беавалӣ адибони классикӣ муосираш ба ҷаҳонӣ муаррифӣ намуданд. Ин ҳама боиси ифтихор аст, ки имрӯз мо тоҷикон давлату миллат, забони давлатӣ, парчами давлатӣ, суруди миллӣ, пули миллӣ, ва истиқлолияти худро дорем, ки дар арсаи байналхалқӣ дар баробари дигар кишварҳои бонуфузи ҷаҳон қарор гирифта, миллати тоҷикро бо забони тоҷикӣ муаррифӣ менамоем [4, 19].

Забони тоҷикӣ имрӯз забони илму адаб, коргузори, муносибатҳои дипломатӣ, муоширати миёни ақаллияти миллӣ буда, аз минбарҳои созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ садо медиҳад. Метавон гуфт, ки дар давоми 33-соли соҳибистиклолӣ забони тоҷикӣ зери ғамхории давлату ҳукумат ва ҳосатан, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар он сатҳе қарор гирифт, ҳамчун забони тавонманд ва дорои захираи бойи луғавӣ имрӯз дар фишорҳои рӯёриҳои фишорҳои забонҳои бегона пойдор аст ва ба ҳайси рукни муҳими фарҳанг ва давлатдорӣ миллӣ эътироф мешавад. Алҳол забони тоҷикӣ ба сифати унсuri асосии миллатсоз вазифаи хешро беш аз ҳарвақта дар назди ҷомеаи навини тоҷикон иҷро намуда, тақмил ёфта истодааст.

Дар асл, забони ҳар халқу миллат таҷассумгари ҳаёти воқеи ва рӯзмараи он маҳсуб меёбад, ки соҳибонаш воҳидҳои луғавии онро пайваста баҳри пешбурди ҳаёти иҷтимоии худ мавриди қарор медиҳанд. Аз ин сабаб, риояи шудани меъёрҳои забон дар

муоширати одамон бахусус, рӯзнамаву маҷаллаҳо, баҳри нигоҳ доштани покизагиву назокату фасоҳати забон мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Х. Мирзозода. Шамсиддини Шохин. Сталинобод. 1956 С., -27с.
2. Н. Маъсумӣ. Асарҳои мунтахаб. Забоншиносӣ – Душанбе. Ирфон, 1980с.,-36 сах
3. С.М. Сабзаев. Забон ва услуби шоирони маорифпарвар.-Душанбе. Маориф» с1991., 31-39 сах.
4. Ҳалимов, С. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои XI-XII). –Душанбе: ДДМТ.2002.-95 с.

УДК - 378
ББК – 74.4
Б - 15

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО ОПЫТА СТУДЕНТОВ ВУЗА

БАБАЕВ Нурлан Ермекович – унвонҷӯи кафедраи педагогика ва психологияи Донишқадаи педагогии Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент. **E-mail:** Nurlan@mail.ru, **тел.:** +7701 220 12 55

В статье рассматриваются педагогические условия, способствующие развитию социального опыта студентов вуза. Анализируется роль образовательной среды, учебно-воспитательного процесса и педагогических технологий в формировании у обучающихся социальной компетентности, навыков профессиональной социализации и активной гражданской позиции. Обоснована необходимость комплексного подхода к организации образовательного процесса с учетом компетентностного и личностно-ориентированного подходов. Приведены практические рекомендации по созданию условий, способствующих развитию социальной активности студентов вуза.

Ключевые слова: социальный опыт студентов, педагогические условия, высшее образование, профессиональная социализация, образовательная среда, учебно-воспитательный процесс, педагогические технологии, компетентностный подход, личностное развитие, социализация вуза.

ШАРОИТИ ПЕДАГОГИИ РУШДИ ТАҶРИБАИ ИҶТИМОИИ ДОНИШҚҶҶНИ ДОНИШГОҲ

БАБАЕВ Нурлан Ермекович – соискатель кафедры педагогики и психологии Таджикского педагогического института в городе Пенджикенте. **E-mail:** Nurlan@mail.ru, **тел.:** +7701 220 12 55

Мақола шароитҳои педагогиро баррасӣ мекунад, ки ба рушди таҷрибаи иҷтимоии донишқҷҶни донишгоҳ мусоидат менамоянд. Нақши муҳити таълимӣ, раванди таълимӣ-тарбиявӣ ва технологияҳои педагогӣ дар ташаккули салоҳиятнокии иҷтимоӣ, малақаҳои иҷтимоикунони касбӣ ва мавқеи ғаъоли шаҳрвандии донишқҷҶн таҳлил карда мешавад. Зарурати истифодаи равиши мураккаб дар ташкили раванди таълим бо дарназардошти усулҳои салоҳиятнокӣ ва шахсиятмеҳвар асоснок карда шудааст. Тавсияҳои амалии таъсиси шартҳои пешниҳод шудаанд, ки ба рушди ғаъолии иҷтимоии донишқҷҶни донишгоҳ мусоидат менамоянд.

Вожаҳои калидӣ: таҷрибаи иҷтимоии донишҷӯён, шартҳои педагогӣ, таҳсилоти олии иҷтимоикунонии касбӣ, муҳити таълимӣ, раванди таълимӣ-тарбиявӣ, технологияҳои педагогӣ, равиши салоҳиятнокӣ, рушди шахсият, иҷтимоикунонии донишгоҳӣ.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF UNIVERSITY STUDENTS' SOCIAL EXPERIENCE

BABAEV Nurlan Ermekovich – is a candidate of the Department of Pedagogy and Psychology of the Tajik Pedagogical Institute in the city of Penjikent. **E-mail:** Nurlan@mail.ru, **phone:** +7701 220 12 55

The article examines the pedagogical conditions that contribute to the development of university students' social experience. It analyzes the role of the educational environment, the educational and upbringing process, and pedagogical technologies in shaping students' social competence, professional socialization skills, and active civic engagement. The necessity of a comprehensive approach to organizing the educational process, taking into account competence-based and personality-oriented approaches, is substantiated. Practical recommendations are provided for creating conditions that foster the social activity of university students.

Keywords: students' social experience, pedagogical conditions, higher education, professional socialization, educational environment, educational and upbringing process, pedagogical technologies, competence-based approach, personal development, university socialization.

Известно, что любая система успешно функционирует и развивается при соблюдении определённых условий. Как пишет А.Г. Спиркин в своем учебнике философии, «условия — это явления, необходимые для наступления данного события, но сами по себе его не вызывающие. ... От характера условий зависят способ действия данной причины и природа следствия. Изменяя условия, можно изменять и способ действия причины, и характер следствия» [9, с. 45].

Осмысление причинно-следственных отношений через призму детерминизма, где условия являются необходимым составляющим звеном логической цепочки причина – условия – следствия, и введение понятия целенаправленной деятельности субъекта позволяет исследователям (О.В. Галкина, Н.Г. Баженова, И.В. Хлудеева) рассматривать причину как цель для получения запланированного следствия-результата.

В педагогическом процессе в качестве причины, побуждающей к созданию условия для получения следствия-результата, рассматривается цель образовательного процесса. Условия связаны с сознательной деятельностью субъекта по преобразованию действительности и отражают характеристики этой деятельности в свойствах целесообразности, целенаправленности, целедостижения. Данное обстоятельство является исходным основанием для выделения трёх типов условий по отношению к деятельности:

- условия-предпосылка — это предшествующие условия для осуществления целесообразной деятельности субъекта познания;
- условия-обстановка — это те условия, которые необходимы для осуществления целенаправленной деятельности;
- условия-требования — это нормы и критерии, которым должны соответствовать результаты деятельности субъекта.

В педагогике условия чаще всего понимают как факторы, обстоятельства, совокупность мер, направленных на повышение эффективности функционирования педагогической системы. Под педагогическим условием Н.М. Борытко понимает внешнее обстоятельство, оказывающее значимое влияние на протекание и эффективность педагогического процесса, сознательного спроектированного исследователем, [2] В. И.

Андреев считает, что педагогические условия представляют собой результат отбора, конструирования и применения элементов содержания, методов (приемов) и организационных форм обучения для достижения целей [1].

В современных педагогических исследованиях, связанных с проблемами совершенствования функционирования педагогических систем, повышения эффективности образовательного процесса, одним из аспектов, вызывающих наибольший интерес, является выявление, обоснование и проверка педагогических условий, обеспечивающих успешность осуществляемой деятельности. В работах В. И. Андреева представлена педагогическая трактовка понятия «условие», который рассматривает условие как целенаправленный отбор, консультирование и применение элементов содержания, методов обучения и воспитания для дидактических целей [1].

В современной педагогической и психологической литературе категория «условие» рассматривается как видовая по отношению к родовым понятиям «среда», «обстоятельства», «обстановка», что расширяет совокупность объектов, необходимых для возникновения, существования, изменения педагогической системы.

А.Я. Найн видит в них «совокупность объективных возможностей содержания, форм, методов, средств и материально-пространственной среды, направленных на решение поставленных задач» [7]. Н. Ипполитова и Н. Стерхова рассматривают педагогические условия как «один из компонентов педагогической системы, отражающий совокупность возможностей образовательной и материально-пространственной среды, воздействующих на личностный и процессуальный аспекты данной системы и обеспечивающих её эффективное функционирование и развитие» [5, с. 11].

Они же, опираясь на анализ многочисленных научно-педагогических исследований, выявили, что наиболее часто встречаются организационно-педагогические, психолого-педагогические, дидактические условия.

- организационно-педагогические условия представляют собой совокупность целенаправленно сконструированных возможностей содержания, форм, методов целостного педагогического процесса (мер воздействия), лежащих в основе управления функционированием и развитием процессуального аспекта педагогической системы (целостного педагогического процесса);

- психолого-педагогические условия - совокупность целенаправленно сконструированных взаимосвязанных и взаимообусловленных возможностей образовательной и материально-пространственной среды (мер воздействия) направлены на развитие личностного аспекта педагогической системы (преобразование конкретных характеристик личности);

- дидактические условия выступают как результат целенаправленного отбора, конструирования и применения элементов содержания, методов (приемов), а также организационных форм обучения для достижения дидактических целей [5, с. 13].

В некоторых работах психолого-педагогические условия называют внутренними (субъективные условия, которые способствуют формированию личностных, психологических механизмов развития, качеств интеллекта — характеристики социального субъекта), а условия организационно-педагогические — внешними (объективные условия, связанные с уровнем организации и стимулирования учебно-воспитательного процесса, с особенностями управления — составляющие элементы социальной среды, оказывающие влияние на существование и развитие социального субъекта). Можно сказать, что педагогические условия — это, во-первых, совокупность возможностей созданных в образовательном учреждении для удовлетворения образовательных потребностей обучающихся, во-вторых, совокупность воздействий, направленных на развитие личности обучающихся, осуществляемых в ходе целенаправленного педагогического процесса.

Рассмотрение подходов к проблеме развития социального опыта студентов, проведенное в предыдущих параграфах и выявление особенностей данного процесса у студенческой молодежи высших учебных заведений, показывает, что в современных условиях данная проблема является актуальной и требует организации целенаправленной

деятельности в учреждениях высшего педагогического образования.

Необходимо рассмотреть условия, которые могут способствовать развитию данного качества и стимуляции к социально-активной деятельности студентов. Становление человека как профессионала происходит в целостной образовательной среде того или иного образовательного учреждения. Усилия высшего образования направлены на создание условий, способствующих формированию разносторонней, социально - активной, самостоятельной, творческой, компетентностной личности профессионала.

Анализ подходов разных авторов по проблеме развития социального опыта студенческой молодёжи, исследователи рекомендуют:

- 1) стимулирование интереса, демонстрация значимости и ценности знаний;
- 2) помощь в трудоустройстве, предоставление рабочих мест и льготных условий;
- 3) привлечение к участию в общественных объединениях и различных политических мероприятиях.

Определяя понятие «социальный опыт студентов вузов», мы указали, что ее основу составляет социальная активность как интегральная характеристика, с одной стороны, личностное качество, которое проявляется в деятельности. Как всякая деятельность, она может быть рассмотрена через компоненты структуры: мотивационный, деятельностный, рефлексивный.

С. В. Тетерский в качестве структурных элементов социально активной личности включает: качества, направленные на себя (целеустремленность, настойчивость, активность, любознательность, самостоятельность и др.); качества, направленные на общество (лидерство, динамичность, мобильность, оригинальность, общительность, коллективизм и взаимопомощь, восприимчивость к новому и креативность); качества, направленные на государство (ответственность, включенность в политическую практику и публичное поле и др.) [3, с. 89]. Но подчеркивает, что в качестве синтетической характеристики социального опыта можно назвать инициативность, которая проявляется во всех сферах деятельности.

Но, как показывает анализ нормативных документов, в том числе стандартов высшего педагогического образования, разработанных учебных планов, и в педагогических учебных заведениях увеличивается процент самостоятельной работы, повышается роль и значимость воспитательной деятельности, происходит внедрение интерактивных технологий и методик обучения. Все это ставит перед педагогическими вузами задачу – стимулирования инициативности обучающихся.

При этом, ресурсом в реализации развивающего потенциала образовательного учреждения выступает социально-активная часть студентов. Это молодежь, уже обладающая лидерскими качествами и проявляющая живую заинтересованность в том, что происходит в окружающем мире. Подобное любопытство позволяет студентам включаться в протекающие процессы и влиять на них своей деятельностью. Мотивы развития социального опыта могут быть самые разные.

С практической точки зрения важно чтобы деятельность активного студенчества была включена в содержание воспитательной работы педагогического вуза и не приобретала асоциальных проявлений. Соответственно, необходимо создавать возможности для раскрытия и развития лидерского потенциала студентов, который может стать фактором развития социального и профессионального опыта. Поэтому первым условием развития социального опыта студентов педагогического вуза должно быть включение в целевой компонент социально-профессионального воспитания студентов задачи развития социальной активности студентов, которая, как показал проведенный в 1.2 анализ подходов к ее сущности и специфики современного педагогического образования, может рассматриваться как интегративное качество личности, представленное в единстве мотивационного, операционного, рефлексивного компонентов, направленных на осуществление деятельности педагогического лидера, характеризующегося самостоятельностью, инициативностью, ориентированного на преобразование себя и социума в соответствии с задачами будущей профессиональной деятельности.

Т.е. социальный опыт будущего педагога – это развитие лидерских качеств, причем, в отличие от других вузов, не ставится задача развитие лидерства и обучение лидерским приемам активной части студенческого корпуса. Стоит задача создания условий для стимулирования этих качеств у всех студентов.

По мнению Г.Н. Фидельмана, это альтернатива обычной системе директивного управления с коренным изменением парадигмы отношений в системе «руководитель – подчиненный» [6]. Лидерство проявляется, когда группе людей приходится решать какие-либо общегрупповые проблемы. Наиболее заметными лидерские отношения делаются в тех случаях, когда перед группой стоит задача перехода из одного состояния в другое (режим развития образовательного учреждения), или когда группа занимается распределением ресурсов. Тогда лидер – это участник группы, способствующий возникновению лидерства, определяющий видение дальнейшей работы группы.

Подготовка лидеров из числа студентов является перспективным направлением, как в теоретическом, так и в практическом отношении. Воспитание социального опыта студентов педагогического вуза это часть задачи социально–профессионального воспитания, а именно создания условий для профессионально–личностного саморазвития. Саморазвитие личности возможно только на добровольных началах, чтобы личность могла принять на себя ответственность за изменения себя изнутри у нее должны быть сформированы определенные потребности, актуальные для общества. Только тогда можно предполагать, что личность захочет их удовлетворить сформированные потребности и включиться для этого в социально-значимую деятельность.

Изучив и проанализировав литературу по теме нашего исследования можно сделать вывод о том, что внеучебная, общественная работа создает оптимальные условия для формирования лидерских качеств молодого человека, которые отражают их социальный опыт. И в этом случае лидерство означает социальную активность, или «активную жизненную позицию». «Активная жизненная позиция» необычайно полезна для молодого человека. В первую очередь в такой позиции молодого специалиста заинтересованы работодатели. Она представляет собой некий гарант свежих идей, неординарных подходов, смелых решений, что всегда обеспечивало развитие экономики. Кроме того, эти качества являются основанием для привития управленческих умений [8, с.113].

Европейская традиция связывает социальный опыт молодежи, прежде всего, с мобильностью и участием молодых граждан в общественной жизни на местном и региональном уровне. Сфера проявления социального опыта может быть совершенно разная, главное - чтобы молодые люди имели право высказать свое мнение в процессе принятия решений, затрагивающих их интересы. Это может касаться социальной сферы, образования, спорта, культуры, трудоустройства, жилья, развития транспорта, вопросов здоровья, гендерного равенства, уважения личности, вопросов межкультурного взаимодействия, защиты прав молодежи и др.

Европейская хартия об участии молодежи в общественной жизни, принятая Советом Европы, предусматривает в качестве мер по развитию такого участия проведение специальных обучающих программ и тренингов, создание информационной среды, использование и пропаганда молодежного участия через средства массовой информации, поддержку молодежных проектов и добровольческих инициатив.

Формой проявления социального опыта является социальная деятельность, рассматриваемая нами как осознанный, целенаправленный тип человеческой активности по преобразованию себя и социума в соответствии с задачами общества, реализующейся в действиях и поступках.

В диссертации Валькова А.В. проведен анализ отзывов из общеобразовательных школ, который показал, что значительная часть молодых педагогов (62,8 %) не обладает развитыми лидерскими качествами и необходимым социальным опытом. Многие из них теряются в трудных ситуациях. Им не хватает: способности быстро адаптироваться к новой среде; ответственности; самостоятельности; инициативы; физической развитости; гибкости в налаживании отношений с детьми; чуткости и такта при решении их личных

проблем; умения противостоять отрицательно направленным лидерам; твердых профессионально-педагогических знаний; умений; навыков; компетенций; воли и организаторских способностей, лежащих в основе авторитета учителя, его лидерского поведения и эффективного неформального влияния на школьников.

А.В. Вальков определил условия развития социального опыта на основе лидерских качеств студентов в процессе самообразования:

- они четко определены, осознаны обучающимися и выступают диагностируемыми задачами процесса самообразования;
- разработана модель самообразования, органично включенная в образовательный процесс и представляющая собой научно обоснованную управляемую систему, включающую структурно-компонентную и функционально-динамическую составляющие;
- к педагогическим условиям результативной реализации модели самообразования относим: активизацию самообразовательной деятельности по развитию социального опыта;
- формирование образовательной среды, способствующей саморазвитию лидерских качеств у студентов;
- педагогическое сопровождение процесса развития социального опыта;
- оценку результативности развития социального опыта студентов в процессе самообразования [4, с.10].

Поддерживая, в целом, данные положения, но исходя из собственной практики, анализа материалов исследований, мы считаем, что для «запуска» собственных резервов, необходимо организовать целенаправленную работу по развитию социального опыта.

Как показывает анализ исследований, важным элементом социального опыта обучающихся, является их участие в общественной жизни учебного заведения, города, области, что, несомненно, накладывает свой отпечаток на характер общения с однокурсниками и преподавателями. Проведенный анализ подходов и содержание деятельности современного педагога, позволили выделить в качестве ведущей характеристики будущего учителя – подготовку к осуществлению педагогической деятельности будущего учителя, характеризующегося самостоятельностью, инициативностью, ориентированного на преобразование себя и социума в соответствии с задачами будущей профессионально-педагогической деятельности. В условиях педагогического вуза, с учетом специфики данного образовательного учреждения, реализовать данную цель в рамках социально-профессионального воспитания могут лидерские программы.

Поэтому вторым педагогическим условием развития социального опыта студента педагогического вуза мы определили разработку и внедрение программы, направленной на развитие лидерских качеств будущего педагога.

Выводы теоретической части исследования, сделанные выше, позволяют говорить, что основой развития социального опыта в педагогическом вузе может стать специальная программа развития социальной активности студента, которая исходя из выявленной сущности понятия «социальный опыт студента», должна направляться на развитие трех компонентов социального опыта: мотивационного, операционного, рефлексивного компонентов.

Так как интегративным личностным качеством, которые выражает большинство характеристик социального опыта личности, является инициативность, лидерство, содержание данной программы может включать приемы и практики, направленные на развитие лидерских качеств. направленных на осуществление деятельности, характеризующейся самостоятельностью, инициативностью, направленную на преобразование себя и социума в соответствии с задачами будущей профессионально-педагогической деятельности.

Таким образом, развитие социального опыта предполагает педагогическое воздействие, направленное на положительные количественные и качественные изменения

его (освоение новых контекстов, круга социальных ролей) с учетом специфики объекта (личности студента вуза). Очевидно, что все приемы, направленные на развитие коммуникативных и социальных навыков, будут способствовать развитию социального опыта студентов. В логике компетентностного подхода государственными стандартами высшего образования определены в качестве результатов образования универсальные компетенции, в числе которых коммуникативная и социальная. Соответственно, на сегодняшний день имеется целый набор технологий для их развития. С учетом специфики высшего образования предпочтительными видятся:

- Технология группового обучения, т.к. работа в группах предоставляет студентам больше возможностей для принятия социальных ролей в силу широкого спектра ролей. Сюда же необходимо отнести такие современные технологии, как проблемное обучение, проектное обучение, социальное проектирование.

- Интерактивные технологии (дебаты, дискуссии, игровые технологии, ролевые игры), которые по определению (от англ. interaction - взаимодействие) призваны дать опыт взаимодействия на основе кооперации и сотрудничества.

- Технология контекстного (контекстно-ситуационного, ситуационного) обучения, когда обучение осуществляется в контексте будущей профессиональной деятельности, что способствует освоению студентами новой роли (кейс-стади, студенческие конференции).

2. Насыщенная разными контекстами среда вуза. Студенты должны иметь возможность получить новый опыт не только в учебной деятельности, но и во внеучебной. Чем больше возможностей может предоставить вуз, чем больше площадок он создает в своем образовательном пространстве, тем выше шансы успешной социализации студентов, освоения ими новых социальных ролей, раскрытия их потенциала и самореализации, личностного становления. При этом важно разнообразие контекстов: кружковая деятельность должна представлять различные направления: научно-исследовательское, художественно-творческое, спортивное, социальное (студенческое самоуправление, волонтерство).

3. Разработанность критериев оценки развития социального опыта студентов. Повторим: развитие социального опыта предполагает педагогическое воздействие, направленное на положительные количественные и качественные изменения его. Из этого следует, что: 1) изменения должны быть; 2) они должны быть диагностированы и оценены. Результаты изменений позволят судить о степени эффективности педагогического воздействия. Оценить развитие социального опыта студентов вуза достаточно сложно, т.к. социальный опыт каждого студента уникален, его развитие в большей мере относится к сфере воспитания, где результаты часто отложены и неочевидны. Однако теоретическая разработанность вопросов целостности педагогического процесса, идеи личностно-деятельностного и компетентностного подходов дают достаточно четкие ориентиры при решении этой задачи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев, В.И. Педагогика высшей школы. Инновационнопрогностический курс / В.И. Андреев. – Казань: Центр инновац. технологий, 2005. – 500 с.
2. Борытко, Н.М. Теория обучения: учебник для студ. пед. вузов / Н.М. Борытко. – Волгоград: Изд-во ВГИПК РО, 2006. – 72с.
3. Григорьева, О.Н. Формирование социального опыта в проектной деятельности: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ольга Николаевна Григорьева; Оренбург: ОГУ, 2014. – 227 с.
4. Жукова, Л. С. Социально-культурные условия развития межкультурной коммуникации студенческой молодежи: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Лидия Сергеевна Жукова / ФГБОУ ВО «Кемеровский государственный институт культуры». Кемерово, 2019. — 182 с. — URL: <https://drive.google.com/file/d/1cQJVZg5OJR5IDSoSAHUDvwUTcqyEINi/view>

5. Ипполитова, Н., Стерхова, Н. Анализ понятия «педагогические условия»: сущность, классификация / Н.Ипполитова, Н. Стерхова // General and Professional Education. – 2012. – № 1. – С. 8-14. – URL: http://genproedu.com/paper/2012-01/full_008-014.pdf
6. Компетенция и компетентность: от теории к практике // Журнал «Директор по персоналу». Практический журнал по управлению человеческими ресурсами. 08.08.2019 – URL: <https://www.hrdirector.ru/article/67079-kompetentnost-neobhodimoe-uslovie-effektivnosti-18-m8>
7. Найн, А.Я. О методологическом аппарате диссертационных исследований / А.Я. Найн // Педагогика. – 1995. – № 5. – С. 44–49.
8. Педагогика: учебное пособие для студентов пед. институтов /Под редакцией Ю. К. Бабанского. М.: Просвещение, 1983. // Электронный ресурс: Библиотека для студентов p-lib.ru — URL: <http://www.plib.ru/pedagogika/babanskiy-pedagoika/index.html> Режим доступа - свободный
9. Спиркин, А.Г. Философия для технических вузов: учебник для академического бакалавриата / А.Г. Спиркин. – М.: Издательство Юрайт, 2016. – 392с.

ТАРБИЯИ ИҚТИСОДИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ БОЛОӢ ҲАМЧУН ТАЛАБОТИ РУШДИ ҶОМЕА ВА ПЕШРАФТИ ИЛМИЮ ТЕХНИКӢ

ИМОМОВ Хурсанд Шарифович – унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, к. А. Адҳамов, 11/2, тел.: (+992) 710 03 55 55

Муаллифи мақола вобаста ба талаботи рушди ҷомеа ва пешрафти илмию техникӣ масъалаи тарбияи иқтисодии хонандагони синфҳои болоиро таҳлилу баррасӣ намудааст. Муаллиф иброз менамояд, ки рушди қувваҳои истеҳсолкунанда тағйири назарраси хусусияти муносибатҳои ҷамъиятиро талаб мекунад ва айни замон мақсад ва вазифаҳои тарбияи аъзои ҷомеаи мушаххасро ба қулӣ тағйир медиҳад. Ҳамзамон, дар шароити барпо намудани заминаи моддӣ-техникии ҷомеаи демократӣ инкишофи ҳамаҷонибаи шахсият зарурати воқеӣ ба шумор меравад, зеро истеҳсолоти дар сатҳи баланд ташкил кардашуда коргари ба тариқи дахлдор тайёрро талаб мекунад.

Бояд зикр намуд, ки нақши махсусро дар қори тайёр кардани ҷавонон ба ҷаъолияти иҷтимоӣ истеҳсоли тарбияи иқтисодӣ мебозад. Дар робита ба ин, дар шароити гузаштани иқтисодиёт ба роҳи интенсификации тараққиёт тайёркунии иқтисодии насли наврас ҳамчун шарт муҳими рушди хоҷагии халқ ва баланд бардоштани сатҳи идоракунии иқтисодиёт баррасӣ мешавад, Хоҷагидории самарабахш бе таъба ба гурӯҳ, бе тарбияи муносибати ҳақиқатан хоҷагидорона ба қор, маданияти иқтисодӣ, бе сифати баланди қори ҳар як нафар тасаввурнопазир аст. Дар ин зимн, вазифаҳои муҳимтарин дар амри тарбияи иқтисодии хонандагон, ки онҳо захираи асосии қувваи қорӣ мебошанд, тарбияи муносибати хоҷагидорона ба молиқияти ҷамъиятӣ, маҳорати пурсамар ва самаранок, софдилона меҳнат қорданро тақозо мекунад.

Вожаҳои қалидӣ: тарбияи иқтисодӣ, хонандагон, омӯзгорон, рушди ҷомеа, пешрафти илмию техникӣ, ҷомеаи демократӣ, идоракунии иқтисодиёт.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ СТАРШЕКЛАСНИКОВ КАК ТРЕБОВАНИЕ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА И НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ПРОГРЕССА

ИМОМОВ Хурсанд Шарифович – соискатель Института развития образования имени Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, ул. А. Адхамов, 11/2, тел.: (+992) 710 03 55 55

В связи с потребностями развития общества и научно-технического прогресса автором статьи проанализирована и рассмотрена проблема экономического воспитания старшеклассников. Автор отмечает, что развитие производительных сил требует существенного изменения характера общественных отношений и в то же время радикально меняет цели и задачи воспитания членов конкретного общества. В то же время в условиях создания материально-технической базы демократического общества всестороннее развитие личности является реальной необходимостью, поскольку организованное на высоком уровне производство требует соответствующим образом подготовленного работника.

Следует отметить, что особую роль в подготовке молодежи к социально-производственной деятельности играет экономическое воспитание. В связи с этим в условиях перехода экономики на интенсивный путь развития экономическая подготовка подрастающего поколения рассматривается как важнейшее условие развития народного хозяйства и повышения уровня управления экономикой, эффективное хозяйство немыслимо без опоры на группу, без воспитания подлинно хозяйственного отношения к труду, экономической культуры, без высокого качества труда каждого человека. При этом важнейшие задачи экономического воспитания учащихся, которые являются основным ресурсом рабочей силы, требуют воспитания хозяйственного отношения к общественной собственности, умения продуктивно и результативно трудиться, добросовестно трудиться.

Ключевые слова: экономическое образование, учащиеся, преподаватели, развитие общества, научно-технический прогресс, демократическое общество, управление экономикой.

ECONOMIC EDUCATION OF HIGH SCHOOL STUDENTS AS A REQUIREMENT FOR THE DEVELOPMENT OF SOCIETY AND SCIENTIFIC AND TECHNOLOGICAL PROGRESS

IMOMOV Khursand Sharifovich – is a candidate for the Abdurakhman Jami Institute for Educational Development of the Academy of Education of Tajikistan, 11/2 A. Adhamov Street, phone: (+992) 710 03 55 55

With the needs of the development of society and scientific and technological progress, the author of the article analyzes and examines the problem of economic education of high school students. The author notes that the development of productive forces requires a significant change in the nature of social relations and at the same time radically changes the goals and objectives of educating members of a particular society. At the same time, in the context of the creation of the material and technical base of a democratic society, the comprehensive development of the individual is a real necessity, since a high-level production requires an appropriately trained employee. It should be noted that economic education plays a special role in preparing young people for social and industrial activities. In this regard, in the context of the transition of the economy to an intensive path of development, the economic training of the younger generation is considered as the most important condition for the development of the national economy and improving the level of economic management.

An effective economy is unthinkable without relying on a group, without fostering a truly economic attitude to work, economic culture, and high quality of each person's work. At the same time, the most important tasks of economic education of students, who are the main resource of the workforce, require the education of an economic attitude towards public property, the ability to work productively and efficiently, and work conscientiously.

Keywords: *economic education, students, teachers, social development, scientific and technological progress, democratic society, economic management.*

Мақсад ва мазмуни тарбияи насли наврас дар ҷамъият бо тарзи мавҷудии истеҳсолот муайян мешавад. Робитаи байни фаъолияти ҳаётии аъзои ҷамъият ва тарзи истеҳсолотро К. Маркс ва Ф. Энгелс дар очерки худ «Идеологияи немис» баррасӣ карда, навиштаанд: «Ҳар тавре ки фаъолияти ҳаётии афрод бошад онҳо низ ҳамон тавр мебошанд. Аз ин рӯ, он чизеро, ки онҳо муаррифӣ мекунад, бо истеҳсоли онҳо мувофиқат мекунад – ҳам бо он чизе, ки онҳо истеҳсол мекунанд, ҳам бо он ки чӣ гуна онҳо истеҳсол мекунанд мувофиқат мекунад. Афрод аз ҷиҳати иборатанд, бинобар ин, ба шароити моддии истеҳсолоти онҳо вобаста мебошад» [4, с. 19].

Рушди қувваҳои истеҳсолкунанда тағйири назарраси хусусияти муносибатҳои ҷамъиятиро талаб мекунад ва айни замон мақсад ва вазифаҳои тарбияи аъзои ҷомеаи мушаххасро ба қулӣ тағйир медиҳад. К. Маркс ва Ф. Энгелс мақсади тарбияро дар ҷомеа бо инкишофи ҳамаҷонибаи шахс алоқаманд кардаанд. К. Маркс нишон дода буд, ки «табиати саноати калон дигаргун шудани меҳнат, ҳаракати вазифаҳо, серҳаракатаи ҳамаҷонибаи коргарро муайян мекунад... Вай... вазифа мегузорад: коргар, ҳамчун дорандаи одии заррачаи маълуми вазифаи ҷамъиятии ҷузъӣ бо фарди ҳамаҷонибаи инкишофёфта, ки барои он вазифаҳои гуногуни ҷамъият моҳияти усулҳои фаъолияти ҳаётие мебошанд, ки ҳамдигарро иваз мекунанд, иваз карда шаванд» [4, с. 498–499].

Рафти сохтмони ҷомеаи демократӣ дар Тоҷикистон ҳулосаҳои болозикрро тасдиқ намуда истодааст. Дар шароити барпо намудани заминаи моддӣ-техникии ҷомеаи демократӣ инкишофи ҳамаҷонибаи шахсият зарурати воқеӣ ба шумор меравад, зеро истеҳсолоти дар сатҳи баланд ташкил кардашуда коргари ба тариқи дахлдор тайёрро талаб мекунад. Аз ин ҷост, ки таҳаввулоти ҷомеа бе тағйир додани ҳудуди одам имконнопазир аст. Ташаққули одами нав на танҳо мақсади муҳимтарин, балки шартӣ ҳатмӣ сохтмони ҷомеаи демократӣ ба ҳисоб меравад.

Инкишофи ҳамаҷонибаи шахсият яке аз вазифаҳои таъхирнопазири сохтмони ҷомеаи демократӣ ба ҳисоб меравад. Консепсияи педагогии зеринкишофи ҳамаҷонибаи тайёр будани одам ба меҳнати ҷисмонӣ ва фикрӣ, самтҳои қардани дар тамоми низомии истеҳсолот, дар асосҳои илмӣ-техникии он азхуд намудани асосҳои донишҳои муносири илмӣ аз ҷониби онҳо, тайёр будан ба дигаргуншавии меҳнат, агар инро манфиатҳои ҷомеа ва майлу рағбатҳои шахсии ӯ талаб кунад, иштироки фаъолона дар худидоракунии ҷамъиятиро дар назар дорад.

Амалигардонии мақсади асосии педагогика – инкишофи ҳамаҷонибаи шахсият – тақмили низом – тарбияи одами дорои ахлоқи шоиста ва, дар навбати аввал, тайёр қардани шахсиятро ба меҳнат пешбинӣ мекунад. Дар ин робита, дар назди муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ба сифати яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа собитқадамона таъбиқ намудани принсипҳои мактаби ягона, меҳнатӣ, политехникӣ, тарбияи одад ва меҳру муҳаббат дар ҳонандагон нисбат ба меҳнати аз ҷиҳати ҷамъиятӣ ғоиданок гузошта мешавад.

Бояд зикр намуд, ки нақши махсусро дар қори тайёр қардани ҷавонон ба фаъолияти иҷтимоӣ-истеҳсолӣ тарбияи иқтисодӣ мебозад. Дар шароити гузаштани иқтисодиёт ба роҳи интенсификации тараққиёт тайёркунии иқтисодии насли наврас ҳамчун - шартӣ муҳими рушди хоҷагии халқ ва баланд бардоштани сатҳи идоракунии иқтисодиёт баррасӣ мешавад. Хоҷагидорӣ самарабахш бе тақя ба гурӯҳ, бе тарбияи муносибати ҳақиқатан хоҷагидорона ба қор, маданияти иқтисодӣ, бе сифати баланди қори ҳар як нафар тасаввурнопазир аст. Вобаста ба ин, вазифаҳои муҳимтарин дар амри тарбияи

иктисодии хонандагон, ки онҳо захираи асосии қувваи корӣ мебошанд, тарбияи муносибати хоҷагидорона ба моликияти ҷамъиятӣ, маҳорати пурсамар ва самаранок, софдилони меҳнат карданро тақозо мекунад. Олими тоҷик Д. Исоева қайд менамояд, ки «Тайёрии иқтисодӣ на танҳо ҳамчун гавари меҳнати сермаҳсули хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар касби интихобкардашон, балки мусаллаҳ кардани хонандагон бо дарки амиқи моҳияти сиёсати иқтисодии давлат, асосҳои иқтисодии рушди истеҳсолоти муосир ва қонуниятҳои пешрафти илмию техникӣ алоқаманд аст, баррасӣ карда мешавад» [3, с. 33 – 34].

Ҳамин тариқ, дар марҳилаи муосири тараққиёти ҷомеаи демократӣ ба тарбияи иқтисодӣ аҳамияти махсус дода мешавад, ва дар ин робита сабабҳои асосие, ки ба баланд шудани нақши тарбияи иқтисодии наврасону ҷавонон боис мегарданд, муайян ва мавриди баррасӣ қарор дода шавад. Барои ин, пеш аз ҳама, хусусиятҳои хоси пешрафти илмию техникаро дар ҷомеа дида баромадан зарур аст. Онҳо аз зеринҳо иборат мебошанд:

1. Бозсозии босифати зербинои техникӣ истеҳсолот (омили объективӣ қувваҳои истеҳсолкунанда) дар асоси: механикони ва автоматикунонии маҷмӯӣ, истифодаи маводи нав, мураккаб гардидани равандҳои технологӣ, истифодаи манбаҳои нави энергия, рушди нақлиёт ва алоқа.

2. Тағйирёбии куллии нақши одам дар истеҳсолот (омили субъективӣ қувваҳои истеҳсолкунанда), ки бо зиёд шудани ҳиссаи меҳнати фикрӣ ва тағйир ёфтани вазифаҳои коргар алоқаманд аст.

Тағйирот дар зербинои техникӣ истеҳсолот ногузир боиси тағйирот дар шароит, хусусият ва мазмуни меҳнати коргар мегарданд. Бояд қайд кард, ки дар адабиёти фалсафӣ, иқтисодӣ ва ҷомеашиносӣ назари ягона ба масъалаи моҳияти чунин мафҳумҳо, монанди «хусусияти меҳнат» ва «мазмуни меҳнат» вучуд надорад. Дар ин бора назари олим И.И. Чангли менависад: «Хусусияти меҳнатро одатан ба ҷанбаи иҷтимоӣ иқтисодии он, ки бо тағйирот дар муносибатҳои моликият марбут аст, алоқаманд месозанд. Мазмуни меҳнат бо ҷанбаи истеҳсолии техникӣ ё техникӣ ташкилии он алоқаманд аст» [7, с. 76].

Мазмуни меҳнат, ки бо техника, технология, ташкили истеҳсолот ва ашёи меҳнат муайян шудааст, бештар мавриди таъсири нави ғуногун қарор гирифта, омили асосӣ дар тағйирёбии он пешрафти илмию техникӣ таҷҳизоти меҳнат ба ҳисоб меравад. Таъсири пешрафти илмию техникӣ бо тағйирёбии омили субъективӣ, пеш аз ҳама, бо зехнкунонии меҳнати коргар алоқаманд аст. Муаллифоне, ки қариб коргарон-танзимгарони хатҳои автоматиро меомӯзанд, тағйиротро дар сохтори хароҷоти вақти корӣ ба сӯи зиёдшавии ҳиссаи меҳнати фикрӣ қайд мекунад. Тибқи ҳисобҳои И.И. Чангли, қоре, ки омезиши меҳнати фикрӣ ва ҷисмониро талаб мекунад, 24%-и вақти коргарон, меҳнати ҷисмонӣ – 18% ва меҳнати фикрӣ – 58%-ро ишғол менамояд [7, с. 272]. Дар истеҳсолоти автоматикунонидашудаи солҳои 70-уми асри гузашта меҳнати ҷисмонӣ то 10%-и вақти кориро ишғол мекард, ҳол он ки ба ҳиссаи равандҳои марбут бо фаъолияти фикрӣ зиёда аз 60 % рост меомад [1, с. 57].

Тағйирот дар мазмуни меҳнат (заҳнкунонии он) ногузир боиси тағйирёбии вазифаҳои коргар низ мегардад. Вай ҳарчи бештар ба иҷрои вазифаҳои назорат ва танзими раванди истеҳсолот мегузарад. Бо тағйирёбии вазифаҳои коргар чунин падида, монанди рафъи маҳдудияти касбӣ, азхуд кардани касбҳои ба ҳам алоқаманд, ки ба пайдоиши корманди нави нав ё, таве ки ўро меноманд, коргари доираи васеъ мусоидат мекунад, зич алоқаманд аст.

Ҳамин тариқ, тағйирёбии сифатии омили воқеии қувваҳои истеҳсолкунанда боиси тағйироти дахлдор дар мазмуни меҳнат ва вазифаҳои коргар мегардад, ки аз ӯ пайвастанӣ маҳорату малақаҳои амалӣ бо донишҳои назариявӣ, тайёрии амиқи умумитаҳсилотӣ касбӣ, муносибати эҷодиро ба қор талаб мекунад.

Тайёрии амиқ ва ҳаматарафаи назариявӣ ва амалӣ ба меҳнат ба маҳсули истеҳсолкардаи коргар таъсири назаррас мерасонад. Иқтисодчиён қайд мекунад, ки «дар солҳои охир 25-27%-и даромади миллӣ аз ҳисоби баланд бардоштани маҳсулнокии

меҳнати кормандон, ки бевосита бо болоравии тахассусӣ вобаста буда, бо таҳсилоти умумӣ ва махсус таъмин карда мешавад, ба вучуд оварда мешавад» [90, с. 13].

Татбиқи босуръати донишҳо дар давраи пешрафти илмию техникӣ имкон медиҳад инкишофу такмили маориф ҳамчун чузъи муҳимми таркибӣ, яке аз ҷанбаҳои пешрафти илмию техникӣ ҳисобида шаванд. Пешрафти илмию техникӣ, бинобар ин, такмили таҳсилотро пешбинӣ мекунад, то ки сатҳи тайёрии ҷавонон ба меҳнат ба сатҳи тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунанда мувофиқ ва барои рушди минбаъдаи онҳо кифоя бошад.

Аксарияти мутлақи олимони ба нишондоди К. Маркс дар бораи он, ки «андӯхтани маҳорат ва донишҳо (қувваи илмӣ)-и худӣ коргарон андӯхти асосӣ мебошад» [5, с. 276] така карда, чунин меҳисобанд, ки сатҳи тайёрии ҷавонон ба меҳнат бояд на он қадар ба сатҳи мавҷудаи рушди қувваҳои истеҳсолкунанда мувофиқат кунад, чи қадар он бояд аз вай 10-15 сол пеш равад. Аммо, оид ба ин масъала нуктаҳои назари гуногун мавҷуданд, ва ба назари мо танкиди И.И. Чангли нисбат ба баъзе муаллифони «аз он сабаб, ки онҳо мақсади ба вучуд овардани захираи зехиро дар асоси мавҷуд будани ҳанӯз ҳиссаи калони меҳнати дастӣ ва камихтисос зери шубҳа мегуздоранд [7, с. 245], асоснок ва одидлона ба назар мерасад» Ба назар чунин мерасад, ки дар ҳалли ин масъала сухан бояд на танҳо дар бораи қонеъ гардонидани талаботи яклаҳзаинаи хоҷагии халқ, балки дар бораи дурнамоҳое ҳам равад, ки дар ояндаи наздик истифодаи ин захираҳо талаб мекунад.

Қисми таркибии тайёркунии ҷавонон ба меҳнат дар хоҷагии халқ таҳсилот ва тарбияи иқтисодӣ мебошад. Бозсозии зербинои техникий истеҳсолот (автоматикунонӣ, механикунонӣ ва ғайра) ва тағйирёбии нақши одам дар истеҳсолот (зехникунонии меҳнат, тағйирёбии вазифаҳои коргар) зарурати ташаккули, пеш аз ҳама, донишҳои иқтисодӣ дар ҷавонон боис мегарданд, ки ба онҳо имкон медиҳанд дар қонунҳои истеҳсолот самтёбӣ карда, принципҳои онро доништа, техникаи навтарин, методҳои баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат ва ғайраҳо азхуд кунанд.

Таҳқиқотҳое, ки то имрӯз гузаронида шуданд, имкон доданд муайян карда шавад, ки байни татбиқи донишҳои илмӣ дар истеҳсолот ва дар коргарон мавҷуд будани донишҳои иқтисодӣ амри воқеист.

Бояд қайд кард, ки олимони мамлакатҳои Европа ва Америка низ ба вобастагии сатҳи тайёрии иқтисодии коргар таваҷҷуҳ зоҳир кардаанд. Дар ин бора таваҷҷуҳи калони иқтисодчиён, педагогҳо ба масъалаҳои тарбияи иқтисодии ҷавонон, инчунин ба ворид кардани курсҳои иқтисодӣ ба барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ИМА, Германия ва дигар мамлакатҳои Европа шаҳодат медиҳад. Аммо мақсадҳои тарбияи иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз давлатҳои хориҷа ба қуллӣ фарқ дошта, паёмадҳо низ барои одами коргар зиддиятнок мебошанд. Тавре ки М. Рейман дуруст қайд кардааст, «дар шароити ҳукмронии сармояи инҳисорӣ энергияи атом, автоматикунонӣ, химиякунонӣ ва кибернетика бо тамоми паёмадҳои инқилобии худ дар соҳаи иҷтимоӣ барои одами меҳнаткаш ҳамчун лаънат гардидан таҳдид мекунад» [8, с. 370].

Зарурати тарбияи иқтисодии ҷавонон дар марҳилаи муосир низ бо муносибатҳое муайян мешавад, ки дар раванди истеҳсолот, ва бо ҳам пайвастании афзалиятҳои ҷомеаи демократӣ бо имкониятҳои пешрафти илму техника ташаккул меёбанд.

Муносибатҳои истеҳсолӣ ба моликияти ҷамъиятии воситаҳои истеҳсолот асос ёфтаанд. Дар ин шароит мақсади истеҳсолот торафт пурратар қонеъ гардонидани талаботи моддӣ ва маънавии ҳамаи аъзои ҷомеа мегардад. Ба ҷойи муносибатҳои пештара муносибатҳои ҳамкорӣ ва кумаки байниҳамдигарӣ меоянд. Хусусиятҳои хоси муносибатҳои нави истеҳсолӣ инҳо мебошанд: аввалан, иштироки васеи оммаи меҳнаткашон дар идоракунии истеҳсолот; баъдан, вусъат додани самаранокии меҳнат, мубодилаи таҷрибаи кор, кумаки байниҳамдигарӣ; сеюм, ҳаракат барои муносибати самаранок ба меҳнат. Дар ин шароит тайёркунии ҷавонон ба меҳнат дар хоҷагии халқ бояд на танҳо ба сатҳи баланди рушди қувваҳои истеҳсолкунанда ҷавобгӯ бошад, балки ба муносибатҳои нави истеҳсолӣ ҳам мувофиқат кунад. Масъалаи тайёркунии ҷавонон ба иштирок дар муносибатҳои истеҳсолии ҷомеа дар низоми маориф як қатор вазифаҳои нав: ташаккули ҳисси соҳиби истеҳсолот дар ҷавонон, тарбияи муносибати масъулиятнок

ба меҳнат ва моликияти ҷамъиятӣ, тайёркунии маънавию психологӣ ҷавононро меғузорад.

Бояд қайд кард, ки дар татбиқи ин вазифаҳо бисёр чизҳо ханӯз ҳалнашуда боқӣ мемонанд. Пеш аз ҳама, кор оид ба тарбияи муносибати эҳтиёткорона ба моликияти ҷамъиятӣ дар ҷавонон қонекунанда нест. Аксари маҳсулоти баровардаи ҷавонон иллатнок буда, таҷҳизотро вайрон мекунанд. Ин чунин маъно дорад, ки ба онҳо сарфаю сариштакорӣ одӣ, масъулиятшиносӣ барои вазифаи супурдашуда, дақиқкорӣ, муносибати бошууруна ба меҳнати худ ва ба натиҷаҳои меҳнати дигарон таълим дода нашудааст. Инчунин зарари иқтисодӣ, ки ба хоҷагии кишвар дар натиҷаи ҷойивазкунии кадрҳо дар байни ҷавонон расида истодааст низ назаррас мебошад. Ҳамин тавр, коргарони ҷавон ҳар сол ихтисоси худро иваз карда, ихтисоси нав мегиранд, зимнан аксаран коргарони ҷавони дорои таҳассуси паст мебошанд.

Дигар масъалае, ки боиси нигаронӣ аст, ин тайёркунии ахлоқию психологӣ ҷавонон ба меҳнат аз талаботи истеҳсолоти муосир қафо мебошад. Инчунин, сохтори майлу хоҳишҳои касбии хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти миёна аз сохтори талаботи воқеӣ ба кадрҳо ба таври назаррас фарқ мекунад. Ин ҳулоса бо як қатор таҳқиқоти махсус тасдиқ мешавад. Назарсанҷиҳои дар миёни хонандагони синфҳои болоӣ (миқдори хонандагон 150 нафар) гузаронидашуда дар шаҳри Кӯлоб нишон дод, ки касби коргари истеҳсолоти саноатиро аз 7,6 то 9,5%-и хонандагон интихоб кардаанд. Рақамҳои овардашуда аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки масъалаи тайёркунии ахлоқию психологӣ ҷавонон ба меҳнатро дар он соҳаҳое, ки барои хоҷагии халқ аҳамияти калон доранд, то ба имрӯз ҳалшуда ҳисобидан номумкин аст.

Масъалаҳои номбаршуда ба тарбияи иқтисодии ҷавонон мубрами махсус медиҳанд, ки ба ташаккули донишҳои иқтисодӣ дар ҷавонон, ки барои иштирок дар идоракунии истеҳсолот, ҳаракат барои меҳнати софдилона кифоя мебошанд, инчунин ба тарбияи муносибати эҳтиёткорона дар ҷавонон ба моликияти ҷамъиятӣ, муташаққилӣ, интизомнокӣ, масъулият барои кори супурдашуда, омодагӣ ба меҳнат дар соҳаи истеҳсолоти моддӣ нигаронида шудааст.

Тарбияи иқтисодии хонандагони синфҳои болоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар истеҳсолот амалӣ карда мешавад. Ба ташаккули шуур ва рафтори ҷавонон инчунин оила ва воқеияти иҷтимоӣ иқтисодӣ таъсир мерасонанд. Аммо, ин таъсирот, чун қоида, хусусияти паврокандагӣ дорад.

Ҳамин тариқ, тарбияи мақсадноки иқтисодӣ, ки дар синфҳои болоии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ амалӣ карда мешавад, асоси тайёркунии минбаъдаи ҷавонон ба фаъолияти иқтисодӣ ба шумор меравад. Зинаҳои дигари тарбияи иқтисодӣ донишҳои иқтисодиро васеъ ва амиқтар карда, ба ташаккули минбаъдаи назарҳо ва сифатҳои шахсияти насли ҷавон мусоидат мекунанд.

Сабабҳои мубрами тарбияи иқтисодии ҷавононро дар шароити муосир дида баромада, ба ҳулосаи зер омадан мумкин аст. Тарбияи иқтисодии ҷавонон дар шароити кунунии пешрафти илмӣю техникӣ ба талаботи тараққиёти ҷомеа табдил ёфта, аввалан, бо рушди қувваҳои истеҳсолкунандаи бозсозии сифатии зербинои техникӣ истеҳсолот ва тағйирёбии куллии нақши одам дар истеҳсолоти муосир; баъдан, такмили низомии муносибатҳои истеҳсолӣ, пайвастанӣ афзалиятҳои ҷомеа бо имкониятҳои пешрафти илмӣю техникӣ – иштироки васеи оммаи меҳнаткашон дар идоракунии истеҳсолот, ҳаракат барои меҳнати самаранок муайян мешавад. Дар ин ҷо нақши пешбарро дар тарбияи иқтисодии ҷавонон муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ мебозад.

Сабабҳои номбаршуда на танҳо зарурияти тарбияи иқтисодии ҷавононро муайян мекунанд, балки вазифаҳо ва мазмунӣ онро низ муайян мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Влияние научно-технической революции на содержание труда и определение требований к подготовке рабочих кадров. – Кнауэр А., Новицкий Т., Цисарж В. и др. – М.: Высш. школа, 1980. – 205 с.

2. Жамин, Б.А., Костанян, СЛ. Экономика и образование. – М.: Знание, 1970. – 48 с.
3. Исоева, Д.И. Формирование у учащихся экономически значимых качеств личности в процессе обучения технологии. Дис. ...канд. пед. наук. – Душанбе.– 2015. – 153 с.
4. Маркс, К. и Энгельс, Ф. Немецкая идеология. – Маркс К., Энгельс Ф. Соч., 2-е изд., т. 3, с. 7 – 544.
5. Маркс, К. Капитал, т. III. – Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., 2-е изд., т. 26, с.276.
6. Маркс, К. Капитал, т. I. – Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., 2-е изд., т. 23. – 784 с.
7. Чангли, И.И. Труд. Социологические аспекты теории и методологии исследования. – М.: Наука, 1973. – 588 с.
8. Рейман, Макс. Избранные речи и статьи. – М.: Политиздат, 1970.
9. Школа и труд. (Соединение обучения с производительным трудом в средней школе). Под ред. А.И. Янцова и П.Р. Атутова. – М.: АПН РСФСР, 1963. – 327 с.

ИСТИФОДАИ УСУЛҲОИ АНЪАНАВӢ ВА ИНТЕРАКТИВИИ ТАЪЛИМ ДАР ТАШАККУЛИ САЛОҲΙΑТИ ХОНИШИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ҲАНГОМИ ҚОРҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ

УЛФАТОВ Мунишоҳ Муродович – докторанти Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А.Адҳамов, 11/2. **E - mail:** Munisjon-ulfatov-1994@mail.ru, **тел.:** (+992) 501 11 24 24

Дар мақолаи мазкур муаллиф оид ба истифодаи усулҳои анъанавӣ ва интерактиви таълим дар ташаккули салоҳияти хониши хонандагони синфҳои ибтидоӣ ҳангоми қорҳои беруназсинфӣ ва як қатор тавсияҳо овардааст барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ овардааст.

Истифодаи усулҳои анъанавӣ ва интерактиви таълим дар ташаккули салоҳияти хониши хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди қорҳои беруназсинфӣ, як самти ҳеле муҳим ва ҷолиб дар илми педагогика мебошад. Дар мақолаи, ки ба ин мавзӯ бахшида шудааст, метавон зарурати истифодаи ду навъи усул — анъанавӣ ва интерактивӣ — дар омӯзиш ва ташаккули маҳорати хониш дар шогирдонро баррасӣ намуд.

Муаллиф ҳеле моҳирона оид ба раванди қорҳои беруназсинфӣ, ки бештар дар шакли фаъолиятҳои фосилавӣ ва ба гурӯҳҳои хурд барномарезишуда истифода мешавад, бояд бо усулҳои мувофиқи таълимӣ ҳамоҳанг бошад. Бозгӯ кардани усулҳои гуногуни таълимӣ дар шеваҳои гуногуни педагогӣ барои ташаккули салоҳияти хониши хонандагон дар синфҳои ибтидоӣ муҳим аст. Муаллифи дар мақолаи пешниҳод намудаи худ тавонист, фарқ ва тарзи дурусти истифодаи усулҳои анъанавӣ ва интерактиви таълим дар ташаккули салоҳияти хониши хонандагони синфҳои ибтидоӣ ҳангоми қорҳои беруназсинфӣ муаррифӣ намояд.

Дар маҷмӯ мақолаи таҳқиқотии мазкур воқеан мубрам буда, дар раванди фаъолияти педагогӣ барои омӯзгорони синфҳои ибтидоии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ саривактӣ мебошад.

Вожаҳои калидӣ: ташаккул, салоҳияти хониши, усулҳо, анъанавӣ, интерактивӣ, қорҳои беруназсинфӣ, ташаккул, хусусиятҳо, муқоиса.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТРАДИЦИОННЫХ И ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ КОМПЕТЕНЦИИ ЧТЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ПРОЦЕССЕ ВНЕУРОЧНОЙ РАБОТЫ

УЛФАТОВ Мунисшоҳ Муродович – докторант Института развития образования имени Абдурахман Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адҳамов, 11/2. **E-mail:** Munisjoh-ulfatov-1994@mail.ru, **тел.:** (+992) 501 11 24 24

В данной статье автор рассматривает использование традиционных и интерактивных методов обучения в формировании компетенции чтения у учащихся начальных классов в процессе внеурочной работы и представляет ряд рекомендаций для учителей общеобразовательных учреждений.

Использование традиционных и интерактивных методов обучения в формировании компетенции чтения у учащихся начальных классов в процессе внеурочной работы является важной и интересной темой в педагогической науке. В статье, посвященной этой теме, рассматривается необходимость применения двух типов методов — традиционного и интерактивного — в обучении и формировании навыков чтения у школьников.

Автор очень искусно анализирует процесс внеурочной работы, который чаще всего осуществляется в форме краткосрочных активностей и программ, ориентированных на работу в малых группах. Важно, чтобы эти методы были согласованы с соответствующими методическими подходами. Освещая различные методы обучения, автор подчеркивает их значение для формирования компетенции чтения у учеников начальных классов.

В своей статье автор смог эффективно представить различия и правильное использование традиционных и интерактивных методов обучения в формировании компетенции чтения у учащихся начальных классов в процессе внеурочной работы.

В целом, данная исследовательская статья является актуальной и своевременной для педагогической практики, особенно для учителей начальных классов общеобразовательных учреждений.

Ключевые слова: формирование, компетенция чтения, методы, традиционные, интерактивные, внеурочная работа, формирование, особенности, сравнение.

USING TRADITIONAL AND INTERACTIVE TEACHING METHODS IN DEVELOPING READING COMPETENCE IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS DURING EXTRACURRICULAR WORK

ULFATOV Munisshoh Murodovich – PhD student at the Institute for Education Development named after Abdurakhman Jami, Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A. Adkhamov St., 11/2. **E-mail:** Munisjoh-ulfatov-1994@mail.ru, **phone::** (+992) 501 11 24 24

The author explores the use of both traditional and interactive teaching methods in shaping reading competence among primary school students in the course of extracurricular activities. The article also presents a number of recommendations for teachers in general education institutions.

The use of traditional and interactive teaching methods to form reading competence in primary school students during extracurricular activities is an important and engaging topic in pedagogical science. In this article, the author discusses the necessity of applying two types of methods—traditional and interactive—in the teaching process to develop reading skills in students.

The author skillfully analyzes the process of extracurricular activities, which is most often carried out in the form of short-term activities and programs focused on group work. It is crucial

that these methods be aligned with the corresponding pedagogical approaches. By presenting various teaching methods, the author emphasizes their significance in developing reading competence in primary school students.

In this article, the author effectively demonstrates the differences and correct use of traditional and interactive teaching methods in shaping the reading competence of primary school students during extracurricular activities.

Overall, this research article is relevant and timely for pedagogical practice, especially for primary school teachers in general education institutions.

Keywords: *formation, reading competence, methods, traditional, interactive, extracurricular activities, formation, features, comparison.*

Мушкилоти тарбияи мактаббачагон ҳамчун хонанда, ташаккули малакаҳои мустақили онҳо аз қадим пайдо шудааст. Омӯзиши адабиёт маълум намуд, ки то асри XIX методикаи хондан (синфӣ ва берун аз синф) ҳамчун соҳаи илми педагогӣ ҳанӯз ташаккул наёфта буд. Дар он замон таълим дар мактаб ташкили китобҳои дарсӣ ва ҷустуҷӯи шаклҳо, воситаҳо ва усулҳои "таҳлили китобӣ"- ро талаб мекард. Ҳамин тавр, аввалин коркардҳо оид ба таҳлили матн ва дар амал истифодабарии он пайдо шуданд.

Дар ин раванд саволе ба миён хоҳад омад, ки чӣ тавр метавон дар кӯдакон малакаи хонишро инкишоф дод ва онҳоро ба мутолиа шавқманд кард? Ин савол яке аз масъалаҳои муҳим мебошад. Имрӯз, бо пайдоиши технологияҳои рақамӣ, таваҷҷуҳи хонандагон ба китобҳои камтар шуда истодааст. Аз ин рӯ, омӯзгорон бояд роҳҳо ва усулҳои навро истифода баранд, то ки хонандагон хонданро ҳамчун як раванди шавқовар ва муфид қабул кунанд.

Дар ин раванд, ҳам усулҳои анъанавӣ ва ҳам усулҳои интерактивӣ нақши муҳим мебозанд. Усулҳои анъанавӣ асоси хонданро ташаккул медиҳанд, дар ҳоле ки усулҳои интерактивӣ хонандагонро бештар фаъол гардонида, ба онҳо имкон фаъолияти эҷодӣ ва омӯзишӣ худро раванқ диҳанд.

Чӣ тавре, ки дар боло зикр намудем, салоҳияти хониш танҳо аз хондани калимаю ҷумлаҳо иборат нест. Он маърифати амиқи матн, таҳлили ҳадаф, дарки мафҳумҳо, андеша кардани мутафакирон қайд намудаанд алоқа бо таҷрибаи ҳаётии шахсиро дар бар мегирад.

Барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ, хониш на танҳо малакаи асосии таълимӣ, балки абзори асосии омӯзиш ва рушди шахсият мебошад. Аз ин рӯ, ташаккули малакаҳои хониш бояд ҳам дарсҳои расмӣ ва ҳам дар фаъолияти беруназсинфӣ амалӣ гардад.

Мусаллам аст, ки барои ҷалби диққати хонандагон ба китобу китобҳои ва бедор намудани салоҳияти хониши хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар қорҳои беруназсинфӣ омӯзгоронро зарур аст, ки аз методу усулҳои муосир истифода баранд.

Пӯшида нест, ки барои ҷалби диққати хонандаи асри 21 як усул ва ё як методи дарсгузарӣ самараи судманд надода, бо пайдо шудани технологияҳои нави рақамӣ майлу рағбати хонандагон ба китобу китобҳои кам шуда истодааст. Дар ин ҷо мо усулҳои анъанавӣ ва интерактивии таълимро баррасӣ хоҳем кард.

Усулҳои анъанавӣ

Усулҳои анъанавӣ барои инкишофи малакаҳои асосии хондан кумак мекунанд.

Хондани матн бо овоз баланд ва ҳомӯшона ба тақмил додани талаффуз, тарзи байён ба дарки маънои матн мусоидат менамояд.

Нақл матн ба кӯдакон ёрӣ медиҳад, ки фикрҳои асосиро дарк намоянд, нутқи худро инкишоф диҳанд ва маънои асосии ҳикояро дар хотир нигоҳ доранд.

Таҳлили мухтавои матн ба рушди тафаккури интиқодӣ, ташаккули ҳулоса барорӣ ва дарки мантиқии мазмуни матн кумак мерасонад. Қор бо саволҳои матнӣ на танҳо сатҳи дарки хонандаро месанҷад, балки онҳоро водор месозад, ки дар бораи асари хонидашон андеша кунанд.

Кор бо луғат захирахли луғавӣ хонандагонро ғанӣ мегардонад ва ба дарки амиқи мафҳумҳои нав мусоидат менамояд.

Кор бо тасвирҳои барои дарки беҳтари мазмуни асар кумак мерасонад, ҳаёло инкишоф медиҳад ва таассуротро рушд медиҳад.

Истифодаи матни жанрҳои гуногун (афсона, ҳикояҳо, масалаҳо, шеърҳои дostonҳо) ба дарки услуб ва хусусиятҳои навишти гуногун мусоидат менамояд.

Гарчанде ки ин усулҳо хеле самараноканд, кӯдакони муосир бештар ба фаъолиятҳои интерактивӣ шавқдоранд. Аз ин рӯ, истифодаи методҳои муосири таълимӣ муҳим ва зарур аст.

Усулҳои анъанавӣ асосан ба шаклҳои таълимӣ ишора мекунанд, ки таълимиро тавассути китоб, лексияҳо ва иҷрои машқҳо анҷом медиҳанд. Ин усулҳо, умуман, ба тасвири нақши омӯзгор ҳамчун манбаи асосии дониш ва тарҷумаи маълумот ба хонандагон ишора мекунанд.

Хусусиятҳои усулҳои анъанавӣ:

Китоб ва воситаҳои таълимии ҷопӣ: Усулҳои анъанавӣ аксар вақт бо истифодаи китобҳо, дастурҳо ва дигар маводи ҷопӣ барои хонандагон равона мешаванд.

Шаклҳои лексия: Омӯзгор дар ин усул асосан маълумотро ба шеваи лексияҳои шифоӣ ё мафҳумҳои назарӣ ба хонандагон пешниҳод мекунад.

Пешбурди кор ва машқҳо: Усули анъанавӣ, маълуман, ба хонандагон ҷиҳати ба омӯхтани мавзӯҳо, тавассути иҷрои машқҳои қайдшуда (воситаҳои махсуси омӯзишӣ) ёри мерасонад.

Таҳлили намунаҳо: Усули анъанавӣ ҳангоми таҳлили маълумоти ҳаррӯза ё намунаҳои таълимӣ истифода мешавад.

Интиҳоби таҷрибаи шахсӣ: Дар ин усул хонандагон ҷавобҳои тавассути таҷрибаи шахсии худ дарк мекунанд ва ҳулосаи мантиқӣ мебароранд.

Маҳдудияти усулҳои анъанавӣ:

Маҳдудият дар тарзи муошират ва фаъолиятҳои гурӯҳӣ.

Хонандагон метавонанд эҳсос кунанд, ки пасив ҳастанд ва мустақиман ба омӯхтани фаъолияти амалии мустақим шод нестанд.

Маълумот одатан ба воситаи мавзӯҳои маъруфи асосии таълим хонандагон моҳияти мавзӯро дарк мекунанд, ки имконнопазирии таълим дар ҳатти аниматсионӣ ё мутобиқи ҳонишро ҷудо мекунад.

Усулҳои анъанавии таълим дар синфҳои ибтидоӣ:

1. Усулҳои лексионӣ

Тавсифӣ: Усули лексионӣ як намуди усули анъанавӣ аст, ки дар он омӯзгор маълумотро ба хонандагон таълим медиҳад. Дар ин усул, омӯзгор асосан дар синф сухан меронад, маълумот пешниҳод мекунад ва хонандагон бояд ба лексия диққати ҷиддӣ диҳанд.

Омӯзгор метавонад дар бораи мавзӯҳои таълимӣ, масалан, «ҳайвоноти ваҳшӣ», лексия диҳад, ки дар он ҳар як ҳайвон, ҳислати зисти табиӣ маълумот дода мешавад.

2. Усулҳои шарҳдиҳӣ

Тавсифӣ: Усули шарҳӣ дар таълим аз он иборат аст, ки омӯзгор як мавзӯи муайянро ба таври муфасссал ва равшан барои хонандагон шарҳ медиҳад. Ин усул ба тавсифи аниматсионҳо ё мисолу маводҳои таълимӣ бо мақсади равшан кардани ҳадафмавзӯ кумак мекунад.

Масалан: Вақте ки мавзӯи «Санайи муҳим дар таърих» омӯхта мешавад, омӯзгор метавонад ба хонандагон як санайи таърихро бо истифода аз расмҳо ва диаграммаҳо шарҳ диҳад.

3. Усулҳои таҳлилӣ

Тавсифӣ: Ин усул ба хонандагон кумак мекунад, ки мавзӯро ҷузъ-ҷузъ таҳлил ва ба қисмҳои хурд ҷудо кунанд. Омӯзгор метавонад мавзӯи асосиро пешниҳод кунад ва хонандагон бояд бо таҳлил қисмҳои гуногуни мавзӯ ҳулосаи амиқ бароранд.

Масалан: Вақте ки дарс дар бораи «дарёҳо ва кӯлҳо» аст, хонандагон метавонанд чузъҳои мухталифи мавзӯро, ҳатти соҳил, растаниҳо ва ҳайвоноти марбут ба ҳар як чузъ таҳлил кунанд.

4. Усулҳои ҳалли масъала (Problem Solving Method)

Тавсифӣ: Дар ин усул, омӯзгор мушкilot ё саволҳоро пешниҳод мекунад ва хонандагон бояд ин мушкilotро бо истифода аз дониш ва қобилиятҳои худашон ҳал кунанд. Ин усул барои ташвиқи фикркунӣ ва таҳлили матн баъди ёрӣ мерасонад.

Масалан: Омӯзгор метавонад ба хонандагон дар бораи "кифоя будан ё кофӣ набудани об барои растаниҳо" диҳад ва хонандагон бояд чузъиёти алоқаманд бо об, обёрӣ ва растаниҳоро шарҳ диҳанд.

5. Усулҳои ҳисобӣ

Тавсифӣ: Ин усул барои такрор ва рушд малакаҳо, ба монанди ҳисоб, хондан ё навиштан истифода мешавад. Дар ин усул, хонандагон чдин маротиба як корро такрор мекунад, то ки онро беҳтар ва зудтар иҷро кунанд пурра аз худ намоянд.

Масалан: вақте ки хонандагон дарсро дар бораи заминро вақт меомӯзанд, онҳо метавонанд бо такрори ададҳои математикӣ ва ҳисобкунӣ дар мавзӯи вақт ва муодилаҳо машғул шаванд.

6. Усулҳои ва маҷмуи дарс

Тавсифӣ: Омӯзгорон барои ҳар як банди дарс нақшаи таълимӣ таҳия мекунад, ки дар ҳар қисмати мавзӯи таълимӣ чӣ гуна таълим дода мешавад, ворид менамояд. Ба ғайр аз мақсадҳои таълимӣ, ин усул ба хонандагон кумак мекунад, ки дарсҳоро ба таври дастурӣ равшан, амиқ ва самаранок фаҳманд аз худ кунанд.

Масалан: Омӯзгор нақшаи таълимиро бо мақсадҳои таълимии дастрас ва ба таври аниматсионӣ бо истифода аз тасвиру, намунаҳо ва мисолҳо дар дарс муайян мекунад.

7. Усулҳои тахминӣ

Тавсифӣ: Усули тахминӣ ҳамчун усули омӯзиш дар назар дорад, ки хонандагон бо истифода аз таҷрибаҳо ва мисолҳо хулосаҳоро таҳия кунанд. Ба ҷойи додани маълумот бевосита омӯзгор онҳоро бо истифода аз мисолу намунаҳо водор мекунад, ки хулосаҳо бароранд.

Масалан: Омӯзгор метавонад дар мавзӯи «Ҳайвонот ва табиат» чанд мисоли аниматсионӣ ё тасвирҳои нишон диҳад ва хонандагон бояд бо истифода аз таҷрибаҳои худ фаҳманд, ки табиат ва ҳайвонот чӣ алоқамандию чи аҳамият доранд.

8. Усулҳои кулӣ

Тавсифӣ: Усули кулӣ дар назар дорад, ки омӯзгор аввал принципи асосиро таълим диҳад ва баъд хонандагон мисолу масъалаҳо ва ҳолатҳо барои шиносӣ бо принципҳоро пайдо мекунад. Усули кулӣ, назарияро аввал ва баъд истифодаи онро дар амал пешниҳод мекунад.

Масалан: Омӯзгор метавонад дар бораи қоидаҳои грамматикӣ ё қонунҳои физика, ки ҳар як қоида бар асоси принципи умумӣ сохта шудааст, маълумот диҳад ва хонандагон мустақилона иҷро кунанд.

Усулҳои анъанавии таълим дар синфҳои ибтидоӣ ба равишҳои таълимие ишора мекунад, ки дар таълим ва тарбияи хонандагон аз усулҳои асосии таълим истифода мешаванд. Ин усулҳо барои таълим дар синфҳои ибтидоӣ (аз синфи 1 то 4) сохта шудаанд, ки ба хонандагон кумак мекунад, ки асосҳои донишу малакаҳоро пайдо кунанд, ҳамзамон бо тарзи таълими анъанавӣ ё маъмулӣ таҳия намояд.

Усулҳои интерактивии таълим

Усулҳои интерактивӣ як навъ шеваи таълим аст, ки дар он хонандагон дар равандҳои таълимии фаъл иштирок мекунад. Воситаҳои интерактивӣ, кумак мекунад, ки хонандагон на танҳо маълумотро қабул кунанд, балки онро бо дигарон мубодила кунанд, дастурро иҷро кунанд ва бо муҳити таълимӣ дар тамоми ҷабҳаҳо шод ва бо эҳтиром муносибат намоянд.

Усулҳои интерактивӣ дарсро ҷолибтар ва шавқовартар мекунад ва ба хонандагон имкон медиҳад, ки бо матн бештар кор кунанд.

Бозӣ ҳамчун усули таълим ба таври васеъ истифода мешавад, ки ин шомили викторинаҳои адабӣ, ва бозиҳои нақшофарӣ мебошад.

Фаъолияти лоиҳавӣ тафаккури эҷодиро инкишоф медиҳад. Кӯдакон метавонанд тасвирҳо эҷод кунанд, китобҳои хурд, алтернативӣ анҷоми ҳикояҳоро фикр кунанд ё порчаҳои асарро намоиш диҳанд.

Кори гурӯҳӣ ба муҳокимаи матн дар муҳити коллективӣ, мубодилаи афкор, таҳияи тафсир ва таҳлили персонажҳо мусоидат мекунад.

Истифодаи технологияҳои рақамӣ мутолиаро замонавӣ ва шавқовар мегардонад. Китобҳои электронӣ, аудиокитобҳо, платформаҳои таълимӣ ва сайру саёҳатҳои виртуалӣ ба кӯдакон имконияти фарохтар намудани дониширо фароҳам меоранд. Машқҳои гурӯҳӣ: Хонандагон ба гурӯҳҳо тақсим мешаванд ва бояд масъалаҳоро дар гурӯҳ ҳал кунанд, ки ба таври мустақим муносибат бо муҳити таълимӣ ва муҳити аниматсионӣ шинос шаванд.

Технология дар таълим: Воситаҳои технологӣ ба амалҳое, ки хонандагон барои муошират ва омӯхтани маълумот истифода мебаранд, дохил мешаванд (масалан, воситаҳои интернетӣ, тестҳо ва видеоконференсияҳо).

Ҷавобҳо ва шарҳҳои хонандагон: Дар усулҳои интерактивӣ, хонандагон чӯзӣ муҳимми раванди таълим мешаванд ва қобилиятҳои худро дар амал бо фаъолиятҳо мукамал менамояд..

Шаклҳои бозӣ ва таҳлили масъалаҳо: Инчунин, истифодаи бозӣ ва шаклҳои аниматсионӣ барои муҳокимаи мавзӯҳои таълимӣ хеле муассир аст.

Муарифи ва изҳори фикрҳо: Хонандагон метавонанд дар заминаи муҳокима ва пешниҳод дар мавзӯҳо донишҳоро мукамал менамояд.

Ҳадафҳои усулҳои интерактивӣ:

Ба маблағи зиёди захираҳои технологӣ ва омодагӣ талаб мекунад.

Бошуурона қарор додан ё сохтани муҳити созандаи фаъолиятҳоро хангоми омӯзиш таъмин менамояд.

Пешбурди ҳамоҳангии усулҳои анъанавӣ ва интерактивӣ, дар таълим, як равиши таъсирбахши интиқоли дониш ин аст, ки усулҳои анъанавӣ ва интерактивӣ бо якдигар омӯзеш дода мешаванд ва якдигариро пурра мекунад. Таълими анъанавӣ метавонад ба таври назариявӣ ва шаклҳои пешрафта дар фаъолияти хонандагон тақмил ёбанд. Ба ин тарик, омӯзгор метавонад бо ду роҳ ҳамкорӣ кунад ва мизони дурустӣ, истифодаи ҳар як усулро дар рушди дониш ва малакаи хонандагон таъмин намояд.

Самтҳои усули интерактивии таълим дар қорҳои беруназсинфӣ

Чанд мисол барои истифодаи усулҳои омӯзишӣ:

Лексияҳо бо фаъолияти гуруҳӣ: Пас аз як лексия, хонандагон метавонанд дар гурӯҳҳо бо истифодаи нақшаи омӯзишӣ барои ҳал кардани масъалаҳо ва баррасии мавзӯҳо ширкат кунанд.

Технология дар амал: Усули анъанавии таълим, ки хонандагон дар омӯзиши матнҳо ва ҳадафҳо шиносо мешаванд, бо воситаҳои дигари технологӣ (ба монанди муарифӣ, платформаҳои интерактивӣ ё тақя ба донишҳои пешина маҳорати худро тақмил додан.

Твассути фикр мукамал намудани дониш: Омӯзгор метавонад муваффақона ҳамаи дастури анъанавиро истифода барад ва хонандагонро бо дастурҳои ғайрӣ ва ҷалбкунандаи аниматсионӣ ва сессияҳои пешрафта таъмин намояд.

4. Аҳамияти усулҳои интерактивӣ ва анъанавӣ дар тақмили салоҳияти хониш

Барои рушд додани салоҳиятҳои хониш, усулҳои интерактивӣ метавонанд кумак кунанд, ки хонандагон на танҳо хонишро аз рӯи стандартҳои анъанавӣ ба анҷом расонанд, балки малакаҳои таълимии худро дар муҳити аниматсионӣ ва амалӣ таққик намоянд. Тавассути усулҳои интерактивӣ хонандагон метавонанд дар оянда на танҳо ба хониши маводҳои кумакунонда, балки бо ҷараёнҳои муфассали судманди аълим муфассал шиносои пайдо кунанд.

Дар таҳияи методикаи илмӣ-асосноки хониши миёнаи асри XIX К.Д. Ушинский саҳми назаррас гузоштааст. Бо вучуди ҳамаи фарқиятҳои инфиродии ақидаҳои методии

олимон, дастовардҳои муҳимтарини амалия асосҳои усули хондану фаҳмондадихӣ ва тасдиқи зарурати таҳлили асарҳои бадеӣ ҳамчун асосҳои омӯзиш ва рушди маънавии хонандагон ба шумор мерафтанд. Илова бар ин, олимон ба рушди нутқ ва тафаккури мактаббачагон, хониши ифодакунанда ҳамчун воситаи фаъолсозии манфиатҳои онҳо, инчунин, хониши оилавӣ диққати асосӣ меоданд. [18, с. 97].

Тавре Н. Н. Светловская қайд мекунад, таҳлили адабиети илмӣ-методӣ, таълимӣ ва бадеии охири асри XIX - аввали асри XX ба хулосае меояд, ки мушкилоти асоси ин истифода набурдани калимаҳои бадеӣ ба шахсияти хонанда на танҳо хусусияти педагогӣ, балки аз ҷиҳати иҷтимоӣ низ таъсир мерасонад. [17, с. 189]. Ин ин масъала на танҳо олимони ватанӣ, методистҳо, омӯзгорон, балки нависандагони забардаст ва ходимони ҷамъиятии берун аз кишварро ба ташвиш оварданд. В. Мануйлов, М. Оморокова, М. Стеклов, Н. Бодрова, В. Голубков [4 с. 56, 5, с. 121 11 с. 98, 13 с. 68, 14 с. 163,]. дар асарҳои худ ба зарурати сайқал додани салоҳияти хониши хонандагон аз ҷумла, хонандагони синфҳои ибтидоӣ барои хондан диққат додаанд. Олимон ва муҳаққиқон иброз намудаанд, ки бо мақсади сайқал додани салоҳияти хониш дар хонандагон омӯзгоронро зарур аст, ки машғулиятро дар доираи фаҳмиши мактаббачагони хурдсол ва бо истифода аз маводи сода ва аҳамиятнок гузаронанд.

Дар солҳои 50-60, пас аз каме коҳиш ёфтани таваҷҷуҳ ба мушкилоти хониши хонандагон, ки бо сабабҳои объективӣ муайян карда шудааст (солҳои ҷанг ва харобии баъдичангӣ), рушди тафаккури методӣ дар самти муайян кардани роҳҳои баланд бардоштани аҳамияти таълимӣ-тарбиявии хониши синфӣ ва берун аз синф дар робитаи байниҳамдигарии онҳо идома ёфт. Бо идомаи анъанаҳои беҳтарини гузашта, олимони маъруф С. Резодубов, В. Вульф, В. Андреев, Н. Виноградовой, Н. Светловская ва В. Сухомлинский [2, с. 11, 7, с. 56, 8, 133 с. 15, 145 с, 16, с. 186, 18, с. 87]. дар асарҳои худ қайд карданд, ки хондан бояд воситаи таъсири тарбиявӣ ба хонандагон, васеъ ва амиқ кардани ҷаҳонбинии онҳо, ғанӣ гардонидани дониш, таҷрибаи ҳаётӣ ва эҳсосии хонандагон бошад. Дар байни вазифаҳои дарсҳои хониш олимон зарурати рушди малакаҳои фаъолияти хонандагонро қайд низ кардаанд.

Афзоиши таваҷҷуҳ ба мушкилоти тарбияи хонандагон дар солҳои 60-ум инчунин, бо пайдоиши нашрияҳои илмӣ тасдиқ карда мешавад, ки дар онҳо қорӣ кардани машғулиятҳои махсус дарсҳои хониши беруназсинфӣ пешниҳод карда мешавад. То ин вақт, гарчанде ки барномаҳои синфҳои ибтидоӣ хониши берун аз синфро дар бар мегирифтанд, барои ӯ соатҳои таълимӣ ҷудо карда намешуданд.

Дар назар буд, ки хониши беруназсинфӣ бояд аз ҷониби роҳбари синф бо китобдор ташкил карда шавад. Ин бояд ба системаи ҷорабиниҳои берун аз дарс мусоидат мекард: суҳбат, ҷорабиниҳои адабӣ, бозиҳо, викторинаҳо ва ғайраҳо мебошанд. Бо гузашти вақт, нигаронии ҷомеаи педагогӣ, ки аз коҳиши таваҷҷуҳи кӯдакон ба китоб ба вуҷуд омадааст, маҷбур кард, ки роҳҳои нави роҳбарии хониши берун аз синфро ҷустуҷӯ кунанд.

Роҷеъ ба ин масъала суолҳои пайдо мешуд, аз қабилӣ: ҷӣ гуна хонандагонро ба китоб ҷалб кардан мумкин аст? Ҷӣ тавр ба хонандагон дӯст доштани китобро ёд диҳем. Охир, хонандагони муосир хонданро дӯст намендоранд, кам мехонанд ва бо дили нохоҳам. Аз ин рӯ, ба кӯдак таълим доданд, тарғиби ба истифодаи китоб ҳамчун манбаи дониш ва иттилоот, ҷалби хонандагон ба ҷаҳони пурмаънии китобҳо ва ба ин васила мусоидат ба рушди мустақилияти фаъолияти хонандагон вазифаи асосии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ мебошад. Ба хонандагон фаҳмондан лозим, то ин ки китобу китобхонӣ ғизои рӯҳонию маънавии ҳар як шахси бофарҳанг аст ва бо тарақияти босуръати дастовардҳои пешрафти илмию техникӣ ва таъсири он ба ҳаёти мо, ин вазифа аз ҳарвақта дида муҳимтар мебошад.

Солҳои тӯлонӣ дар педагогика ва психология ҷустуҷӯи роҳҳои самараноки ба адабиёт, талаффуз ва таҳлили ҳамаҷаҳонаи калима ҷалб кардани хонандагони хурдсол идома дорад. Ин бевосита бо усули таълими адабӣ дар синфҳои ибтидоӣ дахл дорад. Методология қоидаҳо ва қонунҳои яқингу шахшуда нест. Ин як раванди зиндаест, ки дар он моделҳои фаъолият ва тафаккури хонандагонро дар дарс ташаккул додан аст. Аз ин рӯ, қор бо асари бадеӣ наметавонад ба схемаи ягона тобеъ бошад. Дар айнаи замон,

вазифаи омӯзгор на ихтироъ кардани усулҳо ва методҳои навтарини кор, балки таҳияи равиши умумии методӣ мебошад, ки ба ташаккул ва тарбияи шахсияти хонандагон, шиносоии ӯ ба санъати калима ва асосҳои фаъолияти хонандагон нигаронида шудааст. Дар синфҳои ибтидоии муосир ду намуди дарси хониш фарқ мекунанд: дарси хониши адабӣ ва дарси мустақилияти хонандагон, ба истилоҳ хониши беруназсинфӣ. Хониши адабӣ бо дарсҳои хониши беруназсинфӣ зич алоқаманд аст. Хониши беруназсинфӣ дар синфҳои ибтидоӣ як қисми ҳатмии омода кардани хонандагон ба хониши мустақилона мебошад.

Мақсади хониши беруназсинфӣ шинос кардани хонандагон бо адабиёти кӯдакона, ки ба доираи хониши мактаббачаи хурди муосир дохил мешавад, ташаккул додани таваҷҷуҳ ба китоб, маҳорт ва малакаи кор бо он, тарбияи муносибати мусбат ба хониши мустақилона мебошад. Шакли асосии кор бо китоби кӯдакон дарсҳои хониши беруназсинфӣ мебошад.

Аз як тараф, ин дарсҳои нисбатан озод мебошанд, ки дар онҳо манфиатҳои хонандагон, ҷаҳонбинии кӯдакон, ҳиссиёти эстетикӣ онҳо, дарки тасвирҳои бадеӣ, ҳаёлот ва эҷодиёти онҳо инкишоф дода мешавад.

Тавре Андреев, В.И қайд мекунад, корҳои беруназсинфӣ бояд шавқовар бошанд, хонандагон бесаброна онҳоро интизор шаванд ва ба онҳо омодагӣ бинанд [2, с. 241]. Азбаски корҳои беруназсинфӣ барои рушди эҷодии хонандагон, ташаккули фаъолият дар онҳо пешбинӣ шудаанд, сохтори дарсҳо хеле гуногун мешаванд, ба ягон схема итоат намекунад. Ҳар як дарс аз эҷодиёти омӯзгор ва фаъолияти хонандагон вобастагӣ дорад ва ҳар қадаре ки дар ин дарсҳо зиндагиву ҷандирии бештаре ба даст оварда шавад, ҳамон қадар омӯзгор бо синфи худ муваффақиятҳои бештаре ба даст меорад.

Аммо корҳои беруназсинфӣ нисбатан кам гузаронида мешаванд, пас масъалаи ба система даровардани онҳо, банақшагирии онҳо барои муддати тӯлонӣ хеле муҳим аст. Одатан, корҳои беруназсинфӣ ба нақша гирифтани нимсола ё тамоми солро тавсия медиҳанд. Банақшагирии дарсҳо барои муддати тӯлонӣ имкон медиҳад, ки гуногунрангӣ, пайдарҳамӣ, робитаи байни онҳо, инчунин, тақсимоли мавзӯҳо мувофиқи вазифаҳои тарбия ва рушди онҳо, манфиатҳои мавсимии хонандагон ва дигар омилҳо пешбинӣ карда мешаванд.

Н.Мельников сохтори зерини корҳои беруназсинфиро дар синфи 1 чунин пешниҳод мекунад:

- 1.Омодасозии хонандагон ба дарки асар (2 дақиқа). Баррасии китоб.
- 2.Хониши намунавӣ омӯзгор ва дарки мазмуни он аз тарафи хонандагон (5-7 дақиқа)
3. Муҳокимаи дастаҷамъонаи матн ё китоби хондашуда (7-10 дақиқа). Суҳбатҳо, саволҳо, тасвирҳо ва бозӣ истифода мешаванд.
4. Баррасии китобҳо: муқова, унвон, насаби муаллиф, тасвирҳо дар дохили китоб. Муаррифи бояд ба қадри имкон дар доираи синфҳо ибтидоӣ бошад, бидуни маълумоти зиёдатӣ.

Барои дарс зарур аст:

1. Муносибати махсуси психологӣ, педагогӣ.
2. Омӯзгорон наметавонед дар рӯзҳои гуногун баррасии китобро бо хонандагон зиёд ё кам кунед ё ин дарсҳоро дароз кунед.
3. Хонандагони синфи яқум ба таҳлили муфассали хониш омода нестанд. Омӯзгорон бояд гӯш кардан ва инъикос кардани хонишро омӯзонанд.
- 4.Китобҳоро махсус баррасӣ намоянд.

Барои ҳавасманд кардани хонандагон ба хондани китобҳо, принципҳои методи интиҳоби китобҳои барои хонандагон тавсияшударо риоя кардан лозим аст.

Аввалан, ҳангоми интиҳоби китобҳо шумо бояд ба ҳадафҳои тарбиявӣ роҳнамоӣ кунед.

Дуюм, гуногунии жанрӣ ва мавзӯӣ.

Сеюм, баҳисобгирии хусусиятҳои синну соли хонандагон, принциби дастрасӣ. Масалан, дар синфи 1 ҳикояҳо, афсонаҳо, шеърҳо дар мавзӯҳои гуногуни ҳаётии

хонандагон, ба монанди Ватан, меҳнат, ҳаёти одамон, ҳайвонот ва наботот тавсия дода мешаванд.

Васеъ кардани ҷаҳонбинии хонандагон аз ҳисоби повестҳо, ҳикояҳои таърихӣ, очеркҳо, китоби саргузаштии кӯдакон, китобҳо дар бораи фарҳанг ва санъат дар синфҳои 3-4 тавсия дода мешавад.

Принсипи чоруми интиҳоби китобҳо барои хонандагон талаботи асосӣ таваҷҷуҳи инфироӣ, мустақилияти хонандагон дар интиҳоби китоб мебошад.

Принсипи панҷум: ба кӯдакон танҳо китобҳои ҳақиқии бадеӣ, намунавӣ, ки бо аҳамияти баланди бадеӣ фарқ мекунад (он китобҳое ва ё матне, ки, ки аз санҷиши вақт тоб гузаштаанд) тавсия дода мешаванд.

Фаъолияти хонандагон хусусияти шахсии онҳоро ифода мекунад, ки онро ҳадафи ниҳой ва нишондиҳандаи объективии фаъолияти онҳо ҳисоб кардан мумкин аст. Фаъолияти хонандагон дар зарурати устувори ҷалби онҳо ба китобҳо, интиҳоби дурустии маводи хониш, қобилияти самаранок истифода бурдани дониш, маҳорат ва малақаҳои бадастомада дар раванди хониш зоҳир мешавад.

Барои кори дастаҷамъӣ дар қорҳои беруназсинфӣ дар синфи 1 китобҳои кӯдакона бо тарҳи мураккаб интиҳоб кардан зарурате надорад, ки аз онҳо муаллим ба хонандагон афсонаҳо, шеърҳо аз 500 то 100 калимаро бо овози баланд меҳонад. бинанд [12, с. 98].

Дар ин ҷо муқоисаи байни усулҳои анъанавӣ ва интерактивиро дар шакли ҷадвал пешниҳод менамоем.

№	Нишондиҳанда	Усулҳои анъанавӣ	Усулҳои интерактивӣ
1	Таъриф	Усулҳое, ки асосан ба методҳои классикӣ таъя мекунад.	Усулҳое, ки хонандагонро фаъолона ҷалб мекунад.
2	Масъулият	Омӯзгорон асосан масъуланд.	Хонандагон ва омӯзгорон ҳаммасъуланд.
4	Шакл	Лексияҳо, таҳлили текст, хониши коллективӣ.	Бозиҳои таълимӣ, лоиҳаҳои гурӯҳӣ, муҳокимаҳо.
5	Фаъолият	Фаъолияти пасив (хондан, гӯш кардан).	Фаъолияти фаъол (андешаронӣ, тброси ақида, мубодилаи фикрҳо, иштирок дар фаъолиятҳо).
6	Мақсад	Дониши асосиро фароҳам овардан.	Рушди қобилиятҳои иҷтимоӣ интиқодӣ ва зехнӣ
7	Вазифа	Гирифтани маълумот.	Эҷод кардани маърифати амиқ ва тақмили салоҳиятҳо.
8	Мизоч	Хонандагон бо дониши асосӣ.	Хонандагон дар раванҷҳои таълимӣ фаъолона иштирок мекунад.
9	Шумораи иштирокчиён	Вариантҳои шахсӣ, гурӯҳи хурсанде.	Гурӯҳҳои калон, ҳамкориҳои байни хонандагон.
10	Натиҷа	Дониши назариявӣ.	Дониши амалӣ ва қобилияти кор дар гурӯҳ.

Ҳамин тариқ, мо мебинем, ки дар маҷмуи маҳорат ва малақаҳои хониш ҷузъи ба монанди рушди зехнӣ, фаҳмидани он чизе, ки хонанда меҳонад, ҷойгоҳи пешсафрро ишғол мекунад. Ва ин тааҷҷубовар нест, зеро хондан ба хоҳири гирифтани маълумоти муайян, омӯхтани чизи нав, дар ниҳоят қаноатмандӣ аз ҳуди раванди хондан, аз шиносӣ бо асари

санъати калимаӣ сурат мегирад. Аз ин рӯ, матнҳо дар марҳалаи аввали омӯзиши хониш бояд кӯтоҳ, ибораҳо одӣ, калимаҳо шинос, бо ҳуруфи калон бошанд.

Салоҳияти хониши хонандагони синфҳои ибтидоӣ як ҷузъи муҳими рушди қобилиятҳои ақлӣ ва қобилиятҳои шадиди хонандагон мебошад, ки дар ин давраи таҳсил дар асоси қадамҳои тадриҷии омӯхтани малакаҳои хониш, фаҳмидан ва истифодаи дурусти маълумот ташаккул меёбад. Дар синфҳои ибтидоӣ, хонандагон қабл аз ҳама шуруъ мекунанд бо хондани маърузаҳо ҳолати дуруст кардани овозҳо, ва ба тадриҷ омӯхтани ҳатти хониш. Салоҳияти хониш ҳудуди шиносоии ҳар як матн ва таърифҳо, инчунин қобилияти истифодаи матнҳои гуногун ва фаъолияти ҳал намудани масъалаҳоро дар бар мегирад.

Истифодаи усулҳои анъанавӣ ва интерактивии таълим дар таълим ду равиши асосии педагогӣ мебошанд, ки ҳар як дар чараёни омӯзиш ва рушди тақмили малакаҳои хонандагон нақши муҳимро мебозад. Ин усулҳо метавонанд мустақим ё ғайримустақим дар раванди таълим истифода шаванд, ки ба омӯзгор ва хонандагон имкон медиҳанд, ки ба мақсадҳои таълимӣ ноил шаванд. Омӯзиши хониш бояд бо истифодаи усулҳои гуногун ва мутобиқ ба шавку завқ ва хусусиятҳои синну соли хонандагон амалӣ гардад.

Барои инкишофи салоҳияти хониш, муҳим аст, ки:

- Хонандагонро на танҳо ба хониши матнӣ, балки ба таҳлили муҳтаво ҳавасманд кунем.

- Усулҳои анъанавӣ ва интерактивиро якҷоя истифода барем.
- Таваҷҷуҳи хонандагонро бо бозӣҳо, лоиҳаҳо ва муҳокимаҳо ҷалб намоем.
- Технологияҳои муосирро ба равандҳои таълимӣ ворид кунем.

Агар омӯзгорон тавонанд хондани асари бадеиро дуруст ба роҳ монанд, барои кӯдакон ҷолиб гардонанд, онҳо мутолиаро на танҳо як қисми дарс, балки як қисми ҳаёти ҳуди хонандагон мегардонанд. Ин бошад, дар оянда ба рушди шахсӣ, афзоиши донишу ҷаҳонбинӣ ва муваффақияти таҳсилоти минбаъдаи онҳо мусоидат карда метавонад.

Баъд аз гуфтаҳои боло барои боз ҳам пурсамар шудани раванди корҳои беруназсинфӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо истифода аз усулҳои интерактивӣ ва наъанвӣ як чанд тавсияҳо барои омӯзгорон пешниҳод карда мешавад.

- **Фаъолиятҳои интерактивӣ:** Созмон додани фаъолиятҳои, ки хонандагонро ба иштирок даъват мекунанд, нақшҳои театриӣ ё симулятсияҳо, метавонад муҳити таълимиро амиқтар кунанд.

- **Гурӯҳҳои муҳокима:** Гурӯҳҳои хурсанде, ки дар онҳо хонандагон метавонанд дар бораи мавзӯҳои интихобшуда андешаронанд, метавонанд фикрҳои гуногунро пешниҳод намоянд.

- **Масофаӣ ва гибридӣ:** Истифодаи платформаҳои онлайн барои таълим дар формати масофаӣ ё гибридӣ, ки хонандагон метавонанд дар хона ё дар синф иштирок кунанд.

- **Вебинарҳо ва подкастҳо:** Ташкили вебинарҳо ё пешниҳодҳо бо меҳмонон, ки дар мавзӯҳои махсуси таълимӣ маълумот медиҳанд.

- **Гурӯҳҳои омодагӣ:** Ташкил кардани гурӯҳҳои омодагӣ барои таҳсил дар мавзӯҳои махсус, ки хонандагон метавонанд ба онҳо шомил шаванд.

- **Масъулиятҳои гурӯҳӣ:** Ворид кардани масъулиятҳо барои ҳар як аъзои гурӯҳ, то ҳамаи онҳо ҳисси масъулият ва ҳамкориҳо эҳсос кунанд.

- **Лоиҳаҳои амалии интерактивӣ:** Созмон додани лоиҳаҳои амалии интерактивӣ, ки хонандагон дар онҳо метавонанд таҷрибаҳои воқеӣ дошта бошанд, ба онҳо кумак мекунад, ки донишҳои худро дар амал татбиқ кунанд.

- **Симулятсия ва моделсозӣ:** Истифодаи симулятсияҳо барои фаҳмидани мавзӯҳои мураккаб, ба монанди иқтисод, биология ё физика.

- **Таълим дар асоси интихоб:** Ба хонандагон имконият диҳед, ки дарсҳоро мувофиқи манфиатҳои худ интихоб кунанд. Ин метавонад тавассути интихоб кардани мавзӯҳо барои лоиҳаҳо ё таҳқиқот бошад.

- **Тасмимгирии коллективӣ:** Хонандагонро дар қабули қарорҳо дар бораи тарзи таълим ва мавзӯҳо шомил кунед.

- **Саволҳои интиқодӣ:** Ба хонандагон саволҳои интиқодӣ пешниҳод кунед, ки онҳоро водор созанд, ки дар бораи мавзӯи фикр кунанд ва назарияи худро таҳлил намоянд.
- **Лоиҳаҳои таҳлилий:** Ташкили лоиҳаҳое, ки хонандагон бояд маълумот ҷамъоварӣ кунанд ва онро таҳлил карда тавонанд.
- **Фидбек мунтазам:** Фидбекро мунтазам пешниҳод кунед, то хонандагон бидонанд, ки чӣ гуна метавонанд фаъолияти амалии худро беҳтар кунанд. Ин фидбек метавонад шифохӣ ё хаттӣ бошад.
- **Фидбек аз хонандагон:** Хонандагонро ташвиқ кунед, ки ба шумо фидбек диҳанд, то шумо метавонед методҳои таълимии худро беҳтар намоянд.
- **Мавзӯҳои ҷолиб:** Мавзӯҳои гуногун ва ҷолибро интихоб кунед, то хонандагон таваҷҷуҳ дошта бошанд. Ин метавонад ба мавзӯҳои актуалӣ, фарҳангӣ ё илмӣ шомил бошад.
- **Таъсири иҷтимоӣ:** Мавзӯҳое, ки ба масъалаҳои иҷтимоӣ ва экологӣ алоқаманданд, метавонанд хонандагонро ба фикр кардан ва фаъолона иштирок кардан водор созанд.
- **Системаи мукофот:** Системаи мукофотҳо барои иштироки фаъол ва муваффақиятҳои хонандагон созон диҳед. Ин метавонад мукофотҳои хурсандибахш, сертификатҳо ё шодии махсус бошад.
- **Мусобиқаҳо:** Ташкили мусобиқаҳо дар мавзӯҳои таълимӣ, ки хонандагон метавонанд дар онҳо фаъолона иштирок кунанд ва соҳиби мукофот гарданд.

АДАБИЁТ

1. Хайрулло, Р. Абдулбоқӣ, Н. Педагогика китоби дарси барои донишҷӯёни мактабҳои олии омӯзгорӣ/. - Душанбе 2007. – С. 410 – 450.
2. Андреев, В.И. Внеклассная работа по литературе в начальной школе / В.И. Андреев. – М., 1999. – С. 315 – 330
3. Бодрова, Н.А. Внеклассное чтение как социальная и педагогическая проблема / Н.А. Бодрова // Литература в школе. – 1977. – №1. – С. 70 – 85
4. Голубков, В.В. Методы преподавания литературы / В.В. Голубков. – М., 1962. – С. 95 – 101
5. Вульф, В.З., Поташник, М.М. Организатор внеклассной и внешкольной воспитательной работы / Вульф В.З., Поташник М.М. – М. : Просвещение. 1983. – С. 14-18.
6. Виноградовой, Н.Ф. Сборник программ внеурочной деятельности: 1–4 классы / под ред. Н.Ф. Виноградовой. – М. : Вентана-Граф, 2011. – 274 с.
7. Гречихин, А.А. Социология и психология чтения / А.А. Гречихин. – СПб, 2007. – 312 с.
8. Леонтьев, А.Н. Избранные психологические произведения. В 2-х т / А.Н. Леонтьев. – М., 1983. – С. 214-267
9. Мануйлов, В.А. Литературные игры [Текст] : сборник : пособие для руководителей литературных кружков и библиотекарей / сост. В.А. Мануйлов. – М. – Л. : Гос-ое учебно-пед. изд-во, 1938. – 215 с.
10. Мельников, Н.А. Внеклассная работа по литературе в начальной школе: Метод. пособие для студентов по специальности "Русский язык и литература" / Н.А. Мельников. – Гродно, 1989. – 112 с.
11. Оморокова, М.И. Совершенствование чтения младших школьников: Метод. пособ. для учителя. / М.И. Оморокова – 2-е изд., испр. и доп. – М., – 2001. 46 с.
12. Стеклов, М.С. Русские педагоги [Очерки : Учеб. пособие для высш. пед. учеб. заведений] / Михаил Стеклов; Смол. гос. пед. ин-т. - Москва: Скрин, 1997. — 221,[1] с.: 21 см.; ISBN 5-86171-086-4.
13. Сухомлинский, В.А. Духовный мир школьника (подросткового и юношеского возраста)/ В.А.Сухомлинский.-Москва: Учпедгиз, 1961.-223с.

14. Светловская, Н.Н. Наука становления личности средствами чтения-общения: словарь-справочник / Н. Н. Светловская, Т. С. Пиче-оол. – М. : Экон-Информ, 2011. – 300 с.

15. Сытин, И. Д. Пчелка_1906_№ 14. 8 июля 1906 г. журнал для детей младшего возраста. - Москва : И. Д. Сытин, 1906. - 32 с., С. 421-452 ил.; 23.

Редозубов, С. П., Байдина, Я.А., Методическое руководство к букварю (1956): Редозубов, Байдина-Янковская, Карлсен-М. Концептуал, 2020.-190 с.

16. Ушинский, К.Д. Родное слово : Для детей мл. возраста / Сост. — 102-е изд. — Санкт-Петербург : Н.С. Ушинская, 1895. — IV, 112 с. : ил.: 23.

ТДУ: 811.21/.22-56 (575.3)

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ КОР БО МАТН ВА ТАЪСИРИ ОН ДАР МУНОСИБАТ БО ҶОМЕА

АТОЕВА Шукрона Бозоралиевна – унвонҷӯи Паҷӯшишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №16 - и ноҳияи Шохмансури шаҳри Душанбе, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2.

Дар мақола асосҳои назариявии кор бо матн ва таъсири он дар муносибат бо ҷомеа дар асоси омӯзиши адабиёти бадеӣ тадқиқ шудааст, ки яке аз масъалаҳои ҳалталаб дар илми педагогикаи тоҷик мебошад.

Ҷиҳати ташаккули хислатҳои ахлоқии хонандагон ба мисли меҳнатдӯстӣ, инсондӯстӣ, ростқавлӣ, муҳаббати пок, хушмуомилағӣ, вазифашиносӣ, худтанқидкунӣ, ватандӯстӣ ва ғайра адабиёти бадеӣ таъсири зиёд мерасонад. Зеро санъат ва адабиёти бадеӣ, ки маҳз андар маҳзи онҳо рӯҳияи наҷибӣ ба халқ хизмат карданро тарғиб менамоянд, ба қувваи тавоноии тарбияи инсон табдил ёфтаанд.

Адабиёти мардуми мо дар тӯли ҳазор сол бо мазмуни баланди ҳуд, ки саршори ғояҳои инсондӯстӣ, ҳақиқатгӯию меҳанпарастӣ, адолатгароию истиклолиятҳои аст, бо тарғибу ташвиқи ахлоқи ҳамида ва хислатҳои неки инсонӣ ба маданияти умумибашарӣ дохил шудааст ва хонандаи замони муосирро дар ҳамин руҳия тарбия мекунад.

Вожаҳои калидӣ: адабиёт, тарбияи маънавӣ –ахлоқӣ, омӯзгор, хонанда, китоби дарсӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАБОТЫ С ТЕКСТОМ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ОТНОШЕНИЯ С ОБЩЕСТВОМ

АТОЕВА Шукрона Бозоралиевна – соискатель Института развития образования им. Абдурахмана Джами Академии образования Таджикистана, преподаватель общеобразовательного учреждения №16 Шохмансурского района города Душанбе, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2.

В статье рассматривается нравственное воспитание учащихся на основе изучения художественной литературы, что является одним из наиболее актуальных вопросов в таджикской педагогике.

Большое влияние на развитие нравственных качеств учащихся, таких как трудолюбие, человечность, честность, чистая любовь, вежливость, ответственность, самокритичность, патриотизм и др., оказывает художественная литература. Потому что искусство и литература, пропагандирующие благородный дух служения народу, стали мощной силой человеческого воспитания.

Литература нашего народа вот уже тысячу лет является частью общечеловеческой культуры своим высоким содержанием, которое наполнено идеями гуманизма, правдивости и патриотизма, справедливости и независимости, пропагандой и поощрением добрых нравов и хороших человеческих качеств. , и воспитывает в этом духе современного читателя.

Ключевые слова: литература, нравственное воспитание, учитель, читатель, учебник.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF WORKING WITH TEXT AND ITS IMPACT ON RELATIONS WITH SOCIETY

ATOEVA Shukrona Bozoraliyeva – applicant for the Institute for the Development of Education. Abdurrahman Jamiya Academy of Education of Tajikistan, teacher of the general education institution No. 16 of the Shokhmansur district of Dushanbe, city. Dushanbe, k. A. Adkhamov, 11/2.

The article deals with the moral education of students on the basis of the study of fiction, which is one of the most pressing issues in Tajik pedagogy.

Fiction has a great influence on the development of the moral qualities of students, such as diligence, humanity, honesty, pure love, politeness, responsibility, self-criticism, patriotism, etc. Because art and literature, promoting the noble spirit of serving the people, have become a powerful force in human education.

For a thousand years, the literature of our people has been part of the universal culture with its high content, which is filled with the ideas of humanism, truthfulness and patriotism, justice and independence, propaganda and encouragement of good morals and good human qualities. and educates the modern reader in this spirit.

Key words: literature, moral education, teacher, reader, textbook.

Дар ташаккули хислатҳои ахлоқии хонандагон ба мисли меҳнатдӯстӣ, инсондӯстӣ, ростқавлӣ, муҳаббати пок, хушмуомилағӣ, вазифашиносӣ, худтанқидкунӣ, ватандӯстӣ ва ғайра адабиёти бадеӣ таъсири зиёд мерасонад. Зеро санъат ва адабиёти бадеӣ, ки мағз андар мағзи онҳо руҳияи наҷибӣ ба халқ хизмат карданро тарғиб менамоянд, ба қувваи тавоноии тарбияи инсон табдил ёфтаанд. Дар шароити имрӯза ташаккул додани хислатҳои ахлоқии хонандагон аз масъалаҳои аввалиндараҷаи илми психология ва педагогика ба ҳисоб меравад. Яке аз омилҳои асосӣ, ки ба ин раванд таъсири бевосита мерасонад, адабиёти бадеист. Дар психология ва педагогика оид ба ин мавзӯ корҳои тадқиқотии зиёде, монанди «Тарбияи ахлоқии хонандагон» (Б. А. Смирнов), «Дарк кардани адабиёти бадеӣ ва шахсият» (А. Н. Жабитская), «Адабиёти бадеӣ ҳамчун воситаи худтарбиякунӣ» (В. В. Риковский), «Ҷиҳатҳои психологии инкишофи ахлоқии шахсият» (Б. С. Братус) ва ғайра ба анҷом расида бошанд ҳам, масъалаи нақши адабиёти бадеӣ дар тарбияи хислатҳои ахлоқии хонандагон аз доираи назар то андозае берун мондааст. Аз ин рӯ, мо мақсад гузоштаем, ки ба қадри имкон нақши адабиёти бадеии тоҷикро дар ташаккули хислатҳои ахлоқии ҷавонон нишон диҳем.

Адабиёти мардуми мо дар тӯли ҳазор сол бо мазмуни баланди худ, ки саршори ғояҳои инсондӯстӣ, ҳақиқатгӯию меҳанпарастӣ, адолатгароию истиқлолиятҳоӣ аст, бо тарғибу ташвиқи ахлоқи ҳамида ва хислатҳои неки инсонӣ ба маданияти умумибашарӣ дохил шудааст. Мероси ғанию гаронбаҳои бузургони он – Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Ибни Сино, Камоли Хучандӣ, Носири Хусрав, Умари Хайём, Низомӣ, Саъдии Шерозӣ, Убайди Зоконӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Сайиди Насафӣ, Бедил, Аҳмади Дониш ва дигарон шухрати ҷаҳонӣ доранд. Аз ин лиҳоз, адабиёти тоҷик як ҷузъи ҷудонашавандаи адабиёти ҷаҳонӣ буда, дар тарбияи маънавӣ - ахлоқии мардумони олам саҳми босазо дорад.

Бояд гуфт, ки ташвику тарҳиби омӯзиши мероси намояндагони шинохтаи адабиёти классикӣ ва адабиёти муосир барои наслҳои имрӯза, алалхусус, наврасону ҷавонон ва донишҷӯёни мактабҳои олии яке аз вазифаҳои асосии аҳли зиё ва устодон мебошад. Зеро таърих гувоҳ аст, ки ягона роҳи тарбияи дурусти мардум рӯ овардан ба ин ганҷинаи бебаҳост. Танҳо мероси боқигузоштаи Саъдии Шерозӣ метавонад мардумони зиёди рӯи оламро дар роҳи дуруст тарбия намояд. «Бӯстон» ва «Гулистон» - и Саъдӣ асарҳои комилан тарбиявӣ ахлоқӣ буда, хонандаро ба ҷаҳони одамият – ҷаҳони ҳолӣ аз зулму бедодгарӣ, зишткорӣ, фиску фучур, фиребу найранг даъват менамояд. Барои тақвияти фикри хеш чанд мисоле аз «Гулистон» меорем: «Дарвеше мустачобуддаъват дар Бағдод падида омад. Ҳаҷҷоч ибни Юсуфро хабар карданд. Бихондаш ва гуфт:

- Дуои хайре бар ман бикун.

Гуфт:

- Худоё, чонаш биситон!

Гуфт:

- Аз баҳри Худой, ин чӣ дуост?!

Гуфт:

- Дуои хайр аст туро ва ҷумла мусулмононро, то ту аз азоби Ҳақ ва халқ аз балои ту бираҳанд.

Эй забардасти зердастозор,

Гарм то кай бимонад ин бозор?

Ба чӣ кор оядат ҷаҳондорӣ?

Мурданат бех, ки мардумозорӣ!» [1, 46].

Ҳикояти дигар чунин омадааст: «Ҷолинус аблаҳеро дид, даст дар гиребони донишманда зада ва беҳурматӣ ҳамекард. Гуфт:

- Агар ин доно будӣ, кори вай бо нодон бад – ин ҷо нарасидӣ.

Ду оқилро набошад кину пайкор,

На доное ситезад бо сабукбор.

Агар нодон ба ваҳшат саҳт гӯяд,

Хирадмандаш ба нармӣ дил бичӯяд.

Ду соҳибдил ниғаҳ доранд мӯе,

Ҳамедун саркаше в-озармҷӯе.

В-агар бар ҳар ду ҷониб ҷоҳилонанд,

Агар занҷир бошад бигсалонанд» [1, 46].

Адабиёти классикиву муосири мардуми мо саршори чунин асарҳост. «Дарк кардани адабиёти бадеӣ низ монанди инкишофи фаъолияти маърифатии шахс ба хусусиятҳои психологию фардии хонанда, дараҷаи инкишофи рӯҳии ӯ, завқи бадеӣ, кувваи эҷодӣ, бойигарии ҳаёлот, синну сол ва ҳатто ба қавли психолог А. Г. Ковалев ба мизочи вай вобаста аст» [6, 46]. Бояд қайд кард, ки инкишофи ҳислатҳои ахлоқии шахсият ҳангоми омӯзиши адабиёти бадеӣ, пеш аз ҳама, ба характери идрок кардани вай вобаста аст. Нодуруст идрок кардани асар ё образи бадеӣ дар хонанда тасаввуроти нодурустро ба амал оварда, ӯро аз фаҳмидани ҳақиқат дур менамояд ва сабаби суст инкишофёбиаш мегардад. Барои он ки хонанда адабиёти хондаашро дуруст ва пурра дарк карда тавонад, бояд ҳудаш аз ҷиҳати адабӣ инкишофёфта бошад, яъне адабиёти бадеиро фаҳмида тавонад.

Чунон ки психолог Л. Г. Жабитская қайд мекунад, дар зери мафҳуми «аз ҷиҳати адабӣ инкишоф ёфтан чунин ҳислатҳои шахсият дар назар дошта мешаванд:

1. Фаъолони азбар намудани маводи таълимӣ, дониши хуб доштан аз адабиёт.

2. Фаҳмидани забони шеър ва умуман осори бадеӣ.

3. Дараҷаи инкишофи ҳаёлот ва бойигарии ҳаёли бадеӣ.

4. Малакаи мустақилона таҳлил кардан ва ба асари бадеӣ баҳо дода тавоништан»

[4, 46].

Мушоҳида ва омӯзиши фаъолияти хонандагон моро ба ҳулоса овард, ки характери таъсиррасонии адабиёти бадеӣ ба онҳо на танҳо ба сифатҳои асари бадеӣ ва дараҷаи муайяни инкишофу тарбияи хонанда вобастагӣ дорад, балки ба тайёрии вай, ба дарк

карда гирифтани матн ё асари бадеӣ вобаста мебошад. Дар чунин маврид мақсаднокии амиқ ва нақшаи пешакии фаъолият боиси самаранокӣ ва дуруст фаҳмидани адабиёти хондашуда мегардад.

Хурсандиовар аст, ки дар муассисаҳои мо хонандагони равияҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ низ ба адабиёти бадеӣ мароқи калон зоҳир мекунад ва онро ҳамчун омили муҳими худтарбиякунӣ мешуморанд. Масалан, ба саволномаи «Шумо асари дӯстдоштаи бадеӣ доред?» 50,6% хонандагон ҷавобҳои мусбат дода, асари дӯстдошташонро мухтасар таҳлил карданд. Бояд гуфт, ки ин гурӯҳи хонандагон дар баробари таҳлили дуруст ва инкишофи ҷаҳонбинӣ ба худтарбиякунӣ ва худбаҳодиҳии ахлоқияшон эътибори ҷиддӣ медиҳанд ва дар ин бобат адабиёти бадеиро аз воситаҳои асосӣ мешуморанд. Ҷавобҳои хонандагон ба саволҳои мо чанд сол қабл аз ин аз муносибати дурусти онҳо ба адабиёти бадеӣ шаҳодат медиҳад:

Б. Қаюмов, хонандаи синфи 10 - «Ман адабиёти бадеиро барои он дӯст медорам, ки он маро бо ҳаёт, бо одамон, бо Ватани бузургам шинос мекунад. Бе адабиёти бадеӣ ҳаёти худро тасаввур карда наметавонам. Вақте ман такроран романи «Вафо» - ро хондам, ба маъно ва баҳои қаҳрамонӣ, муҳаббати саршор ба Ватани азиз чуқур сарфаҳм рафтам. Орзу дорам, ки чун С. Одинаев ба камол расам ва ба халқу Ватан хизмат намоям. Охир, ӯ на танҳо муаллим, қаҳрамон, балки ба маънои тоҷаш одами замони мо буд».

М. Салимов, хонандаи синфи 11 – «Китоб ин ҳаёти ман, мураббии наздиктарини ман аст. Маҳз китоб ҷашми маро кушод ва ман тавонистам, ки зебоии ҳаётро омӯзам. Муҳимаш он аст, ки он рӯҳи маро бедор кард. Ман хеле барвақт аз падару модар ятим мондам, китоб маро тарбия кард. Ана, барои ҷӣ ман китобро дӯст медорам». Дуруст қайд намудааст педагог Ф. Гулмадов: «Масъалаи тарбияи маънавӣ - ахлоқии насли наврас имрӯз дар ҷомеаи мо беш аз пеш тезу тундтар аст. Сабабҳои зиёде вучуд доранд ва яке аз онҳо - аз байн рафтани анъанаҳои нек дар тарбияи насли наврас – боиси аз байн рафтани “пайванди замон”, эҳсоси мансубият ба таърихи ватани худ гардид» [3, 46].

Матн, ҳамчун воситаи асосии ирсоли иттилоот ва баён кардани фикрҳо, нақши муҳиме дар муносибатҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мебозад.

Матн на танҳо як маҷмуи калимот, балки воситаи муфид барои баён кардани андешаҳо, эҳсосот ва арзишҳо мебошад. Он метавонад дар шаклҳои гуногун, аз ҷумла китобҳо, мақолаҳои дар расонаҳои иҷтимоӣ, блогҳо ва ғайра бошад. Маънои матн дар контексти фарҳангӣ ва иҷтимоӣ метавонад тағйир ёбад, ки ин ба муҳтавои он ва тарзи қабул кардани он вобаста аст.

Асосҳои назариявии кор бо матнро ба қисмҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

1. Таҳлил ва маърифати матн. Таҳлили матн як раванди муҳим аст, ки барои фаҳмидани сохтор, мазмун ва контексти матн кӯмак мекунад. Ин раванд метавонад барои шиносоии усулҳои гуногуни ирсоли маъно, метафораҳо, символҳо ва дигар унсурҳои забоншиносӣ кӯмак кунад.

2. Тасаввуроти иҷтимоӣ ва фарҳангӣ. Матнҳо бо тасаввуроти иҷтимоӣ ва фарҳангӣ вобастагӣҳои зич доранд. Онҳо аксар вақт манзараи муносибатҳо, арзишҳо ва эътиқодҳои ҷомеаро нишон медиҳанд. Ба ин васила, матн на танҳо иттилоот медиҳад, балки муносибатҳои иҷтимоиро низ шакл медиҳад.

3. Таъсири матн дар муносибат бо ҷомеа. Матн метавонад барои созиш ва ҳамкорӣ миёни гурӯҳҳо ва шахсиятҳо истифода шавад. Аммо, он инчунин, метавонад боиси ихтилоф ва зиддиятҳо гардад, вақте ки манзараи мухталифи фикрҳо ва арзишҳо пешниҳод мешавад.

Матнҳо дар паҳн кардани дониш ва маълумот нақши муҳим доранд. Онҳо метавонанд барои баланд бардоштани маърифат ва фаҳмиши ҷомеа дар бораи масъалаҳои мухталиф, аз ҷумла сиёсӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ, кӯмак расонанд. Матн метавонад ҳамчун воситаи ислоҳот хизмат кунад. Он метавонад одамонро ба фаъолият ва ташаббусҳои иҷтимоӣ сафарбар кунад, ки ин боиси тағйироти мусбат дар ҷомеа мегардад.

Аз таҷрибаи чандсола ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки хонандагони аз синни хурдӣ ба адабиёти бадеӣ меҳр набаста имрӯз аз он босамар истифода намебаранд,

на танҳо аз ҷиҳати сифатҳои иродавию ахлоқӣ, инчунин аз ҷиҳати маърифатнокӣ ҳам нисбатан қафомонда буда, дар таҳсил мушкилӣ мекашанд. Чунончи, хонанда Н. Н. дар ҳаёташ (16- сола) ягон китоби бадеиро пурра нахондааст, бо ҳамсинфон муносибати дӯстона надошта, дар коллектив эътиборе пайдо накардааст. Таъсири адабиёти бадеӣ дар инкишофи ҳиссиёт ва ҳислатҳои ахлоқии хонандагон нисбатан зиёд мешавад. Дар ин синну сол адабиёт на танҳо эҳсоси муайяно дар шахс ба вучуд меовараду боиси тағйирёбии сифатҳои ахлоқӣ ва рафтори онҳо мегардад, инчунин муносибатҳои эмотсионалии касро ба ҳаёт ба вучуд оварда, ҳисси эҳтирому боварӣ ва дӯстдории ҳақиқиашонро таъмин мекунад.

Образи Одинаев ва Зебӣ аз романи нависанда Ф. Ниёзӣ «Вафо», Анвару Сурайё аз повести «Ман гунаҳгорам» аз қабилӣ чунин образҳо буда, барои хонандагон намунаи ибрат шуда метавонанд. Нависанда Ҷ. Иқромӣ дар повести «Ман гунаҳгорам» ба он кӯшидааст, ки дар образи Сурайё ва Анвар муҳаббати устувор ва тарзи зиндагии зиёӣро навро дар деҳот нишон диҳад. Дар баробари ин, ҷавонони булҳавасро, ки асоси зиндагиро танҳо бо пулу мол тасаввур мекунанд, дар образи Мухтори бадкирдор мазаммат кардааст. Асоси муҳаббати оилавии Сурайё ва Анвар боварӣ ва эҳтироми якдигар, фаҳмидани психология ва вазифаи худ дар оилаю қорҳои ҷамъиятӣ аст. Бинобар ин, дар дили онҳо ҳеҷ гоҳ душмани муҳаббат – рашк ҷой намеёбад. Ҳамин боварӣ ва эътиқоди дурусти Сурайёи оқила буд, ки на аз сайругашти шабонаи шавҳараш бо Зайнаб ва на аз суҳанони тухматомези Мухтор нисбат ба Анвар рашк накард, аз худ нарафт. Ӯ худ ба худ фикр мекард, худро тасалли меод, ба муҳаббати оилавии худ боварии комил дошт.

«- Не, ҳар чи бошад, бошад, ҳар чи шавад, шавад, лекин Анварҷон азони ўст, шавҳари бовафо ва покҷидони ўст! Онҳо аҳду паймон кардаанд ва ў – Анварҷон, ҳеҷ гоҳ аҳду паймони худро намешиканад! Ба ин вай зомин аст ва бинобар хушбахт, босаодат ва осуда аст» - меғуфт» [5, 15]. Барои Сурайёи покҷидону бовафо ба ҷуз муҳаббати поки инсонӣ ва хизмат кардан ба халқу Ватан чизе авлотаре нест. Ӯ бо ахлоқи пок, меҳнатдӯстӣю ўҳдабарой ва бо ҳалимию хоксориаш дар байни мардуми деҳот «оинаи маданият» ва барои ҷавонон намунаи ибрат шуда буд. Таъсириҳои асар ба ҳислатҳои ахлоқии хонанда бештар дар он аст, ки нависанда симои маънавии директори мактаб – Анварро худ ба худ не, балки тавассути идроки Сурайё, яъне ба воситаи қаҳрамони дигар қушодааст.

Романи «Вафо» - и Ф. Ниёзӣ аз асарҳост, ки дар дилу дидаи хонанда меҳру муҳаббати бепоён ба Ватан, омода ва содиқ будан ба хизмати онро мебарорад. Ҷавонони мо худ ватандӯст ва дифоъкунандаи онанд, вале бо мутолиаи асари бадеӣ ин ҳислатҳои неки ахлоқии онҳо боз ҳам ташаккул ёфта, олами маънавӣ ва ҳиссиёти баланди ватандӯстӣ, инсондӯстиашон меафзояд. Онҳо ҳоки Ватанро аз бӯяш ҳам эҳсос мекунанд ва онро ба ҷон баробар азиз медоранд. «Ҳар як гӯшаю қанори ин сарзаминро аз бӯйи хокаш чуста, ёфтан мумкин аст, рафиқ генерал» [7, 139], – гуфтани капитан Рустамов далели ин фикр аст. Муҳофизони ин ҳоки барояшон муқаддас онро чун гавҳараки ҷашм аз душман эмин нигоҳ медоранд ва ин қорро барои худ шараф мешуморанд... «Не, мо мурем ҳам, ору номуси худ, шарафи худро аз даст намедихем, балки ана, ин тавр қувваи нав пайдо карда, меҳезему турсо ба ҷои худ ба қаъри сиёҳи замин мефиристонем ..., як қатор тири аз автомати Сафар баромадагӣ ҳамон дам немисхоро ба замин мерезонад» [7, 139]. Ин суҳанон на танҳо боиси тарбияи ватандӯстони ҷавон мегарданд, балки онҳоро ба ҳимояи Ватан даъват мекунанд.

Адабиёти бадеӣ аз омилҳои асосии тарбияи дӯстӣю ҳамдигарфаҳмии ҷавонон низ ба шумор меравад. Омӯзиши образҳои бадеӣ, идроки дурусти амалиёту муносибати персонажҳо имконият медиҳанд, ки дар ниҳоди хонанда меҳру муҳаббат ва дӯстии халқҳо тарбия ёбад. Вале на дар ҳамаи омӯзиш чунин таъсиррасонии асар сурат мегирад. Ин дар навбати аввал, ба мақсаднокии хонанда ва ба мазмунан аз худ кардани асари бадеӣ вобастагӣ дорад.

Ҳамин тавр, адабиёти бадеӣ дар ташаккул додани ҳислатҳои ахлоқӣ ва ҷаҳонбинии хонандагон таъсири қалон мерасонад. Мутолиаи асари бадеӣ ва дуруст дарк карда

тавониستاني образи бадеӣ имконият медиҳад, ки хонандагон мавқеи худро дар ҷамъият муайян кунанд, фаҳманд ва ба инкишофи психологию маънавӣ ва маърифатнокии худ муваффақ шаванд. Дар натиҷа, матн ҳамчун воситаи ирсоли иттилоот ва баён кардани андешаҳо, нақши муҳиме дар муносибатҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мебозад. Асосҳои назариявии кор бо матн ва таҳлили он метавонанд ба фаҳмиши амиқтарини таъсири матн дар муносибат бо ҷомеа кӯмак расонанд. Маҳз бо истифода аз матнҳо, мо метавонем ба таҳаввулоти иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ҳамчунин ба инкишофи маърифат ва фаъолияти ҷомеа саҳм гузорем.

АДАБИЁТ

1. Асозода, Х., Кӯчаров, А. Адабиёти тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи 11-ум. Душанбе, Маориф, 2018, – 400 саҳифа.
2. Богданова, О. Ю. Методика преподавания литературы: учеб. Для студ. пед. Вузов / О. Ю. Богданова, С. А. Леонов, В. Ф. Чертов; под ред. О. Ю. Богдановой. – 2 – е изд. - М.: Издат. Центр «Академия», 2002.
3. Гулмадов, Ф. Ҳамгироии ташаккули донишҳои ахлоқӣ ва рафтори мактаббачагони хурдсол / Ф. Гулмадов. Душанбе: Ирфон, - 2014, - 206с.
4. Жабитская, Л. Как помочь себе в условиях хронического стресса / https://www.b17.ru/articles/lidiya_zhabitskaya.
5. Икромӣ, Ҷ. Ман гунаҳкорам / Нашриёти “Адиб”, - Душанбе, - 1958. – 234с.
6. Ковалев, А.Г. Психология и сознание личности. - М.: МОДЭК, 1999, - 224с. П.
7. Ниёзӣ, Ф. Вафо / Нашриёти “Ирфон”, - Душанбе, - 1985. – 213с.
8. Нурматов, С. Национальное самосознание: сущность, типы и тенденции их развития / С. Нурматов. - дисс. ... канд. филос. наук. Ташкент: -1979. - 166 с.
9. Сухомлинский, В. А. «О воспитании» / В. А. Сухомлинский - Москва: Политическая литература, - 1982 - 270 с.
10. Шарифзода, Ф. Масоили мубрами таҳқиқоти педагогикаи муосир/ Ф. Шарифзода. Душанбе: “Ирфон”-2016. 63с.

ФОРМИРОВАНИЕ И РЕАЛИЗАЦИЯ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПЕДАГОГА В СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

МУРОДОВА Махина Сулаймоновна – ассистент кафедры общественных наук НОУ «Медико-социального университета Таджикистана», г. Душанбе, ул. К. Цеткина, 2. E-mail: mahinanoz98@gmail.com, тел.: (+992) 92 806 19 98

В статье рассматриваются проблемы формирования и реализации компетенции педагога в современной системе образования. По мнению автора система образования состоит из определенных функций педагога, которые рассматриваются как его компетенции в сфере профессиональной деятельности.

В статье автор уделяет особое внимание понятию «гражданин» и тем самым определяет их взаимосвязь с функциональными обязанностями педагога. Рассматривая гражданско-правовую компетентность как неотъемлемую часть комплекса знаний и умений, автор подчеркивает их роль в результативности педагогического труда, базирующегося на синтезе личных и профессиональных качеств.

Исходя из этого в статье подчеркивается повышение уровня данной компетентности в процессе правового самообразования, которое обеспечивает трансформацию профкомпетентности педагога общеобразовательной организации.

Ключевые слова: компетенция, система образования, педагог, гражданин, гражданско-правовая компетентность, функциональные обязанности, педагогическая деятельность, воспитание, образование.

ТАШАККУЛ ВА ТАТБИҚИ САЛОҲИЯТИ ҲУҚУҚИВУ ШАҲРВАНДИИ
ОМЎЗГОР ДАР НИЗОМИ ТАҲСИЛОТИ МУОСИР

МУРОДОВА Маҳина Сулаймоновна – ассистенти кафедраи фанҳои ҷомеашиносии МТҒ «Донишқадаи тиббӣ-иҷтимоии Тоҷикистон», ш. Душанбе, ул. К. Сеткина, 2. E-mail: mahinanoz98@gmail.com, тел.: (+992) 92 806 19 98

Дар мақола масъалаҳои ташаккул ва татбиқи салоҳияти омӯзгор дар системаи муосири маориф баррасӣ шудааст. Ба андешаи муаллиф, низоми маориф аз вазифаҳои муайяни омӯзгор иборат аст, ки салоҳиятҳои ӯ дар соҳаи фаъолияти касбӣ доништа мешаванд.

Муаллиф дар мақола ба мафҳуми «шаҳрванд» таваҷҷуҳи хоса дода, ба ин васила робитаи онро бо вазифаҳои функционалии омӯзгор муайян менамояд. Муаллиф салоҳияти ҳуқуқии шаҳрвандиро ҷузъи таркибии маҷмуи донишу малақаҳо доништа, нақши онҳоро дар самарабахшии кори педагогӣ, дар асоси синтези сифатҳои шахсӣ ва касбии худ таъкид мекунад.

Дар асоси ин мақола баланд бардоштани сатҳи ин салоҳият дар раванди худтаълими ҳуқуқӣ, ки табдили салоҳияти касбии омӯзгорро дар муассисаи таҳсилоти умумӣ таъмин менамояд, таъкид шудааст.

Возжаҳои калидӣ: салоҳият, низоми маориф, омӯзгор, шаҳрванд, салоҳияти ҳуқуқии шаҳрвандӣ, уҳдадорӣҳои функционалӣ, фаъолияти педагогӣ, тарбия, таълим.

FORMATION AND IMPLEMENTATION OF CIVIL-LEGAL COMPETENCE OF A
TEACHER IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM

MURADOVA Mahina Sulaimonovna – assistant Professor, Department of Sociology, Medical and Social University of Tajikistan, Dushanbe, st. K. Setkina, 2. E-mail: mahinanoz98@gmail.com, phone: (+992) 92 806 19 98

The article considers the problems of formation and implementation of the competence of a teacher in the modern education system. According to the author, the education system consists of certain functions of a teacher, which are considered as his competencies in the field of professional activity.

In the article, the author pays special attention to the concept of "citizen" and thereby determines their relationship with the functional responsibilities of a teacher. Considering civil-legal competence as an integral part of a complex of knowledge and skills, the author emphasizes their role in the effectiveness of pedagogical work, based on the synthesis of personal and professional qualities.

Based on this, the article emphasizes the increase in the level of this competence in the process of legal self-education, which ensures the transformation of the professional competence of a teacher of a general education organization.

Key words: competence, education system, teacher, citizen, civil-legal competence, functional responsibilities, pedagogical activity, upbringing, education.

Образование в Республике Таджикистан носит светский характер, является приоритетным направлением государственной политики. В нормативных документах, обеспечивших модернизацию системы образования, в качестве основных направлений приложении усилий декларируются: Ориентация обучения на успешную социальную и трудовую адаптацию; следование общемировым тенденциям внедрения компетентностного подхода, обеспечивающего мотивацию к непрерывному образованию,

способствующему поддержанию ключевых компетенций как в профессиональной, так и в социальной сфере; формирование навыков социально-профессиональной мобильности, ответственного отношения к здоровью; воспитанием ответственного, созидательного и толерантного гражданина страны и мира, приверженного ценностям гражданского общества. для выявления проблемы гражданско-правовой компетенции педагога в системе образования необходимо прежде всего обратить внимание на понятие как гражданин и его правовому закреплению в нормативных документах.

Понятие «гражданин» в юридическом словаре под ред. А.Я. Сухарева и В.Е. Крутских содержит указание на то, что «гражданин» по своему правовому положению отличается от иностранцев, пребывающих на территории определенного государства тем, что только ему принадлежат политические права и свободы, а также на то, что в рамках гражданского законодательства термином «гражданин» может быть обозначено любое физическое лицо [6, с. 213].

Л.С. Белозерова вводит в комплекс определений исследуемого понятия термин «цивилизованный», приписывая гражданину способность осознавать свою связанность к государству, наличие определенных обязанностей перед ним, для исполнения, которых он готов активно участвовать в различных формах общественно-политической деятельности [5, с. 13]. Л.Р. Аванесян поддерживает точку зрения, что согласно которой патриотизм входит в комплекс присущих гражданину черт, кроме этого она настаивает на том, что гражданин должен не только изучить историю государства, проникнуться его культурой и духовными ценностями, но и быть способным встать на защиту Родины [1, с. 25].

Т.П. Осипова акцентирует внимание на том, что в основе этой ответственности лежит гарантированная гражданину на законодательном уровне возможность принимать участие в работе руководящих государственных органов и органов местного самоуправления [10, с. 45].

Одним из приоритетных, характерных для современного взгляда на перспективы реформирования системы образования, является компетентный подход, который основан на базовом представлении о том, что главной целью и итогом образования является освоение определенных компетенций. Согласно актуальным исследованиям, существует тесная связь между компетенцией и компетентностью (квалификацией), при этом первая задается извне, а вторая развивается в процессе получения соответствующих знаний и навыков и применения их в конкретной деятельности, то есть имеет признаки интегративности.

Исходя из этого можно предположить, что гражданская компетентность возникает вследствие освоения целого ряда взаимосвязанных гражданских компетенций, способствующих возможности определять себя как гражданина конкретной страны со всеми вытекающими из этого определения качествами, правами и обязанностями. Говоря о роли системы образования в решении комплекса задач по воспитанию сознательного гражданина, следует обратить внимание в первую очередь на наличие гражданской и правовой компетентности преподавателя, важность которой сегодня осознана, но недостаточно исследована. Об этом свидетельствует отсутствие единого понятийного пространства, что не позволяет внятно разделить такие сферы, как «гражданско-правовая компетентность» и «правовое образование»; наличие широкого спектра точек зрения на исследуемую проблему и большой разброс формулировок, относящихся к ключевым понятиям; разница в позициях, на которых находятся преподаватели, пытающиеся заниматься данной тематикой на практике и т.д.

Очевидно, определенную роль играет принадлежность терминологии, связанной с правовыми и гражданскими понятиями, к сфере юриспруденции, где они имеют принципиально иную окрашенность, чем в педагогике. Юридическая наука также озабочена необходимостью воспитания ответственного гражданина, обладающего правовым сознанием и правовой культурой, как одного из основных условий существования правового государства. Однако эта позиция не распространяется на проработку роли наставника (педагога) в процессе воспитания искомых качеств личности.

Приходится с сожалением констатировать, что проблематика формирования гражданско-правовой компетентности профессорско-преподавательского состава учебных заведений выпала из поля зрения большинства исследователей, о чем свидетельствует анализ массива соответствующих публикаций. Мы наблюдаем отсутствие данных компетенций среди востребованных параметров профессионализма, применяющихся к оценке наставников молодежи, осуществляющих преподавательскую деятельность в учебных заведениях различного уровня.

Гражданско-правовая компетентность педагога является комплексной профессионально-психологической характеристикой, включающей набор отличительных элементов и качеств, определяющих желание и умение педагога общеобразовательной организации предпринимать квалифицированные обоснованные действия, не противоречащие положениям закона. Это требует расширения спектра компетенций, которыми должен обладать современный педагог, являющийся частью образовательной системы, призванной адекватно реагировать на запросы общества и государства. Изменения затрагивают набор психолого-педагогических характеристик, востребованных для решения актуальных задач, массив которых постоянно обновляется, а содержание подвергается трансформации вслед за изменением внешних условий на конкретном этапе развития республики, и в первую очередь все это касается гражданско-правовых аспектов образования [2, с. 113].

Эти, в общем-то, закономерные процессы возвращают нас к необходимости выбора парадигмы определения базового признака систематизации педагогической деятельности. Оптимальным выбором нам представляется следование стратегии постепенного (поочередного) решения взаимоопределяющих и логически обусловленных задач, расставленных в соответствии с приоритетностью в процессе анализа, поиска способов решения и успешного преодоления ситуации затруднения, в процессе которого возможно обретение дополнительных знаний и умений [3, с. 75].

Ключевые направления деятельности по повышению уровня правовой подготовки учителей, формированию их готовности к выстраиванию собственной профессиональной деятельности в соответствии с законодательными нормами, описаны и обоснованы в работах А.С. Аникиной, которая уделяет особое внимание наличию системы педагогических условий, востребованных при подготовке будущих педагогических работников, среди которых важнейшее место занимает комплекс профессионально-ориентированных правовых задач [4, с. 30].

Такие задачи, по нашему мнению, имеют ряд основополагающих компонентов, среди которых базовой является модель реальной правовой ситуации, относящейся к сфере основной деятельности преподавателя, которая может быть разрешена с использованием юридического подхода с учетом специфики реализации соответствующих норм в обозначенной среде. Таким образом можно констатировать, что профессионально-правовая задача, которая должна быть разрешена преподавателем в ходе практической деятельности, предполагает возможность раскрытия ее сущности с точки зрения права, причем способы ее решения должны присутствовать в нормативных документах или логически выводиться из их содержания.

Важно отметить также, что решение подобной задачи неизбежно приводит к переменам во взаимоотношениях, определяющих проблемную ситуацию, какого бы свойства они ни были. Это тем более существенно, если исходить из предположения о самостоятельности действий педагога, который вынужден, в соответствии со своим статусом, действовать автономно не только в момент обнаружения проблемы и поиска правового способа ее решения, но также самостоятельно нести ответственность за последствия своих решений и поступков.

Все вышеизложенное еще раз подчеркивает необходимость основательного подхода к процессу формирования гражданско-правовой компетентности преподавателя через отработку алгоритма решения заданного, определенным образом подобранного и сгруппированного набора профессионально-правовых задач, соответствующих его профессиональному статусу и стратегии достижения, определенного (желаемого) уровня

данной компетентности.

Педагог общеобразовательной организации реализует сформировавшуюся гражданско-правовую компетентность в конкретной образовательной среде, руководствуясь при этом определенными образовательными целями. Изучив положения, содержащиеся в исследованиях образовательной среды С.В. Тарасова [13, с. 134], подробных описаниях различных ее моделей, предложенных И.М. Улановской [14, с. 4], выводах о направлениях ее трансформации И.А. Мавриной [9, с. 77], а также обоснование предпосылок перехода от моделирования образовательной среды к ее проектированию В.А. Ясвина [15, с. 213] и др., мы пришли к пониманию личностно-формирующего предназначения образовательной среды как ее основополагающего свойства, определившего внимание к этому феномену со стороны педагогического сообщества, в полной мере осознавшего его роль и эффективность в решении задач, стоящих перед образовательными учреждениями различного уровня.

Сложившаяся педагогическая практика позволяет подтвердить обоснованность наличия различных подходов к определению парадигмы выстраивания процесса правового просвещения подрастающего поколения в стенах образовательных учреждений различного уровня. Один подход поддерживает юридическую позицию, в рамках которой считается, что:

- правовое образование направлено на воспитание гражданина, особым отличительным признаком которого является его юный возраст, а его принадлежность к группе учащихся образовательного учреждения значения не имеет. Следовательно, итогом образовательного воздействия должен быть признан законопослушный член общества, активный участник деятельности, укладывающейся в стратегию становления правового государства;

- просветительская правовая деятельность отделяется от образовательной, развивается и проводится по отдельному плану и отдельной траектории.

Второй подход, основанный на массиве авторитетных исследований, базируется на принципиально иных идеологических представлениях:

- целенаправленный процесс формирования правового сознания учащегося неотделим от процесса освоения правовых знаний, передающихся в ходе обучения;

- противоречий между правовым образованием и просвещением не имеется, они вполне могут сосуществовать в рамках образовательного процесса;

- педагогическая деятельность, направленная на правовое образование, осуществляется путем использования соответствующего задачам инструментария, следовательно, под результатом педагогического воздействия подразумевается формирование конкретных качеств личности обучающегося.

Наличие разных подходов обусловило существование определенного разнобоя в трактовке терминов, отсутствие единообразия в подходе к правомерности употребления ряда понятий и определений. Приведенные аргументы позволяют предположить, что гражданско-правовая компетентность педагога общеобразовательной организации является интегральной психолого-профессиональной характеристикой личности, обладающей потенциалом к независимой свободной профессиональной деятельности в условиях учреждения образования, где, в соответствии с нормативными актами, регулирующими данную сферу, созданы условия для воспитания и обучения, и где он может реализовать всю совокупность своих профессиональных возможностей в качестве активного субъекта образовательных отношений.

Осознавая, что любое понятие требует исследования с применением дидактического принципа связи обучения с жизнью, мы проанализировали данные, содержащиеся в соответствующих научных публикациях, сопоставили их с законодательной базой и пришли к выводу, что правовое образование преподавателя является:

- ключевым элементом педагогического образования, позволяющим оказать формирующее воздействие на структуру личности педагога;

- ресурсным инструментом, обеспечивающим соблюдение его прав;

– одним из основных факторов, способствующих успешному освоению обучающимися массива знаний в области правовых отношений и достижению целевых результатов обучения.

Гражданско-правовая компетентность педагога общеобразовательной организации развивается за счет правового образования, которое является педагогическим условием ее формирования.

На фоне динамично изменяющихся внешних условий, корректировки нормативных актов, регулирующих взаимоотношения в гражданском обществе в целом и в сфере образования в частности, правомерно ставить вопрос о востребованности непрерывного правового самообразования педагога, которое также представляется нам важнейшим элементом комплексной гражданско-правовой компетентности педагога общеобразовательной организации [12, с. 243].

Рассматривая гражданско-правовую компетентность как неотъемлемую часть комплекса знаний и умений, гарантирующих результативность педагогического труда, базирующегося на синтезе личных и профессиональных качеств, а потому повышение уровня данной компетентности в процессе правового самообразования обеспечивает трансформацию профкомпетентности педагога общеобразовательной организации. При этом процесс правового самообразования основан, как правило, на способности педагога к самоанализу, предполагающему выявление лакун в его знаниях относительно правовых характеристик и свойств образовательной среды, и способности к самостоятельному восполнению недостающих знаний.

Изученные аспекты позволили нам уточнить приведенную выше формулировку основополагающего понятия данного исследования: гражданско-правовая компетентность педагога общеобразовательной организации является интегральной психолого-профессиональной характеристикой личности, демонстрирующей способность к правовому самообразованию на основе самоанализа, а также обладающей потенциалом к независимой свободной профессиональной деятельности в условиях учреждения образования, где созданы соответствующие требованиям законодательства, регулирующего данную сферу, условия для воспитания и обучения, за счет чего он может эффективно реализовывать всю совокупность своих профессиональных возможностей в качестве активного субъекта образовательных отношений.

Кроме этого важно подчеркнуть, что:

– гражданско-правовая компетентность педагога общеобразовательной организации реализуется в его профессиональной деятельности, которая осуществляется через определенные Государственным стандартом направления, соответствующие квалификации педагога: преподавание, воспитание, управление, а также научно-методическая, социально-педагогическая, культурно-просветительская и коррекционно-развивающая деятельность. Этой же структуре должна соответствовать и самообразовательная деятельность преподавателя;

– формирование гражданско-правовой компетентности педагога общеобразовательной организации влечет за собой трансформацию его общей профкомпетентности, так как правовая компетентность является одним из ее основополагающих элементов, позволяющих успешно решать соответствующие задачи.

Таким образом, педагог в системе образования является субъектом влияющим на формирование личности. Компетенции, включающее определенные педагогические обязанности педагога, закрепляют функции реализации образовательной деятельности в рамках нормативно-правовой базы сферы образования конкретной страны.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аванесян, Л.Р. Гражданское воспитание младших школьников на педагогическом наследии В.А. Сухомлинского: дис. кан. пед. наук: 13.00.01 / Л.Р. Аванесян. – М., 2012. – 172с.

2. Адольф, В.А. Практико-ориентированная подготовка педагога в вузе через актуализацию его профессионального потенциала / В.А. Адольф, И.Ю. Степанова // Сибирский педагогический журнал. – 2015. – № 2. – С. 111–116.
3. Адольф, В.А. Соотношение профессиональной и правовой компетентностей педагога общеобразовательной организации (в контексте решения современных профессиональных задач) / В. А. Адольф, Д.В. Грак // Вестник Красноярского государственного педагогического университета им. В.П. Астафьева. – 2020. – № 3 (53). – С. 71–83.
4. Аникина, А.С. Профессионально-ориентированные правовые задачи как средство формирования правовой компетентности будущего педагога / А.С. Аникина // Образование и наука. – 2011. – № 8. – С. 24–37.
5. Белозерова, Л.С. Гражданское воспитание старших подростков в творческой деятельности туристических объединений: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Л.С. Белозерова. – Кострома, 2006. – 22с.
6. Большой юридический словарь / А. Я. Сухарев, В. Е. Крутских. – М., 2014. – 858с.
7. Доценко, А. С. О понятии правового просвещения / А.С. Доценко // Актуальные проблемы российского права. – 2020. – № 1 (110). – С. 179–188.
8. Ластовенко, Д.В. Методологические основы процесса решения профессиональных задач субъектом деятельности / Д.В. Ластовенко // Психология и психотехника. – 2019. – № 4. – С. 81–88.
9. Маврина, И. А. Проблемы альтернативной образовательной среды / И. А. Маврина // Вестник Пермского государственного гуманитарно-педагогического университета. Серия № 10. Психологические и педагогические науки. – 2020. – № 2. – С. 75–82.
10. Осипова, Т.П. Гражданское воспитание старшеклассников в процессе познания своей страны и стран мира: дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Т.П. Осипова. – Кострома, 2003. – 209с.
11. Подласый, И.П. Педагогика: учеб. для студ. высш. учеб. заведений: 2-е изд. / И.П. Подласый. – М., 2013. – 574с.
12. Сошникова, Т. А. Новое законодательство об образовании и его влияние на организацию учебного процесса / Т.А. Сошникова // Образование и право. – 2021. – № 3. – С. 243–247.
13. Тарасов, С.В. Образовательная среда: понятие, структура, типология // Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина. – 2011. – Т. 3. № 3. – С. 133–138.
14. Улановская, И.М. Что такое образовательная среда школы / И.М. Улановская // Начальная школа. Плюс. Минус. – 2002. – № 1. – С. 3–6.
15. Ясвин, В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В.А. Ясвин. – М.: Смысл, 2001. – 365 с.

АСОСҲОИ ИНКИШОФИ ТАФАККУРИ ТАҲЛИЛИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ БОЛОӢ ДАР ДАРСҲОИ ФАНИИ ТАӢРИХ

СОБИРОВА Махфират Набиевна – омӯзгори кафедраи таъриху диниёносии Донишқадаи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам-Абуҳанифа, ш. Ҳисор, к. С. Айнӣ, 23.

ТАБАРОВ Нурулло Сафаралиевич – номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи педагогика ва мероси ниёғони Донишқадаи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам-Абуҳанифа, ш. Душанбе, к. Шодмонӣ, 21, **тел.:** (+992) 904 03 09 34

Дар мақола асосҳои инкишофи тафаккури таҳлилии хонандагони синфҳои болоӣ дар дарсҳои фанни таърих инъикос гардидааст.

Муаллиф чунин мешуморад, ки дар дарсҳои фанни таърих фаъолияти тафаккури таҳлилӣ бо унсурҳои ташаккули тафаккури таърихӣ хонандагон, ки ҷузъи амалии онҳо низоми амалҳо мебошанд, алоқаманд аст. Масалан, бо туфайли тафаккури таҳлилӣ хонандагони синфҳои болоӣ дар дарсҳои фанни таърих муайян кардани робитаҳои сабабу оқибатҳо, ошкор кардани намунаҳои ҳодисаҳои таърихӣ, муқоисаи объектҳои замони гузашта, номгузориҳои онҳо, шарҳ додану муқоиса кардани мафҳумҳо, тасниф кардани ҳодисаҳои таърихӣ ва пешовариҳои далелҳои меомӯзанд.

Ҷиҳати ташаккул ва инкишоф додани фаъолияти тафаккури таҳлилии таълимӣ омӯзгоронро зарур аст, ки усулҳои нави ташкили раванди таълимро ҷустуҷӯ намуда, шаклу усулҳои маъмулии фаъолияти таълимӣ-тарбиявиро дигаргун созанд.

Аз таҳлилҳои педагогӣ ошкор мегардад, ки дар шароити кунунӣ истифодаи усулҳои интерактивии таълимӣ васеъ паҳн шудааст. Усулҳои интерактивӣ ва фаъолгардонии хонандагон, аксар вақт, ҳамчун падидаҳои баробар фаҳмида мешаванд. Аммо, бо вучуди шабоҳат доштан фарқиятҳои кулӣ низ дида мешаванд. Усулҳои интерактивӣ нисбат ба усулҳои фаъолгардонӣ бештар ба ҳамкориҳои байни донишҷӯён нигаронида шудааст. Дар мавриди истифодаи усули интерактивӣ омӯзгор, пеш аз ҳама, фаъолияти муштараки хонандагонро барои ноил шудан ба ҳадафҳои дарс ташкил ва роҳнамоӣ мекунад.

Вожаҳои калидӣ: таълим, фанни таърих, таҳлил, муқоиса, педагог, раванд, инкишоф, тафаккур, маърифат, усул, омӯзиши проблемавӣ, хонандагони синфҳои болоӣ, маъхазҳои таърихӣ, филмҳои таърихӣ.

ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ АНАЛИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У СТАРШЕКЛАССНИКОВ НА УРОКАХ ИСТОРИИ

СОБИРОВА Махфират Набиевна – преподаватель кафедры истории и религиоведения Таджикского исламского института имени Имама Аъзама-Абуханифы, г. Гисар, ул. С. Айни, 23.

ТАБАРОВ Нурулло Сафаралиевич – кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедры педагогики и наследие предков Таджикского исламского института имени Имама Аъзама-Абуханифы, г. Душанбе, ул. Шодмони, 21, тел.: (+992) 904 03 09 34

В статье отражены основы развития аналитического мышления у старшеклассников на уроках истории.

Автор считает, что на уроках истории деятельность аналитического мышления связана с элементами формирования исторического мышления учащихся, практической составляющей которого является система действий. Например, благодаря аналитическому мышлению старшеклассники на уроках истории учатся выявлять причинно-следственные связи, выявлять закономерности в исторических событиях, сравнивать объекты прошлого, объяснять и сравнивать понятия, классифицировать исторические события, представлять доказательства.

Для формирования и развития активности аналитического мышления в образовании педагогам необходимо искать новые методы организации учебного процесса, изменять привычные формы и методы учебно-воспитательной деятельности.

Педагогический анализ показывает, что в современных условиях широко распространено использование интерактивных методов обучения. Интерактивные методы и вовлечение старшеклассников часто понимаются как равнозначные явления. Однако, несмотря на сходство, имеются и существенные различия. Интерактивные методы больше ориентированы на взаимодействие между учащимися, чем методы активации. При использовании интерактивного метода учитель, прежде всего, организует и направляет совместную деятельность учащихся для достижения целей урока.

Ключевые слова: образование, история, анализ, сравнение, учитель, процесс, развитие, мышление, просвещение, метод, проблемное обучение, старшеклассники, исторические источники, исторические фильмы.

FUNDAMENTALS OF DEVELOPING ANALYTICAL THINKING IN HIGH SCHOOL STUDENTS IN HISTORY LESSONS

SABIROVA Makhfirat Nabiyeвна – Lecturer in the Department of History and Religious Studies of the Tajik Islamic Institute named after Imam Azam-Abuhanifa, Gissar city, S. Ayni street, 23.

TABAROV Nurullo Safaraliyevich – candidate of pedagogical sciences, associate professor, head of the department of pedagogy and heritage of ancestors of the Tajik Islamic Institute named after Imam Azam-Abuhanifa, Dushanbe, Shodmoni street, 21, **phone.:** (+992) 904 03 09 34

The article reflects the fundamentals of developing analytical thinking in high school students in history lessons.

The author believes that in history lessons, the activity of analytical thinking is associated with elements of the formation of historical thinking of students, the practical component of which is a system of actions. For example, thanks to analytical thinking, high school students in history lessons learn to identify cause-and-effect relationships, identify patterns in historical events, compare objects of the past, explain and compare concepts, classify historical events, and present evidence.

To form and develop the activity of analytical thinking in education, teachers need to look for new methods of organizing the educational process, change the usual forms and methods of educational activities.

Pedagogical analysis shows that in modern conditions, the use of interactive teaching methods is widespread. Interactive methods and the involvement of high school students are often understood as equivalent phenomena. However, despite the similarities, there are also significant differences. Interactive methods are more focused on interaction between students than activation methods. When using the interactive method, the teacher, first of all, organizes and directs the joint activities of students to achieve the objectives of the lesson.

Key words: education, history, analysis, comparison, teacher, process, development, thinking, enlightenment, method, problem-based learning, high school students, historical sources, historical films.

Таърих, пеш аз ҳама, ҷанни ахлоқӣ ва маърифатӣ буда, вазифаи он ба воситаи ҳамафироқ тарбия намудани ҳонандагон мебошад, ки қодиранд далелҳои таърихӣ ҳамаҷониби гузаштаи имрӯзаи башариатро ба воситаи тафаккури таҳлилӣ аз худ кунанд.

Дар дарсҳои ҷанни таърих ҷаъолияти тафаккури таҳлилӣ бо унсурҳои ташаккули тафаккури таърихӣ ҳонандагон, ки ҷузъи амалии онҳо низоми амалҳои мебошанд, алоқаманд аст. Масалан, бо тӯфайли тафаккури таҳлилӣ ҳонандагони синфҳои болоӣ дар дарсҳои ҷанни таърих муайян кардани робитаҳои сабабу оқибатҳо, ошкор кардани намунаҳои ҳодисаҳои таърихӣ, муқоисаи объектҳои замони гузашта, номгузории онҳо, шарҳ додану муқоиса кардани мафҳумҳо, тасниф кардани ҳодисаҳои таърихӣ ва пешоварии далелҳои меомӯзанд.

Ба андешаи муҳаққиқ Е.А. Язанина: «Дар шароити муосир рушд додани иқтидори эҷодӣ ва таҳлили шахс муҳим арзёбӣ мегардад. Дигаргунӣ, ки дар марҳалаҳои муайяни ҳаёти шахс рӯ ба рӯ мегардад, аз ҷӣ тавр эҷодкорона ва таҳлил кардани ҳолати вобастагӣ дорад. Барои он ки шахс дар шароити доимо тағйирёбанда ҷаъолият кунад ва дар вазъиятҳои гуногун дуруст амал намояд, бояд доимо роҳи тақмили инкишофи тафаккури таҳлилӣ ва эҷодиро пеша кунад»[15, с.2].

Чихати ташаккул ва инкишоф додани фаъолияти тафаккури таҳлилии таълимӣ омӯзгоронро зарур аст, ки усулҳои нави ташкили раванди таълимро ҷустуҷӯ намуда, шаклу усулҳои маъмулии фаъолияти таълимӣ-тарбиявиро дигаргун созанд.

Аз таҳлилҳои педагогӣ ошкор мегардад, ки дар шароити кунунӣ истифодаи усулҳои интерактивии таълимӣ васеъ паҳн шудааст. Усулҳои интерактивӣ ва фаъолгардонии хонандагон, аксар вақт, ҳамчун падидаҳои баробар фаҳмида мешаванд. Аммо, бо вучуди шабоҳат доштан фарқиятҳои кулӣ низ дида мешаванд. Усулҳои интерактивӣ нисбат ба усулҳои фаъолгардонӣ бештар ба ҳамкориҳои байни донишҷӯён нигаронида шудааст. Дар мавриди истифодаи усули интерактивӣ омӯзгор, пеш аз ҳама, фаъолияти муштараки хонандагонро барои ноил шудан ба ҳадафҳои дарс ташкил ва роҳнамоӣ мекунад.

Яке аз усулҳои самараноки таълими интерактивӣ, ки ба ташаккул ва рушди фаъолияти тафаккури таҳлилии хонандагони синфҳои болоӣ дар раванди дарсҳои таърих нигаронида шудааст, усули таълими проблемавӣ мебошад. Ин усул як навъи муоширати байни хонандагон бо муаллим ва байни худ, мебошад, ки дар ин маврид пайдоиши дониш, инкишофи зеҳн ва равандҳои маърифатиро таъмин мекунад.

Ба андешаи педагог Н.А. Калянова: «Омӯзиши проблемавӣ ин системаи усулҳо ва воситаҳои таълимие мебошанд, ки ба амсиласозии раванди воқеии эҷодӣ-таълимӣ тавассути қорӣ кардани вазъияти мушкilot ва идоракунии ҷустуҷӯи роҳи ҳалли масъала асос ёфтааст. Азҳудкунии донишҳои нав ҳамчун кашфиёти мустақилонаи хонандагон бо ёрии омӯзгор ба амал меояд»[8, с.4].

Ҳангоми қорӣ кардани таълими проблемавӣ, ки дар ин раванд як масъала пешкаши хонандагони синфҳои болоӣ гардонидида мешавад, дар онҳо малакаҳои мустақилонаи инкишоф додани донишҳо пайдо мегардад. Яъне, хонандагони синфҳои болоӣ дар раванди дарсҳои фанни таърих масъаларо бо тамоми ҷанбаҳои таҳлил мекунанд, роҳҳои ҳалли онро тартиб медиҳанд, фикрҳои дигаронро нисбати масъала раваш мекунанд, қарори зарурӣ қабул карда, дурустии масъаларо маърифат мекунанд. Алаббата, ин амалиёти хонандагони синфҳои болоӣ дар асоси тафаккури таҳлилий сурат гирифта, масъалаи бамиёномада ҳаллу ҷасл карда мешавад.

Барои боз ҳам саҳеҳтар омӯхтани масъалаи проблемавӣ онро ба қисмҳои таркибӣ тақсим кардан, зиддиятҳоро ошкор ва муайян кардани омилҳои таъсиррасон зарурӣ арзёбӣ мегарданд.

Воқеияти низоми таълим низ аз зарурати ташаккули маҳорати тафаккури таҳлилии хонандагон шаҳодат медиҳад. Мутаассифона, амалияи педагогӣ нишон медиҳад, ки бе тайёрии ҷиддӣ бароҳмонии тафаккури таҳлилий, ки дар ҳамбастагӣ бо омӯзгор сурат мегирад ва хонандагони синфҳои болоӣ дар асоси маводи таърихӣ ба ин раванд мепардозанд, иҷроиши он ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, барои бомуваффақона бароҳмонӣ ва бедор кардани тафаккури таҳлилии хонандагон тамоми воситаҳои педагогӣ ва усулҳои муосири таълимӣ дар фаъолият қорӣ карда шаванд.

Ба андешаи педагог В.В. Александрова: «Ташаккул додани малакаҳои тафаккури таҳлилии хонандагон дар раванди дарсҳои фанни таърих зарур арзёбӣ гарданд ҳам, дар қараёни ҳаёт низ муҳим шуморида мешаванд. Қобилияти қабули қарорҳои асоснок, кор бо иттилоот ва таҳлили ҷанбаҳои гуногуни падидаҳо яке аз қисматҳои мебошанд, ки инкишоф додани онҳо самаранокии фаъолияти шахсро рушд бахшида, малакаҳои муошират, эҷодкорона муносибат кардан, мустақилона амал намудан ва таҳаммулпазиру масъулиятшиносиро тақвият медиҳанд»[1,с.8].

Тавре дар боло зикр кардем дар раванди тафаккури таҳлилий дар дарсҳои таърих муайян намудани хусусиятҳои умумии ҳоси мафҳумҳои таърихӣ, далелҳо барои ҳукми пешниҳодшуда (тарафдор ва зид) ва омода намудани ҳулосаҳои муфассал дар шакли ҳаттӣ тақмил дода мешаванд.

Бояд қайд кард, ки роҳҳои инкишофи тафаккури таҳлилии хонандагони синфҳои болоӣ дар дарсҳои фанни таърих гуногун ҳам бошанд, ба андешаи мо, дар байни онҳо чунин ҷанбаҳо бартарият доранд:

- пешниҳоди маълумот аз сарчашмаҳои гуногун;

- муҳокимаи ақидаҳо ва андешаҳои ба ҳам зид;
- истифодаи филмҳою китобҳои таърихӣ ва таҳлили онҳо;
- кор бо харитаҳо ва диаграммаҳо;
- омодагӣ ва истифодаи бозиҳои таърихӣ;
- супоришҳои гурӯҳӣ.

Пешиноҳоди маълумот аз сарчашмаҳои гуногун. Ба сарчашмаҳои таърихӣ, ки дар раванди дарсҳои таърих мавриди истифода қарор дода мешаванд, ин натиҷаҳои таъсири инсон ба муҳити зист, ҷдгориҳои ҳаттӣ, ки дар методология ҳуҷҷатҳо номида мешаванд ва ҳодисаҳои воқеаҳои таърихӣ дохил мешаванд. Истифодаи сарчашмаҳои таърихӣ барои самаранок бароҳ мондани раванди тафаккури таҳлилии хонандагон чӣ аҳамият доранд?

Бо ёрии онҳо принципи возеҳият дар чараёни таълими фанни таърих, ки хонандагон бо намуди сарчашма шинос мешаванд, ба амал меояд. Инчунин, сарчашмаҳои таърихӣ саргузашти ҳолату ҳодисаҳоро зиндаю равшан ва ҳулосаҳоро боварибахш мегардонад. Моҳияти сарчашмаҳои таърихӣ дар он аст, ки онҳо барои мушаххас кардани маводҳои таърихӣ, ба вучуд овардани образи суратҳои ҳодисаҳои гузашта ва ба пайдоиши воқунишҳои ҳиссӣ-равонӣ ба давру замонҳо кумак мерасонад.

Ба андешаи муҳаққиқон В.А. Зверева ва О.М. Хлитина: «Ҷаҳони иттилоотии муосир ба мактабҳои имкониятҳои амалан номаҳдуди истифода аз сарчашмаҳои гуногуни иттилоот оид ба ҳар як масъалаи барномаи таълимӣ фароҳам овардааст. Яке аз чунин манбаъҳо маводи ВАО мебошанд. Аз ҷумла, нашрияҳо дар рӯзномаву маҷаллаҳо, платформаи агентҳои иттилоотӣ ва хадамоти иттилоотӣ, инчунин иттилооти аудиовизуалӣ, ки тавассути барномаҳои радиою телевизион ва Интернет паҳн мешаванд» [7, с.44].

Тавассути маъхазҳои таърихӣ шавқу рағбат ва ҳаваси хонандагони синфҳои болоӣ ба таърих ва ҳодисаҳои таърихӣ меафзояд. Пешоварии далелҳои бурҳонҳои қотеъ аз ҷоиниби омӯзгор дар раванди дарсҳои таърих ба хонандагон имкон медиҳанд, ки вазъи замонҳои гузашта ва имрӯзаро дарку ҳис кунанд. Кор бо сарчашмаҳои таърихӣ хонандагонро ғаёл гардониди, равандҳои тафаккури таҳлилий ва таҳайюли онҳоро бедор месозанд, ки ин ба азҳудкунии донишҳои таърихӣ ва ташаккули шуури таърихӣ мусоидат мекунад.

Илова бар ин, кор бо сарчашмаҳои таърихӣ қобилияти малакаҳои мустақилона кор кардан бо навиштаҷот, таҳлил ва истихроҷи иттилоот, баҳо додан ба аҳамияти сарчашмаҳои таърихӣ гузашта ва имрӯзаро инкишоф медиҳанд. Дар дарсҳои фанни таърих хонандагон дар бораи аҳамияти сарчашмаҳо ва дар ин радиф азнавсозии тафаккури таҳлилий барои дақиқан шинос шудан ба муҳити таърихӣ ва онҳоро ҳамчун осори ғаёлияти одамоне, ки замоне зиндагӣ кардаанд, мебинанд.

- *истифодаи филмҳою китобҳои таърихӣ ва таҳлили онҳо.* Имрӯзҳо бисёр филмҳои ватанӣ ва хориҷӣ арзи ҳастӣ доранд, ки аз рӯи жанр ҳамчун филмҳои таърихӣ тасниф мешаванд. Дар ин раванд, вазифаи омӯзгори фанни таърих аз он иборат аст, ки ҳангоми баргузории машғулиятҳо мутобиқ ба мавзӯи дарс филмҳоро интихоб ва истифода намояд, ки хонандагонро ҷиҳати андешидан ва таҳлил кардани ҳолати таърихӣ роҳандозӣ намоянд.

Ба андешаи муҳаққиқ Т.В. Ганчурина: «Истифодаи методи кор бо маъхазҳои видеоӣ дар дарси таърих дорои аҳамияти назариявӣ ва амалӣ буда, аз тарафи омӯзгорон на танҳо дар ҷорабиниҳои таълимӣ, балки дар корҳои беруназсинфӣ низ ҷиҳати таълими муосир додан ба хонандагон мусоидат хоҳад кард. Кор бо захираҳои видеоӣ ба омӯзгорон ҷиҳати ҳал кардани як қатор мушкилот дар раванди таълим ёрӣ расонида, барои инкишоф ва тарбияи насли наврас нақши муассир доранд» [3, с.9].

Истифодаи филмҳои таърихӣ, бешубҳа, мароқу завқи хонандагони синфҳои болоиро баланд бардошта, ҷиҳати мукамалтар аз худ кардани маводи таълимӣ мусоидат мекунад.

Бояд қайд кард, ки омӯзиши фанҳои мухталиф ба воситаи видеофилмҳо дар илми педагогика нисбатан нав ба шумор меравад. Гузариш аз фарҳангу таъсири сухан ба

фарҳанги тасвир дар раванди дарсҳои фанни таърих аз якҷанд ҷиҳат бартарият дорад. Масалан, истифодаи филмҳо аввалан, таваҷҷуҳи хонандагонро ба раванди дарс баланд мебардорад, сониян, моҳияти мундариҷаи дарс арзёбӣ мегардад, сипас, далелҳои ҳуҷҷатӣ ба таври намоиш пешкаш мегарданд, баъдан, тафаккури таҳлилии хонандагони синфҳои болоиро чунин тарзи корӣ ҷоннок мегардонанд.

Агар, ҳамаи гуфтаҳои дар боло зикр гардидаҳо таҳлил кунем, бояд ишора кард, ки муассиру созгор истифода кардани намоиши филмҳо дар раванди дарсҳои фанни таърих аз омӯзгори ботачриба ва кордон вобастагии калон дорад.

Омӯзгор бояд ба интиҳоби порчае, ки дар раванди дарс намоиш дода мешавад, ба таври ҷиддӣ муносибат кунад. Омӯзгор пеш аз он, ки ягон филмро ба самъи хонандагон ба намоиш мегузорад, шакли дарсро муайян кунад. Зеро, бе муайянсозии шакли дарс раванди таълиму тарбия роҳи ҳалли худро наёфта, таҳлили мавзӯи дарс бенатича мемонад.

Ҳама шаклҳои дарсро метавон ба анъанавӣ ва ғайрианъанавӣ тақсим кард. Ба шаклҳои анъанавӣ фаъолияти таълимӣ корҳои лабораторӣ, дарсҳои амалӣ, лексияҳо, семинарҳо, экскурсияҳо, конференсияҳо дохил шуда, ба шаклҳои ғайрианъанавӣ дарс бозиҳо, ташкили, муҳоҳисаҳо, дарсҳои видеоӣ ва истифодаи воситаҳои овозӣ дохил мешаванд.

Дар шароити имрӯза тавре ки мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, аз ҷониби бештари омӯзгорон дарсҳои омехта баргузор карда мешаванд. Ин, албатта, хуб ҳаст, аммо ба эътиборгирии хусусияти дарсро низ, педагог бояд аз ёд набарорад.

- *кор бо харитаҳо ва диаграммаҳо.* Ташаккули дониш ва малакаи картографии хонандагони синфҳои болоӣ аз амалҳои оддӣ, аз шиносӣ бо кишварҳо ва давлатҳои алоҳида оғоз шуда, баъдан таърихи ҷаҳон дар давраи муайян омӯхта мешавад. Дар ин ҷо харита яке аз воситаҳои асосии инкишоф додани тафаккури таҳлилӣ ва ба ин васила пайдоиши донишҳои муҳим дар бораи воқеаҳои таърихӣ мегардад.

Ба андешаи муҳаққиқ М.В. Короткова: «Харитаҳо ва диаграммалар, ки санаҳои таърихро инъикос мекунанд, ҷиҳати боз ҳам сахтар омӯхтани ҳодисаҳои таърихӣ аҳамияти калон доранд. Масалан, агар ба таърихи Ҷанги Ватани соли 1812, ҷанги якуми ҷаҳон ва ҷанги дуҷуми ҷаҳон назар кунем ҳолати воқеи он манзараҳо пеши ҷашм меоянд. Харитаҳо ва диаграммаҳо ба таври шартӣ қадам ба қадам воқеаҳои таърихро муаллиҷӣ месозанд» [10, с.44].

Хонандагон бо истифода аз донишҳои топографӣ-таърихӣ ва қобилиятҳои зеҳнии худ истифода бурда, дар бораи ғояҳо ва динамикаи мавқеи геополитикии давлатҳо, кишварҳо ва тамаддунҳо маълумот пайдо мекунанд. Яке аз самтҳои асосии кор бо харита ин омӯзонидани тарзи паймоиши он мебошад.

Дар раванди дарсҳои фанни таърих омӯзгор ба воситаи харита объектҳои зарурии таълимиро пайдо карда, онро ба хонандагон ба тарзи амалӣ нишон медиҳад, ки ин ба пайдоиши донишҳои дақиқ ва амиқ оварда мерасонад.

Ҷангоми дар харита нишон додани ягон давлат диққати хонандагонро ба гирду атрофи он ҷалб кардан лозим аст. Агар, дар наздикии ин давлат дарёҳо, баҳрҳо ва уқёнусҳо ҷойгир шуда бошад, хонандагон ба зудӣ маводи таълимиро аз худ мекунанд. Ва дар асоси тафаккури таҳлилӣ ҳаҷм, мавқеъ ва ҳудуди он давлатро таҳлил карда, хотираи худро мустаҳкам мегардонанд.

Яке аз вазифаҳои омӯзгори фанни таърих аз он иборат аст, ки бо истифода аз харита ва диаграммаҳо саҳифаҳои дурахшони таърихӣ, шахсиятҳои оламшумул ва фаъолияти онҳоро равшану образнок ба хонандагон нишон диҳад. Яъне, хонандагони синфҳои болоӣ иштирокчиҳои фаъоли раванди таълим бо усули ҳавасмандкунӣ гардонад. Омӯзгорро мебояд шароити мусоид ҷиҳати бедор кардани тафаккури таҳлилии хонандагон фароҳам оварда, ки онҳо тавассути кашфи мустақилона ё дастаҷамъона ба фазои таълимӣ барои гирифтани донишҳои нав талош варзанд.

Ба андешаи омӯзгор С. Муродов: «Дар дарсҳои фанни таърих ба истифодаи харита бояд аҳамияти ҷиддӣ дода шавад, зеро он на танҳо манбаи дониш, балки воситаи ташаккули тафаккури интиқодии хонанда мебошад. Харитадонӣ бо донишҳои таърихӣ

дар ҳамбастагии зич қарор дорад. Истифодаи харитаи таърихӣ худ мақсади ниҳой нест, балки воситаи дарки бештари бошууронои ҳодисаҳо ва падидаҳои таърихӣ мебошад» [13].

Тафаккури таҳлилӣ дар дарси фанни таърих ба хонандагони синфҳои болоӣ имкон медиҳанд, ки дар раванди таълим фаъолона ширкат варзанд. Кор бо харитаҳо ва диаграммаҳо таваҷҷуҳи кунҷқобонаи хонандагонро бештар карда, шавқу завқи онҳоро инкишоф медиҳанд. Муқоисаи ҷадвалҳо, сохтори харитаҳо ва диаграммаҳо диққати хонандагонро на танҳо ба маводи нав ҷалб мекунад, балки тарзи интиҳоб кардани маълумоти муҳимро аз маълумоти дуюмдараҷа баррасӣ сохта, таҳлил, муқоисаи ҳодисаҳо ва баровардани хулосаҳои муайянро таълим медиҳад.

- *омодасозӣ ва истифодаи бозичои таърихӣ.* Ин шакли таълим ба хусусиятҳои психологӣ хонандагони синфҳои болоӣ дар раванди дарсҳои фанни таърих мусоидат карда, бартарафсозии рафъи ҳастагии эмотсионалӣ, баландбардории шавқу рағбат ва фаъолгардонии онҳоро таъмин месозад. Ба воситаи бозичоҳо, ки тафаккури таҳлилии хонандагони синфҳои болоиро дар дарсҳои фанни таърих бедор месозанд, онҳо маводи маводи таълимии мураккабро беҳтар меомӯзанд.

Ба андешаи омӯзгор А. Исмоилов: «Истифодаи бозичо дар дарсҳои таърих раванди омӯзишро шавқовар гардонид, ба ташаккули майлу рағбати маърифатҷӯии хонандагон мусоидат менамояд. Дар чунин дарсҳо фазои мусоид ба вучуд меояд, ки дар он унсурҳои интиҳоби озод ва эҷодии хонандагон рушд мекунад. Дар давоми бозӣ қобилияти кор дар гурӯҳ инкишоф меёбад, чунки аксар вақт ғалабаи тамоми даста дар бозӣ танҳо бо саъю кӯшиши ҳар як узви он имконпазир мегардад» [6].

Бозичоро дар ҳамаи маврид истифода бурдан самаранокии азхудкунии маводи таълимиро афзун мегардонад. Бозичо дар раванди дарсҳои фанни таърих ба хонандагон имконият медиҳанд, ки маводи нав ба осонӣ азхуд карда шуда, меҳру самимият ба дарсҳои афзоиш ёбанд.

Дар раванди бароҳмонии бозичо хусусиятҳои синну солии хонандагон ҳатман бояд баъъитбор гирифта шавад. Яъне, барои хонандагони синфҳои 5-8 бозичо ба таври телеконференсияҳо, озмунҳо ва музоадаҳо гузаронида шавад. Ва барои синфҳои болоӣ бошад бозичоро ба таври мубоҳисавӣ, интиҳобӣ ва намоишӣ гузаронидан лозим аст. Масалан, ҳангоми дарсҳои фанни таърих омӯзгор метавонад аз бозичо ба монанди, «Кӣ меғӯяд ҳарфи аввали давлати аз ҳама калонтаринро?», «Сайёҳат ба Мисри қадим», «Корнамоии Жанна-д-Арк», «Ҳучуми муғулҳо ба Осиёи миёна» ва ғайра.

Дарсҳо, ки дар онҳо бозичо истифода мегарданд, ба хонандагон хеле писнд аст. Бозичо муҳитеро созгор месозанд, ки ҷанбаҳои эмотсионалӣ, тафаккури таҳлилӣ ва равонии хонандагони синфҳои болоӣ ташаккул ёфта, ирода, талош ва рӯҳи онҳо ба дарсҳои афзун мегардад.

Чунин дарсҳо ба хонандагон барои равшантар ва эҳсосотӣ дарк кардани воқеаҳои таърихӣ, ба вучуд овардани ҳавасмандӣ ва шавқу рағбат ба муҳтавои мавзӯ, кор бо сарчашмаҳои гуногуни иттилоотӣ, дарёфт ва истифода бурдани маводи заруриро ёд медиҳанд.

Роҳи асосии ҷорӣ кардани технологияҳои бозӣ ба дарсҳои таърих ин гузаронидани бозичои нақшофарӣ ба шумор мераванд. Бозичои нақшбозӣ муҳитеро муайё месозанд, ки иштирокчиҳои он худро дар ҳолати дигари таърихӣ эҳсос карда, амалҳои ғайриодиро иҷро мекунад. Бозичои нақшбозӣ имкон медиҳанд, ки хонандагон худро дар вазъиятҳои гуногун тасаввур кунанд ва рафторҳоро вобаста ба нақше, ки ба уҳдаи ӯ вогузор кардаанд, иҷро намояд.

- *супоришҳои гурӯҳӣ.* Ин тарзи фаъолияти педагогӣ дар раванди дарсҳои фанни таърих тамоми ҷанбаҳои эмотсионалӣ, таҳлилӣ, маърифатӣ ва ахлоқии хонандагони синфҳои болоиро инкишоф медиҳад. Дар ин ҷо омӯзгор хонандагонро ба ду ва ё зиёда гурӯҳ тақсим карда, ба ҳар яки онҳо супоришҳои алоҳидаи таърихӣ медиҳад.

Ба андешаи педагог П.А. Баранов: «Фаъолияти маърифатии коллективӣ барои муоширати пурмазмунӣ байни хонандагон шароити мусоид фароҳам меорад ва ин раванд дар ташаккули фард нақши беандоза бузург дорад. Аз ин лиҳоз, кӯшишҳои омӯзгорон барои ба ҳам пайвастании шаклҳои ташкилии таълим бо сохтори муошират дар синф,

муайян кардани раванди таълим ҳамчун робитаи махсус муташаккили байни хонандагоне, ки донишу таҷриба доранд ва онҳое, ки онро ба даст меоранд, доништа мешавад» [2, с.4].

Ҳангоми тақсим кардани синф ба гурӯҳҳо аввалан роҳбари гурӯҳро интихоб кардан лозим аст. Масъалаҳои матраҳшавандаи таълимие, ки дар раванди дарси фанни таърих роҳандозӣ мегарданд, бояд ба сатҳи саводи хонандагон мутобиқат кунанд. Дар ин раванд қоидаҳои бозиро низ ба эътибор гирифтани лозим аст. Барои созгор ташкил кардани бозӣ дар дарсҳои фанни таърих бехтар мебуд қоидаҳоро худ хонандагон интихоб кунанд.

Бояд қайд кард, ки на ҳама гуна кори гурӯҳӣ натиҷаи қаноатбахш ва таъсири инкишофдиҳандаи маърифатиро доро мебошад. Дар раванди бароҳмонии бозиҳо дар дарсҳои фанни таърих ба дуруст ташкил кардани он эътибори ҷиддӣ бояд дод. Ҳангоми нодуруст ташкил кардани бозӣ ва баиноват нагирифтани қоидаҳо метавонад хонандагон боҳам муноқиша ва рафтори ношоиста намоянд. Дар раванди муоширати гурӯҳӣ хонандагон бояд ҳамеша аксуламали инфиродӣ дошта бошанд ва ҳислатҳои ҳамидаи инсониро нишон диҳанд, ки ин ба рушд ва инкишофи малака, маҳорат ва ба тафаккури таҳлилӣ мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, инкишофи тафаккури таҳлилии хонандагони синфҳои болоӣ дар дарсҳои таърих бо тариқ ва хусусиятҳои хоси худ сураат мегирад. Ташаккули тафаккури таҳлилӣ дар дарсҳои фанни таърих ба азхудкунии донишҳои таърихӣ аз ҷониби хонандагон дар сатҳи талаботи муосир дар асоси таҳлилҳои фардӣ ва табдил ёфтани донишҳо ба донишҳои таърихӣ, ки қодир ба эҷоди образи рӯйдодҳои таърихӣ мусоидат мекунад, фаҳмида мешавад.

АДАБИЁТ

1. Александрова, В.В. Как научить школьника применять исторические знания в реальной жизни / Городской семинар. Сборник выступлений учителей истории. – Нефтекамск, 2023. –28с. –С.8
2. Баранов, П.А. Методика организация и проведения групповой работы на уроках истории: автореф. ...канд.пед.наук. –СПб, 1993. -19с. –С.4
3. Ганчурина, Т.В. Работа с видеоресурсами на уроках истории в профильном классе: методичка. - Геленджик 2022. -9с. –С.9
4. Дайри, Н.Г. Современные требования к уроку истории. М.: Просвещение, 1978. -160 с.
5. Захарова, А.В. Психология обучения старшеклассников. М.: Знание, 1976. -64 с.
6. Исмоилов, А. Истифодаи бозиҳо дар дарсҳои таърих. -[Манбаи электронӣ]: <https://ovozi.uz/60313/> (Санаи муроҷиат 10.03.2025)
7. Исторические источники в преподавании истории в школе и вузе: современные исследовательские подходы: коллективная монография / под ред. В. А. Зверева, О. М. Хлытиной. -Новосибирск: НГПУ, 2013. – 148 с. –С.44
8. Кальянова, Н.А. Проблемное обучение на уроках истории. - Котляревская, 2019. -12с. –С.4
9. Кареев, Н.И. Теория исторического знания. СПб., 1913. - 320 с.
10. Короткова, М.В. Наглядность на уроках истории. -М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. -176 с. –С.44
11. Крутецкий, В.А. Психология обучения и воспитания школьников. М.: Просвещение, 1976. - 303 с.
12. Менчинская, Н.А. Проблемы изучения и умственного развития школьника. М.: Педагогика, 1989. - 224 с.
13. Муродов, С. Истифодаи харита дар дарси таърих. -[Манбаи электронӣ]: <https://omuzgor-gazeta.tj/?p=5369&ysclid=m8hbxm3oks80879570> (Санаи муроҷиат 12.03.2025)
14. Петухов, Б.В. Психология мышления. М.: Изд-во МГУ, 1987. - 90 с.

15. Язынина, Е.А. Формирование аналитических умений, обучающихся на уроках истории. - Балашов 2021. -11с. –С.2

ТДУ 891.550 (091)

ТКБ 83.3 (2точик)

С – 20

ТАВСИФИ БАҲОР ДАР АШЪОРИ АМИРШОҲИИ САБЗВОРӢ

САИДОВА Барно Турахоновна – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи психологияи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. **E-mail:** barnosaidova40@gmail.com, **тел.:** (+992) 917 77 74 03

Дар мақолаи мазкур муаллиф перомуни омӯзиши шӯҳрати эҷоди бадеии Амиршоҳии Сабзворӣ дар баъзе маъхазҳо мавриди таҳлил қарор додааст. Инчунин, роҷеъ ба пажӯҳиши ғазалиёте, ки васфи баҳор, тасвири табиат, ҷашни наврӯз, ишқ дар эҷодиёти Амиршоҳии Сабзворӣ тасвир ёфтааст, дарҷ гардидааст.

Муаллиф мувофиқи тадқиқи рӯзгору хусусияти ашъори Амиршоҳӣ маълум менамояд, ки шоир як симои адабӣ-эҷодӣ ва истеъдоди волост. Хусусан дар навъи шеърӣ ғазал маҳорату истеъдод ва малакаву ҳунари хоса доштани Амиршоҳиро вобаста аз маълумотҳои кули сарчашмахову маъхазҳои асримиёнагӣ таъкид кардааст.

Инчунин, доир ба нуктаҳои муҳими дар ғазалиёти Амиршоҳӣ эҷод гардидааст, ки дар мавзӯи баҳор, ишқ, иди Наврӯз нигоштааш дар ҳусни баён, таносуби сухан, мутобиқати алфоз бо маъонӣ, равонӣ, ширинӣ, бориқандешӣ, хушоҳангӣ, нуктасозӣ, латифапардозӣ, сафои афкор ва салосату балоғат маҳорати хоси худро дорад равшану возеҳ баён намудааст.

Вожаҳои калидӣ: ғазалиёт, санъатҳои бадеӣ, калом, ҷаззоб, арзишманд, таввассут, қаҳрамони лирикӣ, мубрам, ишқ, маъшуқа, ҳусну ҷамоли ёр, дилчасп.

ОПИСАНИЕ ВЕСНЫ В СТИХАХ АМИРШАХИ САБЗВОРИ

САИДОВА Барно Турахоновна – кандидат филологических наук, доцент кафедры общий психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. **E-mail:** barnosaidova40@gmail.com, **тел.:** (+992) 917 77 74 03

В данной статье автор проанализировал известность художественного творчества Амиршахи Сабзвори в некоторых источниках. Также это связано с исследованием стихов, воспевающих весну, природу, праздник Нового года, любовь в творчестве Амиршахи Сабзвори.

На основе исследования жизни и характеристики стихотворений Амиршахи автор показывает, что поэт является литературно-творческой фигурой и талантом региона. Особенно в поэтическом жанре газели он подчеркивал мастерство, талант и особые умения Амиршахи в зависимости от сведений средневековых источников.

Также созданы важные моменты в газелях Амиршахи, в теме весны, любви и праздника Навруз, он сделал акцент на радости выражения, пропорции слов, сочетаемости слов со смыслом, психологии, сладости, тонкости, жизнерадостность, пунктуальность, анекдоты, чистота помыслов и гармония. В подростковом возрасте есть свои навыки. ясно сказано.

Ключевые слова: поэзия, художественное искусство, слово, очарование, ценность, среда, лирический герой, тайна, любовь, любовник, красота, любовник, страстный.

DESCRIPTION OF SPRING IN THE POEMS OF AMIRSHAHI SABZVORI

SAIDOVA Barno Turakhonovna – Candidate of Philology, Senior Lecturer of the Department of Psychology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Dushanbe, Rudaki street 121. **E-mail:** barnosaidova40@gmail.com, **phone:** (+992) 917 77 74 03

In this article, the author reviewed the famous of Amirshahi Sabzvori's literary work in some sources. This is also connected with the study of poems glorifying spring, nature, the New Year holiday, love in the works of Amirshahi Sabzvori.

Based on a study of the life and characteristics of Amirshahi's poems, the author has shown that the poet is a literary and creative figure and a talent of the region. Especially in the poetic genre of ghezal, he emphasized the skill, talent and special skills of Amirshahi, depending on the information from medieval sources.

Also important moments were created in Amirshahi's ghezals, in the theme of spring, love and the Nowruz holiday, he emphasized the joy of expression, the proportion of words, the compatibility of words with meaning, psychology, sweetness, subtlety, cheerfulness, punctuality, jokes, purity of thoughts and harmony, he explained and clearly stated.

Key words: poetry, art, word, charm, value, environment, lyrical hero, mystery, love, lover, beauty, lover, passionate.

Аз ғазалсароёни бузурги адабиёти форс-тоҷик дар асри XV Амиршоҳии Сабзворист, ки оид ба маҳорати суханварии ӯ, лаҳзаҳои ҳаёташ дар сарчашмаҳои адабию таърихӣ, дар феҳристи китобхонаҳои ҷаҳонӣ ва адабиёти илмӣ имрӯза маълумоти кам дода шуда бошад ҳам, аммо то имрӯз доир ба ӯ тадқиқоти алоҳидае вучуд надорад. Дар адабиётшиносии форс-тоҷик оид ба ҳаёти адабию маданияи асрҳои XIV – XV ва як қатор намоёндагонӣ он асарҳои зиёди илмӣ-тадқиқотӣ навишта шудааст, лекин шоироне низ вучуд доранд, ки ҳаёт ва эҷодиёти онҳо то кунун омӯхта нашудаанд ва ниёзманди таҳлилу тадқиқоти алоҳидае мебошанд.

Амиршоҳӣ аз зумраи шоиронест, ки маҳбуб ва пазируфтаи ҳамагон гаштааст. Бештар аз таъсирпазирон ва пайравони ӯ, ба хусус дар асри XV, шӯҳрати ашъори ӯ то он ҷо, ки нақл аз маҳфилҳо дар бисёр китобҳо чун «Ҳабибуссияр», «Дастурулвузаро» ва «Тӯҳфаи сомӣ» ва ғайраҳо ба таносуби мақол, байт ё абёте аз Амиршоҳӣ меоранд, ки гувоҳи ин гуфтаҳост.

Амиршоҳӣ бо эҷодиёти гаронбаҳои худ пайравони ашъори худро низ ёфтааст. Абдурахмони Ҷомӣ эҷодиёти ӯро ҳар тарафа омӯхта, дар асари «Баҳористон» ба ашъори муҳталифаш ба тарзи сухану ифодаи маънии ашъори Амиршоҳӣ ва афкори ӯ баҳои баланд дода, дар истикболи бисёр ғазалҳои ӯ пайравӣ кардааст.

Дар равзаи ҳафтуми «Баҳористон» Абдурахмони Ҷомӣ доир ба ашъори Амиршоҳӣ чунин менависад: «*Ва дигар, Шохии Сабзворист ва вайро ашъор латифу якдасту ҳамвор, бо ибороти покиза ва маонии пурҷошнӣ*». (4,121).

Давлатшоҳи Самарқандӣ чунин навиштааст: «*Фузало муттафиканд, ки сӯзи Хусраву латофати Ҳасану нозукиҳои Камолу сафои сухани Ҳофиз дар каломи Амиршоҳӣ чамъ аст ва ҳамин латофат ӯро кифоят аст, ки дар эъҷоз ва ихтисор кӯшида*» (3, 480).

Хондамир гуфтааст: «*Он ҳазор байт (девони Шохиро дар назар дорад) матбӯъитабӯи чамъеи афозили олам ва мақбули замоири тамоми ақобири фузалои бани одам афтода ва то ғояти ҳар кас ба мутолиаи он ашъор бадоеи осор фоиз шуда забон ба таъриф ва таҳсин кушода*» (6, 19).

Алишери Навоӣ менависад: «Шеърӣ ўро дар чошнӣ ва салосату латофат эҳтиҷи таъриф нест. Ғазал гуфта ва кам гуфта, аммо пеши ҳамаи мардум мустаҳсин ва писандидааст» (2, 23).

Алиасгар Ҳикмат дар ҳошияи «Аз Саъдӣ то Ҷомӣ»-и Браун навиштааст: «Илати шуҳрати Амиршоҳӣ ва қабули омма, ки ҳосил карда илова бар ташаййӯъ ҳамоно дар латофати ғазал ва ҷазолати калом ва зарофати маънии ўст, ки дар замони шуарои қарни нӯҳум камтар касе ба пояи мақбулияти ӯ расидааст. Ғазалиёти Шоҳӣ ба латофату узубат ва рикқат мавсуф аст» (7, 724-725).

Ғазалиёти Амиршоҳӣ дар мавзӯҳои ҳасбиҳол, тасвири манзараҳои табиат, панду ахлоқ, фалсафа, ирфон ва бештар дар мавзӯи ишқу муҳаббати табиӣ, ишқи илоҳӣ эҷод шудаанд. Шоир кӯшидааст, ки ғазалиёташ аз ҷиҳати забон равон, фаҳмо ва пуробуранг бошад. Шоир ба ҳубӣ дарк кардааст, ки танҳо маъниҳои бикр, ҳаёлотӣ рангин ва шеърӣ баланд сабаб мешаванд, ки гуфтаҳои ӯ дар қошонаи дили мардум ҷой гирад. Шеърӣ Амиршоҳӣ аз ин қабил аст. Амиршоҳӣ бо камоли ифтиҳор мегӯяд:

Шоҳӣ, балову меҳнати ҷонон мағӯ ба ғайр,
Ғар марди ишқӣ, ин ҳама бо ҳештан бигӯ.

Шоҳӣ, ба ҳаводории он наргиси пурҳоб,
Бигзашт ҳама умр ба афсонаву афсун.

Ҳамин хусусиятҳо буданд, ки ашъори Амиршоҳӣ ҳанӯз дар замони зиндагии ҳуди шоир иштиҳор касб кардааст.

Баробари лутфи сухан, умқи маъонӣ ва мазомини бикр ҳушоҳангӣ аз хусусиятҳои умдаи ғазалиёти Амиршоҳӣ буда, ки ҳанӯз аз замони зиндагии ҳуди шоир ашъорашро бо мусиқӣ меҳондаанд, ки ба ин чандин бор ишора мекунад:

Чу мутриб аз сухани Шоҳӣ ин ғазал бархонд,
Зи сокинони фалак бонки офарин бархост.

Суруди маҷлис агар нест гуфтаи Шоҳӣ,
Чӣ гуна дидаи ҳалқе тар аз таронаи ўст?

Дар ғазалиёти шоир тасвири манзара бо ҳолати рӯҳии қаҳрамони лирикӣ саҳт вобастагӣ дорад. Дар ин маврид шоир наққоши моҳиреро мемунад, ки ҳолати воқеиро бо тамоми ҷузъиёт ба риштаи тасвир кашидани аст. Дар ғазалии поён, ки ба ҷашни миллии мо – Наврӯз бахшида шудааст, шоир ҳолати ботинии ошиқ, сӯзу фироқ ва умеду ноумедии ўро тавсиф мекунад:

Фасли Наврӯз асту ҳалқе сӯи саҳро мераванд,
Бенасиб онон, ки дар май қавли мутриб нашнавад.
Рух намудӣ, мардумонро ҷашм бар абрӯи туст,
Ид шуд, бориқбинон дида бар моҳи навад.
Ман, ки дар шабҳои меҳнат сӯхтаам, з-онам ҷӣ суд
К-ин бутон хуршедрухсоранд ё маҳпартавад?
Меравад ҳалқе ба истиқбол, к-омад гул ба боғ,
Ту бимон боқӣ, к-аз ин бисёр оянду раванд.
Пандгӯён Шоҳии дармондари дил медиҳанд,
Ҳоли ӯ донанд агар, рӯзе чунин бедил шаванд.

Ҳусни табиатро низ ӯ аз назаргоҳи ишқ мебинад, оламро барои ӯ ҷамоли ёр оро медиҳад ва табиат бо тамоми зебоиҳояш танҳо чун розгоҳи ошиқу маъшук, паноҳгоҳ аз ҷавру зулми замона, макони амн ва ҷавлонғаи ишқ дорои аҳамият аст. Аз ситами маъшуқа ғиғони ошиқ ба фалак мепечад, дар оташи фироқаш кабоб мегардаду коматаш ҳам мегардад, бо ақли мадҳуш, ҷашмони дурфишон ва дидаҳояш хунбор мешаванд.

Аз тадқиқи девони Амиршоҳӣ маълум гардид, ки ӯ шахсияти ҳешро ба муридону мухлисон ва хонандагону шунавандагони гуфтори шакарбори худ гаштаву баргашта муаррифӣ менамояд. Худро дар олами рӯҳоният ба сифати порсо, ориф, дарвеш, сӯфии некъятиқод мешиносонад. Аммо, дар баробари он дар мулки сухан ҷу шоири нозуктаб

маъруф аст. Аз ин рӯ, худро дар гулзори сухан тӯти, андалеб, кумрӣ ва булбул шумурда, дар зиндагии ҳаррӯзаи воқеӣ ҳамчун факиру ҳақир ва бечораву мискин ва аз ҷиҳати рафтор гӯшанишин эътироф мекунад. Чун ошиқ хештанро ба сифатҳои саҳтҷон, мискинтан, танҳо, бекас ва амсоли инҳо ба ихлосмандонаш мешиносонад. Аз таъби мавзун, сухани малеҳ, адои нозук ва ҷазабаи каломи худ хеле менозад ва аз он мефаҳрад, ки шеърӣ тари муҳайяли ўро ҳамзамонҳояш бо латиф, якдаст, ҳамвор, покиза, маъонии пурчошнӣ ва монанди инҳо эътироф кардаанд.

Амиршоҳӣ дар байни ҳамасрони худ номи барҷаста дорад. Ҳарчанд назари шоир нисбат ба ашъори хеш чунин аст:

Ба ҳар байти Шоҳӣ назар кун, бубин,
К-аш оғоз ҳубу ниҳоят хуш аст.

Гарав бурда Шоҳӣ зи акрон ба шеър,
Чу бо устодон баробар зада.

Аз тадқиқи рӯзгору хусусияти ашъори Амиршоҳӣ маълум мешавад, ки ӯ як симои адабӣ-эҷодӣ ва истеъдоди волост. Хусусан дар наъби шеърӣ ғазал маҳорату истеъдод ва малакаву ҳунари хоса доштани Амиршоҳиро кули сарчашмаҳои асримиёнагӣ таъкид кардаанд.

Тасвири айёми баҳоронро шоир хеле моҳирона ба қалам додааст. Лаҳзае, ки бо «*ғиристани абр*», «*руҳи гулҳо*», «*бо шабнам шуста*» мешаванд:

Абр омаду бигрист бар атрофи чаманҳо,
Шуд шуста ба шабнам руҳи гулҳову суманҳо.

Амиршоҳӣ дар ғазалиёте, ки дар мавзӯи баҳор, ишқ, иди Наврӯз нигоштааш дар хусни баён, таносуби сухан, мутобиқати алфоз бо маъонӣ, равонӣ, ширинӣ, бориқандешӣ, хушоҳангӣ, нуктасозӣ, латифапардозӣ, сафоӣ афкор ва салосату балогат маҳорати хоси худро дорад.

Амиршоҳӣ ғолибан оҳангҳои иҷтимоӣ ба андозае ҳиссиёти ноумедӣ, нотавонӣ аз «*дарди дил*», «*сӯзи ҳаҷр*», «*фироқи ёр*», «*сӯзи ишқ*» ва ғайраҳо, ки аламҳои зиёд дорад, дар вазнҳои раҷазу музореъ эҷод кардааст:

Ид асту навбахору ҷаҳонро ҷавоние,
Ҳар мурғро ба васли гуле шодмоние.
Ҳамчун ҳилоли ид шудам зору нотавон,
Рӯзе надидам аз маҳи худ меҳрубоние.
Рӯзам ба дарди дил гузарад, шаб ба сӯзи ҳаҷр,
Дур аз саодати ту аҷаб зиндагоние.
Халқе ба ид хурраму аз навбахор хуш,
Мову фироқи ёреву андӯҳи ҷоние.
Шоҳӣ ба сӯзи ишқи ту шуд рӯшиноси шаҳр
Доғи сагон бувад зи барои нишоние.

Ин ғазал дар баҳри музореи мусаммани аҳраби маҳзуф гуфта шудааст, ки шакли афобилии он чунин аст: мафъӯлу / фобилоту / мафобилу / фобилу – – v / – v – v / v – – v / – v –

Айнан ба ҳамин мазмун Амиршоҳӣ ғазале дорад, ки дар вазни раҷазу мусаммани солим аст. Шакли афобилаш чунин аст: мустафилун / мустафилун / мустафилун / мустафилун

– – v – / – – v – / – – v – / – – v –

Ид асту халқе ҳар тараф доманкашон бо ёри худ,
Мискин мани бе сабру дил ҳайрон шуда дар кори худ.
Ҳам мурғ нолон дар чаман, ҳам гул дарида пирахан,
Ҳар кас ба ёре дар сухан, ман бо дили афғори худ.
Ту ҳамчу гул доманкашон рафта ба гашти бӯстон,
Пеши ту мискин боғбон шарманда аз гулзори худ.
Ақлам, ки будӣ раҳнамун, хандид бар аҳли чунун,
Ман низ меҳандам кунун бар аҳли даъвидори худ.

Гар рози дил нанхуфтаме, дар хоку хун кай хуфтаме,
 Ҳам бо табибе гуфтаме ҳоли дили бемори худ.
 Дар чон дарун он тундхӯ доим ба дил дар гуфтугӯ,
 Бечора ман маҳрум аз ӯ чун дида аз дидори худ.
 Шоҳӣ, зи хубон зад нафас афтод дар доми ҳавас,
 Чун андалебони қафас дармонда аз гуфтори худ.

Ин гуна ғазалҳои шоир оҳанги ноумедӣ доранд, ки дар шаклҳои мухталифи баҳрҳои раҷазу музореъ эҷод шудаанд.

Вазни ғазалҳои Амиршоҳӣ хеле равон ва хушоҳанг буда, аз ин ҷиҳат ба он маъниҳои шӯрангезу эҳсосоти баланди шоир ҳусну таровати дигаре мебахшанд.

Амиршоҳӣ дар офаридани тасвирҳои бадеии зебо ва маънию мазмунҳои наву нотакрор аз анвои мухталифи авзони арӯз хеле хуб истифода кардааст. Ҳолати дигаре, ки дар ғазалиёти шоир ба назар мерасад, манзараи шому сахар, симои рӯхнавози маҳбуба ва умуман ҷузъиёти сурату сирати образҳои лирикӣ, тасвири зулфи ёру чашму абрӯ, қаду комат, лабу дандон, соиду баёзи гардан ва ғ., мебошад.

Дар чунин ғазалиёт ғами ёр, ҷафои маҳбуб, висоли ёр дили арбоби завқро тасхир кардааст. Шоири ошиқ тавонистааст, ки ҳиссиёти амиқи ошиқро дар қолабҳои мухталифи анвои авзон ифода намояд.

Ғазалиёти ӯ давом ва инкишофи ҳамон анъанаҳои бехтарини шуарои гузашта будааст, лекин шоир онро бо ҳиссиёти пурҷӯши шоирона, завқи саршор, хиради даррок ва эҳсосоти латиф эҷод намуда ва аз ин ҷиҳат ба ашъори шоирони муосири худ ва ҳам ба эҷодиёти шоирони асрҳои минбаъда таъсири амиқе гузоштааст. Дар мавзӯи ишқ шикаҷ аз замон, муҳити иҷтимоии қаҳрамони лирикӣ (ошиқро) дар ғазалиёти Амиршоҳӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки натавон ба шахсияти шоир балки ба тамоми ошиқон дахл дорад ва инро типикунонии қаҳрамони лирикӣ мегӯянд.

Шоир дар коргирӣ аз авзон тозақорӣ дар сатҳи ихтироӣ хоси хеш надорад, вале дар ҳунари корбурди авзон, ҳиссу дарки табиати вазн ва тақозои жанр ҷилоҳои ҷолиби ҳунари дорад, ки метавонад хонандаро муштоқ созад. Фаразан, ҳаяҷону ҳиссиёти қалби ғазалҳои ошиқонаро тавҷам бо сӯзу гудози хоса ва шӯру валвалаҳои сиратии қаҳрамони лирикӣ дар ҳамин поя, ғолибан бо истифода аз баҳрҳои ҳаҷаз ва музореъ ва ҳамин ҳолатро бо тобиши бисёр ғании мавъизатӣ, дар баҳри рамал ва агар изтиробу музтарибӣ бо масоҳили фавқуззикр зам гардида бошад, он гоҳ аз баҳри раҷаз кор гирифтааст, ки матлубу мақбул ва писандида мебошад.

Дар ғазали дигар Амиршоҳӣ идро тавҷам бо сӯзи ишқ мазмуни нав сохтааст. Ҳамчунин айёми баҳорро шоир бо истифода аз ибораҳои нав ба мисли «абри найсонӣ», «роҳи райҳонӣ», «ғиряҳои гарм» тасвири намудааст, ки барои сохтани тобишҳои рангини бадеӣ хизмат кардаанд:

Ид шуд, моро дили девона зиндонӣ ғанӯз,
 Гул шукуфт, аз ғиря чашмам абри найсонӣ ғанӯз.
 Сабзаи тар хост з-он лабҳову ман рафтаи зи ҳуш,
 Ночашида ҷуръае з-он роҳи райҳонӣ ғанӯз.
 Гар бидонӣ сӯзи ман, раҳм оядат бар рӯзи ман,
 Ҷони ман, оғаи най з-ин меҳнати ҷонӣ ғанӯз.
 Ғиряҳои гарм бин абри баҳориро ба боғ,
 Гул ба рӯяш хандае нокарда пинҳонӣ ғанӯз.
 Гуфтаӣ, донистаам Шоҳӣ гадои кӯи мост,
 Умр агар боқӣ бувад, з-ин бехтараш донӣ ғанӯз.

Амиршоҳӣ дар эҷоди ғазалҳои дар васфи Наврӯз, баҳор, ишқ сурудааш баландтарин эҳсосоти инсониро тараннум намудааст.

Худи Амиршоҳӣ низ гуфтори хешро васф карда хештанро чун нозуксухан ситоиш мекунад ва ибраз медорад, ки каломи латифи ӯ зодаи табиӣ нозук буда, падидаҳои рӯзгорро бо чашми гавҳаршиносе санҷида, дар кӯраи ақлу шуъур обу тоб дода, дар қолабҳои дилрабо таҷассум кардааст. Аз ҳамин рӯ, табиӣ Амиршоҳӣ ҷоме дар қамоли латофат буда, девони ӯ авроқи гулро мемонад чунон ки мегӯяд:

Чун дафтари гул сар ба сар аз гуфтаи Шоҳӣ,
 Ҳар ҷо варақе боз кунӣ, хун бичаконӣ.

АДАБИЁТ:

1. Амиршоҳии Сабзворӣ. Девон. Бо тасҳеҳу ҳавошӣ ва муқаддимаи Саиди Ҳамидиён. – Техрон, 1348.-112 с.
2. Амир Алишери Навоӣ. Маҷолисуннафоис. Тарҷумаи Фаҳрии Ҳиротӣ. – Техрон, 1323.-647 с.
3. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкиратушшуаро. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи Муҳаммад Абос. – Техрон, 1337.-649 с.
4. Мавлоно Абдуллоҳи Қомӣ. Баҳористон. Бо тасҳеҳи Исмоили Ҳокимӣ. – Техрон, 1371.-179 с.
5. Саидова. Б. Поэтикаи ғазалиёти Амиршоҳӣ. – Душанбе: Ирфон, 2017. 136 с.
6. Хондамир. Ҳабибулсиёр. Ҷилди 4. – Техрон, 1333.-759 с.
7. Эдуард Браун. Таърихи адабии Эрон. Аз Саъдӣ то Қомӣ. Бо тарҷума ва ҳавошии Алиасфар Ҳикмат. – Техрон, 1337.-876 с.

РАЗВИТИЕ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

КОТИБОВА Шарифамоҳ Пирмаҳмадова – кандидат педагогических наук, доцент, заведующий отделом малокомплектных школ Института развития образования имени Абдурахмана Джамии Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А.Адхамов 11/2. **E-mail:** sharifa.kotibova@mail.ru, **тел.:** (+992) 559 99 31 20

В статье рассматриваются вопросы, связанные с развитием речи младших школьников на уроках родного языка. Автор предлагает для достижения цели привить ученикам ряд конкретных умений, и именно какими путями нужно развивать устную и письменную речь.

Следует отметить, что связная речь способствует развитию мышления, расширению кругозора учащихся, формированию у них содержательной, логически последовательной, грамматически правильной, ясной, точной и выразительной речи. Именно поэтому на уроках по родному языку необходимо создавать условия для выработки у учащихся умений связно выражать мысли в самостоятельных устных и письменных высказываниях.

Отмечается что, чтение и письмо — это речевые умения и навыки, опирающиеся на систему языка, на знание его фонетики, графики, лексики, грамматики, орфографии, на навыки построения собственной речи и восприятия речи других людей.

Письменная речь всегда строже устной, в ней отчетливо видны все ошибки и недочеты, столь характерные для младших школьников. Письменная речь имеет свои особенности в построении фраз (например, размеры предложений в письменной речи всегда больше, чем в устной, чаще используются сложные предложения), отборе лексики, использовании грамматических форм. Подчеркивается что, овладевая письменной речью, дети усваивают особенности текстов — повествования, описания, рассуждения, письма, сути газетных статей, знакомятся с жанровыми и стилистическими различиями.

Ключевые слова: родной язык, устный и письменный речь, усвоение словаря, текст, младшие школьники, связной речь, умение, навыки, рассказ, учитель.

ИНКИШОФИ НУТҚИ ХОНАНДАҒОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

КОТИБОВА Шарифамоҳ Пирмаҳмадова – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири шӯъбаи мактабҳои камнуфуси Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдуллоҳи

Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А.Адҳамов 11/2. **E-mail:** sharifa.kotibova@mail.ru, **тел.:** (+992) 559 99 31 20

Дар мақола масъалаи инкишофи нутқи хонандагони хурдсол дар дарсҳои забони модарӣ баррасӣ гардидааст. Муаллиф барои расидан ба мақсад, ба хонандагон омӯзонидани ба як қатор маҳоратҳо, махсусан роҳҳои инкишофи нутқи шифоҳӣ ва хаттиро пешниҳод менамояд.

Бояд кайд кард, ки инкишофи нутқ яке аз бахшҳои мураккаб ва васеи методикаи забони модарӣ ба ҳисоб меравад. Инсон дар тамоми тӯли зиндагониаш нутқи хешро такмил медиҳад ва ин амал дар ҳар як марҳилаи зиндагӣ ба ӯ даст медиҳад. Марҳилаи бисе муҳимми фарогирии нутқ барои кӯдак ба давраи томактабӣ ва мактабӣ рост меояд.

Мусаллам аст, ки дар методикаи инкишофи нутқ бояд ҳолатҳое ба назар гирифта шаванд, ки сабабҳои нутқро муқаррар сохта, хонандаро барои нақл водор месозад, шавку ҳавасу хоҳиши ӯро барои дар бораи чизе ҳарф задан таҳрик мебахшад.

Муносибату муомила танҳо ба василаи калимаву таркиб ва ифодаҳои гуногуни нутқ сурат мегирад. Аз ин рӯ, ба хонандагон нутқи намунавиро пешниҳод бояд кард ва ё барояшон муҳити нутқ эҷод намуд, ки ин шартҳои дуҷумлаи инкишофи нутқ ҳисоб меёбад. Боигарии гуногунӣ ва дурустии нутқи кӯдак бештар ба муҳит вобаста аст. Ба муҳити нутқ суҳбати падару модар, рафикон, адабиёти бадеӣ, эҷодиёти мардумӣ, радио ва телевизион, киноу театр, нутқи омӯзгорон ва ғайра шомил мешаванд.

Хонишу навишт бошад, ба низомии забон, донишҳои фонетика, ҳат, луғат, грамматика ва ба маҳоратҳои сохтани нутқи худ ва дарки нутқи дигарон таъҷи мекунад. Нутқи ҳаттӣ аз шифоҳӣ фарқ мекунад ва дар ҷумласозӣ дорои махсусиятҳои мебошад. Хонандагон нутқи ҳаттиро фаро гирифта, махсусиятҳои матнро меомӯзанд.

Вожаҳои калидӣ: забони модарӣ, нутқи шифоҳӣ ва ҳаттӣ, луғатомӯзӣ, матн, хонандагони хурдсол, нутқи мураббаъ, маҳорат, малака, ҳикоя, муаллим.

THE DEVELOPMENT OF SPEECH OF INITIAL CLASSES OF STUDENTS

KOTIBOVA Sharifamoh Pirmahmadovna – candidate of Pedagogical Sciences, associate professor, the head of the department of ungraded schools of the Development Education Institute named after Abdurahman Jami of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, 11/2 A.Adhamov str. **E-mail:** sharifa.kotibova@mail.ru, **phone:** (+992) 559 99 31 20

The article deals with issues related to the development of coherent speech of schoolchildren in their native language classes. To achieve the goal, the author suggests to inculcate in the students a number of specific skills, and in what ways it is necessary to develop oral and written speech.

It should be noted that a coherent speech contributes to the development of thinking, expanding the horizons of students, the formation of their meaningful, coherent, grammatically correct, clear, precise and expressive speech. That is why it is necessary to create conditions in pupils in their native language to develop the ability of students to express their thoughts coherently in independent oral and written statements.

It is noted that reading and writing are speech skills that rely on the language system, on the knowledge of its phonetics, graphics, vocabulary, grammar, spelling, on the skills of constructing one's own speech and perception of other people's speech.

Writing is always stricter than oral, it clearly shows all the errors and omissions, so characteristic of younger students. Writing has its own peculiarities in the construction of phrases (for example, the size of sentences in writing is always greater than in oral, often complex sentences are used), the selection of vocabulary, the use of grammatical forms. It is emphasized that, mastering the written language, children learn the peculiarities of the texts -

narration, description, reasoning, writing, the essence of newspaper articles, get acquainted with the genre and stylistic differences.

Key words: mother tongue, oral and written speech, vocabulary assimilation, text, younger schoolchildren, coherent speech, skill, skills, story, teacher.

Безупречное владение родным языком является прочным фундаментом, на котором строится весь процесс обучения. Оно требует теоретическую разработку проблем содержания, методов и средств обучения, реализацию полученных результатов в педагогической практике.

Проблеме формирования речевой деятельности учащихся всегда уделялось особое внимание. Речевая деятельность представляет собой взаимосвязанный механизм, сущность которого вытекает из особенностей человеческого образа жизни, его поведения.

Основным условием речевого развития является конструирование учебного содержания на основе обобщений теоретического порядка и последующего создания условий для их практической реализации (Л.И.Айдарова, А.К.Маркова, В.Н.Протопопов, Т.М.Савельева и др.).

За последние годы в Республике Таджикистан накоплен значительный опыт по теории и практике обучения родному языку, подготовлены и изданы учебные пособия, появились работы, посвященные различным аспектам проблемы развития речи в связи с изучением родного языка. Среди исследователей, труды которых представляют несомненный научно-практический интерес, необходимо выделить ученых М.Лутфуллоева, Ф.Шарифзода, Ф.Икромову, С.Шербоева, С.Неъматова, С.Аминова, М.Курбанова, Т.В.Гусейнову, Э.Шарипова и др. В трудах названных ученых прослеживаются различные методы, пути и средства решения данной проблемы.

Основной целью обучения родному таджикскому языку в начальных классах является развитие устной и письменной речи учащихся в единстве с развитием их мышления, культуры и формирование школьника как личность. Важную роль играют воспитание гражданских качеств обучаемых, развитие их познавательных интересов, активности, самостоятельности, трудолюбия, ответственность за выполняемую работу, способности преодолевать трудности.

Анализ психологических и психолингвистических исследований Б.Г.Ананьева, Л.С.Выготского, М.И.Жинкина, А.А.Леонтьева, А.Р.Лурия, Д.Н.Узнадзе, Д.Б.Эльконина, В.Л.Роднянского, Л.С.Рубинштейна, В.А.Артемова, Б.Ф.Боева, А.Н.Соколова позволил нам сделать обобщения относительно функций и структуры устной и письменной речи, выявить механизмы восприятия и понимания обеих форм текстов, факторы влияющие на функционирование этих механизмов, выяснить трудности в овладении устной и письменной речи младшими школьниками.

В связи с этим большое значение приобретает современная и методически грамотно организованная работа по развитию культуры речи. Одним из таких путей является работа, учитывающая неразрывную взаимосвязь устной и письменной речи, обеспечивающая эффективное развитие связной речи уже на начальном этапе школьного обучения.

Как отмечает М. Лутфуллозода, «одним из серьезных недостатков в работе учителей начальных классов таджикской школы является то, что они не практикуют проведение разнообразных видов письменных работ. Единственным видом письменного упражнения является списывание из учебника или с доски. В то же время многие виды упражнений, такие, как работа по орфографическим карточкам, комментированное письмо, разные виды диктантов, письменные ответы на вопросы, работа с таблицами, схемами и т.п. все еще не находят должного применения в таджикской начальной школе» [9,143]. По мнению известного учёного указанные недостатки приводят к отрыву изучения материала в теоретическом плане от работы по привитию практических умений и навыков построения устных и письменных связных высказываний.

Умения, необходимые для построения устных связных высказываний, являются: ориентироваться в ситуации устного общения; кратко и в соответствующем темпе излагать мнение; соблюдать нормы орфоэпии и словоупотребления; использовать интонационные средства в соответствии с задачами и условиями общения; пользоваться мимикой, жестами; выявлять недостатки в устных высказываниях.

Умения, необходимые для построения письменных связных высказываний: ориентироваться в ситуации письменного общения, т.е. где и в каких условиях может быть использовано следующее высказывание; использовать знаки препинания в пределах предложения, между предложениями; членить текст на абзацы; подробно излагать мысль; подбирать заголовок к тексту; устранять ошибки и недостатки.

Следует отметить, что обучение родному языку невозможно без развития мыслительной деятельности учащихся. Взаимосвязь языка и мышления проявляется, прежде всего, через текст. Знание основ построения текста имеет огромное значение в процессе формирования устной и письменной речи [1,182].

Обучению учащихся грамотному и целостному изложению мыслей в устной и письменной форме во многом способствует текст. Текст занимает центральное место в методике развития письменной речи и является не только объектом изучения законов грамматики, но и основным компонентом развития связной речи на уроках родного языка. Отсюда следует заключить, что основная цель обучения родному языку в школе – обучение учащихся грамотному и целостному изложению мыслей в устной и письменной форме. Изучение текста должно осуществляться с учетом возрастных особенностей учащихся. Выявление особенностей строения и функционирования текста позволяет сформировать правила его образования и использования в речи [1,183].

Культура речи – важная задача обучения родному языку. Достижение учащихся в речевом акте обеспечивает и, в большей мере, определяет успех в учебной работе, способствует формированию полноценного навыка чтения и повышению орфографической грамотности.

Развивая культуру речи учащихся, необходимо обращать внимание на то, чтобы речь не отрывалась от мысли, была содержательной, ясной по возможности точной, чтобы за словом стояло представление или понятие. Развивать культуру речи - значит развивать мышление, формировать взгляды, создавать самого человека. Речь не возникает сама по себе, она всегда является составной частью общения, сочетается с определенной деятельностью: практической, познавательной, игровой, творческой и т.п.

Логическая, чёткая, доказательная, образная устная и письменная речь учащихся – показатель их умственного развития. Эффективность развития культуры речи обеспечивается при условии, если на уроках будет организована и проведена целенаправленная работа над развитием устной и письменной речи учащихся. Эта работа включает в себя несколько направлений:

1. Речевые ситуации, необходимые для организации общения (разговорно-художественная речь, научно-деловая, художественная).

2. Виды деятельности организации общения (игровая, учебно-практическая, познавательная, педагогическая, коммуникативная, творческая).

3. Способы действия с речевыми произведениями или типы учебных заданий (моделирование ситуации общения, типов высказываний, анализ образцовых текстов, лингвистический эксперимент, наблюдение за речью людей, редактирование речевых погрешностей, воспроизведение текстов, словесные игры, конструирование высказываний из заданных элементов, создание подготовительных высказываний и совершенствование собственных высказываний).

В основу начального курса изучения таджикского языка положено комплексное развитие речи. Этой задаче подчинено изучение фонетики, морфологии, элементов лексики и синтаксиса.

Развитие культуры речи является центральной задачей также речевого воспитания детей. Это обусловлено, прежде всего, ее социальной значимостью и ролью в формировании личности. Именно в связной речи реализуется основная, коммуникативная функция языка и речи.

Культура речи – это высшая форма мыслительной деятельности, которая определяет уровень речевого и умственного развития ребенка (Л.С.Выготский, Н.И.Жинкин, А.А.Леонтьев, С.Л.Рубинштейн, Ф.А.Сохин и др.). Овладение культуры речи составляет важнейшее условие успешной подготовки к обучению родному языку в школе.

Сегодня проблемы построения высказывания, выражения мыслей и чувств говорящего в слове привлекают не только методику, но и психологию, лингвистику, эстетику, философию.

Исследования многих психологов, методистов, лингвистов, педагогов показывают, что к моменту прихода в школу ребенок, в основном, владеет родной речью, но ученику начальных классов не хватает слов для передачи новых понятий, грамматический строй его речи беден, и особенно несовершенна связная речь ребенка.

Психологическая природа связной речи, ее механизмы и особенности развития у детей раскрываются в трудах Л.С.Выготского, А.А.Леонтьева, С.Л.Рубинштейна и др. Все исследователи отмечают сложную организацию связной речи и указывают на необходимость специального воспитания культуры речи.

Поскольку «связность мысли является необходимой предпосылкой связности речи», важно, чтобы учащиеся, прежде всего, выявляли связи в мысли, для чего преимущественно должно использоваться «планирование контекста», чтобы они осознавали требование связности мысли и связности речи, а это предполагает овладение языковыми средствами, необходимыми для выражения определенных смысловых связей.

Н.П.Ерастов говорит о том, что в основе умения связно излагать свои мысли лежит «отождествляющая» деятельность мышления. Чтобы научить школьников выражать одну и ту же мысль по-разному, необходимо уметь отождествлять мысль. Детей надо учить умению перефразировать – это основная мысль автора, которая, на наш взгляд, очень важна для методики развития культуры речи младших школьников [5].

В современной психолого-педагогической литературе ведущая роль принадлежит теории речевой деятельности, а центральным понятием в ней выступает речевая деятельность. В Большой Советской энциклопедии мы находим следующее определение: «Речевая деятельность, общение, опосредствованное языком, один из видов коммуникативной деятельности человека» [2].

Под речевой деятельностью следует понимать деятельность (поведение) человека, в той или иной мере опосредованную знаками языка. Более узко под речевой деятельностью следует понимать такую работу, в которой языковой знак выступает в качестве «стимула-средства» (Л.С.Выготский), и в ходе которой формируется речевое высказывание и используется для достижения заранее поставленной цели.

Любая деятельность включает в себя систему действий. Подобно тому как понятие деятельности соотносится с понятием мотива, понятие действия соотносится с понятием цели.

Речевое действие имеет собственную промежуточную цель, подчиненную мотиву той коммуникативной деятельности, в рамках которой речь рассматривается. Однако, прежде чем переходить к структуре речевого действия, уточним еще одно понятие теории деятельности — «операция». Способы осуществления действия А.А.Леонтьев называет «операциями» [7]. Каждое действие, помимо цели, имеет свой операционный состав, то есть состоит из операций. Если понятие действия соотносится с целью, то понятие операции соотносится с условиями действия.

Изменяются условия, в которых протекает действие,— изменяются и способы осуществления действия, то есть операции. Способ осуществления действия, или его операционный состав, весьма подвижен и зависит от условий общения. Структура же у

всех действий одна и та же. Она включает в себя четыре фазы: ориентировку, планирование, реализацию и контроль.

Действия могут быть как внешними (например, практическими), так и внутренними (умственными). Согласно теории выдающегося ученого П.Я.Гальперина, существует некоторая система оптимального перехода от внешних действий к внутренним, умственным. Это позволяет сформулировать новые принципы методики обучения, соответствующие такой системе [4].

Таким образом, можно резюмировать, что основная задача речевого развития детей младшего школьного возраста - это овладение нормами и правилами родного языка, определяемыми для каждого возрастного этапа, развитие коммуникативных способностей учащихся.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аминов, С. Текст и его обучение в школе. – Душанбе, 2002.
2. Большая советская энциклопедия / Под ред. А.М. Прохорова. Т. 27. - М., 1978. - 624 с.
3. Выготский, Л.С. Мышление и речь. - М.: Педагогика, 1996. - 115с.
4. Гальперин, П.Я. К исследованию интеллектуального развития ребенка // К вопросам психологии. - 1969. - № 1. - С. 15-25.
5. Ерастов, Л.П. Культура связной. – Ярославл, 1982.
6. Ладыженская, Т.А. Обучение связной речи в школе. Методы обучения в современной школе: Сб. статей / Под ред.Н.И. Кудряшова.- М.: Просвещение, 1983. - С.8-25.
7. Леонтьев, А.А. Язык, речь, речевая деятельность. –М., 1969.
8. Лутфуллоев, М. Основы начального обучения родному языку.– Душанбе, 2007. - 503с.
9. Лутфуллоев, М. Осор. Том 4. - Душанбе, 2013.
10. Рубинштейн, С.Л. К вопросу речи //Ученые записки ЛГПИ им. А.И.Герцена, 1941. – Т. 35.

НАҚШИ САЛОҲИЯТМАНДӢ, РОҲБАРӢ ДАР ПЕШГИРӢ, ҲАЛЛИ НИЗОӢ ДАР МУАССИСАИ ТАЪЛИМӢ

ҲАКИМОВА Ҷамила – номзади илмҳои педагогӣ, сармутахассиси шӯъбаи педагогика ва методикаи таълими Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2. **E-mail:** hakimova@mail.ru, **тел.:** (+992) 903 44 88 00

МАҲМАДАМИНОВ Хайём – сардори расати корҳои тарбиявии Донишгоҳи давлатии Данғара, н. Данғара, к. Марказӣ, 25. **E-mail:** khmahmadaminov@gmail.com, **тел.:** (+992) 903 00 15 36

Мақола нақши салоҳият ва роҳбариро дар пешгирӣ ва ҳалли низоъҳо дар муассисаи таълимӣ баррасӣ мекунад. Муаллифон таъкид мекунанд, ки салоҳият дар ҳалли низоъ нақши муҳим мебозад, зеро одамони салоҳиятдор, ки дониш, малака ва малакаи кофӣ доранд, метавонанд бевосита ба низоъ таъсир расонанд ва дар ҳалли он нақши муҳим бозанд.

Равишҳои гуногун ба муноқишаҳо дар муассисаҳои таълимӣ, аз ҷумла кӯмаки ғафол ва ташхиси ва аҳамияти тағир додани равишҳои муошират дар ҷомеаи муосир барои пешгирии низоъҳо таҳқиқ карда мешаванд. Ба нақши муаллим дар фароҳам овардани фазои таҳаммулпазирӣ ва эҳтиром ва рушди малакаҳои ҳалли низоъ дар донишҷӯен диққати махсус дода мешавад.

Дар мақола инчунин намудҳои гуногуни низоъҳои, ки дар коллективҳои педагогӣ ба вуҷуд меоянд ва сабабҳои онҳо, аз қабили омилҳои моддӣ-техникӣ, арзишӣ-мақсаднок, молиявӣ-ташқилӣ, маъмурӣ-шахсӣ, иҷтимоӣ-демографӣ ва иҷтимоӣ-психологӣ таҳлил карда мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: низоъ, бархурд, зидирафтор, салоҳиятмандӣ, пешгирӣ, намудҳои низоъ, инкишоф, муассиса, наврасон.

РОЛЬ КОМПЕТЕНТНОСТИ, ЛИДЕРСТВА В ПРЕДОТВРАЩЕНИИ, РАЗРЕШЕНИИ КОНФЛИКТОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ

ХАКИМОВА Джамила – кандидат педагогических наук, главный специалист отдела педагогики и методики преподавания Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2. **E-mail:** hakimova@mail.ru, **тел.:** (+992) 903 44 88 00

МАХМАДАМИНОВ Хайем – начальник управления воспитательной работы Дангаринского государственного университета, р-н Дангара, ул. Центральная, 25. **E-mail:** khmahmadaminov@gmail.com, **тел.:** (+992) 903 00 15 36

В статье рассматривается роль компетентности и лидерства в предотвращении и разрешении конфликтов в образовательном учреждении. Авторы подчеркивают, что компетентность играет важную роль в разрешении конфликтов, поскольку компетентные люди, обладая достаточными знаниями, навыками и умениями, могут непосредственно влиять на конфликт и играть важную роль в его разрешении.

Исследуются различные подходы к конфликтам в образовательных учреждениях, включая активную и диагностическую помощь, а также важность изменения подходов к общению в современном обществе для предотвращения конфликтов. Особое внимание уделяется роли учителя в создании атмосферы терпимости и уважения, а также в развитии навыков разрешения конфликтов у учащихся.

В статье также анализируются различные типы конфликтов, возникающих в педагогических коллективах, и их причины, такие как материально-технические, ценностно-целевые, финансово-организационные, административно-личностные, социально-демографические и социально-психологические факторы.

Ключевые слова: конфликт, конфликт, оппозиция, компетентность, профилактика, виды конфликтов, развитие, учреждение, подростки.

THE ROLE OF COMPETENCE AND LEADERSHIP IN CONFLICT PREVENTION AND RESOLUTION IN AN EDUCATIONAL INSTITUTION

KHAKIMOVA Jamila - Candidate of Pedagogical Sciences, Leading specialist of the Department of Pedagogy and Teaching Methods of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, K. A. Adhamov, 11/2. **E-mail:** hakimova@mail.ru, **тел.:** (+992) 903 44 88 00

MAKHMADAMINOV Khayem – Head of the Department of Educational Work at Dangara State University, 25 Tsentralnaya St., Dangara. **E-mail:** khmahmadaminov@gmail.com, **тел.:** (+992) 903 00 15 36

The article examines the role of competence and leadership in conflict prevention and resolution in an educational institution. The authors emphasize that competence plays an important role in conflict resolution, since competent people with sufficient knowledge, skills and abilities can directly influence the conflict and play an important role in its resolution.

The article examines various approaches to conflicts in educational institutions, including active and diagnostic assistance, as well as the importance of changing approaches to communication in modern society to prevent conflicts. Special attention is paid to the role of the teacher in creating an atmosphere of tolerance and respect, as well as in developing conflict resolution skills among students.

The article also analyzes various types of conflicts that arise in teaching groups and their causes, such as logistical, value-oriented, financial-organizational, administrative-personal, socio-demographic and socio-psychological factors.

Key words: conflict, conflict, opposition, competence, prevention, types of conflicts, development, institution, adolescents.

Дар фаҳмиши маҳдуд салоҳиятмандӣ ба маънои дониш доштан ва баёни фикр, андеша кардан фаҳмида мешавад. Дар луғатҳо салоҳиятмандӣ маънои дар ягон соҳа дониши кофӣ доштанро дорад.

Доштани дониши кофӣ дар фаъолияти касбӣ яке аз тарафҳои мусбати ҳамкориҳои одамон дар ҷомеа мебошад. Салоҳиятмандӣ дар ҳалли низоъ нақши боризеро мебозад, зеро ашхоси салоҳиятманд бо доштани дониши кофӣ, маҳорату малакаи ташаккулефтаи касбӣ бевосита ба низоъ таъсир расонида метавонанд ва дар ҳалли он нақши муҳимро бозанд. Бинобар ақидаи муҳаққиқон набудани салоҳиятмандӣ сабаби асосии низоъҳо мегардад.

Муҳаққиқ Б. И. Хасан дар таҳқиқоти худ ёдовар мешавад, ки салоҳиятмандӣ ба низоъ алоқа дошта ин салоҳиятмандии коммуникативӣ буда, дар худ дараҷаи дониши кофӣ дар рафтор ва фаъолият дар вазъияти низоъро мефаҳмонад. Муҳаққиқ салоҳиятмандиро мунсибати низоъ ҳамчун маҳорати идора кардан, худдорӣ намудан дар низои истехсолӣ дар ҳама гуна шакл тавсиф медиҳад. [2 с.322]

Муҳаққиқ ду намуди салоҳиятмандиро нисбати низоъ нишон медиҳад:

– дар намуди якум қобилияти муайян кардани сабабҳои низоъ, малакаи ташкили ҳамкориҳои ширкаткунандагон ва раван намудани ҳалли низоъ ба натиҷаи матлуб фаҳмида мешавад.

– дар навбати дуюм маҳорати ба нақша гирифтани ҳолатҳои низоъ ва омадагӣ ба пешгирии онҳо фаҳмида мешавад.

Дар замони муосир низоъ як ҳодисаи ногузир ва номатлуб гаштааст ва нодуруст дарк намудан ва нодуруст муносибат намудан нисбати он ба оқибати нохуши раванӣ, иҷтимоӣ, фаъолияти манфӣ меорад.

Муассисаҳои таълимӣ низ аз вазъияти низоъ таъсири манфӣ мегирад. Муассисаҳои таълимӣ вобаста ба вазъи мушкилии иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва психологӣ ҷойдошта бо яке аз муассисаҳои низоъдор табдил ёфтаанд. Ҳамчунон фаълияти инфиродии омӯзгор сабаби руҳ додани низоъҳои шахсӣ, байнишахсӣ, гурӯҳӣ ва байнигурӯҳӣ мегардад.

Мутаассифона таълими авторитарии дуру дароз изи худро дар муассисаи таълимӣ гузоштааст. Оё омӯзгори имрӯза нақши ба ӯҳдааш гузоштаро, яъне ба хонандагон омӯзондани таҳаммулпазирӣ, эҳтиром дар ҷомеа, маҳорати ҳалли низоъҳоро бо роҳҳои мутамаддин, бо сулҳ иҷро карда метавонад.

Омӯзгори имрӯза дар худ дунёи ботинии дигаронро на ҳама вақт дарк мекунад. Аз ин хотир дар бештари ҳолатҳо бо ҳолати низоъ дучор мегардад. Вақте ки омӯзгор бо хонанда ё ҳамкори худ муошират менамояд ва эътироф намекунад, ки дар рӯ ба рӯи ӯ шахси сазовори эътироф аст, албатта вазъияти низоъ дар муносибату муошират зухур мекунад.

Бинобар он омӯзгор нақши боризеро дар ҷомеа бояд бозад, маҳз ӯ чунон ҳамкориро бо атрофиён ба роҳ монад, ки тамоми сабабҳои ба вуқӯ омадани вазъияти низоъро аз байн барад.

Якчанд муносибат нисбати ҳолати низоъ дар масъалаи пешгӯӣ, пешгирӣ ва ҳалли низоъ дар муассисаҳои таълимӣ муайян карда шудааст. Дар муносибат мадади фаъолиятӣ ва ташхисӣ асоси муносибат ба ҳодисаи низоъ мебошад.

Дар байни ин муносибатҳо асос мақсаднокӣ мебошад. Он дар худ муносибати байнишахсро доир гирифта, манфиати тарафи дигар эътироф намегардад. Дар муносибати мақсаднок дар омӯзиши низоъҳои байнишахсӣ мафҳуми мусобиқа низ истифода мешавад. [7 с.319]

Дар муносибати фаъолиятӣ таҳқиқи низоъҳои байнишахсӣ бо таҳлили фаъолияти фардҳо равона мегардад. Муносибати фаъолияти ин муайянкунандаи объективии низои байнишахсӣ дар фаъолияти якҷоя мебошад. [6 с.115]

Ҳар яке ин муносибатҳо аз тарафи худ муҳим мебошад ва онҳо метавонанд инкишофи низоъҳои байнишахсиро пешгирӣ намоянд.

Бо даврони истиқлол ва иваз намудани сохти тоталитарии шӯравӣ ва муносибати демократӣ дар ҷомеаи имрӯза аз омӯзгор дигар намудани муоширатро тақозо менамояд. Ин муоширату муносибат дар дарки инсон ҳамчун фарди боиси эҳтиром буда мебошад ва муносибату муошират бояд ба ҳамдигарфаҳмӣ, ошкоро, ҳисси эҳтиром ва бозътимод ба роҳ монда шавад.

Омӯзгори имрӯза бояд дарк намояд, ки низоъ дар соҳаи раванди таълиму тарбиявӣ хоҳ ноҳоҳ рух медиҳад ва фаъолияти педагогиро ҳамчун беморӣ ҳамқадам мебошад. Бинобар вазифаи ҳар як омӯзгор омода будан барои пешгирӣ ва ҳалли онҳо бо натиҷаи барои ҳарду тарафи муқобил буда, ин вазифаи мақсадноки ҳар як омӯзгор мебошад. Зеро ба ӯҳдаи омӯзгор вазифаи хеле муҳими ҷамъиятӣ тарбия ва таълими насли ояндаи ҷомеа воғузур гардидааст. Омӯзгор зарурияти доштани донишро бояд дарк намояд, махсусияти муоширати бонизоъро донанд ва тақия ба он ҷунон рафторо намояд, ки ба аз байн бурдани сабабҳо, оқибат ва натиҷаи низоъ мусоидат намояд. Ҳамаи натиҷаи номатлуби низоъ бояд аз байн бурда шавад. Ҳамаи ин ба салоҳиятмандии омӯзгор вобаста аст. [7 с.314]

Донишҳои психологӣ оид ба заминаҳои шахсии рафтори бо низоъ барои омӯзгорон онро нишон медиҳад, ки онҳо хоҳиш, мақсад, маҳорати ғӯш кардани ҳамсӯҳбатро дарк намоянд. Онҳо дар ин ҳолат зарурияти таъсири психологиро дар вазъияти мураккаби фаъолияти педагогӣ эҳсос намоянд.

Дониши психологӣ оид ба қоида ва махсусиятҳои муоширати бенизоъ ва рафтори дуруст ба омӯзгор кумак менамояд, ки муносибати пурмаҳсули байнишахсиро амалӣ намояд, ки дар байни кормандон ғазои мусоиди корӣ, муносибату муоширати матлуби байнихамдигариро бунёд гардонад.

Низоъҳо дар коллективи педагогӣ аз рӯи хусусияти худ байнишахсӣ мешаванд. Онҳо ба вайроншавии ҳамкории тарафайн дар раванди фаъолияти педагогӣ оварда мерасонад. [7 с.30]

Ба инҳо алоқаи расмӣ, байнихамдигарии байни омӯзгорон, роҳбарият нисбати фаъолияти педагогӣ, ҳамҷунон зарурияти ба инобат гирифтани иҷрои қоида, меъёри рафтор, ки этикаи касбӣ тақозо мекунад, дохил мешаванд.

Онҳо дар соҳаи робитаи шахсӣ байни омӯзгорон дар фаъолияти якҷоя метавонанд зухур намояд. Вобаста ба ин се гурӯҳи низоъҳо дар коллективи педагогӣ ҷой дорад:

1. низоъҳои касбие, ки дар асоси вайронкунии қоидаҳои расмӣ ва пайдошавии монеаҳо дар роҳи дастрасӣ ба мақсад дар фаъолияти касбии педагогӣ мебошад ва ин дар натиҷаи бесалоҳиятии омӯзгор, нафаҳмидани мақсади фаъолият, беташббусӣ дар кор рух медиҳад;

2. низоъҳои “интизорӣ”, ки дар асоси мувофиқ наомадани рафтори омӯзгор бо меъёрҳои мавҷуда муносибати ҳамдигарӣ дар коллективи педагогӣ, вайронкунии этикаи касбӣ, иҷро накардани талаботи коллектив рух медиҳад;

3. низоъҳои, ки дар натиҷаи мувофиқ наомадани муносибати байнишахсӣ, ки ба сифатҳои шахсӣ, характери ширкаткунандагони раванди педагогӣ алоқа доранд дохил мешаванд.

Низоъҳо дар коллективи педагогӣ метавонанд дар натиҷаи муқобилияти воқеӣ ё тасаввуроти шахсиятҳои алоҳида дар ҷанбаи муайяни фаъолияти ҳаётии рух доданашон имконпазир аст.

Бе андешаи ақидаи бештари муҳаққиқон сабабҳои асосии низоъҳо дар коллективи педагогӣ инҳоянд:

1. Моддӣ-техникӣ. Ба ин зиддият воситаи ва олоти муҳит дар фаъолияти муҳитӣ дохил мешавад ва вақте ки субъект бо таҷҳизоти ҳудаш кор мекунад ва норасоии таҷҳизот эҳсос карда мешавад, ҳамчунон корманд дар шароити номувофиқ фаъолият мебарад ҳоҳ ноҳоҳ боиси норозигӣ мегардад.

2. Арзишӣ-мақсаднокӣ. Асосан байни тамоми ҷомеа, коллектив ва шахсҳо ин муқобилият руҳ медиҳад.

3. Молиявӣ-ташкилӣ. Ба як маъно муқобилият байни муассиса ва музди меҳнат ба миён меояд. Музди меҳнати боадолатона дар навбати худ ба инобат гирифтани сифатҳои касбии корманд, аз ҷумла салоҳиятмандии касбӣ, имконияти мустақилона фаъолияти худро тарҳрезӣ кардан, ташкил ва назорат кардани фаъолияти худ, қобилияти аз худ кардани методҳои нав, натиҷаи меҳнат, мураккабии кор, дараҷаи маърифатнокии корманд муайян карда мешавад.

4. Маъмурӣ-шахсӣ. Ноодилона баҳо додани фаъолияти кормандон аз тарафи роҳбарият, нодуруст ба роҳ мондани масъалаи ҷо ба ҷо гузори мавқеи кормандон боиси ҷунин низоъ мегардад.

5. Иҷтимоӣ-демографӣ.

6. Иҷтимоӣ-психологӣ. Ҷунин муқобилият дар натиҷаи аз нуқтаи психологӣ ва ахлоқӣ созиш накардани кормандон руҳ медиҳад.

Низоъ дар коллективи педагогӣ хеле тезу тунд бо муқобилияте, ки аз тарафи психологӣ сарчашмаи низоъро нишон медиҳад, руҳ медиҳад.

Муқобилият байни омӯзгорон дар ҳолате руҳ медиҳад, ки дар он ризоияти тарафайн мавҷуд набошад:

- дониш, маҳорат, қобилият, сифатҳои шахсӣ;
- вазифаҳои идоракунӣ;
- раванди эҳсосотӣ, равонӣ;
- мақсад, восита ва методҳои фаъолият;
- шавқмандӣ, талабот, арзишҳо;
- ақлда ва нуқтаи назар;
- фаҳмидан ва таҳлили иттилоот;
- интизорӣ, мавқеъ;
- баҳодихӣ, худбаҳодихӣ; [9, с.110]

Низоъ дар коллективи педагогӣ дар мавҷудияти шартӣ дохилӣ ва берунӣ руҳ медиҳад. Шартӣ берунӣ руҳ додани низоъ дар байни омӯзгорон асоси қаноатманд кардани ягон талабот ё манфиати омӯзгор ва номумкин ва қатъ карда шудааст. Шартӣ берунии низоъ дар ҳаёти инсон ногузир мебошад. Зеро дар навбати аввал монеаҳо барои қаноатманд намудани шахс дар муносибати шихсӣ мавҷуданд. Дуом дар он аст, ки қонъ кардани як талабот боз талаботи дигарро ба миён меорад. Ин норизоғӣ дар мавҷудияти талабот дар инкишофи шахсӣ на танҳо барои умуман инсон мебошад. Танҳо як шартӣ муҳими беруна дар руҳ задани низоъ боиси он мегардад, ҳаёти ҷамъиятӣ ноором мегардад, ки зарур меояд дар ба инобат гирифтани талаботи кормандон дар муассиса бо эҳтиёт бошем. Гарчанде мазмун ва характери шартӣ берунии низоъ гуногун мебошанд, зухур кардани онҳо ногузир аст. [8, с.76].

Аммо ҳама шартӣ беруние, ки барои қаноатманд кардани талабот ва муносибати шахсии омӯзгор мешавад, дар зухури низоъ, яъне “омӯзгор-омӯзгор” кофӣ нестанд.

Бояд зикр намоем, ки ҳатто хатари марг боиси зухури низоъ намегардад. Гуруснагӣ, беморӣ низ на ҳама вақт боиси низоъ мегардад. Низоъ дар ҳолате руҳ медиҳад, ки шартӣ берунӣ боиси шартӣ дохилӣ гардад.

Шартӣ дохилӣ нақши калидиро дар зухури низоъ мебозад. Ин пеш аз ҳама муносибати байнишахсии характер ва одати гуногун ба ҳисоб меравад.

Асосан сабабҳои объективӣ ва субъективӣ низоъ дар коллективи педагогӣ мавҷуд мебошанд.

Сабабҳои объективӣ ба низоъҳои меорад, ки дар муоширати педагогӣ руҳ медиҳанд:

- норозигӣ аз шароити меҳнат;
- норасоӣ дар ташкили меҳнат;
- норизоғӣ аз музди меҳнат;
- мувофиқат накардани ҳуқуқ ва ўҳдадорӣ;
- низомнома дар речаи корӣ;
- таъмин набудан бо маводҳо, китобҳои дарсӣ;
- дараҷаи пасти интизоми меҳнат;
- низоъ дар сохтори ташкилӣ;
- дараҷаи пасти фарҳанги роҳбарият; [10, с.93]

Ҳалли мусбати низоъ ин пеш аз ҳама ба ҳисоб гирифтани сабабҳо ва аз байн бурани норасоӣҳо ба ҳисоб меравад.

Сабабҳои субъективӣ пеш аз ҳама дар соҳаи эҳсосотӣ-шахсии омӯзгорон ҷой доранд. Ба чунин сабабҳои низоъ дар коллективи педагогӣ инҳо дохил мешаванд:

- ғаъолияти нодурусти роҳбарият;
- ғаъолияти нодурусти кормандон;
- ғаъолияти нодурусти ҳам кормандон ва ҳам роҳбарият; [10, с.123]

Аз ин ҷо низоъ дар коллективи педагогӣ “омӯзгор-омӯзгор” ҳам вазифаи вайронкунанда ва созанда дошта метавонад. Аз нуқтаи назари илми психологӣ маҳдудкунии вазифаҳои манфии вайронкунандаи низоъ ва истифодаи муносибати дуруст боиси ба даст овардани натиҷаи мусбат мегардад. Вазифаҳои мусбати низоъҳо дар коллективи педагогӣ инҳоянд:

– доимо руҳдиханда, низоъ дар натиҷаи шароити мавҷуда ба вучуд омада ба сӯи наоварӣ, ки метавонад фазои кории муассисаро инкишоф диҳад, дунёи дохилии кормандонро матлуб созад, муносибатҳои хубро ҷорӣ намояд равона мебошад;

– муттаҳида ва сохтор, низоъ ба муттаҳидаи гурӯҳи иҷтимоӣ, бунёди ташкилот, гурӯҳи ҳамфикрӣ мусоидат менамояд;

– боиси инкишофи шахсии шуур ҳисси масъулияти кормандонро боло мебарад, кадри худро шинохтани кормандонро аз худ менамояд, худшиносии омӯзгоронро таъмин менамояд;

– психотерапевтӣ-сабуккунӣ, низоъ дар ҳолати ҳал шудан шиддатнокӣ, норозогӣ ва нофаҳмиро дар байни омӯзгорон дар раванди муошират аз байн мебарад;

– пешгӯикунанда ва фаҳмидан, баъзан низоъро қасдан ташкил кардан вазъият ва ҳолати корро дар муассисаи таълимӣ муайян намудан имкон дорад;

– ҳатто дар ҳолатҳои вазнин шахсиятҳои масъулиятнок, соҳиби касбияти боло, устувориро муайян кардан мумкин аст.

Ба вазифаҳои манфии низоъ дар коллективи педагогӣ инҳо дохил мешаванд:

– ҳукмронии одат ва боиси вайронии фазои корӣ;

– вайроншавии муҳити психологӣ дар муассисаи педагогӣ ва вайрон шудани муносибати байнишахсӣ;

– нодуруст қабул кардан ва баҳо додани проблема;

– ба миёноии фазои ноороми психологӣ;

– афзоиши тезу тунди муқобилият, ки одамонро ба мубориза барои ғолибият водор менамояд ва ҳоҳ ноҳоҳ ҳал ва ҷустуҷӯи роҳҳо сарфи назар карда мешавад.

Зиддият дар коллективи омӯзгорон байни омӯзгорони алоҳида ва зиддият байни омӯзгорони алоҳида ва ҳамаи кормандон доимо руҳ диханда мебошад. Онҳоро бо чунин принципҳо идора кардан мумкин аст:

1. Масъулияти омӯзгор дар ғаъолияти педагогии коллектив.

2. Эҳтиром нисбати якдигар, ҳар як мавқеъро ҳамчун омили мақсади умумии коллектив шуморидан ва масъулият нисбати кор муҳим мебошад.

Барои муайян намудани сабабҳои низоъ таҳлили ҷиддӣ ва ҳаматарафа дар самти ғаъолият, мавқеъ, махсусияти психологӣ, ҳолати ҳамкорӣ иҷро намудан зарур аст.

Маҳорати касбии омӯзгорон, аз ҷумла маҳорати фаъолият дар ҳамкорӣ нақши муҳимро мебозад. Умуман пешгирӣ намудани ҳолати низоъ дар коллективи педагогӣ аз роҳбарияти муассисаҳои таълимӣ тақозо менамояд, ки роҳҳои беҳтар ва методҳои муҳимро интихоб намуда, пеши роҳи низоъро гирад.

Инкишофи имрӯзи ҷомеа тақозо менамояд, ки дигаргуниҳои зиёдро дар ҳамаи ҷанбаҳои фаъолияти муассисаҳои таълимӣ ворид намоем, аммо ин дигаргуниҳо метавонанд боиси муқобилияти кормандон ва хонандагон гарданд ва боиси низоъ гарданд.

Маорифи ҷумҳурӣ дар тӯли замони истиқлолият ислоҳоти зиёдеро аз сар гузаронида истодааст. Рӯз то рӯз талаботҳои нав ба миён омада дигаргуниҳои таълимӣ гузаронида мешаванд. Ҳамаи ин аксар вақт боиси норозогӣ гашта ҳолати низоъро дар байни ширкаткунандагони раванди таълимӣ ба миён меорад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки дар муассисаҳои таълимӣ ҳолати бидуни низоъро фароҳам овардан хеле душвор аст, аз ин ҷо зарур аст кӯшиши таҳқиқотро барои ҷустуҷӯи технологияи муфид, механизмҳои назорат намудани низоъҳоро зиёд кардан лозим аст. Азбаски дигаргуниҳои ташкилӣ дар муассисаҳои таълимӣ ҳамчун характеристикаи доимӣ дар фаъолияти онҳо зарур аст ҷунон роҳҳои назорат намудани низоъро коркард намуд, ки имконияти зуҳури низоъҳоро дар давраи ибтидоӣ гирифт, то оқибатҳои нохуш наорад.

Ҳар як муассиса, аз ҷумла муассисаи таълимӣ ин маҷмӯи одамонест, ки бо махсусияти инфиродии характер, мизоч, тарбия мебошад ва бо ҳамдигар дар раванди фаълият амал карда, ногузир ба ҳолати низоъ дучор амадан аз имкон берун нест. Агар онро ба инобат гирем, ки дар фаъолияти якҷояи одамон низоъ боиси таъсири номатлуб ба натиҷаи фаъолияти меҳнатӣ меорад, зарур аст руҳ додани низоъро пешгӯӣ намоем, пеши роҳи онро гирифта, имкониятҳои идора намудани онҳоро бояд ҷустуҷӯ намуд.

Бояд махсус қайд намоем, ки яке аз сабабҳои ҷиддии низоъ дар муассисаҳои таълимӣ ин маълумоти қорӣ дар бораи дигаргуниҳои зарурӣ надоштани ширкаткунандагони раванди таълим мебошад. Талаботҳои нав, стандартҳои субъектҳои раванди таълим асосан боиси муқобилият мешаванд.

Дар низоъҳои байни хонандагон ҷузъиёти асосӣ ҳуқуқ ва ўҳдадорӣ ба шумор меравад. Тарафҳои низоъ метавонанд ҳам омӯзгор ва ҳам хонанда бошанд, ки ҳуқуқ ва ўҳадорӣ меёранд ва ҷорибударо сарфи назар мекунанд. Сарфи назар кардани ин омилҳо албатта боиси муқобилият гашта, вазъияти низоъро ба миён меорад.

Сабаби зуҳури низоъ дар байни маъмурият ва омӯзгорон одатан дар бештари ҳолатҳо зиёд гардидани гардиши ҳуччатбозӣ ва талаботҳои сангин мебошад. Низоъҳо аз сабаби иваз кардани омӯзгорон зуҳур мекунад, балки дар натиҷаи талалботҳои нав, иҷрои қоидаҳо ва ўҳадорӣҳои нав руҳ медиҳад. Агар бо ҳамин тариқ мазмуни мафҳуми низоъро дар муассисаи таълимӣ муайян намоем он чунин мешавад. Низоъ ин бархурди манфиатҳои ширкаткунандагони раванди таълимӣ буда, бо сабабҳои объективӣ ва субъективӣ руҳ дода боиси шиддатнокии эҳсосоти тарафаҳо мешавад. Низоъҳо дар муассисаҳои таълимӣ бо сабабҳои берунӣ ва дохилӣ метавонанд руҳ диҳанд.

Умуман ҳар як муассиса дар худ захираи шиддатнокиро доро мебошад. Азбаски муассиса ин томияти мураккаб мебошад он дар худ дар навбати аввал фард бо манфиат, арзишҳо ва дар навбати дуюм ҷомеаи иҷтимоии гуногун, гурӯҳҳое мебошад, ки ҳар яке кӯшиши мақому нуфузро дар дар муассиса ишғол намоянд, тартиботи мавҷуда ё системаи муносибатро дигаргун намоянд. Ҳамаи ин боиси шиддатнокӣ шуда, низоъҳои ташкилӣ ба миён меорад.

Воқеан қабул карда шудааст, ки дигаргуниҳои ташкилӣ ин гузариш аз як ҳолати ташкили ба ҳолати дигаре, ки метавонад самарабохшии фаъолияти муассисаро таъмин намояд. Дар он вақт дигаргунӣ, ки дар муассисаҳо ворид карда мешавад, боиси дигаргуниҳо дар ҳама ҷанбаҳо ва омили фаъолият мегардад ва ин ҳоҳ ноҳоҳ таъсир дар фаъолияти муассиса дар умумият мегузорад.

Ба чунин омилҳо дигаргуниҳо дар сохтори асосӣ, вазифаҳои фаъолият истифодаи технология, фарҳанги ташкилӣ, системаи кадрӣ дохил мешавад.

Дигаргунии ташкилӣ ин таъсиси сохтори нави ташкилӣ, ин ба ивазшавии характери муҳити беруна мебошад. Он боиси аз байн бурдани арзишҳо, меёр, тарзи фаъолияти маъмулӣ ва мақбули кормандон гашта, роҳҳои стандартӣ боиси душвор шудани ҳал мегарданд. Ҳоҳ ноҳоҳ ин раванд тақозо менамояд, ки идеяҳои нав, намудҳои рафтор аз тарафи коллектив эътироф ва қабул гардад. Амаликунии дигаргуниҳои ташкилӣ кори муҳим дар фаъолияти роҳбарияти муассиса мебошад, ки дониши фалсафӣ ва раванди технологиро тақозо намуда дар як вақт ба инобат гирифтани ноқомӣ ва қомеъӣ талаб менамояд.

Дигаргуниҳои ташкилие, ки дар муассисаҳои таълимӣ қори карда мешаванд боиси низоъ мегарданд, зеро ҳоҳ ноҳоҳ навоҳарӣ боиси норозигии кормандон ва дигар ширкаткунандагони раванди таълим мегардад. Пеш аз ҳама низоъ дар байни роҳбарият ва кормандон зуҳур мекунад.

Барои он ки махсусияти низоъро дар муассисаҳои таълимӣ дар шароити дигаргуниҳо муайян намоем мо таҳқиқоти иҷтимоиро дар Донишгоҳи давлатии Данғара гузаронидем. Умуман донишгоҳ як қатор принципҳоро амалӣ менамояд:

1. Донишгоҳ барои одамони бетараф нест. Бинобар мавқеи муайян, ташаббуси донишҷӯён ва омӯзгорон дар ҳалли масоили амалӣ, илмӣ ва вазифаҳои таълим ва бунёдӣ хеле муҳим махсуб меёбад. Барои чунин муҳитро бунёд намудан ба донишгоҳ, омӯзгорон ва донишҷӯён бетараф набуда, бо ташаббусиро роҳ додан лозим аст. Мавқеи фаъоли донишҷӯён ва кормандонро дастгирӣ карда, лоиҳаҳои барои азнавсозии фаъолияти иҷтимоиро қорӣ кардан зарур аст.

2. Принципи дигар ин бунёди муҳити таълимии аҳд, ки дар онҳо манфиат ва талаботҳои ҳар як хонанда, аз ҷумла донишҷӯён талаботи махсус дошта, фароҳам овардани муҳити таълимии бемонеа барои соҳиби маълумот гаштан ва ба инобат гирифтани донишҷӯёни имконияташон маҳдуд, хонандагони болаёқат муҳим мебошад. Яъне кормандонро водор намудан лозим аст, ки барои қор қардан бо ҳама намуди хонандагон омода бошаданд.

3. Дар асоси принципи дигар ин эътирофи зарурияти таълимӣ имконияти инкишофи шахсӣ ва касбӣ барои ҳар як донишҷӯ дар донишгоҳ мебошад. Ин принцип имкон медиҳад, ки муҳити таълимиро бо ба ҳисоб гирифтани талаботи инфиродӣ ва манфиати шахсӣ амалӣ намоем. Барои пеш аз ҳама имкониятҳои заруриро барои донишҷӯ фароҳам овардан зарур аст, ба онҳо имкон додан зарур аст, ки мустақилона лоиҳаи худ ва салоҳиятҳои лоиҳавии худро, ки ба самти ҳал намудани проблемаҳои муҳими психологию маърифатӣ равонаанд амалӣ созад.

4. Принципи дигар ин фароҳам овардани муҳити маърифатӣ, ки онҳо на танҳо таълими донишҳои махсус, маҳорат, балки инкишофи фаъолияти шахсӣ ва касбӣ ба инобат гирифтани таҷрибаи умумибашарӣ бо навоҳарӣ амалӣ мегардад.

5. Донишгоҳи амалия. Ин принцип дар эътироф намудани масъулият ба натиҷаи асосҳои фаъолияти касбӣ ҷамъбаст мегардад. Яъне ҳар як технологияи нав ва қарор бояд бо таҳқиқоти ҷиддии илмӣ алоқаманд бошад ва бевосита ба фаъолияти амалӣ биёрад. Барои ин таҳкурсино барои гузаронидани таҳқиқот, баҳодихӣ ба технологияи пешниҳод гашта, ҳамчунон мутахассисони касбиро ба таҳқиқоти илмӣ ҷалб намуда бунёд намудан лозим мебошад.

6. Донишгоҳи психологӣ. Ин принцип ба он равона карда шудааст, ки дониш ва таҷрибаи психологӣ дар донишгоҳ барои ҳалли мушкилиҳои психологӣ истифода шавад ва ҳама гуна ташаббус дар фаъолияти донишгоҳ мавриди дастгирӣ қарор гирад.

7. Донишгоҳи таҳқиқотӣ-лоиҳавӣ. Қорикунии ин принцип ҷалб намудани донишҷӯ бо таҳқиқоти илмӣ ва фаъолияти лоиҳавӣ дар назар мегирад. Барои пеш аз ҳама муҳити маърифатии махсус, васеъ намудани имкониятҳо барои донишҷӯён муҳайё намуд ва на танҳо донишҷӯён таҳқиқоти худро мустақилона бояд барад, балки онро дар дунёи илмӣ баррасӣ намояд.

Яке аз масъалаи муҳим, ки ба низоъ нисбат дода мешавд, ин муоширати расмӣ ё этикаи муошират мебошад. Муоширати расмӣ дар ҳаёти одамон дар ҳамкориҳои якҷоя омили хеле муҳим маҳсуб меёбад. Як ҷузъиёти муҳими муоширати расмӣ дар муассисаи

педагогӣ ин ҳамкориҳои педагогии тибқи хоҳиш, на маҷбурӣ иҷрошаванда мебошад. Дар аҷаи пасти худшиносӣ ва рефлексии инкишофнаёфта боиси он мегардад, ки омӯзгор бо роҳи маҷбуркунӣ дар раванди педагогӣ фаъолият мекунад, ки ин ба хусусияти фарҳанги маърифатӣ дар ҳамкориҳои педагогӣ зид мебошад. Муҳаққиқони зиёде ба масоили усули маҷбуркунӣ ва истифодаи ҷазои ҷисмониро даол карда, истифодаи онро ғайри қобили қабул мешуморанд.

Зӯровариҳои педагогӣ ин истифодаи мавқеъ ва ҳокимият дар системаи “педагогии тарбия” ба шумор меравад. Иҷрои хизмати маърифатӣ бояд дар раванди таълим барои ба волидон додани ҳуқуқхоро тақозо менамояд. Аз ин хотир бояд пеши роҳи зӯровариҳо гирифт. Омӯзгор зӯровариҳо истифода намуда, таъкид менамояд, ки барои ба комёбӣ расидан ӯ ҳамаи ҳуқуқро дорад. Зӯровариҳои педагогӣ ин ғайриқонунӣ буда дар системаси маориф манъ карда шудааст. Аксари муҳаққиқон истифодаи зӯровариҳо дар маҷбуркунӣ мебинанд, ки раванди таълимию тарбиявиро низ фаро мегирад. Ҳокимияти педагог бояд меъёри этикӣ дошта бошад ва ҳадди муайяни муоширату муносибатро дар раванди таълим дошта бошад.

АДАБИЁТ

1. Анцупов, А.Я., Шипилов, А.И. Конфликтология: Эксмо, 2018. - 512с.
2. Анцупов, А.Я., Баклановский, С.В. Конфликтология в схемах и комментариях: Учебное пособие. 2-е изд., перераб. - СПб.: Питер, 2016. - 304 с.: ил. - (Серия «Учебное пособие»).
3. Анцупов, А.Я., Шипилов, А.И. Конфликтология: учебник для ВУЗов – 2-е изд., перераб. и доп. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. - 434 с.
4. Анцупов, А.Я., Шипилов, А.И. Конфликтология: Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ, 2009 – 551 с.
5. Анцупов, А.Я., Шипилов, А.И. Конфликтология: Учебник для вузов. 5-е изд. – СПб.: Питер, 2013. – 512с.
6. Анцупов, А.Я., Шипилов, А.И. Словарь конфликтолога/ А.Я. Анцупов, А.И.Шипилов – СПб: Питер, 2017.
7. Анцупов, А.Я., Прошанов, С. Конфликтология: междисциплинарный подход. - М.: Институт военной истории, 2015. - 36с.
8. Анцупов, А. Я., Шипилов, А. И. Конфликтология. Москва, 2000. 551 с.
9. Аралова, М.А. Формирование коллектива ОУ. Психологическое сопровождение. ООО «ТЦ Сфера», 2015.
10. Арламов, А. А. Педагогический риск как проблема методологии социальной педагогики [Электронный ресурс] // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия «Педагогика и психология». 2010. № 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskiy-risk-kak-problema-metodologii-sotsialnoy-pedagogiki>.
11. Артемова, Т.А. Конфликт в организации в процессе стратегического планирования. //Социальный конфликт, 2015. -№2, -с.3-10.
12. Астанов, Д.Ш. Психофизиологические и организационные детерминанты эффективной управленческой деятельности // Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири. 2016. № 3. С. 98-104.

НАҚШИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ВА ВАРЗИШ ДАР ТАШАККУЛИ ТАРБИЯИ МАЪНАВИИ ҶАВОНОН

САТТОРОВ Дилиод Азизхонович – омӯзгори кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва омодагии дифои ҳарбии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, ш. Бохтар, к. С. Раҳимов, тел.: (+992) 903 99 99 66

Мақолаи муаллиф ба нақши муҳими тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар рушди шахсияти одамон ва ҷомеа бо диққат ба ҳислатҳои ахлоқӣ, маънавӣ, ва ҷисмонӣ ишора мекунад. Тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш на танҳо барои беҳтар кардани саломатии ҷисмонӣ, балки барои такмили ҳислатҳои маънавӣ, иҷтимоии шахсият низ аҳамияти калон дорад. Ба туфайли иштироки ғайбонаи ҷавонон дар варзиш, онҳо метавонанд ирода, масъулият, ва қобилиятҳои иҷтимоии худро инкишоф диҳанд, ки ҳамаи ин барои сохтани ҷомеаи солим ва муваффақ мусоидат мекунад.

Барои давлатҳои муосир, ки кӯшиш мекунанд ҷомеаи демократии устуворро ташкил диҳанд, чунин амалҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ҳамчун як заминаи муҳими рушди шахсияти ҷавонон ва дар умум рушди ҷомеа мебошад. Тарбияи ҷисмонӣ дар муносиботи ахлоқӣ ва маънавӣ нақши муҳим мегузорад, ки шеваҳои бозӣ ва рақобат метавонанд ба рушди ҳислатҳои ахлоқии ҷавонон кӯмак кунанд.

Вожаҳои асосӣ: Тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, рушди шахсияти иҷтимоӣ, ҷавонон, маънавият ва ахлоқ, ҳадафҳои миллӣ ва давлатӣ.

РОЛЬ ФИЗИЧЕСКОЙ ВОСПИТАНИИ И СПОРТА В ФОРМИРОВАНИИ ДУХОВНОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ

САТТОРОВ Дилшод Азизхонович – преподаватель кафедры физической культуры и подготовки к военной обороне Бокhtarского государственного университета имени Насира Хусрава, г. Бокhtar, ул. С. Рахимова, **тел.:** (+992) 903 99 99 66

В статье автора указывается на важную роль физической культуры и спорта в развитии личности людей и общества с акцентом на моральные, духовные и физические качества. Физическая культура и спорт имеют большое значение не только для улучшения физического здоровья, но и для совершенствования нравственных, социальных качеств личности. Благодаря активному участию молодежи в спорте они могут развивать свою волю, ответственность и социальные способности, что способствует построению здорового и успешного общества.

Для современных государств, стремящихся сформировать стабильное демократическое общество, такие занятия физической культурой и спортом являются важной основой развития личности молодежи и развития общества в целом. Физическое воспитание играет важную роль в морально - нравственных отношениях, где игровые и соревновательные режимы могут помочь развить моральные качества молодых людей.

Ключевые слова: физическая культура и спорт, развитие социальной идентичности, молодежь, духовность и нравственность, национальные и государственные цели.

THE ROLE OF PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS IN THE FORMATION OF SPIRITUAL EDUCATION OF YOUTH

SATTOROV Dilshod Azizkhonovich – teacher of the Department of Physical Education and Preparation for Military Defense, Bokhtar State University named after Nasir Khusrav, Bokhtar, S. Rakhimov Street, **phone:** (+992) 903 99 99 66

The author's article points out the important role of physical culture and sports in the development of the personality of people and society with an emphasis on moral, spiritual and physical qualities. Physical culture and sports are of great importance not only for improving physical health, but also for improving the moral and social qualities of the individual.

Thanks to the active participation of young people in sports, they can develop their will, responsibility and social abilities, which contributes to the construction of a healthy and

successful society. For modern states seeking to form a stable democratic society, such physical culture and sports are an important basis for the development of the personality of young people and the development of society as a whole. Physical education plays an important role in moral and ethical relations, where game and competitive modes can help develop the moral qualities of young people.

Keywords: *physical education and sports, development of social identity, youth, spirituality and morality, national and state goals.*

Накши тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар рушди ҳаёти ҷамъиятии кишварҳои муосир, ки дар роҳи таъсиси ҷомеаи демократӣ қарор доранд, хеле муҳим аст. Иштироки ғаёлонаи ҷавонон дар раванди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ нақши калидӣ дар амалӣ кардани ҳадафҳои милливу давлатӣ мебозад. Дар ин замина, тарбияи насли худшинос ва ватандӯст, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақвияти истиқлоли давлатӣ қарор доранд, таъсири мусбӣ ба муҳити фарҳангӣ ва иҷтимоии ҳар кишвар мерасонад. Тарбияи ҷисмонӣ, ки як ҷузъи муҳими фарҳанги ҷамъиятӣ мебошад, ба таҳким ва ҳифзи саломатӣ равона шуда, ҳамчун восита барои рушди ҳамаҷонибаи шахсият, ҳам дар ҷиҳати ҷисмонӣ ва ҳам маънавӣ, амал мекунад. Он ҳамчун як маҷмӯаи арзишҳо, дониш ва меъёрҳои ба ҳисоб меравад, ки барои беҳбудии сифатҳои ҷисмонӣ, рӯҳӣ ва ахлоқӣ истифода мешаванд. Мақсади асосии тарбияи ҷисмонӣ ин баён кардани роҳҳои беҳтар кардани ҷисм ва ташаккул додани қобилиятҳои ҷисмонии ҳар як фард мебошад, ки дар ҷараёни он, ҳамзамон, сифатҳои ахлоқӣ ва маънавӣ ҳам таҳким меёбанд. Аз ин рӯ, тарбияи ҷисмонӣ на танҳо ба рушди ҷисмонӣ, балки ба омодагии ҳар як шахс барои ғаёлиятҳои самарабахш дар ҳама соҳаҳо, аз ҷумла меҳнат ва дигар бахшҳои ҳаёт, кӯмак мерасонад. Ҳамагӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва ахлоқӣ шахсияти ғаёли иҷтимоиро ташкил медиҳад, ки барои пешрафти ҷомеа ва кишвар аҳамияти бузург дорад. Дар ғаёлияти амалии одамони ибтидоӣ, муносибатҳои арзишӣ ва ғояҳо дар як вақт бо муносибатҳои маърифатӣ ба вучуд омадаанд [1, с.18]. Барои татбиқи ин ҳадафҳо дар тарбияи ҷисмонӣ, маҷмӯи вазифаҳои мушаххас ва умумитарғимӣ ҳал карда мешаванд, ки бисёрҷонибаи тарбияро ҳамчун раванд инъикос мекунанд, аз ҷумла марҳилаҳои рушди синну соли тарбиягирандагон, сатҳи омодагӣ ва шароити расидан ба ҳадафҳои гузошташударо дарбар мегиранд. Ин раванди тарбия ба шахсияти комил ва мутавозини ҳар як кӯдак равона шудааст.

Дар раванди тарбия, ба тарбияи ҷисмонии шахс диққати махсус дода мешавад, зеро ин ба рушди умури ҷисмонӣ ва ахлоқӣ, ҳамчунин ба ташаккули ирода ва интизом кӯмак мерасонад. Намуди ахлоқии шахс, инчунин ирода ва садоқати ӯ аз бисёр ҷиҳатҳо аз ӯ вобаста аст, ки дар натиҷа метавонад бо қувваи иродаи устувор ба муваффақиятҳои шахсӣ ва иҷтимоӣ расад. Аз кӯдакӣ ба тарбияи ҷисмонӣ шурӯъ кардан мувофиқи мақсад аст, зеро кӯдак аз синни хурдсолӣ ба таври ҳамоҳанг рушд мекунад, масъулиятро меомӯзад, ирода ва устуворӣ ба даст меорад, ки баъдтар ба ӯ имкон медиҳад, ки шахсияти ҳамаҷониба инкишоф ёбад ва дар ҳаёти оянда ҳамчун як шахсияти бозғамимод ва мустақил амал кунад. В.М. Качашкин дар китоби худ “Физическое воспитание в начальной школе” қайд кардааст, ки ягон намуди меҳнати ҷисмонӣ ҷойи машқҳои ҷисмониро иваз карда наметавонад. Машқҳои ҷисмонӣ ба узвҳои дохилию берунии инсон аҳамияти бузург доранд [2, с. 12]. Дар мавриди вазифаҳои мубрами тарбияи ҷисмонӣ, ки таъсир ба мундариҷаи маънавӣ ва ахлоқии шахс доранд, метавон як қатор вазифаҳоро ҷудо кард. Ин вазифаҳо ба рушди ҳислатҳои маънавӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоии шахс таваҷҷуҳ намуда, барои ташаккул ва тараққиёти он мусоидат мекунанд. Аз ҷумла:

1. **Тарбияи наҷамандӣ ба тарзи ҳаёти солим** — ин вазифа ба шахс кумак мекунад, ки бо риояи принципҳои солим, ғаёлияти ҷисмонӣ ва ғизоии дуруст ба беҳдошти бадани худ ва солимии умумӣ диққат диҳад.

2. **Тарбияи коллективизм ва ёрии мутақобилаи дӯстона** — ин вазифа барои рушди ҳисси ҳамҷаворӣ инсонҳо, қобилияти кор дар гурӯҳ ва кӯмак ба якдигар дар муҳити коллективӣ аҳамият дорад.

3. **Тарбияи оштинопазирӣ ба беадолатӣ ва беинсофӣ** — ин вазифа ба шахс омода кардани ӯ барои муқобила бо рафтори ноодилона ва ҳимоят аз адолат ва инсоф мебошад.

4. **Ташаккули эҳтиёҷоти кӯдакон ба машқҳои мунтазами тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш** — ин вазифа кӯмак мекунад, ки кӯдакон эҳсоси муҳими машқҳои ҷисмонӣ ва варзиширо дарк кунанд ва онро дар ҳаёти рӯзмарра қабул намоянд.

5. **Тарбияи сифатҳои ирода, худтанзимкунӣ, далерӣ, қобилияти таҳаммули мушкilot** — ин вазифа бо вучуди душворихо ва монеаҳо кӯмак мекунад, ки шахс дар роҳҳои гуногун устувор ва қавӣ боқӣ бимонад.

6. **Тарбияи малакаҳои худидоракунии саломатӣ, рушди ҷисмонӣ, тарбияи ҷисмонӣ ва варзишӣ** — ин вазифа шахсро барои нигоҳ доштани саломатӣ ва ба беҳтарин ҳолат овардани ҷисм ва рӯҳ кумак мекунад.

Аммо муҳим аст, ки фаҳмем, ки танҳо машқҳои ҷисмонӣ барои нигоҳ доштани бадан дар ҳолати хуб барои тарбияи ҳислатҳои ахлоқӣ ва маънавии шахс кофӣ нестанд. Тарбияи ҷисмонӣ танҳо дар якҷоягӣ бо тарбияи ахлоқӣ, меҳнатӣ, ақлӣ, эстетикӣ ва омӯзиш метавонад ба рушди ҳамоҳангии шахсият ва сифатҳои маънавии он мусоидат кунад. Ин маъзарат ва кӯмак ба ташаккул ва нигоҳ доштани равнатиносии, ахлоқ ва ахлоқияи ҷисмонӣ ба шахс бояд як раванд бошад, ки дар ҳама ҷабҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва шахсият амал мекунад.

Иҷрои маҷмуи ин вазифаҳо дар ҳаёти рӯзмарра инсонҳо як шеносии амиқ ва маърифати оддӣ ва ахлоқиро таъмин мекунад, ки ниҳоят ба беҳбуди ҳамаҷониба ва рушди шахсият мусоидат мекунад. Варзиш имконият медиҳад, ки шахсият дуруст ва комил ташаккул ёбад. Тарбияи ахлоқӣ тавассути тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар шакли бозӣҳо, мусобиқаҳо ва фаъолиятҳои гурӯҳӣ амалӣ карда мешавад, ки дар он ҳислатҳои шахсият, ба монанди ирода, ҷасорат, интизом, масъулият ва тобоварӣ инкишоф меёбанд. Тарбияи меҳнатӣ дар машқҳои ҷисмонии зиёде, ки ба инсон воғузур карда мешаванд, ба инъикоси он кӯмак мерасонад. Ин машқҳо баданро ба кор одат медиҳанд, инсонро тобовар, сабрпеша ва мақсаднок мегардонанд. Машқҳои ҷисмонӣ ҳатман бояд дар мавзӯҳои хушбоду ҳаво, тозаю озода, майдончаҳои варзишӣ ва бо либосҳои лавозимоти варзишӣ гузаронида шаванд [3, с. 60]. Ҳамин тариқ, дар натиҷаи фаъолияти варзишӣ ва бориҳо ба дӯш гирифтани, шахсият ҳам аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва ҳам аз ҷиҳати рӯҳӣ ба намудҳои гуногуни кор тоб меорад. Бешубҳа, сарбории тӯлонӣ, ки инсон дар рафти варзиш ва машқҳои ҷисмонӣ таҳаммул мекунад, таҳаммулпазирии стрессро афзоиш медиҳад, ки ин қобилият дар ҷараёни таълим ва кор хеле зарур аст. Гузашта аз ин, дар ҷараёни дарсҳо ва машқҳои варзишӣ инсон маҷбур аст, ки қомилан мутамарказ бошад. Ба ин маънӣ, ӯ зехни худро беихтиёр ва дар ҳолати ғайриҷамъшуда тарбия мекунад, маълумотро ба таври дигар қабул мекунад ва натиҷатан хотираи худро беҳтар мекунад. Иҷрои мунтазами чунин фаъолиятҳои ҷисмонӣ дар рушди шахсият нақши муҳими худро мебозад, ки дар навбати худ барои расидан ба муваффақиятҳои шахсӣ ва иҷтимоӣ кӯмак мерасонад. Таълими тарбияи ҷисмонӣ ин ҷараёни мураббатӣ муназзами интиқол ва аз худ кардани донишҳои махсус ва фаъолиятҳои ҳаракатие мебошад, ки ба тақомули ҷисмонӣ ва равонии инсон равона карда шудааст [4, с. 31]. Ҳамин тариқ, тарбияи ақлии шахс низ дар доираи варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ амалӣ карда мешавад. Варзиш ба шахс кумак мекунад, ки на танҳо бадани худро, балки ақли худро низ тарбия кунад. Маъмулан, машғулият бо варзиш барои шахс як раванди амиқ ва маънавӣ мебошад, ки дар он шахс беҳтар кардани қобилиятҳои ҷисмонӣ ва ақлӣ, ҳамзамон ба худ шукӯҳ ва эътимод пайдо мекунад.

Ниҳоят, биед дар бораи ҷузъи эстетикӣ тарбияи ҷисмонӣ сӯҳбат кунем. Одамон дар аксари ҳолатҳо бо хоҳиши худ дар оина ба варзиш машғул мешаванд, ки бо ҳар як машқ ва амал дар майдон, оҳиста-оҳиста сифати бадани худро беҳтар месозанд. Ин раванд ба шахс ёрӣ медиҳад, ки симои зебо ва боварибахши худро созад, ки барои ӯ ба мақсади шахсӣ ва беҳтар кардани эҳсоси худ ёрдам мерасонад. Аз ин рӯ, варзиш на танҳо барои беҳтар кардани саломатӣ, балки барои рушди ҷисмонии шахс ва эътимоди ӯ ба худ низ муҳим аст. Ҷаҳони маънавӣ ва ҷисмонии замони муосирро, бе саломатӣ ва ҷисму ҷони пурқувват тасаввур кардан ғайри имкон аст [5, с. 17]. Бояд қайд кард, ки баъзе намудҳои

варзиш қобилияти лаззат ва эстетикии бештар доранд. Масалан, ракс, гимнастика, фигуристӣ ва дигар намуди варзиш, ки дар онҳо эстетика ва ҳислатҳои бадеӣ нақши муҳим мебозанд. Бо машғул шудан ба чунин фаъолиятҳо, шахс ба ташаккули завқи худ ва тасаввуроти зебо таъсири амиқ мерасонад. Ҳар як ҳаракат ва амали гимнастикӣ ё рақсӣ бояд бо диққат ва ҳусни тадбир анҷом ёбад, ки ин ба тарбияи зебоии нафс ва бадани инсон мусоидат мекунад.

Тавре ки қаблан гуфта шуд, варзиш ва машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ барои ташаккули ҳислатҳои шахсият, роҳбарӣ, омодагии маънавӣ ва ҷисмонӣ ба ҳолатҳои гуногуни руҳӣ ва равонии ҳаёт ҳамчун майдони мувофиқ хизмат мекунад. Ин маъзарат ва кӯмак ба шахс дар мутамарказ шудан ва рушд кардани қобилиятҳои руҳӣ ва ҷисмонӣ аст. Аз ин рӯ, варзиш на танҳо ба беҳбудии ҷисмонӣ, балки ба рушди маънавӣ ва эстетикии шахсият низ таъсир мерасонад. Инсон қобилияти нишон додани ҳислатҳои иродаи худ, тобоварӣ ва устувории худро маҳз дар дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ ба даст меорад. Ғайр аз он, варзиш шахсро меомӯзонад, ки қувваи худро дуруст ҳисоб кунад ва дар вақти маҳдуд бо самарайи баланд амал намояд. Вақте, ки шахс барои расидан ба мақсади муайян кӯшиш мекунад, ӯ на танҳо ҷисман, балки маънавӣ ва психологӣ худро низ таҳрик медиҳад.

Биёед бубинем, ки тарбияи ахлоқии шахс тавассути машғулиятҳои ҷисмонӣ бо кадом усулҳо сурат мегирад. Барои рушди ҳислатҳои маънавии шахс ҳангоми машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ду усули асосӣ истифода мешаванд: **бозӣ** ва **рақобат**. Усули бозӣ бештар ба рушди хушёрӣ, қувват, суръат, ихтироҷкорӣ, мустақилият ва ташаббускорӣ равона шудааст. Дар чараёни бозӣ, шахс на танҳо қобилиятҳои ҷисмонӣ, балки ҳислатҳои маънавии худро низ ба таври амиқ инкишоф медиҳад, зеро ҳар як вазъият дар бозӣ як муаммои нав ва талаботи нав дорад. Илова бар ин, бояд қайд кард, ки дар рафти бозӣ ва рақобат, интизоми огоҳона ва коллективизм рушд мекунад. Маъзарат ва кӯмак ба ҳамкорӣ дар гурӯҳ, эҳтиром ба қоидаҳо ва меъёрҳои варзишӣ, инчунин таваҷҷуҳ ба мақсади умумӣ ва ҳамчаворӣ гурӯҳӣ, як қисми муҳимтарини тарбияи ахлоқии шахсият мебошад. Дар натиҷа, шахс фаҳмиши амиқтаре аз арзишҳо ва ҳислатҳои ахлоқӣ, ба монанди масъулият, шодмонӣ аз муваффақиятҳои гурӯҳӣ ва эътибори мутақобил пайдо мекунад.

Яъне, ҳама чизҳое, ки ба инсон дар марҳилаҳои аввали иҷтимоикунонӣ ва ташаккули шахс зарур аст, маҳз дар чараёни бозӣ ба даст оварда мешаванд. Аз ин рӯ, маълум аст, ки усули бозӣ дар қор бо кӯдакон афзалтар аст, зеро бозӣ барои кӯдак осонтар ва табиӣ мебошад. Бозӣ ҳамчун усул имкон медиҳад, ки кӯдакон аз нав бо муҳити атроф ва дигарон шинос шаванд, ҳислатҳои ахлоқии худро ташаккул диҳанд ва дар муҳити бозӣҳо ин чараёнро бо хурсандӣ ва ҷалбшавӣ идома диҳанд.

Илова бар ин, усули бозӣ барои кӯдак осонтар аст, дар муқоиса бо рақобат. Чаро усули рақобатро кӯдакон душвор меҳисобанд? Хусусияти фарқкунандаи усули рақобат дар он аст, ки мубориза барои пешсафӣ ва муваффақият ба ҷои шодмонӣ ва таъмини рушди шахсият метавонад стресс ва фишори иловагӣ эҷод кунад. Омили рақобат заминаи маҳсуси эҳсосиро ба вуҷуд меорад, ки ба ҳадди аксар расонидани имкониятҳои бадан мусоидат мекунад, аммо кӯдаки хурдсол метавонад бо ин эҳсосот ва талаботҳои ҷиддии рақобатӣ мубориза набарад. Ин раванд метавонад ба эҳсоси ноқоимӣ, дилсардӣ ва ҳатто тарс аз шикаст дар мусобиқа оварда расонад.

Баръакс, истифодаи ин усул дар қор бо кӯдакон қатъиян манъ кардан лозим нест, балки онро бояд тадриҷан ва бо эҳтиёт омода кард. Маъзарат ва ёрӣ дар омодагии маънавии кӯдакон барои мусобиқаҳо ва рақобатҳо кӯмак мекунад, ки онҳо яқин бо дигарон дар муҳити рақобатӣ камтар ба фишор дучор шаванд. Ҳар як мусобиқа шахсро дар назди зарурати ҳадди имкон додани имкониятҳои худ меғузорад ва дар айни замон талаб мекунад, ки шахс дар ҳолатҳои душвортарин, ки қарорҳо ва амалиёти зудро талаб мекунад, худро собит ва устувор нигоҳ дорад. Ба ин тартиб, рақобат ба рушди ҳислатҳои шахсият, инчунин қобилиятҳои маънавӣ ва ҷисмонӣ кӯмак мерасонад, ки дар зиндагии оянда муфид хоҳанд буд. Усули рақобатпазир қобилияти худдорӣ, фидокорӣ ва қатъиятро тарбия мекунад. Вақте ки инсон дар рақобат иштирок мекунад, ӯ на танҳо

барои бурд талош мекунад, балки дарк мекунад, ки роҳ ба муваффақият ба воситаи маҳорати нав ва дастовардҳои шахси меғузарад. Ба ҳамин тартиб, рақобат дар бозии варзишӣ ё дигар намудҳои фаъолият ба шахс кӯмак мекунад, ки худро дар ҳолатҳои душвор ба роҳ монда, таҳаммул ва иродаи қавиро ба вучуд орад.

Унсuri махсусан муҳим дар рушди шахсият дар тарбияи ҷисмонӣ сифати муносибати мураббӣ бо донишҷӯ мебошад. Муҳим аст, ки муносибат дар шеваи эҳтиром ва фаҳмиши тарафайн аст, ки метавонад ҳавасмандии донишҷӯро зиёд кунад. Мураббӣ бояд, пеш аз ҳама, як шахсияти муътабар ва "меъери" интизом ва дақиқият бошад. Вай бояд ҳамчун намунаи шахсият барои донишҷӯҳояш хидмат кунад, ки онҳоро ба сӯи мақсадҳои амиқтар ва худсафо талқин мекунад. Дар ин ҳолат, таъсири мусбати тарбияи ҷисмонӣ ба шахсият эҳсос мешавад.

Таъсири мусбати тарбияро танҳо дар шароити дуруст ва пурсамари фаъолияти педагогӣ интизор шудан лозим аст. Масалан, вақте ки муаллим мисолҳои ахлоқӣ меорад ё машқҳои меҳнатӣ, ки аз донишҷӯ талаб мекунад, ки онҳо ба ҳудашон ва имкониятҳои худ риоя кунанд ва ба мақсадҳо ноил шаванд. Таъсири тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ба шахс барои такмил додани қобилият ва сифатҳои шахсии онҳо кӯмак мекунад, ки дар ниҳоят ба рушди ҳамаҷонибаи онҳо оварда мерасонад. Ҳамин тариқ метавон гуфт, ки нақши тарбияи ҷисмонӣ дар ташаккули рӯҳонии шахс хеле бузург аст. Инсон бояд қобилияти фикрронии парешон, худдорӣ ва интизомро дошта бошад, то дар зиндагӣ ба муваффақиятҳо ноил шавад. Аммо, танҳо мулоҳиза кардан ва ҳулоса баровардан кофӣ нест; амалан бояд ин ҳулосаҳоро дар ҳаёт татбиқ намуда, ба ҳадафҳои пешбинишуда ноил шавед ва дар роҳ мушкilotро паси сар кунед. Бо ёрии таълими дурусти ҷисмонӣ ва омӯзиши тарзи ҳаёти солим ба ин мақсадҳо ноил шудан мумкин аст.

Аз ин ҷост, ки робитаи зич байни таълими ҷисмонӣ ва рӯҳӣ аст. Танҳо дар сурати ҳамоҳангии комил байни ин ду, мо метавонем интизор шавем, ки шахс на танҳо аз ҷиҳати ҷисмонӣ, балки аз ҷиҳати маънавӣ низ ба як сутун баланд хоҳад расид. Аз ин рӯ, тарбияи ҷисмонӣ на танҳо барои беҳтар кардани саломатӣ, балки барои ташаккули шахсияти пурсамар ва таҳкими хислатҳои ахлоқии шахсият нақши калидӣ дорад. Давлат ва ҷомеа ба насли солиму нурӯманд дар ҳамаи давраи замонҳо эҳтиёҷ дорад. Аз ин сабаб тарбияи ҷисмонӣ яке аз самтҳои афзалиятноки тарбияи насли наврас мебошад. Дар солҳои истиқлолият Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тарбияи ҷисмонии ҷавонони кишвар корҳои зиёдеро ба анҷом расонид. Мисоли равшани ин соҳтмони ҳазорҳо иншооти варзишӣ дар шаҳру ноҳияҳои кишвар мебошад [6, с. 259]. Нақши тарбияи ҷисмонӣ дар рушди одами муосир на танҳо дар ҳифзи саломатӣ ва шакли ҷисмонӣ, балки дар ташаккул ва тақвияти хислатҳои шахсиятӣ, иҷтимоӣ ва психо-эмотсионалӣ хеле муҳим аст. Тарбияи ҷисмонӣ на танҳо ба шахс кӯмак мекунад, ки ҷисман дар ҳолати хуб қарор гирад, балки инчунин равшанро қавӣ мегардонад, аз ҳисоби ин ҷо хислатҳо ва фазилатҳои, ки барои зиндагии муваффақ заруранд, ба мисли истодагарӣ, иқтидори мубориза барои ҳадаф, қобилияти ҳалли мушкilot, масъулият ва ҳамкории гурӯҳӣ бо ёрии машқҳои коллективӣ ва фаъолиятҳои ҷисмонӣ ташаккул меёбанд.

Тарбия ва рушд дар чараёни машқҳо, ки дар муҳити муосир бо намуди гуногун дарсҳо ва варзишҳои гурӯҳӣ ва шахсӣ амалӣ мегарданд, на танҳо узви ҷисмонӣ, балки ҷиҳатҳои иҷтимоии инсонро низ таҳия мекунад. Бо иҷрои фаъолияти ҷисмонӣ, шахс метавонад аз як тараф қобилияти худ барои расидан ба мақсадҳо беҳтар кунад, ва аз ҷониби дигар, тавассути ҳамкорӣ ва муносибатҳои иҷтимоӣ, дониш ва ғояҳои муҳимро ҳамроҳ бо дигарон амалӣ созад. Рушди пайвасти ҷомеа ва давлат, инчунин таъмини зиндагии шоистаю арзанда барои ҳар як шаҳрванди он, аз сатҳи қобилият ва маърифати касбии ҷавонон ва ахлоқи онҳо бармеояд. Агар ин гурӯҳҳои муҳими иҷтимоӣ намоён ва фаъол набошанд, амалӣ сохтани ояндаи дурахшон ва пешравии ҷамъият ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, муҳим аст, ки ҳар як фард дар ҷомеа масъулиятшинос бошад ва кӯшиш кунад, ки дараҷаи одоби шахсӣ ва касбии худро баланд бардорад.

Дар ҳамин замина, роҳнамоии ҷавонон ба роҳи дуруст ва муваффақиятҳо яке аз унсурҳои калидӣ дар таҳия ва омодагисозии мутахассисони замони муосир ба ҳисоб меравад. Ба тарбияи ҷисмонӣ ҷалб ва ҳидоят кардани онҳо дар самти афзалиятҳои

ахлоқӣ, касбӣ ва иҷтимоӣ, барои таъмини рушди устувор ва муваффақияти тамоми ҷомеа аҳамияти махсус дорад. Баъзе ҷавонон ояндаи худро дар соҳаи варзиш мебинанд ва бо кӯшиш ва талошҳои пайгирона ба комёбиҳои баланд мерасанд. Варзиш дар даҳсолаҳои ахир хеле инкишоф ёфта, дар сатҳи сифати ҷабҳаи худ дар тамоми ҷаҳон пешравӣ кардааст. Агар то қабл варзиш асосан дар кишварҳои саноатӣ рушд мекард, акнун он дар кишварҳои дурудароз ва ҷаҳони сеюм низ ба таври назаррас мустаҳкам шуда истодааст.

Рушди варзиш, авалан, вобаста аст ба варзишгарон, ки барои расидан ба муваффақият кӯшиш мекунанд, ва, дуюм, ба ширкатҳо ва созмонҳои варзишӣ, ки бо маблағгузорӣ ва сармоягузорӣ ба ин соҳа кӯмак мерасонанд.

Дар натиҷа, дар арафаи пешрафт ва маъруфияти бештар ва бештар як намуди варзиш, варзишгарони бомаҳорат соҳиби шароити беҳтари зиндагӣ ва мақоми баланди иҷтимоӣ мегарданд. Ин имкон медиҳад, ки онҳо ба як зиндагии пурқувват ва муваффақ расанд, ки не танҳо ба варзиш, балки ба дигар соҳаҳои ҳаёти онҳо низ таъсир мерасонад. Ҳар сол сохта ва ба истифода дода шудани толорҳо ва майдонҳои варзишӣ таъсири калон ба тарғиби тарзи ҳаёти солим, ташвиқи наврасон ва ҷавонон барои машғул шудан ба варзиш ва инчунин раванди иҷтимоии онҳо мерасонад. Ин майдонҳо имконияти фароҳам меоранд, ки ҷавонон ба варзиш рағбат пайдо кунанд, ки, дар навбати худ, ба рушди соҳаи варзиш ва таъмини саломатии ҷамъият мусоидат мекунад. Рушди варзиш ва машғул шудани одамон ба тарбияи ҷисмонӣ бо сатҳи зиндагии мардум робитаи мустақим дорад, зеро яққоя бо беҳтар шудани шароити зист, одамон майл ба тарзи ҳаёти солимро бештар эҳсос мекунанд.

Машғул шудан бо варзиш, хусусан барои ҷавонон, на танҳо барои саломатии шахсӣ, балки барои пешрафти умумии давлат ва миллат хеле муҳим аст. Варзиш воситаи муассири баланд бардоштани сихатмандӣ ва тарғиби тарзи ҳаёти солим мебошад, ки метавонад ба тақвияти дӯстии байни мардум ва муаррифии давлат дар арсаи ҷаҳонӣ мусоидат кунад. Вай дар ҳаёти иҷтимоии миллий ва байналмилалӣ нақши бузурге мебозад, ки дар навбати худ, манфиат ва шӯҳрати кишварро баланд мебардорад. [7]. Хулоса, машғул шудани ҷавонон ба варзиш ва тарбияи маънавии онҳо барои рушди ҷомеа ва давлат аҳамияти калидӣ дорад. Дастовардҳои варзишгарон дар мусобиқаҳои байналмилалӣ на танҳо мақоми давлатро дар арсаи минтақавӣ ва ҷаҳонӣ мустаҳкам мекунад, балки ба баланд бардоштани ҳисси масъулият, ғаъолият ва ватандӯстии ҷавонон низ таъсири бузург мерасонад. Варзиш, ҳамчун воситаи тарбияи ҷисмонӣ ва маънавӣ, ба ташаккул ва таҳкими арзишҳои худшиносӣ ва ифтихори миллий дар байни ҷавонон мусоидат мекунад, ки дар натиҷа, онҳо дар оянда на танҳо дар соҳаи варзиш, балки дар дигар бахшҳои ҳаёт низ бо иқтидор ва масъулиятшиносӣ иштирок мекунанд.

АДАБИЁТҲО

1. Анисимов, С. Ф.. Введение в аксиологию. Учебное пособие для изучающих философию, 2001г.
2. Качашкин, В.М. Физическое воспитание в начальной школе. Пособие для учителей. Москва “Просвещение” 1983 г.
3. Качашкин, В.М. Методика физического воспитания. Москва “Просвещение” 1980 г.
4. Вайнбаум, Я. С. Гигиена физического воспитания и спорта. - М.: Академия, 2002. - 156 с.
5. Зиндагии ибратомӯз/мураттиб, муҳаррир ва муаллифи сарсухан С.И. Шарипов,- Бохтар; “Матбаа-С”, 2024.-72с.
6. Концепсияи миллии тарбия – асоси тарбияи насли созандаю бунёдкор. /Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-методӣ. Хучанд: “Дабир”, 2021. – 492 с.
7. Суҳанронии дар мулоқот бо ҷавонони кишвар. Суроғи электронӣ: <http://president.tj/node/25799> (Санаи мурочиат 13.06.2021 с.).

ШАХСИЯТИ ОМУЗГОР ҲАМЧУН ОМИЛИ МУҲИММИ ТАШАККУЛИ
ТАФАККУРИ АХЛОҚИИ ДОНИШЧҶҶН

ТАЛБАКОВА Навбаҳор Курбоновна – омӯзгори кафедраи педагогикаи факултети педагогика ва варзиши Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, ш. Бохтар, к. Айнӣ, 67

Шахсияти омӯзгор, бешубҳа, дар ташаккули тафаккур ва тарбияи маънавии донишчҷҶн нақши муҳим дошта, дар муассисаҳои таҳсилоти касбӣ чун омили калидии раванди таҳсил ва таълиму тарбия арзёбӣ мешавад.

Омӯзгор шахсияте мебошад, ки зимни фаъолият таваҷҷуҳи вай ба ҳама чиз, ҳам ба соҳаи фанни худ ва ҳам ба масъалаҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ равона карда мешавад. ДонишчҷҶро на танҳо таваҷҷуҳи ахлоқии омӯзгор ба масоили иҷтимоӣ, балки нури ахлоқии вай, ки бо истифода аз он ғояҳои худро ҳимоя намуда, фарҳанг ва рафтори худро чун намуна ба донишчҷҶ пешниҳод месозад, тарбия мекунад, ки масъалаи мазкур дар мақола мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: омӯзгор, донишчҷҶ, таҳсилоти касбӣ, фаъолияти педагогӣ, омили инсонӣ, раванди таҳсил, таълиму тарбия.

ЛИЧНОСТЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ
ЭТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ

ТАЛБАКОВА Навбаҳор Курбоновна - преподаватель кафедры педагогики факультет педагогики и спорта Бокhtarского государственного университета имени Насира Хусрава, г. Бокhtar, ул. Аини, 67

Личность педагога, несомненно, играет важную роль в формировании мышления и духовном воспитании студентов и считается ключевым фактором учебно-воспитательного процесса в учреждениях профессионального образования.

Учитель – это человек, внимание которого во время работы сосредоточено на всем, как в своей области изучения, так и в социально-культурных вопросах. Ученик воспитывается не только нравственным вниманием учителя к социальным проблемам, но и его моральной силой, которую он использует для защиты своих идей и представления своей культуры и поведения в качестве примера своим ученикам, что и является вопросом, анализируемым в статье.

Ключевые слова: учитель, студент, профессиональное образование, педагогическая деятельность, человеческий фактор, образовательный процесс, образование и воспитание.

THE PERSONALITY OF THE TEACHER AS AN IMPORTANT FACTOR IN THE
FORMATION OF STUDENTS' ETHICAL THINKING

TALBAKOVA Navbakhor Kurbonovna – Lecturer, Department of Pedagogy, Faculty of Pedagogy and Sports, Bokhtar State University named after Nasir Khusrav, Bokhtar, Aini Street, 67

The personality of the teacher undoubtedly plays an important role in the formation of students' thinking and spiritual education and is considered a key factor in the educational process in vocational education institutions.

A teacher is a person whose attention during work is focused on everything, both in his field of study and in socio-cultural issues. The student is educated not only by the teacher's

moral attention to social problems, but also by his moral strength, which he uses to defend his ideas and present his culture and behavior as an example to his students, which is the issue analyzed in the article.

Keywords: *teacher, student, vocational education, pedagogical activity, human factor, educational process, education and upbringing.*

Дар шароити муосир омӯзиш ва таҳқиқи нақши омили инсонӣ дар таъмини рушди ҷомеа, аз ҷумла дар раванди ташаккули одами нав, шахсияти дорои хислатҳои арзандаи маънавӣ муҳим арзёбӣ шуда, масъалаи мазкур мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор гирифтааст. Ҷомеа ҳамеша ба таълиму тарбия ниёз дошта, дар ин раванд нақш ва мақоми омӯзгор ҷойҳои хоссаи худро дорад. Бинобар ин, ҳар андоза омӯзгор бо худ бештар қор кунад, дар таълим ва тарбия мустақилият ва эҷодкорӣ зоҳир намояд, ба ҳамон андоза бештар ба шогирдони худ таъсир мерасонад ва тавонмандии ахлоқӣ – эстетикӣ онҳоро ташаккул медиҳад.

Бояд зикр намуд, ки объекти асосии идоракунии раванди ахлоқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ коллективи донишҷӯён ба ҳисоб меравад. Дар доираи коллектив тарбия ҷанбаи ҳадафмандонаро ба худ мегирад ва кумак мерасонад, то ин ки ҳар як аъзои коллектив дар худ сифатҳои ахлоқӣ барои ҷомеа қобили қабулро парварда тавонад.

Дар айни замон, чунин муносибат метавонад ба он оварда расонад, ки омӯзгор, куратор роҳ ва воситаи таъсиррасонии тарбиявино интиҳоб карда, бояд ба намуди «миёнаи» шахсият ва талаботи умумии ахлоқӣ самтгирӣ кунад, на ба донишҷӯёни дорои хислати гуногун.

Субъекти идоракунии раванди ахлоқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ташкилотҳои ҷамъиятӣ, тамоми коллективи педагогӣ ва донишҷӯӣ мебошанд. Ин ки коллективи донишҷӯён субъект ва объекти идоракунӣ мебошад, бо тасаввурот дар бораи ахлоқ чун муносибатҳои субъективӣ ва объективӣ, фаъолияти иртиботӣ ва самтгирӣшуда ба ҳамбастагии иҷтимоӣ, зидият надорад.

Вазифаҳои субъект барои баланд бардоштани натиҷаи идоракунии равандҳои ахлоқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти касбиро метавон аз рӯи чанд самт муайян кард. Қабл аз ҳама, бояд нақши маърифати ахлоқӣ дар раванди таълимро тақвият бахшид. Тарбия дар раванди таълим аз тариқи идоракунии фаъолияти донишҷӯ амалӣ мешавад, ки дар натиҷаи он таъдбири иттилоотӣ ахлоқӣ ба сифатҳо ва эътиқоди шахсият ба амал меояд. Бо вучуди муҳимияти маърифати ахлоқӣ, ки ба шахсият дахл дорад, рафтори амалӣ боз ба ҷанбаи эҳсосоти шахсият муайян карда мешавад.

В.А. Сухомлинский навишта буд: «Бадеӣ карда гӯем, фарҳанги эҳсосот скрипкаӣ (ғижжаки) дуруст ҷуршуда аст. Фақат вақте ки скрипка ҷур бошад, бо он метавон навохт. Фақат вақте ки инсон ҳарфҳои фарҳанги эҳсосотро аз худ кард, ӯро метавон тарбия намуд». [7, с. 172]

Дар бораи чунин тавсияҳо сухан гуфта, бояд дар назар дошт, ки раванди таълим аз рӯйи ҳар як ҷанба ба шахсият вобаста мебошад, яъне дар ташаккули мутахассиси ҷавон нақши ҳалқунандаро таъсири шахсияти педагог ба донишҷӯён мебозад.

Аммо мо ба омӯзгори забони англисӣ тавсия дода, бояд таваҷҷуҳро ба он ҷалб намоем, ки маҳз кадом сифатҳои устод ба донишҷӯён писанд меояд ва ба онҳо таъсири бештар мерасонад.

Пурсишҳои ҷандинбора нишон медиҳанд, ки донишҷӯён дар шахсияти муаллими худ дар навбати аввал, се сифатро ғиромӣ медоранд:

- 1) Донишҷӯён забон ва ҳаёти кишваре, ки забонаш омӯхта мешавад;
- 2) Сатҳ ва сифати баланди ташкил ва баргузориҳои дарс;
- 3) Муносибати инсонӣ бо донишҷӯён.

Зимнан, ин се сифат аз рӯйи шумораи ҷавобҳо мавқеи яхела доранд ва дар баъзе гурӯҳҳо, ҳатто, ба сифати сеюм бартарӣ дода шудааст.

Пас, донишҷӯён дар бораи муносибати инсонӣ ба онҳо сухан гуфта, чиро дар назар доранд?

Агар андешаҳо ва мулоҳизаҳои донишҷӯёнро ҷамъбандӣ намоем, мебинем, ки дар муносибати устод ба донишҷӯён аз ҳама муҳим пешрафти шахсияти донишҷӯ, ғамхорӣ дар бораи вай, боварӣ ба вай ва дар айни замон, талаби одилона ва эътимод ба имкониятҳои вай будааст. Муносибати расмӣ рӯякӣ, муомилаи дағалона, ки ба иззати нафси шахсият ё гурӯҳ мерасад, бадгумонии доимӣ ва нобоварӣ ба имкониятҳои донишҷӯён ба онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Дар чунин мавридҳо аз ҳама таассуфовар ин аст, ки раванди таълим неруи тарбиявии худро аз даст медиҳад, муносибати мутақобилаи педагог ва донишҷӯён ба асоси яккафармонӣ (авторитарӣ) – яъне талаб кардан ва итоат кардан бунёд меёбад. Албатта, дар чунин маврид эътимод ва эҳтиром бо ҳамдигар коҳиш меёбад.

Ана барои ҳамин тавсияҳо оид ба мавзуи мазкур бояд таваҷҷуҳи омӯзгоронро ҷалб намояд. Чунки аксар вақт набудани муносибати одӣ байни омӯзгор ва донишҷӯ бо он шарҳ дода мешавад, ки омӯзгор натавонистааст муносибати дуруст бо донишҷӯёнро барқарор намояд.

Ҳамчунин, барои он ки муносибат бо донишҷӯён дуруст шакл гирад, бояд донишҷӯи муосирро хуб донист, ҷаҳони ботинии вайро дарк намуд, ба вай эътимод дошт, нисбат ба гурӯҳ ва донишҷӯёни алоҳида бояд ғамхор ва дар айни замон, серталаб, ростгӯй ва беғараз буд. Ҳеҷ гоҳ набояд сухани омӯзгор аз амалаш фарқ кунад. Аз ҷумла, мусоҳибаи мо бо донишҷӯён чунин натиҷа дод:

«Омӯзгорон баъзан як чиз меғӯянд, аммо амалу рафторашон дигар хел аст» (менависад як донишҷӯдухтар).

Донишҷӯёнро бояд омӯзонид, на сарзаниш кард:

«Моро намеомӯзонанд, балки сарзаниш мекунанд» (менависад донишҷӯдухтари дигар.)

Доир ба ин масъала бояд барои факултаҳои (ё курсҳои) тақмили ихтисоси муаллимони забони хориҷӣ тавсияҳо таҳия карда шаванд. Хеле муҳим аст, ки дар барномаи ин факултаҳо силсилаи лексияҳо ё курсҳои махсус бахшида ба масъалаҳои муҳими ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвари забонаш омӯхташаванда дохил карда шуда, мутахассисони варзида, арбобони санъат барои хондани лексия даъват карда шаванд. Тавсеаи ҷаҳонбинии омӯзгорони забонҳои хориҷӣ дар ин соҳа ба онҳо барои беҳтар кардани сифати тадрис кумак мерасонад.

Роҳандозии раванди тарбиявӣ, методҳои таъсиррасонӣ ба таври ногузастанӣ бо он вобаста аст, ки кӣ ва чи хел тарбия мекунад. Табиист, ки самаранокии тарбияи ахлоқӣ дар машғулиятҳои забони англисӣ бо шахсияти омӯзгор, обрӯю эътибори вай дар байни одамон, бо намунаи ибрат будани вай барои дигарон муайян карда мешавад.

Обрӯю эътибор дар навбати худ ба андозаи зиёд аз алоқаи воқеӣ ва робитаи тарбиядиҳанда бо одамон вобаста аст, чунки дар масоили тарбияи ростгӯӣ, эътимод ва садоқат аҳмияти махсус доранд. Барои даст ёфтан ба чунин эътимоду ошкоргӯӣ барои омӯзгори забони англисӣ зарур аст, ки на танҳо аз нигоҳи равонӣ (психологӣ) бо ҳар як донишҷӯ муносибати дуруст намояд, балки заминаро барои чунин муносибат пайдо кунад. Дар ин ҷо шакли муошират дар назар аст, ки дар коллективҳои донишҷӯӣ ва дар соҳаҳои муносибати байнишахсӣ маъмул шудааст.

Дар психологияи иҷтимоӣ тақсим кардани муносибатҳои байнишахсӣ дар коллективҳо ба расмӣ ё корӣ ва ғайрирасмӣ ё шахсӣ қабул шудааст. Масалан, ҳангоми гузаронидани машғулиятҳо оид ба забони хориҷӣ робитаи байни муааллим ва донишҷӯён ҷанбаи расмӣ, корӣ дорад. Нақши тарбиявии чунин шакли таълимиро кам накарда, бояд эътироф кард, ки дар он ҷанбаи шахсии муошират амалан вучуд надорад.

Ба мақсади ба даст овардани эҳтиром ва эътимод ва сатҳи баланди обрӯ ва нуфуз бояд иртиботи ғайрирасмиро ба роҳ андохт ва муносибати шахсӣ бо донишҷӯёнро барқарор сохт. Маҳз бо чунин шакли муносибати мутақобилаи шахсияти ҷавон пурратар ошкор мешавад ва имконияти дурии вай аз ахлоқ, тамоюл ва рафтори барои мо бегона бештар мешавад.

Агар донишҷӯён омӯзгорро эҳтиром намоянд, ўро боэътибор шуморанд, пас, дар

мулоҳизаҳо ва дар рафтори амалии худ то андозае ба вай пайравӣ мекунад, худро бо ӯ айният медиҳанд, ки ин ба муваффақияти тарбиявӣ мусоидат мекунад. Барои расидан ба ин мақсад бояд бештар ба тақвияти робитаҳои шахсӣ таваҷҷуҳ зоҳир кард.

Агар чунин набошад, ё муяссар нашавад, натиҷаи таъсири тарбиявӣ чандон хуб нахоҳад буд. Робитаи шахсӣ бо назардошти хусусиятҳои инфиродӣ бояд на танҳо дар раванди дарс, балки бештар берун аз дарс роҳандозӣ шавад.

Дар ин иртибот, проблемаи ҷустуҷӯи роҳҳои хубтари робитаҳои шахсӣ, фароҳам овардани шароит барои шавку рағбати мутақобила, аз ҷумла, дар *муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ ҳангоми таълими забони англисӣ* ба миён меояд.

Метавон суҳбати танҳо ба танҳо ё дар доираи шунавандагони камшумор бевосита ё баъд аз дарсро роҳандозӣ кард. Муоширати берун аз донишгоҳии омӯзгор ва донишҷӯён низ имкон дорад, аммо барои аксарият муаллимон ин ба сабаби серкорӣ ва банд будани онҳо мушкил аст. Бояд ҳамеша дар ёд дошт, ки ҷавонон нисбат ба мағрурӣ, ҳавобаландӣ, киноясуҳанӣ ва насихатгӯйии мағрурона аксуламали боэҳсос нишон дода, ба он назари манфӣ доранд.

Бояд тазаккур дод, ки робитаҳои ғайрирасмӣ дар айни замон, имконият медиҳанд, ки на танҳо дар бораи ҷавонон, балки дар бораи худ низ огоҳӣ дошта бошем. Натиҷабахшии тарбия аз он вобаста аст, ки то кадом андоза омӯзгор огоҳ аст, ки атрофиён ба ӯ чи тавр баҳо медиҳанд.

Бисёриҳо дар бораи таъсир ва нуфузи худ тасаввуроти нодуруст доранд ва таваҷҷуҳ намекунад, ки атрофиён ба онҳо чи гуна баҳо медиҳанд ва чи тавр муносибат мекунад. Маъмулан, дар чунин мавридҳо шахс ба худ беш аз ҳад баҳо медиҳад. Бинобар ин, омӯзгор бояд дар бораи худ ва рафтораш огоҳии хуб дошта бошад, ки ин дар ҷараёни муоширати ғайрирасмӣ, суҳбатҳои ошкорои рафיקона бо ҷавонон, ё бо кумаки рафикони худ ба даст меояд.

Маҳорати таъсиррасонии хуб ба тарбияи ахлоқӣ бо меҳнати пайвастаи эҷодкорона ба даст меояд. Ба чунин муваффақият фақат онҳое даст меёбанд, ки қобилияти тарбиявӣ доранд, дар одамон эҳсоси шоистагӣ ва шарафи инсониро тақвият медиҳанд, ба онҳо кумак мерасонанд, ки мустақил бошанд, дар назди онҳо арзиши воқеии ҳаёти инсонӣ ва фарҳангро боз менамоянд.

Муассирияти фаъолияти амалии омӯзгорон ҳангоми кор бо гурӯҳҳо, рушди худфаъолиятӣ ва ташаббускорӣ зоҳир мешавад. Барои дастрасӣ ба ин ҳадафҳо истифодаи шаклҳои зерин тавсия дода мешавад: мулоқот – суҳбатҳо бо сардорони гурӯҳ доир ба таҳсил, рафтор, интизом, мунтазам гузаронидани маҷлисҳои донишҷӯён барои баррасии масъалаҳои маишӣ, фарҳангӣ – оммавӣ, корҳои ҷамъиятӣ. Ин донишҷӯёни гурӯҳро наздик месозад, фазои мусоидро ба вучуд меоварад, дар онҳо рағбат ба муваффақияти коллективро тарбия менамояд, донишҷӯёнро ба фаъолияти иҷтимоӣ шавқманд месозад, ба рушди интиқод ва худтанқидӣ мусоидат менамояд.

Барқарорсозии иртиботи хуб ва мустаҳкам бо тарбиягирандагон (донишҷӯён) тақвияти эътимод ба тарбиядиҳандаро дар назар дорад. Ва ин маънои онро дорад, ки иттилооте, ки аз муаллим дарёфт мешавад, аз ҷумла, иттилооти дорои аҳамияти ғоявӣ – ахлоқӣ, аз тарафи донишҷӯён чун маълумоти зарурӣ беҳтару хубтар қабул карда мешавад.

Бо назардошти таҳлили таҷрибаи кори омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, ҳамчунин, омӯзиши адабиёти педагогӣ оид ба ин мавзӯ, мо ба ин натиҷа расидем, ки якчанд тарзи чунин сафарбаркуниро ошкор намоем.

Аввалан, бояд он талабот ва сифатҳои нишон дода шаванд, ки зиёии муосир, мутахассиси баландхаттисоси педагогӣ, роҳбари соҳаи маориф дорои он бошанд. Яъне донишҷӯёни имрӯза, ки дар оянда ҳамин мақомро соҳиб хоҳанд шуд.

Сониан, ҷавононро бояд муътақид сохт, ки бояд сари худ хеле боназокатона кор кунанд, ҳанӯз ба қуллаи матлаб нарасидаанд (аз ҷумла, аз нигоҳи худтарбиякунии ахлоқӣ) ва даргумон аст, ки ба қуллаи мурод расанд, чунки ба андозае, ки худро такмил медиҳанд, сатҳи талабот низ беш аз пеш баландтар мешавад.

Севвум, ба донишҷӯён бояд талқин кард, ки роҳи асосии такмил – худтарбиякунии

мунтазам ва бетанафус мебошад.

Тарбияи ахлоқии донишҷӯён дар машғулиятҳои дарсӣ оид ба забони хориҷӣ дар мактабҳои олӣ ду самти асосӣ дорад: боҳамалоқамандии самтгирии касбӣ ва ахлоқии мутахассиси оянда; ва роҳандозии фаъолияти омӯзгор ва донишҷӯ дар асоси назарияи умумии фаъолият.

Амалисозии ин самтҳо бояд ҷанбаи мунтазам ва ҳадафмандона дошта бошад ва бо самтгирии ахлоқии тамоми раванди таълиму тарбияи муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ мувофиқа карда шавад. Тавре ки А.А. Зимняя таъкид менамояд, забони хориҷӣ бар хилофи дигар фанҳои таълимӣ, ҳам мақсад ва ҳам воситаи таълим мебошад. [4, с.25-30]

Барнома оид ба омӯзиши забони англисӣ барои ихтисосҳои ғайризабонии муассисаҳои таълими олӣ омодагии донишҷӯёнро барои хондани адабиёти асл доир ба ихтисос ҷиҳати дарёфти маълумот ва муоширати шифоҳӣ дар ҳаҷми пешбинишуда дар барномаро дар назар дорад. Таҷрибаи кори мо нишон дод, ки бедор кардани шавқу рағбат ба забони хориҷӣ ва фароҳам овардани фазои солими психологӣ дар атрофи он низ як қисми фаъолияти таълимӣ – тарбиявии омӯзгор ва шартӣ баданд бардоштани тарбияи ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ мебошад. Ин ҷо метавон чунин корҳо, монанди созмондиҳии конфаронсҳои илмӣ донишҷӯён, маҳфилҳои мавзӯӣ оид ба забони хориҷӣ, вохӯрӣ бо донишҷӯёни хориҷии таҳсилкунанда дар коллеч ва ғайраро ном бурд.

Ба ақидаи мо, дар кафедра мунтазам ҷоп кардани рӯзномаи деворӣ ва лавҳаҳои гуногун бо маводи ҷолиб ва ранга барои бедор кардани майлу рағбат ба омӯзиши забони хориҷӣ, нақши муайянро бозӣ мекунад.

Тамошо кардани филмҳои ҳуҷҷатӣ ва бадеӣ ба забони хориҷӣ ва баррасии онҳо дар машғулиятҳо низ барои кор дар ин самт ғоиданок хоҳад буд. Дар айни замон, таваҷҷуҳи махсус ба таъсири ахлоқии ин мавод зоҳир карда шуд. Чунин тадбирҳо на танҳо барои баланд бардоштани фаъолнокии маърифатии омӯзандагон ва бетар шудани азхудкунии забони хориҷӣ аз тарафи онҳо шароитро фароҳам меоварад, балки асосро барои амиқшавии эътиқоди ахлоқии донишҷӯён дар ҷараёни таълим заминагузори мекунад.

Омӯзиши маводи таълимӣ-тарбиявӣ ва ҳуҷҷатгузори кафедраҳои марбути забонҳои хориҷии як қатор муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии ҷумҳурий нишон дод, ки кафедраҳо ба тадқиқи назариявӣ ва амалии вазифаҳои тарбияи ахлоқии донишҷӯён ба дараҷае аҳамият медиҳанд, аммо иҷрои вазифаҳои мазкур ба асоси маводи таълимӣ ҳанӯз ба сурати бояду шояд анҷом намегирад.

Фаъолияти муштараки омӯзгор бо кафедра (деканат, факултаҳо) дар ниҳояти амр, самаранокӣ таъсири ахлоқии фанҳои таълимӣ, аз ҷумла, забони хориҷиро таъмин мекунад. Худи ғояи ташаккули шуури ғоявӣ - ахлоқии шахсият, қабл аз ҳама, дар самти идеологии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ амалӣ мешавад.

Бешубҳа, фаъолияти ҳам омӯзгор ва ҳам шогирд дар ҷаҳорҷӯби муқаррарнамудаи барномаи таълимӣ роҳандозӣ шуда, он дар ин раванд бояд чун «роҳнамо» хизмат намояд. Лекин, бояд ёдовар шуд, ки фаъолияти устод аз рӯйи дастурамал ва барномаҳои таълимӣ тарзе роҳандозӣ шавад, ки ба раванди таълим ва ташаккули ахлоқи донишҷӯӣ мусоидат намояд. [Ниг.: с.60]

Омӯзгор барои он ки тарбиягари ҷавонон шавад, бояд на танҳо фанни худро ба таври амиқ донанд, балки бояд корманди эҷодкор дар илм низ бошад. Аммо ин ҳам ҳанӯз басанда нест. Бояд кори худро чун таълимдиҳанда дӯст дошт, дониши худро ба таври фаҳмо ва сода ба донишҷӯён интиқол дод. Табиист, ки дар ин маврид обрӯю эътибори омӯзгор ва масъалаи вобаста ба он, яъне қолабшиканӣ (аз байн бурдани догматизм) дар таълим аҳамияти зиёд дорад.

Қолабшиканӣ дар таълим яке аз вазифаҳои муҳимми баланд бардоштани сифати таълим ва тарбияи ахлоқӣ мебошад. Омӯзгоре, ки бо дарси шавқовари худ донишҷӯёнро ба ҷустуҷӯи ҷиҳзи наву номаълум иштиёқманд менамояд ва таълимдиҳандае, ки ҷасорати эҷодии ҷавонро мекушад, наметавонанд пайҳас накунад, ки донишҷӯён ба онҳо ҷи гуна муносибат мекунад. Албатта, ҷавонон ба аввалиҳо майл мекунад ва чунин омӯзгорон

маъмулан, «қарздор» надоранд. Аммо аз дуввумиҳо донишҷӯён худро канор мегиранд ва дар натиҷа, байни омӯзгор ва донишҷӯён хусни тафохум ба вучуд намеояд. Аз ин рӯ, дар гумон аст, ки аз чунин омӯзгорон (гарчи онҳо фанни худро медонанд) дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, хусусан, коллеҷҳои соҳаи омӯзгорӣ ғоида ба даст ояд.

Такмили кори методии таълим оид ба тарбияи донишҷӯёни коллеҷҳои омӯзгорӣ ба муаллимон имконият медиҳад, ки талаботи муосири баланд бардоштани сатҳи кори таълимӣ – тарбиявӣ ва илмӣ – тадқиқотӣ ва методии кафедраҳои забони хориҷиро иҷро намоянд ва имкониятҳо барои ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ ва сифатҳои ахлоқии муаллимони оянда самараноктар истифода бурда шаванд.

Идоракунии раванди тарбияи ахлоқии донишҷӯёни коллеҷҳои омӯзгорӣ ба интиҳоби илман асоснок ва истифодаи мазмун, шакл, метод ва усулҳои тарбия, ки бештар барои омӯзгори оянда самарабахшанд, асос ёфтааст. Ин имконият медиҳад, ки намунаи муайяни симои ахлоқии муаллими оянда бо назардошти ҳадафҳо ва вазифаҳои омодагии касбӣ – педагогӣ ва тарбияи донишҷӯён тарроҳӣ шавад.

Таъсироти тарбиявии раванди таълим аз як тараф, ба воситаи мазмуни фан ва аз ҷониби дигар, аз тариқи шахсияти омӯзгор сурат мегирад. Мазмуни таълим воситаи муҳими ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ ва асоси ғоявии ахлоқ мебошад. Ҷаҳонбинӣ ба тамоми унсурҳои зеҳни ахлоқӣ, ба эҳсосоти ахлоқӣ ва иродаи шахс таъсир мерасонад.

Барои ошкор намудани сохтори шахсияти тарбиядиҳанда, бояд баъзе масоили умумии моҳияти он равшан карда шаванд. Мафҳуми «шахсият» мураккаб ва ҷандҷониба мебошад. Он вобаста аз мавқеи методологӣ, табиат ва мазмуни шахсият ба тарзи гуногун фаҳмида мешавад.

АДАБИЁТ

1. Ашуров, Ш.К., Шамсудиннова, Р. Интегрированное обучение в профессиональной подготовке студентов//Материалы международной научно–теоретической конференции на тему «Приоритетные направления реформирования высшего педагогического образования» (17 –18 октября 2018 г) /[Текст]/ Ш.К. Ашуров - Душанбе, 2018. –С. 86 – 93.
2. Бояр Мурат. Педагогические аспекты формирования нравственных ценностей посредством изучения иностранного языка/[Матн]/Бояр. Академия Образования Таджикистана//Вестник ТНУ ISSN 2074 – 1847, часть I Душанбе, “Сино”, 2014. –С. 211-215.
3. Зиёвуддинова, Ш. Развитие творческих способностей учащихся на уроках английского языка и во внеурочное время/ Ш.Зиёвуддинова.Институт развития образования им. А. Джами Академии образования Таджикистана//Вестник ТНУ ISSN 2074 – 1847, №4, Душанбе, 2020. –С. 305-310.
4. Зимняя, А.А., Ильинская, Е.С. Психологический анализ урока иностранного языка //Иностранные языки в школе. - 1985. - № 4. –С.25-30.
5. Курбонова, Ф.А. Асосҳои педагогии ҳамгироии таълими забони англисӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон./Дисс. номзади илмҳои педагогӣ. – Душанбе, 2022.
6. Сайфуллаев, Х.Г, Бабаева, М.Т. Формирование профессиональной культуры будущего учителя иностранных языков /[Текст]/ Х.Г.Сайфуллоев, М.Т.Бабаев // Вестник ТНУ ISSN 2074 – 1847.- Душанбе, “Сино”, 2012. –С. 194-198.
7. Сухомлинский, В.А. О воспитании. – 2-е изд. – М.: Полит- издат, 1975.

ФОРМИРОВАНИЯ НРАВСТВЕННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ У ПОДРОСТКОВ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ СЕМЬИ

ЧОБУЛОВА Наргиза Мемондустовна – старший преподаватель кафедры педагогики и психологии начальных классов Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, г. Душанбе проспект Рудаки, 121. **E-mail:** nargis_89chobulova@mail.ru

В условиях современного развития Таджикистана важное значение имеет повышение педагогической культуры семей, определение путей, форм пропаганды и повышения их знаний и интереса к народным воспитательным традициям, обычаям и устному национальному народному творчеству. Говоря об устном национальном народном творчестве, необходимо отметить его немаловажное воспитательное воздействие в воспитании детей, оказывают герои данного жанра народного творчества.

Проблема семейного воспитания в педагогике требует новых концептуальных подходов, соответствующих общественно-политическим условиям существующего общества. Это новизна присуща всем их работам по педагогике для родителей. Именно благодаря этому они сумели значительно продвинуть теорию воспитания детей в семье и обогатить её оригинальными советами.

Ключевые слова: семья, нравственность, ответственность, нравственные ценности, подросток, таджикская народная педагогика, влияние семейных традиций на формирование ответственности подростков.

ТАШАККУЛИ МАСЪУЛИЯТИ МАЪНАВӢ ДАР НАВРАСОН ДАР ШАРОИТИ ОИЛАИ ҲОЗИРАЗАМОНИ ТОҶИК

ЧОБУЛОВА Наргиза Мемондустовна – омӯзгори калони кафедраи педагогика ва психологияи синфҳои ибтидоии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. **E-mail:** nargis_89chobulova@mail.ru

Дар шароити тараккиёти имрузаи Тоҷикистон баланд бардоштани маданияти педагогии оилаҳо, муайян намудани роҳҳо, шаклҳои тарғибот ва баланд бардоштани дониш ва шавқу хаваси онҳо ба анъанаҳои тарбиявии халқ, расму оин ва эҷодиёти даханакии халқ аҳамияти калон дорад. Дар бораи эҷодиёти даханакии халқии халқ сухан ронда, таъсири калони тарбиявии онро дар тарбияи фарзандон кайд кардан лозим аст, ки қаҳрамонони ин жанри эҷодиёти халқ.

Проблемаи тарбияи оилавӣ дар педагогика равишҳои нави концептуалиро тақозо мекунад, ки ба шароити иҷтимоию сиёсии ҷомеаи мавҷуда мувофиқ бошанд. Ин навиғарӣ ба ҳамаи асарҳои онҳо оид ба педагогика барои падару модарон хос аст. Маҳз аз хамин сабаб онҳо тавонистанд назарияи тарбияи фарзандонро дар оила хеле пеш баранд ва онро бо маслиҳатҳои асил ғани гардонанд.

Вожаҳои калидӣ: оила, ахлоқ, масъулият, арзишҳои ахлоқӣ, наврас, педагогикаи халқии тоҷик, таъсири анъанаҳои оилавӣ дар ташаккули масъулияти наврасон.

FORMATION OF MORAL RESPONSIBILITY IN TEENAGERS IN THE CONDITIONS OF A MODERN TAJIK FAMILY

CHOBULOVA Nargiza Memondustovna – Senior Lecturer, Department of Pedagogy and Psychology on elementary education of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. **E-mail:** nargis_89chobulova@mail.ru

In the conditions of modern development of Tajikistan, it is important to increase the pedagogical culture of families, to determine the ways, forms of propaganda and to increase their knowledge and interest in folk educational traditions, customs and oral national folk art. Speaking about oral national folk art, it is necessary to note its significant educational impact in the upbringing of children, the heroes of this genre of folk art have.

The problem of family education in pedagogy requires new conceptual approaches that correspond to the socio-political conditions of the existing society. This novelty is inherent in all their works on pedagogy for parents. It is due to this that they were able to significantly advance the theory of raising children in the family and enrich it with original advice.

Keywords: *family, morality, responsibility, moral values, teenager, Tajik folk pedagogy, influence of family traditions on the formation of responsibility in teenagers.*

Проблема нравственного воспитания подрастающего поколения в семье и в образовательных учреждениях получили глубокое и разностороннее освещение в трудах выдающихся таджикских, русских и зарубежных педагогов И. Арабова, М. Лутфуллозода, Б. Рахимова, Х. Афзалова, А. Нурова, Б. Маджидовой, и др., которые исходили из того, что «*сочетание общественного воспитания с воспитанием домашним должно быть очень крепким*» [1, 21].

Как известно, А.С. Макаренко разработал педагогические основы воспитательного процесса в школе и методику воспитания детей в семье, наметил пути разработки научной классификации семьи. Общие требования к воспитанию ребёнка в семье получили методическую инструментальную в его «Лекциях для родителей» на основе сформулированного им принципа: «Надо всегда помнить, что ребёнок не только ваша радость, но и будущий гражданин, что вы отвечаете за него перед страной. Надо, прежде всего самому быть хорошим гражданином и вносить своё гражданское самочувствие в семью». В этом направлении советская педагогика обобщала и изучала богатый опыт семейного воспитания, связь его с воспитанием детей в школе. А.С. Макаренко также подчёркивал, что «*...семья становится естественной первичной ячейкой общества, тем местом, где реализуется прелесть человеческой жизни, куда приходят отдыхать победные силы человека, где растут и живут дети - главная радость жизни*» [3]. А.С. Макаренко также подчёркивал, что вопрос о структуре семьи, о её составе, о её характере имеет кардинальное значение.

Уже в дошкольном возрасте дети усваивают первоначальные моральные представления и на их основе дифференцирует поступки на хорошие и плохие. Успешное нравственное воспитание и развитие в младшем школьном возрасте осуществляется лишь при соблюдении единства моральных требований семьи и школы.

Так, в исследовании российского учёного О.С. Богдановой установлено, что «*...нормальное нравственное развитие подростка возможно при единстве моральных требований школы, семьи и объединения их в общие воспитательные усилия*». Как уже отмечалось выше, традиции имеют определяющее значение в народной судьбе, а этническое сохранение нации исходит и благодаря народным традициям, которые на данном этапе развития государства являются важнее, традиции, особенно, духовные передаются от поколения к поколению через язык, который выступает как элемент традиционности. Традиции, как элемент общественной жизни обусловлены конкретно-историческими условиями, имеющие свою специфику. Существует огромное и многообразное количество традиций, по которым можно определить сторону бытия. Важное место в народных обычаях и традициях наших предков, выполнение которых является обязательным, наглядно показывает уважительное и почтительное отношение, занимающее огромное воспитательное влияние и значение у разных народов. В состав традиций нашего народа вместе с обрядами входят исторически сложившиеся обязательные ритуальные действия.

Входя в современные религиозные системы традиционно в народе многие праздники с древних времён дожили до наших дней. Исходя из этого, хотелось бы

подчеркнуть, что таджикская семья имеет свои многовековые устойчивые традиции, обычаи и обряды, которые до сих пор сохраняются в быту таджикской семьи и применяются в воспитании подрастающего поколения.

Таджикский учёный Б.Р. Рахимов пишет: *«Многие народные традиции, обычаи и обряды, имевшие передовой прогрессивный характер, ещё полнее и ярче проявили своё значение в условиях демократического общества Таджикистана»* [4].

Отмечая роль национальных и региональных особенностей в воспитании подрастающего поколения, необходимо указать не только на прогрессивные традиции, которые стали составной частью моральных норм в жизни нашего народа и способствуют нравственному развитию личности ребёнка в семье и в школе, но и на реакционные, пережиточные, пока ещё бытующие в определённой части семей.

Нужно подчеркнуть, что в семье ребёнок получает первоначальные направления в воспитание правил поведения, где под влиянием родителей формируется его отношение к взрослым членам семьи, к братьям и сестрам, к другим людям, к окружающей действительности.

Очень важно в условиях рынка самооценку и идея бескорыстного труда, который может быть полезен определёнными личностными качествами и нравственными свойствами, приобретенными в деятельности знаниями, умениями, навыками, присутствующего в традиционной культуре воспитания.

Родители обязаны воспитывать детей в духе:

- уважения и любви к труду, наряду со школой;
- приучать их к порядку и дисциплине;
- заботиться об их физическом, умственном и духовном развитии;
- во всем показывать личный пример.

Воспитание чувства уважения детей к старшим заключается в дальнейшей их заботе о родителях, старших, то есть почитать, уважать их, заботиться о них в старости. К сожалению, в современном мире не всегда воспитываются и не сохраняются такие качества, и, что самое страшное, не обращается должное внимание ни в семье, ни в образовательном учреждении на такие важные стороны воспитания, как забота детей о родителях.

Учитывая исключительно важную, воспитательную роль семьи для подрастающего поколения, в том числе подростка, российский философ А.Г. Харчев справедливо утверждает, что: *«...ребёнок, особенно в раннем возрасте, больше предрасположен к воздействию семьи, чем к любому другому воздействию. Представляя собой малую группу, своего рода микрокосм, семья наиболее соответствует требованию постепенного приобщения ребёнка к социальной жизни и поэтапного расширения её кругозора, и опыта»* [5, С. 291].

Необходимо отметить, что для достойного воспитания детей в семье с соблюдением семейных традиций и обычаев своего народа, семья должна прежде всего владеть педагогической культурой, которая проявляется и формируется в процессе педагогического просвещения, самообразования, педагогической семейной деятельности и общественного воспитания, в котором традиции и обычаи передаются из поколения в поколение.

Система повышения педагогической культуры в семье осуществляется следующим образом:

- через средства массовой информации - телевидение, радио, которые более доступны родителям в городской и сельской местности;
- через периодическую печать - современные газеты, просветительские журналы;
- через педагогов общеобразовательных учреждений и мероприятий, проводимые на их территории - родительские собрания, семинары и тренинги;
- через другие дополнительные воспитательно-образовательные учреждения - всевозможные курсы обучения.

В условиях современного развития Таджикистана важное значение имеет повышение педагогической культуры семей, определение путей, форм пропаганды и

повышения их знаний и интереса к народным воспитательным традициям, обычаям и устному национальному народному творчеству. Говоря об устном национальном народном творчестве, необходимо отметить его немаловажное воспитательное воздействие в воспитании подрастающего поколения, оказывают герои данного жанра народного творчества.

Родители и учителя в глазах своих детей должны заслуживать авторитет и уважение, совершёнными ими поступками нравственного поведения. Как метод убеждения формировать нравственное сознание и определять мораль, которая вырабатывается в процессе упражнения в правильном поведении. Характеризующий духовный облик, единство мысли и поступка, слова и дела говорят о методах воспитания в семье, которыми должны стать как методом подражания. Моральный климат семьи обладает незаменимым воспитательным воздействием, где отношения родителей между собой, к другим членам семьи являются для детей ничем другим как положительным примером образа жизни, а повзрослев - в свой жизненный и семейный.

Говоря о методах морального воздействия и их приёмах, следовало бы отнести многочисленные обычаи, запреты, поверья, презрения, упрёк, клятва, благословение, назидание, заклинание и тд.

Назидание является одним из самых распространённых приёмов в народной педагогике, когда оно обращено от: «старшего к младшему», «учителя к ученику», «народного мудреца к молодёжи», «отца, матери к своему ребёнку», «дедушки, бабушки к младшим по возрасту».

Говоря об играх и праздниках, то необходимо отметить, что в них особым образом проявляется:

- национальный характер;
- уникальная форма жизнедеятельности детей и взрослых, которые находят в них отражение религиозного верования и несут символический смысл оптимизма на будущее и его надежды.

Идеальные представления о человеке - «Пример-идеал», являющийся лучшим для народа реализующаяся в народных празднествах.

Говоря об игре, как величайшем «чуде из всех чудес в воспитании» сообразно природе, изобретённых человеком, необходимо подчеркнуть, что роль и значение игры в воспитании детей велико, так как она тесно связана с действиями, словами, и даже мелодиями; в игре проявляются завершенность; важные особенности народной педагогики и воспитания; естественность и непрерывность; массовость и комплексность.

В играх проявляются важные качества, по которым можно судить о личности, о характере, интересах и склонностях, способностях и установках, о самовоспитании, которое очень рано включается, о проявлении без заранее поставленной цели - стихийно.

В народной педагогике ясно сознавались своеобразные условия действия **«примера»** на личность. Отрицательный «пример» имеет негативные последствия, отражаясь на неокрепшей психике подростка, к тому же, если он связан с тотальным насилием. Это всегда очень хорошо понимали в народе, высказывая своё негодование таким образом: «Какой пример вы подаете своему сыну (дочери)», «Постыдитесь говорить так при детях».

Самыми устойчивыми, являются трудовые **традиции**, которые занимают особенное место в нравственном воспитании и формировании нравственных качеств и ценностей подрастающего поколения. Народная педагогика и народные традиции различным контекстом гармонично взаимодействует со всеми компонентами воспитания, так как в ней все факторы взаимосвязаны.

Благодаря личному вниманию президента Эмомали Рахмона и правительства Республики Таджикистан равновесие между традицией и современностью, которое содействует восстановлению утраченного наследия становится всё более необходимой потребностью восстановления и решения животрепещущей проблемы в науке и жизни страны. Как бы организуя связь традиций, на основе преемственности старших и младших поколений держится духовно-нравственная жизнь народов, объединяющая народ своими традициями, многообразием и духовным становлением.

Эстетический аспект один из важнейших изобразительных искусств художественного промысла в воспитании детей.

Роль народного искусства в семейном и школьном воспитании более значительно, чем можно себе представить, воспитание народным искусством занимало должное место, отводимым ему в народной педагогике. Как фактор воспитания, общая устремлённость таджикского народа к прекрасному свидетельствует о понимании воспитательной значимости искусства.

Религия является великим фундаментом человеческой культуры, которая близка такому рода итоговому фактору воспитания, как «пример - идеал», «пример - символ». Дети и их воспитание, а также их учение являются огромной и основной темой всех религий. Священные книги, также являются потенциалом воспитательных уроков нравственности для детей. Знания детей о вере их предков сыграют несомненно важную роль в их воспитании.

Великая мудрость, описанная в религии, является учителем всего человечества и обоюдно духовно обогащает и учителя, и ученика. В своё время светская школьная и семейная педагогика потеряли многое, отвернувшись от такого мощного фактора воспитания, каким является религия. Без изучения и анализа содержания религии невозможно найти того, кто исповедует народную педагогику. В современном демократическом обществе Таджикистана на сегодняшний день уделяется немалое внимание нравственному воспитанию на основе изучения религии (Корана), с которой также связана наша национальная мораль. Мораль, в своей форме представляет устойчивые взгляды о поведении в обществе.

Важным фактором в исследованиях семейного воспитания, проведённые в психолого-педагогических и социально-демографических науках, являются: определённый возраст, заботливое отношение к здоровью детей, воспитание и развитие личности ребёнка с малых лет, овладение воспитательными умениями и навыками, освоение знаний о закономерностях нервно-психического развития детей в разных периодах развития образования и их уровень.

Дети в таких семьях являются примером для других семей в воспитании детей, где проявляется инициатива в соблюдении:

- норм и правил поведения в семье и в обществе, в общении;
- занимаются самовоспитанием и самосовершенствованием;
- умеют создавать демократический стиль образа жизни.

Социальной функцией семьи является воспитание детей и подготовка их к будущей жизни, в процессе реализации которой выдвигаются **на первый план:**

- задачи и вопросы, связанные с выявлением воспитательного потенциала семьи;
- бытовые и материальные условия семьи;
- численность и структура семьи;
- эмоционально-психологический и идейно-нравственный климат в семье;
- уровень развитости семьи, как коллектива;
- характер отношений между членами семьи;
- производственная деятельность и трудовая атмосфера в семье;
- жизненный и профессиональный опыт членов семьи;
- культурно-образовательный уровень взрослых членов семьи;
- наличие свободного времени и характер организации досуга в семье;
- семейные традиции, обычаи и культура;
- использование средств массовой информации;
- система и характер внутрисемейного общения и общения семьи с окружающей средой;
- уровень педагогической культуры взрослых членов семьи, в первую очередь, матери и отца;
- распределение между родителями функциональных воспитательных обязанностей;

- педагогическая целесообразность организации жизни семьи;
- характер взаимосвязи семьи со школой, общественностью и другие.

В своё время педагоги Н.К. Крупская и А.С. Макаренко исходили из того, что проблема семейного воспитания в педагогике требует новых концептуальных подходов, соответствующих общественно-политическим условиям существующего общества. Это новизна присуща всем их работам по педагогике для родителей. Именно благодаря этому они сумели значительно продвинуть теорию воспитания детей в семье и обогатить её оригинальными советами.

Н.К. Крупская, раскрывая многоаспектные вопросы семейного воспитания, призывала родителей готовить своих Детей к активному преобразованию окружающего мира, воспитанию подрастающего поколения в духе трудолюбия, преданности Родине. Она советовала поддерживать в семье здоровую психологическую и нравственную атмосферу, показывать пример общественной активности и нравственной чистоты.

Суть концепции семейного воспитания Н.К. Крупской заключалась в следующем:

- здоровая социально-психологическая атмосфера в семье;
- включение детей в активную деятельность с малых лет;
- вовлечение детей в посильную коллективную работу;
- организация игровой деятельности;
- взаимовлияние общественного и семейного воспитания.

Таджикский учёный Х. Рахимов дал общий анализ ответственности родителей в воспитании:

- детей раннего возраста;
- организации жизни, деятельности учащихся;
- подготовки подростков к семейной жизни.

А. Шерматов, анализируя состояние нравственного воспитания детей в семье, попытался выдвинуть ряд предложений по улучшению состояния в семье, где уделяет особое внимание вопросам ответственности родителей в создании молодой семьи.

И. Яхъёев и А. Шерматов рассматривают вопрос нравственного воспитания детей в семье, связывая и анализируя наследия классиков таджикской литературы с учётом возрастных особенностей детей школьного возраста.

И. Яхъёев отмечает: «В более естественных условиях происходит воспитание в семье, и поэтому ребёнку преднамеренные воздействия родителей мало заметны, и он активно проявляет себя как субъект самостоятельной деятельности. Учитывая возрастные и индивидуальные особенности своих детей педагогические воздействия в семье целенаправлены на каждого ребёнка по отдельности по жизненным ситуациям». [6].

Семейное воспитание имеет свои характерные особенности:

- непрерывности и продолжительности;
- влияния родственных уз разного пола и возраста;
- различного жизненного опыта;
- эмоционального семейного отношения;
- профессионального интереса.

Семья с малых лет закладывает у своих детей первоначальные основы воспитания, такие как: трудолюбие, дисциплинированность, честность и ответственность, самостоятельность, бережливость, чувство патриотизма, умение сопереживать, ориентироваться в сложной обстановке, реализовать свои возможности и тд.

В настоящее время существенные изменения в положение семьи и семейного воспитания, в обществе вносят новые экономические и рыночные отношения, появилось много проблем и трудностей, в частности, во взаимоотношениях между детьми и родителями, детьми и общественностью с которыми родители ранее не сталкивались, отсюда подверглись многим изменениям существующие воспитательные традиции и обычаями, которые нуждаются в научном исследовании и освещении.

В связи с этим появляется убежденность в необходимости изменения в существующих теоретических и методических основах:

- воспитательной деятельности семьи с учётом изменений, произошедших в её структуре;

- социальных положений;
- хозяйственно-бытовом труде;
- морально-психологической атмосфере;
- взаимоотношениях членов семьи.

В связи с чем, как мы считаем необходимо:

- повышение педагогической культуры родителей;
- совершенствование семейных воспитательных традиций и обычаев;
- обеспечение контактов родителей с воспитательно-образовательными учреждениями;
- специальные исследования по вопросам семейной педагогики;

ЛИТЕРАТУРА

1. Бобкова, Е.Н. Педагогические условия воспитания социальной ответственности у старших школьников: автореф. дис. ...канд. пед. наук / Е.Н. Бобкова. - Кострома, 2004. - 18 с.
2. Богданова, О.С. Возможные концептуальные идеи построения стратегии модернизации воспитания //Модернизация педагогического образования в Сибири: проблемы и перспективы. - Омск, 2002. - 4.2.-С.40- 47.
3. Макаренко, А.С. Сочинения: в 8 т. / А.С. Макаренко. - М.: Просвещение, 1983-1986. - 335 с.
4. Рахимов, Б. Воспитание навыков и привычек культурного поведения детей младшего школьного возраста в таджикской семье. Автор. канд. пед. наук. Ташкент. - 26 с.
5. Харчев, А.Г. Семья как фактор социально-культурного развития общества / А.Г. Харчев // Семья и общество. - М.: Наука, 1982. - С.128-134.
6. Яхъёев, И., Шерматов, А. Нравственное воспитание детей в семье. // «Маърифат, 1994. - № 1-2. - С. 68-69.
7. Хидирова, Л.С. Формирование нравственных качеств у детей средствами семейных традиций: на материале семей Северного Таджикистана. Автор. канд. пед. наук. Худжанд. - 2002. - 38 с.
8. Харламов, И.Ф. Формирование личностных качеств в процессе воспитания / И.Ф. Харламов // Педагогика. - 2003. - № 3.
9. Ханбиков, Я.И. Народные традиции и воспитание [Текст] / В кн.: Вопросы нравственного воспитания учащихся / Я.И. Ханбиков. - Казань, 2004. - С 3-27.
10. Титов, В.А. Семейная педагогика и домашнее воспитание: конспект лекций / В.А.Титов. - М.: Приор-издат, 2003. - 127 с.
11. Суханов, И.В. Обычаи, традиции и преемственность поколений [Текст] / И.В.Суханов. - М.: 2006. - 85 с.

УДК:159.9+172+12 (075.8)

ББК: 88.5 (2-точ)

Ш-30

АҲАМИЯТИ ТАШАККУЛИ СИФАТҲОИ ТАРБИЯИ МАЪНАВӢ - ИРОДАВИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

ШАРИПОВ Анвар Абдурасулович – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи психологияи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. **E-mail:** ansorianvar@mail.ru, **тел.:** (+992) 985 76 72 76

ҲАКИМОВ Самариддин Мирзомудинович – докторанти PhD-и курси I-уми ихтисоси педагогика ва психологияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16.

Мақола ба масъалаҳои ташаккули сифатҳои тарбияи маънавӣ-иродавӣ насли наврас, махсусан хонандагони синфҳои ибтидоӣ бахшида шудааст. Ташаккули қобилияти амалҳои иродавӣ ханӯз аз давраи ибтидоӣ кӯдакӣ оғоз мешавад, ки амалҳои иродавии хонандагон барои муваффақ шудани онҳо дар чараёни таълим хеле мусоидат мекунад.

Муаллифон дар таъя ба таҳқиқоти ҷомеашиносону раваншиносон таъя карда, ҷиҳати ҳамаҷониба ва саривақтӣ омодагии иродавии хонандагон раванди таълим, муҳити оила ва муассисаи таълимиро шартӣ муҳиму асосии рушди ҳамаҷонибаи онҳо мебошад.

Вожаҳои калидӣ: мактаб, оила, хонандагони синфҳои ибтидоӣ, волидайн, муаллимони синфҳои ибтидоӣ, тарбияи сифатҳои маънавӣ-иродавӣ мактаббачаи хурдсол, хусусиятҳои иродавии мактаббачагони хурдсол, тарбияи иродавӣ, сифатҳои иродавӣ.

ВАЖНОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ КАЧЕСТВ ДУХОВНО-ВОЛЕВОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

ШАРИПОВ Анвар Абдурасулович – кандидат педагогических наук, доцент кафедры общей психологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16. **E-mail:** ansorianvar@mail.ru, **тел.:** (+992) 985 76 72 76

ҲАКИМОВ Самариддин Мирзомудинович – докторант (PhD), 1 курса специальности педагогика и психология Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16.

Статья посвящена вопросу формирования качеств духовно-волевого подрастающего поколения, особенно учащихся начальных классов. Формирование способности волевых действий начинаются еще в детском периоде, волевые действия учащихся способствуют им для достижения успеха в процессе обучения.

Авторы, основываясь на исследования психологов и обществоведов, для своевременной и всесторонней волевой подготовки считают важным и необходимым условием процесс обучения, семейного пространство и образовательного учреждения.

Ключевые слова: школа, семья, учащиеся начальных классов, родители, учителя начальных классов, воспитание духовно-волевых качеств младших школьников, волевые особенности младших школьников, волевое воспитание, волевые качества.

THE IMPORTANCE OF FORMING THE QUALITIES OF SPIRITUAL-VOLITIONAL EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

SHARIPOV Anvar Abdurasulovich – candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of general psychology of Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki, Kulyab, S. Safarov street, 16. **E-mail:** ansorianvar@mail.ru, **тел.:** (+992) 985 76 72 76

KHAKIMOV Samariddin Mirzomudinovich – doctoral student (PhD), 1st year, specialty pedagogy and psychology, Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki, Kulyab, S. Safarov street, 16.

The article is devoted to the issue of the formation of the qualities of spiritual and volitional younger generation, especially primary school students. The formation of the ability of volitional actions begins in childhood, volitional actions of students contribute to their success in the learning process.

The authors, based on the research of psychologists and social scientists, consider the learning process, family space and educational institution to be an important and necessary condition for timely and comprehensive volitional preparation.

Key words: school, family, primary school pupils, parents, primary school teachers, education of spiritual and volitional qualities of a junior schoolchild, volitional characteristics of junior schoolchildren, education of volitional qualities, volitional qualities.

Ташаккули қобилияти амалҳои иродавӣ ҳанӯз аз давраи ибтидои кӯдакӣ сар мешавад.

Ташаккули ирода аз лаҳзаи ҳаракатҳои ихтиёриро аз худ намудани бача (ҳангоми бо бозичаҳо ва бо ашёҳои дастрас амал кардан) сар мешавад. Рафтори иродавии ҳуди бача аз ҳамон вақт ба шакл гирифтани сар мекунад, ки агар бача ҳаракатҳои ихтиёриро умуман не, балки ҳаракатҳои ихтиёрӣ ва амалҳои оддитаринеро иҷро кунад, ки онҳо бо бартараф намудани душвориҳо алоқаманд бошанд, яъне амалҳоеро, ки барои ӯ бевосита шавқманд набуда, балки бо талаби ҳаёт иҷро карда мешаванд. Иродаи бача аз ҳамон вақт ба ташаккулёбӣ сар мекунад, ки ба ӯ амали хостаашро не, балки амали заруриро иҷро кардан лозим меояд. Аз ҳамин нуқтаи назар нишондодҳои пай дар пай ва талаби калонсолон аҳамияти калон доранд. Калонсолон бачаро моҳирона дар зарурате мегузоранд, ки онҳо барои бартараф намудани монеаю душвориҳои гуногуни ба қувваашон мувофиқ кӯшиши иродавӣ зоҳир менамоянд.

Ирода ҳангоми иҷрои супоришҳои оддии меҳнатӣ ҳангоми дар рафти барои худ ва барои дигарон тайёр кардани чизе бартараф намудани мушкилиҳои муайян тараққӣ мекунад. Иродаи бачаи синни томактабӣ дар бозихҳои коллективона дар рафти ба коллектив ва ба қоидаҳои бозӣ итоат кардан, майлҳои бевоситаро боздоштан низ тараққӣ мекунад ва барои оянда замима мегузорад. Ба тартиби бозӣ рафторашро тобеъ гардонидани бача, мактаби муҳимми ташаккул додани амалҳои иродавӣ мебошад.

Фаъолияти иродавии мактаббачаи хурдсол дар зери таъсири фаъолияти таълимӣ, ки дар назди бача талабҳои нав ба нав мегузорад, ба дараҷаи муайян тараққӣ мекунад. Фаъолияти таълимӣ, аввалан, аз мактаббача талаб мекунад, ки ӯ маҳорати идора намудани фаъолияти равонии ҳудро дошта бошад: ҳангоми ҳалли масъала дар асоси мақсади пешакӣ гузашташуда кӯшиши фикрӣ кунад, босабрӣ ва бодикқатӣ зоҳир намояд, маводи зарурии баъзан душвору на он қадар шавқоварро ба хотир гирад, корро ҳатман ба охир расонад. Дуюм, фаъолияти таълимӣ аз мактаббача маҳорати идора карда тавонистани рафтори ҳудро талаб мекунад: ӯ бояд чизи талаб кардашавандаро иҷро кунад, ин бошад на ҳамеша ба чизи ба ӯ маъқул мувофиқат мекунад. Бача баҳри иҷрои супоришҳои таълимӣ бояд аз бозии шавқангез, сайругашт, тамошои намоиши шавқовари телевизион даст кашида тавонад.

Роҳбарии калонсолон барои тарбияи иродаи кӯдак аҳамияти ҳалкунанда дорад. Дар

навбати аввал муаллим, сонӣ падару модарон ва калонсолоне, ки бачаро ихота кардаанд, бо истифода бурдани тарзҳо ва воситаҳои тарбияи ирода сар мекунад ва роҳи таракқиёти онро нишон медиҳанд. Одамони калонсол фаъолияти иродавӣ ва амалияи рафтори ҷамъиятии бачаро ҳамчун таҷрибаи иҷтимоӣ ташкил дода, ба ӯ аз худ намудани тарзи рафторро ёд медиҳанд. Ирода танҳо дар сурати бартараф намудани душвориҳо тарбия карда мешавад, бинобар ин он кӯшишҳои баъзе падару модарон, ки барои нест кардани ҳамаи душвориҳои роҳи ҳаётии кӯдак нигаронида шудаанд, барои зухуроти кӯшишҳои иродавӣ ва бартараф намудани душвории монеаҳо саъю кӯшиш намудани онҳо мусоидат намекунад. Тарбия намудани ҳиссиёти масъулиятнокӣ ва вазифашиносии шартӣ муҳимми тарбияи ирода мебошад.

Ташкил намудани фаъолияти бача, ки дар рафти он талаба кӯшишҳои иродавӣ зоҳир намуданро ёд мегирад, роҳи асосии тарбия додани иродаи мактаббачаи хурдсол мебошад. Машқи мурағбат доир ба зухуроти кӯшишҳои иродавии бачаҳо, ки муаллим ташкил мекунад, барои ташаккули иродаи мактаббачаи хурдсол нақши калон мебозад. Фақат шахсе, ки дар корҳои майдаи зиёде иродаашро обутоб додааст, дар корҳои бузург низ иродаи қавӣ нишон дода метавонад. Дар айни ҳол ба иҷрои машқҳои сунъӣ не, балки ҳангоми иҷрои вазифаҳои ҳаррӯза машқ додани кӯшиши иродавӣ дар назар дошта шудааст. Масалан, муаллимаи синфи 2 мушоҳида мекунад, ки баъзе талабаҳо иҷрои як супоришро тамома накарда, ба иҷрои супориши дигар шуруъ мекунад. Муаллима дар давоми якҷанд дарс ин талабаҳоро махсус машқ дода, бечуну чаро талаб мекунад, ки онҳо корро ҳамеша ба охир расонанд ва дуруст иҷро шудани онро санҷанд. Агар баъзе талабаҳо дар синф аз ҳад баланд ва бо истифодаи каллимаҳои зиёдати бетакаллуф гап зананд, фарёд кунанд, худро нигоҳ дошта натавонанд, муаллима бо онҳо машқ мегузаронад бо овози паст гап задан ва нигоҳ доштани ҳаяҷонро ёд медиҳад. Талабаҳо якдигарро назорат ва мулоҳизахоёшонро ба якдигар баён мекардагӣ мешаванду охира охира худдорӣ карда тавоништанро низ ёд мегиранд.

Барои тарбияи иродаи мактаббачаи хурдсол ибрати шахсони калонсол ва дар навбати аввал ибрати муаллим ва падару модар аҳамияти ниҳоят калон дорад. Иродаи мактаббачаи хурдсол бо роҳи ба кор ва рафтори одамони боирода таҳлид намудан низ тарбия карда мешавад. Бинобар ин намунаи мусбате, ки бача ба он пайравӣ мекунад, (масалан, рафтори иродавии муаллимон, падару модарон, қаҳрамонони китобҳои кинофилмҳо), аҳамияти калони тарбиявӣ дорад.

Нақши коллектив низ дар тарбияи ирода ниҳоят калон аст. Коллективи мақсадноку меҳнатдӯст ба мактаббача таъсири мусбат мебахшад, барои бартараф намудани душвориҳо ёрӣ мерасонад, маҳорати ба ҳамдигар дуруст мувофиқ гузоштани мақсадҳои шахсӣ ва ҷамъиятиро ҳосил мекунонад. Аз коллектив аҷиб мондан мумкин нест, бинобар ин талаба ба хонандаҳои бехтарин таҳлид намуда, кӯшиш мекунад, ки дар ҳама ҷаҳат он сифатҳои иродавиеро, ки ба баҳои баланди коллектив сазоворанд, тарбия намояд.

Тарбияи ҷисмонӣ, варзиш ва рӯҳи дуруст барои тарбияи ирода низ нақши калон мебозад. Одамон баъзан аз он сабаб сустирода мешаванд, ки онҳо барои бартараф намудани монеаҳо захираи кифояи қувваҳои асабӣ ва ҷисмонӣ надоранд. Одами ҷисман суст ва системаи асабаш ҳарорат зудтар ҳаросида ё ихтиёри худро аз даст дода метавонад. Худдорӣ, ҷӯрҷӯӣ, суботкорӣ бештар ба одамони қисман саломат ва системаи асабашон мустаҳкам хос мебошад. Тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш рӯҳи ҷисмро мустаҳкам мекунад, одамро ба идора карда тавоништан бадану ҳаракатҳо ва рафтори худ одат мекунонад.

Дар натиҷаи дуруст ба роҳ мондани кори таълиму тарбия сифатҳои маънавий-равонии бачагонии синни хурди мактабӣ шакл мегирад. Зеро ки ташаккули сифатҳои маънавий - равонии шахсияти бачагон пеш аз ҳама, ба тарзҳои муносибати байниҳамии калонсолон (волидайн, омӯзгорон), ҳамсолон (ҳамсинфон) ва махсусан, муоширати коллективӣ (аҳли хонандагонии синф) ва фаъолияти таълимӣ вобаста мебошад.

Махсусан, ҳангоми иштироки бачагон дар тарзҳои нави муоширати байниҳамӣ нисбат ба атрофиён ва коллективи синф дониш ва таҷрибаи рафтори маънавии онҳо васеъ шуда, барои ташаккули характери ирода мусоидат мекунад. Маълум аст, ки то

мактабхон шудан ҳам дар бачагон сифатҳои маънавӣ - равонӣ ташаккул меёбад. Зеро дуруст аст, ки аввал бачагон дар муҳити оила, меёрҳои ва қоидаҳои маънавро ёд мегиранд ва баъд дар мактаб дониш ва тасаввуроти онҳо васеъ мегардад. Бо вучуди ин, дар назди бачагон як талаботи муайяни ягонаи риояи меёрҳои маънавӣ гузошта намешаванд. Зиёда аз ин, қорҳои тарбиявие, ки дар оила бо бачагон бурда мешаванд, онҳо дар асоси барномаи ягона ба роҳ монда намешаванд. Аз ин ҷиҳат, сатҳи дониш ва маданияти педагогии волидайн дар бобати қорҳои тарбиявии фарзандон коста аст. Аз ин рӯ, нисбат ба хонандагон талаботи дуруст ва аз ҷиҳати илмӣ асоснок кардашудаи маънавро муаллим дар назди бачагон мегузорад. То ин ки бачагон маҷмӯи талаботҳо, меёрҳои ва қоидаҳои рафтори маънавро ҷӣ дар мактаб ва ҷӣ дар ҷойҳои ҷамъиятӣ риоя кунанд ва дар рафтору муошироти байнишахсӣ онҳоро ба роҳбарӣ гиранд. Бояд гуфт, ки дар синни хурди мактабӣ пойдевори рафтори маънавӣ, инчунин аз бар намудани меёрҳои ва қоидаҳои рафтори маънавӣ гузошта мешавад. Омӯхтани меёрҳои ва қоидаҳои маънавӣ бачагонро ба он водор мекунад, ки рафтори худро дар оила, кӯча, ҷойҳои ҷамъиятӣ ва мактаб дар асоси меёрҳои ахлоқӣ риоя кунанд ва ба тартиб дароранд. Зеро дар ин зинаи синнусолӣ муҳокимаҳои маънавӣ, ҳиссиёти маънавӣ ва рафтори маънавии бачагони синфҳои ибтидоӣ зина ба зина шакл мегирад ва бою рангин мегардад, зеро тарбияи маънавӣ яке аз масъалаҳои муҳими психологияи синнусолӣ ва педагогӣ ба шумор меравад. Дар шароити кунунии тараққиёти ҷамъият қимати назарӣ ва амалии масъалаи тарбияи маънавии хонандагон боз ҳам афзудааст.

Дар ҷумҳурӣ ҷанбаҳои мухталифи масъалаи тарбияи маънавӣ, аз ҷумла, ташаккули дониш ва таҷрибаи рафтори маънавӣ, рушду қамоли маънавиёти бачагон, хонандагон ва ҷавонон дар ҷараёни фаъолият дар тадқиқотҳои И. Арабов, А. Нуоров, Ф. Гулмадов, Т. Носиров, А. Пудинаев, С. Исоев ва дигарон омӯхта шудааст. Аз ин рӯ, мо ҷанбаи психологияи тарбияи маънавро мавриди омӯзиш ва таҳлилу тадқиқ қарор додем.

«Омӯзиши масъалаҳои психологияи зухуроти хусусиятҳои ҳиссиёти маънавӣ, муҳокимаҳои маънавӣ ва рафтори маънавии бачагони синфҳои ибтидоӣ моро ба ҳулосае овард, ки сифатҳои маънавӣ-психологияи онҳо, пеш аз ҳама, дар зери таъсири бевоситаи муҳити психологияи оила, муошироти байниҳамаи аъзоёни оила, муҳити иҷтимоӣ, маданияти падару модарон, атрофиён, ҳамсолон, муҳити психологияи синф, мактаб ва махсусан, маданияти муаллимон, алалхусус, муаллимони синфҳои ибтидоӣ ташаккул меёбад» [1].

Натиҷаи тадқиқотҳои мо нишон доданд, ки хонандагони синфҳои ибтидоӣ рафтору кирдор ва амалҳои худро дар асоси ҳиссиётҳои маънавӣ, муҳокимаҳои маънавӣ ва рафтори маънавӣ идора мекунанд ва ба тартиб мебароранд. Мо ба ҳулосае омадем, ки хонандагон муносибат ва назари худро дар асоси ҳиссиёти маънавӣ ифода мекунанд. Онҳо аз кирдори бади худ ва шарикдарсон мутаассир шуда, нисбат ба ноқомии рафиқон ҳиссиёти ҳамдардӣ зоҳир мекунанд. Ҳиссиёти маънавии хонандагон ба донишу тасаввурот ва таҷрибаи рафтори маънавии онҳо вобаста мебошад. Дар навбати худ ҳиссиёти маънавӣ ва муҳокимаҳои маънавии хонандагон ба шуурнокии ахлоқии онҳо вобаста мебошад. Минбаъд дар заминаи шуурнокии ахлоқӣ дар хонандагон эътиқоди ахлоқӣ ҳосил мешавад. (Албата эътиқоди мактаббачагони хурдсол нав шакл гирифта истодааст). Акнун хонандагон минбаъд дар асоси эътиқоди ахлоқӣ тақя карда, рафтору амал ва феълу атвори худро ба тартиб мебароранд. Хонандагон дурустию нодурустии феълу атвори худро дар асоси ҳиссиёти маънавӣ ифода мекунанд. Ҳиссиёти маънавӣ ба шуурнокӣ ва эътиқоди ахлоқӣ тақя мекунад. Ҳиссиёти маънавӣ дар шакли мутаассиршавӣ, изҳорн ҳамдардӣ, дилсӯзӣ ва меҳрубонӣ нисбат ба рафтори худ ва дигарон зоҳир мешавад. Ҳиссиёти маънавӣ дар муҳокимаҳои рафтору кирдори дигарон, баҳодиҳии субъективӣю объективӣи хонанда ифода меёбад. Маҳсули шуурнокии ахлоқӣ, эътиқоди ахлоқӣ ва ҳиссиёти маънавӣ дар рафтори хонанда зоҳир мешавад.

Зимнан, самаранокии тарбияи маънавро ҳамон вақт ба пояи баландтар баровардан мумкин аст, ки агар дар рафти ташкил кардан ва ба роҳ мондани тарбияи маънавӣ шартҳои зерини психологӣ ба роҳбарӣ гирифта шаванд:

- аввалан, сатҳ ва дараҷаи дониши маънавии хонанда муайян карда шавад;

- сонӣ, сатҳи дониш ва тасаввуроти хонандаро дар хусуси хислатҳои ростқавлӣ ва поквичдонӣ инкишоф додан лозим аст;

- барои он ки дар шуур ва ҳиссиёти маънавии хонанда оиди хислатҳои ростқавлӣ ва поквичдонӣ дониши муайян ташаккул ёбанд, лозим аст, ки вазъиятҳои мавқеънокии психологӣ ба вуҷуд оварем, то ки ӯ моҳияти ростқавлӣ ва поквичдониро хуб дарк карда тавонад. Чунин вазъиятҳои мавқеънокии психологиро дар оила ва муҳити мактаб (дар рафти чорабиниҳои тарбиявӣ) ҳам ба амал овардан мумкин аст;

- баъд тадриҷан аз хонанда талаб кардан лозим аст, ки ҳам дар муҳити оила ва ҳам дар мактаб дуруғ нагӯяд, ростиро ба худ ихтиёр кунад;

- нисбат ба хонанда талаботи ягонаи педагогӣ гузоштан лозим аст;

- аз рӯи амалу рафтор ва кирдорҳои бача назорат бурда, ба рафтори ӯ баҳо додан зарур аст.

Дар ин синнусол аз як тараф захираи дониш, таҷриба ва тасаввуроти маънавии бачагон бо таъсири бевоситаи муҳити оилавӣ ва ҳамкориҳои зичи боғчаи бачагон шакл гирифта, васеъ ва бой гардад, аз тарафи дигар минбаъд дар остонаи мактаб тадриҷан ба системаи муайян даромада, характери бошуурона пайдо мекунад.

«Чамбасти таҷриба ва мушоҳидаҳо омӯзиши хусусиятҳои синнусолии психологӣ бачагони синфҳои ибтидоӣ нишон доданд, ки ҳиссиёти маънавии бачагон дар баҳодихӣ ва худбаҳодии онҳо нисбат ба мазмуни ғайолият, қору кирдор ва рафтори худ ва бачагони дигару ҳамсолон ифода меёбад»[8].

Масалан, барои дар бачагон ҳосил намудани малакаҳои ростқавлӣ, ростгӯӣ, поквичдонӣ ва ҳисси масъулият озмоиши психологию педагогӣ гузаронидем, ки он масъалаҳои зеринро дар бар гирифтанд:

- бо мазмуни мафҳумҳои ростқавлӣ, поквичдонӣ ва ҳисси масъулият шинос намудани бачагон;

- ба бачагон ёд додани қоидаҳои ростқавлӣ поквичдонӣ ва масъулиятшиносӣ;

- гузаронидани суҳбатҳо ва иҷрои машқу масъалаҳои бомавқеъ, барои инкишофи ҳиссиёти маънавии бачагон.

Бо мақсади бачагонро бо моҳият ва аҳамияти ростгӯӣ, ростқавлӣ, поквичдонӣ ва масъулиятшиносӣ дар ҳаёт ва ғайолияти шахс шинос намуда ва ба онҳо фаҳмонида шуд, ки бояд дар оила, мактаб ва дар рафти қорҳои берун аз синф, инчунин, ҳангоми иҷрои супоришҳои синфӣю вазифаи ҳонагӣ масъулият ҳис кунанд. Мо бачаҳоро бовар кунонидем, ки ҳамон хонанда зебо ва тезу беҳато навишта метавонад, ки ба сухани муаллим диққат диҳад, супоришҳои синфӣю вазифаҳои ҳонагиро дар вақташ иҷро кунад, аз дарсҳо қафо намонад, дар рафти дарс ба мӯътадил гузаштани он ҳалал намерасонад ва нисбат ба муаллиму коллективи синф муносибати боэҳтиромона дорад. Қафомонӣ ба дарс, бедикқатӣ, безътиборӣ, безътиной ба иҷрои вазифаҳои супоридашуда на танҳо ба мӯътадил омӯхтани илм ҳалал мерасонад, балки ба вазъияту ҳолати рӯҳияи умумии синф ва рафтори дигар бачагон низ таъсири манфӣ расонида метавонад. Дар баробари ин, ба бачагон шарҳ дода шуд, ки бедикқатӣ дар дарс ва ҳалал расонидан ба рафқони худ оҳиста-оҳиста шахсро ба бемасъулиятию бевичдонӣ ва дуруғгӯӣ бурда мерасонад.

Мо чӣ гуна хонандаро бачаи ростгӯӣ ва ростқавл гуфта метавонем? Ҳамон хонандаро бачаи ростгӯӣ ва ростқавл ҳисобидан мумкин аст, ки ба дарсҳо доимо иштирок мекунад, вазифаҳои ҳонагиро дуруст ва ботартиб иҷро мекунад, дар чорабиниҳои берун аз синф ғайолана иштирок менамояд. Хонандае, ки супоришҳоро иҷро намекунад, ҳамеша баҳона меҷӯяд, мустақилона қор намекунад ва ҳақиқатро аз муаллим пинҳон мекунад, вай бевичдон ва дуруғгӯӣ мебошад.

Баъд аз ин, бачагон бо қоидаҳои ҳиссиёти маънавий: поквичдонӣ ва ҳисси масъулият шинос карда шуданд. Қоидаҳои ҳиссиёти маънавиро ба тариқи зайл нишон дода будем:

- ба дарсҳо дар вақти муайян иштирок кардан;

- дар ҳолати аз дарс қафо мондан сабабҳои қафомониро пинҳон надошта, ҳақиқатро баён кардан, супоришҳои синфӣю вазифаҳои ҳонагиро дуруст ва беҳато иҷро намудан;

- аз дуруғгӯӣ ва рафтори бад худдорӣ кардан;

- дар вақти муайяншуда аз мактаб беҳазлу шӯҳихои зиёдатӣ ба хона баргаштан;
- бе рухсати ҳамсинф ба ашёҳои хониши ӯ даст нарасонидан;
- ҳангоми масъалаҳоро ҳал карда натавоништан ба калонсолон ва муаллим

мурочиат намудан;

- вазифаҳои хонагиро аз дигар касон рӯйбардор накардан;
- рафтору кирдори манфии рафиқонро пинҳон надоштан.

Дар баробари ин, дар рафти гузаронидани корҳои таҷрибавӣ бо бачаҳо машку вазифаҳои мавқеънок гузаронида, дараҷаи зухурёбии ҳиссиёти маънавии онҳоро муайян намудем. Акнун намунаи баъзе супоришҳои мавқеънокро дида мебароем.

Масалан, хонандаи синфи дуюм Рухшона барои бадсифат иҷро намудани вазифаҳои хонагӣ аз математика ва забони модарӣ баҳои ғайриқаноатбахш гирифт. Аммо ӯ баҳои гирифтаашро аз падару модараш пинҳон дошта, тавре рафтор намуд, ки гӯё бо баҳои аъло аз мактаб баргашта бошад. Вақто ки падару модар аз риёзиёт ва забони модарӣ чӣ гуна баҳо гирифтани ӯро пурсиданд, вай дар ҷавоб гуфт: «Баҳои хубу аъло гирифтам». Рухшона ҳиссиёти маънавиашро изҳор карда натавонист. Ба суоли: «Бо кадом мақсад хонанда ба падару модараш дурӯғ гуфт?», хонандагон чунин ҷавоб доданд: «Барои он ки ӯ толибаи аълохон буд, падару модарашро хафа кардан нахост, фикр кард, ки падару модараш ӯро барои рафтори бадаш ҷазо медиҳанд, фикр кард, ки тасодуфан баҳои ду гирифтааст ва баъди баҳои хубу аъло гирифтан дафтарро ба онҳо нишон додани буд.

Таҷрибаҳои гузаронида нишон доданд, ки ҳиссиёти маънавии бачагони синфи 1-ум хусусиятҳои як дараҷа, умумӣ дошта, ба ошкор сохтани ҷиҳатҳои берунии предмету ҳодисаҳо нигаронида шудаанд.

Ҳиссиёти маънавӣ дар синфи сеюм нисбатан инкишоф ёфта, шакл мегирад. Ҳиссиёти маънавӣ, ин муносибати эмотсионалӣ нисбат ба рафтори худ ва дигарон мебошад. Ин ҳиссиёт дар синфи сеюм шууронатар шуда, дар амалҳои бачагон зоҳир мешавад ва дар рафтори онҳо таъшаққул меёбад.

Дар фаъолияти таълимӣ, меҳнатӣ ва бозӣ, ки таҳти роҳбарии муаллим мегузарад дар хонандагон қобилияти изҳори ҳамдардӣ ба вучуд меояд. Аз ин рӯ, ба муаллим лозим аст, ки ҳангоми таълими фанҳо дар бачагон изҳори ҳамдардӣ, ҳисси тавачҷӯхро бедор намояд ва ба он муваффақ шавад, ки ҳиссиёти маънавӣ ба амалиёт ва рафтори бачагон таъсири судбахш расонад ва ба яке аз қисмҳои муҳими таҷрибаи рафтори маънавии онҳо табдил ёбад. Муаллим кӯшиш намояд, ки дар бачагон ҳисси ҳамдардӣ, меҳрубонӣ, хурсандӣ ва шодкомиро ба вучуд оварад ва ҳамаи инҳои барои қавиירוдагии хонандагон мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Асосҳои психологияи умумӣ / Дар зери таҳрири Мустафокулов Т. Душанбе; «Империял Групп» соли 2012, 422 саҳ.
2. Крутетский, В.А. Психология. –М., Просвещение, 1980г.
3. Крутетский, В.А. Психология математических способностей школьников. М., Просвещение, 1968г.
4. Ковалёв, А.Г., Мясисев, В.Н., Психические особенности человека, т.2. Способности. Издательство ЛГУ, 1960г.
5. Қодиров, С, Давлатов, М. Психологияи иҷтимоӣ. Душанбе; Сино 2004, 132 саҳ.
6. Қодиров, Қ. Б., Давлатов, М. Т., Расулов, С. Х. Вожаномаи тафсирии истилоҳоти психологӣ ва педагогӣ. Душанбе 2008.
7. Луғати тафсирии истилоҳоти педагогика/ Дар зери муҳарририи доктори илми филология Шарофиддин Рустамов. Душанбе «Маориф» соли 1988, 303 саҳ.
8. Мустафокулов, Т., Назруллоева, М. Асосҳои психологияи синусолӣ ва педагогӣ. Кӯлоб 1993, 360 саҳ.
9. Миралиев, А.М., Давлатов, М. Педагогика ва психология. Душанбе, Ирфон 2007.

10. Омӯзиши курси этика ва психологияи ҳаёти оилавӣ/ Дар зери таҳрири Нарзуллоева М., Арабов И., Мустафокулов Т. Душанбе; 1991, 119 саҳ.
11. Психолгия/ Дар зери таҳрири Давлатов М. Душанбе; Собириён 2010.
12. Психология/ Дар зери таҳрири В. А. Крутетский. нашриёти «Маориф» соли 1977, 319 саҳ.

ТАШАККУЛИ СИФАТҲОИ АХЛОҚИИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ДАРСИ ТАРБИЯИ ЧИСМОНӢ

ШАРИПОВ Ҳалим Ҳокимович – номзади илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва омодагии дифои ҳарбии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, ш. Бохтар, к. Айни, 67.

ЗОКИРОВ Зокир Симурадович – омӯзгори кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва омодагии дифои ҳарбии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, н. Кӯшонӣён, ҷамоати деҳоти Ориён, **тел.:** (+992) 902 50 27 87

Дар мақолаи мазкур тарбияи ахлоқии хонандагон як масъалаи муҳим ва мураккабест, ки дар равандҳои таълим ва тарбия бояд ба он таваҷҷӯҳ зоҳир карда шавад. Ҳар амали тарбиявӣ, ки мо имрӯз дар маърифати кӯдакон мегузорем, дар оянда метавонад таъсири амиқ ба ҳаёти шахсӣ ва иҷтимоии онҳо расонад.

Ҳамин тавр, ташаккули сифатҳои ахлоқии кӯдакон ва наврасон дар заминаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш яке аз роҳҳои муассир барои рушди ҳислатҳои ахлоқӣ ва маънавии онҳо мебошад. Тарбияи ҷисмонӣ на танҳо ба фароҳам овардани саломатии бадани кӯдакон равона шудааст, балки дар ташаккули ҳислатҳои ахлоқӣ ба монанди эҳтиром, масъулият, ҳамкорӣ ва дастӣ ёрӣ нақши муҳим мебозад.

Вожаҳои калидӣ: тарбияи ахлоқӣ, тарбияи ҷисмонӣ, сифатҳои ахлоқӣ, малакаҳои ҷисмонӣ, раванди дарс, маърифати ахлоқӣ, таълим.

ФОРМИРОВАНИЕ НРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ УРОКА ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

ШАРИПОВ Ҳалим Ҳокимович - кандидат педагогических наук, заведующий кафедрой физической культуры и оборонной подготовки Бохтарского государственного университета имени Насира Хусрова, г. Бохтар, ул. Айни, 67.

ЗОКИРОВ Зокир Силмуродович – преподаватель кафедры физической культуры и оборонной подготовки Бохтарского государственного университета имени Насира Хусрова, р-н. Кушонӣён, дер. Ориён. **тел.:** (+992) 902 50 27 87

В данной статье нравственное воспитание учащихся является важным и сложным вопросом, на который следует обратить внимание в процессе обучения и воспитания. Каждое воспитательное действие, которое мы вкладываем в воспитание детей сегодня, может оказать глубокое влияние на их личную и социальную жизнь в будущем. Таким образом, формирование нравственных качеств детей и подростков на основе физической культуры и спорта является одним из действенных способов развития их нравственных и нравственных качеств.

Физическое воспитание направлено не только на укрепление здоровья детского организма, но и играет важную роль в формировании таких нравственных качеств, как уважение, ответственность, сотрудничество и рука помощи.

Ключевые слова: моральное воспитание, физическое воспитание, моральные качества, физические навыки, учебный процесс, моральное воспитание, образование.

FORMATION OF MORAL QUALITIES OF STUDENTS IN THE PROCESS OF PHYSICAL EDUCATION LESSONS

SHARIPOV Halim Khagimovich – Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Department of Physical Education and Defense Training, Bokhtar State University named after Nasir Khusrow, Bokhtar, Aini Street, 67.

ZOKIROV Zokir Simurodovich - Lecturer, Department of Physical Education and Defense Training, Bokhtar State University named after Nasir Khusrav, Kushoniyon district, Oriyon village, **phone:** (+992) 902 50 27 87

In this article, the moral education of students is an important and complex issue that should be addressed in the learning and upbringing process. Every educational action that we put into raising children today can have a profound impact on their personal and social lives in the future. Thus, the formation of moral qualities of children and adolescents on the basis of physical culture and sports is one of the most effective ways to develop their moral and moral qualities.

Physical education is aimed not only at strengthening the health of the child's body, but also plays an important role in the formation of such moral qualities as respect, responsibility, cooperation and a helping hand.

Keywords: moral education, physical education, moral qualities, physical skills, educational process, moral education, education.

Тарбияи ахлокии хонандагон яке аз масъалаҳои муҳим ва мураккабест, ки имрӯз бояд таваҷҷӯҳи ҷиддии тамоми ҷомеа, хусусан омӯзгорон ва волидон ба он зоҳир карда шавад. Ҳар як амал ва рафторе, ки имрӯз мо дар маърифати кӯдакон мегузорем, дар оянда таъсири амиқ ба ҳаёти шахсӣ ва иҷтимоии онҳо хоҳад дошт. Ин раванд на танҳо дар ояндаи кӯдакон, балки дар ҳаёти ҳар яки мо низ таъсир мерасонад. Дар ин замина, яке аз воситаҳои муассир барои ҳалли масъалаҳои тарбияи ахлоқӣ ва иҷтимоии кӯдакон ва наврасон ин тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш мебошад. Равияҳои нав дар тарбияи ҷисмонӣ, ки ба тарбияи ахлоқӣ мусбӣ таъсир расонанд, бояд дар барномаҳои таълимӣ истифода шаванд: "Истифодаи технологияҳои нав ва методикаҳои таълимӣ метавонад ба ташаккули сифатҳои ахлоқӣ дар хонандагон мусбӣ таъсир расонад." [1, с.18]. Тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, ба иловаи тақвияти сифатҳои ҷисмонӣ, малакаҳои ҳаракат ва фардии ҷисмонӣ дар рушди ҳислатҳои ахлоқӣ ва маънавӣ хонандагон нақши муҳим мебозад. Ба воситаи машқҳои ҷисмонӣ, кӯдакон дарк меkunанд, ки як инсон бояд на танҳо қавӣ ва ҷисман солим бошад, балки бояд як шахсияти пурифтихор, меҳрубон ва таҳаммулпазир бошад. Вақте, ки кӯдак ба воситаи варзиш бо дигарон ҳамкорӣ мекунад ва қоидаҳои дастаҷамъӣ ва муҳити мусбатро меомӯзад ӯ мефаҳмад, ки ҳаёт на танҳо дар комёбӣ ва ғалаба, балки дар кӯмак ва дастгирии якдигар низ ҳаст.

Инчунин, тарбияи ҷисмонӣ кӯмак мекунад, ки кӯдакон ва наврасон ёри амиқро фаҳманд, ки бузургтарин қудрат ва малакаи онҳо бояд барои ёри дигарон ва анҷом додани корҳои нек истифода шавад, на барои даст ёфтан ба манфиатҳои шахсӣ ё рафтори худкома. Шахсияти ба таври ҷисмонӣ ва ахлоқӣ мустаҳкамшуда бояд бо ахлоқ ва масъулият муносибат кунад, ба шахсони дигар эҳтиром гузорад ва дар маҷмӯъ, як инсон бояд намунаи дурустӣ ва ҳештаншиносии беназир бошад. Ворид намудани тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ба зиндагии кӯдакон ва наврасон, дар маҷмӯъ, роҳро барои ташаккули шахсияти мусбӣ ва таҳкими арзишҳои ахлоқӣ, ба монанди эҳтиром, масъулият, ҳамкорӣ, ва дастӣ ёри дастрас месозад. Мутахассисони соҳа нишон

медиҳанд, ки тарбияи ҷисмонӣ яке аз самтҳои муҳимтарин дар ташаккули сифатҳои ахлоқӣ мебошад. Аз ҷумла, В.И. Лисинӣ (2015) мегӯяд:

"Тарбияи ҷисмонӣ на танҳо ба тайёр намудани бадани саломат мусбӣ аст, балки он инчунин ба ташаккули қиматҳои иҷтимоӣ, вафокорӣ ва ҳамкорӣ мусбӣ таъсир мерасонад." [2, с.198].

Аз ин рӯ, варзиш на танҳо як воситаи беҳдошти саломатӣ ва қобилиятҳои ҷисмонӣ, балки роҳе аст барои рушди хислатҳои маънавӣ ва ахлоқии шахсияти кӯдакон ва наврасон, ки барои ояндаи онҳо асоси устувор ва солимно таъкил медиҳад. Петр Францевич Лесгафт — табиб, педагог ва муассиси системаи илмии тарбияи ҷисмонӣ, инчунин фаъоли пешрафтаи ҷамъиятии Русия буд. Вай формулаи асосии педагогии худро тартиб дод, ки дар он гуфта мешавад: ҳар як кӯдак метавонад ба шахсияти ахлоқии баланд табдил ёбад, агар барои ӯ шароити дуруст ва муносиб барои тарбия фароҳам ояд. Лесгафт таъкид мекард, ки тарбияи ахлоқӣ ва маънавӣ ҳанӯз дар замони мо ва дар давраҳои гузашта низ як самти муҳим ва асосӣ мебошад. Ба назари Лесгафт, тарбияи маънавӣ бояд қисми асосии системаи таълимӣ бошад. Вай бовар дошт, ки ҳамаи дарсҳо бояд бо диққат ва дурустӣ таъкил шаванд, то ки дар онҳо вазифаҳои ахлоқӣ ва маънавӣ ҳамеша мавҷуд бошанд. Барои ин, муаллим бояд дар тамоми дарсҳо имконият диҳад, ки духарону писарон амалҳои ахлоқиро фаҳманд ва онҳо ба таҳаммул, ҳамдилии ва дурустии рафтор таваҷҷӯҳ кунанд.

Лесгафт ҳамеша таълимно аз ҳолатҳои мушаххас ва амалҳои инфиродӣ оғоз мекард, то ки хонандагон дарк кунанд, ки бо рафтори дуруст ва ахлоқӣ чӣ гуна ба дигарон таъсир мерасонанд. Вай таълим метод, ки кӯдакон бояд фаҳманд, ки чӣ гуна фарқ кардан байни некӣ ва бадӣ. Муаллим бояд роҳнамои кӯдакон бошад, ки онҳоро барои ҳар амал ва ҳодиса аз ҷиҳати ахлоқӣ ба дурустӣ роҳнамои кунанд. Барои Лесгафт, тарбия бояд як ҷараёни фаъоли ҳамоҳанг будан бо хислатҳои маънавӣ ва ахлоқии кӯдакон бошад. Вай бовар дошт, ки тарбиядиҳанда бояд на танҳо омӯзишно анҷом диҳад, балки кӯдаконро ба маърифати амиқ ва фаҳмидани моҳияти ахлоқии рафторҳои худ ҳидоят кунанд. Таъсири фаъолияти гурӯҳӣ дар тарбияи ахлоқӣ Аз назари С.А. Раҳматуллоев (2018), фаъолияти гурӯҳӣ дар тарбияи ҷисмонӣ метавонад ба ташаккули сифатҳои ахлоқӣ, масалан, ҳамкорӣ, мушаххасгардонӣ ва вафокорӣ мусбӣ таъсир расонад:

"Фаъолияти гурӯҳӣ дар тарбияи ҷисмонӣ метавонад ба ташаккули сифатҳои ахлоқӣ мусбӣ таъсир расонад, зеро он хонандагонро ба тафаккур дар бораи мақсадҳои умумӣ ва ҳамкорӣ дар раванди фаврӣ вазиб менамояд" [3, с.69]. Ҳангоми таҳлили ҳолатҳои воқеии ахлоқӣ, таҷрибаи кӯдакон дар муҳити воқеӣ ва зиндагӣ аҳамияти калон дорад. Кӯдакон дар тамоми марҳилаҳои рушд бо як қатор ҳолатҳои ахлоқӣ рӯ ба рӯ мешаванд, ки онҳо ба муносибатҳо, рафторҳо ва муаммоҳои ахлоқии ҳаёт алоқаманд мебошанд. Воқеият нишон медиҳад, ки ҳаёт як амали пуршиддати баҳсҳо ва интиҳобҳо аст, ки метавонанд натиҷаҳои мусбат ва манфиро дар пай дошта бошанд. Дар ҷунин ҳолатҳо, ахлоқ бояд ҳамчун раҳнамои муҳими рафтор ва муносибатҳо амал кунанд, зеро кӯдакон бо ин роҳ меомӯзанд, ки чӣ гуна дуруст ва масъулона амал кунанд. Кӯдакон вақте, ки дар мусобиқа иштирок мекунанд, на танҳо ба ғалаба, балки ба роҳи дурусти рақобат ва муносибат бо дигарон дар шароити гуногун аҳамият медиҳанд.

Агар кӯдак дар давоми мусобиқа афтода, шикаст хӯрад ва худро гунаҳкор ҳис кунанд, ин метавонад ба шароити рӯҳии ӯ вобаста бошад. Кӯдакон метавонанд ҳолати эҳсосии худро бар асоси натиҷаҳои мусобиқа, муносибат бо ҳамкасбонҳо ва реаксияҳои гурӯҳ ё дастаҳо ба ҷунин шикастҳо муайян кунанд. Масалан, агар кӯдак ҳис кунанд, ки вай дар шикаст низ гунаҳкор аст, ин метавонад нишондиҳандаи таъсири иҷтимоии гурӯҳ бошад, ки он кӯдаки худро муқоиса мекунад ва дарк мекунад, ки шикаст ӯро «зоир» кардааст. Агар ин гуна эҳсосот дуруст идора карда нашавад, он метавонад ба рушди ахлоқӣ ва эмосионалии кӯдак таъсир расонад.

Аммо, муҳим аст, ки кӯдакон фаҳманд, ки ғалаба ва шикаст на танҳо натиҷаи ҷисмонии рафтор аст, балки дорои арзиши ахлоқии зиёд мебошад. Дар робита бо ахлоқ ва раҳнамоии дуруст, кӯдакон бояд донанд, ки ҳар инсон арзиш ва қадрро танҳо бо

муваффақиятҳои ҷисмонӣ ба даст намеорад. Ба ҷои шикастро ба як муваффақияти манфӣ таъриф кардан, бояд кӯдаконро ташвиқ кунем, ки аз шикастҳо ва хатогиҳо сабак бигиранд, роҳро барои беҳтар шудан пайдо кунанд ва дарк кунанд, ки қобилияти инсон дар ниҳояти қор як ҳислати арзишманд аст. Ин гуна ахлоқ ва ҳулосоҳои ахлоқӣ барои рушди маънавии кӯдакон зарурӣ мебошанд, ки онҳоро бо масъулият ва эҳсоси эҳтиром ба худ ва дигарон мустаҳкам мекунад. Албатта, қори ахлоқӣ ғайриомӯзишӣ аст, ки ба осонӣ ҳисоб намешавад ва дар нақша гирифтани душвор аст, вале он яке аз вазифаҳои асосии омӯзгор мебошад. Дар ахлоқ, натиҷаҳо одатан ба амал меоянд, ки барои ноил шудан ба онҳо лозим нест кӯшишҳои ҷисмонӣ (беруна) ва ботинии рӯҳӣ. Масалан, кӯшиш барои нигоҳ доштани эҳтиром ба рақибон дар бозии варзишӣ, аз хандидан ба ноқомии ҳамсинфон, ё бо роҳи шубҳанок ғалаба кардан. Ин гуна натиҷаҳо аксаран ба таъхир меафтанд ва онҳо, шояд, дар замонҳои дертар ва дар ҷаҳорҷӯбаи дарк ва ҷаҳонбинӣ, меваи ҳудро мебахшанд. Ҳар рӯз, дар ҷараёни муошират бо кӯдакон, муаллим кӯшиш мекунад, ки на танҳо таълим диҳад, балки ислоҳ кунад, маслиҳат диҳад ва намунаи арзандае бошад. Муаллим на танҳо як роҳнамои амик, балки як шахс аст, ки кӯдаконро ба роҳи дурусти ахлоқӣ роҳнамоӣ мекунад. Таҳлили рафтори кӯдакон ва кӯшиши фаҳмидани камбудии онҳо ва ё шеносии қобилиятҳои тағйирот ва таҳаввул дар амалқарди онҳо, муаллимиро ба ин имкон медиҳад, ки фикри интиқодӣ ва мустақилро дар кӯдакон рушд диҳад. Муаллим кӯшиш мекунад, ки кӯдаконро бо имон ба қудрати худ ва имкониятҳои дуруст амал кардан мустаҳкам созад.

Одоб ва ахлоқи ҳамида дар рафтор, кирдор, гуфтор ва муносибати шахс бо дигар аъзои ҷомеа намоён мегардад. Риоя ва ба ҷо овардани меъёрҳои ахлоқӣ ва қоидаҳои умумии иҷтимоӣ аз ҳар фард ҳосиятҳои муайян ва мӯҳими инсонӣ талаб мекунад. Ин қоидаҳо на танҳо ба тартиб даровардани муносибатҳои байни шахсиятҳо кӯмак мерасонанд, балки онҳоро ба якҷоягии муназзам ва ҳамоҳанг дар ҷомеа ва муҳити атроф роҳнамоӣ мекунанд. Ғайр аз ин, мавзӯи одоб ва ахлоқ дар ҷомеа аз муҳимтарин ва решадортарин унсурҳо дар ҳаёти инсонӣ ба ҳисоб меравад. Он вазифаи аслии ва марказии ҳудро дар баланд бардоштани сатҳи фарҳангии ҷомеа иҷро мекунад, зеро риояи ахлоқи ҳуб ва меъёрҳои дуруст, ки дар амал татбиқ мегарданд, ба рушди муносибатҳои иҷтимоии солим ва муҳити мусоиди ҳамкорӣҳои инсонӣ мусоидат мекунад.

Тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш на танҳо ба беҳбуди саломатӣ, балки ба рушди ахлоқии ҳонандагон низ таъсири муҳим мерасонад. Машғуляти мунтазами ҷисмонӣ метавонад сифатҳои баланди ахлоқӣ ва маънавиро дар шахс рушд диҳад, ки ин ба ташаккули маърифати шахсият кӯмак мерасонад. Дар ҷаҳони муосир, мушқилоти равнақи шахсият ва ташаккули ахлоқӣ ҳамчун як масъалаи муҳим ва рӯзмарра ба ҳисоб меравад, ки дар ҳама соҳаҳои зиндагӣ, аз ҷумла маориф, таҳқиқ ва баррасӣ мешавад.

Ахлоқи шахс дар тамоми марҳилаҳои ҳаёт шакл мегирад ва на танҳо дар доираи муносибатҳои иҷтимоӣ, балки дар равишҳои шахс ба варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ низ мушоҳида мешавад. Вобаста ба ин, имрӯз тарбияи ҷисмонӣ дар ҷомеа нақши муҳимро мебозад ва он дар паҳлӯи соҳаҳои дигар, ҷузъи ҷудонашавандаи фарҳанг ва сиёсат шудааст. Таҳлилгарон, равоншиносон, табибон ва ҷомеашиносон ба таъсири мусбати варзиш ва тарбияи ҷисмонӣ ба тарзи ҳаёт ва рӯҳияи одамон аҳамияти вижа медиҳанд. Аз ин рӯ, таъсири тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш на танҳо дар саломатӣ, балки дар шаклгирии арзишҳо, одатҳо ва рафтори ахлоқии ҳонандагон низ хеле назаррас мебошад. Сифати таълими мактаббачагон ва сатҳи тарбияи ахлоқии онҳо ба ҳамдигар алоқамандии зич доранд. Роҷеъ ба тарбияи ахлоқӣ дар раванди тарбияи ҷисмонии ҳонандагон сухан ронда, таъкид бояд кард, ки он қисми таркибии машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ аст. [4, с.1]. Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар давоми вохӯриҳои ҳамешагӣ бо ҷавонон, ки аз 2 феввали соли 1993 то 21 майи соли 2021 баргузор шудаанд, ба баррасии муҳимтарин масъалаҳо ва проблемаҳо, ки ба ҳаёти ҷавонон алоқаманд мебошанд, пардохтанд. Ин мулоқоту вохӯриҳо ҳамчун рамзи ояндасозии ҷомеа, ояндабинӣ ва баён қардани рисолати баланди ҷомеашиносӣ, инсонгароӣ, инчунин рушди худшиносӣу ҳудогоҳии ҷавонони кишвар ба ҳисоб меравад. Қонуни мазкур асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии тарбия ва ташаккули ахлоқии ҷавононро муайян мекунад. Он принсипҳо ва

тадбирҳои иҷроии сиёсати давлатро дар соҳаи истифодаи самараноки иқтисодии зеҳнӣ ва маънавии ҷавонон, ки ба манфиати ҷомеа равона мешавад, муайян менамояд. Ҷавонон бояд, дар ҷавоб ба ғамхориҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, тамоми кӯшиш ва талоши худро ба самтҳои гуногун равона намоянд. Аз ҷумла, таҳсилоти хуб ва донишандӯзӣ, интиҳоби касбу ҳунариҳои муосир, кӯшиш дар ободонию зебо кардани Ватан, ҳимояи истиқлолияти миллӣ, рушд дар соҳаҳои илм ва технологияҳои инноватсионӣ, инчунин соҳаҳои варзиш, сайёҳӣ ва бунёдкорӣ бояд дар маркази тавачҷуҳи ҳар як ҷавон қарор гирад. Ташаккули сифатҳои ахлоқӣ дар раванди дарси тарбияи ҷисмонӣ яке аз вазифаҳои муҳим ва масъулияти асосии омӯзгорон ба ҳисоб меравад. Бо истифода аз равиҳои нав, фаъолиятҳои гурӯҳӣ ва барномаҳои таълимӣ, омӯзгорон метавонанд сифатҳои ахлоқиро дар хонандагон ташаккул диҳанд, ки ин ба рушди иҷтимоии онҳо ва раванди тақомули психологӣ хонандагон таъсири мусбат мерасонад. Таҳқиқотҳои илмӣ ва адабиёти истифодашуда нишон медиҳанд, ки тарбияи ҷисмонӣ на танҳо ба саломатии бадани инсон, балки ба ташаккули шахсияти ахлоқӣ, масъулиятшиносӣ дуруст низ кӯмак мерасонад. Ташаккули сифатҳои ахлоқӣ дар раванди дарси тарбияи ҷисмонӣ яке аз вазифаҳои муҳимтарини муаллимҳо мебошад. Ба воситаи истифодаи равиҳои нав, фаъолияти гурӯҳӣ ва барномаҳои таълимӣ, метавон сифатҳои ахлоқӣ, ки ба рушди иҷтимоӣ ва психологӣ хонандагон мусбӣ таъсир мерасонанд, ташаккул ёбанд. Адабиётҳои истифодашуда бо таҳқиқотҳои илмӣ пешрафта, нишон медиҳанд, ки тарбияи ҷисмонӣ на танҳо бадани саломат, балки шахсияти ахлоқӣ ва виҷдорро низ меомӯзад.

АДАБИЁТ

1. Каримов, М.А. (2017). Нововведения в физической культуре и спорте. Высшее Издательство, Москва.
2. Лисин, В.И. (2015). Физическая культура и ее влияние на психологическое развитие молодежи. Администрация образования, Иркутск.
3. Рахматуллоев, С.А. (2018). Тарбияи ахлоқӣ дар раванди таълим: равиҳо ва методикаҳо. Нашриёти Дониш, Душанбе.
4. Гадоев, Маҳмадулло Аттоевич – дотсенти кафедраи тарбияи ҷисмонӣ ва мудофияи шаҳрвандӣ-Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни- **мақола** тарбияи ҷисмонӣ – воситаи муҳими сифатҳои ахлоқии мактаббачагон.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон». – Душанбе, 2004. – С. 14.

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ В МОТИВАЦИИ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВОГО ВУЗА

ВАХОБОВА Азиза Абдуллоевна – кандидат педагогических наук, заведующая кафедрой русского языка и профессионального образования Технологического университета Таджикистана, г. Душанбе, ул. Н. Карабаева, 63/3. **Email:** aziza.vakhobova@mail.ru , **тел.:** (+992) 918822307

НУРУЛОЕВА Замира Кличевна – старший преподаватель кафедры русского языка и профессионального образования Технологического университета Таджикистана, г. Душанбе, ул. Н. Карабаева, 63/3, **тел.:** (+992) 779997002

В настоящей статье рассматривается роль мотивации учебной деятельности студентов неязыкового вуза. Учебная мотивация является основным фактором эффективности учебного процесса и представляет собой общность мотивов, которые стимулируют активность студентов в обучении.

Проблема мотивации студента на сегодняшний день, изучена не в достаточной мере, но в то же время она интересна, так как была объектом изучения ещё древних философов и современных учёных, которые пытались определить то, что побуждает человека на обучение и образование. Мотивация направляет и поддерживает усилия для успешной учебной деятельности и вносит основной вклад в общую результативность студентов. Мотивация учебной деятельности является механизмом личностного роста студентов и влияет на успешность студентов в будущей самостоятельной деятельности.

Ключевые слова: мотивация, эффективность, результативность, формирование, учебная деятельность, самосовершенствование, самопознание, самовоспитание, устойчивость, познавательные мотивы, будущая профессия, факторы, меняющиеся побуждения, индивидуальность, обучение.

ПРОБЛЕМАҲОИ МУОСИР ДАР ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМИИ ДОНИШЧӮЁНИ МУАССИСАҲОИ ОЛИИ ҒАЙРИФИЛОЛОҒӢ

ВАХОБОВА Азиза Абдуллоевна - номзади илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи забони русӣ ва таҳсилоти касбии Донишгоҳи Технологии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, к.Н. Қарабоев, 63/3. E-mail: aziza.vakhobova@mail.ru, тел.: (+992) 918822307

НУРУЛОЕВА Замира Кличевна - муаллими калони кафедраи забони русӣ ва таҳсилоти касбии Донишгоҳи Технологии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, к.Н. Қарабоев, 63/3. тел.: (+992) 779997002

Дар мақола нақши ҳавасмандгардонии фаъолияти таълимии донишчӯени муассисаҳои олии ғайрифилологӣ баррасӣ карда мешавад. Ҳавасмандгардонии таълимӣ омили асосии самаранокии раванди таълим мебошад ва маҷмӯи ангезаҳоест, ки фаъолияти донишчӯенро ба таълим ҳавасманд мекунад.

Проблемаҳои ҳавасмандгардонии донишчӯ то имрӯз ба қадри кофӣ омӯхта нашудааст, аммо дар айни замон ҷолиб аст, зеро он объекти омӯзиши файласуфони қадим ва олимони муосир буд, ки кӯшиш мекарданд муайян кунанд, ки шахсро ба омӯзиш ва таълим чӣ водор мекунад. Ҳавасмандӣ кӯшишхоро барои фаъолияти бомуваффақияти таълимӣ роҳнамоӣ ва дастгирӣ мекунад ва ба фаъолияти умумии донишчӯен саҳми асосӣ мегузорад. Ҳавасмандии фаъолияти таълимӣ механизми рушди шахсии донишчӯен мебошад ва ба муваффақияти донишчӯен дар фаъолияти мустақили оянда таъсир мерасонад.

Вожаҳои асосӣ: ҳавасмандгардонӣ, самаранокиӣ, самаранокии натиҷаҳо, ташаққул, фаъолияти таълимӣ, ҳушиносии, ҳештаниносии, худтарбиякунӣ, устуворӣ, ангезаҳои маърифатӣ, касби оянда, омилҳо, ангезаҳои тағйирёбанда, фардият, таълим.

MODERN PROBLEMS IN MOTIVATING STUDENTS' LEARNING ACTIVITIES A NON-LINGUISTIC UNIVERSITY

VAHOBOVA Aziza Abdulloevna – Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Department of Russian Language and Vocational Education, Technological University of Tajikistan, Dushanbe, st. N. Karabaeva 63/3. E-mail: aziza.vakhobova@mail.ru, phone: (+992) 918822307

NURULOEVA Zamira Klichevna – is a senior lecturer at the Department of Russian Language and Vocational Education at the Technological University of Tajikistan, Dushanbe, st. N. Karabaeva 63/3, phone: (+992) 779997002

This article examines the role of motivation in the learning activities of students at a non-linguistic university. Academic motivation is the main factor in the effectiveness of the

educational process and represents a commonality of motives that stimulate students' activity in learning.

The problem of student motivation has not been sufficiently studied today, but at the same time it is interesting, since it was the object of study by ancient philosophers and modern scientists who tried to determine what motivates a person to study and educate. Motivation guides and supports efforts for successful learning activities and makes a major contribution to the overall performance of students. Motivation of learning activities is a mechanism of students' personal growth and influences students' success in future independent activities.

Key words: *motivation, efficiency, effectiveness, education, educational activity, self-improvement, self-knowledge, self-education, sustainability, cognitive motives, future profession, factors, changing motives, individuality, learning.*

«То, что ты ищешь, тоже ищет тебя».
Джалолиддин Руми

Мотивация является одной из важнейших компонентов учебной деятельности студентов вуза, которая проходит красной нитью по всему учебному процессу, обеспечивая её максимальную эффективность. Первой и важнейшей задачей, которую определяет перед собой преподаватель, является необходимость формирования у студента потребности в приумножении имеющихся знаний и приобретения умений и навыков, на начальном этапе его поступления в неязыковой вуз.

Проблема мотивации человека, на сегодняшний день, изучена не в достаточной мере, но в то же время она интересна, так как была объектом изучения ещё древних философов и современных учёных, которые пытались определить то, что побуждает человека на обучение и образование.

Мотивация к учебной деятельности является частью фундаментальной проблемы, которая рассматривается в психолого-педагогических исследованиях, и направлена на определение детерминанта в поведении обучающихся. Общность и различия вопроса обучения и изучения мотивации рассматривается как педагогическая, так и психологическая проблема.

В современной психологии вопросами о мотивации к учебной деятельности и поведения человека занимались известные учёные, такие как А.Ф.Лазурский, С.Л.Рубенштейн, Л.С.Выготский, Н.Н.Ланге, Л.И.Божович, А.К.Маркова.

По наблюдениям И.А.Зимней эти две стороны образовательного процесса тесно взаимосвязаны. С одной стороны, педагог осуществляет целенаправленную последовательную деятельность по передаче социокультурного и общественно-исторического опыта, тем самым реализуя обучающую и воспитывающую функцию. С другой стороны, сам ученик выполняет целенаправленную деятельность на усвоение этого опыта [4].

Л.С.Выготский называет способность обучающегося присваивать опыт термином «обучаемость», а результат этого процесса «обученность» [2].

Рассмотрение этих двух сторон в обучении заключается в том, что учение выступает как фактор субъекта и как его деятельность психологического развития. В поведении и в деятельности субъекта само учение идёт впереди развития и позднее приводит к количественно-качественным изменениям. Далее особое внимание уделяется изменениям в познавательной и мотивационной сфере учебной деятельности. Для развития мотивации учебной деятельности студентов необходима конкретно определённая цель и мощная учебная мотивация, без которой не может осуществляться учебная деятельность.

В научных работах нет точного определения термина «учебная мотивация», которая вероятно связана с неясностью понимания данного термина. Каждый студент определяет понимание мотивации по мере своих внутренних отношений к обучению. Л.И.Божович рассматривает учебные мотивы как побуждения, характеризующие

основную направленность личности учащегося, формирующуюся на протяжении всей его сознательной жизни. По её мнению, мотивация складывается из «постоянно меняющихся побуждений», и потому становление мотивации – это не просто положительное или отрицательное отношение к обучению, а стоящее за ним усложнённых структур мотивационной сферы деятельности [1].

Мотивация к обучению – сложная, но постоянная система, состоящая из совокупности мотивов, учебных целей, умений справляться со сложностями, возникающими в процессе обучения, а также ожидания оценки собственного потенциала и достижений, успеха и неудачи. Динамичность, направленность и относительная устойчивость характерна для мотивации учебной деятельности. Её мотивы имеют разное происхождение, а также психологическую характеристику. Познавательные мотивы, заложенные в ней непосредственно связаны с содержанием и процессом учения, а социальные мотивы, находящиеся вне учебного процесса, существенно влияют на конечный результат. Данные мотивы возникают тогда, когда студенты стремятся получить знания, умения и навыки, овладеть будущей профессией, при этом являются важной основой самосовершенствования, самопознания и самовоспитания. Важно то, чтобы студенты обладали собственной силой воли и активно реагировали на все создаваемые в вузе условия для успешной учебной деятельности. Студенты не являются объектами потребления, а преподаватели лишь те, кто предоставляет свои услуги. И те, и другие обязаны работать вместе.

Познавательные мотивы связаны с содержанием учебной деятельности студента и процессом своевременного выполнения. Мотивы - ориентирование студентов на овладение новыми профессиональными знаниями, навыками и умениями, определяя при этом глубину заинтересованности в новых знаниях. Мотивы познавательные и социальные могут находиться на разных уровнях.

Учёные, рассматривающие проблему мотивации учебной деятельности, отмечают важность её развития у студентов, потому как невозможно успешно обучить их, если они относятся к знаниям несерьёзно, и не испытывают интереса. Следует отметить, что перед студентами необходимо ставить такие задачи, которые понятны и будут приняты ими для дальнейшего их исполнения. Мотивация к учёбе — это процесс, который запускает и направляет, поддерживает все усилия, направленные на выполнение учебной деятельности. Мотивы также выражают направление активности студентов, и очень важно, чтобы цель обучения совпадала с внутренним мотивом студента и была значимой.

Мотивация учебной деятельности, как и любой другой вид, определяется множеством специфических факторов:

- образовательной системой и учреждением где осуществляется учебная деятельность;
- организованностью учебного процесса;
- личными особенностями обучающегося;
- системой отношений преподавателя и студента;
- спецификой учебной дисциплины [6].

Знания и умения, которые получает обучающийся, могут быть для него своего рода средством достижения сугубо личных целей. Например, поскорее получить диплом, или его интересует лишь одна дисциплина среди множества других. В этом случае им движет лишь результат, а не знания и интерес.

В процессе обучения тип мотивации может измениться из-за влияния различного рода причин: новые установки, положительные или отрицательные результаты сессии, выбор новой профессии.

Сформировать мотивацию – это не значит подать готовые мотивы и цели обучающимся, а создать ему такие условия и ситуации, где желаемые мотивы складывались с учётом имеющегося опыта, индивидуальности и стремления обучающегося.

Понятие мотивации сегодня каждый исследователь объясняет по-своему. В.К.Вилюнас определяет мотивацию, как совокупность системы процессов, отвечающая за побуждение и деятельность личности. [3].

Д.Макклелланд определяет мотивацию как совокупность причин психологического характера, которая объясняет поведение конкретного человека [5].

Мотивация направляет и поддерживает усилия для успешной учебной деятельности. Без мотивации студентов не будет чёткого желания к обучению. Она вносит основной вклад в общую результативность студентов, которые можно сравнить с когнитивными способностями. Оценка роли мотивации учебной деятельности крайне важна, ведь она является механизмом личностного роста студентов и влияет на успешность студентов в будущей самостоятельной деятельности.

Что мотивирует студентов к обучению? Желание получить хорошее образование в престижном вузе, чтобы диплом был высоким аргументом при поступлении на работу. Может любопытство, желание узнать, как можно больше нового или интерес, а может потребность в новых знакомствах. Все эти направленности определяет сам факт поступления в вуз. Позднее руководствуясь своей заинтересованностью и отношением к конкретному предмету, он расставляет приоритеты в учебном курсе.

На современном этапе в Таджикистане происходят политические, экономические, духовные и социокультурные преобразования, которые приводят к пересмотру и преобразованиям в системе образования. Происходящие изменения приводят к новым требованиям в организации и в качестве образовательного процесса. Повышение данных требований по отношению к выпускникам вузов связанных с освоением знаний, умений, с возможностью применения навыков в решении практических задач, возникла необходимость создания таких условий, при которых обучающиеся смогли бы осваивать их за максимально короткие сроки. Однако, одной из основных проблем современной педагогики, является отсутствие у молодых студентов интереса обучаться, получать знания. Найти правильное решение или правильный подход к современной молодёжи для мотивации к обучению и учебной деятельности довольно сложно. Данный вопрос – это многогранный процесс, на который необходимо потратить много времени и сил.

Прослеживая тенденции изменения мотивов в учебной деятельности, которые действовали на молодёжь буквально вчера, сегодня уже не актуальны, можно предположить, что завтра они могут и не сработать.

Изучение мотивации учебной деятельности у студентов – это раскрытие реального уровня знаний и возможных новшеств в мотивации. Студента характеризует активность (учения, освоения содержания и др.), которая определяет степень «соприкосновения» обучаемого с предметом его деятельности [7].

В конце 2000 годов в Интернете появились «30 правил мотивации» Гарвардских студентов:

1. Спящие видят сны, а сны тех, кто предпочёл учёбу дрёме, становятся явью.
2. Никогда не бывает слишком поздно.
3. Муки учения скоротечны, а муки невежества – нескончаемы.
4. Учёба измеряется не временем, а старением.
5. Жизнь предназначена не только для учёбы, но если вы не можете справиться с этой частью жизни, то с чем вы способны справиться?
6. Трудности и испытания могут оказаться приятными.
7. Только справившись с задачей раньше других и приложив максимум усилий, вы сможете радоваться успеху по-настоящему.
8. Не каждому дано преуспевать во всём. Успех сопутствует лишь тем, кто наделён решительностью и способен к самосовершенствованию.
9. Время скоротечно.
10. Сегодняшнее безделье обернётся завтра слезами.
11. Реалист – это, тот кто заботится о будущем.
12. Зарплата прямо пропорционально уровню образования.
13. День сегодняшний никогда не повторится вновь.

14. Даже сейчас ваши враги жадно переворачивают листы книг.
15. Не попотеешь – не заработаешь.
16. День, потраченный впустую, рождает бездну бессмысленных дней.
17. Не откладывайте на завтра то, что можете сделать сегодня.
18. Источник плохой учёбы не в нехватке времени, а в недостаточном упорстве.
19. Счастье – это не заслуга, а успех.
20. Наслаждайся страданиями, если не можешь их избежать.
21. Оценка пропорциональна времени, затраченному на учёбу.
22. Невозможность – отговорка для тех, кто не пытается.
23. Не придёшь сегодня – прибежишь завтра.
24. Нет момента ближе к успеху, чем тот, когда вы думаете, что всё кончено.
25. Без боли успеха не бывает.
26. Не надо дремать, ложитесь спать.
27. Самое важное случается, когда другие спят.
28. Дайте волю смыкающимся векам, и будущее пронесётся мимо вас.
29. Если вместо сна ты выберешь учёбу, то воплотишь свою мечту.
30. Дополнительный час учёбы, определит вашего будущее [9].

Данные правила необходимо адаптировать, и суметь преподать студентам вуза так, чтобы каждый из них поразмыслив и проанализировав, смог сделать собственные умозаключения, которые пригодятся им в дальнейшем обучении и жизнедеятельности.

Не могут существовать никакие универсальные правила, которые точно мотивируют и перенаправят все усилия студентов на обучение. Правила можно с уверенностью применять в любой создавшейся ситуации. Все успехи и неудачи студентов, хоть и кажутся разными, по сути своей едины. Студентам ещё многому нужно научиться, а правила дают возможность взглянуть на неудачи с обратной стороны и действовать.

Цитаты известных мудрецов и мыслителей об обучении и развитии могут стать мощным источником вдохновения и мотивации, а также способны поддержать усилия молодёжи по самосовершенствованию на пути к знаниям и новым достижениям.

Джалалиддин Руми: «Продолжайте бороться, продолжайте терпеть неудачи, продолжайте жить, если вы честны и решительны внутри, вселенная, знает, к чему вы стремитесь, и это уже на пути к вам. Так что будьте полны надежды и никогда не сдавайтесь».

Махатма Ганди: «Жаловаться также легко, как трудно брать на себя ответственность. Много людей говорят о том, что не так в мире. Но вы можете внести те изменения, которые смогут повернуть жизнь к лучшему уже завтра. Возможно, мы не несём ответственности за беспорядок, который творится в нашем мире, но мы несём единоличную ответственность за свой вклад в этот беспорядок.

Леонардо Давинчи, итальянский эрудит, художник и изобретатель говорил следующее: «Обучение – единственное, чего разум никогда не исчерпывает, никогда не боится и никогда не сожалеет... Чем усерднее он работает, тем больше ему везёт». Он прав, ведь какой бы сложной не казалась учёба, всегда есть возможность обучиться и добиться успеха. Правила для студента необходимы для того, чтобы в их студенческой жизни царил порядок, а ещё для понимания допустимых границ поведения и действий. Нарушение границ дозволенного, то бишь одних правил приведёт к печальным последствиям других сфер их деятельности.

К студентам, в отличие от школьников, необходимо применять иную мотивацию, потому что им важно понять насколько важно то, что они изучают, и пригодятся ли полученные знания в дальнейшей жизни. У студентов внутренняя мотивация более проявлена и основывается на интересе, а внешняя подкреплена интересом к содержанию и не даёт желаемого эффекта. Для студентов интересна не сама работа, а то что с ней связано: признание, успех, материальный достаток. И потому этого недостаточно для высокой и продолжительной успеваемости студента.

Внутренняя и внешняя мотивации делятся на положительную и отрицательную. Положительная основана на позитивных поощрениях: интерес к методу преподавания и поддержке родителей, а отрицательная мотивация на избегании неудач и наказаний [12].

Применяемая к студентам отрицательная мотивация может сильно охладить желание студента к последующему обучению. Чтобы не допустить этого, необходимо использовать принцип сбалансированной обратной связи, то есть выделить больше положительных моментов, указать на плюсы, подсказать на то что после результаты будут гораздо улучшены. Опыт педагога в правильном мотивировании студента немаловажен.

Основная ответственность в вопросе повышения мотивации к обучению лежит на преподавателе, который способен применять необычные методы и придумывать интересные лекции и семинары для поддержания интереса к обучению на должном уровне. Креативное мышление – это хорошее умение подстраивать учебный материал под интересы и нужды каждого обучающегося. Правильно созданная атмосфера способствует развитию творческих способностей и существенно улучшает процесс обучения.

Мотивация содержит в себе множество мотивов, в том числе и мотив к профессиональной деятельности, в котором присутствует мотив учебный и профессиональный.

Мотивация к учебной деятельности является процессом запускающим, направляющим и поддерживающим усилия, направленные на реализацию продуктивной учебной деятельности. Итоги являются показателем того, каким был уровень мотивации студентов к учебной деятельности: чем выше уровень, тем успешнее будет осуществлена адаптация в будущем. А также важна специфика изучения сущности мотивов учебной деятельности, которой следуют студенты. А всем ли студентам нужна мотивация? Разумеется, нет. Многие студенты инициативны, любознательны, энтузиасты, которые с интересом берутся за новые задания и новый предмет. Другими студентами движет желание узнать что-то новое, неизведанное, загадочное.

Многие социологи и педагоги ведут свои исследования в части касающейся мотивации к обучению студентов, локально, независимо друг от друга, что приводит к некоторой несогласованности получаемых результатов их исследований. Каждый молодой человек стремится к учению, так как оно является одним из ключевых навыков, лежащих в основе природы выживания каждого индивида.

Личность повышает свои компетентности посредством обучения, при этом стремится к росту собственной самооценки, утверждения своей сущности. У каждого студента в начале жизненного пути есть желание действовать, и это бесспорно является внутренним мотивом – самоутверждением. Потому как, высокая мотивация очень важна для достижения успехов в профессиональной или учебной деятельности [8].

Существует множество теорий о мотивации, к примеру, А.Маслоу разработал иерархию потребностей, в которой он последовательно расположил важные аспекты: физиологические потребности, потребности в безопасности, потребности в любви, уважении, признании и потребность в самореализации. Суть теории выражается в удовлетворении более низких уровней потребностей, являющихся предпосылкой для перехода к удовлетворению более высоких уровней.

Виктор Врум в своей «теории ожиданий» считал, что всё зависит от ожидания относительно результатов, которых может достичь человек выполняющий определённые действия.

Д.Маккеланд в «теории приобретённых потребностей» предположил, что людям, в основном, необходимы: успех, власть и соучастие.

Анализ данных теорий, показывает, что существует множество подходов для того, чтобы определить правильную систему мотивации, поставить жизненные цели и правильно расставить приоритеты.

Мотивация – это основной инструмент для достижения общего результата всех стремлений молодых людей. Всё это требует системного подхода и разработки модели мотивации молодых людей к обучению.

Важно отметить, что от запаса знаний, умений и навыков, а также от силы и структуры мотивации зависит успех и удача последующей жизнедеятельности человека.

ЛИТЕРАТУРА

1. Божович, Л.И. Изучение мотивации поведения детей и подростков /Л.И.Божович – М.: Педагогика, 1972. -221с.
 2. Выготский, Л.С. Педагогическая психология /Л.С.Выготский – М.: Астрель, 2008. – 660с.
 3. Вилюнас, В.К. Психология развития мотивации / В.К.Вилюнас. – СПб.: Речь, 2006. – 458с.
 4. Зимняя, И.А. Педагогическая психология: учебник для вузов / И. А.Зимняя. – М.: МОДЭК, 2010. – 384 с.
 5. Маккеланд, Д. Мотивация человека /Д.Маккеланд. –СПб.: Питер, 2007. 672с. EDN QXPZRD/
 6. Маркова, А.К. Формирование мотивации учения /А.К.Маркова Т.А. Матис А., Б.Орлов. – М.:Просвещение, 1990. – 191с.
 7. Никитская, М.Г. Зарубежные исследования учебной мотивации: XXI век /М.Г.Никитская, Н.Н.Толстых//Современная зарубежная психология. – 2018.-Т.7.№2.- С.100-113. DOI 10/17759/jmfp/2018070210/EDN QNSSVV.
 8. Ткаченко, Л.М. Теоретические подходы к формированию учебной мотивации в психолого-педагогической литературе / Л.М.Ткаченко // Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. – 2013. - №31. – С. 40-47.
- Интернет ресурсы:
9. Lala.lanbook.com./ЛаЛаЛань/
 10. <https://skillbox.ru^education^uc>
 11. <https://externat.foxford.ru^5-sost>
 12. info@ikraikra.ru (школа инноваций и креативного мышления)
 13. theoryandpractice.ru.

ТАШАККУЛДИҲИИ ХУДШИНОСИИ МИЛЛӢ ВА МАСЪУЛИЯТИ ШАҲРВАНДИИ НАСЛИ НАВРАС ДАР НИЗОМИ ФАӢОЛИЯТИ ИҶТИМОИИ МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМӢ

ЁРОВ Акмал Боронович – номзади илмҳои педагогӣ, мутахассиси пешбари Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Шевченко, 39. **E-mail:** yorov.aktal@mail.ru, **тел.:** (+992) 918 12 03 14

ШАРИФЗОДА Бахтиёр – номзади илмҳои таърих, мудири шуъбаи коргузорӣ ва назорати Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Шевченко, 39. **E-mail:** shbg_72@mail.ru, **тел.:** (+992) 103 33 33 73

Мавзуи таҳти пажӯҳиш қарордодашуда як ҷузъи муҳим ва асосии таълим ва тарбияи наврасону ҷавонон ба ҳисоб меравад. Дар шароити глобализатсия ва тағйироти босуръати иҷтимоӣ, ҷавонон бо зарурати ҳифз ва таҳкими арзишҳои фарҳанги миллӣ, инчунин ташаққул додани мавқеи фаъоли шаҳрвандӣ рӯбарӯ мешаванд. Ваҷигии хосро ба барномаҳои таълимӣ, ки ба рушд ва таҳкими ватандӯстӣ, эҳтиром ба мероси фарҳангӣ, ҳуқуку вазифаҳои шаҳрвандон ва ташаққулдиҳии арзишҳои ахлоқӣ ва маънавии, ки асоси масъулияти шаҳрвандӣ мебошанд, равона карда шудаанд, дода мешавад.

Муаллиф таъкид мекунад, ки муассисаҳои таълимӣ нақши калидӣ дар тарбияи ватандӯстии шаҳрвандон доранд, ки на танҳо ҳувияти миллии худро, балки омодаанд дар ҳаёти ҷомеа фаъолона иштирок намуда, рушди он ва некуахлоқии ҷомеаро тақвият диҳанд.

Вожаҳои калидӣ: муассисаи таълимӣ, оила, тарбия, Ватан, таълим, наврасон, падару модарон, кӯдак, ҷавонон.

ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ И ГРАЖДАНСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПОДРАСТАЮЩЕГО ПОКОЛЕНИЯ В СИСТЕМЕ СОЦИАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

ЁРОВ Акмал Боронович – кандидат педагогических наук, ведущий специалист Высшая аттестационная комиссия при Президенте Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. Шевченко, 39. **E-mail:** yorov.akmal@mail.ru, **тел.:** (+992) 918 12 03 14

ШАРИФЗОДА Бахтиёр – кандидат педагогических наук, начальник отделения делопроизводства и контроля Высшая аттестационная комиссия при Президенте Республики Таджикистан. **E-mail:** shbg_72@mail.ru, **тел.:** (+992) 103 33 33 73

Тема формирования национального самосознания и гражданской ответственности подрастающего поколения в системе социальной деятельности образовательных учреждений представляет собой важный аспект воспитания и образования молодежи. В условиях глобализации и быстрого социального изменения молодежь сталкивается с необходимостью сохранения и укрепления своих культурных и национальных ценностей, а также формирования активной гражданской позиции. Особое внимание уделяется программам, направленным на развитие патриотизма, уважения к культурному наследию, правам и обязанностям граждан, а также формированию моральных и этических ценностей, которые являются основой гражданской ответственности.

Автор подчеркивает, что образовательные учреждения играют ключевую роль в воспитании граждан, которые не только осознают свою национальную идентичность, но и готовы активно участвовать в жизни общества, способствовать его развитию и благополучию.

Ключевые слова: образовательное учреждение, семья, воспитание, Родина, образование, подростки, родители, ребенок, молодежь.

FORMATION OF NATIONAL SELF-CONSCIOUSNESS AND CIVIL RESPONSIBILITY OF THE GROWING GENERATION IN THE SYSTEM OF SOCIAL ACTIVITIES OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

YOROV Akmal Boronovich – Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, leading specialist, Dushanbe, 39 Shevchenko st. **E-mail:** yorov.akmal@mail.ru, **phone:** (+992) 918 12 03 14

SHARIFZODA Bakhtiyor – Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, The chief of the document management and control department, Dushanbe, 39 Shevchenko st. **E-mail:** shbg_72@mail.ru, **phone:** (+992) 103 33 33 73

The topic of the formation of national self-consciousness and civil responsibility in the growing generation within the system of social activities of educational institutions represents an important aspect of youth education and upbringing. In the context of globalization and rapid social change, young people face the need to preserve and strengthen their cultural and national values, as well as develop an active civil stance. Special attention is given to programs aimed at fostering patriotism, respect for cultural heritage, citizens' rights and duties, as well as the formation of moral and ethical values, which are the foundation of civil responsibility.

The author emphasizes that educational institutions play a key role in educating citizens who not only recognize their national identity but are also ready to actively participate in society's life, contributing to its development and well-being

Keywords: educational institution, family, parents, teenagers, education, children.

Тарбияи дурусти фарзанд омили асосии ба воя расонидани инсонии комил мебошад, ки ояндаи босуботи оила ва ҷомеа ба он вобаста аст. Дар шароити муосир бояд ба ташаккули ҳувияти миллӣ ва масъулияти шаҳрвандӣ дар насли наврас таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда шавад. Ин ду мафҳум на танҳо барои ташаккули шахсият, балки барои пойдеории тамоми ҷомеа муҳим арзёбӣ мегардад. Худшиносии миллӣ ба насли наврас кумак мекунад, ки робитаи худро бо таърих, фарҳанг ва анъанаҳои халқи худ эҳсос намуда, масъулияти шаҳрвандӣ ва эҳтироми ҳукуку уҳдадорихоро иҷро намояд. Чунин тарзи муносибат масъулияти кӯдакону наврасонро ҳамчун шаҳрванди ҷаҳолу зираки кишвари худ бештар гардонида, ӯро барои эҳтироми арзишҳои миллӣ водор месозад.

Худшиносии миллӣ ин дарки шахс аз мансубияти худ ба фарҳанг, таърих, анъана ва арзишҳои миллӣ мебошад. Ин на танҳо дониш дар бораи халқи худ, балки эҳтироми амиқ ба фарҳанг, дастовардҳои аҷодони худ ва дарки хусусии шахси ватандӯст дар ҳифзу рушди ин мероси миллӣ мебошад. Ҳувияти миллӣ бо ватандӯстӣ, ҳисси ифтихор аз кишвари худ ва хоҳиши саҳмгузори дар рушди он алоқаманд аст.

Ташаккули худшиносии миллӣ дар кӯдакон аз синни хурдсолӣ, аз замоне оғоз мешавад, ки лафзи модариро ёд мегирад ва дар натиҷа қиссаву афсонаҳои тарбиявӣ мешунавад, бо анъана ва расму оинҳои фарҳангӣ ошно мегардад. Муҳим аст, ки кӯдакон аз синни хурдӣ дар бораи пурғановат будани таъриху фарҳанги худ, шахсиятҳои барҷастае, ки дар пешрафт ва рушди илми ҷаҳонӣ осори худро гузоштаанд, омӯзанд ва маълумоти бешумор аз худ кунанд. Таъриху адабиёт, фарҳангу санъат, ва дигар арзишҳои миллӣ дар шуури кӯдак эҳтиром ба кишвар ва халқи худро бештар мегардонад. Мутаассифона, дар шабакаҳои интернетӣ ҳолати баръаксӣ он мушоҳида мешавад, ки ба костагии фарҳанги гаронбаҳо ва рангини халқи тоҷик таъсири манфӣ мерасонад [16, С. 77-78].

Муассисаҳои томактабӣ ва таҳсилоти миёнаи умумӣ дар ҷараёни ташаккули тарбияи ватанпарастӣ, инсондӯстӣ ва ҳувияти миллӣ дар кӯдакон нақши бағоят калон доранд. Кӯдакону наврасон дар дарси таъриху адабиёт на танҳо бо далелу воқеаҳо шинос мешаванд, балки ба қадру манзалати олимони забардасти халқи тоҷик ва хизматҳои шоёнӣ онҳо расида, ҳамчун дарси ибрат аз он бархурдор мешаванд. Тарбияи ватандӯстӣ тавассути омӯзиши таърих, фарҳанг ва санъат ба кӯдакону наврасон кумак мекунад, ки онҳо ба шахсиятҳои варзида ва саршиносии миллат арҷ гузоранд.

Оила яке аз унсурҳои асосӣ дар тарбияи фарзанд буда, нақши он дар ташаккули ҳувияти миллӣ беназир аст. Волидайн ба фарзандони худ фаҳмиши аввалини анъанаҳои халқӣ ва эҳтиром ба онҳоро меомӯзонанд. Волидайн тариқи мусоҳиба дар шароити ҳусни тафохум ба кӯдакон моҳияти асосии мафҳуми “Ватан”, “Ватан-модар” ва “Меҳан-зодгоҳ”-ро фаҳмонида, арзишманд будани маконро, ки дар он ҷо ҷашм ба олами ҳастӣ кушода он ҷо бузург шудаанд, ба онҳо талқин месозанд. Ҷашну маросимҳои миллӣ, санадҳои таърихӣ ва дидан намудан аз маконҳои таърихӣ боз ҳам ба кӯдакону наврасон эҳсоси ғараҳбахш зам мекунад. Дар ин замина ба кор даромадани телевизиони “Илм ва табиат” низ барои тафсилоти бештар ва таблиғ намудани тарзи ҳаёти солим миёни кӯдакону наврасон кумаки амалӣ мерасонад. Барномаҳои, ки дар телевизиони “Илм ва табиат” нашр мегарданд, бояд бештар ба табиати наврасону ҷавонон наздик бошанд, он гоҳ ба натиҷанокии ҷаҳолияти кӯдакону наврасон таъсиргузор мегарданд. Зеро агар барномаҳои телевизионӣ диққатҷалбкунанда набошанд, таваҷҷуҳи кӯдак ба барномаҳои телефонӣ ва шабакаҳои ҷаҳонии интернет ҷалб мешавад. Дар шабакаҳои интернет бинобар сабаби набудани маҳдудиятҳои эҳтимоли даст задани кӯдакону наврасон ба ҳар амали номатлуб бештар ба қайд гирифта мешавад, ки ҳолати мазкур нигаронкунанда арзёбӣ мегардад.

Масъулияти қарзи шаҳрвандӣ ин дарки шахс аз нақши худ дар ҷомеа ва омодагии ӯ барои иҷрои уҳдадорихои худ дар назди Ватан, ҷомеа ва наздикон мебошад. Ин ҳисси масъулият барои рафтори худ, барои риояи қонунҳо, иштирок дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва хоҳиши саҳмгузори дар ҳалли мушкилоти ҷомеа мебошад. Масъулияти шаҳрвандӣ на

танҳо иҷрои уҳдадориҳо, балки иштироки фаъолона дар ҳаёти ҷамъият, ғамхорӣ дар ҳаққи дигар одамон, дастгирӣ намудани ташаббуси оммаро дар бар мегирад [3].

Эҳсоси масъулияти шаҳрвандӣ дар кӯдакон аз синни хурдсолӣ метавонад ташаккул ёбад. Кӯдакон бояд дарк намоянд, ки рафтору кирдори онҳо ба атрофиён, ба фазои хонавода, муассисаҳои таълимӣ ва ҷомеа таъсир мерасонад. Яке аз ҷанбаҳои муҳими тарбияи масъулияти шаҳрвандӣ эҳтиром ба қоидаҳо, қонунҳо ва меъёрҳои рафтори ҷамъиятӣ мебошад. Дарк намудани қонуну қоида ва меъёрҳои асосии рафтори ҷамъиятӣ на танҳо дарки арзишҳои миллӣ, балки фаъолона иштирок намудан дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва фарҳангии он мебошад.

Масъулияти шаҳрвандӣ инчунин тавассути дарки аҳамияти иштирок дар ҳаёти сиёсӣ-иҷтимоии кишвари худ, аз ҷумла тавассути кӯмаки ихтиёрӣ ба дигарон, иштирок дар лоиҳаҳои иҷтимоӣ, фаъолияти волонтерӣ ва маъракаҳои ҳифзи муҳити зист ва дастгирии сиёсати пешгирифтаи роҳбарияти олии кишвар нишон дода мешавад. Ҳуқуқ ва уҳдадориҳои кӯдакону наврасон ҳамчун узви ҷомеа ва ояндаи давлат аз тарафи давлат ҳифз карда мешавад. Дар ин синну сол мушкilotи асосӣ дар бораи риоя нагардидани қонуну қоидаҳои аз тарафи давлат қабулшуда намеравад. Меъёрҳои асосии арҷ гузоштани қонуну қоидаҳои қабулгардидаи давлат бедор намудани ҳисси ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ мебошад.

Муассисаи таълимӣ даргоҳи маърифатии муҳиммest, ки дар он ташаккули масъулияти шаҳрвандӣ дар кӯдакону наврасон сурат мегирад. Онҳо тавассути раванди таълим, иштирок дар ҷорабиниҳои дохилии муассисаи таълимӣ, муошират бо мураббӣёну омӯзгорон ва ҳамсолон фаҳмидани арзиши нақши худро дар ҷомеа дарк мекунанд. Даргоҳи маърифат бояд ба кӯдакону наврасон на танҳо дониши илмӣ омӯзад, балки ба онҳо эҳсоси масъулият, серталабӣ дар таълим ва мустақилиятро ташвиқ намояд. Муассисаҳои таълимии томактабӣ, миёнаи умумӣ дар низомии гузариши технологияҳои инноватсионӣ ва татбиқи усулҳои фаъоли таълим мебошанд. Мураббӣён ва омӯзгорони синну соли нисбатан калон аз дастовардҳои муосири иттилоотӣ гарчанде бархурдор бошанд, усулҳои дурусти истифодаи онҳоро дар раванди машғулиятҳои таълимӣ ба қадри кофӣ наметавонанд иҷро намоянд. Аз ин рӯ, ҷалби мутахассисони варзида ва пешқадами соҳаи технологияҳои иттилоотӣ дар муассисаҳои таълимии томактабӣ ва миёнаи умумӣ баланд арзёбӣ мешаванд. Ташкили семинар ва курсҳои кӯтоҳмуддати омӯзишӣ низ ба рушди касбии мураббӣёну омӯзгорон мусоидат мекунанд.

Инчунин, ба лоиҳаҳои гуногуни иҷтимоӣ ва волонтерӣ низ ҷалб намудани кӯдакон аҳамияти хоса дорад. Иштирок дар чунин ҷорабиниҳо ба кӯдакон имкон медиҳад, ки на танҳо ба дигарон ёрӣ расонанд, балки худро узви як гурӯҳ эҳсос намуда, дар як даста кор карданро ёд гиранд ва сифатҳои таҳаммулпазирӣ, меҳрубонӣ ва масъулиятшиносиро инкишоф диҳанд.

Яке аз усулҳои самарабахш дар ташкили ҷорабиниҳои таҳассусӣ, аз ҷумла: чашнвораҳо, намоишҳо, экскурсияҳо ба ҷойҳои таърихӣ, вохӯриҳо бо шахсиятҳои варзида ва номдор, олимон, санъаткорон, ки ба кӯдакон дар бораи аҳамияти фаъолияти худ барои кишвар ва ҷаҳон нақл карда метавонанд. Чунин ҷорабиниҳо ба кӯдакону наврасон кӯмак мекунанд, ки нақши худро дар ҷомеа эҳсос кунанд ва ҳисси ифтихор аз кишвари худро дошта бошанд. Кори тарбиявӣ оид ба ташаккули худшиносии миллӣ ва масъулияти шаҳрвандӣ бояд гуногун бошад ва шаклу усулҳои гуногунро дар бар гирад. Муҳим он аст, ки таълиму тарбия на танҳо бо омӯзиши назариявӣ, балки азхудкунии амалии донишҳоро дар бар гирифта бошад [15, С. 249-252].

Фаъолияти лоиҳавӣ яке аз усулҳои самараноки ташаккули масъулияти шаҳрвандӣ дар кӯдакону наврасон мебошад. Таҳияи лоиҳаҳо, ки ба беҳбудии ҳаёти муассисаҳои томактабӣ ва миёнаи умумӣ нигаронида шудаанд, кӯмак ба ниёзмандон, ҳифзи муҳити зист ва рушди фаъолияти иҷтимоии кӯдакон - ҳамаи ин ба кӯдакон кӯмак мекунанд, ки муҳим будани худро эҳсос кунанд, малакаҳои ташкилотчигиро инкишоф диҳанд ва маҳорати дар як даста кор карданро аз худ кунанд. Лоиҳаҳо метавонанд ҳам дар дохилимактабӣ ва ҳам байнимактабӣ, аз ҷумла иштирок дар ташаббусҳои шаҳрӣ ё минтақавӣ корбарӣ карда шаванд. Чунин тарзи ташвиқот тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ

ва дигар хизматрасониҳои интернетӣ нисбатан натиҷабахш мешавад. Он дар шакли наворҳои кӯтоҳҳаҷми маълумотдиҳанда ва омӯзишӣ намоиш дода шуда, эҳсоси ватандӯстӣ ва меҳанпарварии кӯдакону наврасонро боз ҳам бештар ва мустаҳкамтар мегардонад.

Сарфи назар аз аҳамияти тарбияи хувияти миллий ва масъулияти шахрвандӣ, як қатор мушкилоте вучуд доранд, ки муассисаҳои таълимӣ ва оилаҳо бо он рӯ ба рӯ мешаванд. Яке аз мушкилоти асосӣ диққат надодан ба қори тарбиявӣ дар доираи таълими муассисаҳои томақтабӣ ва ибтидоӣ, инчунин таъсири муҳити беруна мебошад, ки баъзан ба ҷаҳонбинии кӯдакон таъсири манфӣ расонида истодааст. Фазои васоити ахбори омма, шабакаҳои иҷтимоӣ ва дигар манбаъҳои муосири иттилоот аксар вақт тасвирҳо ва наворҳои таҳрифшуда ё соддашудаи рӯйдодҳои таърихӣ ва арзишҳои иҷтимоиро пешкаш мекунанд. Ҷанбаи манфии шабакаи интернет ва дигар манбаҳои шабакавӣ низ дар ҳамин омил арзёбӣ мегардад. Маводи нашршаванда бояд аз тарафи муҳаррир пурра таҳлил гардида, хусусиятҳои таълиму тарбиявӣ ва синнусоли он баррасӣ карда шавад. Ҳоло дар шабакаҳои интернетӣ наворҳои нашргардида ба меъёри синнусолӣ мувофиқ нестанд, ки ин амал боиси диққати масъулини соҳа гардидааст [12, С. 10].

Муассисаҳои таълимӣ дар ташаккули шуури миллий ва масъулияти шахрвандӣ дар насли наврас нақши муҳим доранд. Ин ду ҷанба ҷузъҳои ҷудонашавандаи мукамал дар таълиму тарбияи кӯдакон мебошанд, ки дар фаҳмидани нақши онҳо дар ҷомеа, эҳтиром ба таърих ва фарҳанги миллий ва ташаккули мавқеи ҷаҳлои шахрвандӣ мусоидат мекунанд. Дар шароити мушкилоти муосири ҷаҳонишавӣ ва пешрафти технологӣ муассисаҳои таълимӣ ба маконе табдил меёбанд, ки дар он на танҳо донишҳои академӣ, балки ба арзишҳои иҷтимоӣ низ диққати махсус дода мешаванд.

Вазифаи асосии муассисаҳои таълимӣ на танҳо таълиму тадрис, балки тарбияи шахсияти ҷамаҷониба рушднамуда, ки қодир аст бо иштироқи ҷаҳлонаи худ дар ҳаёти ҷомеа нафъи бештар мерасонад, иборат мебошад. Рушди худшиносии миллий ва масъулияти шахрвандӣ ба он равона карда шудааст, ки дар кӯдакону наврасон дарки нақши онҳо ҳамчун як ҷузъи халқу ҷомеа, дарки аҳамияти эҳтиром ба фарҳанг, анъана, таърихи худ, гузаштагон масъулият барои беҳбудии кишвари худ ташаккул ёбад. Рисолати ҳар як фарди ба оро номуси меҳан, ки Ватанро аз самими қалб дӯст медорад ва ба арзишҳои он арҷ мегузорад, аз он иборат аст, ки саҳни бевоситаи худро дар пешрафти Ватани маҳубубу азиз гузорад ва инчунин бо рафтору кирдори худ ба дигарон намунаи ибрат бошанд [7, С. 37].

Барои рушди ин арзишҳо муассисаҳои таълимӣ бояд шароит фароҳам оранд, ки дар он кӯдакону наврасон аҳамияти нақши худро дар ҷомеа дар амал эҳсос карда тавонанд ва бо ин маром намунаи ибрати ҷамсолону ҷампешагон шаванд. Ҳоло кӯдакону наврасон аз қалонсолон дида бештар ба технологияҳои иттилоотӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуда истодаанд. Дар ин замина ҳатари таваҷҷуҳи наврасону ҷавонон ба ҳар гуна ақидаҳои носолим ва зараровар ба ҷомеа зиёд мегардад. Маҷхур гардидани шабакаи интернет ва дигар намуди шабакаҳои иҷтимоӣ дар ҷомеа ҳатарзо гардида, миёни оилаҳо ҳавфу ҳатари пайдо гардидани ақидаҳои гуногун нисбат ба ҳаёт ва рӯзгордориро бештар менамояд. Вазъияти маҷкур масъулияти бештарро аз ҳонаводаҳо ва муассисаҳои таълимӣ талаб мекунад. Муассисаҳои таълимӣ бояд ҳамкориро бо ҳонаводаҳо мустаҳкам намуда, алайҳи зуҳуроти нави замон дар ҷамҷоягӣ қору ҷаҳлоият намоянд.

Муҳимтарин ҷузъи ҷараёни таълиму тарбияи кӯдакону наврасон ташвиқ намудани эҳтиром нисбат ба фарҳанг ва таъриху арзишҳои миллий мебошад. Ҳонандагони муассисаҳои таълимӣ дар маҷғулиятҳои фанни таърих, адабиёт ва санъат бо мероси фарҳангии кишвари худ, бо муҳимтарин рӯйдодҳо ва шахсиятҳои, ки имрӯзу фардои онро ташаккул додаанд, ошно мешаванд. Бояд ҳангоми таълими фанҳои ҷуғрофия ва табиатшиносӣ муҳити рӯҳафзову дилнишини кишварро намоиш карда, ба ин равиш меҳру муҳаббат нисбат ба Ватанро дар замири насли наврас боз ҳам бештар кунанд. Ин донишу тасаввурот замина ба ифтихор аз кишвари худ ва дарки аҳамияти ҳифзи арзишҳо ва рушди хувияти миллий мегардад [11, С. 43].

Ба таълими забони миллӣ, ки на танҳо амри ҳатмӣ, балки як ҷузъи муҳими ҳувияти фарҳангӣ низ мебошад, таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда мешавад. Донишҷӯи забони модарӣ ба кӯдакон имкон медиҳад, ки робитаи худро бо таърих ва анъанаҳои халқи худ беҳтар дарк намуда, ба ташаккули эҳтиром ба ғуноғунии фарҳанги миллӣ мусоидат кунанд.

Экскурсияҳои хонандагон, сайру саёҳат ба ҷойҳои таърихӣ, иштирок дар идҳои маданият миллӣ ба кӯдакону наврасон имконият медиҳанд, ки иштироки худро дар мероси бузургии таърихӣ халқи худ эҳсос кунанд. Шиносоии амалӣ бо таърих тавассути саёҳат ба осорхонаҳо, ёдгориҳои фарҳангӣ, шаҳрҳои бостонӣ, иштирок дар намоишгоҳҳо ва намоишҳои театри ҳисси ифтихор ва эҳтиромро нисбат ба гузаштаи кишвари худ таъмин мекунад. Сайру гашт метавонад дар шакли дастаҷамъона ва оммавӣ дар муассисаҳои таълимӣ ташкил гардида, боз ҳам дар кӯдакон садоқат ба Ватанро афзун мекунад.

Шароити мусоид барои таълиму тарбияи кӯдакон кафолати он аст, ки онҳо аз ҳар гуна амалҳои беҳуда даст кашада, машғули амалҳои нафърасон ба худ, оила ва ҷомеа шаванд. Кӯдаконро тавассути бозӣ мумкин аст, ки ба корҳои муфид барои оила, муассисаи таълимӣ ё ҷомеа ҷалб намуд. Ҷараёни корҳои иҷрошударо ба навор гирифта, дар шабакаи иҷтимоӣ паҳн кардан ба онҳо диққатҷалбкунанда ва таъсирбахш мегардад. Бахши муҳими тарбияи масъулияти шаҳрвандӣ ба наврасону ҷавонон таълим додани ҳуқуқ ва уҳдадориҳои онҳо мебошад. Тарбиядиҳандагон бояд кӯдакону наврасонро бо қонуни асосии давлат-Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуқуқҳои марбут ба башариат, асосҳои қонунгузорӣ ва одоби шаҳрвандӣ шинос кунанд. Ин дониш ба кӯдакон кӯмак мекунад, ки шаҳрванди намунавӣ будан на танҳо доштани ҳуқуқ, инчунин иҷрои уҳдадориҳо дар назди ҷомеа, риояи қоидаҳои қабулшуда ва ғамхорӣ нисбат ба дигар одамонро дарк намоянд [10, С. 69].

Тарбияи шаҳрвандӣ ва худшиносии миллӣ он замон метавонад барои насли наврас илҳомбахш ва натиҷаовар шавад, агар муваффақияти касбиро бо мавқеи ҷаҳони шаҳрвандӣ муттаҳид кардан имконпазир гардад. Дар зер баъзе аз унсурҳои асосии тарбияи насли наврас ва меъёрҳои вусъат додани ҳисси ҳувияти миллӣ дар наврасону ҷавонон нишон дода шудааст:

- консепсияи ҳувияти миллӣ ва унсурҳои он (забон, фарҳанг, таърих, анъанаҳо);
- нақши ҳувият дар ташаккули шуури миллӣ;
- низоми муносири таълиму тарбия дар ташаккули худшиносии наврасон;
- дарки худшиносӣ ва ҳудудҳои миллӣ бо қадом муносибатҳо ва арзишҳо дар кӯдакону наврасон шакл гирифтани он;
- нақши оила, мактаб ва ҷомеа дар ташаккули ҳувияти миллӣ;
- таҳлили барномаҳо, стандартҳо ва усулҳои мавҷудаи таълимӣ, ки ба рушди ҳувияти миллӣ нигаронида шудаанд;
- намунаҳои бомуваффақият татбиқгардида аз кишварҳои ғуноғун: ҷӣ гуна анъанаҳои фарҳангӣ ба раванди таълим ворид мешаванд;
- мушкилоти ҷаҳонишавӣ ва таъсири онҳо ба ҳувияти миллии насли наврас;
- таҳдидҳои ассимилятсияи фарҳангӣ ва гум кардани ҳувияти миллӣ;
- тавсияҳо барои омӯзгорон ва мураббӣён оид ба ҷорӣ намудани унсурҳои ҳувияти миллӣ ба раванди таълим;
- нақши корҳои беруназсинфӣ, маҳфилҳо ва ҷорабиниҳо дар ташаккули ҳувияти миллӣ;
- баррасии пажӯҳишҳои гузаронидашудаи мавҷуда, ки аҳамияти ҳувияти миллӣ дар соҳаи маорифро тасдиқ мекунад;
- усулҳои баҳодиҳии сатҳи худшиносии миллӣ дар байни кӯдакону наврасон;
- рушди ҳудудҳои миллӣ ба рушди шахсият, масъулиятшиносӣ ва ватандӯстӣ ҷӣ гуна таъсир мерасонад;
- пайванди ҳувияти миллӣ ва суботи иҷтимоӣ дар ҷомеа;
- мафҳуми масъулияти шаҳрвандӣ: он чист ва ҷӣ гуна ташаккул меёбад;

- муносибати байни масъулияти шахрвандӣ ва арзишҳои ахлокии наврасон;
- омилҳои таъсирбахш: ҷӣ гуна анъанаҳои оилавӣ, мубоҳисаҳо ва ғайолияти ҳаррӯзаи волидон ба дарки масъулияти шахрвандӣ дар кӯдакон таъсир мерасонанд;
- арзишҳои шахрвандӣ дар таълим: ҷӣ гуна оилаҳо метавонанд дар кӯдакону наврасон дарки аҳамияти иштирок дар ҳаёти ҷомеа ро инкишоф диҳанд;
- барномаҳо ва усулҳо: кадом барномаҳои таълимӣ барои ташаккули масъулияти шахрвандӣ ва ватандӯстии кӯдакону наврасон нигаронида шудаанд;
- нақши ҷорабиниҳои беруназсинфӣ: иштирок дар лоиҳаҳои ҷомеа, ғайолиятҳои волонтерӣ ва маърақаҳои иҷтимоӣ ҳамчун роҳҳои тарбияи масъулияти шахрвандии навҷавонон;
- муҳити иҷтимоӣ: ҷӣ гуна дӯстон, ҳамсолон ва шабақаҳои иҷтимоӣ метавонанд ба ташаккули масъулияти шахрвандӣ дар кӯдакон таъсиргузор бошанд;
- ҷанбаҳои фарҳангӣ ва таърихӣ: ҷӣ гуна донишмандони таърихи кишвари худ ва анъанаҳои фарҳангӣ ба ҳисси масъулиятшиносии кӯдакон таъсир мерасонад;
- тавсияҳо барои падару модарон ва омӯзгорону мураббӣ: ҷӣ тавр ташаккул додани масъулияти шахрвандӣ дар кӯдакон дар амал воқеият дорад;
- намунаҳои ташаббусҳои муваффақ: тавсифи лоиҳаҳо ва барномаҳое, ки ба наврасону ҷавонон кӯмак карданд, ки дар натиҷа онҳо шахрвандони ғайол ва масъулиятшинос гарданд;
- донишмандони ҳуқуқ ва уҳдадорӣ: дарки ҳуқуқҳои худ ҳамчун шахрванд ва масъулият дар назди волидон ва ҷомеа;
- иштирок дар ҳаёти ҷамъиятӣ: ҳавасмандӣ барои иштирок дар маърақаҳои ҷорабиниҳои фарҳангӣ-иҷтимоӣ ва ғайолияти волонтерӣ;
- тафаккури интиқодӣ: қобилияти таҳлили иттилоот, изҳори андеша ва муҳокимаи масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ;
- ахлоқ ва масъулият: ташаккули ҳисси адолат ва масъулият барои амали баанҷомрасонида.
- рушди шахсият: ҷӣ гуна масъулияти шахрвандӣ ба роҳбарӣ, ҳамдардӣ ва ҳамкорӣ мусоидат мекунад;
- мутобиқсозии иҷтимоӣ: нақши масъулияти шахрвандӣ дар мураббӣ ҷомеаи муваффақ ва ҳамгироии кӯдакон ба ҷомеа.

Дурнамои рушди худшиносии миллӣ ва масъулияти шахрвандӣ дар кӯдакон дар ҳамгироии амиқи қори таълиму тарбия ба раванди таълим ва истифодаи технологияҳои муосир барои эҷоди барномаҳои интерактивӣ ва ҷолиби таълимӣ вобаства аст. Дар кӯдакон ташаккул додани тафаккури интиқодӣ, маҳорати таҳлили ҳодиса ва падидаҳо, ташаккули мавқеи бошууронои шахрвандӣ ва ҳисси масъулият барои ояндаи кишвари худ муҳим аст.

Ташаккули худшиносии миллӣ ва масъулияти шахрвандӣ дар кӯдакону наврасон як раванди мураккаб ва гуногунҷанба буда, кӯшиши тамоми иштирокчиёни раванди таълим: мураббӣ, омӯзгорон, волидон, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва давлатро тақозо мекунад. Муҳим аст, ки ташаккули шуури миллӣ ва масъулияти шахрвандӣ аз хурдсолӣ оғоз ёфта, дар тамоми давраи таҳсилоти томактабӣ ва миёнаи умумӣ идома ёбад. Қорҳои пурсамари тарбиявӣ, усулу равишҳои гуногун ба ташаккули ҳисси ифтихор аз кишвари худ, эҳтиром ба таъриху фарҳанги он, инчунин дарки масъулияти онҳо барои ояндаи ҷомеа мусоидат мекунад.

Инчунин, муассисаҳои таълимӣ дар ташаккули худшиносии миллӣ ва масъулияти шахрвандӣ дар кӯдакону наврасон нақши муҳим доранд. Тавассути омӯзиши таърих, фарҳанги миллӣ, иштирок дар лоиҳаҳои иҷтимоӣ ва иштироки ғайолони дар ҳаёти томактабӣ ва мактабӣ дар насли наврас эҳтиром нисбат ба кишвари худ ташаккул ёфта, нақши худро дар ҷомеа дарк мекунад ва дар оянда шахрванди бомаъсулият мешаванд. Муҳим он аст, ки муассисаҳои таълимӣ аз равишҳо ва усулҳои гуногун, ки баҳри таҳкими ин арзишҳо нигаронида шудаанд, истифода бурда, барои азхудкунии амалии дониш

шароит фароҳам оранд. Муносибати босалоҳият ба таълим, ки ҳам донишҳои назариявӣ ва ҳам ҷаҳлияти амалиро дар бар мегирад, мусоидат мекунад, ки насли оянда на танҳо фидой ва дустдор, балки ҳамчун созандаи имрӯзу фардои Ватани маҳбуб-Тоҷикистон бошанд

АДАБИЁТ

1. Абдурахимов, К. С. Нравственное воспитание во взглядах Мир Сайида Али Хамадони: автореф. дис. ... канд. пед. наук: [Текст] / К.С. Абдурахимов. – Душанбе, 1995. – 21 с.
2. Айнӣ, С. Ёддоштҳо [Матн] / С. Айнӣ. – Сталинобод: «Нашрдавтоҷик», 1995. – 570 с.
3. Акбаров, Ю. Мехри Ватан: Монография [Матн] / Ю. Акбаров. – Душанбе: «Маориф», 1989. – 90 с.
4. Арипов, М. (Орифи) Из истории педагогической мысли таджикского народа: Часть 1. - Методическое пособие [Текст] / М. Арипов. – Душанбе, 1962. – 162 с.
5. Асрорӣ, В. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик: Васоити таълимӣ [Матн] / В. Асрорӣ, Р. Амонов. – Душанбе: «Маориф», 1980. – 208 с.
6. Бозор, С. Заминаи модарӣ [Текст] / С. Бозор. – Хучанд: «Ношир», 2018. – 410 с.
7. Ғоиб, М. Мехри ватан [Матн] / М. Ғоиб. – Душанбе: «ЭР-граф», 2023. – 200 с.
8. Григорьева, Н. А. Формирование у старшеклассников ценностной ориентации на Отечество: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. [Текст] / Н.А. Григорьева – Волгоград, 1998. – 31 с.
9. Лутфуллоев, М. Антология педагогической мысли таджикского народа: Учебное пособие [Текст] / М. Лутфуллоев, С. Сулаймони, Х. Афзалов – Душанбе: «Матбуот», 2009. – 448 с.
10. Лутфуллоев, М. Истиқлолияти Тоҷикистон ва маорифи навин. [Матн] / М. Лутфуллозода. – Душанбе: «Дониш». – 2006. – 176 с.
11. Лутфуллоев, М. Тоҷикистон, родина моя, гордость моя: Монография [Текст] / М. Лутфуллоев. – Душанбе, 1999. – 60 с.
12. Матушкин, С. Е. Сущность и особенности патриотического воспитания в современных условиях: В помощь учителю [Текст] / С.Е. Матушкин, Н.В. Ипполитова. – Челябинск: «ЧелГУ», 2000. – 19 с.
13. Рахмонов, Э. Ш. Молодежь-будущее нации [Текст] / Э.Ш. Рахмонов. – Душанбе: «Ирфон», 1998. – 96 с.
14. Рахмонов, Э. Ш. Патриотизм и национальное самосознание [Текст] / Э.Ш. Рахмонов. – Душанбе, 1999. – 100 с.
15. Саидов, С. Ш. Пайвастагии мутақобилаи се ниҳоди иҷтимоӣ дар ташаккулёбии муносибатҳои хонандагон аз назари Абдурахмони Ҷомӣ [Матн] / С.Ш. Саидов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – 2018. – №7. – С. 249-252. – ISSN: 2309-6764.
16. Шарифзода, Ф. Ҳикмати афкори педагогии ниёгон: [Матн] / Ф. Шарифзода, Ҷ. Файзалиев – Душанбе: «Ирфон», 2012. – 402 с.
17. Юсупова, С. О. Роҳҳои пешгирӣ кардани ҷинояткорӣ дар байни ҷавонон: Монография [Матн] / С.О. Юсупова, Ю.А. Курбонов. – Душанбе: «Ирфон», 1987. – 112 с.

УДК: 37.0.372.8 (575.3)

ББК: 74.00

0-42

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИИ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

АХМАДЗОДА Бунафша Саймузафар – кандидат педагогических наук, доцент, проректор по воспитательной части Таджикского технического университета им. академика М.С. Осими, г. Душанбе, ул. Академиков Раджабова, 10. **E-mail:** abunafsha@mail.ru, **тел:** +(992) 98 505 34 54

АБДУЛАХАДОВА Анорби Сафоловна – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры языков Таджикского технического университета им. академика М.С. Осими, г. Душанбе, ул. Академиков Раджабова, 10. **E-mail:** anorbiabdulahadova@gmail.ru, **тел:** +(992) 985 96 42 74

В этой статье основное внимание уделяется использованию языка программирования обучению языка, классическому изучению грамматических переводов в академических группах, языка и глубокому пониманию грамматической структуры и сплошной линии речи. Подход, основанный на проектах, представляет собой практическую и эффективную стратегию развития общения, предоставляющую дополнительный интерес к изучению языка, который обеспечивает читателям интерес к обучению, эффективности и результативности, а также к ключевым факторам, способствующим формированию внутренней нейтральной деятельности, помогает в обучении в процессе работы над проектом.

В контексте проекта учитель выполняет роль и функции руководителя в период обучения иностранного языка. Традиционные школьные программы состыкованы с образовательной информацией и приводят к разрыву между теорией и практикой, поскольку в этом случае невозможно развивать пользовательский опыт. Однако, исследование проекта очень продуктивно, поскольку в процессе реализации проекта, учащиеся приобретают знания в процессе использования данных практических вопросов.

Ключевые слова: проект, навыки, умение, функция, профессия, энтузиазм, интерес, классика, успех.

ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТИЮ КОММУНИКАТСИОНӢ ДАР РАВАНДИ ОМУӢЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

АҲМАДЗОДА Бунафша Саймузафар – номзади илмҳои педагогӣ, доцент, муовини ректор оид ба тарбияи Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ, ш. Душанбе, к. академикҳо Раҷабовҳо, 10. **E-mail:** abunafsha@mail.ru, **тел:** +(992) 98 505 34 54

АБДУЛАХАДОВА Анорбӣ Сафоловна – номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори калони кафедраи забонҳои Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ, ш. Душанбе, к. академикҳо Раҷабовҳо, 10. **E-mail:** anorbiabdulahadova@gmail.ru, **тел:** +(992) 985 96 42 74

Дар мақолаи мазкур муаллиф тарзи истифодаи усули лоиҳавии омӯзиши забонро, омӯзиши классикии грамматикаи тарҷумонии таълимо, ки ба омӯзиши академикии забон равона гардидааст ва он фаҳмиши амиқи сохтори грамматикӣ, малакаи устувори нутқи хаттиро дорост овардааст. Усули лоиҳавӣ – амалӣ буда, ба рушди муваффақонаи

қобилиятҳо нисбати муколамаи шифоҳӣ равона гардида, дар шахс шавқу рағбати иловагиро нисбати омӯзиши забон фароҳам меорад, ки манфиати хонандаро ба машғулиятҳо, яъне самаранокӣ ва натиҷанокӣ таъмин менамояд ва инчунин омилҳои муҳимтарине, ки ба ташаккули нутқи ҳангоми омӯзиши усулҳои лоиҳавӣ кӯмак мерасонад.

Дар шароити омӯзиш методҳои лоиҳавии шахсӣ нигаронидашуда, омӯзгор нақш ва функсияи дигарро дар раванди омӯзиш ба даст меорад. Барномаҳои анъанавии мактабӣ бо маълумоти таълимӣ пурбор гардида, бевосита ба парокандагии аён дар байни назария ва амалия оварда мерасонад, чунки дар ин ҳолат сухан дар бораи ташаккулдорории малакаи истифодабарӣ рафта наметавонад. Бо вучуди ин, омӯзиши лоиҳавӣ хеле маҳсулнок буда, чунки дар раванди иҷроиши лоиҳавӣ донишхоро таълимгирандагон дар раванди истифодабарии маълумотҳо ҳангоми ҳалли масъалаҳои амалӣ ба даст меоранд.

Вожаҳои калидӣ: лоиҳа, малака, маҳорат, функсия, машғулият, шавқ, рағбат, классикӣ, муваффақ.

EFFECTIVE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF LEARNING ENGLISH

AHMADZODA Bunafsha Saimuzafar – Candidate of Pedagogical, dotsent, vice-rector for Educational parts of the Tajik Technical University named after Academician M.S. Osimi, Dushanbe, st. Akademik Radzhabova, 10. **E-mail:** abunafsha@mail.ru, **phone:** +(992) 98 505 34 54

ABDULAHADOVA Anorbi Safolovna – omuzadova ilmҳои pedagogy, omuzgori kaloni department of zabongoi Donishgoi technology and Tojikiston ba nomi academician M.S. Osimi, Dushanbe, st. Akademik Radzhabova, 10. **E-mail:** anorbiabdualahadova@gmail.ru, **phone:** +(992) 985 96 42 74

In this article is more attention given to the using of language learning, programming language, the classical study of the translation of grammatical translations into the academic language of the language, and it has a deep understanding of the grammatical structure of the structure and the solid line of speech. A project-based approach is a practical and effective strategy for the development of an area of communication, providing additional interest in language learning, which provides readers' interest in training, efficiency and effectiveness as well as the key factors that contribute to the formation of internal neutral activity helps with project learning.

In the context of the project oriented the teacher acquires the role and function in the learning process. Traditional schooling programs are docked with educational information, and lead to a gaping gap between the theory and practice, as in this case it is not possible to develop the user experience. However, project study is very productive, since the project implementation of knowledge acquires knowledgeable in the process of using data in solving practical issues.

Key words: project, skills, acquires, function, occupation, enthusiasm, interest, classics, success.

Таджикистан–развивающаяся страна в сфере современных интернет-технологий, и её прогресс связан с ростом экономики. С увеличением материальных возможностей поднимется и уровень науки, культуры, а также духовности.

Правительство Республики Таджикистан уделяет большое внимание внедрению компьютерных технологий в образовательные учреждения и реализации государственной программы компьютеризации общеобразовательных школ страны, поскольку в век информационно-коммуникационных технологий пути получать знания современными методами удобно и легко. Лидер нации, уважаемый Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в связи с требованиями времени неоднократно подчеркивал, что

качество образования и подготовки в учреждениях общего среднего и высшего профессионального образования должно постоянно повышаться и оно должно отвечать требованиям образования в развитых странах, а также национального и мирового рынка труда. В связи с этим задачей учреждений общего и высшего профессионального образования является побуждение студентов к освоению науки и знаний, профессий, языков, особенно к безупречному владению государственным языком, а также иностранными языками, к овладению новейшими достижениями современной техники и технологий.

Переформатирование национальной системы образования при развитии ИКТ, обусловленное актуальными вызовами, связанными с переходом таджикской экономики к новой модели, даст возможность оптимально обеспечить промышленность квалифицированными кадрами в сфере технологий. По мнению экспертов, при успешной реализации образовательных и экономических реформ удастся избежать избыточного выпуска специалистов вузами и согласовать численность молодых профессионалов с нуждами промышленности, как по профилю подготовки, так и по уровню знаний иностранных языков.

Преподаватели и студенты высших учебных заведений страны должны уделять особое внимание обострению технического и технологического мышления молодежи, мотивации ее к любым инновациям, прогрессу и развитию. Обеспечение информационной и национальной безопасности государство при внедрении информационно-коммуникационных технологий должно стоять на первом месте. А также расширение информационного процесса является отличительной чертой развития современного поколения и общества и в связи с этим внедрение компьютерной системы и употребление средств массовой информации в процесс образования и обучения является требованием современной эпохи. Эта система представляет собой новую информационную структуру общества, она объединяет компьютерные сети, телевидение, средства связи и т. д., таким образом организуются локальные, профессиональные, региональные и глобальные системы. Кроме того, сегодня глобальная сеть Интернет считается лидером среди многих телекоммуникационных технологий. По этой причине совершенствование образовательных технологий является одним из основных направлений развития сферы образования и привлекает внимание исследователей на протяжении последнего десятилетия. Под миссией посредников в межкультурных коммуникациях мы понимаем способность эффективно решать проблемы, связанные с дефицитом доверия между участниками общения на межнациональном уровне, обеспечивать качественный диалог, опираясь на общечеловеческие ценности.

Также серьезной является проблема подготовки кадров, способных работать по новейшим технологиям с применением инновационного оборудования ввиду отсутствия как производственной базы, так и подготовленных соответствующим образом преподавателей.

Эту проблему невозможно решить без широкого международного сотрудничества в сфере обучения специалистов инженерных специальностей, которое должно быть реализовано по следующим направлениям.

- взаимодействие с зарубежными учебными заведениями в плане создания совместных факультетов в высших учебных заведениях инженерно-технического профиля. В Таджикистане уже имеются успешные примеры такого взаимодействия, например, с коллегами из Украины и Белоруссии;

- увеличение количества таджикских филиалов зарубежных университетов технологического и инженерного профиля;

- активизация работы по подготовке квалифицированных кадров инженерно-технического профиля в зарубежных вузах в рамках реализации межгосударственных соглашений. Уже в настоящее время граждане Таджикистана проходят подготовку в учебных заведениях более чем 25 стран.

- организация стажировки будущих специалистов на базе работающих в республике совместных предприятий при использовании КИТ;

- при подготовке инвестиционных проектов на территории Таджикистана следует включать условие о подготовке национальных кадров для их реализации;
- реализация международных программ по обмену учащихся и преподаватели технических высших учебных заведений Таджикистана и других стран-партнеров;
- эффективное использование иностранной технической помощи и грантов как со стороны государственных структур, так и негосударственных организаций, которые направлены на развитие учебной-методической и материально-технической базы технических университетов Республики Таджикистан. [22]

Состояние теории, практики диалога культур, межкультурного взаимодействия, значение практико-ориентированного подхода в подготовке специалистов, способных выполнять посредническую роль в коммуникациях между представителями различных языковых групп, определить перечень идей, направленных на подготовку студентов высшей школы технических специальностей к межкультурному взаимодействию.

Дать обоснование главным методологическим основам практико-ориентированного подхода применительно к создаваемой концепции, направленной на формирование у будущих инженеров во время обучения в высшей школе готовности к межкультурному взаимодействию. Разработать модель формирования у студентов, обучающихся в ВУЗах технического направления, готовности к межкультурному взаимодействию, в основе которой будет лежать практико-ориентированный подход, апробировать её и оценить соответствующими диагностическими средствами. [11]

Анализ опыта внедрения и использования ИКТ в педагогическом процессе высших учебных заведений Республики Таджикистан позволяет приблизить уровень и качество профессиональной подготовки будущих специалистов к мировым стандартам. Эффективное решение указанных проблем будет найдено после проведения комплекса дидактических исследований по подготовке студентов высших учебных заведений Таджикистана к использованию ИКТ в процессе обучения английскому языку.

Использование современных ИКТ в образовании (дистанционном обучении) позволяет создать инновационную систему образования в будущем. В современном мире и во многих странах вопрос информатизации образовательного процесса рассматривается как ключевая стратегическая концепция для развития цивилизации. Развитие информатизация и широкое употребление современных технологии занимает ключевое место в сфере образования. По этой причине, в связи с этим вопросом были приняты несколько программ по развитию и внедрению информационно-коммуникационных технологий.

Подготовка квалифицированных инженерных кадров для отечественной промышленности в условиях перехода таджикской экономики на модель индустриально-инновационного развития и знания иностранных языков должна стать приоритетным направлением социально-экономического развития Таджикистана. Ключевыми факторами, которые определяют стратегию развития системы подготовки квалифицированных кадров с помощью ИКТ для промышленного сектора, являются особенности сегодняшней индустриально-аграрной экономической модели и перспективные планы развития промышленных отраслей национальной экономики при употреблении коммуникационных оборудований.

Основная цель информатизации образовательного процесса заключается в комплексном совершенствовании знаний и научности, она определяется использованием современных информационно-коммуникационных технологий, что связано с вопросом повышения качества подготовки кадров. Высококвалифицированные и конкурентоспособные специалисты, отвечающие требованиям современного общества. Потому что информатизация всех уровней образования обеспечивает повышение качества образования в связи с комплексным внедрением ИКТ в педагогический процесс.

Итак, в связи с данным вопросом нами показаны аспекты комплексной трактовки данной проблемы, которая рассматривается при изучении дидактических основ подготовки студентов высших профессиональных учебных заведений Таджикистана по

вопросам использования ИКТ в процессе преподавания английского языка и в системе профессиональной подготовки будущих специалистов.

Результат деятельности высших профессиональных учебных заведений показывает, что в настоящее время ИКТ используются не только на факультетах информатики, но и при преподавании многих других деятельности. В высших профессиональных учебных заведениях Республики Таджикистан внедрение ИКТ по сравнению с системой общего среднего образования, активно используется. Существуют центры информационных технологий, электронные библиотеки, компьютерные классы, подключенные к локальным линиям Интернета во многих вузах. Для этого каждая учреждения высшего профессионального образования должны повысить качество образования и обеспечить подготовку будущих специалистов к профессиональной деятельности в современных условиях общества с целью использования ИКТ во всех сферах деятельности. [13, с.212-213]

Использование информационно-коммуникационных технологий помогает преодолевать барьеры возраста, времени и возможностей, позволяет каждому человеку учиться на протяжении всей жизни.

Современный уровень образования во всем мире ориентирован на внедрение сетей Интернет и использование информационно-коммуникационных технологий, а также новых методов в процессе образования. Информационные и коммуникационные технологии являются основным фактором, определяющим прогресс общества, от этого зависит развитие экономической, социальной, культурной, научной и образовательной сфер. То есть внедрение информационно-коммуникационных технологий в сфере образования во многом зависит от решения общих инфраструктурных проблем и тенденции развития каждой страны, подготовки высококвалифицированных кадров, владеющих средствами информации и коммуникации технологии. Важность и решение этих проблем требуют внесения серьезных изменений в педагогический процесс высших учебных заведений с целью подготовки будущих специалистов с учетом компетенций. [5, с.212-213]

Обучение информационно-коммуникационным технологиям – контролируемый процесс. Поэтому с дидактической точки зрения использование ИКТ в образовательном процессе отстает от развития технических средств.

Для способности и профессиональные компетенции будущих специалистов внедрение и использование ИКТ в педагогическом процессе учреждений высшего профессионального образования позволяет приобрести им знания и умения.

Мы можем рассматривать использование ИКТ в процессе обучения английскому языку и разработку дидактических аспектов подготовки студентов высших учебных заведений к будущей профессиональной деятельности.

Полноценное развитие ИКТ приводит к информатизации образовательной среды и подготовке специалистов с высшим профессиональным образованием. Процесс информатизации высшего профессионального образования предполагает реализацию комплекса мероприятий, направленных на качество образования и повышение уровня подготовки будущих специалистов за счет использования ИКТ в научно-исследовательской работе и понимания учебных материалов обучающимися и процесс педагогического руководства. [11, с.37-39]

Сегодняшние студенты существуют в информационном веке, где современные ИКТ-важная часть педагогического процесса. Информатизация открывает новые горизонты для участников образовательного процесса, развивает креативное мышление студентов, повышает значимость самостоятельной работы, облегчает контроль знаний преподавателей на практических занятиях со студентами.

Для этого, употребление ИКТ в образовательном процессе является одной из важнейших и фундаментальных вопросов современного образования, а под понятием информационно-коммуникационных технологий понимаются следующие методы: обобщение методов и технических средств, организация, хранение, обработка, передача и представление информации (компьютерное оборудование, программа обеспечения,

телекоммуникационные технологии, средства мультимедиа и Интернет), расширяющие знания учащихся и развивающие его способности руководить техническими и социальными процессами.

Радикальное изменение информационного потока порождает новые проблемы и предъявляет новых требования к современному специалисту. Новейшее состояние системы образования требует традиции перехода от обычного образования к инновационному образованию. (В.П.Беспалько, В.М.Кларин, Л.С.Подымова, А.Ю.Уваров и др).

Возможности использования новых и современных информационных технологий в образовательном процессе, в том числе с использованием Интернет-технологий, включены в учебные пособия, монографии и учебные материалы. В исследованиях В.Д. Байков, Е.Н. Кораблев, А.А. Лесневский, А.В. Могилев, А.Н. Тихонов и др. показали, что интернет-технологии могут использоваться как доступный визуальный инструмент обучения в настоящее время. В нашем современном обществе среди учащихся существует большое требование на изучение иностранных языков. Практическое изучение и знание английского языка является одним из важнейших условий для подготовки будущих специалистов, и роль знания и потребности иностранных языков в современных условиях возрастает. Знание иностранных языков имеет особое значение в экономическом, научном и культурном сотрудничестве с зарубежными странами. [1, с.37-39]

Результат анализа научно-педагогической, учебной литературы, опыта преподавания английского языка в современных учреждениях высшего профессионального образования показал, что преподаватели уже многие годы используют в своей деятельности методические указания и современные образовательные технологии в процесс обучения.

Н.М. Синегубова обсуждает проблемы и перспективы использования современных информационных технологий в образовательном процессе и подтверждает, что процесс информатизации образования и актуальность использования к нему новых средств информационных технологий в процессе преподавания филологических предметов «приводят не только к изменению формы и методы обучения, но и приводит к появлению новых методов обучения». [12, с.43-44]

В.В. Гриншкун и С. Г. Григорьев приводит следующую четкую цитату об информатизации образовательного процесса: «Практико-научные области деятельности человека, использование методов и средств сбора, хранения, обработки и распространения информации служат систематизации формирования знаний, в рамках на достижение психолого-педагогических целей воспитания и воспитания направлены». [16, с.8-10]

Информатизация – является сочетание информационных средств в образовательном процессе. Отсюда средствами информатизации образования являются компьютерные аппаратные и программные средства, а также дополняющие их содержание». [11, с. 153с.]

Изучение языков с использованием информационных средств за рубежом получило название CALL – Computer Assisted Language Learning. В работах исследователей и ученых внедрение новых информационных технологий в преподавании иностранных языков получило название компьютерной лингводидактики.

Ученый-педагог Шоев Н.Н. Понятие компьютерной лингводидактики объясняется следующим образом: «Области лингводидактики обеспечивают теоретическое и практическое изучение использования технологических сетей и компьютерных технологий в обучении языку». [17, с.58-69]

Разработка компьютерных программ для обучения английскому языку (грамматика, лексика, профессиональный язык), оценка качества компьютерных учебников, изучение условий эффективного сочетания использования компьютерных технологий в процессе обучения осуществляется преподавателем. Л. Л. Афремов исследует информационно-коммуникационные технологии и выделяет электронные

ресурсы в обучении английскому языку, которые относительно эффективны при обучении языку:

- электронные словари (в том числе учебные);
- точные материалы на изучаемом языке;
- специализированные образовательные источники;
- средства электронной коммуникации: синхронные (чат, диалектные программы для обмена информацией, видеоконференции) и асинхронные (электронная почта, специальные группы, формы, электронные доски объявлений). [14 с.5-9]

Использование информационных средств в некоторой степени расширяет количество возможностей преподавания и изучения английского языка, преподаватели могут использовать готовые электронные ресурсы, организовывать электронные учебные издания и интерактивные учебные выпуски, предлагать возможность онлайн-передачи материалов для быстрого и эффективного освоения студентами. Использование технологии блог-вики и веб-квестов в процессе преподавания английского языка расширяет возможности дистанционного обучения и позволяет студентам выполнять проекты.

ЛИТЕРАТУРА

1. Угринович, Н. Д. Информатика и информационные технологии: Примерное поурочное планирование с примерами интерактивных средств обучения / Н. Д. Угринович, Д. В. Новенко. - М., 1999.
2. Харунжев, А.А. Формирование информационной культуры при внедрении компьютерных технологий в управлении образовательным учреждением. // А.А. Харунжев, Е.В. Харунжева, Н.П. Шипицын. Вятский государственный гуманитарный университет. - Киров: ВятГГУ, 2004. - 67 с.
3. Харунжева, Е.В. Формирование информационной культуры старшеклассников на основе интегративного подхода: Автореферат диссертации к. п. н. - Киров, 2003. - 24 с.
4. Халтурина, О. В. Использование видеоподкастов для оптимизации процесса обучения иностранным языкам / О. В. Халтурина // Молодой ученый. - 2012. - №6. - С. 453-456
5. Хеннер, Е.К. Информационно-коммуникационная компетентность учителя: структура, требования и система измерения / Е.К.Хеннер, А.П.Шестаков// Информатика и образование. - 2004. - № 12
6. Афремов, Л.Л. Единая образовательная информационная среда – основа модернизации системы образования//Проблемы современного образования. Информационные технологии в средней школе: Сборник материалов Конф. 3-й Всероссийской конференции (г. Владивосток 5-6 ноября 2002 г.) - Владивосток, 2002г. - С.5-9.
7. Атаян, А. М. Дидактические основы формирования информационной культуры личности в условиях информатизации общества: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / А. М. Атаян.- Владикавказ,. 2001г.- 18с.
8. Бабанский, Ю.К. Избранные педагогические труды - Москва: Педагогика, 1989г.- 560с.– ISBN 5-7155-0174-1
9. Государственная программа компьютеризации общеобразовательных школ Республики Таджикистан на 2011-2015 годы. - Душанбе, от 2 сентября 2010 года №416.
10. Государственная программа развития и внедрения информационно-коммуникационных технологий в Республике Таджикистан - Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 3 декабря 2004 года № 468
11. Государственная программа развития образования республики Таджикистан на 2010–2015 годы – Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от «29» апреля 2009 года, №254
12. Государственная стратегия «Информационно-коммуникационные технологии для развития Республики Таджикистан», принятая Указом Президента РТ от 5 ноября 2003года, №1174

13. Дворецкий, С.И., Майстренко, А.В., Муратова, Е.И. Формирование информационной культуры специалиста // Информатика и образование, 2001 №4, с.21 -31.
14. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22.12.2017 13:21, шаҳри Душанбе. <http://president.tj/node/19088>)
15. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.12.2018 12:21, шаҳри Душанбе. <http://president.tj/node/19088>)
16. Демкин, В.П., Вымятнин, В.М. Принципы и технологии создания электронных учебников. - Томск, 2002.
17. Демкин, В.П., Можаева, Г.В. Технологии дистанционного обучения. - Томск, 2002.
18. Гриншкун, В.В. Григорьев, С.Г. Использование интерактивной Smart-доски в процессе обучения // Учитель. – 2007г. - № 4. - с. 8-10.
19. Шоев, Н.Н. Педагогические доминанты воспитательно-образовательных технологий в системе высшего образования. Душанбе: Ирфон, 2004. - 304 с.
20. Аҳмадзода Б.С. // Теоретико-методологические основы студенческой карьеры. Вестник Академии Образования Таджикистана №1 (50), 2024. – Душанбе: Академия образования Таджикистана, 2024. – С.175-180, ISSN 2222-9890.
21. Аҳмадзода, Б.С., // Эффективность новых современных методов изучения английского языка Вестник Таджикского национального Университета №6-2 2024. Душанбе: – С. 250-256, ISSN 2074-1847
22. Вовнова, И. Г. Облачные технологии в процессе обучения студентов технического вуза / И. Г. Вовнова // Актуальные проблемы модернизации высшей школы: высшее образование в информационном обществе: Материалы XXXII Международной научно-методической конференции, Новосибирск, 27 января 2021 года. – Новосибирск: Сибирский государственный университет путей сообщения, 2021. – С. 109-112.

ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИРИ РАҚАМӢ ОМИЛИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ

ИСМАТОВ Сулаймон Бобомуродович – номзоди илмҳои педагогӣ, мутахассиси пешбари шӯъбаи педагогика ва методикаи таълими Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ш. Душанбе, кӯч. А. Адҳамов, 11/2. **E-mail:** ismatovsulajmon2017@gmail.com, **тел.:** (+992) 91 900 78 66

Дар мақола муаллифон муҳтавои Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” оид ба зарурияти истифодаи технологияи рақамиро, ки барои масъалаи рушди сармояи инсонӣ равона гардидааст, мавриди таҳқиқот қарор додаанд.

Муаллифон дар мақола ба таври мухтасар ҳадафҳо ва тадбирҳои амалинамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои рушди сармояи инсонӣ дар даврони истиқлолияти давлатӣ, ки замина асосӣ барои ташкили таъмини инфрасохтори иқтисоди рақамӣ ва ворид намудани технологияи рақамӣ гардидааст, барои раванди инноватсионӣ мусоидат менамояд, нишон додаанд.

Дар мақола барои татбиқи иқтисоди рақамӣ тадбирҳои зарурии навгонисозии низоми маориф, ки омодакунии мутахассисони касбии соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ дар доираи он амалӣ мегардад ва дар бозори меҳнати дохиливу хориҷӣ рақобатпазир гардидани онҳо саҳми калон дорад, муайян карда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: рушди сармояи инсонӣ, иқтисоди рақамӣ, раванди инноватсионӣ, низоми маориф, технологияи рақамӣ.

СОВРЕМЕННЫЕ ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ – ФАКТОР РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

ИСМАТОВ Сулаймон Бобомуродович – кандидат педагогических наук, ведущий специалист отдела педагогики и методики обучения Академии образования Таджикистана. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2. **E-mail:** ismatovsulajmon2017@gmail.com, **тел.:** (+992) 91 900 78 66

В статье авторы изучили содержание очередного Послания Президента Республики Таджикистан Верховному Собранию Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» о необходимости использования цифровых технологий, направленных на развитие человеческого капитала.

В статье авторы кратко показывают цели и меры, реализуемые Правительством Республики Таджикистан по развитию человеческого капитала в эпоху государственной независимости, которые стали основой организации инфраструктуры цифровой экономики и внедрения цифровых технологий, способствующих инновационному процессу.

В статье для реализации цифровой экономики определены необходимые меры по модернизации системы образования, в рамках которой осуществляется подготовка профессиональных специалистов различных отраслей экономики и их конкурентоспособность вносит большой вклад на внутреннем и внешнем рынке труда.

Ключевые слова: развитие человеческого капитала, цифровая экономика, инновационный процесс, система образования, цифровые технологии.

MODERN DIGITAL TECHNOLOGIES ARE A DEVELOPMENT FACTOR HUMAN CAPITAL

ISMATOV Sulaimon Bobomurodovich – candidate of pedagogical sciences, leading specialist in the department of pedagogy and teaching methods of the Academy of Education of Tajikistan. Dushanbe, st. A. Adkhamova, 11/2. **E-mail:** ismatovsulajmon2017@gmail.com, **phone.:** (+992) 91 900 78 66

In the article, the authors studied the content of the next Message of the President of the Republic of Tajikistan to the Supreme Assembly of the Republic of Tajikistan “On the main directions of the domestic and foreign policy of the republic” on the need to use digital technologies aimed at developing human capital.

In the article, the authors briefly show the goals and measures implemented by the Government of the Republic of Tajikistan for the development of human capital in the era of state independence, which became the basis for organizing the infrastructure of the digital economy and the introduction of digital technologies that contribute to the innovation process.

In order to implement the digital economy, the article identifies the necessary measures to modernize the education system, within the framework of which professional specialists in various sectors of the economy are trained and their competitiveness makes a great contribution to the domestic and foreign labor markets.

Key words: development of human capital, digital economy, innovation process, education system, digital technologies.

Дар натиҷаи амалисозии тадбирҳои мушаххас рушди иқтисодиву иҷтимоии давлат таъмин мегардад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои баланд бардоштани сатҳи зиндагонии аҳоли ва дар сатҳи муътадил нигоҳ доштани таваррум, барои пешгирии кардани таъсири манфии омилҳои берунӣ ва дохилӣ ба иқтисодиёти давлат пайваста

тадбирҳои муассир андешидааст, ки натиҷаҳои назаррасу дастовардҳои азиме ба даст омадааст.

Дар ҳамин замина Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28 декабри соли 2024 пешниҳод намуданд, ки: “Қиҳати вусъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт, пешниҳод менамоям, ки солҳои 2025-2030 Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия эълон карда шаванд” [1, с.9]. . Ин иқдом, албатта, дар заминаи консепсияи рушди сармояи инсонӣ асос гирифтааст. Дар Паём ҳафт самти барои пешбурд ва иқтисоди рақамӣ муайян гардидааст, ки маҳз ба рушди сармояи инсонӣ тавачҷуҳи аввалиндараҷа дода шудааст.

Дар мавриди таҳқиқи талаботи инсон мо ба як падидаи физиологӣ ва иҷтимоии дигар, ки ин “рушд” мебошад, рӯ ба рӯ гардидем. Ҳарчанд таҳқиқи ин падида ба илмҳои дигар низ тааллуқ дошта бошад ҳам, аммо дар мавзӯи таҳқиқоти мо ин падида ҳамчун ифодакунандаи мафҳуми раванди дигаргуншавии инсон мебошад, мавқеъ ва иртиботи ногузастанӣ дорад. Пеш аз он ки дар бораи падидаи “рушд” сухан гӯём, бояд ба мафҳум ва категорияҳои фалсафа (робаи байни илмҳо Ш.С.) таъя намоем. Мафҳуми “ҳаракат” дар фалсафа аз ҷониби олимони идеалист ва материалист хеле васеъ тавзеҳ ёфтааст. Аз ақидаҳои баёншудаи олимони материалист (К. Маркс, Ф. Энгелс, В. И. Ленин), ки асоси илмии раднопазир доранд, ба он хулоса меем, омили асосии рушд “ҳаракат” мебошад ва раванди рушди табиат, ҷамъият ва инсонро ба вучуд меорад. Онҳо (материалистон И.С.) ақидаҳои олимони идеалистро (Гегел, Фейрбах ва ғайра) оид ба раванди рушди табиат, ҷамъият ва инсонро инкор намуда, илман мафҳуми раванди рушдро исбот намуданд. К. Маркс исбот намуданд, ки : “Қувваи асосии рушди ҷомеа на ҳаёти маънавии инсон, балки ҳаёти моддӣ онҳо мебошад” [2, с.350].

Энгелс ин ақидаи К. Марксро тарафдорӣ намуда, дар ин бора чунин қайд намудааст, ки: “ Ба мисли он ки Ч. Дарвин қонуни рушди олами органикиро эҷод намуд, Маркс бошад, қонуни рушди таърихи инсонро, ки то вақтҳои охир оддитарин далел, ки одамон дар мадди аввал бояд: хӯранд, нӯшанд, манзил дошта бошанд ва либос пӯшанд, пеш аз он ки тавоноии ба сиёсат, илм, санъат, дин ва ғайра машғул шуданро дошта бошанд, зеро қабатҳои идеологӣ ниҳон буд, эҷод намуд. К. Маркс исбот намуд, ки: “Истеҳсоли бевоситаи маводи моддӣ барои зиндагӣ дар баробари ин, ҳар як зинаи махсуси рушди иқтисодиёт халқ ё даврро замина ба вучуд меорад, ки дар он муассисаҳои давлатӣ, камолоти ҳуқуқӣ, санъат ҳатто ақоиди динии одамони мазкур инкишоф меёбад”. . К. Маркс ва Ф. Энгелс Мун. Ҷ.1, саҳ 351. Аз мавқеи илми педагогика бошад, “ амал”-и шахс раванди рушдро ба вучуд меорад. Вобаста ба ҳамин ақида дар адабиёти муосир ва классики тоҷик маводи зиёди тарбиявӣ эҷод гардидааст, ки дар раванди тарбияи инсон амалан истифода мешавад. Дар эҷодиёти шифоҳии мардуми тоҷик низ чунин як зарбулмасал ба ҳамин мазмун Худованд фармудааст: “Аз ту ҳаракат – аз ман баракат” эҷод гардида, бо мақсади тарбия насли наврас дар байни мардум чандин солҳо боз хеле зиёд истифода мешавад.

Тавре ки Б. Шарифзода доктори илмҳои иқтисодӣ, сарҳодими илми Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ ақидаи худро иброз намудан: Масъалаи рушди иқтисодиёти рақамӣ дар Тоҷикистон хеле мубрам мебошад, Дар гузариш ба иқтисоди рақамӣ яке аз омилҳои асосӣ ин омодаасозӣ ва ҷалби мутахассисони соҳибтаҳассус доништа мешавад” [2, с.350]. . Албатта, омодаасозии мутахассиси тамоми соҳаҳои иқтисодиёт дар низоми маориф амалӣ мегардад. Дар ин мавриди масъала ранги дигар ҳам мегирад. Барои таъмини рушди иқтисодиёт рақамӣ бояд, аввалан, низоми маорифро навгонӣ кардан лозим аст, то ин ки тавоноии интеллектуалии шахс рушд намояд.

Оид ба вазъи муосир олими файласуфи тоҷик А. Қурбонов чунин ақидаро иброз намудааст: Дар шароити муосир низоми амниятӣ миллии ҳар кишвар бештар аз самарайи сиёсати инноватсионӣ ва таҳсилоти амалишавандаи он вобастагӣ дорад. Ин вобастагӣ ҷанбаи дучониба ва бисёрҷониба пайдо кардааст. Таҳлили он собит месозад, ки тамоми самтҳои ҳаёти ҷомеа дар шаклҳои мухталиф ба амниятӣ миллии пайвастагӣ дорад. Аз

ҷумла, маориф чун объекти амният, манбаъ ва воситаи таъмини амният, асос ва шартҳои таъмини шаклҳои гуногуни амният ва ҳамчунин, чун манбаи ноамнӣ эътироф мешавад” [, с.34].

Мутаассифона, дар доираи як мақолаи илмӣ имконе намешавад, ки ин андешаи олиро ҳаматарафа ва чуқур таҳлил намоем ва дар шакли мушаххаси ва мухтассар оид ба ин андеша хулосае бар меояд, ки манбаи асосии рушди ҷомеа ва татбиқкунандаи сиёсати инноватсионии ҳар давлат маориф мебошад. Ин нуқтаро низ А. Қурбонов поёнтар чунин қайд намудааст: “Бо эътимоди комил метавон таъкид кард, ки амнияти давлат аз нигоҳи стратегӣ бо вазъи низоми маориф муайян карда мешавад. Низоми маориф муҳит ва фазои он муҳимтарин механизми рушди ҳамаҷониба, сафарбаркунӣ ва мубрамсозии иқтисодии зеҳнӣ ва рушди инноватсионӣ махсуб мешавад” [, с.35].

Мусаллам аст, низоми маориф заминаи асосии рушд ҷамъият мебошад. Шахс дар низоми маориф ташаккул ёфта, дар бозори меҳнат рақобатпазир мегардад, ки татбиқи принципҳои концепсияи сармояи инсонӣ таъмин мегардад вобаста ба талаботҳои замони муосир. Низоми маориф ҳарчанд қувваи пешбаранда ҷомеа бошад ҳам, аммо пайвасти нағзониву ислохотро талаб менамояд, ки дар он раванди таълим ва ташаккулёбии шахс, мнфиати шахрванд ҷомеа таъмин гардад. Танҳо, дар ин сурат, низоми маориф барои рушди иқтисодӣ давлат мусоидат мекунад. Дар сурате ки дар низоми маориф бо мурури замон нағзониҳои ҷиддӣ ворид карда нашавад, низоми маориф куҳнаву қафомонда гардида ва ҳатто ба шахрванду давлат зараровар мегардад.

Дар баробари ин, давлат, ки низоми маорифро ташкил менамояд, бояд ба рушди давлат мусоидат намояд ва равандро иқтисоди рақамӣ амалӣ менамояд. Иқтисоди рақамиро олими иқтисодӣ А. Нуралӣзода чунин шарҳ додааст: “Иқтисоди рақамӣ ин, пеш аз ҳама, чунин иқтисодиёте мебошад, ки дар асоси рушди технологияи иттилоотӣ, рушди тичорати электронӣ ва бизнеси рақамӣ рушд мекунад” [2, с.350].

Аз ин лиҳоз, дар марҳилаи гузариш ба иқтисоди рақамӣ зарурияти асосие дар ҷомеаи Тоҷикистон падида мегардад. Ин бошад, баланд бардоштани маърифати истифодаи технологияи рақамӣ мебошад. Дар бораи гузариш ва заминаҳои татбиқи иқтисоди рақамӣ дар Тоҷикистон доктори илмҳои иқтисодӣ Ф. Қодирзода чунин андешаҳоро иброз намудааст: “Дар замони муосир иқтисоди рақамӣ яке аз самтҳои афзалиятнок дар рушди иқтисоди мамлакат доништа мешавад. Тоҷикистон дорои тамоми шароитҳо ва заминаҳо ҷиҳати манбаъҳои захираҳои рақамӣ ва афзоиш додани суръати рақамикунории иқтисод мебошад”. Доир ба нуқтаи дар боло овардашуда зикр кардан лозим аст, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои татбиқи технологияи рақамӣ заминаҳои асосиро марҳила ба марҳила таъмин намудааст. Ба ин мисол шуда метавонад: заминаи ҳуқуқӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ихтироъ” ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Парки технологӣ”; заминаи амалӣ “Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илм ва технология барои солҳои 2007-2015”, “Барномаи рушди илмҳои табиатшиносӣ, риёзӣю техникӣ барои солҳои 2010-2020” ва ғайра. Бо мақсади ташкили имконоти маърифати технологӣ ва баланд бардошти сатҳи он дар Стандарти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ таълими фанни технологияи иттилоотӣ ворид гардид. Аввалан, таълими ин фан дар синфҳои 7-11 ба роҳ монда шуд ва аз соли таҳсили 2017-2018 таълими ин аз синфи 5-ум шуруъ мешавад. Ин иқдом дар раванди таълим барои баланд бардоштани сифати таҳсилот замина мегузорад.

Бо мақсади устувор намудани заминаҳои таъсиснамуда ва барои рушди илму маориф, техника ва технологияи нав Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2010-ро “Соли маориф ва фарҳанги техникӣ” эълон намуд, ки мақсад аз ин иқдом фароҳам овардани заминаи рушду тақомули тафаккури техникӣю технологӣ буда, таҳкурсии он дар муассисаҳои таълимии зинаҳои гуногун гузошта мешавад (131). Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба талаботи замони муосир бо мақсади таъмини муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо компютер дар се марҳила барномаҳо қабул кард, ки бо 53556 компютер муассисаҳои таҳсилоти умумӣ таъмин гардиданд.

Барои баланд бардоштани самаранокии сармояи инсонӣ танҳо тавассути таҳсил инсон неруи эҷодӣ ва ихтироъкориро пайдо менамояд. Барои таъмин ва ташкили рушди

сармояи инсонӣ барои шахрванд дар назди оила ва давлат якчанд вазифа пеш меояд. Вазифаи оила ин аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва ақлонӣ ба воя расонидани фарзанди солим, тарбия дар тамоюли гирифтани таҳсил, пайдо кардани сарчашмаи маблағгузорӣ ва шароити имконот барои гирифтани таҳсили муттасил мебошад. Дар таъмин ва ташкили имконоти шароит барои гирифтани сармояи инсонӣ вазифаҳои давлат хеле зиёд ва калидӣ аст. Пеш аз ҳама, таъмини ҳуқуқ ва кафолатҳои шахрванд дар ҳудуди мамлакат ва таъмин ва ташкили фазои ягонаи маърифатӣ бо мақсади рушди вазифаҳои иҷтимоӣ мебошад. Таҳлили раванди рушди сармояи инсонии давлатҳои муттаҳиди иқтисодӣ нишон медиҳад, ки самти иҷтимоии сиёсати давлат, махсусан, соҳаи маориф самти афзалиятнок дар тамоми сатҳи идоракунии давлатӣ муайян гардида будааст. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз солҳои аввали Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон соҳаи маорифро самти афзалиятноки сиёсати давлатӣ эълон намуд.

Дар раванди таъмини имконоти муосири таълимӣ Академияи таҳсилоти Тоҷикистон низ саҳми беандозаи ҳудро гузошта истодааст. Дар доираи лоиҳаҳои инноватсионӣ китобҳои дарсии насли навро таҳия менамояд. Китобҳои дарсии насли нав аз ҷанми забони русӣ барои синфҳои 2-11 мактабҳои таҳсилашон бо забони давлатӣ таҳия гардидааст. Дар ҳар як китобҳои дарсӣ КЮАРКОД (КЮАРРАМЗ) ба супоришҳо ва мустақамкунии маводи таълимӣ, инчунин аввалин маротиба лоиҳаи навиштан оид ба мавзӯи ворид шудааст.

Рамзи КЮАР ба хонандагон барои дастрасӣ ба маводи иловагӣ, ба монанди навор, сабти овозӣ, супоришҳои тафаккурӣ ва тестҳои имкони медиҳад. Ин дар навбати худ омӯзишро ҷолиб ва гуногунранг менамояд.

Лоиҳаҳо бошад, ба хонандагон имкон медиҳад, ки мавзуро амиқтар таҳқиқ намоянд ва малакаҳои тафаккури танқидӣ ва эҷодиро инкишоф диҳанд.

Истифодаи КЮАРРАМЗ ва лоиҳаҳои рақамӣ тамоюли муосирро дар таҳсилоти инъикос мекунад, ки технология нақши асосиро иҷро мекунад. Ин ба омода гардидани хонандагон барои истифодаи асбобҳои рақамӣ дар ҳаёт ва кор ёрӣ мерасонад.

Дар айни замон «китобҳои дарсии насли нав» аз ҷанми математика ва забони тоҷикӣ барои синфи 6-ум омода гардида истодааст. Дар ин китобҳои дарсӣ усули омӯзиши маводи таълимӣ тағйир ёфтааст, ки барои рушди ҳудфаъолияти ва масъулиятнокии хонандагон мусоидат менамояд. КЮАРРАМЗ ва лоиҳаҳо ба хонандагон имкон медиҳад, ки мавод ва супоришро вобаста ба сатҳи омодагӣ ва шавқ мустақилона интихоб намоянд, то ин ки бештар барои омӯзиши инфиродӣ мусоидат менамояд.

Ҳамин тавр, ин унсурҳои китоби дарсиро муосиртар менамояд ва ба талаботи китобҳои дарсии насли нав мутобиқ мегардонад.

Ҳоло ки дар ҷаҳон консепсияи “сармояи инсонӣ” дар иқтисодиёти тамоми ҷаҳон мавқеи асосиро ба даст оварда истодааст ва заминаи асоси рушди давлат ва ҷомеа иқтисоди рақамӣ ҳисобида мешавад, ки боз ҳамин қувваи кории зеҳнии инсон меҳвари асосӣ мегардад. Пас чунин пешгӯӣ кардан мумкин аст, ки ин қувваи интеллектуалии инсон қувваи пешбаранди ҷомеаи инсонӣ гардида, барои зиндагии ҳар як шахс ва вазъи иқтисодии давлат омили асосӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “ Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” ш. Душанбе, 28 декабри соли 2024, нашриёти “ Шарқи озад”, 40 с.
2. Маркс, К. ва Энгелс, Ф. Мун. Ҷ.1, М: “Политиздат “саҳ 350
3. Шарифзода, Б. Тоҷикистон ба иқтисоди рақамӣ мегузарад. Рӯзномаи “Ҷумҳурият” №8(25 123) .
4. Қурбонов, А. Маориф ва амниятӣ миллӣ: самтҳо ва авлавиятҳо . Маҷ. мақ. “Маориф ва истиқлол”, китоби 1. Душанбе, 2021 “Меҳроҷ Гарф”, 400 с.
5. Нурализода, А. Иқтисоди рақамӣ. Рӯзномаи “Ҷумҳурият” №9(25 124) .
6. Қодирзода, Ф. Рақамҳои гӯё. Рӯзномаи “Ҷумҳурият” №3(25 118) .

7. Мирбобоев, Р., Зиёев, Х., Қосимӣ, С. Рушди маориф ва илм дар даврони Истиқлолияти давлатӣ. Душанбе: “Маориф”, 2016. 192 с.

ББК 74.03 (2 тадж+)

75.4 (2 тадж+) 74.267+92 Я2 Т-86

ВАЛЕОЛОГИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ ШКОЛЬНИКОВ И ОЛИМПЕЙСКОЕ ДВИЖЕНИЕ

***КАРИМОВА Дилором Джумаевна** – кандидат педагогических наук, доцент кафедры теории и методики физического воспитания. Таджикского института физической культуры имени Саидмумина Рахимова, г. Душанбе, ул. Лучоб, 53. **E-mail:** dilorom_1969_fizkult@mail.ru, **тел.:** (+992) 904 17 44 22*

***ТУРСУНЗОДА Раджабали Гурез** – и.о. доцента кафедры теории и методики видов борьбы Таджикского института физической культуры имени Саидмумина Рахимова, г. Душанбе, ул. Лучоб, 53*

В данной статье автор описывает, что во все времена проблема здоровья человека была в числе первоочередных и жизненно важных потребностей. К сожалению, всем известно, что здоровье человека в Республике Таджикистан пока не стало в массовом сознании одной из главных и крайне необходимых ценностей.

Радикальные преобразования экономической и социокультурной жизнедеятельности нашего общества предполагают создание принципиально новых возможностей для свободного развития всех резервов физического, духовного и валеологического становления личности.

Под развитием понимаются процессы количественных и качественных изменений, происходящих в организме человека, приводящих к повышению уровней сложности организации и взаимодействия всех его систем.

***Ключевые слова:** валеология, спарта́нские игры, здоровье сберегающие, ритмическая гимнастика, здоровье, личность.*

ТАРБИЯИ ВАЛЕОЛОГИИ МАКТАББАЧАҶОН ВА ҲАРАКАТИ ОЛИМПӢ

***КАРИМОВА Дилором Джумаевна** – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи назария ва методикаи тарбияи ҷисмонии Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов, ш. Душанбе, к. Лучоб, 53. **E-mail:** dilorom_1969_fizkult@mail.ru, **тел.:** (+992) 904 17 44 22*

***ТУРСУНЗОДА Раджабали Гурез** – и.в. дотсенти кафедраи назария ва методикаи намудҳои ғӯштин Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов, ш. Душанбе, к. Лучоб, 53*

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар хусуси солимии ҷомеа сухан ронда ибраз меорад, ки муттаасифона то ҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин масъала каме аз назарҳо дур мондааст.

Аз ин рӯ ба ҳисоб гирифтани масъалаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангӣ ва дар ин замина шахсияти инсон ҳамчун инкишоф диҳандаи ҷомеа ва аз худ намудани донишҳои иҷтимоӣ аз ҷумла, дониш дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ яке аз масъалаҳои муҳимест, ки муаллифи мақола ба он таваҷҷӯҳ зоир кардааст.

Ҳамзамон, дар мақола раванди миқдорию сифатӣ инкишофи организми инсон ва таъсири мутақобилаи он мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: валеология, бозиҳои спартанӣ, нигоҳ доштани солимӣ, гимнастикаи ритмикӣ, саломатӣ, шахсияти инсон, донишҳои соҳавӣ.

VALEOLOGICAL EDUCATION OF SCHOOLCHILDREN AND THE OLYMPIC MOVEMENT

KARIMOVA Dilorom Djumaevna – candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of theory and methodology of physical education. Tajik Institute of Physical Culture named after Saidmumin Rakhimov, Dushanbe, Luchob street, 53. **E-mail:** dilorom_1969_fizkult@mail.ru, **тел.:** (+992) 904 17 44 22

TURSUNZODA Rajabali Gurez – acting Associate Professor, Department of Theory and Methodology of Wrestling, Tajik Institute of Physical Culture named after Saidmumin Rakhimov, Dushanbe, st. Luchob, 53

At all times, the problem of human health has been among the primary and vital needs. Unfortunately, everyone knows that human health in the Republic of Tajikistan has not yet become one of the main and extremely necessary values in the mass consciousness.

Radical transformations of the economic and socio-cultural life of our society imply the creation of fundamentally new opportunities for the free development of all reserves of physical, spiritual and valeological formation of the individual.

Development is understood as the processes of quantitative and qualitative changes occurring in the human body, leading to an increase in the levels of complexity of the organization and interaction of all its systems.

Keywords: valeology, Spartan games, health-saving, rhythmic gymnastics, health, personality.

«Когда нет здоровья, молчит мудрость, не может расцвести искусство, не играют силы, бесполезно богатство и бессилён разум».

Геродот Важнейшей ценностью для человека является здоровье.

В начале 40-х годов текущего столетия понятию здоровье американский медик Г.Сигерист дал следующее определение: «здоровым может считаться человек, который отличается гармоническим развитием и хорошо адаптирован к окружающей его физической и социальной среде. Здоровье не означает просто отсутствие болезней: это нечто положительное, это жизнерадостное и охотное выполнение обязанностей, которые жизнь возлагает на человека» [6,9].

Можно утверждать, что на сегодняшний день это определение остается одним из лучших. Ему соответствует и определение, принятое всемирной организацией здравоохранения (ВОЗ): «Здоровье - это состояние полного физического, душевного и социального благополучия, а не только отсутствие болезни или физических дефектов» [6,9].

Здоровье как научная проблема охватывает комплекс медико-биологических, психологических, физкультурно-оздоровительных, социальных наук [6,15].

Из литературных источников мы знаем, что развитие человека закодировано в наследственном аппарате. Генетически запрограммировано развитие каждой клетки, ткани, органа, процессы роста и дифференцировки, степень развития системы и всего организма.

Под развитием понимаются процессы количественных и качественных изменений, происходящих в организме человека, приводящих к повышению уровней сложности организации и взаимодействия всех его систем [1, 9].

В настоящее время неблагоприятные демографические процессы в нашем обществе сопровождаются резким ухудшением состояния здоровья детей и подростков. Серьезность этой ситуации трудно преувеличить, поскольку в ближайшее десятилетие дети и подростки 90 -х гг. XX в. будут определять уровень благосостояния страны, ее экономический, научный и культурный потенциал.

Анатомо-физиологические особенности подросткового возраста определяют высокую чувствительность растущего организма к комплексу неблагоприятных социальных, экологических факторов, нарушений гигиенических условий обучения, воспитания, труда, негативных стереотипов поведения. Именно на этом этапе развития наиболее высок риск реализации наследственно обусловленной предрасположенности к нарушениям здоровья.

Как показывают наши наблюдения и отмечают литературные источники на формирование отклонений в состоянии здоровья подростков существенное влияние оказывают факторы биологического риска, условия окружающей среды (производственные факторы при трудовой деятельности и профессиональном обучении), социально - гигиенические условия (включая режимы и условия обучения в образовательных учреждениях), а также отсутствие психологических установок на здоровый образ жизни.

В настоящее время при оценке состояния здоровья детей школьного возраста и подростков используются показатели заболеваемости и параметры физического развития. Последние являются достаточно объективным критерием выраженного негативного влияния условий среды, нарушений санитарных и гигиенических нормативов и регламентов, недостаточной эффективности системы медицинского обслуживания и других негативных средовых факторов.

Для принятия адекватных организационных решений и выбора приоритетов в профилактической и лечебно-оздоровительной работе необходима комплексная оценка состояния здоровья детей и подростков. Анализ результатов медицинских осмотров в РТ свидетельствует о том, что в настоящее время число здоровых подростков как младшего (10-14 лет) так и старшего (15-18 лет) возраста не превышает 2,9%. Оно уменьшалось с каждым годом, и за последние десятилетие эта тенденция приобрела достаточно устойчивый характер. Во многом это обусловлено интенсивным ростом функциональных нарушений и хронических болезней в подростковом возрасте.

Как показывает практика и описывают литературные источники большую роль в происхождении функциональных расстройств играют нервно - эмоциональные факторы.

По последним данным НИИ гигиены и охраны здоровья детей и подростков Научного центра здоровья детей РАМН,

лица с так называемыми функциональными отклонениями составляют 24 - 26%, а с хроническими заболеваниями - 55,45 - 73,4%. Полученные данные значительно варьируются, что связано с проведением выборочных исследований в различных группах подростков (обучающихся при разных формах общего и профессионального образования).

Несмотря на имеющиеся различия, число здоровых подростков крайне уменьшилось, и за последнее десятилетие это снижение стало устойчивым. Количество здоровых подростков и подростков, имеющих функциональные нарушения, снизилось на 6-16%, соответственно возросло число лиц с хроническими заболеваниями различной степени тяжести [8,24-25].

По данным медицинских осмотров школьников города Душанбе среди детей, вступающих в подростковый период, и подростков старшего возраста за последнее десятилетие произошел заметный рост частоты нарушений соматического (сoma - тело) здоровья. В старшей возрастной группе распространенность как функциональных нарушений, так и хронических болезней возросла в одинаковой степени (на 19%). Среди

подростков младшего возраста тенденция к увеличению этих расстройств оказалось более выраженной: количество функциональных нарушений выросло на 61,6%, хронической патологии - на 53, 5%, и в настоящее время она в 1,5 раз выше, чем среди 17-летних подростков. Распространенность хронических болезней также имеет тенденцию к опережающему росту. Это свидетельствует о крайне неблагоприятном прогнозе состояния соматического здоровья подростков через 5-6 лет.

Рассматривая взаимоотношения процессов здоровья и болезни, следует подчеркнуть справедливость отечественной медицины, утверждающей, что «абсолютное здоровье и абсолютная болезнь немыслимы, между ними существуют разнообразные формы связи и взаимных переходов». Здоровье-Предболезнь-Болезнь [6,13-14].

Здоровье человека определяется множеством влияний, однако среди той части этих явлений, которая зависит от человека и может быть преобразована нашей волей и настойчивостью, решающее значение принадлежит двигательной активности. Этот фактор в наиболее «очищенной» и концентрированной форме является основным средством, используемым в физической культуре и спорте [6,20].

Перед общеобразовательными школами в Республики Таджикистан сегодня встала важная проблема: организация образовательного процесса с учетом всех норм и правил, способствующих сохранению и укреплению здоровья подрастающего поколения, так как в этом возрасте закладываются основы знаний, недостаток которых бывает трудно либо невозможно восполнить впоследствии.

Во все времена проблема здоровья человека была в числе первоочередных и жизненно важных потребностей. К сожалению, всем известно, что здоровье человека в Республике Таджикистан пока не стало в массовом сознании одной из главных и крайне необходимых ценностей.

Радикальные преобразования экономической и социокультурной жизнедеятельности нашего общества предполагают создание принципиально новых возможностей для свободного развития всех резервов физического, духовного и валеологического становления личности.

Начавшийся реформаторский процесс преобразования жизни, деятельности, отношений и общения людей актуализировал необходимость изменения и раскрепощения образовательных учреждений, как основы для подготовки будущих высококвалифицированных кадров, способных самостоятельно осуществлять социально значимый выбор, принимая на себя ответственность за конкретные дела и обязательства и отвечать за их выполнение.

Новые взгляды, реальные дидактические системы валео- логического воспитания, вписывающиеся в концепцию развивающего образования в обучении, развития личности в условиях психологического комфорта, уже сегодня проходят практическую апробацию в образовательных учреждениях нового типа в РТ.

Негативные процессы по ухудшению состояния здоровья населения Таджикистана, особенно у подрастающего поколения, идут давно, но в последние годы они стали угрожать существованию нации. По данным научных исследований Л.А. Губановой, Ш.А. Сафарова, Д.Д. Каримовой, С.Н. Бабаевой др. наблюдаем, что учащиеся не могут правильно выполнять определенные физические упражнения при беге, прыжках, бросков мяча, различных передвижениях и т.д., а также физических качеств и двигательных способностей (силы, гибкости, координации движений, меткости и др.) [2].

Однако при этом сам ученик должен найти различные пути выполнения этих упражнений, соответствующие его возможностям, придумать новые, оригинальные физические упражнения, способы демонстрации физических качеств и двигательных способностей. Важное значение в этой методике имеет также подключение ученика к оценке собственных действий и действий других учеников, совместное обсуждение этих «оценок».

Используя в своей работе различные здоровьесберегающие технологии учитель (тренер) должен ставить задачи:

- обеспечить ученику (воспитаннику) возможность сохранения здоровья;

- сформировать у них необходимые знания, умения и навыки по ведению здорового образа жизни;

- научить использовать знания в повседневной жизни;

- укреплять здоровье во время учебного и тренировочного процесса.

Существенным компонентом в формировании здорового образа жизни может служить спартакское образование, оно как и физкультурное, олимпийское служит оздоровлению населения при этом происходит: обучение выразительным, художественным движениям, которые передают темп, ритм, содержание и динамику музыкального сопровождения, соответствуют определенному сюжету, зримым и слышимым картинам, предлагаемым педагогом, имитируют движения различных животных и т.д.

Спартакское движение может зарождаться в образовательных учреждениях Министерства образования и науки, это могут быть: клубы, которые будут использованы для организации активного, творческого досуга, для отдыха и развлечения как детей и молодежи, так и взрослых. Спартакские Игры являются «играми» в полном смысле этого слова, выступая как весьма привлекательная форма развлечения, дающая возможность активно и творчески отдохнуть, получить положительные эмоции, эстетическое удовольствие, побыть на природе, пообщаться с интересными людьми и т.д.

Практике спартакского воспитания могут содействовать следующие основные факторы:

- праздничная, эмоциональная и доброжелательная атмосфера Спартакских Игр, ориентирующая участников не только на конкуренцию, соперничество, но и (причем, в первую очередь) на единение;

- разнообразие соревнований и конкурсов в программе Игр, их связь с миром не только спорта, но также искусства и других сфер деятельности человека, нетрадиционный, необычный и творческий характер этих соревнований и конкурсов;

- спартакская система определения и награждения победителей, которая значительно расширяет круг этих лиц по сравнению с традиционной (поскольку позволяет выделить достижения практически каждого участника Игр) и создает ориентацию участников не только на результат их деятельности, но и на сам ее процесс;

- включение в программу Спартакских Игр не только соревновательных, но и не соревновательных игр.

Спартакские Игры дают возможность участникам попробовать свои силы и способности в различных видах творческой деятельности - в спорте, искусстве, техническом творчестве и т.д., с тем, чтобы определить свои «плюсы» и «минусы», выбрать ту сферу деятельности, которая им больше всего нравится и в которой они с наибольшей отдачей могут проявить свои способности.

Такая возможность особенно важна для детей и подростков, которые только начинают свой путь в жизни и должны сделать выбор, определить сферу своей будущей деятельности.

Спартакские Клубы (центры, дополнительное образование) помогают им не только глубже познать самих себя, но и содействуют их саморазвитию, само преодолению, самосовершенствованию, оказывая им разнообразную помощь в этом.

Спартакские Игры и Клубы многое могут дать не только детям и подросткам, но и их родителям. Они могут здесь отдохнуть и развлечься вместе со своими детьми, пообщаться с другими родителями, а также расширить и углубить свои знания и умения по различным вопросам, касающимся воспитания своих детей, лечения и профилактики их заболеваний и т.д. В Клубе для родителей организуются психолого-педагогические и медицинские консультации, а также обмен опытом тех лечебно-оздоровительных и профилактических мероприятий, которые они проводят для своих детей.

Программа Игр, подготовка к ним в спартакских клубах и школах содействует не только физическому, но и духовному оздоровлению детей, молодежи и взрослых, преодолению разрыва между их духовным и физическим развитием, позволяет оказать целостное гуманистическое во действие на личность.

А) Спартанские Игры и Клубы (центры) содействуют ориентации на здоровый образ жизни и физическое совершенствование, повышению уровня физической культуры как детей, так и взрослых.

Б) Вместе с чем «спартанские» средства позволяют снизить интерес участников соревнования к внешним ценностям (демонстрация превосходства над противником, победа над ним и получение связанных с этой победой ценных призов, наград, других материальных благ), повысить ориентацию на внутренние, духовно - нравственные и эстетические ценности (преодоление самого себя, творчество, рыцарское поведение, красота действий и поступков и т.п.), снять (по крайней мере уменьшить) желание победить любой ценой, а также зависть к победителям, воспрепятствовать проявлениям грубости, насилия, агрессивности, национализма.

Такой ориентации содействует целый ряд факторов. Комплексная программа Спартанских Игр, огромная палитра разнообразных соревнований и конкурсов, показателей, по которым выявляются определенные достижения участников, и они награждаются, позволяет каждому из них в чем-то проявить себя, почувствовать «победителем». На Играх не вручаются призы, имеющие большую материальную ценность. При выявлении победителей, как отмечалось выше, учитываются лишь существенные различия в результатах, и уменьшается количество занятых мест. Вместе с тем на Играх всемерно поощряется и учитывается при определении победителей (лауреатов) Игр высоконравственное поведение, красота действий и поступков, преодоление участником тех результатов, которые он показывал раньше. На Играх соревнования сочетаются с «играми без побежденных», проводятся соревнования «смешанных» команд и т.д.

В) Создаются реальные стимулы, побуждающие личность к разностороннему и гармоничному развитию. Участие в Играх, а тем более успешное выступление в них, требует физической подготовленности, спортивных умений, художественного мастерства, творческих способностей, эстетической культуры, знаний в области искусства и спорта и т.д. Поэтому не нужно призывать участников Игр к разностороннему и гармоничному развитию. Сама программа Игр побуждает их к этому. Спартанские школы и клубы оказывают им действенную помощь в таком развитии, в соответствующей коррекции физических, психических, творческих и иных качеств и способностей, знаний, а также закрепляют ориентацию на разностороннее развитие. Этому содействует и система спартанских наград в рамках спартанского движения.

Спартанские Игры и клубы могут быть эффективно использованы в целях олимпийского образования детей и молодежи, приобщения их к идеалам и ценностям олимпизма (см. Егоров, 1994, 1995; Егоров, Петлеваний, Шапоренкова, 1997; Лазарев, 1994; Лазарев, Егоров, 1996; Петлеваний, 1994, 1995, 1996; Савельев, 1994; Столяров, Петлеваний, 1997; Шапоренкова, 1994). Программа всех спартанских игр наряду с другими соревнованиями и конкурсами включает в себя конкурсы знатоков искусства, спорта и олимпизма, а программа некоторых Спартанских игр строится таким образом, что для участия в них необходимо сдать «зачет» по олимпизму, продемонстрировать знание истории олимпийского движения и Олимпийских игр, идеалов и ценностей олимпизма. Тем самым стимулируется интерес участников Игр к приобретению таких знаний [9].

При этом в спартанском образовании используются для детей дошкольных и образовательных учреждений методика художественного движения Л.Н. Алексеевой, средства пластика ритмической и антистрессовой и пластической гимнастики, методика организации работы театра движений (спортивных пантомим) и т.д.

Например, подтягивание Л.Н. Алексеева связывала с «перевоплощением» в высокого жирафа, дыхательные упражнения с порхающими бабочками, расправляющими свои крылья орлами, раскрытием тюльпана. Подскоки-с пляшущими поросятами, прыгают мышки, лягушки. А «мишка в клетке» пытается выбраться в лес к маме. Все упражнения рекомендуется выполнять первоначально в несложном музыкальном со-

провожении, чтобы дети смогли схватить ритм. В последствии сопровождение усложняется и фактура и ритмика [10].

В спартанском образовании как важное звено для укрепления тела может считаться и пантомима. Пантомима считается одним из элементов хореографического произведения и объединяет в себе все предыдущие движения.

«Пантомима (от греч. Pantomimes-актёр, играющий с помощью одних телодвижений, буквально - всё воспроизводящий подражанием), вид сценического искусства, в котором главным средством создания художественного образа является пластическая выразительность человеческого тела, жест, мимика. Истоки искусства Пантомима в Европе - в театре Древней Греции и Рима. В средние века к Пантомиме обращались гистрионы, жонглёры и др., в средние 16-18 вв. она возродилась в итальянской комедии дель арте. В 19 в. Пантомима как самостоятельную театральную форму развивали Дж. Гримальди (Великобритания), Ж.Б.Г. Дебюро (Франция) - создатель знаменитой маски Пьеро и др. В России Пантомима входила в состав многих народных игр и обрядов, выступлений скоморохов. В 19 в. Пантомима ставилась на подмостках балаганов и в цирках. В 1910-х гг. выразительные средства Пантомимы привлекли внимание режиссёра К.А. Марджанова, Н.Н. Евреинова, А.Я. Таирова, В.Э. Мейерхольда. Особый вид - Пантомима в сопровождении музыки, пения, ритмического аккомпанемента-распространён с древнейших времён в Индии, Индонезии и др. странах Азии. Современная Пантомима включает в себя искусство мима (один актёр) и представления со всеми признаками театрального спектакля. В Советском Союзе получили развитие оба вида».

«Позы актёров в пантомиме являются ключевым элементом представления. Актёр с помощью поз может передавать состояние своего героя, взаимодействовать с окружающим героя пространством, в том числе, с воображаемыми, «невидимыми» партнёрами и предметами. Также в коротких шуточных сценках, актёры сами могут изображать различные предметы, хорошо знакомые зрителю (чайник, утюг, радиоприёмник и т.п.).

Существует ряд игр, в которых участники поочерёдно отгадывают задуманные предметы, изображая их с помощью поз и действий [11].

В Таджикистане пантомиму мы можем видеть только по телевидению, на сайтах в интернете, и в нашем цирке.

В рамках спартанского образования помимо отмеченных выше игр используются и другие, в том числе психотехнические, психо-коррекционные, сюжетные, творческие, интеллектуальные, развивающие, подвижные приключенческие игры, «игры без побежденных» и «кооперативные игры», ориентирующие участников на сотрудничество, творчество, юмор и т.д.

Недостаток двигательной активности - одна из наиболее распространенных причин снижения адаптационных ресурсов организма школьников.

Учителя, тренера разрабатывают все новые формы и методы обучения. Одним из методов, укрепляющих здоровье школьников во время учебного процесса, является использование подвижных игр т.к. игры имеют ряд преимуществ, использование которых может оказать значительное воздействие не только на всестороннее развитие детей школьного возраста, но и вызвать интерес к систематическим занятиям физической культурой и спортом [5,52-53].

Например, Лолачинакон, Ки зудтар?, Ки балантар?, Дур парак, Бакабози, Космонавты, Мы веселые ребята, Эстафета зверей (вызов номеров), Защита укрепления, Охотники и утки, Пионербол, Борьба за мяч и др. положительные эмоции, вызванные участием в игре, усиливают физиологические механизмы в организме и улучшают работу всех и систем, а эмоциональный подъем (радость, удовольствие) создаст у учеников воспитанников Клуба спартанского движения повышенный тонус.

П.Ф. Каптеров (1849-1922) подчеркивая важность использования игры в педагогическом процессе, писал: «Если учитель будет настолько искусен, что занятия по учению до некоторой степени свяжет с играми, если он ухитрится смягчить детям

резкость перехода от свободной игры, требующей непременно участия телесной деятельности, к отвлеченному, связанному с неподвижностью, с сидением учению, то он получит в свои руки ключ к раскрытию способностей детей, он может руководить их развитием и оказать существенно важные, неоценимые услуги, которые разяты самым благотворным образом не всей их последую щей жизни» [4,203].

Как ни важна помощь специалистов в физическом, психическом и духовном совершенствовании, развитии творческих способностей детей и молодежи, членов Спартанского клуба, главный акцент в его работе делается на организацию процесса их само преодоления, самосовершенствования, самовоспитания.

Один из вариантов решения этой задачи состоит в том, что каждый член Клуба в соответствии со своими возможностями и планами на будущее разрабатывает индивидуальную спартанскую программу развития. Она называется «спартанской», так как ориентирована на формирование и развитие многосторонних способностей, их проявление в различных сферах творческой деятельности - в том числе в области спорта и искусства.

Разработке таких программ предшествует тестирование состояния здоровья, физических, психических, художественных, творческих и других способностей. Это тестирование, проводимое с помощью специалистов, которые призваны помочь членам Клуба выявить свои «плюсы» и «минусы», осознать свои возможности, а вместе с тем недостатки, и наметить конкретную программу своего «спартанского» совершенствования.

Для повышения активности детей и молодежи в разностороннем самосовершенствовании в Клубе присуждаются специальные награды тем его членам, кто в течение определенного времени (например, в течение года) добился наибольших достижений в реализации намеченной индивидуальной программа значит, в сохранении и укреплении своего здоровья, в физическом совершенствовании, в спорте, в развитии художественных способностей в той или иной сфере искусства (пение, музыка, изобразительное или декоративно прикладное искусство, литературное творчество и т.п.), в каких-то других областях духовно-творческой деятельности (наука, техника и т.п.). При этом в первую очередь учитывается выполнение учебных и индивидуальных нормативов по физической культуре, участия в соревнованиях, выполнение индивидуальной программы согласно медицинской группе с учетом ее сложности, комплексности и успешность ее выполнения, насколько воспитанникам удалось превзойти свои собственные показатели, которые они имели раньше.

Таковы основные направления деятельности Спартанского клуба. По желанию членов этого самодеятельного Клуба возможны и другие направления его деятельности.

Проведенные опрос в центре эстетического воспитания показали, что 52, 3% хотят ходить в такие платные занятия т.к. там очень красиво, никто не шумит, каждый выполняет намеченное задание индивидуально, затем работают группой. Программы в таких центрах очень разнообразные и детям они очень нравятся, хочешь слушать музыку, танцевать, выполнять комплексы зарядки, рисовать, играть, ходить на экскурсии по городу, посещать зоопарк - все в программе, да и оценки там не ставят, только поощряют. Много различных мероприятий направленных не только на познание ценностей культуры, но и в первую очередь детей учат, как можно быть здоровым. Такие центры как раз подходят для спартанского воспитания детей младшего школьного возраста. Всем очень весело, 13,1 любят заниматься танцами, 6,1% - музыкой, 4,1% любят петь, 2,1% приходят потому, что эти занятия нравятся родителям и 22,3% детей посещают еще и

ЛИТЕРАТУРА

1. Абрамов, Я. Ю. Бозиҳои мутахрири мактаббачагон. Душанбе, «Ирфон», 1965., -87с.
2. Бабенкова, Е.А. Как помочь детям стать здоровыми: метод. пособие.-М.: Астрел: ООО «АСТ», 2004.-206 с. (Библиотека учителя физкультуры).

3. Белоусова, В. Воспитание в спорте. М. Фис, 1974., -73с.
 4. Бирюкова, А. А. Учись делать массаж. М., Советский спорт. 1988., - 88с.
 5. Бутовский, А. Д. Записки по истории и методике телесных упражнений. СПб, 1913., -328с.
 6. Губанова, Л.А., Сафаров, Ш.А., Каримова, Д.Д. Комплексная программа по физическому воспитанию для учащихся V-XI классов.- Душанбе, 2010.-120 с.
 7. К здоровью через движение/Авторы-составители В.Ф. Феоктистова, Л.В. Плиев.- Волгоград: Учитель, 2010.-154с.
 8. Коррекционная педагогика начального образова- ния/Кумарина Г.Ф., Вайнер М.Э., Вьюнкова Ю.Н., Дементьев И.Ф. и др.-М.: Академия, 2003.-320 с.
 9. Матвеев, А.П., Мельников, С.Б. Методика физического воспитания с основами теории: Учебн. пособие для студентов пед. ин-тов и учащихся пед. училищ.-М.: Просвещение, 1991.-191с.
 10. Назаренко, Л. Д. Оздоровительные основы физических упражнений. М., «Владос-Пресс», 2003., -102с.
 11. Петленко, В.П., Давиденко, Д.Н. Этюды валеологии: здоровье как человеческая ценность. - СПб: Балтийская педагогическая академия.-1998.-120 с.
 12. Подвижные игры: учебник. Л.В. Былеева, И.М. Коротков, Р.В. Климкова и др.- М.: ФИС, 2006.-288с.
 13. Формирование здорового образа жизни российских подростков для классных руководителей 5-9 классов.: Учебн. метод. пособие/Под ред. Л.В. Баль, С.В. Барканова.- М.: ВЛАДОС, 2003.-192 с. (Здоровьесберегающая педагогика).
 14. Хайрова, Ю.А. Умеете ли вы отдыхать? М. «Фис», 1983., -66с.
- В работе использованы ресурсы Интернета.
15. <http://lib.sportedu.ru/>
 16. <http://artmoveri.ru/>
 17. <http://danceclubzerek.kz/stati/>

РОЛЬ САМОРЕГУЛЯЦИИ В МЕЖЛИЧНОСТНОМ ВЗАИМОДЕЙСТВИИ И ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ ШКОЛЬНИКОВ

КОЖАХМЕТОВ Николай – соискатель Института развития образования имени А. Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2. **E-mail:** kozkhakmetov@gmail.com, **тел.:** 87776248948

Статья посвящена роли саморегуляции в межличностном взаимодействии и эмоциональной адаптации школьников. Школьный возраст является критическим периодом для формирования социальной зрелости, где навыки саморегуляции помогают детям эффективно справляться с учебными и эмоциональными стрессами, а также с межличностными конфликтами. Успешная адаптация в коллективе и эмоциональная зрелость не возможны без способности регулировать собственные эмоции и поведение.

В статье обсуждается влияние саморегуляции и эмоционального интеллекта на развитие школьников, ссылаясь на работы ведущих ученых, таких как Д. Големан, Т. Черниговская, И. Егорова и казахстанских исследователей. Важность саморегуляции подчеркивается как фактор, способствующий преодолению стресса, предотвращению конфликтов и формированию здоровых социальных связей в коллективе. Развитие саморегуляции помогает учащимся не только снизить уровень тревожности и стресса, но и улучшить свою успеваемость и общее психоэмоциональное состояние.

В статье также рассматриваются примеры из практики, показывающие, как навыки саморегуляции влияют на школьников, улучшая их взаимодействие с окружающими и способствуя успешной социализации в школьной среде.

Ключевые слова: саморегуляция, межличностное взаимодействие, эмоциональная адаптация, школьник, поведение, социализация.

НАҚШИ ХУДТАНЗИМКУНӢ ДАР ҲАМКОРИИ БАЙНИШАХСӢ ВА МУТОБИҚШАВИИ ЭМОТСИОНАЛИИ ХОНАНДАГОН

КОЖАХМЕТОВ Николай – унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2. **E-mail:** kozhakhmetov@gmail.com, **тел.:** 87776248948

Мақола ба нақши худтанзимкунӣ дар ҳамкории байнишахсӣ ва мутобиқшавии эмотсионалии хонандагон бахшида шудааст. Таъкид карда шудааст, ки синни мактабӣ ҳамчун давраи муҳим барои ташаккули камолоти иҷтимоӣ шинохта мешавад, ки дар он малакаҳои худтанзимдиҳӣ ба кӯдакон кӯмак мекунад, то бо ҳаяҷони эмотсионалӣ ва низоъҳои байнишахсӣ самаранок мубориза баранд. Бе қобилияти танзими эҳсосот ва рафтори худ мутобиқшавии муваффақ дар гурӯҳ ва камолоти эҳсосӣ ғайриимкон аст.

Дар мақола таъсири худтанзимкунии шахсӣ ва зехни эҳсосӣ ба рушди хонандагон баррасӣ гардида, ба қорҳои олимони шинохта, аз ҷумла Д. Големан, Т. Черниговская, И. Егорова ва таҳқиқотчиёни қазоқ истинод оварда шудааст. Муҳимияти худтанзимкунӣ ҳамчун омиле, ки ба бартарафсозии изтиробу ҳаяҷон, пешгирии низоъҳо ва ташаккули робитаҳои иҷтимоии солим дар гурӯҳ мусоидат мекунад, таъкид шудааст.

Рушди худтанзимкунӣ ба хонандагон на танҳо барои паст кардани сатҳи нигаронӣ ва изтироб кӯмак мерасонад, балки ба беҳтар шудани баҳои онҳо ва ҳолати умумии психоэмоционашон низ мусоидат мекунад.

Дар мақола ҳамчунин мисолҳо аз амалия оварда шуда, нишон дода шудааст, ки чӣ гуна малакаҳои худтанзимкунӣ ба хонандагон таъсир мерасонанд, муоширати онҳоро бо атрофиён беҳтар карда, ба иҷтимоикунонии муваффақ дар муҳити мактабӣ мусоидат мекунад.

Вожаҳои калидӣ: худтанзимкунии шахсӣ, таъсири байнишахсӣ, мувофиқшавии эмотсионалӣ, хонанда, рафтор, иҷтимоисозӣ.

THE ROLE OF SELF-REGULATION IN INTERPERSONAL INTERACTION AND EMOTIONAL ADAPTATION OF SCHOOLCHILDREN

KOZHAKHMETOV Nikolay – candidate of the A. Dzhomi Institute of Educational Development of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, st. A. Adkhamova, 11/2. **E-mail:** kozhakhmetov@gmail.com, **phone:** 87776248948

The article is devoted to the role of self-regulation in interpersonal interaction and emotional adaptation of schoolchildren. School age is considered a critical period for the development of social maturity, during which self-regulation skills help children effectively cope with academic and emotional stress, as well as interpersonal conflicts. Successful adaptation in a group and emotional maturity are impossible without the ability to regulate one's emotions and behavior.

The article discusses the influence of self-regulation and emotional intelligence on the development of schoolchildren, referencing the works of leading scholars such as D. Goleman, T. Chernigovskaya, I. Yegorova, and Kazakh researchers. The importance of self-regulation is emphasized as a factor that facilitates overcoming stress, preventing conflicts, and building healthy social connections within a group.

The development of self-regulation helps students not only reduce levels of anxiety and stress but also improve their academic performance and overall psycho-emotional state. The

article also includes practical examples illustrating how self-regulation skills impact schoolchildren, enhancing their interactions with others and promoting successful socialization in the school environment.

Keywords: *self-regulation, interpersonal interaction, emotional adaptation, schoolchild, behavior, socialization.*

Школьный возраст – это период интенсивного развития личности, в том числе формирования навыков общения, взаимодействия в коллективе и эмоциональной зрелости. Однако учащиеся сталкиваются с рядом проблем: учебный стресс, межличностные конфликты, давление со стороны сверстников и высокие требования к учебной успеваемости, которые могут значительно повышать уровень тревожности и стресса, влияющие на их эмоциональное состояние и способность к адаптации в коллективе. В этой ситуации саморегуляция становится важным инструментом, помогающим детям справляться с эмоциями и регулировать свое поведение.

Как отмечает Курбонов Н.Х., успешная адаптация школьников в новом коллективе и освоение социального пространства невозможны без способности регулировать свои эмоции, особенно в сложных межличностных взаимодействиях [5]. Важно отметить, что способность эффективно управлять своими эмоциями и реакциями в социальной среде формирует основу для полноценной адаптации и социализации. Социальная и эмоциональная адаптация помогает детям не только налаживать контакты с одноклассниками и учителями, но и успешно преодолевать трудности, возникающие в процессе общения, что способствует их личностному развитию и успешному обучению.

Как отметил Даниэль Големан, один из ведущих специалистов в области эмоционального интеллекта, «эмоциональный интеллект – это способность распознавать свои чувства и чувства других людей, умение мотивировать себя, управлять своими эмоциями и строить взаимоотношения» [1]. Эмоциональный интеллект включает в себя важнейшие компоненты саморегуляции, такие как способность контролировать свои эмоции, справляться с импульсивностью и стрессом, которые непосредственно влияют на успешность межличностных взаимодействий и создают основу для здоровых отношений в коллективе. Профессор Татьяна Черниговская, известный российский психолог и лингвист, подчеркивает важность саморегуляции в процессе социализации, утверждая, что «способность к саморегуляции имеет решающее значение для формирования социальной зрелости личности. Умение контролировать свои эмоции позволяет ребенку не только избегать конфликтов, но и эффективно взаимодействовать в коллективе, что способствует успешной адаптации» [7]. Данная мысль подтверждает, что эмоциональная компетентность является неотъемлемой частью развития ребенка, влияя на его способность конструктивно разрешать межличностные проблемы и строить гармоничные отношения. Исследования профессора Ирины Егоровой также подчеркивают ключевую роль саморегуляции и эмоционального интеллекта в процессе социализации. Она утверждает, что «саморегуляция и эмоциональный интеллект являются важнейшими факторами, определяющими успешность социализации учащихся в коллективе, поскольку они помогают детям не только контролировать свои реакции, но и эффективно взаимодействовать с окружающими» [2]. Эмоциональная адаптация, таким образом, становится важной составляющей как общего процесса социализации, так и личностного развития ребенка, обеспечивая ему возможность адаптироваться к меняющимся условиям и справляться с возникающими трудностями.

Казахстанские ученые также акцентируют внимание на значении саморегуляции в школьной адаптации. Профессор Нургуль Кудайбергенова утверждает, что «умение управлять своими эмоциями и реакциями способствует не только социальной адаптации школьников, но и их успешной учебной деятельности. Саморегуляция помогает детям быстрее адаптироваться в школьном коллективе, снижает уровень стресса и способствует улучшению психоэмоционального состояния» [4]. Важность этих навыков для благополучия и учебных успехов детей не вызывает сомнений, поскольку они помогают

ребенку справляться с вызовами, с которыми он сталкивается в коллективе. Шолпан Иманбаева также подчеркивает роль саморегуляции в школьной жизни. Она утверждает, что «развитие саморегуляции в школьном возрасте является основой формирования эмоциональной устойчивости, что, в свою очередь, способствует более эффективному и гармоничному взаимодействию в коллективе и улучшению качества учебного процесса» [3]. Она отмечает, что школьники, обладающие высокой степенью саморегуляции, гораздо легче справляются с проблемами, связанными с межличностными конфликтами и учебным стрессом, что положительно сказывается на их социальной адаптации.

Способность к саморегуляции играет ключевую роль в предотвращении конфликтов и развитии эффективного общения между школьниками. Эта способность позволяет детям осознавать и контролировать свои эмоции, что является основой для продуктивных и гармоничных взаимодействий с окружающими. В свою очередь, учащиеся, умеющие управлять своими эмоциональными реакциями, более уверенно взаимодействуют с различными людьми и легче находят общий язык в различных ситуациях. Такой подход способствует формированию здоровых социальных связей, развитию навыков сотрудничества и конструктивного общения. Примером этому служат исследования, подчеркивающие важность саморегуляции в школе и ее влияние на социализацию детей. Как утверждает Даниэль Големан: «Саморегуляция – это способность контролировать свои эмоции, импульсивность и стресс, что позволяет человеку не только справляться с внутренними переживаниями, но и эффективно взаимодействовать с окружающими» [1]. В школьной среде это умение помогает детям избегать ненужных конфликтов и находить мирные способы разрешения возникающих разногласий. Например, учащийся, который умеет спокойно реагировать на обиды или недоразумения, будет более склонен к поиску компромиссов, а не к агрессивному поведению или изоляции.

Профессор Татьяна Черниговская подчеркивает: «Способность к саморегуляции важна для формирования социальной зрелости личности. Умение контролировать эмоции способствует не только избеганию конфликтов, но и созданию эффективных и доверительных отношений в коллективе» [7]. Это свидетельствует о том, что дети, которые развивают способность управлять своими эмоциями, становятся более успешными в межличностном общении, что помогает им интегрироваться в коллектив и участвовать в школьной жизни. Например, в одной из школ проводились тренинги по развитию эмоционального интеллекта и саморегуляции. Результаты показали, что учащиеся, прошедшие такие тренинги, стали реже вовлекаться в конфликты и лучше решать спорные вопросы с одноклассниками. На протяжении учебного года их академические результаты также улучшились, поскольку они научились более конструктивно подходить к учебным и социальным трудностям. Напротив, дети, испытывающие трудности с саморегуляцией, чаще оказываются в конфликтных ситуациях, что может негативно сказаться на их межличностных отношениях и общем уровне благополучия. Как утверждает Ирина Егорова, «отсутствие саморегуляции может привести к импульсивным реакциям, повышенному уровню стресса и частым конфликтам, что усложняет процесс социализации и адаптации в коллективе» [2]. Примером могут служить дети, которые, не умея контролировать свои эмоции, часто вступают в ссоры с одноклассниками, что снижает их социальный статус и вызывает ощущение изоляции. Шолпан Иманбаева подчеркивает: «Развитие саморегуляции помогает детям быть более эмоционально устойчивыми, что способствует улучшению их межличностных отношений и повышению качества учебного процесса» [3]. В одном из исследуемых случаев дети, получившие помощь в развитии эмоциональной устойчивости, показали значительное улучшение в общении с учителями и одноклассниками, а также снизили уровень тревожности, что в свою очередь повысило их успеваемость.

Таким образом, способность к саморегуляции оказывает существенное влияние на межличностные отношения и адаптацию школьников в коллективе. Дети, обладающие высокими навыками саморегуляции, легче интегрируются в школьную жизнь, успешно взаимодействуют с окружающими и более эффективно решают возникающие конфликты.

Важно, что развитие саморегуляции у детей не только способствует улучшению их социальных навыков, но и влияет на их эмоциональное благополучие, создавая условия для успешной адаптации и развития в школьной среде.

Развитие навыков саморегуляции оказывает значительное влияние не только на улучшение межличностных отношений, но и на психоэмоциональное благополучие учащихся. Умение контролировать свои эмоции помогает школьникам справляться с тревогой, стрессом и другими психоэмоциональными нагрузками, что способствует укреплению их психологической устойчивости. Это, в свою очередь, снижает риски развития таких заболеваний, как депрессия, тревожные расстройства и психосоматические нарушения. Как подчеркивает Даниэль Големан, специалист в области эмоционального интеллекта: «Саморегуляция помогает не только контролировать эмоции, но и минимизировать влияние стресса и тревоги, создавая условия для более здорового психоэмоционального состояния» [1]. Именно способность справляться с эмоциональными переживаниями и внутренними конфликтами позволяет детям чувствовать себя более уверенно и безопасно в школьной среде, что отражается на их общем благополучии. Примером этому служат исследования, проведенные в ряде образовательных учреждений, где дети, прошедшие тренинги по развитию эмоциональной устойчивости, продемонстрировали значительное снижение уровня стресса и тревожности. Эти учащиеся стали лучше справляться с требованиями учебного процесса и реже обращались за помощью к психологам по поводу психоэмоциональных проблем. На практике это проявляется в том, что дети с высокоразвитыми навыками саморегуляции менее подвержены длительным стрессам и срывам, что способствует их здоровью и социальной интеграции. Ирина Егорова отмечает: «Саморегуляция помогает детям не только преодолевать стресс, но и развивать внутреннюю устойчивость, что снижает риск психосоматических заболеваний и способствует общей гармонизации их эмоционального фона» [2]. Это подчеркивает важность развития саморегуляции как в контексте школьной жизни, так и в отношении общего здоровья учащихся. Кроме того, исследования показывают, что дети, умеющие контролировать свои эмоции, имеют более высокую степень эмоциональной устойчивости, что помогает им адаптироваться в различных социальных ситуациях. Например, они быстрее восстанавливаются после негативных событий (например, получения низкой оценки или ссоры с другом), что снижает вероятность возникновения психосоматических расстройств, таких как головные боли, бессонница или расстройства пищевого поведения.

Профессор Нургуль Кудайбергенова в своих трудах утверждает, что «умение контролировать эмоции позволяет детям не только преодолевать стресс, но и повышать уровень самооценки, улучшая их общую психологическую устойчивость» [4]. Это свидетельствует о том, что саморегуляция напрямую влияет на развитие позитивных психологических установок у школьников, а также на их способность справляться с трудными ситуациями и избегать пагубных последствий для психоэмоционального здоровья. Таким образом, развитие навыков саморегуляции является важнейшим фактором в поддержании психоэмоционального здоровья школьников, что также способствует улучшению их межличностных отношений, снижению стресса и предотвращению психосоматических заболеваний.

В последние годы в образовательной практике значительное внимание уделяется программам, направленным на развитие социальной и эмоциональной компетентности учащихся. Эта тенденция отражает важность формирования у детей навыков, которые не только обеспечат им успешную учебу, но и помогут стать зрелыми и гармоничными личностями в будущем. Одним из ключевых элементов таких программ является развитие саморегуляции – способности контролировать свои эмоции, мысли и поведение, что влияет на способность ребенка адаптироваться к социальным условиям и эффективно взаимодействовать с окружающими.

Внедрение программ, способствующих развитию саморегуляции, требует глубокого научного и практического подхода. Исследования в этой области показывают, как важно учитывать влияние эмоционального интеллекта на успехи учащихся в учебе и

на их личностное развитие. Научные работы подтверждают, что способность регулировать свои эмоции и поведение оказывает влияние на все аспекты жизни школьников, включая их способность к обучению, социальному взаимодействию и управлению стрессом. Как отмечает психолог Питер Сэловей: «Эмоциональный интеллект, и в частности саморегуляция, является основой успешной социальной и академической адаптации детей» [6]. Исследования, проведенные в различных образовательных учреждениях, показывают, что программы, ориентированные на развитие саморегуляции, приводят к улучшению учебной атмосферы и повышению уровня вовлеченности детей в учебный процесс. Например, в некоторых школах России и Казахстана уже внедрены тренинги и курсы, направленные на развитие эмоционального интеллекта и саморегуляции. Результаты этих программ подтверждают, что дети, прошедшие такие тренинги, становятся более уверенными в себе, лучше справляются с конфликтами и стрессовыми ситуациями, что способствует не только их личностному росту, но и улучшению учебных результатов.

Профессор Татьяна Черниговская в своих работах подчеркивает важность таких программ для формирования социально зрелых личностей, утверждая, что «саморегуляция и развитие эмоционального интеллекта имеют решающее значение для воспитания детей, которые могут успешно функционировать в обществе и в образовательной среде» [7]. В ее исследованиях акцентируется внимание на том, что развитие этих навыков с раннего возраста способствует более гармоничному взаимодействию в коллективе и снижает вероятность возникновения проблем с психоэмоциональным состоянием детей. Также стоит отметить исследования казахстанского психолога и педагога Нургуль Кудайбергеновой, которая в своей работе утверждает, что «программы, направленные на развитие саморегуляции, не только помогают детям легче адаптироваться в школьном коллективе, но и способствуют их успешной социализации в будущем, ведь эти навыки необходимы в любой сфере жизни» [4]. Это мнение находит подтверждение в практике, где дети, обученные навыкам саморегуляции, демонстрируют более высокие результаты в общении с окружающими и лучше справляются с эмоциональными и социальными вызовами, что способствует их личностному развитию и адаптации.

Таким образом, развитие социальной и эмоциональной компетентности через программы саморегуляции становится неотъемлемой частью современной образовательной практики. Эти программы направлены на создание благоприятной и поддерживающей образовательной среды, где каждый ребенок может развивать свои способности, учиться взаимодействовать с другими людьми и, что не менее важно, осваивать навыки, необходимые для успешной адаптации и личностного роста. Научные исследования и практическое внедрение этих методов подтверждают важность этих программ для формирования эмоционально зрелых и социально адаптированных личностей, что в свою очередь способствует улучшению общей атмосферы в образовательных учреждениях и благоприятно влияет на весь образовательный процесс.

Тема роли саморегуляции в межличностном взаимодействии и эмоциональной адаптации школьников является крайне актуальной, поскольку охватывает ключевые аспекты, влияющие на как личностное, так и социальное развитие детей. В условиях современных образовательных реалий, где дети сталкиваются с растущими требованиями и стрессовыми ситуациями, способность регулировать свои эмоции и поведение становится решающим фактором их успеха в школе и жизни в целом.

Во-первых, саморегуляция напрямую влияет на способность школьников эффективно взаимодействовать с окружающими, преодолевать трудности в отношениях с одноклассниками, учителями и родителями. Дети, обладающие высокими навыками саморегуляции, более уверенно вступают в межличностные отношения, проще решают конфликты, проявляют эмпатию и гибкость, что способствует гармоничному развитию их социальных навыков. Это, в свою очередь, помогает не только в учебе, но и в личностном росте, обеспечивая им способность адаптироваться к различным жизненным ситуациям.

Во-вторых, успешная эмоциональная адаптация школьников, обеспечиваемая через развитие саморегуляции, напрямую влияет на их психоэмоциональное благополучие. Дети, умеющие контролировать свои эмоции, менее подвержены стрессам, тревоге и депрессии. Это уменьшает вероятность возникновения психосоматических заболеваний и способствует более высокому уровню психологической устойчивости. Как показали исследования, дети с развитыми навыками саморегуляции лучше справляются с экзаменационным давлением, учебными трудностями и социальной изоляцией.

Кроме того, развитие саморегуляции в школьном возрасте создает основу для формирования эмоционально зрелой личности. Эмоциональная зрелость необходима не только для эффективного взаимодействия с окружающими, но и для достижения профессиональных успехов в будущем. Навыки саморегуляции, приобретенные в детстве, влияют на способность личности к самоорганизации, лидерству и принятию обоснованных решений, что определяет успех в учебной и профессиональной деятельности.

В итоге, развитие саморегуляции как части образовательного процесса не только способствует улучшению межличностных отношений, но и имеет огромное значение для формирования психологически устойчивых, социализированных личностей. В условиях глобальных вызовов, таких как информационная перегрузка и социальное давление, дети, умеющие управлять своими эмоциями, становятся более успешными и адаптированными в обществе. Таким образом, интеграция программ, направленных на развитие саморегуляции, в образовательную практику – это необходимость, которая способствует не только улучшению качества образования, но и созданию гармоничного и психологически здорового общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Големан, Д. Эмоциональный интеллект. – Москва: Слово, 2015. – 400 с.
2. Егорова, И. Личность и общество. – Санкт-Петербург: Питер, 2017. – 240 с.
3. Иманбаева, Ш. Психология развития. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 280 с.
4. Кудайбергенова, Н.Ж. Психология и культура. – Алматы: Ғылым, 2018. – 280 с.
5. Курбонов, Н.Х. Образовательное пространство как фактор, определяющий уровень психологического здоровья педагогов// Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. – 2022. – №4 (14) – С.158-164.
6. Сэловей, П., Майер, Д. Интеллект. – Москва: Эксмо, 2019. – 400 с.
7. Черниговская, Т.В. Чеширская улыбка кота Шредингера: язык и сознание / Санкт-Петербургский гос. ун-т, Фак. свободных искусств и наук. – М.: Языки славянской культуры, 2012. – 447 с.

ДОНИШҶОИ ЭКОЛОҒӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ МУҲИММИ ТАРБИЯИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ ХУРДСОЛОН

ҚУРБОНОВА Зарина Ширинбековна – номзади илмҳои педагогӣ, муаллимаи калони кафедраи педагогика, психология ва методикаи таълими факултети филологияи Донишгоҳи Славянии Русия ва Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Мирзо Турсунзода, 30. **E-mail:** www.rtsu.tj, тел.: (37)221 35 50

НАЗАРЗОДА Ғолибҷон – директори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии назди Сарраёсати маорифи ш. Душанбе, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 138. **E-mail:** nazarzoda@mail.ru, тел.: (+992) 902 22 22 57

Дар мақола масъалаи насли наврасро аз синни хурдсолӣ бо донишҳои умумии экологӣ фаро гирифташ, роҳи усулҳои тарбияи экологиро дар оила ва муассисаҳои

томактабӣ дуруст ба роҳ мондан, дар кӯдакон ташаккул додани сифатҳои маънавий-ахлоқӣ мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор ёфтааст.

Қайд мегардад, ки ба кӯдакон додани донишҳои экологӣ ва тарбияи экологӣ, тарбияи ҳисси муҳофизати табиат, эмин доштани он аз нобудшавӣ ва ифлосшавӣ яке аз вазифаҳои муҳими тарбияи маънавий-ахлоқии хурдсолон мебошад, зеро муносибати кӯдак ба табиати кишвари маҳбуб маҳз дар ҳамин давра ташаккул меёбад. Шинос намудани кӯдакон бо табиати диёр яке аз вазифаҳои муҳими муассисаҳои томактабӣ низ доништа шуда, дар асоси ба ҳисоб гирифтани донишу тасаввурот ва дараҷаи инкишофи кӯдакон, шароити имкониятҳои маҳал мураббӣ муносибати дурусти онҳоро нисбати табиат тарбия менамояд.

Муҳаббат ба табиат, муносибати эҳтиёткорона ба он, ғамхорӣ ба мавҷудоти зинда, на танҳо шавқу ҳаваси доништагирии кӯдаконро ба вучуд меорад, балки дар дили онҳо эҳсоси ватанпарастӣ, меҳнатдӯстӣ, эҳтироми калонсолон ва ҳифзи олами атрофу сарватҳои онро тарбия менамояд, ки дар ташаккули сифатҳои маънавий-ахлоқии кӯдакон нақши муҳим дорад.

Вожаҳои калидӣ: заминаи ҳуқуқӣ, донишҳои экологӣ, маърифати экологӣ, тарбияи маънавий-ахлоқӣ, синни хурдсолӣ, вазифаҳои тарбияи экологӣ, усулҳои таълим, таҳайюли эҷодӣ, муҳаббат ба табиат, ҳодисаҳои табиат, бозиҳои таълимӣ.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ЗНАНИЯ КАК ВАЖНОЕ СРЕДСТВО ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ВОЗРАСТА

КУРБОНОВА Зарина Ширинбековна – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры педагогики, психологии и методики преподавания филологического факультета Славянского университета России и Таджикистана, г. Душанбе, ул. Мирзо Турсунзаде, 30. **E-mail:** www.rtsu.tj, тел.: (37)221 35 50

НАЗАРЗОДА Голибджон – директор общеобразовательного учреждения при Главном управлении образования города Душанбе, г. Душанбе, проспект Рудаки, 138. **E-mail:** nazarzoda@mail.ru, тел.: (+992) 902 22 22 57

В статье рассматривается вопрос ознакомления подрастающего поколения общими экологическими знаниями с раннего возраста, анализируются и исследуются пути и методы экологического воспитания в семье и дошкольных учреждениях, и на их основе формирования морально-нравственных качеств у детей.

Отмечается, что обеспечение детей экологическими знаниями и экологическим воспитанием, воспитание чувства охраны природы, предохранение ее от разрушения и загрязнения является одной из важных задач морально-нравственного воспитания детей, поскольку отношение ребенка к природе родного края формируется в этот период. Знакомство детей с природой края считается одной из важных задач дошкольных учреждений, и на основе учета знаний и воображения, уровня развития детей, местных условий и возможностей педагог воспитывает у них правильное отношение к природе.

Любовь к природе, бережное отношение, к ней, забота о живых существах не только порождает интерес у детей, но и воспитывает в их сердцах чувство патриотизма, любовь к труду, уважение к взрослым и защиту окружающего мира, его ресурсов, что играет важную роль в формировании морально-нравственных качеств детей.

Ключевые слова: правовая основа, экологические знания, экологическое образование, духовно-нравственное воспитание, раннее детство, задачи экологического воспитания, методика обучения, творческое воображение, любовь к природе, явления природы, развивающие игры.

ECOLOGICAL KNOWLEDGE AS AN IMPORTANT MEANS OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF YOUNG CHILDREN

KURBONOVA Zarina Shirinbekovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Pedagogy, Psychology and Teaching Methods, Faculty of Philology, Slavic University of Russia and Tajikistan, Dushanbe, st. Mirzo Tursunzade, 30. **E-mail:** www.rtsu.tj, **phone:** (37)221 35 50

NAZARZODA Golibjon – Director of a general educational institution of the Main Department of Education of the city of Dushanbe, Dushanbe, Rudaki Avenue, 138. **E-mail:** nazarzoda@mail.ru, **phone:** (+992) 902 22 22 57

The article examines the issue of covering the younger generation with general environmental knowledge from an early age, analyzes and studies the ways and methods of environmental education in the family and preschool institutions, and the formation of moral and ethical qualities in children.

It is noted that providing children with environmental knowledge and environmental education, cultivating a sense of nature conservation, protecting it from destruction and pollution is one of the important tasks of moral and ethical education of children, since the child's attitude to the nature of his native land is formed during this period. Introducing children to the nature of the region is considered one of the important tasks of preschool institutions and, based on knowledge and imagination, the level of development of children, local conditions and opportunities, the teacher instills in them the correct attitude towards nature.

Love for nature, careful attitude towards it, care for living beings not only generates interest in children, but also cultivates in their hearts a sense of patriotism, love for work, respect for adults and protection of the surrounding world, its resources, which plays an important role in the formation of moral and ethical qualities of children.

Key words: legal basis, environmental knowledge, environmental education, spiritual and moral education, early childhood, tasks of environmental education, teaching methods, creative imagination, love of nature, natural phenomena, educational games.

Сиёсати давлатӣ дар соҳаи маърифати экологии аҳоли барои таъмини шароити хуби амалӣ намудани омӯзиши экологии аҳоли ва ҷамоаҳои соҳаи таълим ва ҷамоаҳои рағбат ба ҳамаҷонибаи таълим дар ташаккули фарҳанги экологии шахс ва ҷамоа рағбат ба ҳамаҷонибаи таълим дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маърифати экологии аҳоли” (29.12.2010, № 673) оварда шудааст, ки «Мақсади асосӣ аз он иборат мебошад, ки аҳли ҷамоа, махсусан насли наврасро аз синни хурдсолӣ бо донишҳои умумии экологӣ фаро гирифта, маърифат ва тарбияи экологӣ дар оила ва муассисаҳои томактабӣ дуруст ба роҳ монда шавад». [1, с.1]

Муҳофизат намудани табиат, ғамхорӣ дар ҳақи оламу набототи ҳайвоноти он вазифаи ҳар як фард мебошад. Таҳқиқотҳои педагогу рағбатшиносон собит месозанд, ки тарбияи экологӣ, яъне тарбияи ҳисси муҳофизати табиат, эмин доштани он аз нобудшавӣ ва ифлосшавӣ яке аз вазифаҳои муҳими тарбияи маънавӣ-ахлоқии хурдсолон мебошад, зеро муносибати кӯдак ба табиати кишвари маҳбуб маҳз дар ҳамаи давраи таълимиаш меёбад. Аз ин рӯ, ҳангоми шинос намудани кӯдакон бо табиат калонсолонро вазифаҳои тарбияи экологӣ, муҳофизати табиат барои насли ҳозираю оянда алоқаманд менамоянд.

Бояд қайд кард, ки шинос намудани кӯдакон бо табиати диёр яке аз вазифаҳои муҳими муассисаҳои томактабӣ ба ҳисоб меравад. Дар чараёни аз худ намудани дониш дар бораи олами набототи ҳайвонот сифатҳои шахсии кӯдакон ташаккул меёбанд. Дар асоси ба ҳисоб гирифтани донишу тасаввурот ва дараҷаи инкишофи кӯдакон, шароити имкониятҳои маҳал мураббӣ муносибати дурусти онҳоро нисбати табиат тарбия менамояд. Интиҳоб намудани усулҳои таълим ба мазмуну мақсади машғулият, ҷои гузаронидани он вобастагӣ дорад. Педагог барҷастаи даврони Шӯравӣ А.С.Макаренко таъкид карда буд: «Тарбияи асосии кӯдакон то панҷсолагии ба итмом мерасад, ки он 90%

раванди тарбиявиرو ташкил менамояд ва баъд тарбия намудан, такмил додани инсон давом мекунад». [8,с.5]

Тадқиқотҳои илмии Л.С.Виготский А.В.Суровтсева, Е.И.Флерица, Р.И.Жуковская, Д.Б.Элконица, Н.Н.Подяков ва дигарон ба пешрафти назария ва амалияи таълиму тарбияи томактабӣ таъсири худро расонданд. Олимону муҳаққиқони ватанӣ Б. Маҷидова, М.Иззатова, Л.Иматзода, Н.Юнусова, М.Обидова, З.Қурбонова, Г.Қурбонова, М.Акрамова ва дигарон низ масъалаи мазкурро мавриди омӯзиш қарор додаанд. Муҳимтарин роҳҳои таҳқиқи масъала дар дастурҳои таълимию мақолаҳои илмии Б.Маҷидова, Н. Гуломова, З.Турғунова, З.Қурбонова ва дигарон дида баромада шуданд.

Аз нуқтаи назари олимони кӯдаконро аз рӯзиҳои аввали ҳаёт на танҳо одамону ашӯ, инчунин табиати ғусункору нотақрор дар оғӯш мегирад. «Табиати рангину гуворо, бо гуногуншаклӣ ва зебогии худ дар дили кӯдак нақш мебандад. Ба назари кӯдак ҳамин тавр менамояд, ки ғӯё вай бори аввал табиати гирду атрофи худро дида истодааст, ғӯё паррандагон барои вай месароянд, ҳашаротҳо мебаранду меҷаҳанд» - қайд менамояд муҳаққиқ З.Турғунова. [6,с.32] Табиат ба рӯҳ ва дилу дидаи кӯдак, ба ҳиссиёт ва олами маънавии ӯ таъсир расонида, шавқу завқ ва хурсандиҳои беохир ато менамояд. Кӯдак ба нурҳои ҳаётбахши офтоб, садои боридани борон, вазидани шамол, дурахши маҳтобу ситораҳо назора намуда, олами набототу ҳайвонот кӯдакро ба худ ҷалб менамояд, ва ӯ кӯшиши бештар донистанро менамояд.

Ана, ҳамин тавр кӯдакон бори нахуст табиатро идрок мекунанд, онро дӯст медоранд ва ҳисси кунҷқобиашон бедор мешавад. Кӯдакон бо шавқу ҳавас ба муҳити зист назар мекунанд, лекин на ҳама чизро мебинанд, баъзан ҳатто чизи асосӣ аз назари онҳо дур мемонад. Агар калонсолон якҷоя бо кӯдакон ба вачҳ омада, ба онҳо на танҳо табиатро тамошо кардан, балки дидани онро омӯзонанд, кӯдакон боз ҳам бештар меҷаҳанд табиатро донанду фаҳманд. Ҳамаи ин ба инкишофи қобилият ва таҳайюли эҷодии кӯдак таъсир мерасонад.

Инкишофи қобилият ва таҳайюли эҷодӣ имкон медиҳад, ки ӯ на танҳо зебогӣҳои табиати атрофро эҳсосу идрок намояд, инчунин барои эҷоди зебоӣ, эҳтиёт ва муҳофизат намудани он саъю кӯшиш кунад. Пурра дарк намудани зебогӣҳои табиат, дониستاني сиру асрори он ба кӯдакон бо мадади калонсолон, падару модарон, мураббӣни муассисаҳои томактабӣ муяссар мегардад. Калонсолон шавқу ҳаваси кӯдаконро нисбати зебогӣҳои табиат дастгирӣ намуда, онҳоро барои боз ҳам бештар фаҳмидан ҳавасманд менамоянд ва табиатро ҳамчун воситаи муҳими тарбияи зебоипарастӣ истифода мебаранд.

Барномаи тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабӣ «Рангинкамон» шиносӣ бо табиатро аз гурӯҳи дуҷуми синни барвақтӣ пешбинӣ менамояд. Дар кӯдакон майлу рағбат ба дониستاني растаниҳо, ҳайвонот, муносибати ғамхоронаро нисбат ба онҳо инкишоф дода мешавад. [2,45] Мушоҳидаи табиат, муқоисаи ҳодисаҳо ва воқеаҳо хулоса карда тавонида, кӯшишу хоҳиши бисёртар дониста гирифтани ягонагии ҷараёни инкишофи нутқ ва тафаккурро дар давраи томактабӣ ташаққул медиҳад. Калонсолон ба воситаи табиат ба ҳазорҳо саволҳои Барои чӣ? Аз кучо? Чӣ хел? Ҷаро? ҷавоб гардонида метавонанд. Ҳангоми ҷавоб додан ба саволҳои кӯдакон ҳисси кунҷқобӣ, донишдӯстии хурдсолон қонеъ гардонида шуда, онҳо худ ба фаъолияти фикрӣ тайёр мешаванд. Аз ҷониби дигар дониستاني ҳодисаҳои табиат, исмҳои ашӯ, олами набототу ҳайвонот луғату фарҳанги кӯдаконро ғани гардонида, ба нутқи мурабба ва аз худ намудани сохти грамматикӣ забони модарӣ кӯмак мерасонад.

Ба иҷрои вазифаҳои дар пеш гузошташуда дар ҳамон вақт ноил шудан мумкин аст, ки агар кӯдаконро бо сиру асрори табиат шинос намоем. Чизҳои аҷоибу шавқоварро оиди растанию ҳайвонҳо нишон дода, аз бӯи муаттари гулҳо ва зебогии онҳо ҳаловат бурданро омӯзонем. Дарк намудани табиат ба инкишофи сифатҳои зиндадилӣ, зиракӣ, муносибати бодикқатона ба ҳамаи мавҷудоти зинда ёрӣ медиҳад.

Муҳаққиқони ватанӣ Н.Ғуломова чунин таъкид менамоянд, ки «Кӯдаке, ки табиатро дӯст дошт, ҳеҷ гулу гулзорро поймол намекунад, лонаҳои паррандагонро вайрон намекунад, ҳайвонҳоро озор намедиҳад. Дар кӯдакистон барои ташаққул додани муҳаббат ба шаҳри азиз, деҳот, кишвар, ватан диққати ҷиддӣ дода мешавад. Бинобар ин

ба кори мураббийён оиди шиносони кӯдакон бо табиат талаботҳо зиёд карда мешавад. Мураббия бояд аз соҳаи биология дониши зарурӣ дошта бошад, то ин ки ба кӯдакон дар гӯшаи табиат чӣ тавр шинондани растаниҳо, нигоҳубини ҳайвонҳо, паррандагон, моҳиёро нишон ва чӣ тавр дар гулзору полз кор карданро ёд диҳад. Ҳамаи ин донишу маҳорату малакаҳо барои ба мактаб тайёр намудани кӯдакон заруранд». [7,с.63] Дар мактаб дараҷаи дониш, донишдӯстии хурдсолон қонеъ гардониди шуда, маҳорат ва малакаи ҳар як кӯдак аз рӯи аниқу пурра баён карда тавонистани фикр муайян мегардад. Кӯдакон ҳангоми машғулияти шиносӣ бо табиати атроф чудо карда тавонистани умумият ва фарқият, алоқамандии ҷузъиёт ва бутуни қонуниятҳои табиатро дониста мегиранд ва дар ин ҷараён инкишофи фикр, таҳиял, ҳиссиёт, қобилияту истеъдод ташаккул меёбанд.

Табиат воситаи муҳими муҳофизат ва мустаҳкам намудани ҷисми кӯдакон аст. Дар вақти бозӣ, сайру гашт, мушоҳидаҳо, меҳнат дар оғӯши табиат кӯдакон худро бардам, бақувват, серҳаракат ҳис намуда, соҳиби таассуротҳои нав мегарданд. Мушоҳидаи алафу буттаҳо, дарахтону боғҳо, паррандаю ҳайвонот, ҳашароту ползҳо, меҳнати одамон дар фаслҳои гуногуни сол ба кӯдакон хурсандиву вақти хуш бахшида, онҳоро ба ҳаракату амалиёт водор менамоянд. Масалан, чидани барги дарахтон, ғамхорӣ дар ҳаққи паррандаҳо, ҳайвонҳо (хӯрок додан, муҳофизат намудан, нигоҳубин кардан, ёрӣ расонидан ба калонсолон) барои кӯдакон кори шавқовар буда, онҳо ҷисман обутоб меёбанд.

Таҷрибаҳо нишон медиҳад, ки дар таҷрибаи амалии кӯдакистон воситаи асосии дарк намудани табиат мушоҳида аст. Маҳс ба воситаи мушоҳида кӯдакон сабабҳо ва алоқамандии ҳодисаҳои табиатро фаҳмида мегиранд. Табиат ба тарбияи фикрии кӯдакон, тафаккури дурусти мантиқӣ ва нутқи онҳо мусоидат мекунад. Агар мураббия дар кӯдакон нисбат ба табиат ҳавасу рағбат бедор кунад, он гоҳ дар кӯдакон лаззати бадеӣ пайдо мешавад ва онҳо на танҳо зебогиро мебинанд, балки ҳудашон онро меофаранд. Табиат пур аз муъҷизот аст ва мураббия бояд ба кӯдакон омӯзонад, ки аз ҷизҳои дидаашон ҷизи навро кофта ёбанд.

Муҳаббат ба табиат, муносибати эҳтиёткорона ба он, ғамхорӣ ба мавҷудоти зинда, на танҳо шавқу ҳаваси доништагирии кӯдаконро ба вучуд меорад, балки дар дили онҳо эҳсоси ватанпарастӣ, меҳнатдӯстӣ, эҳтироми калонсолон ва ҳифзи олами атрофу сарватҳои онро тарбия менамояд. Аз ин рӯ, вазифаи муҳими тарбиятгар тарбия кардани муҳаббат нисбат ба табиати кишвари азиз, хоҳиши муҳофизат намудани сабзонидани растаниҳо, дар дили кӯдакон пайдо кардани меҳру муҳаббат ба ҳамаи мавҷудоти зинда мебошад. Барои амалӣ шудани вазифаҳо дар кӯдакон донишҳои оддитаринро оиди табиат ташаккул додан муҳим аст. Масалан, дар муассисаи таълимӣ ба кабудизоркунии қитъаҳо аҳамият дода шавад, зеро сабзаю кабудӣ паррандагони зиёдро ба худ ҷалб мекунад. Дар ҳонаҷаҳое, ки кӯдакон бо дастони худ месозанд, паррандагон лона мегузоранд, зимистон бо ёрии бачаҳо “ошхонаи паррандагон” ташкил мегардад, ки ба он мусича, чумчук, кафтар, майнаю зоғчаҳо париди омада, дон меҳуранд.

Дар бораи ҳодисаҳои табиати ғайризиндаба кӯдакон ҷунин маълумот дода мешавад. **Офтоб:** Дар аввалҳои фасли баҳор ҳаво тағирёбанда аст. Шамоли хунук мевазад. Рӯз то рӯз ҳаво гармтар мешавад. Кӯдаконро ба сайру гашт бароварда мефаҳмонем, ки имрӯз гармии офтоб зиёдтар аст. Барфи ҳозир боридагӣ дар натиҷаи таъсири гармии офтоб тез об шуд. Метавонад дар ду зарф барфро гирифта яктояшро дар ҷои офтобрӯя гузоред ва дигарашро дар ҷои соя, баъд кӯдакон нишон диҳед, ки чӣ тавр барфи дар ҷои офтоб буда тез об шуд, дар ҷои соя буда ҳоло об нашудааст. Бо ин таъсири гармии офтобро ба кӯдакон фаҳмонда медиҳем.

Шамол: Вазидани шамоли форамо кӯдакон бо тезӣ ҳис мекунанд. Метавонед ба кӯдакон ин шеърро хонда диҳед:

Биё – биё, эй шамол,
Шамоли масти кӯҳсор.
Дар ин ҷо рӯзи дароз,
Туро ҳастем интизор.

Раъду барқ. Дар аввалҳои баҳор калдар –кулдури раъдро шунидан мумкин аст. Чӣ гуна тағир ёфтани табиатро пеш аз саршавии раъду барқ ва борон ҳамроҳи кӯдакон мушоҳида карда метавонед. Аҳамияти борони баҳориро фаҳмонда, дода ин шеърро кироат намоед:

Борон-борон тез-тез,
Қатра, қатра рез-рез.
Бар заминҳо об деҳ,
Ғалла сабзад тез-тез. [3,с.175]

Кӯдакон на танҳо ҳодисаҳои табиати гирду атроф, меҳнати калонсолонро мушоҳида менамоянд, балки худ низ иштирок менамоянд. Нигоҳубини гулу буттаҳо, моҳичаю паррандаҳо, ҳайвоноти хонагӣ, иштирок намудан дар меҳнати калонсолон (ғундоштани ҳосил дар боғу полз), дар оғӯши табиат малака ва маҳорати меҳнатии кӯдаконро ташаккул дода, ҳиссиётҳои меҳнатдӯстӣ, ёрии байниҳамдигарӣ, муносибатҳои неки байни кӯдакон ва калонсолонро ба вучуд меорад. Дар натиҷа табиат ва меҳнат воситаи муҳими иҷрои вазифаҳои тарбияи меҳнатдӯстии кӯдакон мегардад.

Мавриди сайру гашт бо кӯдакон олами ҳайвоноту паррандагонро мушоҳида намуда, доираи дониши бачаҳоро васеъ менамоем.

Ҳашаротҳо. Ба микдори зиёди хомӯшаку пашшаҳо аҳамият медиҳем. Дар кучо бисёртар занбӯру шапарақҳо ҳастанд. Бигузур кӯдакон онро мушоҳида кунанд. Аз онҳо меурсед, ки кадом паррандаҳо ҳашаротҳоро дар ҳаво медоранд.

Паррандагон. Ба кӯдакон мефаҳмонем, ки паррандагон ғоидаи калон меоранд, хӯроки асосии онҳо ҳашаротҳои зараррасон мебошанд. Лонасозии фароштурукро ба кӯдакон нишон медиҳанд. Онҳо аллакай лона гузоштаанд.[7]

Мавзӯ: Сухбат оиди оби сеҳрангез.

Мақсад: 1. Нақл кардан оид ба аҳамияти об дар ҳаёти мо, нишон додани он ки об дар кадом ҳолатҳо вучуд дорад, дар бораи хусусиятҳои гуногуни об нақл намудан.

2. Бозии серҳаракати «Қатраҳо гирдо – гирд давр мезананд».

Мақсад: Ба кӯдакон тасаввуроти аввалини элементариро оиди даврзании об дар табиат додан.

Таҷҳизот: Матои дарози бараш васеи осмонранг.

Зарфҳо бо об, шир, шарбат, қатраҳои об.

Рафти машғулият:

Мураббия шеъри Ҳадиса «Об омад» –ро хонда медиҳад:

Об омаду об омад.
Равон, давон, ғазалхон.
Аз баҳри Норақ омад,
Ба дашти синабарӣён.

Мураббия: Бачаҳо шумо имрӯз дар кучо обро дидед?

Бачаҳо: Дар хона, дар кӯча, дар гурӯҳ.

Мураббия: Об барои чӣ лозим аст ва мо онро чӣ тавр истифода мекунем?

Бачаҳо: Менӯшем, хӯрок мепазем, даст мешӯем, оббозӣ мекунем, чомашӯӣ мекунем, фарши хонаро мешӯем, ба гулҳо об медиҳем.

Мураббия: Бачаҳо, канӣ фикр кунед, об аз кучо меояд?

Бачаҳо: Мо ҳар рӯз аз об истифода мекунем. Об ҳамеша чорӣ асту чорӣ аст. Ҳамон обе, ки мо бо он даст мешӯем, роҳи дуру дарозро тай мекунем. Аввал дар дарёҳо шино мекунанд, баъд одамон обро ба кубурҳо равона мекунанд ва мо аз он истифода мекунем.

Мураббия: Бачаҳо, ба об эҳтиёткорона муносибат кунед, чумаки обро беҳуда кушода мондан лозим нест. Оё Шумо фаҳмидан мехоҳед, дарёҳо аз кучо пайдо мешаванд. Ман ба шумо ҳоло нақл мекунам ва боз нишон медиҳам.

Мураббия дар назди ҳудаш матои бараш васеи дарози рангаш кабудӣ осмонрангро мегузорад).

Мураббия: Дар рӯи замин дарёҳои гуногуни хурду калон бисёранд ва ҳамеша онҳо ба ким кучо мешитобанд. Дарёи калон аз бисёр ҷую ҷуйчаҳои хурд пайдо мешавад. Меҳроҳед ҷӯи калони хурдо созед?

Ба иштироки кӯдакон матои аз ҳама васеи дароз ба ҷӯи асосӣ табдил меёбад, боқимондааш ба ҷӯйчаҳо (тасмачаҳоро истифода бурдан мумкин аст). Тасмачаҳои кабудро ҳамин тавр мегузоранд, ки ҷӯйчаҳо ба дарёи калон ҷорӣ шаванд.

Мураббия: Ана, бинед, ҷӣ тавр ҷӯи калон ва ҷуйчаҳоро сохтем. Оби софи дарё ва ҷуйчаҳоро бояд муҳофизат кард. Дар ҳама ҷой обро муҳофизат ва пок бояд нигоҳ дошт. Барои захира ва беҳуда сарф накардани он ҷумаки обро кушода мондан мумкин нест. [7,9]

Вақти кӯдаконро хуш намудан вазифаи басо мушкул ва муфид аст. Тасаввур кунед, ки кӯдакон аз боридаи барфи аввал, дар ҳаво алвонҷ хӯрдани барфрезҳо, перохани сафед ба бар намудани дарахту биноҳо ҷӣ қадар хурсандӣ ва ҳаловат мебаранд. Маҳз ҳамин ҳаловату хурсандӣ, вақти хуш кӯдаконро ба қору амали нек ҳидоят мекунад. Духтарча аввалин гулҳои коку, бунафша, сияхгӯшро кӯшиш менамояд, ки муҳофизат ва эҳтиёт намояд, яъне дигаронро ба накардан ва ба замин напартофтани он даъват менамояд. Инро албатта, нишонаҳои аввалини ифодаҳои муҳофизати табиат ҳисоб кардан мумкин аст. Вазифаи мо калонсолон аз он иборат аст, ки чунин хусусиятҳои неки кӯдаконро роҷеъ ба муҳофизати табиат, растаниҳо, паррандаҳо ҳайвонҳо дастгирӣ намоем.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маърифати экологии аҳоли”. 29 декабри соли 2010, № 673.- 25 с.
2. Барномаи тарбия, таълим ва инкишофи кӯдакони синни томактабӣ «Рангинкамон». - Душанбе, 2012. - 112с.
3. Лутфуллоев М., Иматова Л. «Лафзи ширин» /Дастури методӣ. - Душанбе, 2005.
4. Мачидова Б. Педагогикаи томактабӣ. / Китоби дарсӣ. – Душанбе, 2012. 196 с.
5. Иматова Л., Котибова Ш. Олами атрофро меомӯзем. - Душанбе, 2011.
6. Мачидова Б., Турғунова З. Шинос намудани кӯдакон бо табиати ғайризинда. - Душанбе, 2005.
7. Мачидова Б., Ғуломова Н. Кӯдакон ва олами парандаҳо. - Душанбе, 2004.
8. Макаренко А.С. Лекции о воспитании детей. М.:2017. 22с.
9. Нарзуллоева М. Ғуломова Н. Шинос намудани кӯдакон бо фаслҳои сол. - Душанбе. 2006.

САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МУОСИРИ ПЕДАГОГӢ ДАР МАШҒУЛИЯТИ ЗАБОНИ АНГЛИСИИ МУАССИСАИ ТОМАКТАБӢ

ҲАСАНОВА Шаҳноза – унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдураҳмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А.Аҳмадов, 11/2. **E-mail:** hasanova@mail.ru, **тел.:** (+992)92720 00 031

Ташаккули маҳорату малакаҳои малакаи иртиботии кӯдакон тавассути омӯзиши забонҳои хориҷӣ бо истифода аз технологияҳои муосири педагогӣ яке аз вазифаи муҳимтарини муассисаи томактабӣ мебошад. Омӯзиши забони хориҷӣ, аз ҷумла забони англисӣ бо истифода аз технологияҳои муосири педагогӣ барои инкишофи хотира, тафаккури образнок ва абстрактӣ, шунавоии фонематикӣ кӯдакон ва инкишофи нутқ муҳим арзёбӣ мегардад.

Раванди омӯзиши забони хориҷиро дар кӯдакон метавон мавриди гуфтугӯ, гӯш кардан ва нутқи муколамавӣ бо истифода аз технологияҳои бисёррасонаӣ (мултимедиявӣ), бозҳои фонетикӣ, лексикӣ, грамматикӣ, муоширатӣ ва ғайра амалӣ

намуд. Истифодаи технологияҳои педагогӣ дар раванди машғулиятҳои таълимӣ ба кӯдак имкон медиҳад, ки асосҳои забони англисиро аз худ кунад ва шавқу муҳаббат ба омӯзиши забонро бедор намояд.

***Вожаҳои калидӣ:** барномаи давлатӣ, технологияҳои муосири педагогӣ, муошират, муносибати фардӣ, малакаи забондонӣ, рушди зеҳнӣ, равандҳои маърифатӣ, шунавоии фонематикӣ, машғулиятҳои таълимӣ.*

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ЗАНЯТИЯХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

***ХАСАНОВА Шахноза** – соискатель Института развития образования имени Абдурахмона Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А.Адхамова, 11/2. **E-mail:** hasanova@mail.ru, **тел.:** (+992)92720 00 031*

Развитие коммуникативных навыков детей посредством изучения иностранных языков с использованием современных педагогических технологий является одной из важнейших задач дошкольных учреждений. Изучение иностранного языка, в том числе английского, с использованием современных педагогических технологий важно для развития памяти, образного и абстрактного мышления, фонематического слуха и речевого развития детей.

Процесс изучения иностранного языка у детей может осуществляться путем говорения, слушания и диалогической речи с использованием мультимедийных технологий, фонетических, лексических, грамматических, коммуникативных и др. Использование педагогических технологий в процессе образовательной деятельности позволяет ребенку освоить основы английского языка и пробудить интерес и любовь к изучению языка.

***Ключевые слова:** государственная программа, современные педагогические технологии, общение, личностное отношение, языковые навыки, интеллектуальное развитие, познавательные процессы, фонематическое слушание, образовательная деятельность.*

THE ROLE OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN STUDYING ENGLISH LANGUAGE BY SENIOR PRESCHOOL CHILDREN

***KHASANOVA Shakhnoza** – an applicant of the Institute for the Development of Education named after A. Jami Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A. Adkhamov str., 11/2. **E-mail:** hasanova@mail.ru, **phone:** (+992)92720 00 031*

Developing children's communication skills through learning foreign languages using modern pedagogical technologies is one of the most important tasks of preschool institutions. Learning a foreign language, including English, using modern pedagogical technologies is important for developing memory, figurative and abstract thinking, phonemic hearing and speech development in children.

The process of learning a foreign language in children can be carried out through speaking, listening and dialogic speech using multimedia technologies, phonetic, lexical, grammatical, communicative, etc. The use of pedagogical technologies in the process of educational activities allows the child to master the basics of the English language and awaken interest and love for learning the language.

Key words: *state program, modern pedagogical technologies, communication, personal attitude, language skills, intellectual development, cognitive processes, phonemic listening, educational activities.*

Навсозии мазмуни таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи имрӯзаи рушди иҷтимоӣ, пеш аз ҳама, бо равандҳои инноватсионии ташкили таълими забонҳои хориҷӣ алоқаманд аст. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарм Эмомалӣ Раҳмон аз 4 апрели соли 2003 «Дар хусуси тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва минбаъд дар ду марҳила қабул гардидани «Барномаи давлатии тақмил ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004–2014» ва «Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020» сиёсати навини забони давлатро барои оянда муайян намуданд. [1,2]

Дар Барномаҳои қабулшуда муҳимтарин ҷиҳатҳои тақмили омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар марҳилаи кунунии инкишофи тамаддуни ҷаҳонӣ фаро гирифта, стратегияи таҳсилотии тамоми низоми таълими Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нав дида баромада, шароити муосири ташаккули якҷанд самтҳо ҷудо гардидааст. Минбаъд, Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қабул гардид. Дар Барномаи мазкур аз ҷумла қайд гардидааст: «Омӯзиши забони русӣ чун забони муоширати байни миллатҳо ва забони англисӣ ҳамчун забони хориҷии дар ҷаҳони муосир аз ҳама зиёд пахншуда, инчунин аз худ кардани нутқи намунавӣ бо ин забонҳо барои тарбияи шахсияти забондон, рушди сифатҳои маънавӣ ва қобилиятҳои эҷодии ӯ ва шинос шудан бо фарҳанги рус, англис ва ҷаҳонӣ нақши пешбаранда дорад». [3;7]

Тавре маълум аст, давраи мусоидтарини омӯзиши забони хориҷӣ синну соли томактабӣ мебошад, зеро азҳудкунии он барои кӯдак дар ин синну сол хеле осон мебошад. Забони хориҷӣ барои ӯ бозии навест, ки шартҳои онро бо хушнудӣ қабул мекунад. Дар бисёр кишварҳо кӯдакон аз синни панҷсолагӣ (чорсолагӣ) ба омӯхтани забони хориҷӣ шурӯъ мекунанд. Омӯзиши забони хориҷӣ тафаккур, хотира, ҳаёл, тасаввуроти кӯдакро инкишоф дода, инкишофи умумии нутқро беҳтар мекунад. Кӯдак мавриди омӯзиши он дониши худро дар бораи муҳити атроф васеъ мекунад, таҷрибаи муошират бо одамони дигар пайдо мекунад ва раванди иҷтимоишавии ӯ ба амал меояд.

Таълими барвақтии забони хориҷӣ, пеш аз ҳама, ба таври муназзам ва ҳамаҷониба омода намудани кӯдакони синни томактабро барои таҳсилоти минбаъда ба мактаб; дуюм, ба кӯдак асосҳои маданияти муоширати забони хориҷиро омӯзонидан; сеюм, ташаккули ҳавасмандии мусбии маърифатӣ ба омӯзиши забони хориҷиро бедор намудан, баргузор мегардад.

Ташаккули маҳорату малакаҳои малакаи иртиботии кӯдакон тавассути омӯзиши забони англисӣ бо истифода аз технологияҳои муосири педагогӣ яке аз вазифаи муҳимтарини муассисаи томактабӣ мебошад. Дар педагогикаи муосири хориҷӣ ва ватанӣ мафҳуми «технологияи педагогӣ» дар омӯзиши забони хориҷӣ аз ҷониби С. С. Авғонов, О. В. Ҷураева, Х. Ю. Ҷураева, К. Кодиров, А. Мирзоев, Р. Мирзоев, М. Муллоҷонов, Ф. Сангиматов, Ф. Худойдодова ва дигарон ҳамчун системаи усулҳо ва марҳилаҳо баррасӣ карда мешавад, ки пайдарҳамии татбиқи онҳо ҳалли масъалаҳои таълим, тарбия ва инкишофи шахсияти тарбиятгирандаро таъмин менамояд.

Дар луғати тафсирии калимаи «технология» ҳамчун маҷмӯи усул ва амалҳои дар ин ё он маҳорат, кор ва ҳунар истифодашаванда муайян карда шудааст. Муҳаққиқ Г.Р. Ломакина чунин шарҳ медиҳад: «Технологияи педагогӣ – ин истифодаи мақсадноки системаи воситаҳои педагогии ба маънои тоҷаш муайянсозандаи дарёфти тавсифҳои додашудаи ин ё он падидаи педагогӣ (сифати шахсият, муҳтавои фан, азҳудкунии донишҳо) ва ба дарёфти ин падидаҳо равонашуда мебошад» [6;56].

Ба тафсилоти боло така намуда, гурӯҳбандии технологияро метавон чунин ифода намуд:

Технологияи таълими бозӣ: фароҳам овардани фазои эҷодӣ барои таълими эҷодкорӣ (Б.П. Никитин, О.А.Соломатина Ф.Худойдова.).

Технологияи таълими кӯдакон: синни хурдсолӣ – инкишофи ҳиссиёт, ташаккули қобилиятҳои ҳассосии умумӣ (Л.А. Венгер, О.Е.Махина);

Технологияи таълими инкишофдиҳанда (В.В. Давыдов, Д.Б. Эльконин, Л.Виготский, С.Афғонов).

Технологияи таълими ҳониш (Н.А.Зайцев, Е.Е. Шулешко, Ф.Сангиматов).

Технологияи классикии таълими кӯдакони синни томактабӣ (Е.И. Тихеева, Е.А. Флерица, А.П. Усова).

Ҳадафи асосии мутахассиси муосир баланд бардоштани шавқу рағбат ба омӯзиши забони хориҷӣ мебошад ва онро танҳо бо кӯдакони ин синну сол бо истифода аз технологияи бозӣ кардан мумкин аст. Бозӣ инчунин бо истифодаи технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар машғулиятҳои таълимӣ робитаи зич дорад. Ба ин муносибат шаклу усул ва воситаҳои таълимиро аз нав дида баромадан зарур аст. Дар ин ҷо сухан на танҳо дар бораи воситаҳои нави техникии таълим, балки дар бораи шаклу усулҳои ҳозиразамони таълим, дар бораи муносибати нав ба раванди таълим меравад.

Раванди омӯзиши забони хориҷиро дар кӯдакон метавон мавриди гуфтугӯ, гӯш кардан ва нутқи муколамавӣ бо истифода аз бозӣ ташаккул дод. Бозӣ як намуди мустақили фаъолияти инкишофи кӯдакон мебошад ва онро метавон чунин шарҳ дод:

1. Бозӣ шакли озодтарини фаъолият аст, ки ба кӯдакон дар омӯхтани ҷаҳони гирду атроф кӯмак мекунад ва барои эҷодиёти шахсӣ ва худнамоӣ майдони васеъ мекушояд.

2. Бозӣ машқест барои рушди кӯдакон.

3. Бозӣ озодии баён ва кашфи худ аст.

4. Бозӣ майдони асосии муоширати кӯдакон аст.

Пас, кадом намуди бозиро дар фаъолияти таълимӣ истифода мешаванд? Инҳо асосан бозиро забонӣ (фонетикӣ, лексикӣ, грамматикӣ) ва коммуникативӣ (нақшбозӣ) мебошанд:

А) Фонетикӣ:

- ҳангоми омӯзиши садоҳои афсона меҳонем ва садоҳои англисиро бо забони тоҷикӣ муқоиса мекунем, масалан, «садои ғоз (g-g-g), садои бум ((u-u,u-u))» ва ғ.

- ҳангоми омӯзиши алифбо бо кӯдакони 6-сола филми тасвирии таълимии «Aunt Owl» («Хола-Бум»)-ро тамошо кунед ва гӯш кунед, ки ҳарф чӣ гуна садо медиҳад (асосан ҳамсадоҳо), масалан ҳарфи Bb (б-б-б) ва бо ин садо аз маводе, ки қаблан омӯхта шуданд, калимаҳоро интихоб кунед.

Б) Лексикӣ:

А) Ҳангоми омӯзиши мавзӯи «Toys» («Бозичаҳо») кортҳо бо тасвири бозичаҳо тақсим мешаванд. Кӯдак мегӯяд, ки кӣ кадом расмро гирифтааст «I have got a ...». Баъд ҳамаи расмҳо дар тахта дар як қатор овехта мешаванд ва бачаҳо бо навбат бозичаҳоро бо тартиб ном мегуздоранд, аз як расм сар карда, ҳар дафъа як расм илова мешавад. Масалан:

1 кӯдак - a dog

2 кӯдак - a dog, a teddy

3 кӯдак – a dog, a teddy, a ball ва ғайра.

Б) Саёҳат ба ҷойҳои гуногун, масалан, дар «Magic Zoo» ("Боғи ҳайвоноти сеҳрнок") мавриди омӯхтани он, ки дар боғи ҳайвонот кӣ зиндагӣ мекунад ё «Funny School» ("Мақтаби беҳтарин") мавриди омӯхтани ҷиҳози мактабӣ ва он чизе, ки дар мактаб бо чӣ кор машғул мешаванд, дар Бозиро олимпӣ иштирок мекунанд ва чиро омӯхта метавонанд (I can.... run, jump, climb) ва ғайра.

3. Грамматикӣ: "Ҷамъ ва рақамҳо" барои тасвир ҷуфт пайдо мекунанд, масалан, ҳангоми омӯзиши ҳайвонот дар як расм - як саг "a dog", як ҷуфт - "two dogs".

4. Муоширатӣ: бозиро сӯжетӣ-нақшӣ «We get to know each other» («Шинохтани ҳамдигар»), «Let's play» («Биёед бозӣ кунем»), «Gift store» («Дар мағоза») ва ғ. [5,6,9].

Омӯзгорон на танҳо машғулиятҳои забонҳои хориҷиро мегузаронанд, балки дар лаҳзаҳои гуногуни ба нақша гирифташудаи муассисаи томактабӣ – машқҳои ҷисмонӣ,

либоспушӣ, хӯрок хурдан, сайру гашт, инчунин дар машғулиятҳои тарбияи ҷисмонӣ, суруд, расмкашӣ, меҳнатӣ ва фаъолиятҳои дигар бо забони хориҷӣ муошират мекунад.

Ҳанӯз Л.С.Виготский гуфт, ки «самаранокии азхудкунии забонҳои хориҷӣ ҳангоми гузаштан ба синни барвақтӣ меафзояд, агар мо омӯзиширо аз синни барвақтӣ оғоз кунем». Кӯдаки хурдсол аз ҷиҳати забонмӯзӣ нисбат ба кӯдаки синни баркамол бартарӣ дорад. Дар кӯдакони хурдсол бахотиргирии беихтиёр ба амал меояд, онҳо қоидаҳои «бозии нав»-ро, ки ба онҳо пешниҳод карда мешаванд, ба осонӣ ва зуд қабул мекунад, забони хориҷиро шавқовар ба таври бозӣ меомӯзанд. [7,9].

Тавре қайд гардид, нақши бозии гуногун дар омӯзиши забони англисӣ бебаҳо аст. Ҷузъи зарурии омӯзиш аёният аст. Онро дар ҳамаи марҳалаҳо истифода бояд бурд: ҳангоми шарҳ додани маводи нав, мустақам намудани он, назорати азхудкунии маводи омӯхташуда. Аёниятҳои гуногунранг ёрдамчии хуби омӯзгор мебошанд. Кӯдакон калимаи хориҷиро зудтар аз худ мекунад, агар он мустақиман ба расм, ашё ё амале, ки худашон мебинанд ё иҷро мекунад, алоқаманд бошад.

Ворид намудани луғати нав бояд бо намоиши ашё, амал ва расмҳои рангин, ки дар якҷанд вариантҳо доштан мувофиқ аст, бояд мавриди амал қарор ёбад. Омӯзгор тавассути намоиш додани маводи аёни дикқати кӯдаконро ба худ ҷалб мекунад ва дар натиҷа на танҳо узви шунавоӣ, балки биноӣ низ дар дарки маводи омӯхташаванда иштирок мекунад. Тақия ба тамоми узвҳои идрок дар протсеси таълим ба баланд шудани фаъолияти маърифатии бачагони синни томактабӣ ёрӣ мерасонад.

Сурудҳо дар боз як қисми таълими забони хориҷӣ буданд. Қариб ягон фаъолият бо кӯдакон бе онҳо анҷом намеёбад. Ба он муваффақ шудан лозим аст, ки сурудҳо ба бачагон имконият диҳанд, ки бо забони хориҷӣ алоқаи мутақобила дошта ва муошират кунанд.

Агар мо як суруди хеле оддиро гирем: "Doggy, doggy, come to me! Let us play under the three!" ("Сагча, сагча, биё бо ман дар зерӣ дарахт бозӣ кунем!") - мо метавонем аз ин нақл оғоз кунем: як писарак бисёр меҳост сагча дошта бошад. Рӯзе ӯ зерӣ дарахт ("under the three") менишаст ва ногаҳон сагчаи зебоеро ("Doggy") дид, ки танҳо буд. Писарак хурсанд шуд ва тасмим гирифт, ки сагчаро наздаш ҷеғ занад ("come to me") ва ба бозӣ қардан даъват кунад ("let us play"). Ӯ суруд хонд, сагча ба наздаш омад ва бо ӯ бозӣ қардан гирифт.

Ин воқеаро бояд бо истифода аз бозичаҳо иҷро кард ва калимаҳои калидӣ бо овози махсус таъкид карда шаванд. Ҳангоми нақл бо ҳаракатҳо нишон диҳед, ки писарак сагчаро чӣ гуна даъват мекунад ва онҳо чӣ гуна бозӣ мекунад [9, с. 38]. Дар машғулияти навбатӣ бошад омӯзгор бояд сурудро ба вазъияти нави бозӣ дохил кунад: масалан, ҳамон сагча Doggy гум шудааст ва писарбача онро меҷӯяд ва ҷеғ мезанад.

Пас аз ислоҳ қардани матн, шумо метавонед барои васеъ қардани маводи лексикӣ сурудро бо калимаҳои дигари мувофиқ оғоз кунед. Масалан, гурба (pussy), паланги қалон (tiger)-ро ба бозӣ даъват кунед.

Имрӯз омӯзгорони забони англисӣ ҳар чӣ қадар бештар ворид намудани технологияҳои педагогиро ба раванди таълим тавачҷӯх зоҳир мекунад, зеро он машғулиятҳои забони англисиро нисбат ба шаклҳои анъанавии таълим фаъолтар менамояд. Як мисол меорем: дар муқоиса бо машғулияти анъанавии забони англисӣ дар гурӯҳе, ки бо технологияи мултимедиявӣ истифода мешавад, омӯзгор метавонад бо истифода аз клавиатура ва экран як қисми муҳими маводро дар тӯли чанд сония пешкаш намояд. Мултимедия ба омӯзгорон дар истифодаи роҳи усулҳои гуногуни таълим, нишон додани маълумоти бештар ва тақмил додани раванди омӯзиш ба кӯдакон кӯмак кунад.

Технологияҳои мултимедиявӣ дар раванди таълими забони хориҷӣ барои иҷрои вазифаҳои зерин пешбинӣ шуданд:

1) навъҳои гуногуни иттилоотро дар маҷмӯъ (матн, садо, видео ва ғ.) муттаҳид намуда, ба узвҳои гуногуни ҳисси инсон таъсир расонида, пешниҳод намоянд;

2) ташаккул додани тафаккури интиқодӣ;

3) тезонидани раванди маърифатӣ;

5) ба талаботи кӯдак мутобиқ карда мешавад;

6) ташкили қори гурӯҳӣ дар муҳити чандрасонаӣ;

7) ташаккул додани малакаҳои кори дастаҷамъона;

8) ташаккули ҳавасмандии устувор;

9) барои инкишофи малакаи таълимию касбӣ (лабораторияҳои виртуалӣ, экскурсияҳо, осорхонаҳо ва ғайра) ба ҳадди имкон ба воқеият наздик шароит фароҳам меоранд [8,9].

Истифодаи воситаи мултимедиявӣ дар машғулиятҳои забони англисӣ дар ҳаёти ҳар як кӯдак нақши бузург дошта, аз худ кардани донишҳои заруриро дар машғулият осонтар ва муваффақтар мегардонад, мушкilotро бартараф мекунад, имкон медиҳад, ки ба ҳадафҳо ноил гардида, мушкilotи таълими забони хориҷӣ ҳалли худро ёбанд.

Таҷҳизоти муосири чандрасонаӣ, аз як тараф, ҳавасмандии омӯзиши забони англисиро афзоиш диҳад, аз тарафи дигар, кори омӯзгорро осон мекунад. Аммо набояд фаромӯш кард, ки технологияҳои иттилоотӣ ҷои омӯзгор ва муоширати одамонро нахоҳанд гирифт - онҳо бояд танҳо мушкilotи мушаххасро ҳал кунанд.

Бо фаро расидани технологияи компютерӣ нақши омӯзгор тағйир меёбад ва вазифаи асосии ӯ дастгирии кӯдакон, роҳнамоӣ ба ташаккули шахсият ва ҷустуҷӯи эҷодии онҳо мебошад. Дар раванди таълими забони англисӣ презентатсияҳои Power Point низ метавонанд васеъ истифода шаванд. Истифодаи пурмаҳсули ин намуди машғулият имконият медиҳад, ки хусусиятҳои фардии кӯдакон ба назар гирифта шуда, ба ташаккули қобилияти кори мустақилона ва зиёд шудани масъулияти онҳо мусоидат намояд.

Ҳамин тариқ, вазифаи омӯзгори забони англисӣ дар синни хурдсолӣ кӯдакро бо истифода аз технологияҳои педагогӣ ҳамаҷониба омӯзиши забони хориҷиро ба роҳ мондан мебошад. Машғулиятҳои таълимӣ дар фазои озоду бароҳат на танҳо ба кӯдак имкон медиҳад, ки асосҳои забони англисиро аз худ кунад, балки дар ӯ шавқу муҳаббат ба ин омӯзиш бедор намуда, монеаҳои равониро дар азхудкунии минбаъдаи он бартараф месозад.

АДАБИЁТ

1. Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020. – Душанбе, 2015. 27с.
2. Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2020. – Душанбе, 2015. 27с.
3. Денисенко, М.В., статья "Роль наглядности и игровых приемов в обучении наглядности дошкольников иностранным языкам"; 2013, www.nsportal.ru
4. Домнич, О.В. Методика развития воображения дошкольников и младших школьников в процессе обучения иностранному языку // Сообщество учителей английского языка. 2015. N 8. С.7-9.
5. Ломакина, Г.Р. Раннее обучение иностранному языку: плюсы и минусы // Молодой ученый. 2014. N20. 287с.
6. Махина, О. Е. Обучение иностранному языку дошкольников: обзор теоретических позиций / О. Е. Махина // Иностранные языки в школе. - 1990. - №1 - С. 38 - 42.
7. Сангимадов, Ф.Х. Технологии педагогики баланд бардоштани самаранокии таълими забони англисӣ дар мактабҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон», Автореф. барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ. – Кӯлоб, 2019. 63 с.
8. Соломатина, Ольга Александровна, статья "Наглядность как средство создания коммуникативной мотивации при обучении устной речи на уроке английского языка в средней школе"; 2014, www.festival1september.ru.

ТДУ811.222.8,22

ТКБ -81.2 ТОҶ

Қ -76

ИҶТИМОИШАВИИ ХОНАНДАГОН ДАР МУҲИТИ ИТТИЛООТӢ ВА КОММУНИКАТСИОНӢ

ШАРОПОВ Шавкатҷон Аҳмадович – доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи педагогикаи иҷтимоӣ ва касбии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров”, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1. **E-mail:** sharofzod1954@mail.ru, **тел.:** (+992) 92 771 78 70

ҚОДИРОВА Муҳайё Абдуҷабборовна – саромӯзгори кафедраи назарияи забони модарӣ ва методикаи таълими онӣ МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров”, ш. Хуҷанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1.

Дар мақола масъалаҳои иҷтимоишавии хонандагон дар муҳити иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ баррасӣ гардидааст. Қайд шудааст, ки иҷтимоишавӣ раванди ташаккули шахсият буда, дар чараёни ин раванд аз худ намудани забони модарӣ, арзишҳои иҷтимоӣ, меъёрҳо, муносибатҳо, намунаҳои рафтор, фарҳанги иҷтимоӣ ба ҷомеаи мазкур хос ва тавлиди дубораи робитаҳо ва таҷрибаи иҷтимоӣ аз ҷониби шахс ба амал меояд.

Дар хулоса қайд шудааст, ки иҷтимоишавӣ ҳамчун раванд ва ҳамчун натиҷа мавриди баррасӣ қарор дода мешавад. Моҳияти иҷтимоишавӣ аз он иборат аст, ки дар раванди он шахс ҳамчун аъзои ҷамъияте, ки ба он тааллуқ дорад, ташаккул меёбад.

Вожаҳои калидӣ: иҷтимоишавии хонанда, муҳити иттилоотӣ – коммуникатсионӣ, муоширати байнишахсӣ, принципҳои иттилоотии таълим, шартҳои асосии иҷтимоишавӣ, технологияҳои муосир

СОЦИАЛИЗАЦИЯ УЧАЩИХСЯ В ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННОМ СРЕДЕ

ШАРОПОВ Шавкатджон Ахмадович – доктор педагогических наук, профессор кафедры социальной и профессиональной педагогики ГОУ “Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова”, г. Худжанд, ул. Мавлонбекова, 1. **E-mail:** sharofzod1954@mail.ru, **тел.:** (+992) 92 771 78 70

КОДИРОВА Муҳайё Абдуҷабборовна – старший преподаватель кафедры теории родного языка и методики преподавания ГОУ “Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова”, г. Худжанд, ул. Мавлонбекова, 1.

В статье рассмотрены вопросы социализации учащихся в информационно-коммуникационном среде. Отмечается, что социализация — процесс формирования личности, в ходе которого человек усваивает родной язык, социальные ценности, нормы, установки, образцы поведения, социальную культуру, характерные для данного общества, воспроизводит социальные связи и опыт.

В заключении отмечается, что социализация рассматривается как процесс и как результат. Суть социализации заключается в том, что в ходе этого процесса человек формируется как член того общества, к которому он принадлежит.

Ключевые слова: социализация студента, информационно-коммуникационная среда, межличностное общение, информационные принципы образования, базовые условия социализации, современные технологии.

SOCIALIZATION OF STUDENTS IN THE INFORMATION AND COMMUNICATION ENVIRONMENT

SHAROPOV Shavkatjon Ahmadovich – is a Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Social and Professional Pedagogy at the Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov, Khujand, st. Mavlonbekova, 1. **E-mail:** sharofzod1954@mail.ru, **phone:** (+992) 92 771 78 70

KODIROVA Mukhaye Abdujabborovna – is a senior lecturer at the Department of Theory of Native Language and Teaching Methods of the Khujand State University named after Academician B. Gafurov, Khujand, st. Mavlonbekova, 1.

The article discusses the issues of student socialization in the information and communication environment. It is noted that socialization is the process of personality formation, during which a person learns his native language, social values, norms, attitudes, patterns of behavior, and social culture characteristic of a given society, reproduces social connections and experiences.

In conclusion, it is noted that socialization is considered as a process and as a result. The essence of socialization lies in the fact that during this process a person is formed as a member of the society to which he belongs.

Keywords: student socialization, information and communication environment, interpersonal communication, information principles of education, basic conditions of socialization, modern technologies.

Вазъияти имрӯзаи маориф бо он тавсиф мешавад, ки мактаб бояд муҳити махсуси таълимие фароҳам оварад, ки дар он вазифаи ҳатмии ташаккули шахсияти аз ҷиҳати иҷтимоӣ мутобиқшаванда ва худмуайянкунии иҷтимоӣ-касбии хонанда ба таври воқеӣ амалӣ мегардад. Дар “Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” оид ба ин масъала чунин таъкид меравад: “Вазифаҳои асосии мактаби муосир ошкор намудани қобилияти ҳар як хонанда, тарбияи шахси ватандӯст, барои зиндагӣ дар ҷаҳони технологияҳои баланд ва рақобатнопазир омодабуда мебошад. Барномаҳои таълимӣ дар мактаб бояд тавре сохта шаванд, ки ҳатмкунандагон мустақилона ҳадафҳои ҷиддӣ дар назди худ гузошташонро қабул ва амалӣ намоянд, вазъиятҳои гуногуни зиндагиро моҳирона эътино намоянд» [10, с.5.]. Сухан бевосита дар бораи иҷтимошавии хонандагон дар муҳити таълимии муассисаҳо меравад. Зери мафҳуми иҷтимоикунонии фард раванди дохилшавии фардро ба ҳаёти ҷомеа тавассути азхудкунии меъёрҳои рафтор дар ҷамъият, шиносоии ӯ ба арзишҳои ҷомеа, дарки шахсияти худ ҳамчун як ҷузъи ҷамъият, масъулият дар назди одамон ва ғайраро дар назар доранд. Ба таъкиди академик М. Лутфуллозода: «иҷтимошавӣ аввал дар оила, дар байни ҳамсолон, дар синфҳои ибтидоӣ сурат мегирад, сипас дар мактабҳои таҳсилоти миёна идома меёбад» [9, с.7].

Иҷтимоикунонии хонанда қабл аз ҳама ворид намудани ӯ ба системаи муносибатҳои иҷтимоие мебошад, ки меъёрҳо ва арзишҳои ҷомеаро амалӣ менамояд, ҳамчунин хонанда мустақилона ва бошуурона аз худ намудани он чизе, ки дар натиҷаи мушоҳидаи рафтори атрофиён омӯхтааст, дарк менамояд.

Яке аз масъалаҳои мубрами педагогӣ дар замони мо ҷустуҷӯи усулҳо ва воситаҳои безараргардонии таъсири омилҳои манфии иҷтимоишавии стихиявӣ (таъсири як гурӯҳи ҳамсолон ба шахсияти кӯдак, нақши воситаҳои ахбори омма дар ташаккули шахсияти кӯдак, рафтори девиантӣ, вобастагии интернет, муҳити носолим, майзадагӣ ва ғайра) мебошад. Зимнан, амалия нишон медиҳад, ки мактабҳо имрӯз муаммои дар боло зикршударо ба эътибор нагирифта, ба талабагон танҳо маҷмуи донишҳои муайянро медиҳанд. Муаллимон, аз як тараф, хусусияти давраи наврасӣ, аз тарафи дигар, вазъияти имрӯзаи инкишофи иттилоотии ҷамъияти мӯсирро ба назар намегиранд. «Раванди

таълим дар мактаб, ки бештар хусусияти монополиро касб намудаасту ба ҳаёти кӯдак таъсир расонида, тавассути системаи қатъии муайяншудаи синфӣ - дарсӣ идома дорад, дар он муаллим ягона барандаи иттилоот, субъекти муошират боқӣ мемонад», - қайд мекунад Ш. А. Амонашвили [1,с.42]. Ваъияти мазкур метавонад барои паст шудани шавку ҳаваси талабагон ба раванди таълим ва самараи он мусоидат намояд: шумораи наврасоне, ки мактабро тарк карда, ба муҳити ғайриҷамъиятӣ дохил мешаванд, меафзояд. Ҳалли масъала, ба андешаи мо, ташкили муҳити таълимӣ буда метавонад, ки дар он хонанда маҷбур аст мавқеи фаъоли шахсият иҷтимоиро ишғол намояд ва худро ҳамчун субъекти фаъолияти таълимӣ пурра ошкор созад. Сухан дар бораи муҳити иттилоотӣ - коммуникатсионӣ дар муассисаи таълимӣ, ҷалби хонандагон ба раванди муоширати байнишахсӣ ва байнифарҳангӣ, аз ҷумла муоширати интерактивӣ меравад, ки «дар он ҳар кас бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ баҳс кардан, исбот кардан ва асоснок кардани мавқеи худро ёд мегирад» [1, с. 115].

Муҳити иттилоотӣ коммуникатсионӣ муҳити махсуси таълимӣ мебошад, ки ба истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ асос ёфтааст. Тавре Захарова И. Г. қайд мекунад: «муҳити иттилоотӣ- коммуникатсионӣ системаи мураккабест, ки ҷузъҳои асосии зеринро дар бар мегирад: захираҳои зеҳнӣ, фарҳангӣ ва методӣ, ки дорои дониш ва технологияҳои кор бо онҳо (чустҷӯ, нигоҳдорӣ, коркард, татбиқ), интиқолдиҳандагони иттилоот сабт шудаанд; сохторҳои ташкилӣ, ки фаъолият ва рушди муҳити зистро дар ҷараёни таълим таъмин мекунанд; воситаҳои технологияҳои коммуникатсионӣ, ки ҳамкориҳои байни субъектҳои раванди таълим ва дастрасии кушодро ба фазои захираҳо таъмин мекунанд» [7,с.168]. Муҳити иттилоотӣ коммуникатсионӣ муассисаи таълимӣ, чун қоида, дар се сатҳ инкишоф меёбад. Дар сатҳи якум, ки махсуб меёбад асосӣ медиатека бо дастрасӣ ба Интернет ташкил карда мешавад. Дар сатҳи дуюм инкишоф аз ҳисоби меҳнати муаллимон ба вучуд меояд. Дар сатҳи сеюм аз ҳисоби дастовардҳои хонандагон ташаккул меёбад. Муҳити иттилоотӣ - коммуникатсионӣ равандҳои эҷодиро дар муассисаҳои таълимӣ фаъол намуда, интиҳоби озоди захирахоро барои татбиқи ғояҳо дар якҷоягӣ бо воситаҳои зарурӣ барои дарк ва ҷамъбасти натиҷаҳо таъмин намуда, ба ин васила имкониятҳои иловагиро барои дарки воқеияти атроф, рушд ва иҷтимоишавии шахс ба вучуд меорад. Забони информатика дар муҳити иттилоотӣ коммуникатсионӣ ҳамчун воситаи муошират, шиносӣ, иҷтимоӣ ва ошноии шахсият ба арзишҳои фарҳангии ҷаҳонӣ баромад мекунад, ки имкон медиҳад забони фанни информатика ба фаъолияти коммуникатсионӣ ашёи ворид карда шавад, ҷунки ба давраи ҳассоси инкишофи нутқи мактаббача мувофиқ меояд. Иштирокчиёни асосии раванди таълим дар муҳити иттилоотӣ коммуникатсионӣ омӯзгор ва хонандагон мебошанд. Муносибатҳои байни онҳо дар асоси ҳамкорӣ ва шарикӣ баробарҳуқуқии иттилоотӣ қарор доранд. Принсипҳои асосии бунёди муҳити иттилоотӣ коммуникатсионӣ инҳоянд:

1. Принсипи иттилоотии таълим тавассути истифодаи воситаҳои технологияҳои иттилоотӣ дар омӯзиши фанҳои соҳаҳои гуногуни таълим.

2. Принсипи функционалӣ тахмин мекунад, ки азхудкунии ягон фан тавассути истифодаи воситаҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ сурат гирифта, дар ҷараёни он хонанда бо истифода аз технологияи информатсионӣ ягон вазифаи коммуникатсиониро иҷро мекунад: фикр ва нуктаи назарашро тасдиқ, мавқеи худро баён ва ё муаррифӣ менамояд.

3. Принсипи вазъиятнокиӣ – нақшофарӣ дар ҷараёни дарс: мактубҳо тавассути Интернет, филм - слайд, намоиши мултимедиявӣ ва ғ.

4. Ҳамкориҳои коллективӣ – тарзи ташкили раванди таълим, ки дар он хонандагон бо ҳамдигар фаъолона муошират мекунанд ва шартӣ муваффақияти ҳар кас дастоварди дигарон аст.

4. Фаъолияти муштаракӣ коллективӣ тарзи ташкили раванди таълим мебошад, ки дар он хонандагон бо ҳамдигар фаъолона муошират мекунанд ва шартӣ он муваффақияти ҳар яки аъзои гурӯҳ муваффақияти ҳамагон махсуб меёбад.[7].

5. Моделсозӣ: ҳаҷми дониш дар шакли мутамарказ, намунавӣ пешниҳод карда мешавад: диаграммаҳо, ҷадвалҳо, нақшаҳо, гистограммаҳо ва ғайра. Хусусиятҳои методологии ин принцип дар муҳити иттилоотӣ коммуникатсионӣ инҳоянд:

1. Машқҳо бояд хусусияти иттилоотӣ - нутқӣ дошта бошанд, яъне машқҳо бо пешниҳоди натиҷаҳо тавассути технологияҳои иттилоотӣ сурат мегиранд.

2. Фазаи коммуникатсионӣ ба муҳити иттилоотӣ коммуникатсионӣ бо воситаи дарсҳои ҳамгирошудаи информатика ва дигар фанҳо аз соҳаҳои гуногуни таълим, инчунин амалияи иҷтимоӣ «ғарқ шудан» ба муҳити иттилоотӣ коммуникатсионӣ мебошад: шиносӣ бо кори марказҳои иттилоотӣ, агентии таблиғотӣ ва ғ. [5, с.195].

Дар иҷтимоишавии бомуваффақияти шахсият дар муҳити иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ усули лоиҳа ҳамчун роҳи муассир сохтани ҳама гуна намуди фаъолият ҷойи муҳимро ишғол мекунад: лоиҳа ба хонандагон имкон медиҳад, ки фаъолият, таҳияи тарҳрезӣ, идоракунии тавре ба нақша гиранд, ки натиҷа ба таври оптималӣ ба даст оварда шавад.

Хусусияти татбиқи амалии принципҳои тавсифшуда ҷалби мактаббачагонро ба раванди омӯзиши иттилоотӣ фаъол месозад ва иқтидори тарбиявии дарсро низ ба таври назаррас афзоиш медиҳад. Омӯзгор ташкилотчи асосии раванди таълим дар раванди дарс боқӣ мемонад, аммо нақши ӯ ба таври назаррас тағйир меёбад. Омӯзгор фаъолияти хонандагонро дар дарс ба танзим медарорад, таъсир ва ҳамкориҳои хонандагонро ҳамоҳанг месозад, онҳоро ба истифодаи воситаҳои технологияҳои иттилоотӣ меомӯзонад ва ба ин васила қобилияти талабагонро барои интиҳоби масъулиятнок дар вазъияти мушаххаси иҷтимоӣ дар муҳити ғании иттилоотӣ ташаккул медиҳад. Дар баробари ин, хонанда мувофиқи манфиатҳо ва афзалиятҳои худ амал мекунад, дар муошират мавқеи эҷодӣ, муаллифиро ишғол менамояд, ки ба иҷтимоишавии шахсияти ӯ шароити мусоид фароҳам меорад.

Портрети иҷтимоӣ - психологӣ хатмкунандагони гимназияи рақами 4 - и шаҳри Хучанд моро ба натиҷаҳои мусбати татбиқи муҳити иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар муассисаи таълимӣ мутмаин сохт. Он майлу хоҳиши ҷавонписарон ва духтаронро барои пайвастанӣ минбаъдаи фаъолияти касбии худ бо соҳаҳои иҷтимоӣ (85 Ҷоиз) ва адабиёт (87 Ҷоиз) нишон дод. Афзоиши худбаҳодиҳии хатмкунандагон қайд карда шуд: 98% хонандагон ихтисос доштанд, ки онҳо метавонанд ба муколама ворид шаванд, мавқеи худро ҳимоя кунанд ва 81% ин корро бо хушнудӣ анҷом доданд; 89% дар бораи омодагии худ барои баҳодиҳии мустақилона ба амалҳои худ ва амали рақибони худ дар муошират сухан ронданд; 96% дар бораи қобилияти истифодаи ТИҚ дар муоширати байнишахсӣ ва байнифарҳангӣ гузориш доданд. Бо дарназардошти он, ки раванди ташаккули шахсият, дарёфти маънии зиндагӣ раванди тӯлонӣ ва мақсаднок буда, бе иштироки фаълоне ва шавқмандии ҳуди хонанда имконнопазир аст, мо боварӣ дорем, ки фароҳам овардани муҳити омӯзиши иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар муассисаҳои таълимӣ шартӣ ҳатмии иҷтимоӣ шахсият маҳсуб меёбад.

Дар шароити таҳия ва татбиқи амалии стандартҳои давлатии таҳсилот муаммои иҷтимоигардонии мактаббачагон аҳамияти махсусан муҳимро касб мекунад. Давраи синни мактабӣ давраи ҳассос буда, дар инкишофи кӯдак як қатор тағйироти психофизикӣ ба амал меоянд; тағйир ёфтани фаъолият; ғуруҳи иҷтимоӣ, ки кӯдак ба он тааллуқ дорад; шинохт ва моҳияти мавқеи иҷтимоӣ, ки кӯдак дар назари дигарон ва ҳудаш ишғол ва кашф мекунад. Бидуни ба назар гирифтани ин дигаргунӣ дурустии талаботи иҷтимоӣ ба назди мактаббачагон гузоштаи ҷомеа (бахусус, ҷомеаи имрӯз) мувофиқати талаботи мазкурро ба дараҷаи воқеии инкишофи онҳо ба таври объективӣ баҳо додан ва ё муайян кардани самтҳои асосии иҷтимоӣ мактаббачагон имконнопазир аст. Мақсад ва вазифаҳои таълиму тарбия ва иҷтимоишавии мактаббачагон дар шароити ҷумҳурии мо дар заминаи ғояи миллии тарбиявӣ мураббат, коркард ва амалӣ карда мешаванд. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Консепсияи миллии тарбия» рушди маънавию ахлоқӣ ва тарбияи шахсияти шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи ҳадафи олии таълиму тарбия – шаҳрванди дорои ахлоқи баланд, созанда, босалоҳият, дарки

масъулият барои имрӯзу фардои кишвар, суннатҳои маънавию фарҳангии халқи худ таҷассум ёфтааст.

Иҷтимоишавӣ дар мактаб аз хонандагони хурдсол оғоз мешавад ва то хатми мактаб идома меёбад. Вазифаи мактаб аз он иборат аст, ки барои бомуваффақият иҷтимоӣ гардондани талабагон тамоми шароитҳои зарурӣ фароҳам оварда шавад. Барои ин муаллимон бояд аниқ бидонанд ва дарк кунанд, ки ба хонанда барои «бедард» ворид шудан ба ҳаёти калонсол чиро додан лозим аст, барои ин вай бояд кадом ҳислатҳои шахсиро дошта бошад? Мутобиқи стандарти давлатии таҳсилот иҷтимоишавӣ инҳоро дар назар дорад:

- ташаккули қобилияти рушди маънавӣ, амалӣ намудани неруи эҷодӣ дар фаъолияти таълимию бозӣ, ғанӣ, истеҳлоӣ, иҷтимоӣ тибқи принципҳо ва меъёрҳои ахлоқӣ, таҳсилоти муттасил, худтаълимӣ ва салоҳиятҳои маънавию ахлоқии умумибашарӣ, яъне «беҳтар шудан»;

- таҳкими ахлоқ - дар асоси озодии ирода ва анъанаҳои маънавии миллий, муносибати ботинии шахсият аз рӯи вичдон;

- ташаккули асосҳои ахлоқ – дарки донишомӯз дар бораи зарурати рафтори муайян, ки бо ақидаҳои неқӣ ва бадӣ дар ҷомеа пазируфта шудааст;

- ташаккули асосҳои худшиносии ахлоқӣ (вичдон) - қобилияти хонандаи хурдсол барои ташаккул додани ӯҳдадорихҳои ахлоқии худ, худдорӣ аз ҷиҳати ахлоқӣ, аз худ талаб кардани иҷроӣ меъёрҳои ахлоқӣ, додани баҳои маънавӣ ба рафтори худ ва дигарон;

- аз ҷониби хонанда қабул намудани арзишҳои асосӣ, анъанаҳои миллий ва этникӣ;

- ташаккули эҳтиётот, арзишҳо ва эҳсосоти эстетикӣ;

- ташаккули асосҳои шахсияти шахрвандии хонандагон;

- бедорӣ эътиқод ва ҳисси масъулиятшиносӣ дар назди Ватан;

- ташаккули ҳисси ватандӯстӣ ва ҳамбастагии шахрвандӣ;

- ташаккул додани малакаҳои ташкил ва татбиқи ҳамкорӣ бо омӯзгорон, ҳамсолон, волидон ва калонсолон дар ҳалли масъалаҳои умумӣ;

- ташаккули муносибат ба оила ҳамчун асос ва бунёди ҷомеаи тоҷик;

- ташаккули муносибати эҳтиромона ба волидон, муносибати бошуурона, ғамхорӣ нисбат ба калонсолон ва кӯдакони хурдсол;

Муассисаи таълимӣ метавонад вазифаҳои умумии таълим ва иҷтимоигардонии хонандагонро барои пурратар ноил шудан ба ғояи тарбияи миллий бо назардошти шароити милливу минтақавӣ, хусусиятҳои ташкили раванди таълим, талаботи хонандагону волидони онҳо муайян намояд. Шартҳои асосии иҷтимоишавии бомуваффақияти кӯдак дар шароити ҷорӣ намудани таълим инҳоянд:

- ҳолати солимии равонии кӯдакон;

- мавҷудияти фазои бароҳати эмотсионалӣ дар гурӯҳ (синф);

- фароҳам овардани шароити мусоид барои раванди иҷтимоии кӯдак, аз ҷумла барои таъмини бароҳатии равонӣ дар гурӯҳ;

- таъмини ҳамкории самараноки омӯзгорону волидон;

- ташкили мониторинги психологию педагогии динамикаи нишондиҳандаҳои саломатӣ, тарбия ва инкишофи кӯдакон;

- ташаккули муносибатҳои ҳамкорӣ ва омодагӣ ба кор дар раванди иҷтимоишавӣ.

Натиҷаҳои ҷунин равандро метавон дар се сатҳ пешниҳод кард:

Дарачаи якуми натиҷаҳо - азхудкунии донишҳои иҷтимоӣ (дар бораи меъёрҳои иҷтимоӣ, сохтори ҷомеа, шаклҳои рафтори аз ҷониби ҷомеа тасдиқшуда ва ғайриқобилиқабул ва дарки ибтидоии воқеияти иҷтимоӣ) ҳаёти ҳаррӯза мебошад. Барои ноил шудан ба натиҷаҳои ин сатҳ муоширати хонандагон бо омӯзгорон ҳамчун интиқолдиҳандагони асосии донишҳои мусбати иҷтимоӣ ва таҷрибаи ҳаррӯза аҳаммияти хоса касб мекунад.

Сатҳи дууми натиҷаҳо азхудкунии таҷриба ва муносибати мусбат ба арзишҳои асосии ҷомеа (инсон, оила, Ватан, табиат, сулҳ, дониш, меҳнат, фарҳанг), муносибати арзишнок ба воқеияти иҷтимоӣ дар маҷмӯъ мебошад. Барои ноил шудан ба ин сатҳи натиҷаҳо, ҳамкорӣ байни хонандагон дар синф ва мактаб аҳаммияти хоса дорад. Маҳз

дар чунин муҳити наздики иҷтимоӣ кӯдак аввалин тасдиқи амалии донишҳои иҷтимоии гирифтаашро ҳосил мекунад (ё намекунад) ва ба кадр кардани (ё рад кардан) он шуруъ мекунад.

Сатҳи сеюми натиҷаҳо азҳудкунии таҷриба дар фаъолияти мустақили иҷтимоӣ мебошад. Танҳо дар амалҳои мустақили иҷтимоӣ, дар ҷомеаи кушод ва берун аз муҳити мактаб, дар қатори одамони дигар, аксаран ношиносанду ба ӯ муносибати мусбат надоранд, наврас воқеан шахси фаъоли иҷтимоӣ мешавад (на танҳо ҷӣ гуна шахси фаъол шуданро ёд мегирад). Барои бомуваффақият гузаштани раванди иҷтимоишавии хонанда ҳангоми ташкили раванди таълим принципҳои зеринро риоя кардан лозим аст:

- самти гуманистии таълиму тарбия – гузаштан ба муносибатҳои субъект – субъектии омӯзгору хонандагон; муносибати эҳтиромона ба ҳар як хонанда, ҳамчун субъекти рушди худ муносибат кардан;

- табиӣ будани раванди таълиму тарбия бо назардошти табиати кӯдакон, хусусиятҳои фардӣ, биологӣ, физиологӣ ва равонии онҳо, дарки онҳо ҳамчун ҷузъи беназир ва такрорнашавандаи табиат;

- мутобиқати фарҳангӣ – ташаккули шахсият дар доираи фарҳанги миллий, фарҳанги муносибат бо табиат, муносибат бо оила ҳамчун “унсури” фарҳанг, дарки ғазилатҳои фарҳанги миллий тавассути таърих ва фарҳанги оила;

- самарабахшии ҳамкории иҷтимоӣ – татбиқи фаъолият дар системаи маорифи гурӯҳҳои намудашон гуногун;

- тамаркузи таълим ба рушди салоҳияти иҷтимоӣ фарҳангии шахс - кумак ба хонанда барои аз худ намудани таҷрибаи иҷтимоӣ фарҳангӣ ва худмуайянкунии озод дар муҳити иҷтимоӣ;

- принципи рӯйдодҳо ё воқеанигорӣ - ворид намудани рӯйдодҳои аз ҷиҳати эмотсионалӣ рангину гуворо ба ҳаёти кӯдак, ташаккули қобилияти эҷодкорӣ ва иштирокчии бевосита будани кӯдакон дар раванди чунин воқеаҳо.

Иҷтимоишавии хонандагон ба технологияҳои муосир асос ёфтааст, ки имкон медиҳад то натиҷаҳои муайян ба даст орем: таҷрибаи мусбати иҷтимоишавии хонандагон – таҷрибаи ҳамкории мутақобила, муошират, фаъолияти муштарак. Баъзе технологияҳоро дида мебароем, ки ба иҷтимоишавии мактаббачагон нигаронида шудаанд:

Технологияи "Тренинг - коммуникатсия"

Омӯзиши муошират як шакли фаъолияти педагогӣ мебошад, ки ҳадаф аз он дар мактаббачагон ба воситаи таъсирасонии амалии равонӣ ҷанбаҳои гуногуни таҷрибаи мусбати коммуникативро эҷод кардан аст: таҷрибаи муошират, ҳамдигарфаҳмӣ, муруҷиат, рафтор дар ҳолатҳои гуногуни мушкилӣ ва ғайра.

Технологияи «Кори эҷодии гурӯҳӣ»

Технологияи кори эҷодии гуруҳиро олим - педагог рус И.П. Иванов коркард ва пешниҳод намудааст. Ин усули самарабахши тарбия ва ташаккули хонанда мебошад, ки ба фаъолияти мусбат, худмуаррифӣ, малакаи кор дар гурӯҳ ва эҳсосоти мусбат асос ёфтааст. Асоси технологияи мазкур: фаъолияти эҷокоронаи гуруҳӣ, иштироки ихтиёрии хонанда, интихоби озодонаи шаклҳои фаъолият, ҳамфикриву ҳамкории муаллимону хонандагон, инкишофи коллектив дар зери таъсири роҳбарони боистеъдоду эҷодкор.

Технологияи таълими эҷодии гурӯҳӣ ташкили фаъолияти муштарак калонсолон ва кӯдакон мебошад, ки ҳама дар эҷодкорӣ, нақшагирӣ, таҳлили натиҷаҳо иштирок мекунанд. Идеҳои концептуалӣ, принципҳо: муносибати фаъолонии гуруҳӣ ба тарбия: нақшагириҳои гуруҳӣ, ташкили коллективонаи фаъолият, эҷодиёти коллективӣ, аз ҷиҳатии эмотсионалӣ комил будани ҳаёт, ташкили мусобиқаҳо.

Технологияи "Муаммои кори гурӯҳӣ"

Ин технологияро "кор бо фаъолияти нутқии мактаббачагон дар вазъияти мушкил" низ меноманд. Муоширати хонандагон ба объекти беруна нигаронида шуда, моҳияти масъала метавонад дар донишгариҳои объекти муошират, ташкили он ё ташаккули муносибати арзишманд нисбат ба он мебошад. Аз ин рӯ, вазифахоро ба маърифатӣ,

ташкилӣ (ташкилӣ нигаронидашуда) ва аксиологӣ (ба арзиш нигаронидашуда) тақсим кардан мумкин аст.

Технологияҳои муколама

Технологияи муколама технологияи ба рушди шахс нигаронидашуда буда, барои амалигардонии траекторияи инфиродии таълим шароит фароҳам меорад ва хусусиятҳои фардиро шахсии хонандагонро ба назар мегирад. Шакли маъмули технологияи муколама: мувоҳида – рақобати зеҳнӣ махсус меёбад, ки қобилияти ҳимояи ғайилонаи ақида ва андешаи шахсро инкишоф медиҳад. Мизҳои муваффақ, мактубҳои иттилоотӣ ва ҳуҷуми ақлӣ ба навҳои гуногуни технологияи мазкур дохил мешаванд. Технологияи муколама ҷузъҳои зеринро дар бар мегирад:

- 1) таҳсил;
- 2) муайян кардани ҳадаф;
- 3) лоиҳа;
- 4) таҳрири;
- 5) таҳлили ғайилият;
- 6) назорат ва идоракунии;

Мазмуни технология бошад инҳоянд;

- талаботи аз ҷиҳати илмӣ асоснокшудаи иҷтимоӣ;
- интиқоли таҷрибаи иҷтимоӣ;
- муайян кардани ҳадафҳо ва таҳлили вазъи кунунӣ;
- баҳодиҳии иҷтимоии хонандагон.

Ҳамин тариқ, ҳуҷуми кардан мумкин аст, ки иҷтимоишавӣ раванди ташаккули шахсият буда, дар ҷараёни ин раванд аз худ намудани забони модарӣ, арзишҳои иҷтимоӣ, меъёрҳо, муносибатҳо, намунаҳои рафтор, фарҳанги иҷтимоӣ ба ҷомеаи мазкур ҳос ва таълиди дубораи робитаҳо ва таҷрибаи иҷтимоӣ аз ҷониби шахс ба амал меояд. Моҳияти иҷтимоишавӣ аз он иборат аст, ки дар раванди он шахс ҳамчун аъзои ҷамъияте, ки ба он тааллуқ дорад, ташаккул меёбад.

АДАБИЁТ

1. Амонашвили, Ш. А. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников. — М., 1984
2. Ананьев, Б.Г. Человек как предмет познания. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. - 339 с.
3. Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2011, № 227) [Матн]. – Душанбе, 2011.- 93 с.
4. Божович, Л. И. Психологические вопросы готовности ребенка к школьному обучению // Вопросы психологии ребенка дошкольного возраста / Под ред. А.Н. Леонтьева, А.В. Запорожца. М.-Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1948. - с. 122-131.
5. Выготский, Л.С. Педагогическая психология. М.: Педагогика, 1991. -479с.
6. Гордін, Л.Ю. Поощрения и наказания в воспитании детей. - Москва: Педагогика, 1971 г. - 200 с.
7. Захарова, Г.И. Школьное образование в эпоху информатизации. cyberleninka.ru article /n/ skolnoe. obrazovanie - v
8. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.03.2006, №94 тасдиқ гардидааст [Матн]. – Душанбе: Матбуот, 2006. – 26 с.
9. Лутфуллоев, М. Маълумот – сарчашмаи инкишофи маънавии мактаббачагон. /М. Лутфуллоев [Текст] //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.– Душанбе. – 2013. - №3. - С.46-52.
10. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030. [Матн]. – Душанбе: Ирфон. 2020.

**ИҚДОМҲОИ МАОРИФПАРВАРОНАИ ПРЕЗИДЕНТИ КИШВАР
МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР РУШДИ МАОРИФ ВА ИЛМ**

МУҚИМЗОДА Наргис Насимӣ – номзади илмҳои педагогӣ, мутахассиси пешбари Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. **E-mail:** mukimova49@gmail.com, **тел.:** (+ 992) 905 49 49 49

Мақолаи мазкур ба баррасии иқдомҳои маорифпарваронаи президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рушди маориф ва илм бахшида шудааст. Муаллиф қайд мекунад, ки маориф ва илм аз асоситарин заминаҳои рушди давлату миллат маҳсуб меёбанд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои нахустини оғози фаъолияти сиёсиашон то имрӯз, таваҷҷуҳи хоса ба соҳаи маориф ва илм зоҳир намуда, онро самти калидии сиёсати давлатӣ арзёбӣ кардаанд.

Воқеият шаҳодат медиҳад, ки дар асоси қабули барномаву санадҳо ва дар натиҷаи фароҳам овардани шароити зарурӣ дар марказҳои истеҳсоливу таълимӣ ҷавонон ба қорҳои илмӣ бештар ҷалб гардида, завқи онҳо ба ихтироҷкорӣ тавсеа пайдо кард.

Маориф давоми солҳои сохибистиклолии кишвар ба соҳаи афзалиятнок ва мавриди таваҷҷуҳи хосаи роҳбарияти олии мамлакат табдил ёфт. Сохтмони муассисаҳои нави таълимӣ, таҷҳизонидани кабинетҳои синфӣ, дастгирии омӯзгорони ҷавон ва фароҳам овардани шароити мусоид барои толибилмон имкон фароҳам овард, ки соҳаи маориф тадриҷан рушд намояд.

Вожаҳои калидӣ: маориф, илм, давлат, самти калидӣ, миллат, соҳа, омӯзгор, рушд, президент, иқдом.

**МЕРЫ В ОБЛАСТИ ОБРАЗОВАНИЯ ПРЕЗИДЕНТА СТРАНЫ УВАЖАЕМЫЙ
ЭМОМАЛИ РАХМАН В РАЗВИТИИ ОБРАЗОВАНИЯ
И НАУКИ**

МУҚИМЗОДА Наргис Насими – кандидат педагогических наук, ведущий специалист Академии образования Таджикистана. **E-mail:** mukimova49@gmail.com, **тел.:** (+ 992) 905 49 49 49

Статья посвящена обзору образовательных инициатив Президента страны, уважаемого Эмомали Рахмона, в сфере развития образования и науки. Автор отмечает, что образование и наука считаются основополагающими основами развития государства и нации. С самого начала своей политической деятельности и по настоящее время Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон, уделяет особое внимание сфере образования и науки, считая её одним из ключевых направлений государственной политики.

Действительность свидетельствует о том, что благодаря принятию программ и документов, а также созданию необходимых условий в производственных и образовательных центрах, молодёжь стала активнее заниматься научной деятельностью, усилился её изобретательский дух.

В годы независимости образование стало приоритетной сферой и предметом особого внимания высшего руководства страны. Строительство новых учебных заведений, оснащение учебных аудиторий, поддержка молодых преподавателей и создание благоприятных условий для студентов позволили сфере образования постепенно развиваться.

Ключевые слова: образование, наука, государство, ключевое направление, нация, отрасль, учитель, развитие, президент, инициатива.

MEASURES IN THE FIELD OF EDUCATION OF THE PRESIDENT OF THE COUNTRY RESPECTED EMOMALI RAHMAN IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATION AND SCIENCE

MUKIMZODA Nargis Nasimi – candidate of pedagogical sciences, leading specialist of the Academy of Education of Tajikistan. **E-mail:** mukimova49@gmail.com, **tel.:** (+ 992) 905 49 49 49

The article is devoted to the review of educational initiatives of the President of the country, the respected Emomali Rahmon, in the field of development of education and science. The author notes that education and science are considered the fundamental foundations of the development of the state and the nation. From the very beginning of his political activity and to the present, the President of the Republic of Tajikistan, the respected Emomali Rahmon, pays special attention to the field of education and science, considering it one of the key areas of state policy.

Reality shows that thanks to the adoption of programs and documents, as well as the creation of the necessary conditions in production and educational centers, young people have become more actively involved in scientific activities, their inventive spirit has increased.

In the years of independence, education has become a priority area and the subject of special attention of the country's top leadership. The construction of new educational institutions, equipping classrooms, supporting young teachers and creating favorable conditions for students allowed the field of education to gradually develop.

Key words: education, science, state, key area, nation, industry, teacher, development, president, initiative.

Маориф ва илм аз асоситарин заминаҳои рушди давлату миллат маҳсуб меёбанд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои нахустини оғози фаъолияти сиёсӣ то имрӯз, таваҷҷуҳи хоса ба соҳаи маориф ва илм зоҳир намуда, онро самти калидии сиёсати давлатӣ арзёбӣ кардаанд. Таъкиди Сарвари давлатамон, ки «ман дар сиёсати худ маорифро дар сатҳи аввал мегузорам» баёнгари таваҷҷуҳи хоса ва беандозаи Президенти мамлакат ба соҳаи маориф ва илм аст.

Имрӯз дар ин соҳаи муҳим ҳашт барномаи давлатӣ ва ду стратегияи дарозмуддат татбиқ шуда истодааст, ки ҳадафи асосии онҳо рушди таълиму тарбия, амалигардонии ислоҳоти соҳа, дастгирии мактабу омӯзгорва такмили мазмуну муҳтавои таҳсилот мебошад.

Тавре дар паёми ахири худ ба Маҷлиси олии кишвар Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид доштанд: «таъйини солҳои соҳибистиклолӣ дар кишвар 3670 муассисаи нави таҳсилоти миёнаи умумӣ, 262 муассисаи томактабӣ ва 35 муассисаи таҳсилоти олии касбӣ сохта ба истифода дода шуд. Агар соли 1991 дар Тоҷикистон 3229 муассисаи таҳсилоти умумӣ бо 1, 3 миллион нафар хонанда фаъолият дошта бошад, пас имрӯз 4037 муассиса, аз ҷумла 170 литсею гимназия фаъолият менамоянд. Шумораи умумии хонандагонӣ онҳо беш аз 2 миллиону сесад ҳазор нафарро ташкил медиҳад»

Дар воқеъ, маҳз истиқлолият ва дастгириҳои ҳамачонибаи Сарвари давлатамон буд, ки имрӯз беш аз 117 ҳазор ҷавонони боистеъдоди кишварамон дар донишқадаҳои бонуфузи 42 мамлакатаи дунё барои таҳсил фиристода шуданд ва сӣ фоизи онҳоро духтарон ташкил медиҳанд. Ин иқдоми роҳбарияти олии мамлакат на танҳо барои боло бурдани сифати таҳсилот ва омода гардидани мутахассисони ботаҷриба замина фароҳам меорад, балки барои ҳавасмандии ҷавонону наврасон ва хусусан духтарон бобати фарогирӣ ба таҳсил имконоти васеъро мекушояд.

Мавриди зикр аст, ки иқдоми таъсиси Шӯрои илм, маориф ва инноватсияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2020 дар Рӯзи дониш аз ҷониби Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба миён гузошта шуда буд. Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳадафи асосӣ аз таъсиси шӯрои мазкурро «баррасии мушкилоти дар

соҳаҳои илм, маориф ва инноватсия ҷойдошта ва мусоидат кардан ба рушди ин бахшҳои ҳаётан муҳимми ҷомеа арзёбӣ карданд.»

Воқеан, аз солҳои 2000-ум инҷониб Ҳукумати мамлакат дар сиёсати давлатӣ соҳаҳои илму маорифро аз ҷумлаи самтҳои афзалиятнок эълон карда, ислоҳоти ҷиддии соҳаҳои зикршударо оғоз намуд.

Дар ин муддат вобаста ба ислоҳоти соҳаҳои зикршуда як қатор санадҳои дахлдор қабул гардида, аз ҳисоби бучети давлат ҷиҳати ҳалли масъалаҳои илм ва маориф тадбирҳои зарурӣ роҳандозӣ карда шуданд.

Қабули “Барномаи рушди илмҳои дақиқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2005 - 2008” қадами аввалин ва ҷиддӣ дар роҳи омӯзиши илмҳои бунёдӣ гардид ва барои ҷалби бештари наврасону ҷавонон ба омӯзиши фанҳои табииву риёзӣ роҳи васеъ кушод.

Қарорҳои Ҳукумати кишвар ва дигар санадҳои муҳими соҳа, аз ҷумла дар бораи “Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илм ва технология барои солҳои 2007 - 2015”, “Барномаи рушди нерӯ ва моликияти зехнии инсон дар давраи то соли 2020”, “Барномаи рушди илмҳои табиатшиносӣ, риёзӣю техникӣ барои солҳои 2010 - 2020”, “Барномаи давлатии таъмини муассисаҳои таълимию илмӣ ҷумҳурӣ бо кабинетҳои фанӣ, озмоишгоҳҳои мучахҳази таълимӣ ва илмиву таҳқиқотӣ барои солҳои 2011 - 2015”, аз иқдомҳои дигар ба шумор рафта, ҳар кадоми онҳо ба рушди ин ё он бахши соҳаҳои илму маорифи кишвар мусоидат намуданд. Инчунин қабули барномаҳо бо дарназардошти талаботи замон ва аҳаммияти бузурги илмҳо дар ҷодаи таъмин намудани пешрафти кишвар ба роҳ монда шуд.

Воқеият шаҳодат медиҳад, ки дар асоси қабули барномаву санадҳо ва дар натиҷаи фароҳам овардани шароити зарурӣ дар марказҳои истеҳсоливу таълимӣ ҷавонон ба корҳои илмӣ бештар ҷалб гардида, завқи онҳо ба ихтироҷкорӣ тавсеа пайдо кард.

Вобаста ба тасмими Ҳукумати кишвар оид ба интиҳоби ҳадафи ҷоруми стратегӣ - саноатикунони босуръати кишвар тадбирҳои мушаххасе амалӣ мешаванд. Ҷунонҷӣ, барои расидан ба ин ҳадаф, пеш аз ҳама, зарур аст, ки робитаи зичу самарабахши илм бо истеҳсолот таъмин гардида, технологияҳои муосир, дастовардҳои илму техника ва инноватсия дар истеҳсолоти кишвар ба таври васеъ истифода карда шаванд.

Қобили зикр аст, ки тайи солҳои охир Ҳукумати Тоҷикистон барои пешрафти фаъолияти инноватсионӣ дар мамлакат, ташаккули низоми самараноки инноватсионӣ, ки ба баланд бардоштани сатҳи технологӣ ва рақобатнокии истеҳсолот, ба бозори дохиливу хориҷӣ баровардани маҳсулоти инноватсионӣ, истеҳсоли молҳои ивазкунандаи воридот, суръатбахшии рушди иҷтимоиву иқтисодӣ ва расидан ба ҳадафҳои стратегии миллӣ мусоидат менамояд, заминаҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодиро фароҳам овардааст.

Бо пешниҳоди Пешвои Миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон солҳои 2025-2030 солҳои рушди инноватсия ва иқтисоди рақамӣ эълон шуданд. Ин иқдоми навбатии Президенти кишвар далолат аз он медиҳад, ки кулли иқдомҳои роҳбарияти олии мамлакат барои рушди соҳаи ҳаётан муҳимм - маорифи кишвар равона мегарданд. Панҷсолаи мазкур барои ҷумҳуриамон бобати омода намудани мутахассисони баркамол ва рақобатпазир дар бозрори ҷаҳонӣ замина фароҳам меорад.

Ҳадафи асосӣ аз иқдомоти зикршуда ташаккул додани ҷаҳонбинии илмӣ ҷомеа, рушди тафаккури техникӣ, пайванди илм бо истеҳсолот ва хусусан, ҷалб намудани ҷавонон ба ихтироҷкорӣ ва навоарӣ ба шумор меравад.

Ба таъкиди Сарвари давлатамон маориф «нерӯи ҳаракатдиҳандаи ҷомеа ва омили асосии пешрафти кишвар аст». Аз ин хотир, тайёр намудани мутахассисони ояндадор, рушди илму инноватсия ва боло бурдани зехни хонандагону донишҷӯён, ки тақозои замон аст, аз кормандони соҳаи маориф талаботи ҷиддӣ ва ихтироҷкориву навовариро талаб мекунад.

Мо мактабро ба ҳайси боргоҳи илму дониш, саводу маърифат ва омӯзгорро чун шахси мафкурасозу тарбиятгари насли наврас эътироф карда, ба онҳо арҷу эҳтиром гузоштанро аз ҷумлаи масъалаҳои муҳимтарин медонем. Зеро агар мактаб ва омӯзгор набошад, сатҳи маърифатнокии мардум паст мегардад, миллат бесавод менамояд, ҷомеа ба ҷаҳолат гирифта мешавад ва дар натиҷа оромиву сулҳу субот, амният ва осоиш ва

муҳимтар аз ҳама, рушди давлат саҳт ҳалалдор мегардад - таъкид доштаанд Пешвои миллат

Бидуни муболиға, бунёди миллати мутамаддин ба маориф саҳт алоқаманд аст ва ғамхорӣ ба илму маориф, яъне ҳалли масъалаҳои дар ин самт ҷойдошта – сармоягузорӣ ба хотири рушди неруи инсонӣ қадами қатъии давлату ҳукумати ҷумҳурӣ мебошад.

Мақсад аз амалӣ сохтани ин иқдомҳо дар самти рушди илму маориф баланд бардоштани сатҳи саводнокиву маърифатнокии миллат, зина ба зина беҳтар гардонидани сатҳу сифати таълим ва тарбияи кадрҳои ба талаботи замона ҷавобгӯӣ мебошад. Бо илҳом аз дастгириҳои пайвастаи роҳбарияти олии мамлакат омӯзгорони арҷманди кишвар, ки сарфи назар аз ҳама мушкilot тамоми неруи худро барои таълиму тарбияи насли наврас сарф мекунанд. Ба баракати заҳмати онҳо насли истиклолият бо таълиму тарбия фаро гирифта шуда, дар рӯхияи баланди садоқат ба ватан ва арзишҳои миллӣ ба воя мерасанд.

Маориф давоми солҳои соҳибистиклолии кишвар ба соҳаи афзалиятнок ва мавриди тавачҷуи ҳосаи роҳбарияти олии мамлакат табдил ёфт. Соҳтмони муассисаҳои нави таълими, таҷхизонидани кабинетҳои синфи, дастгирии омӯзгорони ҷавон ва фароҳам овардани шароити мусоид барои толибилмон имкон фароҳам овард, ки соҳаи маориф тадричан рушд намояд. Сифати таълим сол ба сол беҳтар ва дастовардҳои хонандагон лар озмунҳои байналмилали беҳтар гардид. Рушди соҳаи маориф имкон медихад, ки мутахассисони тоҷик дар риштаҳои гуногуни хоҷагии ҳалки мамлакат фаъолияти худро пеш баранд. Фаъолияти босамари муассисаҳои таҳсилоти олии касби шаҳодати он аст, ки барои тарбияи мутахассисони ҷавону боистеъдоди соҳаҳои гуногуни хоҷагии ҳалки мамлакат дар дохили кишвар ҳам имконот фароҳам аст. Мутахассиси тоҷик бо як ҷаҳон ифтихор барои таҳкими истиклоли кишвар дар соҳаҳои муҳталиф қору фаъолият дорад.

Бо ташаббуси Пешвои миллат баргузор гардидани озмуни Фуруги субҳи доноӣ китоб аст, на танҳо муштоқони адабиётро зиёд кард, балки барои ҳавасмандии бештари навҷавонон ва толибони адабу фарҳанг уфукҳои дурахшонро боз намуд. Ин озмун парвозҳои нахустини дустдорони адабиёт ба ҷодаи пурмаҳсули эҷод гардид. Дар баробари озмунҳои Тоҷикистон ватани азизи ман, Илм фуруги маърифат ва Тоҷикон таърихи миллат ин озмун муаррифгари истеъдодҳои нав шуд. Иқдоми мазкури маорифпарваронаи Пешвои миллат буд, ки садҳо истеъдоди нав кашф гардид, дубора мардум ба китоб – манбаи илму дониш рӯ оварданд ва аз ҳама муҳиммаш тавачҷӯи насли наврас ба китобу китобхонӣ ба маротиб афзуд.

Ин нуқта мусаллам аст, ки сиёсати маорифпарварона ва дурандешонаи муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон на танҳо ба таҳкими заминаҳои илмиву маърифатӣ, балки ба рушди бемайлоии Тоҷикистони соҳибистиклол асос мегузорад. Зеро миллате, ки ба илм ва маориф арҷ мегузорад, ояндаи дурахшон ва шуқуфон дорад.

АДАБИЁТ

1. Раҳмон, Э. Рушди маориф асоси таҳкими аркони давлат.-Душанбе, 2009, - 334 саҳ
2. Раҳмон, Э. Суханронӣ дар ҷаласаи якуми Шӯрои илм, маориф ва инноватсия. 15 апрели соли 2022
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» - Душанбе, Шарқи озод, саҳ 21.

НАҚШИ КАЛИМАСОЗӢ ДАР ТАШАККУЛ ВА ГУСТАРИШИ ЗАВҚИ БАДЕИИ ХОНАНДАГОН

(Дар мисоли достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Нозими Ҳиротӣ)

МИРЗОЕВА Б.С., НУРАКОВА Н. Ч. – *Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқори Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5.*

Дар мақолаи мазкур калимасозии пасвандӣ дар достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Нозими Ҳиротӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Қобили қайд аст, ки пасвандҳо чузбӣ муҳимтарини унсурҳои грамматикӣ забон ба шумор мераванд. Пасвандҳо ҳам шаклсоз ва ҳам маъносоз мешаванд. Дар заминаи осори классикӣ форсу тоҷик мавриди таҳлилу баррасӣ ва таҳқиқ қарор додани ҷанбаҳои гуногуни забони калимаҳо аз аҳамияти вижа бархурдор аст. Аксари калимаҳое, ки дар асари мазкур истифода шудаанд, аслан тоҷикӣ мебошанд. Чунончи дидем, қариб ҳамаи онҳо то имрӯз ба ҳамон маънои қадимиашон истифода мешаванд. Дар забони адабии муосири тоҷикӣ аҳамияти ҳудро гум накардаанд.

Воқеан, зинда нигоҳ доштани ин унсурҳои грамматикӣ забони ноби тоҷикӣ, ки дар луғатномаҳои қадимӣ низ шарҳи онҳо дида мешавад, вазифаи мо соҳибзабонон аст. Ҳар қадар ба асли забони худ така кунем, ҳамон қадар мавқеи забони адабиро устувор нигоҳ дошта метавонем.

Вожаҳои калидӣ: забони адабӣ, пасванд, унсури грамматикӣ, калимасозӣ, фарҳанги забони тоҷикӣ, пешванд, шаклсоз, маъносоз, дoston.

РОЛЬ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВКУСА ЧИТАТЕЛЕЙ

МИРЗОЕВА Б.С., НУРАКОВА Н.Ч. – *Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, г. Душанбе, проспект Борбад, 48/5.*

В данной статье рассматривается словообразование суффиксов в повести Нозими Хирати «Юсуф и Зулайхо». Стоит отметить, что суффиксы считаются важнейшими грамматическими элементами языка. Суффиксы играют как формообразующую, так и смыслообразующую роль. В контексте классических персидских и таджикских произведений особое значение имеет анализ, обсуждение и исследование различных аспектов языка слов. Большинство слов, использованных в данной работе, имеют таджикское происхождение. Как мы видели, почти все они до сих пор используются в том же древнем значении. Они не утратили своего значения в современном таджикском литературном языке.

На самом деле, наш долг как носителей языка — сохранять эти грамматические элементы таджикского языка, которые также объясняются в древних словарях. Чем больше мы полагаемся на происхождение нашего языка, тем больше мы можем поддерживать статус литературного языка.

Ключевые слова: литературный язык, суффикс, грамматический элемент, словообразование, таджикская языковая культура, префикс, формообразование, смыслообразование, эпос.

THE ROLE OF WORD FORMATION IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF ARTISTIC TASTE OF READERS

MIRZOEVA B.S., NURAKOVA N.CH. – *International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue, 48/5.*

This article discusses the word formation of suffixes in Nozimi Hirati's story "Yusuf and Zulaykho". It is worth noting that suffixes are considered the most important grammatical elements of the language. Suffixes play both a form-forming and a meaning-forming role. In the context of classical Persian and Tajik works, the analysis, discussion and study of various aspects of the language of words is of particular importance. Most of the words used in this work are of Tajik origin. As we have seen, almost all of them are still used in the same ancient meaning. They have not lost their meaning in the modern Tajik literary language.

In fact, it is our duty as native speakers to preserve these grammatical elements of the Tajik language, which are also explained in ancient dictionaries. The more we rely on the origin of our language, the more we can maintain the status of a literary language.

Key words: *literary language, suffix, grammatical element, word formation, Tajik language culture, prefix, form formation, meaning formation, epic.*

Калимасозӣ дар забон яке аз унсурҳои асосии бойшавии захираи луғавии он аст ва тавассути ҳиссаҳои нутқ сураат мегирад. Аз ҷумла, калимасозии исм далели равшани ин гуфта шуда метавонад.

Аз ин рӯ, мо тасмим гирифтаем, ки дар навиштаи худ мавқеи калимаҳои бо пасванд сохташударо аз ҷиҳати сохтор дар асоси достони “Юсуф Ва Зулайхо”-и Нозими Ҳиротӣ муайян намоем. Нозими Ҳиротӣ яке аз шоирони хушсабақии даврони хеш буда, дар сурудани дostonҳои лирикӣ дар радифи дигар шоирон мавқеи назаррас дорад.

Ҳадафи дигар муайян намудани сатҳи истеъмоли калимаҳои ба ҳайси мисол овардашуда аст, яъне забони адабии имрӯза то чӣ ҳад мавқеи худро устувор нигоҳ доштаанд. Инчунин дар ташаккули завоҷи бадеӣ ва зебоипарастии мантиқчонакше доранд.

Дар забони тоҷикӣ дар қиёс бо пешванд пасвандҳо хеле зиёд буда, ҳар кадоми онҳо дар калимасозӣ мавқеи махсус доранд. Аз ҷумлаи пасвандҳои сермахсул **пасванди -а** ба шумор меравад, ки дар доираи ҳиссаҳои гуногуни нутқ – исм, сифат, зарф ва сифати феълӣ ҳамчун унсури калимасоз иштирок мекунад [2, 12]. Олими забоншиносии тоҷик, Рустамов Шарофиддин доир ба пасванди **-а** ва мавқеи он дар забони тоҷикӣ чунин изҳори ақида кардааст: «Суффикси **-а** дар забони адабии ҳозираи тоҷик суффикси сермаъно, оморфема ва синоморфема ба шумор меравад. Сермаъноии суффикси **-а** танҳо дар исмозии худӣ ин суффикс, вале оморфемагии он на фақат дар дохили исм, балки дар калимасозии ҳиссаҳои гуногуни нутқ мушоҳида мешавад» [10, 40]. Бояд зикр кард, ки ин пасванд дар калимасозии исм сахми назаррас дорад.

Ба ақидаи муҳаққиқ Саймиддинов Д: “Баромади пасванди **-а** аз гунаи форсии миёнаи **-ag** мебошад, ки дар осори форсии миёна дар ташкили исмҳои мушаххас ба кор мерафт [11, 119]. Дар забони форсии нав бошад, ин пасванд гунаи “**-а**”-ро мегирад, ки дар адабиёти классикӣ доираи истифодаи он хеле густурда буд. Дар достони “Юсуф Ва Зулайхо”-и Нозими Ҳиротӣ калимаҳои зиёдеро бо ин пасванд дучор мешавем, ки барои намуна чанд мисолро зикр мекунем:

Намехобид шабҳо чун ситора,

Намекард аз лабаш “ё Раб” канора [1,125].

Бояд гуфт, ки калимаи **канор** ба маънои тараф, самт, сӯй имрӯз ҳам истифода мешавад ва бо омадани пасванди **-а** дар шакли **канора** ба маънои самтгирӣ, канорагирӣ, ҷойгузин шудан дар маконе истифода мешавад.

Калимаи **чашма** низ бо анҷомаи **-а** сохта шудааст, ки бо ҳазфи он маънои худро тағйир медиҳад. Дар асл робитаи маъноии **чашм** ва **чашма** вучуд дорад, аммо нақши пасванди **-а** дар ташаккули маъноӣ бузург аст:

Ду чашмаш чашмаи нозу карашма,
Зи миҷгон моҳиён бар гирди **чашма** [1, 127].

ЧАШМА چشمه 1. обе, ки бо роҳи табиӣ аз зери замин чӯшида мебарояд, чоӣ чӯшида баромадани об аз зери замин; [14, 29].

Пасванди -ӣ. Дар китоби “Забони адабии ҳозираи тоҷик” пасванди **-ӣ** ҳамчун пасванди сермахсул шинохта шудааст [3, 21]. Ин пасванд бештар дар сохтани исму сифат хизмат мекунад.

Дар забони тоҷикӣ яке аз вазифаҳои садонокӣ **-ӣ** ба вазифаи пасванди калимасоз омадани он аст. Дар байти зерини шоир пасванди мазкур дар калимаи якум аз сифат исми маънӣ сохтааст ва дар калимаи дуюм аз исм сифати нисбӣ сохтааст, ки вазифаи он аз мансубияти калимаҳо ба ҳиссаҳои нутқ рӯшан мешавад:

Заминро бофт маҳзи хоксорӣ,
Тароват додаш аз абри баҳорӣ [1, 96].

Дар байти зерин пасванди **-ӣ** дар шакли **-гӣ** истифода шудааст, ки аз сифат исм сохтааст:

Зи рухсораш гули **ошуфтагӣ** чид,
Зи рафторааш раҳи **демонагӣ** дид [1, 135].

ОШУФТАГӢ اشفتگی 1. парешонӣ, мушаввашӣ, парешонҳолӣ. 2. маҷ. шӯридагӣ, ҷунун [14, 47].

Дар байти дигар пасванди мазкур дар ҳарду шакл истифода шудааст:

Ту ҳамроҳӣ, зи гумроҳӣ чӣ парвост,
Чӣ бок аз ташнагӣ, дар кӯза дарёст [1, 100].

Дар байти зерин бошад, пасванди мазкур аз сифат исм сохтааст:

Ба худдорӣ инон аз беҳудӣ тофт,
Ба дасти оташин мумин зирех ёфт [1, 136].

ХУДДОРӢ خودداری таҳаммул, бурдборӣ, худро ба даст гирифтан, худнигаҳдорӣ; **худдорӣ кардан (намудан)** худро аз коре боз доштан, худро ба даст гирифтан [14, 47].

БЕХУДӢ بیخودی 1. аз худ беҳабарӣ; шӯридагӣ, изтироб. 2. беҳушӣ, мадҳушӣ; беҳоливу бемадорӣ [13, 204].

Пасванди **-он** бештар дар забони тоҷикӣ шакли чамбандиро ифода мекунад ва шакли дигари он **-ҳо** мебошад. Дар байти зерин калимаи **очизон** ба маънои нотаваҷҷа, заифон истифода шудааст:

Муайян очизон ҳар ҷо, ки гардид,
Шикаст аз хона санги осие дид [1, 96].

ОЧИЗ I ا. عاجز нотаваҷҷа, бекуват; дармонда, бечора; **очиз будан** ба иҷрои коре қувват ва тавоноӣ надоштан, қодир набудан ба коре; **очиз мондан** // **очиз омадан аз ҷизе** ба иҷрои коре қодир набудан, аз ӯҳдаи коре набаромадан; очиз шудан [14, 49].

Дар байти зерин низ ба вазифаи чамбандӣ омадааст:

Хирадманде, ки бо мастон нишинад,
Ба хун ғалтад, вале хандон нишинад [1, 136].

Пасванди аслии тоҷикии қадимаи дигар, ин пасванди **-истон** аст, ки одатан макон месозад ва ҳамчун пасванди маконсоз дар забони тоҷикӣ маъмул аст, ки имрӯзҳо низ доираи истеъмоли васеъ дорад. Ин пасванд аз яке аз морфемаҳои сермахсули забони тоҷикӣ ба шумор меравад. Дар асарҳои таҳқиқотии забоншиносӣ ҳамчун пасванди исмсоз зикр гардидааст.

Пасванди **-истон** бо исмҳои гуногуни моддӣ омада, макон ва фаровонии шаъро (предметро) ифода мекунад. Тарзи истифодаи ин олломорфҳо чунин аст: агар асоси калима бо овози ҳамсадо тамом шуда бошад, пасванди **-истон** (гулистон, регистон) ва агар бо овози садонок тамом шавад, пасванди **-стон**

қабул мекунад: бўстон. Дар назм бо тақозои вазн дар шакли -ситон омадани ин пасванд низ мушоҳида мешавад.

Аз назари фарҳангшиногон гузашта низ вижагиҳои дастурии забони форсии тоҷикӣ дур намондааст. Муаллифони фарҳангномаҳои тафсирии дар баробари шарҳи луғавию маъноии воҳидҳои забон пасвандҳоро низ шарҳу тавзеҳ додаанд. Масалан, Муҳаммадхусайни Бурҳон ва Муҳаммад Ғиёсиддин вазифаҳои дастурии пасванди **-истонро** шарҳу тавзеҳ додаанд.

Муҳаммадхусейн Бурҳон дар баробари морфемаҳои **-бор, -зор, -сор ва -лох** пасванди **-истонро** низ ба гурӯҳи калимаҳое, ки бисёрии ва ба қавли ҳуди муаллиф анбӯҳиро ифода мекунад, дохил кардааст. Масалан, дар мавриде фармудааст: «Ва калимоте, ки ғоидаи бисёрии ва анбӯҳи диҳад, яке **-бор** аст, ҳамчу: дарёбор ва рӯдбор; ва дигаре **-зор**, ҳамчу: гулзор ва лолазор... ва дигаре **-стон** (**-истон**), ҳамчу гулистон, бўстон» [8, 30-31].

Муҳаммади Ғиёсиддин пасванди **-истонро** ба маънии **остон** ва ҷойи анбӯҳии чизҳо шарҳ дода, чунин таъкид кардааст: «Ситон ба маънои остон ва ҷойи анбӯҳи чизҳо, чун дар гулистон ва ғоҳе ин лафз ба маънии мутлақи ҷойи чиз истеъмол кунанд, чун шабистон ва адабистон...» [8, 413-414].

Аз шарҳи олимони гузашта маълум мегардад, ки пасванди мазкур дар сохтори шакли маъноии калимаҳо нақши муҳимро мебозад ва вазифаи худро аз қадим то имрӯз яқинан иҷро кардааст. Дар достони «Юсуф Ва Зулайхо»-и Нозими Ҳиротӣ низ калимаҳои бо ин пасванд сохташуда васеъ истифода гардидаанд, ки барои намуна чанде аз онҳоро зикр мекунем. Масалан, дар калимаи **нигористон** ба маънои макон ё ҷойи ҷамъ омадани нигораҳо ё ашёи зебо истифода шудааст:

Чу таъмири **нигористони** тан кард,
Забон Фарҳоду Ширини сухан кард [1, 96].

НИГОРИСТОН نگارستان 1. ҷое, ки сурату тасвир ва нақшу нигор дорад. 2. намоишгоҳи осори тасвирии, галереяи расмҳо [13, 917].

Калимаи маълуми машҳур ва маъмули **гулистон**, яъне макони гулҳо дар достон низ истифода шудааст:

Камар дар хидматаш банданд чандон,
Ки гардад ғунчааш – гул, гул – **гулистон** [1, 126].

ГУЛИСТОН گلستان 1. маҳалли рӯйидан ва парвариш ёфтани гулҳо, боғи гул, гулбоғ; гулзор. 2. маҷ. ҷои ободу сарсабз; ♦ **олам гулистон** ҳама чиз мувофиқи табъ; ҳама чиз хуб ва ба ҷои худ; бисёр хуб, хеле нағз [13, 353].

Пасванди -гоҳ. Пасванди мазкур низ яке аз пасвандҳои ғайбӣ ва сермахсул дар забони тоҷикӣ ба шумор меравад, ки ба монанди пасванди **-истон** исми макон месозад. Калимаи мазкур ҳамчун пасванди маконсоз дар дар достони «Юсуф Ва Зулайхо»-и Нозими Ҳиротӣ низ истифода шудааст. Масалан, калимаи **сайдгоҳ** ба маънои макори шикор омадааст:

Қазоро дар камон тири қадар нех,
Нишон аз **сайдгоҳи** хайру шар нех [1, 104].

САЙДГОҲ صيدگاه ҷои шикор [14, 197].

Тафаззул хост к-он урсӣ сафоро,
Муалло **боргоҳи** кибриёро [1, 104].

БОРГОҲ بارگاه 1. қит. қабулгоҳи подшоҳон ва амирон; қаср ё хаймаи махсуси подшоҳон. 2. қаср, қох: **боргоҳи** илму маданият [13, 243].

Калимаи **оромгоҳ** ба маънои қабр, мазор:

Бараш дар зери кӯҳ **оромгоҳ** аст,
Мағӯ об, оташе дар зери қох аст [1, 137].

ОРОМГОҲ آرامگاه 1. ҷои осоиш ва истироҳат; хона, маскан. 2. мақбара, дахма, макони ғавтидагон [14, 35].

Калимаи **дастгоҳ** аз вожаи сермаъноӣ **даст** ва пасванди **гоҳ**, ки тобишҳои гуногуни маъноӣ зоҳир мекунад, таркиб ёфтааст ва имрӯз низ васеъ истеъмол мешавад:

Хаворо дод дарё **дастгоҳе**,

Дар ӯ аз мумкинот андохт моҳе [1, 97].

ДАСТГОҲ دستگاه 1. асбобу олат ё мошин барои сохтани чизе ё ба иҷро расонидани коре: **дастгоҳи автоматӣ**, **дастгоҳи бетонрезӣ**, **дастгоҳи бофандагӣ**, **дастгоҳи пармагарӣ**, **дастгоҳи харротӣ**; **дастгоҳи аккосӣ** олати суратгирӣ. 2. нав. идораи иҷроияи марказӣ; мақомоти идоракунандаи марказӣ: **дастгоҳи вазорат**. 3. ҷоҳу ҷалол; ҳашамат; **дову дастгоҳ** ниг. дов. [13, 443]

Пасванди -иш. Дар таърихи забони тоҷикӣ пасванди -иш ҳамчун яке аз пасвандҳои маъмул ва серистеъмол маҳсуб ёфтааст. Ин пасванд низ дар радифи дигар пасвандҳои ғайри калимасоз дар калимасозӣ нақши муҳим бозидааст, ки дар забони осори классикӣ пасванди дар шакли -ишт низ истифода гардидааст.

Пасванди -иш бештар дар сохтани исмҳо ғайрилоҳи иштирок мекунад. Дар китоби «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» доир ба пасванди -иш чунин гуфтаҳо оварда шудааст: «Суффикси -иш серистеъмол, вале каммаҳсул аст. Вай аз асоси замони ҳозираи феъл исми амал месозад: *хониш, хориш, таркиш, ситош, сабзш, сӯзш...* Дар исмҳое, ки суффикси -иш сохтааст давомнокии амал низ ифода меёбад» [2, 116].

Дар достони «Юсуф Ва Зулайхо»-и Нозими Ҳиротӣ пасванди -иш дар шаклҳои гуногун омадааст. Масалан, бо масдари **офаридан** якҷо шуда, шакли дигари ин калима, яъне **офариниш** сохтааст, ки ба замони гузаштаи феъл далолат мекунад. Инчунин, калимаи **биниш** низ бо пасванди мазкур сохта шудааст:

Зи ҳар хат содалавҳи **офариниш**,

Муаттал дониши бекори **биниш** [1, 104].

ОФАРИНИШ آفرینش хилқат; офаридан [14, 44].

БИНИШ بینش 1. исми феълӣ аз **дидан**; кобилияти дидан, биной: **нури биниш**, **чашмони аз биниш** монда. 2. басират, дид, назар [13, 215].

Ҳамроҳ бо масдари **навохтан**, исми маънии **навозиш** сохтааст, ки маънояш лутфу меҳрубонӣ мебошад:

Ҳамеша дошт ҳасбалҳукм хоҳиш,

Чу кокул бар сараш дасти навозиш [1, 118].

НАВОЗИШ نوازش меҳрубонӣ, шафқат; дилҷӯӣ, **навозиши модар**, **лутфу навозиш**; **бо навозиш** навозишқорона, меҳрубонона; **навозиш кардан** меҳрубонӣ кардан, дилҷӯӣ кардан, дӯстдорӣ намудан [13, 883].

Калимаи **оро** агар маънояш зебу зинат бошад, бо пасванди -иш шакли **ориш** гирифтааст, ки ба маънои ишорашуда истифода шудааст:

Ба **ориш** чу зад нақши баҳона,

Ба ҷойи зулф бар рӯ рехт шона [1, 137].

ОРОИШ آرایش 1. зинат додан, тазйин. 2. зеб, зинат; **ориш додан** ниг. **оро**; **оро додан**, **оростан**; **ориш ёфтан** **ороста** шудан, **базебу зинат** шудан [14, 35].

Пасванди -зор. Пасванди -зор калимаи қадима буда, нухуст маънои мустақил доштааст, ки баъдан ба пасванди калимасоз табдил ёфтааст. Пасванди калимасози -зор дар сарчашмаҳои илмӣ ҳамчун пасванди исмсоз ном бурда шудааст. Ин пасванд таърихан аз забони форсии миёна, ки шакли -zār дошт, сарчашма мегирад. Дар адабиёти классикӣ ва забони адабии ҳозираи тоҷик пасванди -зор яке аз пасвандҳои сермаҳсул ба маҳсуб меёбад.

Муҳаммадхусайни Бурҳон дар фарҳанги машҳури худ «Бурҳони қотеъ» доир ба пасванди -зор чунин нигоштааст: «Зор ба маънии рӯйидан бошад, ҳамчу «гулзор» ва «лолазор» ва «ғаллазор» ва «алафзор» ва ба маънии анбӯҳӣ ва бисёрӣ ҳам омадааст...» [7, 88].

Дар «Ғиёс-ул-луғот» бошад, пасванди **-зор** чунин эзоҳ дода шудааст: «**Зор** макони рӯидан ва ба маънии анбӯҳӣ ва бисёрии ҳар чиз ва маънии заифу хор ва нолон (аз «Бурҳон») ва дар «Латоиф» ба маънии аҷз ва андӯҳ ва дар «Сироч» навишта, ки зор ба маънии макон ва касрат ва анбӯҳии чизе, чунон ки лолазор, гулзор ва бозор... Ва ҳамчунин корзор ба маънии ҷанг, ки маҳалли касрати кор аст...» [6, 386].

Дар достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Нозими Ҳиротӣ калимаи маъмули **гулзор** истифода шудааст, ки макон ё ҷойи гулхоро ифода мекунад:

Дар он **гулзор** дид он нозаниро,
Чароғи осмон, шамъи заминро [1, 145].

ГУЛЗОР گُزار чое, ки гулҳои бисёр рӯидааст; гулистон, гулшан, гулбоғ [13, 58].

Пасванди **зор**- низ чунон ки ишора шуд, маконсоз аст. Дар мавриди дигар низ калимаи мазкур истифода шудааст:

Пазирад барги роҳаш то саранҷом,
Сабо шуд, тохт бар **гулзори** ором [13, 162].

Пасванди -ор. Пасванди -ор бо асоси замони гузаштаи феъл омада, исми маънӣ месозад, ки амалу ҳолат, натиҷаи амал ва ё ба амале дучор шуданро ифода менамояд. Ин пасванд дар сарчашмаҳои илмӣ ба гурӯҳи пасвандҳои камистеъмол шомил карда шудааст. Забоншиносон ин пасвандро дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ беаҳсул гуфтаанд. Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» (нашри академӣ) бо ин унсури калимасоз 5 калима дарҷ шудааст. Чунончи: **рафтор**, **гуфтор**, **куштор**, **сӯхтор**, **гирифтор** [2, 116]. Унсури калимасозии -**ор** аз пасванди исми феълии форсии миёнаи -*tar*, -*tār* сарчашма мегирад.

Профессор Д. Ҳочаев ҳангоми таҳқиқи забоншиносии суннатӣ қайд намудаанд, ки донишмандони форсу тоҷик “-**ор**”-ро лафзе донистаанд, ки «баъди сиғаи мутлақ (асоси замони гузаштаи феъл) дароранд ва масдари таркибӣ созад, чун «гуфтор», «рафтор»» [17, 265].

Муҳаммад Ғиёсуддин ҳангоми шарҳу тавзеҳи калимаи **кирдор** дар хусуси вазифаҳои дастурии пасванди -ор маълумоти муфассалеро овардааст: «Кирдор - тарз ва равиш (аз «Сироч») ва дар «Ҷаҳонگیرӣ» ва «Бурҳон» кор ва амал ва феъл ва баъзе навишта, ки кирдор, агарчи ба каср машғул аст, магар қиёс меҳақад, ки билфатҳ (яъне кирдор) бошад, чаро ки чун ба лафзе ор, ки ифодаи маънии масдарӣ кунад, сиғаи мазиро бисёранд, мазӣ ба маънии масдар шавад, чунонки гуфтор ва рафтор ва дидор» [6, 164].

Дар достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Нозими Ҳиротӣ низ калимаҳои бо ин пасванд сохташуда истифода гардидаанд. Масалан, калимаи **парастор**:

Ки бошандаш ба рӯзу шаб **парастор**,
Кунандаш маҳди хоб аз ҷашм бедор [1, 126].

ПАРАСТОР پرستار 1. нигоҳубинкунанда (-и касе), ёрирасон, мададгор, ғамхор. 2. он ки ба нигоҳубини бемор машғул аст, ҳамшираи шафқат, ҳамшираи тиббӣ. 3. тарбиятгар; мураббӣ. 4. *кит.* хизматгор, ходим [14, 68].

Калимаи **гуфтор** низ дар достон истифода шудааст:

Зи гесу резам аввал зулфи **гуфтор**,
К аз ӯ дорад сипоҳи хусн сардор [1, 127].

ГУФТОР گفتار 1. сухан, калом, гап. 2. сухангӯӣ, нутқ. 3. сухбат, гуфтугӯ; **гуфтори бечо** сухани бемавқеъ; гапи беҳуда; **лаб ба гуфтор кушодан** сухан сар кардан, гап задан [13, 369].

Ҳамин тариқ, аз таҳлили ҳолати истифодаи пасвандҳо дар достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Нозими Ҳиротӣ маълум мегардад, ки асари мазкур дар радифи осори машҳури манзуми классикӣ ҳазинаи бузурги калимаву ибораҳои ноби тоҷикиро мемонад, ки дар он луғоти куҳан ва асили порсӣ маҳфуз мондаанд. Шоир дар радифи истифодаи масолеҳи тайёри забон аз худ низ баъзе вожаҳоро офаридааст, ки аз таъби вожаофари ӯ дарак медиҳад.

Навъҳои гуногуни калимаҳои мураккаб ва сохта тавассути пасоянду пешояндҳо ва дигар унсурҳои грамматикӣ дар достони шоир дида мешаванд, ки далели бо забони ноби тоҷикӣ дoston сурудани шоир мебошанд.

Чунон ки дида шуд, қариб ҳама анвои пешванду пасванд ва калимаҳои мустақилмаъноӣ мураккабшударо шоир ба қор бурдааст. Маводи достони шоир метавонад барои таҳқиқи таълифи мақолаҳои дигар кӯмак кунад.

Омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ ва адабиёти тоҷик ҳангоми таълими мавзӯҳои алоҳида дар робита ба қорбурди калимаю ибораҳо метавонанд мувофиқи зехн ва завқи шогирдонашон аз лутфу ифодаҳои рангини шоир ва адибони дигар истифода намуда, дар парвариши салоҳиятҳои забонӣ ва махсусан завқи бадеии донишандӯзон саҳмгузор бошанд.

АДАБИЁТ

1. Амлоев, А.Я. Калимасозии сарфӣи исм дар насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев. / А. Я. Амлоев. Душанбе: ДСРТ, 2016, -151с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985.- қисми 1: Фонетика, Морфология. - 356 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. -Душанбе: Маориф, 1973. -Қисми 1: Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олий. -464 с.
4. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик. (асрҳои 9-10). / М.Н. Қосимова - Душанбе, 2003. - 490с.
5. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ. 2./ Муҳаммад Ғиёсуддин. - Душанбе: Адиб, 1988. - 416с.
6. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ. 3./ Муҳаммад Ғиёсуддин. - Душанбе: Адиб, 1987. - 480с.
7. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷилди 2. / Муҳаммадхусайни Бурҳон. -Душанбе: Адиб, 1993. - 416 с.
8. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотеъ. Ҷилди 2. /Муҳаммадхусайни Бурҳон. -Душанбе: Адиб, 2004. - 424 с.
9. Низомова, С. Ф. Калимасозии сарфӣ дар “Ҳамса”-и Низомии Ганҷавӣ./ С.Ф. Низомова Душанбе: матбааи ВКД. 2010. 178с.
10. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Ш. Рустамов -Душанбе: Дониш, 1972.-79 с.
11. Саймиддинов, Д. Вожасозии забони форсии миёна./ Д. Саймиддинов - Душанбе: 2001, -310 с.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М. СЭ, 1969.-Ҷ.1.-908 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. –М. СЭ, 1969.-Ҷ.2.-910 с.
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. -Душанбе, 2008. Ҷ.1 -949.с 4.2. -944с.
15. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. -Душанбе, 2008.Ҷ.2 . - 944с.
16. Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ. Чаҳор гулзор./ Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ. -Душанбе, 1998.- 116 с.
17. Ҳоҷаев, Д. Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ ва афкори забоншиносии ӯ. / Д. Ҳоҷаев -Душанбе, 2004. – 124 с.
18. Холов, М. Хона ҳамчун ҷузъи калимаҳои мураккаб дар «Дохунда»-и С.Айнӣ / М.Холов. Мактаби советӣ. –Душанбе, 5-уми майи 1975. С.24–26.

УДК 82.34

ШУҲРАТИ ИБНИ СИНО ВА НАҚШИ РИВОЯТҲО ДАР МУАЙЯН НАМУДАНИ ШАХСИЯТ ВА СИМО (ОБРАЗ)-И ӯ

НИЁЗОВА Маҳина – номзади илмҳои филологӣ, мутахассиси пешбари шӯъбаи инноватсия ва психологияи таҳсилоти Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2.

Дар мақолаи мазкур нақши нақлу ривоятҳо дар фароҳам овардани шуҳрати Ибни Сино миёни мардум ва муайян намудани шахсият ва симои ӯ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Чуноне муайян гашт силсилае аз ин нақлу ривоятҳо, ки намунаи онҳо дар тӯли солҳои гуногун тавассути маҷмӯаю тазкираҳо ва асарҳои илмию бадеӣ манзури хонандагон гардидаанд, манбаи китоби доранд. Вале бо сабаби дар давоми асрҳо тавассути аз насл ба насл ба таври шифоҳӣ интиқол ёфтанишон ба дигаргуниҳо дучор омадаву таҳрир шуда вариантҳо пайдо кардаанд.

Инчунин нақлу ривоятҳои низ мавҷуданд, ки онҳо сирф мансуби адабиёти шифоҳии тоҷикони Осиёи Миёнаанд ва намунаҳои ин навъ асарҳоро хусусан дар бораи Абӯалӣ ибни Сино дар бисёр шаҳру ноҳияҳои Тоҷикистон ва маҳалҳои тоҷикнишини Ўзбекистон метавон ба даст овард. Нақлу ривоятҳои низ ҳастанд, ки танҳо дар байни аҳолии як вилоят, як шаҳр ва ё як ноҳия интишор ёфтаанд. Ҳудуди густариши нақлу ривоятҳои мавриди назар ба се васеъ ва доманадор аст.

Хулоса мардум тавассути нақлу ривоятҳои ҷолиби худ дар доираи тавоноияш номи ин абармарди ҷаҳониро то абад зинда нигоҳ дошта, бузургии ӯро ба наслҳои оянда ҳамчун ганҷи арзишманду бемисл барои тарбияи насли наврас ба мерос мегузорад. Ин нақлу ривоятҳо барои таҳлили зиндагинома ва шахсияти Ибни Сино судмандтарин сарчашма махсуб мегарданд.

Вожаҳои калидӣ: Абӯалӣ ибни Сино, нақл, ривоят, адабиёт, таърих, образ, портрет.

ИЗВЕСТНОСТЬ АВИЦЕНЫ И РОЛЬ ПРЕДАНИЙ В ОПРЕДЕЛЕНИИ ЕГО ЛИЧНОСТИ И ОБРАЗА

НИЁЗОВА Маҳина – кандидат филологических наук, ведущий сотрудник отдела ведущий специалист отдела инновация и психологии образования Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамова, 11/2.

В данной статье рассматривается роль преданий в определении личности и образа Авиценны. По мнению автора статьи, ряд преданий, образцы которых в течение различных годов были представлены читателям в виде сборников, анталогии и научных и художественных произведений, имеют книжные источники. Однако на основании того, что в течение веков их передачи устным образом от поколения к поколению столкнулись с изменениями, при редакции появились их варианты. Также существуют предания которые относятся только к устной таджикской литературе Средней Азии и эти образцы произведений в частности об Авиценне можно приобрести во многих городах, районах Таджикистана и таджикского населения в Узбекистане. Существуют также предания которые распространены только среди населения одной области, города или же одного района. Пределы распространения упомянутых преданий очень широка и обширна.

Таким образом, по народным интересным преданиям рамках возможного имя легендарного и великого, мировой личности вечно сохранится для будущего поколения как наследие, ценное и несравненное сокровище. Эти сказания и легенды являются значимыми источниками при анализе автобиографии и личности Авиценны.

Ключевые слова: Авиценна, предания, легенда, литература, история, образ, портрет.

THE FAMILY OF AVICENNA AND THE ROLE OF THE PREDICTIONS IN DETERMINING THEIR PERSON AND IMAGE

NIYAZOVA Mahina – candidate of philological sciences, leading employee of the department leading specialist of the department of innovation and psychology of education of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A. Adhamov st., 11/2

This article examines the role of legends in determining the identity and image of Avicenna. According to the author of the article, a number of legends, samples of which were presented to readers in the form of collections, anthologies and scientific and artistic works, for various years, have book sources. However, on the basis of the fact that for centuries their transmission from generation to generation orally has come up against changes, the editors have appeared their versions. There are also assignments that refer only to the oral Tajik literature of Central Asia and these samples of works in particular about Avicenna can be purchased in many cities, regions of Tajikistan and the Tajik population in Uzbekistan. There are also assignments that are common only among the population of one area, city or one district. The limits of distribution of the said attachments are very wide and wide.

Thus, according to folk interesting legends the possible name of the legendary and great, world personality will forever be preserved for the future generation as a heritage, a valuable and incomparable treasure. These legends and legends are significant sources in the analysis of Avicenna's autobiography and personality.

Keywords: *Avicenna, legends, legend, literature, history, image, portrait.*

Теъдоди зиёди нақлу ривоятҳое мавҷуданд, ки дар бораи паҳлӯҳои гуногуни ҳаёти ғаёлияти Абӯалӣ ибни Сино эҷод ва мунташир гардидаанд. Маводи гирдоварда собит менамояд, ки нақлу ривоятҳои оид ба Ибни Сино аз нигоҳи мавзӯ ва мундариҷа гуногунанд ва муҳимтарин ҷиҳатҳои марбут ба рӯзгор, шахсият ва ғаёлияти Ибни Синоро фаро гирифтаанд: Яъне мардум дар аксарияти нақлу ривоятҳои халқӣ Ибни Синоро чи хеле ки дар ҳаёт будааст, ҳамон тавр тасвир кардааст.

Аз ин рӯ, Абӯалӣ ибни Сино дар миёни мардум бештар ҳамчун табиби маъруфу ғамхор шуҳрат ёфта, қисми зиёди ривояту ҳикоятҳои халқии нисбат ба ӯ дарҷ гардида ро ривояту ҳикоятҳои ба ин соҳаи ғаёлияти вай бахшидашуда ташкил медиҳанд. Ҳамзамон, мувофиқи сарчашмаҳо доир ба паҳлӯҳои гуногуни ғаёлият ва эҷодиёти ин абармард аз ҷониби олимону муҳаққиқони фолклоршинос нақлу ривоятҳои ҷолибе ҷамъоварӣ гардидаанд.

Силсилае аз ин нақлу ривоятҳо, ки намунаи онҳо дар тӯли солҳои гуногун тавассути маҷмӯаю таъриҳро ва асарҳои илмию бадеӣ манзури хонандагон гардидаанд, манбаи китобӣ доранд. Вале бо сабаби дар давоми асрҳо тавассути аз насл ба насл ба таври шифоӣ интиқол ёфтанишон ба дигаргониҳо дучор омадаву тахрир шуда вариантҳо пайдо кардаанд.

Нақлу ривоятҳое низ ҳастанд, ки онҳо сирф мансуби адабиёти шифоии тоҷикони Осиёи Миёнаанд ва намунаҳои ин навъ асарҳоро хусусан дар бораи Абӯалӣ ибни Сино дар бисёр шаҳри ноҳияҳои Тоҷикистон ва маҳалҳои тоҷикнишини Ёзбекистон метавон ба даст овард. Нақлу ривоятҳое низ ҳастанд, ки танҳо дар байни аҳолии як вилоят, як шаҳр ва ё як ноҳия интишор ёфтаанд. Ҳудуди густариши нақлу ривоятҳои мавриди назар баста ба ҳамаи ҷаҳон аст. Тибқи маълумоти баъзе манбаъҳо ин гуна нақлу ривоятҳо ҳатто дар давлатҳои Туркия, Арабистон, Ҳиндустон, Покистон ва кишварҳои Урупо доман паҳн кардаанд.

Саволе ба миён меояд, ки нақлу ривоятҳои оид ба ин ё он адиб дар қадом кишварҳо бештар густариш ёфтаанд? Эзоҳи ин масъала ҳанӯз аз имкон берун аст, фақат ҳамин қадар метавон гуфт, ки нақлу ривоятҳои марбути шахсият ва ғаёлияти эҷодии ин ё он ашхос эҳтимол дар мамлакате бештар густариш пайдо карда бошад, ки он шахс дар он мамлакат зиндагӣ ва қору ғаёлият карда бошад.

Вале ҳоло ҳозир ҳамин масъала равшан аст, ки ба ин қабил нақлу ривоятҳо дар ҷосе ва дар ҳар маконе мардум ҳамеша алоқа ва таваҷҷуҳи зиёде доранд ва намунаҳои онҳоро дар маҳфилу ҷамъомадҳо, шабнишиниҳо, маърақаҳо, меҳмониҳо ва суҳбату нишастҳои хоса мегуянд, мешунаванд ва ҳифз менамоянд. Гуфтан ва шунидани ин асарҳо ғолибан дар маҷлису конференсиҳои илмӣ бахши адабиётшиносӣ ва ҳангоми тадريسӣ ҳаёт ва эҷодиёти ин адибон дар донишкадаҳо ва макотиби таҳсилоти мутавассита аз ҷониби олимони, устодон ва муаллимони низ ба вуқӯъ мепайвандад.

Нақлу ривоят ва ҳикояҳои, ки дар бораи ибни Сино то кунун ба даст даромадаанд, аз он ҷиҳат ҷолибанд, ки дар онҳо зиндагинома, ҳислат, рафтору кирдор ва фаъолияти илмӣ адабии Ибни Сино воқеъбинона ва ба таври дилчаспу хотирмон ба тасвир омадаанд. Дар ин асарҳо халқ аз рӯи дониш, фаҳмиш ва пиндошти худ кӯшидааст намоёндаи илму адаби миллати худро мувофиқи тасаввури худ нишон диҳад.

Аз мутолиаи нақлу ривоятҳои мавриди баҳс маълум мегардад, ки дар онҳо масъалаҳои муҳимтарини ахлоқ ва тарбия мавриди муҳокима ва баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар ин ривоятҳо хусусан ғояҳои некию нақӯкорӣ, инсонпарварӣ, ҳимматбаландӣ ва тарғиби омӯзиши илму дониш ва амсоли инҳо аз бузургтарин ва заруритарин маҳаки ахлоқӣ доништа мешаванд. Ин ривоятҳо собит менамоянд, ки соҳиббудан ба ҳислатҳои неки инсонӣ аз азимтарин ва мумтозтарин саодати зиндагӣ ва муҳимтарин омилҳои ифтихори ҳар як фард аст, ки ин гуна масъалаҳо ва ғояҳо бо масъалаҳои ғояҳои асарҳои доир ба ахлоқ ва одоб навиштаи ин адиб ва донишманд соғору мутобиқанд.

Бино ба муҳтавои ривоятҳои Ибни Сино шахсе будааст, ки доимо ғами аз дарду ранҷ халос намудани мардумро меҳӯрад ва таъмини саломатии одамон барои ӯ аз бузургтарин қарзҳои инсонӣ ба ҳисоб мерафтааст. Сино ҳамеша кӯшиш ба ҳарч додааст, ки тавассути илму дониши хеш ба мардуми бечора ва дармондагон кӯмак намояд. Ҳамчунин, ба ин васила баҳри сайқал додани донишу малака ва ба комёбиҳои назаррас ноил шудан низ кӯшиши зиёд намудааст.

Вай ҳамчун донишманди беназири илми тиб ва ҳаками ғамхору меҳрубон асрори табобатии чандин ғиёхро кашф намуда, онҳоро барои рафъи бемориҳо тавсия кардааст. Хосияти бешумори заҳри мор ва ҳазорсипандро низ бори аввал Ибни Сино ошкор сохтааст. Ба ақидаи халқ, асрори шифобахшии ҷои кӯҳӣ, ҳулбӯй, пудинаро низ нахустин бор Сино муайян кардааст. Дар ривоятҳои инчунин қайд карда мешавад, ки аввалин касе, ки шулукро барои аз бадан дур соختани хуни мурдор ва асалро барои табобати марази ғӯш тавсия намудааст, Ибни Сино мебошад.

Як нуктаро ёдовар шудан ба маврид аст, ки Абӯбакри Розӣ (865-925) низ илми тибро аз ҳама охир омӯхт ва ғайри душвор мепиндошт. Ин ҷо дар бораи илми тиб душвор нест гуфтани Ибни Сино ҳаминро бояд ба назар гирифт, ки аввалан баъди ба дараҷаи олии омӯхтани тамоми донишҳои замона, хусусан илмҳои табиӣ ва риёзӣ, албатта тиб ғайри душвор ба даст меояд. Сониян, албатта дар шахси Абӯалӣ Сино истеъдоди фавқуллода вуҷуд дошт.

Дар осори табиӣ-илмӣ Ибни Сино, ки бештар хусусияти фалсафӣ доранд, баъзе назарияҳои олимони Юнони қадим тасҳеҳ ва баъзеашон рад шудаанд. Масалан, ӯ бар ҳилофи Феофраст, ки аз ҷонибдорони назарияи худ ба худ пайдо шудани растаниҳо буд, назарияи танҳо аз тухм пайдо шудани онҳоро пешниҳод месозад ва вобастагии байни муҳиту растаниҳоро возеҳ тасвир менамояд. Ҳамаи ин далели он аст, ки Ибни Сино пайрави одии пешиниёнаш нест, балки олими эҷодкор ва ихтирокор мебошад ва назариёти ӯ аҳамияти илмӣ худро то ба ҳол аз даст наводааст.

Ҳамзамон Абӯалӣ ибни Сино дар мамолики Машиқ ва Мағриб чун пизишк (табиб)-и ҳозиқ, чун «амири пизишкон» шинохта шудааст зеро дар тақомули илми тиб, санъати табобат, тарбияи пизишкони ҳозиқ, ривочу равнақи бахшҳои гуногуни тибби назариявӣ ва амалӣ саҳми беҳамто гузоштааст. Хизмати Синоро барои илми тиб ба тариқи ҳулоса ин тавр ҷамъбаст кардаанд:

1. Ӯ тибро пурра аз ҷорҷӯбаи муғӣ, афсунгариву ҷодугарӣ ва девпарастӣ озод намуд.

2. Вай тибро ба чорчӯбаи илм, яъне ба шакли илми таҳлилӣ ва тасдиқшаванда дохил кард.

3. Ӯ тибро аз парешониҳову зиддиятҳои байни мактабҳои гуногун ё системаҳои гуногуни тиббӣ озод намуд.

Дар асоси ҷамъбасти таҷрибаи амалӣ ва назариявии тиббӣ авестову сосонӣ, таҷрибаи юнониву румӣ, арабӣ ва дигар халқҳо системаи нави тиббиро таъсис дод, ки он пурра дорои шакли байналмилалӣ мебошад.

Ҳамин тавр, корҳое, ки дар соҳаи ғирдоварӣ, нашру таъъ ва тадқиқи нақлу ривоятҳои дар бораи Ибни Сино эҷодшуда сураат гирифтаанд, як масъаларо равшан менамоянд: он нақлу ривоятҳои халқиро, ки бо номи Ибни Сино алоқаманданд, то ҳади имкон ҳар синф ва ҳар гурӯҳи иҷтимоӣ ба манфиати худ истифода бурдааст, ки ин, албатта, ҳодисаи аввалин дар таърих нест. Ҷой доштани чунин ҳодисаро на фақат дар мисоли ривоятҳо, балки дар мисоли жанрҳои дигари фолклорӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст.

Ҳанӯз нақлу ривоят ва ҳикояҳои оид ба ин абадмард эҷодшуда ба таври кофӣ ғирдоварӣ нашудаанд. Яқинан дар бораи ӯ дар байни мардум нақлу ривоят ва қиссаву афсонаҳо ҳанӯз хеле зиёданд, ки ҷамъоварӣ, танзим, нашру таъъ ва таҳқиқу баррасии жарфи онҳо аз вазифаҳои пурифтихори пажӯҳишгарони риштаи адабиёт ва фолклор хоҳад буд.

Аз ин рӯ, таҳлилу баррасии нақлу ривоятҳои мардумӣ дар бораи ин нобиғаи ҷаҳонӣ ва таҳқиқи амиқу ҷамаҷонибаи фикру ақидаҳои олимону донишмандони ҳар давраи замон ба ҷанде аз саволҳои мубрами равобитаи фарҳангӣ ва адабии мардумони кишварҳои форсизабон ва дорои тамаддуни муштарақ, ки то ба имрӯз баҳсталаб мондаанд, посухҳои судманде хоҳад дод. Инчунин равобит ва таъсири мутақобилаи адабиёти китобӣ ва шиғоҳиро равшан месозад ва манбаи муфиду арзишманде барои тавзеҳ ва равшан соختани бисёре аз ҷанбаҳои муҳими осори фолклорӣ ва адабиёти китобӣ маҳсуб мегардад.

Ҳамчунин бояд қайд намуд, ки як гурӯҳ донишмандон, олимони шарқшиносони Шарқу Ғарб дар ситоиши Абӯалӣ ибни Сино ақидаҳои ҷолиб ва пурмухтаво гуфтаанд. Абӯҳомиди Козарунӣ, ки дар (асри XII) зиндагӣ кардааст, ақидаи худро нисбат ба Ибни Сино чунин иброз медорад: *«Абӯалӣ Сино устои ҳукамои ислом аст. Толибони ҳикмати назария ва табибон баъди Арасту ва Афлотун аз таснифот ва осори ӯ истифода карда, манфиат бурдаанд ва аз ин ҷиҳат ӯро муллақаб ба Шайхурраис намудаанд»* [2, 86].

Ё ин, ки ҷои дигар Абӯубайди Ҷузҷонӣ, шогирди садоқатманди Ибни Сино иброз доштааст: *«Меъёнд, ки вай дар қӯдакӣ аз зеботарин мардуми рӯзгор буд ва гузарҳо дар камин мебуданд, ҳангоме ки аз хона ба масҷиди ҷомеъ мерафт, бар зебоии ҷамолаш бингаранд»* [12, 6].

Бояд тазаққур дод, ки ин ақидаҳо ба паҳлуҳои гуногуни қору фаъолият ва ҳаёту зиндагии Ибни Сино тааллуқ гирифта, эътиқоду садоқати ҷомеаи ҷаҳониро нисбати ин нобиғаи нотақрор таҷассум менамоянд.

Таҳлили ин гуфтаҳо собит месозад, яке Ибни Синоро манбаи ниҳонии оташи зеризаминӣ, ки як силсила қуллаҳои оташфишонро ғизо медиҳад, дигаре таъсири дар ҷараёни афкори шарқӣ расонидаи мероси илмӣ ибни Синоро то дараҷае бузург меҳисобад, ки барои исботи он далел овардан ҳам ҳоҷат намендонад ва сеюмӣ Абӯалӣ Ҳусайн ибни Абдуллоҳ ибни Синоро яке аз он шахсони бузург менамояд, ки асарҳои ифтихори на танҳо як миллат ва мардумони мазҳаби ҷудогона, балки тамоми инсоният аст.

Бояд қайд намоям, ки аз мухтавои ҷамаи ин фикру ақида ва ситоишҳо ба ҳулосаи омадан мумкин аст, ки ҷамаи он ривоятҳое, ки оид ба қору фаъолият ва ҳаёту зиндагии Ибни Сино ба вучуд омадаанд, манбаи китобӣ доранд ва дар асоси фикру ақидаи олимону донишмандон ва аксаран дар заминаи таҷрибаи кашфиётҳои амиқи доманадори илмӣ худ Ибни Сино арзи ҳастӣ намудаанд. Аз ин ҷо ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки ин ақидаҳо низ барои пайдоиши образи ривоятӣ ва бадеии Ибни Сино заминаи ҳубе гузоштаанд.

Дар китоби «Қисас-ул-уламо»[4] -и Муҳаммад бинни Сулаймон ҳикояте ҳаст, ки аз рӯи бурҷи ситораҳо ва дар кадом вақту соат дар батни модар пайдо шудани Ибни Сино сухан рафтааст: *«Гӯянд дарвеш бар падари Абӯалӣ меҳмон шуд. Пас аз сарфи гизо дарвеш ба падари шайх гуфт:*

- Ман меҳобам ва ту бедор бош. Имшаб ситорае дар фалон мавзеи осмон тулуъ мекунад, фавран маро бедор кун, ки маро шугле аст, ки бояд анҷом диҳам. Пас дарвеш дар хоб шуд. Ва падари Абӯалӣ Сино ҳамчунон бедор нишаст ва чун дид ситораи мавъуд дар фалон маҳал тулуъ кард, қувваи шахвияи ӯ ба ҳаяҷон омад. Ночор ба утоқи завҷаи худ рафт ва бо ӯ мувоқеа намуд, сипас ғул кард ва ба суроғи дарвеш омад ва ўро бедор кард.

Дарвеш чун ба осмон нигарист, дид ситора аз маҳалли мавуд таҷовуз кардааст.

Ба падари Абӯалӣ эътироз кард, ки маро дер бедор кардӣ ва вақт гузаштааст!

Падари Шайх кайфияти воқеаро бо дарвеш дар миён ниҳод.

Дарвеш гуфт: - Муборак бод, бар ту, ки барои ту валаде пайдо хоҳад шуд, ки аъҷубаи замон ва ваҳиди даврон бошад. Пас Шайх ба вучуд омад.» [2, 86].

Аз мазмуни ривояти мазкур алоқаи мустақими онро бо ривоятҳои дигар, аз ҷумла хостани шогирдон аз Сино то даъвии нубуват кунад ва ё ин ки дар ривояте Ибни Сино ҳамнишини паёмбар тасвир шудааст, пай бурдан метавон. Яъне, Сино барои шогирдон ва ҳаводоронаш чунон азиз буд, ки аз ба дунё омадан то вақти аз дунё рафтаниш ба ӯ воқеаи ҳодисаҳои ба пайғамбарон иттифоқ афтодари нисбат меоданд.

Вай ҳамчун донишманди беназири илми тиб ва ҳақими ғамхору меҳрубон асрори табобатии чандин гиёхро кашф намуда, онҳоро барои рафъи бемориҳо тавсия кардааст. Дар ин замина, дар баробари ривоети заминаи воқеи дошта, ҳатто нақлҳои соддалавҳона низ паҳн гардида буданд, ки ҳамоно ишора ба қобилияти кашшофӣ ва ҳунари табибии Сино мекарданд. Муҳим ин буд, ки дар чунин ривоятҳо образ ва амали ибни Сино содда ва тибқи тасаввур ва ҳатто тарзи баёни омиёна тасвир мешуд. Чунончи, дар ин ривоят:

«Рӯзе ибни Сино шогирдонашро ба назди худ хоста, бо дасташ ба тарафи як қоғазпора ишора кардан гирифтааст. Шогирдон қоғазпораро гирифта дидаанд, ки дар рӯи он ин тавр навишта шудааст. Дар осмон занбӯру дар замин шулук. Инро хонда шогирдон фаҳмиданд, ки шулук ба хуни мурдору асал ба марази гӯш даво будааст.» [8, 103].

Чуноне ки қайд шуд, аз маълумоти сарчашмаҳо бармеояд, ки Ибни Синоро бештар фаъолияти табибии ӯ машҳури ҷаҳон гардонидаст. Дар воқеъ Абӯалӣ ибни Сино аз зумраи он мардони бузурги таърихист, ки ба шарофати қобилияти баланди илмиаш дар қатори намоёнтарин арбобони маданияти пешқадами ҷаҳон меистад. Эҷодиёти доманадори ин мутафаккири забардаст ҳанӯз дар овони барҳаёт буданиш донишмандони маъруфи Шарқро дар ҳайрат оварда буд. Асарҳои илмии Ибни Сино баъдтар тамоми мамлакатҳои Ғарбро тасхир кард ва то асри ХУШ «Ал-қонун-фи-тибб»-и ӯ китоби асосии соҳаи тиб ба шумор мерафт.

Ҳамчунин, халқ дар пиндори худ симои ҳакимону бузургонро бо якдигар омезиш медиҳад ва ин боис гардидааст, ки дар баъзе нақлу ривоятҳо номи қаҳрамон иваз мешавад. Миёни нақлу ривоятҳои ба Ибни Сино нисбатдошта низ ривоятҳои ҳастанд, ки муҳтавои як асту лекин қаҳрамонро гоҳ Ибни Сино ва гоҳе Лукмони Ҳаким ном мебаранд.

Инчунин, вобаста ба ин мавзӯ дар байни халқ чунин як ақидаву боварӣ ҳаст, ки гӯё Лукмони Ҳаким номи Абӯалӣ ибни Сино аст ва ин таҳаллус ба мартабаи олии ва шуҳрати ниҳоят баланд расидани ўро дар илми тиббу фалсафа нишон медиҳад. Аммо чунин ақида ба ҳақиқати таърихӣ мувофиқ намеояд, зеро номи Абӯалӣ ибни Сино дар илм худ як баҳри бекарон аст. Аз Лукмони Ҳаким бошад, ғайр аз панд ва зарбулмасалҳои мансуб ба он дигар ягон осоре вучуд надорад, ки мо онро аз ҷиҳати ҳаҷму мазмун бо осори Ибни Сино ва дигар олимони муқоиса намоему Лукмонро ба воситаи асарҳои шиносем ва баҳо диҳем. Пажӯҳишгар ва гиёҳшиноси тоҷик Ю.Нуралиев дар хусуси киёси ин ду шахсияти таърихӣ чунин андешаеро баён намудааст: «Лукмони Ҳаким ё рамз бошад ё симои таърихӣ мо набояд ўро ҳеҷ гоҳ бо Ибни Сино ва дигар сардафтарони тибби форсу

точик омехта намоем. Зеро ҳар яки онҳо дар таърихи илму адаб мақоми махсуси худро доранд.» [7, 5].

Нависандаи маъруфи асри XVI тоҷик Зайниддин Маҳмуди Восифӣ саҳми Абӯалӣ ибни Синоро дар соҳаи ҳикмат ва фалсафа баҳо дода чунин менависад:

Чунон дар илми ҳикмат гашт комил,
К-аз ӯ चुсти Арасту ҳалли мушкил.
Гар Афлотуну Лукмон зинда гаштӣ,
Зи рӯи ҳикмат ӯро банда гаштӣ.
Мусоҳиб гар бо ӯ будӣ Сикандар,
Кунун мебуд чун Хизри паямбар [3, 151].

Чи тавре ки аз маънии мисраҳо маълум мегардад Восифӣ ибни Синоро дар қатори Арасту (Аристотель) ва Афлотун (Платон) ҳилофи ақидаи Ю.Нуралиев Лукмони Ҳакимро на рамз ё симо, балки ҳамчун шахси таърихӣ нишон дода, саҳми Ибни Синоро бошад, дар инкишофи илми ҳикмат ва фалсафа аз ҳар сеи онҳо баландтар мешуморад.

Абӯалӣ ибни Сино бо ин ҳама истеъдоду қобилияти фавқулода, ақлу заковати ҳайратангез дорои хислатҳои ҳамидаи инсонӣ буда, бо шарофати ақлу дониш ва хиради оламгираш дар миёни ҳамватанону ҳаммиллатонаш обрӯю эътибори зиёд дошт. Аз ин рӯ, дӯстону ҳавдорони ӯ шахсияташро бузург дошта, дар бораи рӯзгор ва фаъолиятҳои илмию адабиаш нақлу ривоятҳои рангину хотирмон гуфтаанд.

Чуноне ки қайд намудем, тасвири шахсият ва симои Абӯалӣ ибни Сино фарогири паҳлуҳои гуногуни фаъолияти ӯ мебошад. Ин абармард бо вучуди номусоидии замон, ноҳамворию гирифториҳои зиндагӣ (гурезагӣ, таъқиботи муҳолифон, маҳбусӣ, хизмати дарбор) ва кӯтоҳии умр бо поймардии зеҳни тоза, ақли расо, қувваи ҳофизаю идроки фавқулҳад, истеъдоди бузург ва чидду ҷаҳди пайвастаи худ тамоми комёбиҳои илмӣ то асри X ба даст овардашударо ба таври муфассал ва дақиқ омӯхта, доир ба соҳаҳои илму дониш дар ҳудуди 450 асари хурду калон таълиф менамояд. Ӯ ҳамчун донишманди дақиқназар дар осори илмӣ худ аз як тараф, муваффақиятҳои дар соҳаҳои гуногуни илму дониш дарёфтнамудаи мутафаккирони давраҳои гузаштаро ба таври равшан ва саҳеҳ ҷамъбаст карда, аз тарафи дигар, нуктаҳои асосию муҳими ба миён гузоштаи онҳоро эҷодкорона инкишоф медиҳад ва дар айни замон доир ба мантиқ, риёзиёт, ҳайат, мусиқӣ, тиб, санъат, назмшиносӣ, луғат ва дигар илмҳо афкори назариявӣ ва амалии зиёди бикру тоза баён менамояд. Аз ин ҷост, ки осори илмӣ ин фарзанди номовари халқи тоҷик зуд мавриди тавачҷуҳ ва омӯзиши аҳли илму дониши мамлакатҳои Шарқи Наздику Миёна ва Ғарб қарор гирифта, дар тӯли қарнҳо омӯзандагони фалсафа ва дигар қисматҳои илмҳои ҳикматро сарғарм сохт. Ақидаву назарияи ӯ баъди Арасту аз ҷониби аксари мутафаккирон дурусттарин ва саҳеҳтарин назарияҳои илмӣ ва фалсафӣ эътироф карда шуданд. Худи Абӯалӣ ибни Сино бошад, аз ҷониби донишмандони бузурги давраҳои гуногуни Шарқу Ғарб дар радифи машхуртарин бузургони илму ҳикмати Юнон, Рим ва Искандарияи қадим гузошта шуда, дар фалсафа ва тиб Арасту ва Ҷолинуси сонӣ шуморида мешавад.

Бояд хотирнишон сохт, ки дар таърихи ҳазорсолаи баъди вафоти Абӯалӣ ибни Сино аз мамлакатҳои гуногуни Шарқ дар давраҳои мухталиф як силсила донишмандони бузург ва соҳибистеъдод зухур карда, бо осорашон дар инкишофи тафаккури илмӣ ин ё он давр ё халқ саҳми намоён гузоштаанд. Аммо доираи таъсир ва шуҳрати ҳеҷ яке аз онҳо аз ҳудуди як давр ва ё худ як ё ду мамлакат берун намебарояд. Шуҳрату нуфузи Шайхурраис бошад, дар тамоми давраҳо бо вучуди интиқоду эродҳои як гурӯҳ уламои таасубпеша идома ёфта, тамоми Машриқзаминро фаро мегирад. Эътирофи бузургии таълимот ва нуфузи афкори Абӯалӣ ибни Сино дар асрҳои миёна то дараҷае пурқувват мебошад, ки донишмандон ва муаллифони асарҳои илмӣ афкори илмӣ ва фалсафаи мардуми Ховарзаминро ба ду қисм: «афкори кудамо» ва «афкори мутааххирин» ё худ «то Абӯалӣ ибни Сино» ва «баъд аз Абӯалӣ ибни Сино» ҷудо карда, таълимоти Ибни Синоро ба сифати марказ қарор додаанд, ки он ҳамчун халқа ин ду қисматро ба ҳамдигар мепайвандад. Сабаби асосии ба чунин мақоми баланд сазовор гардидани Абӯалӣ ибни Сино дар он аст, ки ӯ аз як тараф, дар осори худ афкору ақидаҳои ҳакимону файласуфони

машхури қадим, махсусан Юнонро бо маҳорат ҷамъбаст намуда, ҳамчун давомдиҳандаи анъанаи онҳо баромад мекунад ва аз тарафи дигар, ҳамчун донишманди нуктасанҷ ва ихтирокор афқору назарияи ҳақимони қадимро тавсия ва такмил дода, ба онҳо афқори назариявӣ ва ҳулосаҳои муҳими илмӣ тозаро илова менамояд ва ба ҳамин восита дар илми ҳикмат давраи навро оғоз менамояд. Дар осори донишмандони асримиёнагӣ, бо унвонҳои «афзат-ул-мутааххирин» ва «ало-ул-халқ» ёдоварӣ намудани Абӯалӣ ибни Сино ба эътироф қардани саҳми бузургӣ ӯ дар такмили афқори файласуфони қадим ва асосгузори давраи нав дар илми ҳикмат шуморидани вай гувоҳӣ медиҳад. Аз ҷумла, донишманди маъруфи асри XII форсу тоҷик Низомии Арӯзии Самарқандӣ ба ҳамин маънӣ ишора намуда менависад:

«Чаҳор ҳазор сол бувад то ҳукамони авоил ҷонҳо гудохтанд ва равонҳо барбохтанд то илми ҳикматро ба ҷое фуруд оранд, натавонистанд. То баъд аз ин муддат ҳақими мутлақ ва файласуфи аъзам Аристотелис ин нақдро ба қистоси мантиқ бисахт ва ба маҳаки ҳудуд нақд қард ва ба миқёли қиёс паймуд, то шаққу райб барҳост ва мунаққаху мунаққақ гашт. Ва баъд аз ӯ дар ин ҳазору понсад сол ҳеч файласуф ба кунҳи сухани ӯ нарасид ва бар ҷодаи сиёқати ӯ нагузашт, илло афза-ул-мутааххирин, ҳақим-ул-машриқ, ҳуҷҷат-ул-ҳақ, ало-ул-халқ Абӯалӣ ал-Ҳусайн ибни Абдуллоҳ ибни Сино...» [6, 1156].

Инчунин саҳми бузургӣ Абӯалӣ ибни Сино дар роҳи инкишофи илми ҳикмат ва тозаҳаёлию навоҷарию ӯ дар ин соҳа дар миёни аҳли илму адаби мамлакатҳои исломии Шарқ то андозае шуҳрат ёфта будааст, ки вай монанди суратгарию Монӣ ҳамчун амри маъруф дар назм ба сифати образи шоирона ё худ воситаи барҷаста ва возеҳтар тасвир қарда шудааст.

Масалан, донишманди маъруфи асри XIV Ҳиндустон Абулфазли Алломӣ дар «Акбарнома» хурраму сарзабзии айёми баҳору иди Наврӯзро тасвир қарда, барои тақвияти фикраш байти зеринро меорад, ки дар он гуногунрангии ҷаманзор ба фикри Абӯалӣ ибни Сино монанд қарда мешавад:

«Ҷаҳон аз нақши қудрат шуд ҷу суратхонаи Монӣ,

Ҷаман аз нури ҳикмат шуд ҷу фикри Бӯалӣ Сино».

Агарчи ин байт зоҳиран, як чизи оддӣ ба назар мерасад, вале дар асл вай бар зами баъзе далелҳои дигар ба он гувоҳӣ медиҳад, ки таълимоти Ибни Сино дар нимҷазираи Ҳиндустон ҳам шуҳрати босазо ёфта, бузургӣ ва азамати ӯ аз тарафи аҳли илму адаби он диёр низ эътироф гардидааст.

Саҳми Абӯалӣ ибни Сино дар роҳи ривочу равнақи дигар соҳаҳои улуми асримиёнагӣ, аз ҷумла дар инкишофи тиб, риёзиёт, табиёт, илоҳиёт, ҳандаса, ҳайат, фикҳ, нучум, назарияи мусиқӣ ва санъат, адаб, назмшиносӣ, арӯз, услубшиносӣ, фонетика ва монанди инҳо ҳам бузург мебошад. Ӯ ҳамчун донишманд доир ба тамоми илму фанни замони худ ё асарҳои ҷудогона таълиф намудааст ва ё дар дохили асар ба ин ё он илми муайян бахшидашудааш боб ё ки фасли ҷудогонае овардааст. Нуктаи асосии ҳамаи асарҳо ва таълимоти Ибни Синоро нишон додани бузургии ақлу хирад ва зарурияти ҷустуҷӯи мунтазам, ки ба ақидаи ӯ моҳияти зиндагии инсон дар онҳост, ташкил менамояд. Руҳи ҷӯё ва дили бузургӣ ин ҳақими ҳақиқатҷӯ ба он нигаронида шуда буд, ки инсонро аз нокомиҳою мушкilotҳои зиндагӣ озод қарда, аз бими марг наҷот бахшад. Доир ба ин мавзӯ дар китоби «Чаҳор мақола» ҳикояте оварда шудааст, ки гӯё шахсеро, ки мардум мурда пиндошта меҳостанд ба ҳок супоранд бо хоҳиши Ибни Сино, ки медонист он шахс зинда аст ба ӯ месупоранд. Ибни Сино дар миёни як чанд рӯз он шахсро табобат намуда дубора ба ҳаёт бармегардонад. Инчунин дар миёни мардум низ ривояте, бо унвони «Ҳамоми Бирез! Бирез!» [8, 103] мавҷуд аст, ки бори дигар он ҳама кӯшишу талошҳои Ибни Синоро барои аз марг наҷот бахшидани иносият тасдиқ менамояд.

Комебию муваффақиятҳои дар роҳи равнақи соҳаҳои гуногуни назариявӣ ва амалии илми тиб ба даст овардаи ӯ то андозае бузург мебошанд, ки онҳо табибони машхури айёмӣ зиндагии вай ва даврони минбаъдaro дар ҳайрат гузоштаанд. Бесабаб нест, ки Абуалӣ Сино дар миёни оммаи мардум низ пеш аз ҳама ҳамчун табиби ҳозиқ ва беназир шуҳрат ёфтааст. Нависандаи маъруфи асри XVI тоҷик Зайнулдин Восифӣ дар илми тиб машхур гардидани Ибни Синоро зикр қарда менависад: «... ҳар маъюбу мақтул-

ул-тамаъ-ро, ки ба пеши ӯ овардандӣ, ӯро филҳол муолиҷа кардӣ ва ҳеҷ муолиҷаи вай таҳаллуф нанамудӣ» [3, 1538].

Ба гайр аз нақлу ривоятҳои шифоҳии миёни мардум машҳур буда доир ба Абӯалӣ ибни Сино як қисм ривояту ҳикоятҳои мавҷудан, ки онҳо ханӯз дар давраҳои пеш ба шакли китобӣ даромада, дар сарчашмаҳои адабӣ, таърихӣ ва маҷмӯаҳои ҳикоятӣ қиссаҳо сабт гардидаанд. Дар ин соҳа баъзе корҳо ба анҷом расидааст, ки барои иҷрои баъзе масъалаҳо заминаи воқеӣ фароҳам овардааст. Аз ин миён рисолаи А.М.Мирзоев «Ҳикоятҳо оид ба Ибни Сино ва шахсияти ӯ» [5, 1953] муҳим буда, мазмуни мухтасари нақлу ривоятҳои дар «Бадоеъ-ул-вақоеъ» ва баъзе китобҳои дигар доир ба Абӯалӣ ибни Сино дарҷгардидаро нақл мекунад.

Ҳамчунин дар Туркия китобе бо унвони «Ибни Сино» (1937), ки дар он нақлу ривоятҳо оид ба Ибни Сино оварда мешавад нашр гардидааст. Як қисми ривоятҳои мазкур ба ривоятҳои дар китобҳои форсӣ-тоҷикӣ дарҷ гардида умумият дошта, бузургии ақлу дониши Абӯалӣ ибни Синоро тавсиф менамояд.

Абӯалӣ Сино на танҳо дар роҳи тавсияю инкишофи соҳаҳои гуногуни илм саҳми калон дорад, балки дар адабиёт ва ривочу равнақи насру назм низ мақоми арзандаро ишғол менамояд. Ибни Сино дар баробари ба забони арабӣ навиштани аксарияти китобҳои худ баъзе асару рисолаҳои илмӣ ва порчаҳои шеърнамо ба забони модарии хеш таълиф намуда ба ин восита дар роҳи ташаккул ва инкишофи насру назми тоҷик ҳам хидмати арзандаро анҷом додааст.

«Таъсири равиш ва усули дар таълими насри илмӣ ва назм пешгирифтаи Абӯалӣ ибни Сино бо вучуди бо мурури замон тағйирот пазируфтаи дар осори илмӣ ва ашъори дар қарнҳои минбаъда таълифгардида мушоҳида карда мешавад» [2, 6].

Маълум мешавад, ки ба болои ин ҳама илмҳои ҳақиқии ҷаҳонӣ дар мусиқӣ, шеър ва адабиёт ҳам шугл кардани ин олими бузург танҳо як ҳавас набуда, - меғӯяд устод С.Айнӣ, - балки «Бӯалиёна» будааст. Бинобар ин, як қисми «Донишнома»-ро ба мусиқӣ бахшидааст ва дар забони арабӣ ҳам «Алмадхалӯ ило саноатил- мусиқӣ» ном китобе навиштааст ва дар бораи арӯз ҳам китоби ҷудогонае ба қалам гирифтааст [1, 47].

Дар миёни аҳли илму адаб ва оммаи мардуми мамлакатҳои Шарқи Наздику Миёна доир ба шахсияти Ибни Сино ривояту афсонаҳои зиёде ба вучуд омадаанд, ки нисбат ба ягон донишманди гузаштаи Машриқзамин ин миқдор ривояту ҳикоятҳо офарида нашудааст. Ҳамаи онҳо дар ибтидо маҳсули шуҳрати Сино буданд ва пас аз он ба таблиғи шуҳрати ӯ пардохтанд.

Гарчанде аз рӯзгори Абӯалӣ Сино то замони мо зиёда аз 1000 сол гузаштааст, вале то кунун шуҳрати бузургии ӯ дар миёни халқи тоҷик ва тамоми дунё аз байн нарафтааст. Мардум тавассути нақлу ривоятҳои ҷолиби худ дар доираи тавоноияш номи ин абармарди ҷаҳониро то абад зинда ниғаҳ дошта, бузургии ӯро ба наслҳои оянда ҳамчун ганҷи арзишманду бемисл барои тарбияи насли наврас ба мерос меғузорад. Нақлу ривоятҳои, ки дар бораи Абӯалӣ ибни Сино баҳс мекунанд, қайҳо боз диққати аҳли илму адаб ва ҳаводорони осори адабиёти даҳанакиро ба худ ҷалб карда омадаанд. Сабаби чунин тавачҷуҳо омӯзиш натавонӣ дарк ва таҳлили шуҳрати Сино мебошад, балки инчунин, муайян намудани шахсият, симои ӯ, амалу рафтор, муносибату муошират ва характеру портретҳои ин шахси нотақрор мебошад. Ин нақлу ривоятҳо барои чунин таҳлил судмандтарин сарчашма маҳсуб мегарданд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ, С. Шайхурраис Абӯалӣ Сино / С. Айнӣ. – Сталинобод - Ленинград: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1941. – 82 с.
2. Алимардонов, А., Додалишоев, Ҷ. Сураи ва сирати Ибни Сино / А. Алимардонов, Дж. Додалишоев – Душанбе: Ирфон, 1980. –118 с.
3. Восифӣ, З.М. Бадоеъулвақоеъ / З.М. Восифӣ. – Душанбе: Адиб, 2006. – 199 с.
4. Қисас-ул-уламо аз ҷумлаи маъхазҳои доир ба 153 уламои мазҳаби шей (асрҳои 10-19) маълумот медиҳад. Муаллифи асар Муҳаммад бинни Сулаймони Тунақобунӣ (вафоташ соли 1890-91) мебошад. Таълифи асар то 10 сентябри соли 1873 идома ёфтааст.

5. Мирзоев, А. Ҳикоятҳо оид ба Ибни Сино ва шахсияти ӯ / А.Мирзоев. – Сталинобод. Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1953, – 140 с.
6. Низомӣ, А.С. Маҷмаъ-ун-наводир // Чаҳор мақола. / А.С.Низомӣ. – Душанбе: Ирфон, 1986 – 160 с.
7. Нуралиев, Ю. Лукмони Ҳаким / Ю.Нуралиев. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 96 с.
8. Обидов, Д. Ҳафт пири сухансаро дар нақлу ривоятҳо / Д.Обидов. – Душанбе: 2010. – 238 с.
9. Обидов, Д. Ҳаками мумтоз дар қиссаҳои дилнавоз / Д.Обидов. – Душанбе: 2005. – .
10. Улуғзода, С. Пири ҳакимони машриқзамин / С.Улуғзода. – Душанбе: 1980. – 138 с.
11. Хусрав, Н. Сафарнома / Носири Хусрав. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 120 с.
12. Хусейнзода, Ш. Мушқилоти Ибни Сино / Ш. Хусейнзода. – Душанбе: 1980. – 183 с.

ХОНАВОДА ҲАМЧУН ИНСТИТУТИ МАҲСУСИ ТАРБИЯИ ИҚТИСОДӢ ВА ОМИЛИ МУҲИМИ ТАРБИЯВИИ ОН

РУСТАМИ Абдуҷаббор – номзади илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи методикаи таълим ва таҳсилоти ибтидоии Донишгоҳи давлатии Дангара, н. Дангара, к. Марказӣ, 25, тел.: (+992) 901 61 09 99

Вобаста ба нақши назарраси хонавода дар тарбияи кӯдак ҳақиқате пайдо мешавад, ки чи тавр нақши тарбияро мусбат намуда нақши манфиро аз байн бурд. Ин, пеш аз ҳама ба муҳити хонавода вобаста аст. Дараҷаи нуфузи аҳли болиғи хонавода маҳз муҳити тарбиявии хонаводаро солим месозад. Аз ҳама, бештар номатлубии тарбия дар хонавода аз он сарчашма мегирад, ки муносибатҳои дохили хонавода носолим бошад, эътимод нисбати ҳамдигар набошад, тавачҷуҳ ва ғамхорӣ байни аъзои хонавода, ҳурмату эҳтиром ва дастгирии равонии ҳамдигар мавҷуд набошад. Сабабҳои асосии ин носолимии хонавода гуногун аст. Аввал ин, ки норозигии ҳамдигарӣ байни волидайн, назари гуногун ба арзишҳои маънавӣ, муносибати гуногун нисбати фаҳмиши вичдон, ахлоқ, вазифа, мушқилоти иқтисодӣ масъулият дар пеши хонавода маҳз боиси носолимии муҳити тарбиявии хонавода мегардад.

Ҳамаи ин, албатта, ба номатлубии дараҷаи тарбияи кӯдак дар хонавода мегардад. Бинобар ин, солимии муҳити хонаводагӣ ин шартӣ асосии тарбияи хонаводагӣ мебошад. Танҳо хонаводаи солим метавонад вазифаи масъул, яъне тарбияи шахсиятро иҷро намояд. Хонаводаи солим метавонад, аз ҷиҳати мусбат ташаккул ёфтани насли наврас мусоидат намояд. Бинобар ин, бояд зикр намуд, ки дар давраи ибтидоии ҳаёти кӯдак нақши хонавода хеле назаррас аст. Албатта, ташаккули минбаъдаи шахсият ба хонавода вобаста аст, аммо баробари болиғшавӣ кӯдак дар зери таъсири дигар институтҳои тарбиявӣ ташаккул меёбад. Он ҳақиқате, ки ҳозир ҷой дорад, инкор кардан мумкин нест, яъне, хонавода чи хеле ки бошад, маҳсули он дар ташаккули аҳли хонавода инъикос меёбад.

Вожаҳои калидӣ: оила, иқтисод, тарбия, хонавода, инкишоф, муассиса, наврасон.

СЕМЬЯ КАК ОСОБЫЙ ИНСТИТУТ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ЕЕ ВАЖНЫЙ ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ ФАКТОР

РУСТАМИ Абдуджаббор – кандидат педагогических наук, заведующий кафедрой методики преподавания и начального образования Дангаринский государственный университет, Дангаринский район, ул. Центральная, 25, тел.: (+992) 901 61 09 99

Учитывая значительную роль семьи в воспитании ребенка, предстоит открыть истину о том, как сделать роль воспитания положительной и устранить отрицательную роль. Это зависит прежде всего от семейной обстановки. Уровень влияния взрослых

членов семьи определяет здоровье образовательной среды в семье. Чаще всего нежелательное воспитание в семье проистекает из нездоровых отношений внутри семьи, отсутствия доверия друг к другу, недостатка внимания и заботы между членами семьи, уважения и взаимной психологической поддержки. Основные причины такого нездоровья в семье различны. Во-первых, взаимное недовольство родителей, разные взгляды на духовные ценности, разное отношение к пониманию совести, морали, долга, экономических проблем, ответственности перед семьей способствуют формированию нездоровой среды семейного воспитания. Все это, конечно, приводит к плохому уровню воспитания детей в семье. Поэтому здоровая семейная среда является основополагающим условием семейного воспитания. Только здоровая семья может выполнить ответственную задачу воспитания личности. Здоровая семья может способствовать позитивному развитию подрастающего поколения.

Поэтому следует отметить, что роль семьи на ранних этапах жизни ребенка весьма значима. Конечно, дальнейшее развитие личности ребенка зависит от семьи, но по мере взросления на него оказывают влияние и другие образовательные учреждения. Истину, существующую сегодня, нельзя отрицать, а именно: какой бы ни была семья, ее продукт отражается в формировании ее членов.

Ключевые слова: семья, экономика, воспитание, хозяйство, развитие, институт, подростки.

FAMILY AS A SPECIAL INSTITUTE OF ECONOMIC EDUCATION AND ITS IMPORTANT EDUCATIONAL FACTOR

RUSTAMI Abduljabbor – Dangara State University, Head of the Department of Teaching Methods and Primary Education, Dangara district, Markazi street, 25. **phone: мел.:** (+992) 901 61 09 99

Depending on the significant role of the family in raising a child, there is a question of how to make the role of upbringing positive and eliminate the negative role. This, first of all, depends on the family environment. The level of influence of adult family members makes the family's upbringing environment healthy. Most of all, the undesirability of upbringing in the family stems from the fact that relationships within the family are unhealthy, there is no trust in each other, attention and care between family members, respect and mutual psychological support. The main reasons for this unhealthiness of the family are various. First of all, mutual dissatisfaction between parents, different views on spiritual values, different attitudes towards the understanding of conscience, morality, duty, economic problems, responsibility before the family lead to the unhealthiness of the family's educational environment. All this, of course, leads to the undesirability of the level of upbringing of the child in the family. Therefore, the health of the family environment is the main condition for family upbringing. Only a healthy family can fulfill the responsible task, namely, the upbringing of the personality.

A healthy family can contribute to the positive formation of the younger generation. Therefore, it should be noted that in the early period of a child's life, the role of the family is very significant. Of course, the further formation of the personality depends on the family, but as the child grows up, he is formed under the influence of other educational institutions. The fact that exists today cannot be denied, namely, that whatever the family is, its product is reflected in the formation of the family members.

Key words: family, economy, upbringing, household, development, institution, adolescents.

Дар сохтори иҷтимоиву иқтисодии ҷомеа хонавода нақши асосиро дорост. Махсусияти институти хонавода дар он зухур меёбад, ки ташкилоти мустаҳкамӣ ду ё зиёда аз он одамон буда, онҳоро байни худ аз роҳи наздикии хун, шоҳаҳои никоҳӣ тобеъ менамояд. Илмҳои гуногун ба институтҳои хонавода баҳои гуногун медиҳанд ва дар пояи баъзе баҳси илмҳои гуногунро нисбати институти хонавода меорем.

а). Сиёсатшиносӣ. Муносибати сиёсатшиносон дар масъалаи хонаводагӣ мазмунҳои зеринро дар бар мегирад:

1. Маҷмуи меъёрҳои ҳуқуқие, ки муносибатҳои ҷамъиятии гурӯҳи муайянро ба танзим медарорад.

2. Ташкilotи муайяни иҷтимоӣ, сиёсест, ки дар асоси қоидаҳо ва модели рафтор амал карда, воҳиди муайянро дар ҷомеа иҷро менамояд.

3. Маҷмуи меъёрҳои муносибат ва тартиботи ҷамъиятиест, ки аз рӯи меъёрҳои аниқ муттаҳид гаштаанд [2, с.88].

б). Иҷтимоишиносӣ. Хонавода инстиути универсиалии иҷтимоии бунёдист. Олимон хонаводаро садсолаҳо таҳқиқ менамоянд. Иҷтимоишиносон мафҳуми муайян ва аниқ инстиути хонаводаро пешниҳод менамоянд. Чунончӣ, Ҷорҷ Мердок чунин муайянкунии мафҳумро пешниҳод менамояд: «Хонавода ин гурӯҳи иҷтимоист, ки бо зист дар манзили умумӣ ҳамкориҳои иқтисодӣ ва истеҳсолоти якҷоя фарқ мекунад [2, с.15]. Иҷтимоишиносон хонаводаро, ҳамчун, инстиут ва гурӯҳи иҷтимоӣ медонанд. Инстиути хонавода маҷмуи меъёрҳои иҷтимоӣ, намунаҳои рафтор, ки муносибатро байни ҳамсар, волидайн, фарзандон ва дигар аҳли хонавода ба танзим дароранда мебошад.

в). Равоншиносӣ. Муносибати равоншиносон нисбат ба инстиути хонавода хусусияти худро дорад. Дар ин муносибати хонавода фаъолияти ҳаётие дида мешавад, ки дар дохили он талаботи махсуси одамони бо ҳам, ҳамхун ва хешованд таъмин мегардад. Аз рӯи ақидаи равоншиноси маъруф Г.Навайтис хонавода гурӯҳест, ки талабот аъзоёни онро қонеъ мегардонанд. Ин талабот хеле бомуваффақият дар фаъолияти якҷояи гурӯҳи одамон қонеъ гардонида мешавад [2, с.202].

г). Назарияи иқтисодӣ. Хонавода ҷомеаи одамонест, ки дар асоси ҳамхунӣ ва тарзи зист ба ҳам алоқаманд мебошанд, дар фаъолияти ҳаётии онҳо талаботи табиӣ, иқтисодӣ ва маънавии онҳо қаноатманд мегардад. Вазифаи иқтисодии хонавода дар иқтисоди бозорӣ гуногун аст. Ин, пеш аз ҳама, дар бузургии хоҷагии хонаводагӣ, ба даст овардани сармояи хонавода, таъмин намудани зарурати дараҷаи талабот ифода меёбад. Нақши хонавода дар иқтисоди бозорӣ ҷандтарафа аст. Он хоҷагидорӣ хонаводагӣ ва истеҳсолӣ, яъне истеъмолкунанда буда ҳам дар як вақт амонатгузор ва ҳам маблағгузор мебошад. Хонавода ҷузъи асосии ҷомеа буда, ба он таваҷҷуҳи хоса дода мешавад. Дар дараҷаи он ҷанбаҳои муҳими ҳаёти ҷомеа омӯхта мешавад. Сиёсати хонавода, бешубҳа, равияи бартариятноки сиёсати иҷтимоии давлат ба шумор меравад [3, с.60].

Нишонаҳои асосии хонавода аз рӯи назари илмҳои гуногун чунинанд:

1. Иттиҳодияи зан ва мард.
2. Бо хоҳиши худ якҷоя никоҳ бастан.
3. Зиндагии муштарақ дар як манзил.
4. Аъзоёни хонавода ба маишати якҷоя алоқаманданд.
5. Муносибати маҳрамонаи никоҳӣ доштан.
6. Майл ба тавлид ва тарбияи кӯдак.
7. Бучети хонаводаи умумӣ [3, с.13].

Ҷудо кардани инстиути хонавода аз дигар инстиутҳои ҷамъиятӣ ва таҳқиқи ҳаматарафаи он тасодуфӣ нест. Зеро маҳз хонавода иттиҳодияи зиёди намунаҳои фарҳангие, ки аз як насл ба насли дигар интиқол дода мешавад ва ҳамчунон, як шарт иҷтимоишавии шахс ба шумор меравад. Бинобар ин, маҳз дар хонавода инсон нақши иҷтимоӣ, маълумот ва тарбияи асосӣ, малақаҳои рафторро соҳиб мегардад.

Хонавода ин муҳитест, ки барои инкишофи шахсият нақши муҳим мебозад, нақши он дар ҳаёти ҷомеа ва давлат назаррас буда, барои тарбияи насли наврас мусоидат менамояд. Барои таъмини оромии ҷамъиятӣ ва рушди ҷомеа низ мусоидат менамояд.

Инстиути тарбия ин ташкilot ва сохторҳои ҷамъиятиест, ки дар онҳо кӯдак тарбияи иҷтимоӣ мегирад ва муҳити ин ташкilot ба рушди шахс таъсири назаррас мегузорад. Хонавода ва мактаб аз ҷумлаи он инстиутҳои иҷтимоианд, ки онҳо ҷо кӯдак таҳти тарбия фаро гирифта мешавад. Хонавода ин инстиути тарбиявии анъанавист. Зеро, маҳз дар хонавода кӯдак аввалин донишро дар бораи олами атроф мегирад. Дар

сурати нуфузи фарҳангӣ ва маърифатии волидайн кӯдак на танҳо дониши ибтидоӣ мегирад, балки дониш ва маърифати волидайн ба рушди ҳаматарафаи фарзандон таъсири назаррас мегузорад, кӯдак дар тамоми давраи зиндагӣ дар хонавода аз донишу маърифати волидайн бархурдор мегардад. Хонавода ин макони таваллуди кӯдак, муҳити зист, муҳити муайяни ахлоқӣ - психологӣ буда, аввалин мактаб барои кӯдак дар муносибат бо атрофиён мебошад. Маҳз дар хонавода тасаввуроти кӯдак оид ба неку бад, эҳтиром ба арзишҳои моддӣ ва маънавии зиндагӣ пайдо мешавад. Бо одамони ба худ наздик кӯдак муҳаббат, дӯстӣ, рафоқат, вазифа, масъулият, садоқат меомӯзад. Он арзишҳои иҷтимоие, ки кӯдак дар хонавода бархурдор мегардад, дар давоми зиндагиаш ҳамқадаманд. Тарбияи хонавода аз он хотир муҳим аст, ки дар хонавода кӯдак бештар вақти ҳаёти худро мегузаронад ва дигар институтҳои тарбия мисли хонавода дар ташаккули кӯдак нақши муҳим бозида наметавонанд. Маҳз дар хонавода асосҳои ибтидоии ташаккули кӯдак анҷом мепазирад ва вақте ки кӯдак ба мактаб меравад, ӯ аллакай шахси қисман ташаккулёфта аст. Хонавода маконест, ки фарзандон аввалин қадамҳоро дар муошират мегузоранд. Ҳамчунин, хонавода гурӯҳи иҷтимоист, ки аз 2-3 насл ташкил ёфтааст. Бинобар ин, кӯдак аз хурдсолӣ бо арзишҳои гуногуни ҳаётӣ, идеяҳои гуногун, нуктаи назар, эътиқод рӯ ба рӯ мегардад. Аҳли хонавода ҳамдигарро эҳтиром мекунанд, кори якҷояро иҷро менамоянд, муносибати байниҳамдигариро эҳтиёт мекунанд ва ин ба ташаккули шахсияти кӯдак таъсири воқеан мусбатро мегузорад.

Новобаста аз бартарии худ хонавода нисбат ба дигар институтҳои тарбиявӣ низ маҳдудиятро дорост. Зеро, тарбия дар хонавода дар он зухур меёбад, ки он аз имконияти волидайн берун намебарояд, аз дараҷаи ташаккули зехнӣ ва фарҳангии аҳли хонавода муҳити зисти хонавода вобаста аст. Боварӣ ва тарс, оромӣ ва изтироб, муоширати гарм ва сард ҳамаи ин хислатҳое мебошанд, ки кӯдак аз хонавода ба мерос мегирад. Муносибат байни аҳли хонавода нисбати ҳама гуна муносибатҳои инсонҳо мустақкам мебошад. Дар хонавода чор намуди муносибатҳо амалӣ мегарданд, ҳар кадоми онҳо то андозае ба ташаккули шахсияти кӯдак сахмгузоранд. Чунончи:

1. Равонию ҷисмонӣ. Ин муносибати ҳамхунии биологӣ ва ҷинсӣ ба шумор меравад.

2. Равонӣ. Ин муносибат дар худ эътимод, ғамхорӣ нисбат ба ҳамдигар, дастгирии эмотсионалию ахлоқии ҳамдигарро дар бар мегирад.

3. Иҷтимоӣ. Ин муносибат дар худ тақсимои нақш дар хонавода мутеияти моддӣ, нуфуз, роҳбарӣ, тобеиятро дар бар мегирад.

4. Фарҳангӣ. Ин муносибатҳои махсус дар байни хонавода мебошанд, ки дар асоси анъана, урфу одатҳои маданӣ, миллий ва динӣ бунёд гаштаанд.

Ҳамаи ин маҷмуи муносибатҳои мураккаб ба тарбияи кӯдак таъсири аниқ мегузорад. Дар дохили худ ҳар яке ин муносибатҳо ҳам ризоият ва норизоияти тарафайн чой дорад, ки ба тарбияю ташаккули кӯдак таъсири муайяни мусбат ё манфӣ мегузоранд.

Вобаста ба нақши назарраси хонавода дар тарбияи кӯдак ҳақиқате пайдо мешавад, ки чи тавр нақши тарбияро мусбат намуда нақши манфиро аз байн бурд. Ин, пеш аз ҳама ба муҳити хонавода вобаста аст. Дараҷаи нуфузи аҳли болиғи хонавода маҳз муҳити тарбиявии хонаводаро солим месозад. Аз ҳама, бештар номатлубии тарбия дар хонавода аз он сарчашма мегирад, ки муносибатҳои дохили хонавода носолим бошад, эътимод нисбати ҳамдигар набошад, таваҷҷуҳ ва ғамхорӣ байни аъзои хонавода, ҳурмату эҳтиром ва дастгирии равонии ҳамдигар мавҷуд набошад. Сабабҳои асосии ин носолимии хонавода гуногун аст. Аввал ин, ки норозигии ҳамдигарӣ байни волидайн, назари гуногун ба арзишҳои маънавӣ, муносибати гуногун нисбати фаҳмиши вичдон, ахлоқ, вазифа, мушкilotи иқтисодӣ масъулият дар пеши хонавода маҳз боиси носолимии муҳити тарбиявии хонавода мегардад. Ҳамаи ин, албатта, ба номатлубии дараҷаи тарбияи кӯдак дар хонавода мегардад. Бинобар ин, солимии муҳити хонаводагӣ ин шартӣ асосии тарбияи хонаводагӣ мебошад. Танҳо хонаводаи солим метавонад вазифаи масъул, яъне тарбияи шахсиятро иҷро намояд. Хонаводаи солим метавонад, аз ҷиҳати мусбат ташаккул ёфтани насли наврас мусоидат намояд. Бинобар ин, бояд зикр намуд, ки дар давраи ибтидоии ҳаёти кӯдак нақши хонавода хеле назаррас аст. Албатта, ташаккули

минбаъдаи шахсият ба хонавода вобаста аст, аммо баробари болигшавӣ кӯдак дар зери таъсири дигар институтҳои тарбиявӣ ташаккул меёбад. Он ҳақиқате, ки ҳозир ҷой дорад, инкор кардан мумкин нест, яъне, хонавода чи хеле ки бошад, маҳсули он дар ташаккули аҳли хонавода инъикос меёбад.

Хонавода гурӯҳи иҷтимоии паҳншуда, ҷузъи ҷомеа буда, инсон дар он таваллуд мешавад, инкишоф меёбад ва вақти зиёди зиндагии худро дар хонавода паси сар мекунад. Муносибатҳои хонавода одатан психология ва рафтори одамонро муайян менамояд. Ҳамчун, ҷузъи иҷтимоии ҷомеа хонавода талаботи инсонро қонеъ мегардонад ва идомадиҳандаи насли инсонӣ ба шумор меравад. Дар як вақт, хонавода талаботи инфиродии ҳар як аъзои онро қонеъ намуда, ҳамзамон талаботи умумӣ-хонаводагиро қонеъ менамояд.

Мазмуни тарбияи хонаводагӣ хеле мураккаб мебошад ва сатҳи гуногунро дар бар мегирад.

Тарбияи хонаводагӣ ин раванди таъсири волидайн ба аъзои хонавода – фарзандон бо мақсади ба даст овардани натиҷаи матлуб мебошад.

Тарбияи иҷтимоии хонаводагӣ ва меҳнатӣ дар ягонагӣ ба амал татбиқ карда мешаванд. Нақши муайянкунандаи хонавода дар он аст, ки вай ба аъзои худ таъсири бештар мегузорад. Хонавода барои фарзандон муҳити зист, ҳамчунон муҳити тарбиявӣ ба шумор меравад.

Таъсири хонавода ба наврасон дар синни хурдсолӣ назар ба дигар институтҳои тарбиявӣ бештар мебошад. Тибқи таҳқиқот хонавода дар тарбияи насли наврас нисбати мактаб, воситаҳои ахбори оммавӣ, ташкилоти ҷамъиятӣ, коллективҳои меҳнатӣ, дӯстон, адабиёт, санъат афзалият дорад. Бинобар ин, ба педагогҳо лозим аст, ки бештар бо хонавода ҳамкорӣ ва робитаи наздик дошта бошанд.

Ин чиз аниқ аст, ки ҷигунагии хонавода ба ояндаи кӯдакону наврасон таъсир мегузорад.

Дар хонавода сифатҳои ташаккул меёбанд, ки ташаккулёбии онҳо дар муҳити берун аз он имкон надорад. Хонавода аъзои ҷомеаро парвариш мекунад ва аз ҷигунагии хонавода ҷигунагии ҷомеа бармеояд.

Хонавода идомадиҳандаи анъанаҳо мебошад. Вазифаи асосии хонавода тарбияи шаҳрванди ватандӯсти қонунпарастии ҷомеа мебошад.

Таъсири хонавода ба интихоби шуғлу касб низ хеле зиёд аст. Дар ҷомеаи имрӯза дар хонавода бухрон мушоҳида карда мешавад ва роҳҳои ҳалосӣ аз ин ворта равшан нест.

Бухрон дар он зоҳир меёбад, ки хонавода дар вазифаи асосии худ-тарбияи фарзанд ночор мондааст. Ин, пеш аз ҳама, аз бухрони иқтисодиву иҷтимоӣ ва ахлоқии ҷомеа маншаъ мегирад.

Сабабҳои асосии сатҳи пасти тарбияи хонаводагӣ чунинанд:

- сатҳи пасти иқтисодии хонавода. Вақти зиёди волидайн барои қонеъ кардани истеъмолат сарф мешавад;
- сатҳи пасти ҳаёти фарҳангии ҷомеа, ташаннуҷи иҷтимоӣ, нобоварӣ ба оянда, тарсу ҳароси аз даст додани ҷойи қор хонаводаҳоро ба изтиробии зиёд ва ҳолати стрессӣ рӯ ба рӯ кардааст;
- сарбории зиёд барои занҳо дар хонавода;
- барои тарбияи фарзандон мушкilotҳои зиёд эҷод намудани шумораи зиёди талоқҳо;
- огоҳӣ намудани фарзандон аз иқтисоди бозор.

Мазмуни тарбияи хонаводагиро мақсади асосии ҳар як ҷомеаи демократӣ муайян менамояд. Хонавода бояд шахсияти аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва рӯҳӣ солим, ахлоқӣ инкишофёфта, ки ба ҳаёти дар пеш истодаи хонаводагӣ ва ҷамъиятӣ омода аст, ташаккул диҳад. Ҳамчунин, тарбияи ватандӯстӣ, иқтисодӣ, экологӣ, сиёсӣ, ҷинсии насли наврас вазифаи муҳими хонавода ба шумор меравад.

Тарбияи ҷисмонии насли наврас яке аз масъалаҳои муҳими рӯзмара ба шумор меравад. Ҳеч кас шубҳа надорад, ки саломатӣ шартӣ асосии ҳаёти инсонӣ ба шумор меравад.

Тарбияи ҷисмонӣ дар хонавода дар асоси дуруст ба роҳ мондани тарзи ҳаёти солим, речаи дурусти рӯз, варзиш ва тамрини ҷисм ба даст меояд.

Тарбияи зеҳнӣ ба афзун намудани дониши фарзандон аз тарафи волидайн ба шумор меравад. Инкишофи шавқи маърифатӣ дар маркази вазифаи хонавода меистад.

Тарбияи ахлоқӣ дар хонавода воситаест, ки ба рушди шахсият боис мегардад. Ин ҷо муҳаббат, эҳтиром, накукорӣ, кирдори нек, адолат, покҷиддонӣ ва бономусӣ дар мадди аввал меистанд. Ҳамчунин, дар муҳити хонавода дигар сифатҳои ахлоқӣ ба монанди талаботи оқилона, интизом, масъулият, мустақилият, сарфакорӣ ташаккул меёбад.

Муҳим он аст, ки хонавода тавонад инсонро баркамолро ба воя расонад.

Омӯзиш нишон дод, ки хонаводаҳои тоҷик дар шароити тезтундшавии муносибатҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ба таври бояду шояд дар ҳалли масъалаи тарбияи шахсияти замони иқтисоди бозорӣ омода нестанд. Камбудии асосии хонаводаҳо дар надоштани дониши психологиву педагогӣ дар бораи меъёрҳои синнусолӣ, шакл ва методҳои тарбия мебошанд. Зеро тарбияи шахсияти замони иқтисоди бозорӣ тақозо менамояд, ки шахс бояд ҳозиразамон, рақобатпазир аз як тараф, аз тарафи дигар бояд аз нигоҳи ахлоқӣ устувор бошад. Танҳо маърифати психологиву педагогӣ шартӣ ягонаи амаликунии имкониятҳои педагогии хонавода ба шумор меравад. Омилҳои асосии имконияти хонавода, ба андешаи мо, чунинанд:

1. Хонавода фазои мувофиқро барои худшиносӣ муҳайё менамояд ва дар ин раванд шахсият ташаккул меёбад. Аз ин хотир, хонавода ҳамчун шароити муҳим барои худшиносӣ маҳсуб меёбад. Аммо ин ҷо бояд қайд намоем, ки хонавода ҳамчун шароити мусоид барои ташаккули худшиносӣ мегардад ё барои ин ташаккул монеа мешавад.

2. Муҳити таълимӣ. Ин имконият дар раванди таълим инкишоф меёбад. Дар муҳити гуногуни таълимӣ майдони донишгирӣ васеъ мегардад, дониши дар мактаб гирифта ривож меёбад. Ҳама донишҳои азхудкарда минбаъд имкон фароҳам меоранд, ки шахс ба ҳаёти воқеӣ мутобиқ шавад.

Ҳамкории мутақобилаи хонавода бо мактаб ҳамчун шартӣ муҳим барои худшиносии наврасон ба шумор меравад. Ба ҳаёти мактаб ғайралола ҷалб намудан ва ҳалли якҷояи педагог-омӯзгор ва волидайн ба мақсади ниҳой, тарбияи худшиносии наврасон муҳим мебошад.

Субъекти ҳамкории мутақобилаи хонавода ва мактаб ин педагог (роҳбари синф) ва волидайн мебошанд. Ин ҳамкорӣ ба ташаккули худшиносии наврасон равона карда мешавад. Наврасон ин пайвандкунандаи ҳамкории мактаб ва хонавода ба ҳисоб меравад. Ғайралолаи якҷояи мактаб, омӯзгор ва волидайн маҳз ба ташаккули худшиносии наврас равона аст. Мақсад, намуд ва шакли ғайралола дар қори якҷояи педагог ва наврас муайян карда мешавад. Ҳамкории якҷояи мактаб ва хонавода бо истифодаи шакл ва методҳои гуногун, ба монанди сухбат, муҳокима, тренинг ва ба лоиҳагирӣ амалӣ мегардад. Хусусияти асосӣ дар ин ҷо муқола ва эҷод мебошад. Рӯ овардан ба тамоюли худинкишофдӣ, худшиносӣ, пеш аз ҳама, тақозо менамояд, ки ба наврас озодӣ дар қабул кардан, қори эҷодӣ, интиҳоби мазмун ва тарзи ғайралолаи озодӣ додан шартӣ асосии қомеъ шудан дар ҳаёт мебошад.

Педагогҳоро лозим аст, вазъияти воқеиро дар ҳамкории волидайн ва фарзандон фароҳам оранд, то наврасон тавонанд роҳи ҳаёти худро пайдо намоянд. Интиҳоби мақсадҳои ҳаётӣ, роҳҳои инкишофи худшиносии худ ва мутобиқшавӣ дар зиндагии болиғ санҷиши ниҳойи қиддӣ барои наврасон мебошад.

Ҳамкории мутақобилаи мактаб ва хонавода дар роҳи ҳал намудани мақсадҳои дарозмуддати инкишофи наврас шароитро барои ташаккули худшиносии ӯ фароҳам меорад.

Инкишофи зеҳнӣ ва эҷодӣ, таъмини таҷрибаи ибтидоии ғайралолаи меҳнатӣ, ташаккули ахлоқ ва зебоипарастӣ, эҳсосоти фарҳангӣ, саломатии ҷисмониву равонӣ ба хушбахтии фарзанд дар хонавода вобаста аст. Дар ин самт маҳз волидайн ҳамчун аввалин мураббӣ таъсири асосиро ба қўдакону наврасон мегузоранд. Таъсири хонавода ба наврас

имрӯз ба ҳама маълум аст. Аввалин қадамҳои шахсият шудани наврас маҳз дар хонавода гузошта мешавад.

Тарбияи хонаводагӣ аз рӯи хусусияти худ эҳсосоти мебошад, зеро он дар пояи муҳаббати волидайн бо фарзанд ва бараъкс муҳаббати фарзанд ба волидайн бунёд мегардад.

Таъсири хонавода ба наврасон дар хусусиятҳои зерифода мегарданд:

1. Хонавода ҳамчун эҳсоси бехатарӣ арзи вуҷуд дорад.

Хонавода асосан ҳиссиёти бехатариро ба наврас дода, ҳамчун кафолати бехатарии муносибати мутақобилаи наврас бо ҳаёт баромад мекунад. Наздикони хонавода ҳамчун кафолати дастгирӣ дар лаҳзаҳои душвори ҳаёти дониста мешаванд.

1) Барои наврасон рафтори волидайн ҳамчун модели тақлидӣ хизмат мекунад. Кӯдакону наврасон одатан ба атрофиёни худ тақлид мекунанд ва он бечунучаро иҷро мегардад. Воқеан, наврасон кӯшиш мекунанд, ки дар лаҳзаҳои ҳаёти худ мисли волидайнашон амал намојанд.

2) Хонавода барои таҷриба аңдӯхтани наврасон аҳамияти назаррас дорад. Дар ин ҳола таъсири волидайн ҳеле пурзӯр аст, зеро таҷрибаи ҳаётии онҳо ҳамчун мактаби ҳаёт ба фарзандон хизмат мекунад.

3) Захираи дониши маърифатии фарзандон аз он вобаста аст, ки волидайн чӣ гуна ин донишро ба онҳо пешниҳод менамојанд. Дараҷаи маърифат ва мақому мартабаи волидайн, ҳамчун, захираи маърифатии фарзандон хизмат менамојад.

4) Хонавода ҳамчун омили муҳим дар ташаккули интиҳой ва рафтори наврас хизмат мекунад. Аз волидайн наврасон чи ҳел дар лаҳзаҳои ҳаёти амал карданро меомӯзанд.

5) Муошират дар хонавода намуна дар ҳаёт мегардад. Муошират дар хонавода ба наврас кумак менамојад, ки нуқтаи назар, меъёрҳои рафтори ҳудро муайян намојад. Инкишофи наврас ба дараҷаи сифатии муошират дар хонавода вобаста аст. Хонавода барои наврас ин макони таваллуд ва муҳити асосӣ барои зиндагӣ мебошад. Дар хонавода ӯро одамони наздик ихота мекунанд, ӯ барои аҳли хонавода одами худӣ аст.

Маҳз дар хонавода наврас дониши маърифатиро роҷеъ ба ҳаводиси гирду атроф ва дунё дар сатҳи баланди маърифатӣ ва фарҳангии волидайн аз худ мекунад. Хонавода худ муҳити маҳсули ахлоқиву психологӣ буда, аввалин мактаби ҳаёти барои наврасон мебошад. Маҳз дар хонавода наврас оид ба баду нек, эҳтиром ба арзишҳои моддӣ ва маънавӣ тасаввурот пайдо мекунад. Аз одамони наздик наврас ҳиссиёти муҳаббат, дӯстӣ, адолат ва масъулиятро меомӯзад.

Маҳсусияти тарбияи хонаводагӣ аз ҷамъияти дар он аст, ки аз рӯи талаботи худ тарбияи хонаводагӣ дар пояи ҳиссиёт бунёд мегардад. Зеро, хонавода дар пояи ҳисси меҳру муҳаббат, ғамхорию навозиш ва маҳорати неки инсонӣ бахшидан бунёд мегардад. Агар дар хонавода ҳамоҳангии ҳиссиёт мавҷуд набошад, дар ҷунин хонаводаҳо инкишофи наврас мушкул мешавад ва тарбияи хонаводагӣ омили манфӣ барои ташаккули шахсият мегардад.

Маҳсусияти дигари тарбияи хонаводагӣ дар он аст, ки дар хонавода гурӯҳи аз ҷиҳати синну сол фарқкунанда зиндагӣ мекунанд, яъне наслҳои гуногуни дар як гурӯҳ ҳаёт ба сар мебардагӣ мавҷуданд. Ањана, назарҳои гуногун, фарҳанг, ақидаи аъзои хонавода ба ташаккули шахсияти наврас таъсир мегузоранд.

Тарбияи хонавода аз ҷиҳати вақт маҳдуд нест ва шабу рӯз ё сол, умуман тамоми умрро фаро мегирад.

Фаъолияти ҳаёти хонавода аз ҷиҳатҳои гуногун ҷунин омилҳоро дар бар мегирад:

1. Омили иҷтимоӣ-фарҳангӣ. Хонавода ин маҷмуи мураккаби муносибатҳои ҳамсарон, волидайн, фарзандон ва дигар ҳешу ақрабо мебошад. Дар якҷоягӣ ин муносибатҳо муҳити хонаводаро ташкил мекунанд. Ин муҳит ба ҳиссиёти ҳамаи аҳли хонавода таъсиргузор аст. Аз он ки чи гуна калонсолон ба наврасон таъсир мегузоранд, наврасон зиндагиро ҳамон тавр тасаввур мекунанд.

2. Омили иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошад, ки хусусияти моликиятро дар бар мегирад. Имконияти аз ҷиҳати моддӣ таъмин намудан, таълимро пардохт кардани хонавода аз вазъияти ҷамъиятиву сиёсӣ ва иҷтимоиву иқтисодии кишвар вобаста аст.

3. Омили техникӣ-гигиенӣ. Захираи тарбиявии хонавода аз макон ва муҳити зист, таҷҳизоти манзил, махсусияти тарзи зисти хонавода вобаста аст. Муҳити зебои бофароғат ба тарбияи наврас таъсири бештар мегузорад.

4. Омили демографӣ. Сохтор, ҳайати хонавода, аз чанд нафар иборат будани онҳо низ таъсиргузор аст.

Тарбияи иқтисодӣ бино бар ақидаи Крилова И., хусусияти равшан татбиқшавандаро дорост, бинобар ин усул ва методҳои амалӣ карданро дар маҷмуаи усул ва методҳои умумипедагогӣ ҷустуҷӯ намуд [2., с.86].

Ба ақидаи муҳаққиқ Гебеков Г.Х. натиҷаи тарбияи иқтисодии наврасон дар хонаводаро, пеш аз ҳама, дар муносибати даркшудаи наврасон нисбат ба меҳнат дар рафтори онҳо дар вақти ҳалли масъалаҳои сарфи маблағи пулӣ, муносибати оқилонаи сарфакорона нисбати сарулибос, барқ, об, хӯрок, вақт ва саломатӣ дидан зарур мебошад [5.с.87].

Тарбияи иқтисодии наврасон возеҳан ба таълим алоқаманд аст ва бештари вазифаҳои ин масъала дар раванди таълим ҳамчун раванди муҳими тарбиявӣ ҳалли худро пайдо мекунад.

Он ҳақиқатро бояд дарк намоем, ки тарбия ва ташаккули шахсият дар ҳамаи замонҳо яке аз мушкилтарин проблемаи инсоният ба шумор меравад. Шикоят аз «ҷавонони ҳозиразамон» дар тамоми замонҳо ҷой дошт. Зеро ҳар давра масъалаи тарбияро қомилан дар таъки ба дигаргуниҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маърифатӣ пешниҳод намуда, роҳҳои ҳалли ғайристандартиро баррасӣ менамояд [11. с.74].

Махсусияти шароити иҷтимоии ҷомеа, пеша аз ҳама, ба болоравии некуаҳволӣ ва дараҷаи маданияти он вобаста аст. Болоравӣ ва сифати сатҳи зиндагӣ на дар ҳама ҳолат раванди тарбияро осон намесозад, балки дар бештарин ҳолат ин равандро мушкил ва мураккаб менамояд. Дар ин ҳолат барои нигоҳ доштани обрӯи худ пеши фарзандон аз тарафи волидайн саъю кӯшиши зиёд ва мустаҳкамии характерро тақозо мекунад. Рушди маориф ва фарҳанг байни наслҳо ноҳамвор тақсим мешавад, дар аксари мавридҳо наврасон бештар иттилоотро бархӯрдор мегарданд. Азбаски наврасон ҳоло фарқ кардани дониш ва ақл, мантиқ ва хирадро наомӯхтанд, дар бештари ҳолат фикр мекунанд, ки аз волидайн «баақлтаранд» барои наврасон дар бештари ҳолат иттилоот дар бораи ягон ситораи мусиқии поп аз таҷрибаи ҳаётии волидайн болотар меистад. Дар ин ҳолат волидайн боварӣ ва бартарияти таҷрибаи ҳаётии худро аз даст медиҳанд, ки ин тарбияи наврасонро душвор мегардонад ва дар хонавода нуфузи волидайн аз байн меравад [4., с.64].

Чизи дигар он аст, ки болоравии некуаҳволӣ на танҳо талаботи моддиро қонеъ мегардонад, балки боиси зиёдшавии ин талабот мегардад. Дар натиҷа бархе аз волидайн «санҷиши сарват»-ро таҳаммул намекунанд ва болоравии табиӣ талабот оҳиста-оҳиста ба сатҳи истеъмоли мубаддал мегардад. Албатта, гуноҳро на танҳо кӯдакон балки волидайн низ содир мекунанд. Аммо насли наврас бештар ба он самт майл мекунанд, ки талаботи моддӣ онҳо аз имконияти молиявӣ онҳо ва ҷомеа бештар аст. Аммо сатҳи беандозаи истеъмоли барои насли наврас хусусияти манфӣ доранд.

Саъю кӯшиши беғаразонаи олии инсонӣ нисбат ба меҳнат ва муносибат ба одамон дар сурати болоравии андозаи истеъмоли инкор карда мешавад ва охиран қобилияти ба ҷомеа суд оварандаро аз байн мебарад. Аз паси сарват давида бо саъю кӯшиши оқилона барои эҷод кардан, дониш омӯختан, меҳнати поқдилона кардан муросо намекунанд. Бе дониш, ҳунару шуғли муфид насли наврас вазифаи таърихӣ худро пеши ҷомеа ба ҷо оварда наметавонад.

АДАБИЁТ

1. Лихачев, Б.Г. Рыночное отношение и воспитание//Воспитание школьников.1991.- №5.-56.
2. Лихачева, Е.С. Развитие потенциала подростков //Современная проблема науки и образования.-2015.№2-1.-С.11-15.
3. Лобанок, Т.С. Экономика и дети. Мозырь, 1999.
4. Лутфуллоев, М. Душанбе .«Собириён»-2013. Осор – 5.
5. Лутфуллозода, М. “Шохнома” ва тарбия. Душанбе 2022. 99 саҳ.
6. Маматова, О.В. Семья как важнейший институт социализации.//Молодой ученый.-2014.-№6.- С 865-867.
7. Маркович, О.Ж. Общая социология. М., 1998.-239 с.
8. Мацковский, М.С. Социология семьи: проблемы теории методологии и методики.М.Наука, 1989-20 с.
9. Машкетова, И. Что мы знаем об экономике.- Примско, 2009.-№6.
2. Мельникова, О.И.Экономика детям, большим и маленьким.-М.,1984.35 с.
10. Мельничук, И.А. Практикум по экономическому воспитанию младших школьников.-Брест, 1997.-64 с.
11. Мельничук, И.А. Экономическое воспитание детей младшего возраста: теория и практика./Вестник Брестского Университета., 1999.-№3.
12. Михальченко, Ю.И. Экономическое воспитание школьников в процессе природоохранительной деятельности во внеурочное время.- М., 2007.
13. Москалева, Н.Н. Игровая деятельность в семье как средство экономического воспитания детей.//педагогическое образование в России.-2015.-№2.-с.155-158.

**ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМ
ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ
TEACHING TECHNOLOGY**

УДК 004.421+531.12

**АЛГОРИТМСОЗӢ ВА БАРНОМАРЕЗӢ ДАР ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲО АЗ
ФИЗИКА**

НАЗАРЗОДА Рустам Саидмурод – сардори маркази омӯзишӣ, сертификатсионӣ ва рушди инноватсияи Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон, номзади илмҳои педагогӣ. **e-Mail:** Rustam_N@hotmail.com. **SPIN:** 5949-2896.

ҲАҚӢРОВ Ибодулло Зувайдуллоевич – мудири кафедраи физика ва фанҳои техникии Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон, номзади илмҳои техникӣ. **e-Mail:** ibodullo@list.ru. **SPIN:** 1621-5384.

ИСМАТУЛЛОЕВ Даврон Очирович – унвонҷӯи кафедраи методикаи таълими математика ва технологияи иттилоотии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров. **e-Mail:** i.davron@internet.ru. **SPIN:** 8568-1558.

Бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ раванди омӯзиш, махсусан омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, ба як раванди шавқовар табдил ёфта, дар ташаккул ва рушди малакаю маҳоратҳои тадқиқотӣ омӯзандагон мусоидат мекунад. Татбиқи технологияҳои муосир дар дарсҳои физика, аз ҷумла қорбурди усулҳои алгоритмӣ ва барномавии ҳалли масъалаҳо, шавқу рағбати омӯзандагонро ба раванди омӯзиши ин фан афзун карда, ба онҳо шароити мувофиқро барои дарки амиқтари табиат ва ҷаҳон фароҳам меорад.

Мақола ба татбиқи марҳалаҳои алгоритмсозӣ ва барномарезӣ дар раванди ҳалли масъалаҳои физикӣ бахшида шуда, дар он роҳандозии силсилаи технологияи ҳалли компютери масъалаҳо ҳангоми ҳалли як масъалаи мушаххас ба таври муфассал нишон дода шудааст.

Вожаҳои калидӣ: масъалаи физикӣ, марҳалаҳои ҳалли масъалаи физикӣ, силсилаи технологияи ҳалли компютери масъалаҳо, гузориши масъала, формаликунонии масъала, алгоритмсозӣ, барномарезӣ, санҷиши ва дурустсозӣ, забони барномасозии C++, замимаи консолӣ, самаранокии раванди таълим, ҳамгироии байнифанӣ.

**АЛГОРИТМИЗАЦИЯ И ПРОГРАММИРОВАНИЕ В РЕШЕНИИ ЗАДАЧ ПО
ФИЗИКЕ**

НАЗАРЗОДА Рустам Саидмурод – начальник центра обучения, сертификации и развития инновации Технологического университета Таджикистана, кандидат педагогических наук. **e-Mail:** Rustam_N@hotmail.com. **SPIN:** 5949-2896.

ХАҚӢРОВ Ибодулло Зувайдуллоевич – заведующий кафедрой физики и технических дисциплин Технологического университета Таджикистана, кандидат технических наук. **e-Mail:** ibodullo@list.ru. **SPIN:** 1621-5384.

ИСМАТУЛЛОЕВ Даврон Очирович – соискатель кафедры методики преподавания математики и информационной технологии Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова. **e-Mail:** i.davron@internet.ru. **SPIN:** 8568-1558.

С использованием информационно-коммуникационных технологий процесс обучения, особенно изучение естественных, точных и математических дисциплин,

становится увлекательным процессом и способствует формированию и развитию исследовательских навыков и умений учащихся. Внедрение современных технологий на уроках физики, в том числе использование алгоритмических и программных методов решения задач, повышает интерес учащихся к процессу изучения этой дисциплины и создает им соответствующие условия для более глубокого познания природы и мира.

Статья посвящена применению этапов алгоритмизации и программирования в процессе решения физических задач, в которой подробно показана реализация технологической цепочки компьютерного решения задач при решении конкретной задачи.

Ключевые слова: физическая задача, этапы решения физической задачи, технологическая цепочка компьютерного решения задач, постановка задачи, формализация задачи, алгоритмизация, программирование, тестирование и отладка, язык программирования C++, консольное приложение, эффективность процесса обучения, междисциплинарная интеграция.

ALGORITHMIZATION AND PROGRAMMING ON SOLVING PROBLEMS IN PHYSICS

NAZARZODA Rustam Saidmurod – head of the Center for Training, Certification and Innovation Development at the Technological University of Tajikistan, candidate of pedagogical sciences. **e-Mail:** Rustam_N@hotmail.com. **SPIN:** 5949-2896.

HAQYOROV Ibodullo Zuvaydulloevich – head of the Department of Physics and Technical Subjects at the Technological University of Tajikistan, candidate of technical sciences. **e-Mail:** ibodullo@list.ru. **SPIN:** 1621-5384.

ISMATULLOEV Davron Ochilovich – researcher in the Department of Teaching Methods of Mathematics and Information Technology at the Khujand State University named after academician Bobojon Ghafurov. **e-Mail:** i.davron@internet.ru. **SPIN:** 8568-1558.

With the usage of information and communication technologies, the learning process, especially learning of natural, exact and mathematical disciplines, becomes an exciting process and contributes to the formation and development of research skills and abilities of students. The introduction of modern technologies in lessons of physics, including the usage of algorithmic and programming methods for solving problems, increases students' interest in the process of learning this subject and creates appropriate conditions for them to gain a deeper understanding of nature and the World.

The article is devoted to the application of the stages of algorithmization and programming in the process of solving physics' problems, which shows the implementation of the technological chain of computer-based problem solution during solving a specific problem in detail.

Key words: physics' problem, stages of solving a physics' problem, technological chain of computer-based problem solution, problem statement, problem formalization, algorithmization, programming, testing and debugging, C++ programming language, console application, efficiency of learning process, interdisciplinary integration.

Дар шароити рушди босуботи технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ ва амалисозии раванди рақамикунонии соҳаҳои муҳталифи ҳаёту фаъолияти инсон, ҳадафи омӯзонидани технологияҳои муосир ба аҳли ҷомеа аз ташаккул ва рушди салоҳиятҳои ба технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ нигаронидашудаи онҳо дар самти истифодаи оқилонаи воситаҳои рақамӣ иборат аст [6]. 28-уми декабри соли 2024, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, зимни ироаи Паёми худ дар бораи самтҳои асосии сиёсати

дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ оид ба муҳиммияти масъалаи омодагӣ ва бозомӯзии касбии кадрҳо дар ҷумҳурӣ вобаста ба салоҳиятнокии онҳо аз рӯи технологияҳои муосир чунин таъкид намуданд:

«Дар панҷсолаи минбаъда ҷиҳати пешбурди иқтисоди рақамӣ бояд ба самтҳои зерин диққати аввалиндараҷа дода шавад:

«...» Чорум, рушди сармояи инсонӣ бо роҳи омӯзиши ва бозомӯзиши кадрҳо доир ба технологияҳои иттилоотӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ва баланд бардоштани маърифати истифодаи технологияҳои рақамӣ» [9, сах. 8-9].

Нақши фанни технологияи иттилоотӣ дар раванди таълим, пеш аз ҳама, аз ташаккул ва рушд додани малакаю маҳоратҳои омӯзандагон дар истифодаи амалии воситаҳои технологияҳои муосир ҳангоми ҳалли доираи васеи масъалаҳо аз соҳаҳои гуногун иборат аст. Бо истифода аз воситаҳои муосири технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, раванди омӯзиш, махсусан омӯзиши фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, ба як раванди шавқовар табдил ёфта, дар ташаккул ва рушди малакаю маҳоратҳои тадқиқотии омӯзандагон мусоидат мекунад. Аз ҷумла, татбиқи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар дарсҳои физика шавқу рағбати омӯзандагонро ба раванди омӯзиш афзун карда, ба онҳо шарту шароити заруриро барои омӯзишу дарки амиқтари табиат ва ҷаҳон фароҳам меорад. Ҳоло, сахтафзор ва нармафзорҳои зиёде мавҷуданд, ки барои амсиласозии компютерӣ ва омӯзиши ҳодисаю равандҳои физикӣ, ҳалли масъалаҳо (ба таври графикӣ, сифатӣ ва микдорӣ), коркарди додаҳои таҷрибавӣ истифода мешаванд ва барои ба сатҳи нав баровардани таълими физика мусоидат мекунанд.

Тавре аён аст, самти калидӣ дар омӯзиши физика азхуд кардани усулҳои ҳалли масъалаҳои физикӣ аз ҷониби омӯзандагон мебошад. Малакаю маҳорати ҳалли масъалаҳо нишондиҳандаи донишҳои мукаммали омӯзандагон буда, қобилияти дарк кардани онҳоро муайян ва омодагии омӯзандагонро ба омӯзиши мустақилона ва эҷодкоронаи физика инъикос мекунанд. Дар ин маврид, дар Барномаи таълимии физика барои синфҳои 7-11 низ чунин дарҷ гардидааст: *«Бе ҳалли масъалаҳо курси физикаро аз худ кардан душвор аст. Махсусан, ҳалли масъалаҳое, ки ба робитаи байни фанҳо марбутанд, аҳамияти калон доранд» [1, сах. 6].*

Одатан, масъалаи физикӣ мушкilotи хурдero инъикос мекунад, ки он бо ёрии фикрронӣ ва ҳулосабарории мантиқӣ, иҷрои амалҳои математикӣ ва гузаронидани таҷрибаҳои физикӣ ҳал карда мешавад. Доираи масъалаҳои физикӣ гуногун буда, барои ҳалли онҳо қоида ва дастурҳои муайяни табиати алгоритмӣ дошта низ заруранд [4]. Тибқи таснифоти масъалаҳои физикии таълимӣ, аз рӯи шартҳои масъала, роҳу равиши ҳал ва натиҷаҳои ҷашмдошт, чунин масъалаҳо мавҷуданд: **таҷрибавӣ** – дар асоси гузаронидани таҷрибаҳои физикӣ ҳал карда мешаванд; **назариявӣ** – ба таври анъанавӣ дар коғаз ё ба таври ҷадид бо истифода аз имкониятҳои техникӣ ва барномавии компютерҳо ҳал карда мешаванд [3, сах. 6]. Дар навбати худ, масъалаҳои назариявӣ метавонанд дар намудҳои зерин вохӯранд: **ҳисоббарорӣ** (ба даст овардани натиҷаи ададиро талаб мекунанд), **сифатӣ** (таҳлили умумии ҳодиса ва асосноккунии ҳалли матнии масъаларо дар назар доранд), **графикӣ** (бо ёрии графикаҳо ҳал карда мешаванд), **омехта** (ҳам таҳлили сифатӣ, ҳам истифодаи графикаҳо ва ҳам иҷрои ҳисобҳо талаб мекунанд).

Бо ҳал кардани масъалаҳои физикӣ омӯзандагон донишҳои мушаххаси фанниро ба даст меоранд ва дар онҳо малакаю маҳоратҳои амалӣ ташаккул ва рушд меёбанд. Ҳамзамон, бояд таъкид кард, ки дар вақти ҳалли масъалаҳои физикӣ, омӯзандагон ба баъзе душвориҳо низ дучор шуда метавонанд. Масалан, ҳалли бисёре аз масъалаҳо ҳисобҳои мураккабро талаб мекунанду дар вақти иҷрои онҳо омӯзандагон метавонанд ба хатоҳое роҳ диҳанд, ки боиси ҳосил шудани ҷавобҳои нодуруст гардад. Аз ин рӯ, истифодаи оқилонаи сахтафзор ва нармафзорҳои муосир, аз ҷумла, забонҳои барномасозии сатҳи баланд, имкон медиҳад, ки ҳалли масъала тавре ба роҳ монда шавад, ки чунин хатоҳо сар назананд ва омӯзандагон ҷавоби дурусти мавриди интизорро ба даст оранд.

Мақола ба татбиқи марҳалаҳои алгоритмсозӣ ва барномарезӣ ҳангоми ҳалли масъалаҳои физикӣ бахшида шудааст, ки дар он барои ҳалли масъалаи мушаххас марҳалаҳои асосии силсилаи технологии ҳалли компютери масъалаҳо роҳандозӣ гардидааст.

Раванди маъмулии ҳалли масъалаҳои физикӣ марҳалаҳои зеринро дар бар мегирад [2, сах. 306]:

1. Хондан ва дарк кардани шартӣ масъала, чудо кардани бузургҳои додашуда ва қиматҳои аввалияи онҳо, муайян кардани бузургҳои чусташаванда.

2. Ишора кардани бузургҳои физикии дар ҳалли масъала истифодашаванда ва табдил додани воҳидҳои ченаки онҳо ба низоми байналмилалӣ воҳидҳои СИ.

3. Вобаста аз шартӣ масъала (агар лозим бошад) истифода бурдани маводи графикии зарурӣ (расм, графика, схема ва ғайра).

4. Ба инобати қонуниятҳои физикии ба шартӣ масъала алоқаманд тартиб додани муодилаҳои мувофиқ.

5. Ҳалли муодилаҳои тартиб додашуда ва ҳосил кардани ҷавоби масъала дар намуди аналитикӣ – формулаҳо ё ададӣ – қиматҳои мушаххас.

Раванди ҳалли масъалаҳо дар компютер бошад, одатан бо роҳандозии силсилаи технологии ҳалли компютери масъалаҳо ба роҳ монда мешавад. Ин силсилаи технологӣ панҷ марҳалаи асосиро дар бар мегирад: яқум, гузориши масъала, дуюм, формаликунонии масъала (амсиласозии математикӣ), сеюм, алгоритмсозӣ, чорум, барномарезӣ, ва панҷум, санҷиш ва дурустсозӣ [7, сах. 109-110].

Новобаста аз он, ки омӯзанда масъалаи физикиро бо кадом роҳ ҳал мекунад: анъанавӣ ё барномавӣ, ўро зарур аст, ки донишҳои кофиро оид ба мафҳуми ғояҳои асосӣ ва қонунҳои физикӣ дошта, инчунин соҳиби малакаю маҳорати татбиқи амалии онҳо дар ҳолатҳои мушаххас бошад.

Акнун, татбиқи амалии силсилаи технологии ҳалли компютери масъалаҳоро барои ҳалли масъалаи мушаххас аз физика дида мебароем.

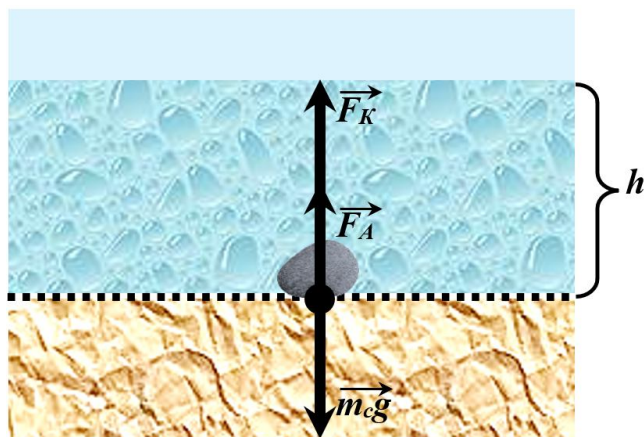
1. Гузориши масъала

Санги ҳаҷмаш $0,6 \text{ м}^3$ аз қабри дарё ба сатҳи он бардошта мешавад. Агар чуқурии дарё 5 м ва зичии санг 2500 кг/м^3 бошад, кори барои бардоштани санг иҷрошаванда ҳисоб карда шавад [10, сах. 49].

2. Формаликунонии масъала (амсиласозӣ)

Барои дарки хубтари роҳи ҳалли масъала нақшаи схематикӣ онро бо нишон додани қувваҳои ба санг таъсиррасон тасвир карда (ниг. расми 1), бузургҳои додашударо ишора ва қимати онҳоро дарҷ мекунем:

Дода шуда	
аст:	
$V_c = 0,6 \text{ м}^3$	
$h = 5 \text{ м}$	
$\rho_c =$	$=$
2500 кг/м^3	
Ёфта	
шавад:	
$A = ?$	

Расми 1. Нақшаи схематикӣ ҳалли масъала

Дар расми 1 бо F_K , F_A ва $m_c g$, мувофиқан қувваи кашиш, қувваи Архимед ва қувваи вазнинӣ ишора карда шудаанд, ки моро зарур аст, то кори қувваи кашишро ҳисоб кунем.

Тавре аз расм дида мешавад, кори барои бардоштани санг иҷрошавандаро аз рӯйи формулаи зерин [11, сах. 36] ҳисоб кардан мумкин аст:

$$A = F_K \cdot h. \quad (1)$$

Барои ёфтани қувваи кашиш (F_K) аз шарти мувозинати ҷисм истифода мебарем: агар он беҳаракат бошад ё бо суръати доимӣ ҳаракат кунад, пас натиҷаи ҳама қувваҳои ба он таъсиррасон ба сифр баробар аст [11, сах. 22]:

$$F_K + F_A - m_c g = 0, \quad (2)$$

ки аз инҷо:

$$F_K = m_c g - F_A. \quad (2')$$

Массаи санг (m_c)-ро аз рӯйи зичии санг (ρ_c) ва ҳаҷми он (V_c), қувваи Архимед (F_A)-ро аз рӯйи зичии об ва ҳаҷми қисми дар об ғўтидаи санг (барои масъалаи мавриди ҳал он ба ҳаҷми пурраи санг баробар аст: V_c) ифода мекунем [11, сах. 22, 52]:

$$\begin{cases} m_c = \rho_c \cdot V_c, \\ F_A = \rho_o \cdot V_c \cdot g. \end{cases} \quad (3)$$

Маълум аст, ки зичии об (ρ_o) ба $1\,000\text{ кг/м}^3$ [10, сах. 164] ва шитоби афтиши озод (g) тахминан ба $9,8\text{ м/с}^2$ [11, сах. 11] баробар аст.

Бо истифода аз ифодаҳои (3) табдили алгебравии формулаи (2')-ро ба роҳ монда, ифодаи ҳосилшавандаро дар формулаи (1) мегузorem ва формулаи ниҳоиро барои ҳалли масъала ба даст меорем:

$$F_K = \rho_c \cdot V_c \cdot g - \rho_o \cdot V_c \cdot g = V_c \cdot g \cdot (\rho_c - \rho_o),$$

$$A = F_K \cdot h = V_c \cdot g \cdot (\rho_c - \rho_o) \cdot h.$$

Ҳамин тариқ, амсилаи математикии ҳисоб кардани кори барои бардоштани санг иҷрошавандаро ҳосил кардем:

$$A = V_c \cdot g \cdot (\rho_c - \rho_o) \cdot h. \quad (4)$$

3. Алгоритмсозӣ

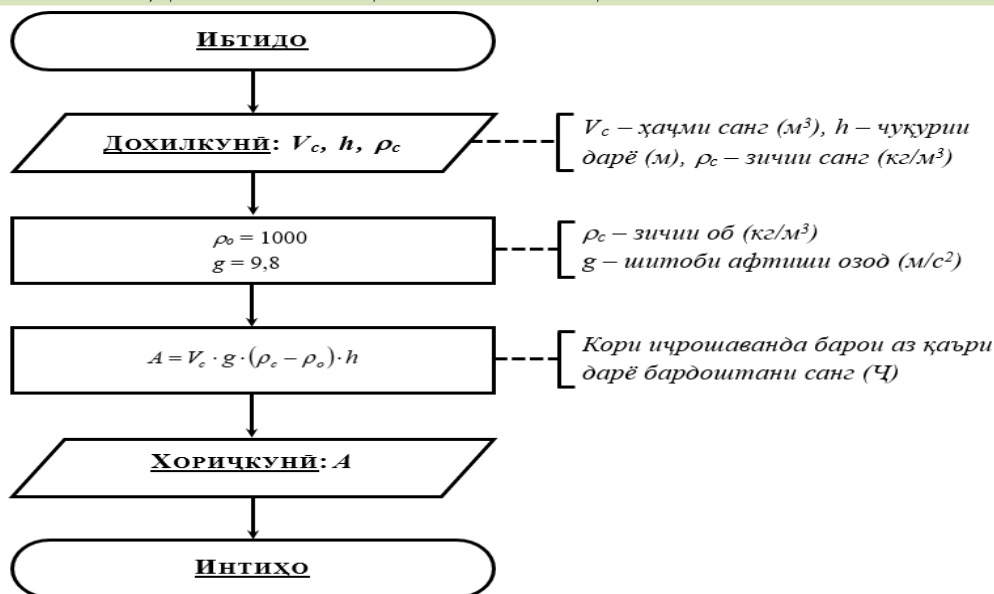
Бо дарназардошти бузургҳои додашуда (V_c , h , ρ_c) ва ёрирасон (g , ρ_o) блок-схемаи алгоритми ҳалли масъаларо дар асоси амсилаи математикии ҳосилшуда (4) тартиб медиҳем (ниг. ба расми 2).

Ёдовар мешавем, ки яке аз хусусиятҳои алгоритм дар табиати умумӣ (характери универсалӣ) доштани он таҷассум меёбад. Тибқи он, алгоритм бояд барои доираи васеи қиматҳои имконпазири дохилшаванда татбиқпазир бошад. Аз ин рӯ, агарчи дар шарти масъала қиматҳои мушаххаси ҳаҷми санг, чуқурии дарё ва зичии санг дода шуда бошанд ҳам ($V_c = 0,6\text{ м}^3$, $h = 5\text{ м}$, $\rho_c = 2\,500\text{ кг/м}^3$), ки онҳоро метавон дар алгоритм нишон дод, аммо бо мақсади таъмин кардани ҳосияти универсалии алгоритм, зимни таҳияи он имконияти дохил кардани қимати ин бузургҳо ба назар гирифта шудааст.

4. Барномарезӣ

Аз рӯйи блок-схемаи алгоритми таҳияшуда (расми 2) коди барномавии ҳалли масъаларо дар забони барномасозии C++ [8] ҳамчун замиаи консолӣ дар муҳити ҳамгирои коркарди Code::Blocks 20.03 [5] менависем (ниг. ба расми 3).

Оид ба матни барномаи компютерӣ таъкид месозем, ки бинобар сабаби имконнопазир будани истифодаи аломатҳои махсус ва индексҳо дар коди барномавӣ (масалан, ρ ё V_c), бузургҳои барои ҳалли масъала зарурӣ бо аломатҳои дигар ишора карда шудаанд: $V_c \rightarrow Vs$, $\rho_c \rightarrow ds$, $\rho_o \rightarrow dw$, $h \rightarrow h$, $g \rightarrow g$, $A \rightarrow A$.

Расми 2. Блок-схемаи алгоритми ҳалли масъала

```

1  #include <iostream>
2  #include <windows.h>
3
4  using namespace std;
5
6  int main()
7  {
8      // Танзими равзанаи консолӣ барои истифодаи алифбои тоҷикӣ
9      SetConsoleCP(65001);
10     SetConsoleOutputCP(65001);
11
12     // Эълони тағйирёбандаҳои зарурӣ
13     float Vs, ds; // Ҳаҷм ва зичии санг
14     float h; // Чуқурии дарё
15     float A; // Кори иҷрошаванда
16
17     // Эълони бузургҳои доимӣ
18     const int dw = 1000; // Зичии об
19     const float g = 9.8; // Шитоби афтиши озод

```

Расми 3а. Ҳалли барномавии масъала дар забони барномасозии C++ (қисми 1)

Шарҳи мухтасари қисматҳои алоҳидаи ҳалли барномавии масъаларо баён месозем:

✓ таваассути сатрҳои 1 ва 2 китобхонаҳои *iostream* ва *windows.h* ба барнома пайваст карда мешаванд. Китобхонаи *iostream* иҷрои кори дурусти операторҳои марбут ба дохилкунию хориҷкунии додаҳо дар равзанаи консолӣ ва китобхонаи *windows.h* истифодаи функсияҳои ба танзими равзанаи консолӣ алоқамандро барои истифода бурдани ҳуруфоти тоҷикӣ ҳангоми дохил ва хориҷ кардани додаҳои сатрӣ таъмин мекунанд;

✓ сатри 5 имкони дар шакли мухтасар истифода бурдани амалҳои дар китобхонаи стандартӣ *std* мавҷудбударо таъмин мекунад (масалан, ба ҷойи шакли пурраи оператори *std::cin* истифода бурдани шакли кӯтоҳи он дар намуни *cin*);

```

20
21     // Дохилкунии қимати додаҳои аввалия
22     cout << "Ҳаҷми санг (м³)   = "; cin >> Vs;
23     cout << "Зичии санг (кг/м³) = "; cin >> ds;
24     cout << "Чуқурии дарё (м)   = "; cin >> h;
25
26     // Ҳисоби кори иҷрошаванда (Ҷ) барои бардоштани санг аз қаъри дарё
27     A = Vs * g * (ds - dw) * h;
28
29     // Хориҷ кардани натиҷа
30     cout << "\nКори иҷрошаванда барои бардоштани санг аз қаъри дарё ба ";
31     cout << A << " Ҷоул баробар аст." << endl;
32
33     // Анҷоми кори барнома
34     return 0;
35 }

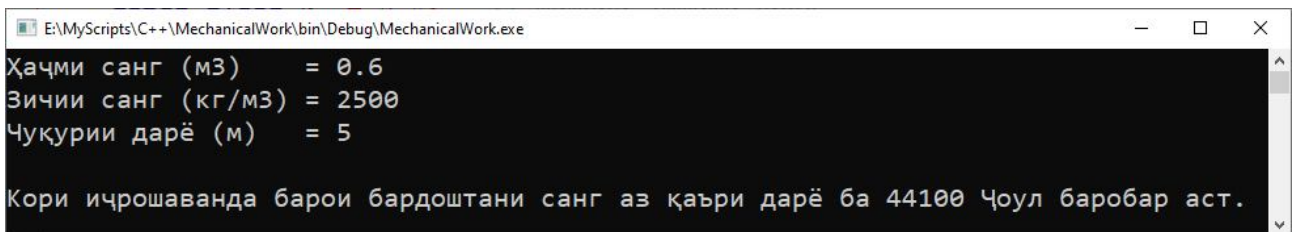
```

Расми 3б. Ҳалли барномавии масъала дар забони барномасозии C++ (қисми 2)

- ✓ функция *main()* дар сатрҳои 6 – 35 муайян карда шудааст, ки он қисми асосии коди барномавиرو дар бар мегирад ва аз бахшҳои зерин иборат аст:
 - дар сатрҳои 10 ва 11 равшанаи консолӣ барои истифодаи ҳуруфоти тоҷикӣ (ҷадвали аломатҳои UTF-8 Unicode) танзим карда шудааст;
 - дар сатрҳои 13-15 тағйирёбандаҳои барои кори барнома зарурӣ ҳамчун ададҳои ҳақиқӣ (*float*) эълон карда шудаанд: V_s – ҳаҷми санг, d_s – зичии санг, h – чуқурии дарё, A – кори иҷрошаванда;
 - дар сатрҳои 18 ва 19 қимати зичии об ($1\,000\text{ кг/м}^3$ – адади бутун) ва қимати шитоби афтиши озод ($9,8\text{ м/с}^2$ – адади касрӣ/ҳақиқӣ) ҳамчун бузургҳои доимӣ (константа) эълон карда шудаанд: dw – зичии об, g – шитоби афтиши озод;
 - сатрҳои 22-24 раванди дохил кардани қимати бузургҳои додашуда (ҳаҷми санг, зичии санг ва чуқурии дарё)-ро дар намуди муколамаи байни компютер ва одам ба роҳ мемонанд;
 - дар сатри 27 қимати бузургии ҷусташаванда – кори барои бардоштани санг аз қабри дарё иҷрошавандаро ҳисоб карда мешавад;
 - сатрҳои 30 ва 31 натиҷаи бадастомадаро дар равшанаи консолӣ хориҷ мекунанд;
 - сатри 34 ба кори барнома анҷом мебахшад;
- ✓ сатрҳои 8, 12, 17, 21, 26, 29 ва 33 (пурра), инчунин сатрҳои 13-15 ва 18-19 (қисман) сатрҳои шарҳдиҳанда (*англ. comment*) мебошанд, ки дар онҳо тафсири мухтасари қисмҳои мувофиқи коди барномавӣ ҷой дода шудааст.

5. Санҷиш ва дурустсозӣ

Барномаи таҳияшударо иҷро намуда, бо дохил кардани қиматҳои дар гузориши масъала дарҷгардида (ҳаҷми санг, зичии санг ва чуқурии дарё: $V_c = 0,6\text{ м}^3$, $\rho_c = 2\,500\text{ кг/м}^3$, $h = 5\text{ м}$), қимати кори барои бардоштани санг иҷрошаванда (A)-ро ҳамчун натиҷа ба даст меорем, ки он ба 44 100 Ҷ баробар аст (ниг. ба расми 4а).


```

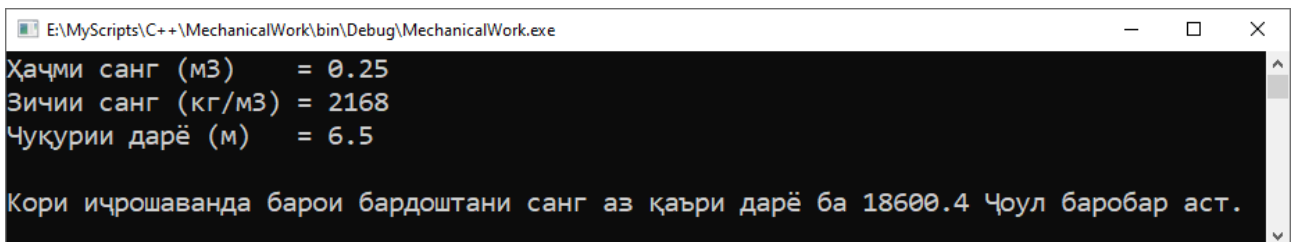
E:\MyScripts\C++\MechanicalWork\bin\Debug\MechanicalWork.exe
Ҳаҷми санг (м3)      = 0.6
Зичии санг (кг/м3)   = 2500
Чуқурии дарё (м)     = 5

Кори иҷрошаванда барои бардоштани санг аз қабри дарё ба 44100 Ҷоул баробар аст.

```

Расми 4а. Натиҷаи кори барнома вобаста аз қиматҳои дар гузориши масъала дарҷгардида

Ба инобати имкони алгоритм ва барномаи ҳалли масъала барои дохил кардани қиматҳои дилхоҳи бузургҳои додашуда (ҳаҷми санг, зичии санг ва чуқурии дарё), метавон барномаро такрор ба такрор иҷро карда, вобаста аз қиматҳои гуногуни дохилшаванда қимати кори иҷрошавандаро барои аз қабри дарё бардоштани санг ҳисоб кард. Масалан, барои қиматҳои $V_c = 0,25\text{ м}^3$, $\rho_c = 2\,168\text{ кг/м}^3$, $h = 6,5\text{ м}$ барнома қимати 18 600.4 Ҷ -ро ҳамчун натиҷа бармегардонад (ниг. ба расми 4б).


```

E:\MyScripts\C++\MechanicalWork\bin\Debug\MechanicalWork.exe
Ҳаҷми санг (м3)      = 0.25
Зичии санг (кг/м3)   = 2168
Чуқурии дарё (м)     = 6.5

Кори иҷрошаванда барои бардоштани санг аз қабри дарё ба 18600.4 Ҷоул баробар аст.

```

Расми 4б. Намунаи натиҷаи кори барнома барои қиматҳои дилхоҳи бузургҳои додашуда

Таъкид кардан ба маврид аст, ки истифодаи усулҳои алгоритмсозӣ ва барномарезӣ дар ҳалли масъалаҳои физикӣ имкон медиҳад, ки шавқу рағбати омӯзандагон ба ҳалли масъалаҳои физикӣ баланд бардошта шавад, доираи масъалаҳои таълимии характери ҳисоббарорӣ дошта васеъ карда шавад, рушди мустақилонаи қобилияти тадқиқоти омӯзандагон аз физика ва барномасозӣ таъмин карда шавад, доираи маҳзанҳои гирифтани донишҳо боз ҳам фарохтар карда шавад, ба омӯзандагон барои ба даст овардани малакаи маҳоратҳои заминавии амсиласозии компютерӣ ва амалии барномасозӣ ҳангоми омӯзиши ҳодисаҳои физикии мушаххас имкониятҳои иловагӣ фароҳам оварда шавад, истифодаи бамавриди компютер берун аз вақтҳои дарсӣ аз ҷониби омӯзандагон барои ҳалли мустақилонаи масъалаҳои физикӣ таъмин карда шавад.

Хулоса, истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ коммуникатсионӣ ҳамчун воситаҳои муосири таълим, пеш аз ҳама, дар шароити роҳандозии ҳамгироии байнифанӣ, раванди таълимро мукамал гардониди, самаранокии таҳсилот ва баланд бардоштани сатҳи сифати онро таъмин месозад.

АДАБИЁТ

1. Барномаи таълимии физика барои синфҳои 7-11 / Мураттибон: М. Сафаров, Б. Мирзоев, М. Заробеков, Ф. Нормуродов, Г. Муқимова. – Душанбе, 2018. – 60 с.
2. Васильева, Л. И. О проблемах математической подготовки абитуриентов в свете обучения их методам решения физических задач / Л. И. Васильева, В. А. Живулин, Д. Л. Федоров // Физика в системе современного образования (ФССО – 09) : Материалы X международной конференции. – СПб., 2009. – Т. 2.
3. Игропуло, В. С. Физика: алгоритмы, задачи, решения : Пособие для всех, кто изучает и преподаёт физику / В. С. Игропуло, Н. В. Вязников. – М.: Илекса, Ставрополь: Сервисшкола, 2000. – 592 с.
4. Кисилёва, Н. В. Алгоритмические подходы к решению задач // Физика. – № 20 (844). – 2007. [Электронный ресурс]. – URL: <https://fiz.1sept.ru/article.php?ID=200702006> (дата обращения: 02.01.2025).
5. Назарзода, Р. С. Мухити ҳамгироии таҳияи Code::Blocks ҳамчун воситаи барномавии муносиб дар таълими забони барномасозии C++ / Р. С. Назарзода // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2020. – № 3 (42). – С. 96-103.
6. Назарзода, Р. С. Салоҳиятҳои заминавии барномасозӣ – тақозои асри рақамӣ / Р. С. Назарзода // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2021. – № 4 (47). – С. 146-153.
7. Назарзода, Р. С. Силсилаи технологии ҳалли компютери масъалаҳо ҳамчун афзори дастрасӣ ба натиҷаҳои ҷашмдошт / Р. С. Назарзода, Д. О. Исматуллоев // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2024. – № 4 (59). – С. 108-119.
8. Назаров, Р. С. Язык программирования C++: теория и практика. Книга 1. Начала программирования. – Душанбе: «Ирфон», 2011. – 224 с.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 28 декабри соли 2024. – Душанбе: «Шарқи озод», 2025. – 40 с.
10. Рымкевич, А. П. Физика. Задачник. 10-11 классы : Пособие для общеобразовательных учреждений / А. П. Рымкевич. – 17-е издание. – М.: Дрофа, 2013. – 188 с.
11. Физика : сборник основных формул. – М.: Астрель, 2013. – 222 с.

ОИДИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛОӢ
ДАР ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКА

РАХИМЗОДА Алишер Орзу – директори Институти математикаи ба номи А. Ҷӯраеви Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзади илмҳои физика ва математика, ш. Душанбе, к. Аини 299/4. **E-mail:** rao_8787@mail.ru, **тел.:** (+992) 907878705

САЙВАЛИЕВ Амрияздон Бехрӯзович – магистри курси дуюми Институти математики ба номи А. Ҷӯраеви Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Аини 299/4. **E-mail:** amri_0101@mail.ru, **тел.:** (+992) 907878705

Дар мақола оиди истифодаи имконоти ТИК дар раванди таълими фанни математика, ки самарабахшии омӯзиши ин фанро таъмин менамояд, маълумотҳо оварда мешавад ва қисми назариявии он бо мисолҳои мушаххас дар баробари усулҳои анъанавӣ бо ёрии барномаҳои компютери **Symbolab** ва **C++** ҳал мегардад.

Вожаҳои калидӣ: таълим, омӯзиш, математика, омӯзгор, барномаи компютерӣ, дониши математикӣ, хонанда, робитаи байнифанӣ, методика.

ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
В ПРЕПОДАВАНИИ МАТЕМАТИКИ

РАХИМЗОДА Алишер Орзу – директор Института математики имени А. Джуроева Национальная академия наук Таджикистана, кандидат физико-математических наук, г. Душанбе, к. Аини 299/4. **E-mail:** rao_8787@mail.ru, **тел.:** (+992) 907878705

САЙВАЛИЕВ Амрияздон Бехрузович – магистр второго курса Института математики им. А. Джуроева Национальная академия наук Таджикистана, г. Душанбе, к. Аини 299/4. **E-mail:** amri_0101@mail.ru, **тел.:** (+992) 907878705

В статье приводятся сведения об использовании возможностей ИКТ в процессе обучения предмету математики, что обеспечивает эффективность изучения этого предмета, а его теоретическая часть решается на конкретных примерах наряду с традиционными методами с помощью компьютерных программ **Symbolab** и **C++**.

Ключевые слова: образование, обучение, математика, учитель, компьютерная программа, математические знания, ученик, межличностное общение, методика.

ABOUT THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGY
IN TEACHING MATHEMATICS

RAHIMZODA Aliser Orzu – Director of the A. Juraev Institute of Mathematics of the National Academy of Sciences of Tajikistan, candidate of physical and mathematical sciences, Dushanbe, Aini str. 299/4. **E-mail:** rao_8787@mail.ru, **phone:** (+992) 907878705

SAYVALIEV Amriyazdon Behruzovich – second-year Master's degree at the A. Juraev Institute of Mathematics National Academy of Sciences of Tajikistan, Dushanbe, K. Aini 299/4. **E-mail:** amri_0101@mail.ru, **phone:** (+992) 907878705

The article provides information on the use of ICT capabilities in the process of teaching mathematics, which ensures the effectiveness of studying this subject, and its theoretical part is

solved using concrete examples along with traditional methods using computer programs Symbolab and C++.

Keywords: *education, teaching, mathematics, teacher, computer program, mathematical knowledge, student, interpersonal communication, methodology.*

Дар замони муосир технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ (ТИК) дар муассисаҳои таълимии мухталиф фарогири тамоми паҳлуҳои раванди таълиму тарбия гардидаанд. Ин раванд аҳамияти хоса пайдо намуда, омӯзгорон ва волидайнро водор месозад, ки диққати наврасону ҷавонро барои азхуд намудани донишҳои муосир ҷалб намоянд. Хусусан, ҷиҳати азхудкунии фанҳои дақиқ, бахусус технологияҳои иттилоотӣ, бояд таваҷҷуҳи махсус зоҳир гардад [2, с.195].

Қайд кардан зарур аст, ки дар тӯли солҳои Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳукумати кишвар барои дастгирии нерӯи илмӣ, таҷдиди соҳаи илм ва ба ҳалли масъалаҳои муҳими иҷтимоӣю иқтисодӣ равона кардани он чораҳои зарурӣ андешидааст. Дар мамлакат таҳкими нерӯи илмӣю техникаӣ ҳамчун яке аз шартҳои зарурӣ дар тақмили иқтисодиёт ва гузариши давра ба давра ба роҳи инноватсионӣ рушд яке аз самтҳои стратегӣ рушд доништа мешавад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ (28.12.2024) ба масъалаи густариши равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт таъкид намуда, пешниҳод кард, ки солҳои 2025 – 2030 ҳамчун «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шаванд [3]. Ин пешниҳод заминаи устувореро барои пешрафти минбаъдаи соҳаи маориф ва таълими фанҳои дақиқ бо истифодаи технологияҳои рақамӣ фароҳам меорад.

Имрӯз раванди таълимро бе истифодаи технологияҳои иттилоотӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Технологияҳои иттилоотӣ на танҳо дар чараёни дарсҳо, балки дар омодагӣ ба онҳо низ нақши муҳим мебозанд. Яке аз вазифаҳои асосии иттилоотонии ҷомеаи муосир истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаи маориф мебошад. Раванди иттилоотонӣ ва компютеркунонии тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон заминаҳоро барои татбиқи васеи технологияҳои иттилоотӣ дар амалияи педагогӣ фароҳам меорад.

Бо дарназардошти тамоюлҳои муосири рушди технологияҳои иттилоотӣю компютерӣ, омӯзгорони фанни математика бояд ҳадафи баланд бардоштани сатҳи иттилоотонии дарсҳоро пеш гузоранд. Ин равандро метавон ҳамчун ҷузъи муҳими ислоҳоти таълим донист, зеро тамоюли истифодаи технологияҳои компютерӣ дар дарсҳои математика аз омилҳои иҷтимоӣ, педагогӣ ва технологӣ бармеояд. Бо компютеркунонии таълим умед ба баланд бардоштани самаранокии раванди таълим, кам кардани тафовут байни талаботи ҷомеа нисбат ба насли наврас ва омодагии амалӣ дар муассисаҳои таълимӣ алоқаманд аст.

Математика яке аз фанҳои муҳим ва ҷудонашавандаи ҳаёти инсон ба ҳисоб меравад. Илми муосир бо математика, усулҳо ва ғояҳои он пайванди зич дошта, дар ҳаёти ҳаррӯзаи миллионҳо одамон нақши бузург мебозад. Ин гуфтаҳо дар фанни таълимии «Математика» низ инъикос меёбанд, ки сол ба сол аз ҷиҳати иттилоотӣ ғанитар мегардад.

Аммо барои истифодаи самараноки технологияҳои компютерӣ дар таълими фанни математика якчанд монесаҳо вучуд доранд. Аввалан, набудани теъдоди зарурии техникаи компютерӣ дар муассисаҳои таълимӣ ва дар ихтиёри шахсии хонандагон ва омӯзгорон яке аз мушкилоти асосӣ мебошад. Омӯзгорони математика амалан имкони гузаронидани дарсҳои худро дар синфхонаҳои компютерӣ надоранд. Дуюм, набудани омӯзгорони математикае, ки дар сатҳи кофӣ ба истифодаи барномаҳои компютери математикӣ омода шуда бошанд, монетаи дигаре мебошад.

Барои ҳалли ин мушкилот, зарур аст, ки дар муассисаҳои таълимӣ синфхонаҳои компютерӣ бештар таъсис дода шуда, омӯзгорон дониши худро дар самти истифодаи технологияҳои рақамӣ тақмил диҳанд. Ғайр аз ин, бояд барномаҳои таълимӣ бо методикаҳои инноватсионӣ ҳамоҳанг гарданд, то ки насли наврас тавонад донишҳои муосирро ба таври самаранок аз худ кунад.

Омӯзгори муосир бояд захираи васеи методҳои гуногун дошта, тавонад маҳорати малакаи худро аз усулҳои анъанавӣ ба усулҳои интерактивӣ мутобиқ созад. Ин нукта махсусан дар ҷараёни таълими фанҳои дақиқ, ба мисли математика, аҳамияти бештар пайдо мекунад. Ҳангоми иҷрои супоришҳои гуногун, омӯзгор бояд тавонанд, ки дарси худро бо истифодаи усулҳои наоварона ва методҳои фаъоли таълим ташкил наояд. Гузариш аз як усул ба усули дигар дар ҷараёни дарс на танҳо завқи хонандагонро бедор месозад, балки сатҳи дарки онҳоро низ баланд мебардорад.

Имрӯзо дар раванди таълими математика барномаҳои компютерӣ нақши муҳим мебозанд. Ин барномаҳо имкон медиҳанд, ки омӯзиш самаранок ва ҷолиб гардад, зеро онҳо равандҳои душвор ва мураккаби ҳисоббарориро осон ва фаҳмо мегардонанд. Бо рушди технологияҳои рақамӣ, омӯзгорон ва хонандагон метавонанд ба захираҳои васеи омӯзишӣ тавассути Интернет дастрасӣ пайдо наоянд. Ҳамзамон, фазои бемайлони Интернет имкони бештаре фароҳам овардааст, то хонандагон аз барномаҳои омӯзишии гуногун истифода наоянд.

Аксари барномаҳои муосир дар муҳити маҷозӣ фаъолият намуда, ба насб намудани барномаҳои иловагӣ эҳтиёҷ надоранд. Ин барномаҳо метавонанд бевосита тавассути браузерҳо кор кунанд ва ба талаботҳои бештари компютерҳои фардӣ мутобиқ бошанд. Аз ҷумла, *Microsoft Mathematics*, *Symbolab*, *Algebrator* ва *GeoGebra* мисоли барномасоҳеб, ки барои омӯзиши математика имкониятҳои васеъ фароҳам меоранд. Ин барномаҳо на танҳо ба ҳалли масъалаҳои математикии гуногун мусоидат мекунанд, балки равандҳои таҳлили математикӣ, алгебравӣ ва геометрию низ осонтар менамоянд [4, с. 219].

Яке аз маъмултарин барномаҳои онлайнии математика – *Symbolab* мебошад. Ин барнома имкон медиҳад, ки хонандагон масъалаҳои гуногуни математикӣ, аз ҷумла алгебра, тригонометрия, ҳисоби дифференциалӣ ва интегралӣ, инчунин муодилаҳо ва нобаробариро ҳал наоянд. Хусусияти муҳимтарини *Symbolab* дар он аст, ки он раванди ҳалли масъалаҳоро бо қадамҳои пурра ва фаҳмо нишон медиҳад. Ин имкон медиҳад, ки хонандагон на танҳо ҷавоби дурустро гиранд, балки тарзи дурусти ҳалли масъалаҳоро низ омӯзанд.

Мо дар зер методикаи ҳалли ифодаи алгебравӣ, ки дар мисоли №1182 китоби дарсии «Алгебра» барои синфи 7 [6, с.220] оварда шудааст, дида мебароем.

Мисоли 1. Ифодаро сода кунед: $(3x - 2y)^2 + (3x + 2y)^2$ (1)

Барои содда кардани ифодаи (1), мо аз формулаҳои алгебравӣ истифода мебарем. Аввал ҳар як қисматро алоҳида кушоем, зеро $(a - b)^2 = a^2 - 2ab + b^2$ ва $(a + b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$:

$$1. (3x - 2y)^2 + (3x)^2 - 2 * (3x) * (2y) + (2y)^2 = 9x^2 - 12xy + 4y^2$$

$$2. (3x + 2y)^2 + (3x)^2 + 2 * (3x) * (2y) + (2y)^2 = 9x^2 + 12xy + 4y^2$$

Ҳоло ин ду ифодаро ҷамъ мекунем:

$$(3x - 2y)^2 + (3x + 2y)^2 = (9x^2 - 12xy + 4y^2) + (9x^2 + 12xy + 4y^2) = 9x^2 - 12xy + 4y^2 + 9x^2 + 12xy + 4y^2 = 9x^2 + 9x^2 - 12xy + 12xy + 4y^2 + 4y^2$$

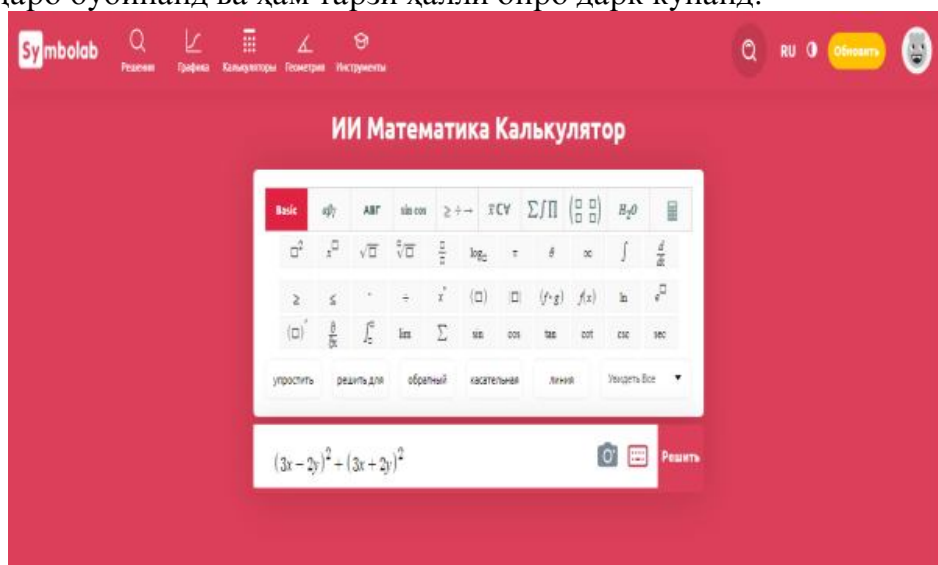
Ҷавоби ниҳой: $18x^2 + 8y^2$.

Методикаи муқаррарии ҳалли ифодаҳои алгебравӣ воқеан барои хонандагон бартариҳои зиёд дорад. Он ба онҳо имкон медиҳад, ки малақаҳои таҳлил, таҳқиқ ва тасдиқи ҳулосаҳоро рушд диҳанд, ки ин барои ташаккули мантиқи устувори онҳо дар математика ва дигар соҳаҳои илмӣ аҳамияти калон дорад. Ҳалли ифодаҳои алгебравӣ барои хонандагон муҳим аст, чунки онҳо ба ғанӣ гардидани дониш ва малақаҳои онҳо мусоидат мекунанд. Барои тақвияти саводнокии математикии хонандагон, мо дар дарсҳои информатика аз барномаҳои компютерӣ низ истифода мебарем. Аз ҷумла, барои намоиши ҳалли ифодаи алгебравии (1) дар дарси информатика метавонем аз барномаи *Symbolab* истифода кунем.

Раванди кор бо барномаи *Symbolab* чунин аст [7]:

1. Ба барномаи онлайнии *Symbolab* ворид мешавем.
2. Ифодаи алгебравӣ, яъне (1)-ро дар майдони хос ворид мекунем.
3. Баъд аз ворид кардан тугмаи «Ҳал кардан»-ро пахш менамоем.

Барнома ифодаро қадам ба қадам ҳал карда, натиҷаро дар шакли $18x^2 + 8y^2$ нишон медиҳад ва инчунин раванди ҳалро шарҳ медиҳад. Ин усул ба хонандагон имкон медиҳад, ки ҳам натиҷаро бубинанд ва ҳам тарзи ҳалли онро дарк кунанд.

Расми 1. – Мухити ворид намудани мисоли (1) дар барномаи онлайнӣ Symbolab . Пас, дар зер усули ҳалли ифодаи алгебравӣ (1) бо шарҳи қадамҳои зарурӣ ва тавсияҳои муҳим барои иҷрои дуруст ва самараноки он оварда шудааст.

Расми 2. – Натиҷаи ҳалли ифодаи алгебравӣ

Ҳамзамон дар зер методикаи ҳалли ифодаи алгебравӣ, ки дар мисоли № 397 китоби дарсии «Алгебра» барои синфи 8 [1, с.135] оварда шудааст, дида мебароем.

Масъалаи 2. Барои 5 м атлас ва 4 м шоҳӣ 50 сомонӣ доданд. Баъди 25% арзон шудани атлас ва 15% арзон шудани шоҳӣ барои 6 м атлас ва 5 м шоҳӣ 48 сомонию 25 дирам доданд. Як метри атлас ва як метри шоҳӣ то арзоншавӣ чанд сомонӣ меистод?

Бигзор:

x – нархи 1 метри атлас то арзоншавӣ (сомонӣ)

y – нархи 1 метри шоҳӣ то арзоншавӣ (сомонӣ)

Аз шарти масъала:

1. **Пеш аз арзоншавӣ:**

$$5x + 4y = 50$$

2. **Баъд аз арзоншавӣ:**

Атлас 25% арзон шудааст, пас нархи нави он $x = 0,75x$

Шоҳӣ 15% арзон шудааст, пас нархи нави он $y = 0,85y$

Пас, муодила тартиб медиҳем:

$$6(0,75x) + 5(0,85y) = 48,25$$

3. **Муодиларо содда мекунем:**

$$5x + 4y = 50$$

$$4,5x + 4,25y = 48,25$$

4. Системаи муодилаҳо ҳал мекунем:

$$\begin{cases} 5x + 4y = 50 \\ 4,5x + 4,25y = 48,25 \end{cases}$$

Мо аввал аз муодилаи якум x -ро ифода мекунем:

$$x = \frac{50 - 4y}{5}$$

Ҳоло ин ифодаи x – ро ба муодилаи дуюм ҷойгузин мекунем:

$$4,5 * \left(\frac{50 - 4y}{5} \right) + 4,25y = 48,25$$

Аввал қавсҳоро мекушоем:

$$\frac{4,5 * 50 - 4,5 * 4y}{5} + 4,25y = 48,25$$

$$\frac{225 - 18y}{5} + 4,25y = 48,25$$

$$\frac{225}{5} - \frac{18y}{5} + 4,25y = 48,25$$

$$45 - \frac{18y}{5} + 4,25y = 48,25$$

$$- \frac{18y}{5} + 4,25y = 48,25 - 45$$

$$- \frac{18y}{5} + 4,25y = 3,25$$

$$- \frac{18y}{5} + \frac{4,25 * 5y}{5} = 3,25$$

$$- \frac{18y}{5} + \frac{21,25y}{5} = 3,25$$

$$\frac{21,25y - 18y}{5} = 3,25$$

$$\frac{3,25y}{5} = 3,25$$

Ҳар ду тарафро ба 5 зарб мекунем:

$$3,25y = 16,25$$

Ҳар ду тарафро ба 3,25 тақсим мекунем:

$$y = \frac{16,25}{3,25} = 5$$

$$y = 5$$

Акнун $y = 5$ - ро ба муодилаи якум ҷойгузин мекунем:

$$5x + 4 * 5 = 50$$

$$5x + 20 = 50$$

$$5x = 50 - 20$$

$$5x = 30$$

$$x = \frac{30}{5} = 6$$

$$x = 6$$

5. **Дар натиҷа: 1 метри атлас = 6 сомонӣ ва 1 метри шоҳӣ = 5 сомонӣ.**

Чихати рушди дониши математикии хонандагон мо дар дарсҳои фанни информатика низ аз забонҳои барномасозӣ самаранок истифода мебарем. Аз ин рӯ, дар дарсҳои информатика методикаи ҳалли масъалаи (2)-ро бо ёрии воситаҳои компютерӣ, аз ҷумла бо истифода аз забони барномасозии C++, нишон медиҳем.

Ҳалли масъалаи (2)-ро дар муқоиса бо ҳалли муқаррарӣ дар забони барномасозӣ C++ дида мебароем [5, с.].

Методикаи ҳалли масъалаи (2) дар забони барномасозии C++ Код дар забони барномасозии C++

```
#include <iostream>
using namespace std;

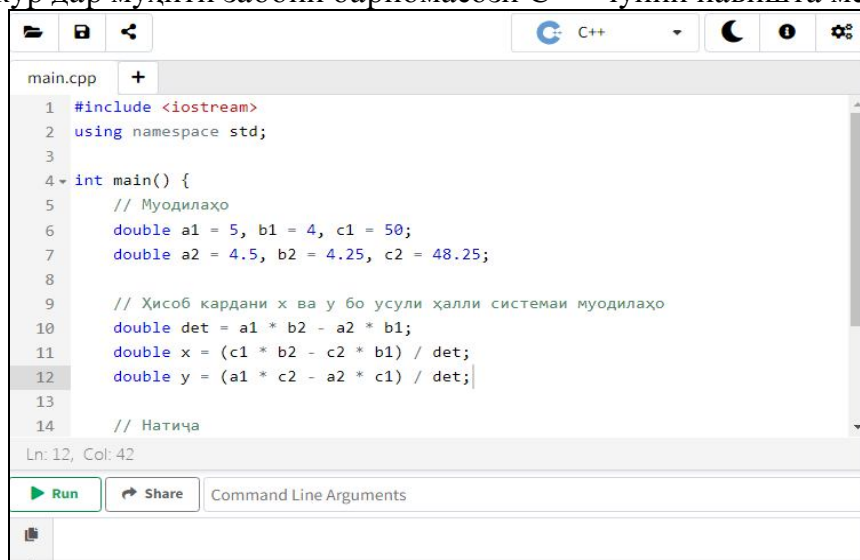
int main() {
    // Муодилаҳо
    double a1 = 5, b1 = 4, c1 = 50;
    double a2 = 4.5, b2 = 4.25, c2 = 48.25;

    // Ҳисоб кардани x ва y бо усули ҳалли системаи муодилаҳо
    double det = a1 * b2 - a2 * b1;
    double x = (c1 * b2 - c2 * b1) / det;
    double y = (a1 * c2 - a2 * c1) / det;

    // Натиҷа
    cout << "Нархи 1 метри атлас: " << x << " сомонӣ" << endl;
    cout << "Нархи 1 метри шохӣ: " << y << " сомонӣ" << endl;

    return 0;
}
```

Коди мазкур дар муҳити забони барномасозӣ C++ чунин навишта мешавад.

Расми 3. – Ҳалли масъалаи (2) дар забони барномасозии C++

Пеш аз натиҷаро баровардан, бо ёрии сафҳакалид пахш намудани тугмаи **F9** кодро ба худ сабт менамоем. Пас, дар сафҳакалид пахш намудани тугмаи **F10** натиҷа дар равзанаи компютер нишон дода мешавад.

```

main.cpp
1 #include <iostream>
2 using namespace std;
3
4 int main() {
5     // Муодилаҳо
6     double a1 = 5, b1 = 4, c1 = 50;
7     double a2 = 4.5, b2 = 4.25, c2 = 48.25;
8
9     // Ҳисоб кардани x ва y бо усули ҳалли системаи муодилаҳо
10    double det = a1 * b2 - a2 * b1;
11    double x = (c1 * b2 - c2 * b1) / det;
12    double y = (a1 * c2 - a2 * c1) / det;
13
14    // Натиҷа

```

Ln: 14, Col: 14

Run Share Command Line Arguments

Нархи 1 метри атлас: 6 сомонӣ
Нархи 1 метри шохӣ: 5 сомонӣ

Расми 4. – Мухити гирифтани натиҷаи барнома дар C++

Натиҷаи масъалаи (2) дар забони барномасозии C++ низ ба нархи 1 метр атлас 6 сомонӣ ва нархи як метр шохӣ 5 сомонӣ баробар аст.

Бо истифодаи чунин барномаҳои компютерӣ ва ё забонҳои барномасозӣ, омӯзгор метавонад дарсҳои худро бо усули интерактивӣ ва ҷолибтар гузарад. Ин раванд на танҳо сатҳи дониши хонандагонро беҳтар мекунад, балки шавқу рағбати онҳоро ба фанни математика зиёд менамояд. Аз ин рӯ, татбиқи технологияҳои компютерӣ дар таълими математика як роҳи муассири баланд бардоштани самаранокии раванди таълим ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Алиев, Б. Алгебра. Китоби дарсӣ барои синфи 8-ум. [Матн] / Б. Алиев // Душанбе. «Собириён», 2013, 320 с.
2. Каллаур, Н.А. Методика обучения математике учащихся средней школы с помощью информационных технологий / Н.А. Каллаур, Ю.В. Герман // Образовательная среда вуза как фактор профессионального самоопределения студентов. Коллективная монография. Часть 1 / Научный ред. : доктор пед. наук, профессор С. П. Акутина. – Москва : Изд-во Перо, 2011. – С. 195–238.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 28.12.2024 (<https://president.tj/event/missives/49225>).
4. Сатторов, А.Э. Нақши барномаҳои компютерӣ дар рушди малакаҳои ҳалли масъалаҳои математикии хонандагон [Матн] / А.Э. Сатторов, И.К. Абдуллоев, Т.К. Абдуллоев // Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами математика дар замони муосир» Кӯлоб, 2025. С. 219-222.
5. Сатторов, А.Э. Робитаи байнифании технологияи иттилоотӣ дар раванди таълими математика (дастури методӣ) [Матн] / А.Э. Сатторов, И.К. Абдуллоев // Бохтар-2025. – 100 с.
6. Шарифзода, А. Алгебра. Китоби дарсӣ барои синфи 7-ум. [Матн] / А. Шарифзода, Б. Алиев // Душанбе. «Мир издателей», 2011. – 232 с.
7. [Электронный ресурс]: <https://ru.symbolab.com/> (дата обращения: 19.03.2025).

ТДУ 37.01:372.8:54 (575.3)

ТКБ 74.200+74.265.7 (2 тоҷик)

МАРКАЗИ ОМОДАГИИ ҚАБЛӢ ЯКЕ АЗ ВОСИТАҲОИ ИНКИШОФИ ҚОБИЛИЯТИ МАЪРИФАТИИ ХОНАНДАГОН ДАР ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ҲИСОБӢ

БОБОЗОДА Убайдулло Холмирзо – муаллими калони кафедраи методикаи таълими фанҳои табиатиносии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, ш. Бохтар, к. Айни, 67. **E-mail:** bmu.251288@mail.ru, **тел.:** (+992) 918 59 83 26

Таъсис додани Маркази омодагии қаблӣ яке аз роҳҳои самараноки ноил шудан ба ташаккули қобилияти маърифатии хонандагон мебошад. Натиҷаҳои таълими дар Маркази омодагии қаблӣ Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав бадастоварда нишон медиҳанд, ки чунин марказҳо яке аз воситаҳои самараноки баланд бардоштани қобилияти маърифатии хонандагон буда, онҳоро ба донишандӯзӣ ва салоҳиятнокӣ водор месозад.

Возаҳои калидӣ: марказҳои омодагии қаблӣ, самараноки ҳалли масъалаҳо, ташаккули қобилияти маърифатӣ, соати регӣ, таълим, салоҳиятнокӣ фанни химия, сатҳи дониш, маводи таълимӣ, технологияи муосир, инкишофи тафаккури системавӣ эҷодии хонандагон.

ПОДГОТОВИТЕЛЬНЫЙ ЦЕНТР – ОДНО ИЗ СРЕДСТВ РАЗВИТИЯ КОГНИТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ В РЕШЕНИИ ЗАДАЧ

БОБОЗОДА Убайдулло Холмирзо – старший преподаватель кафедры методики преподавания естественных наук Бохтарского государственного университета имени Насира Хусрава, г. Бохтар, ул. Айни, 67. **E-mail:** bmu.251288@mail.ru, **тел.:** (+992) 918 59 83 26

Создание Подготовительного центра является одним из наиболее эффективных способов достижения развития познавательных способностей студентов. Образовательные результаты, достигнутые в центре дошкольников Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава, показывают, что такие центры являются одним из наиболее эффективных средств улучшения познавательных способностей учащихся, побуждая их быть знающими и компетентными.

Ключевые слова: подготовительный центр, эффективное решение проблем, развитие познавательных способностей, песочные часы, образование, компетентность в химии, уровень знаний, учебные материалы.

THE PREPARATORY CENTER IS ONE OF THE MEANS OF DEVELOPING STUDENTS' COGNITIVE ABILITIES IN SOLVING PROBLEMS

BOBOZODA Ubaidullo Kholmirzo – is a senior lecturer at the Department of Methods of Teaching Natural Sciences at Nasir Khusrav Bokhtar State University, Bokhtar city, Aini street, 67. **E-mail:** bmu.251288@mail.ru, phone: (+992) 918 59 83 26

The establishment of the Preparatory Center is one of the most effective ways to achieve the development of students' cognitive abilities. The educational results achieved in the preschool center of Bokhtar State University named after Nosir Khusrav show that such centers are one of the most effective means of improving students' cognitive abilities, encouraging them to be knowledgeable and competent.

Keywords: preparatory Center, effective problem solving, development of cognitive abilities, hourglass, education, competence in chemistry, level of knowledge.

Таъсис додани Марказҳои омодагии қаблӣ яке аз роҳҳои самараноки ноил шудан ба ташаккули қобилияти маърифатии хонандагон мебошад. Натиҷаҳои таълимии дар Маркази омодагии қаблӣ Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав бадастоварда нишон медиҳанд, ки чунин марказҳо яке аз воситаҳои самараноки баланд бардоштани қобилияти маърифатии хонандагон буда, онҳоро ба донишандӯзӣ ва салоҳиятнокӣ водор месозад.

Баҳри амалӣ намудани супоришҳои роҳбари давлат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар соҳаи маориф мо низ дар Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав як қатор чораҳо андешидем. Яке аз ин амалҳо дар назди донишгоҳ ташкил намудани Маркази омодагии қаблӣ мебошад, ки онро соли 2011 таъсис додаем.

Дар Маркази омодагии қаблӣ шунавандагон тибқи суҳбат қабул карда шуда, мувофиқи талаботи Низомномаи марказ ба таҳсил фаро гирифта мешаванд.

Дар низомнома мақсад, вазифаҳо, масъалаҳо таҳия шудаанд, фаъолияти Маркази омодагии қаблӣ асоснок карда шудааст. Таълими ҳар як фанни таълимӣ мувофиқан бо Низомнома, аз рӯи нақшаи таълимӣ гузаронида мешавад.

Муқаррароти асосии дар низомнома пешниҳодшуда: фаъолияти пайваستاи омӯзгор оид ба ташаккули фаъолияти маърифатии хонандагон дар асоси ҳалли масъалаҳои ҳисобии таълимию маърифатии намунавӣ ва амалии мазмуну сатҳи гуногундошта, барои рушди салоҳиятнокии хонандагон аз фанни химия; масъалаи таълимию маърифатӣ, ки ҳамчун воситаи таълим амал мекунад, ба ташаккули қобилияти маърифатии хонанда аз фанни химия нигаронида шудааст. Аз рӯи натиҷаҳои таҳқиқ низомҳои ҳалли масъалаҳои таълимию маърифатии сатҳи гуногуни мураккаби химиявӣ барои хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тартиб дода шудаанд.

Ҳамасола дар Маркази омодагии қаблӣ корҳо дар чунин шакл сурат мегиранд. Баъди як ҳафтаи таҳсил барои муайян намудани сатҳи дониши шунавандагон аз фанҳои омӯхташавандаи “Кластери 5-уми Маркази миллии тестӣ: биология, химия, физика ва забони тоҷикӣ” имтиҳон гирифта, мувофиқи донишашон онҳо ба гурӯҳҳо тақсим карда мешаванд. Баъдан онҳо баъди ҳар 2 моҳи таҳсил аз мавзӯҳои омӯхташон боз имтиҳон месупоранд. Миқдори саволҳои тестӣ, мувофиқаҳо ва саволҳои кушода, ба имтиҳони қабули Маркази миллии тестӣ монанд мебошанд. Мақсади ташкили чунин кор аз он иборат аст, ки дар шунавандагон малакаю маҳорат оиди дар имтиҳон ҷӣ тавр рафтор кардан ва ҷӣ тавр супоридани имтиҳон пайдо шавад. Баъди натиҷаи имтиҳон шунавандагон бояд мувофиқ ба ҳолҳои ба даст овардашон ба гурӯҳҳо тақсим карда шаванд: аълохонҳо дар гурӯҳҳои аввал, хубхонҳо дар гурӯҳҳои баъдина, сустхонҳо дар гурӯҳҳои охир. Ташкили чунин кор дар байни хонандагон ҳаракатро ба вучуд меорад. Хонандаи дар гурӯҳҳои аввал афтида кӯшиш намояд боз ҳам беҳтару хубтар хонда пешсафиро аз даст надихад ва дар назди падару модар ва рафиқонаш мавқеи баландро дошта бошад. Хонандаи гурӯҳҳои охир, каме ҳам бошад аз чунин будани сатҳи донишаш, дар байни рафиқонаш ва дар назди падару модараш худро ноҳинҷор ҳис карда кӯшиш мекунад, то имтиҳони оянда, ки баъди ду моҳ баргузор мешавад, сатҳи донишашро баланд намуда, ба гурӯҳҳои пештар гузарад. Имтиҳонҳои гурӯҳбандӣ дар ду моҳ як маротиба ва дар ҳашт моҳи таҳсил чор маротиба баргузор мегарданд. Баъди ҳар имтиҳон бояд маҷлиси падару модарон баргузор шуда, дар он оиди ҳар як шунаванда маълумот дода шавад. Падару модари хонандагон аз лавҳае, ки дар он натиҷаи имтиҳон овехта шудааст, бо натиҷаи кори фарзандаш, ки аз ҳар як фанни имтиҳонӣ ҷӣ қадар ҳолро ба даст овардааст ва дар кадом зина қарор дорад, шинос мешаванд. Чунин ташкил намудани кор падару модарро водор месозад, ки масъулиятро дар таълиму тарбияи фарзанд бештар ҳис намуда, аз болои таҳсили фарзандаш назорат баранд ва хонандагонро водор месозад, ки бештар омӯзанд ва натиҷаҳои хубтарро ба даст оранд. Ба шунавандагон омӯзгорони соҳибтаҷриба ва дониши хуби фаннидошта бояд таълим диҳанд.

Бо ташаббуси маъмурияти Марказҳои омодагии қаблии шаҳри Бохтар ва ноҳияи ба номи Бобоҷон Ғафурови вилояти Сугд, ба мақсади мустаҳкамшавии дӯстӣ ва таҷрибаивазкунӣ вохӯриҳо ташкил карда шуд. Гурӯҳи 25 нафараи шунавандагон аз 1 то 6 майи соли 2012 аз шаҳри Бохтар ба ноҳияи Бобоҷон Ғафуров рафтанд ва сипас чунин гурӯҳ аз он ҷо аз 9 то 14 май ба шаҳри Бохтар омаданд.

Дар ин вохӯриҳо байни Маркази омодагии қаблӣ: шабнишиниҳои фаннӣ, ҷорабиниҳои таълимию тарбиявӣ, мусобикаҳои фаннӣ, озмунҳо, хондани шеърҳои суруд ва ғайраҳо гузаронида шуд. Шунавандагон дар ин вохӯриҳо бо ҳамдигар аз наздик шинос шуданд, ба мавзӯҳои таърихӣ фарҳангии шаҳрҳои Хучанду Бохтар ва ноҳияҳои гирду атрофии ин шаҳрҳо рафта, ошноӣ пайдо карданд. Омӯзгорон дар дарсҳои ҳамдигар иштирок намуда, таҷрибаомӯзӣ намуданд ва барои беҳбудии ояндаи корҳо, ба ҳамдигар маслиҳатҳои муфид доданд.

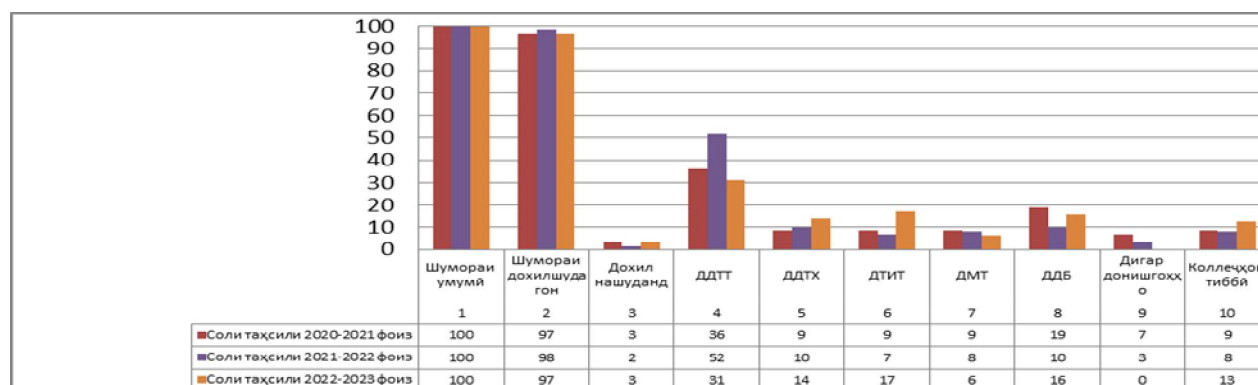
Дар рафти таълими фанҳои дақиқ, аз он ҷумла дар таълими фанни химия, ҳалли масъалаҳо ва донишҷӯи роҳҳои гуногуни ҳалли масъалаҳо мавқеи асосиро ишғол менамояд. Хонандагон бояд дониши хуби назариявӣ фанро дошта бошанд, баъдан бояд ба омӯзиши ҳалли масъалаҳо шуруъ намоянд, роҳҳо ва усулҳои гуногуни ҳалли масъалаҳо аз худ намоянд. [1]

Ташкил ва дуруст ба роҳ мондани кор дар Маркази омодагии қаблӣ натиҷаҳои хубро ба даст меорад. Ҳамасола қариб 100% шунавандагони Маркази омодагии қаблӣ ба донишгоҳу донишқадаҳо ва коллеҷҳо дохил мешаванд. Натиҷаи дохилшавии шунавандагони Маркази омодагии қаблӣ ДДБ ба номи Носири Хусрав дар 3 сол чунин аст. (Ҷадвали 1)

Ҷадвали 1

Натиҷаи дохилшавӣ аз Маркази омодагии қаблӣ ДДБ ба номи Носири Хусрав дар 3 сол

№	Муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва коллеҷҳо	Солҳои таҳсил					
		2020-2021		2021-2022		2022-2023	
		ҳамагӣ	фоиз	ҳамагӣ	фоиз	ҳамагӣ	фоиз
1	Шумораи умумӣ	58		60		64	
2	Шумораи дохилшудагон	56	97	59	98	62	97
3	Дохил нашуданд	2	3	1	2	2	3
4	ДДТТ	21	36	31	52	20	31
5	ДДТХ	5	9	6	10	9	14
6	ДТИТ	5	9	4	7	11	17
7	ДМТ	5	9	5	8	4	6
8	ДДБ	11	19	6	10	10	16
9	Дигар донишгоҳҳо	4	7	2	3	0	0
10	Коллеҷҳои тиббӣ	5	9	5	8	8	13

Диаграммаи 1. Натиҷаи дохилшавии шунавандагони Маркази омодагии қаблӣ ба муассисаҳои таълими олии касбӣ ва коллеҷҳо

Диаграммаи 2. Дохилшавӣ ба муассисаҳои олии ва миёнаи касбӣ дар соли таҳсили 2020-2021 (аз рӯи фоиз)

Диаграммаи 3. Дохилшавӣ ба муассисаҳои олии ва миёнаи касбӣ дар соли таҳсили 2021-2022 (аз рӯи фоиз)

Диаграммаи 4. Дохилшавӣ ба муассисаҳои олии ва миёнаи касбӣ дар соли таҳсили 2022-2023 (аз рӯи фоиз)

Чуноне, ки аз ҷадвали 1 мебинем, ҳамасола 96-98% шунавандагони марказ тибқи маркази тестӣ ба донишгоҳу донишқадаҳои мухталиф дохил мешаванд, ки ин аз самаранокии раванди таълим дар марказ шаҳодат медиҳад. Бояд қайд кард, ки қариб 70% шунавандагони марказ ба донишгоҳҳои тиббӣ ҳуҷҷат месупоранд ва аксарияти онҳо

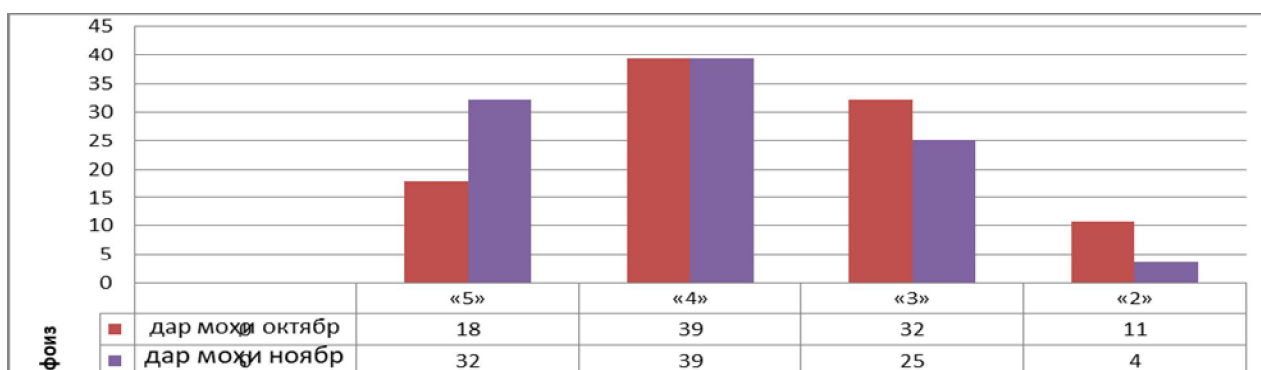
дохил мешаванд. Шунавандагони фаёоли марказ дар олимпиадаи ҷумҳуриявии фаннӣ иштирок намуда, сазовори ҷойҳои ифтихорӣ шудаанд.

Яке аз роҳҳои дигари баланд бардоштани дараҷаи маърифатии хонандагон, аз онҳо пайваста гирифтани корҳои санҷишӣ мебошад. Ҳангоми доимӣ ва тез-тез гирифтани корҳои санҷишӣ хонандагон одат мекунанд, ки доимо ба дарсҳо бо тайёрии хуб оянд ва мавзӯҳоро пурра азҳуд намоянд. Ин амал барои азҳудкунии фанҳои дақиқ бениҳоят зарур аст. Хонандагон барои гирифтани баҳои баланд ва гирифтани мавқеи намоён дар гурӯҳ талош мекунанд, ин сабаби баланд шудани дараҷаи ташаккули қобилияти маърифатии хонандагон ҳангоми таълими фанни таълимӣ мегардад. Ба ин мақсад бояд кӯшиш намоём, ки дар таълими фанҳои дақиқ ҳарчи бештар баъди баёни мавзӯ бо истифодаи китобҳои тести фаннӣ аз хонандагон корҳои санҷишӣ гирем. Натиҷаи корҳои санҷиширо дар ҷадвал ҷойгир намуда, онро ҷойи намоён гузорем, то ин ки онҳо аз натиҷаи корҳояшон воқиф гарданд. Хуб мешавад, ки агар падару модарашон аз ин натиҷаҳо ба воситаи сайтҳои интернетии гурӯҳӣ бохабар гарданд. Натиҷаи корҳои санҷишӣ, ки 10-тогӣ дар моҳҳои октябр ва ноябри соли 2023 (дар соли таҳсили 2023/2024) гирифта шуд, чунин аст.

Ҷадвали 2

Кори санҷишӣ яке аз роҳҳои афзоиши фаъолияти маърифатии хонандагон

Баҳо	Дар моҳи октябри 2023		Баҳо	Дар моҳи ноябри 2023		Коэффитсиенти муваффақият
	Шумора	Ҷоиз		Шумора	Ҷоиз	
«5»	5	18%	«5»	9	32,1%	1,8
«4»	11	39,3%	«4»	11	39,3%	1
«3»	9	32,1%	«3»	7	25%	0,8
«2»	3	10,7%	«2»	1	3,6%	0,3
«1»	-	-	«1»	-	-	-
Ҳамагӣ	28 нафар			28 нафар		

Диаграммаи 5. Корҳои санҷишӣ яке аз роҳҳои афзоиши фаъолияти маърифатии хонандагон

Диаграммаи 19. Коэффитсиенти самаранокӣи корҳои санҷишӣ

Бо ҳамаи ин нишондодҳо Маркази омодагии қаблии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав дар байни дигар марказҳои мавҷуда мавқеи намоёнро соҳибгардидааст.

Таълими фанҳо аз рӯйи китобҳои дарсӣ, дастурҳо ва воситаҳои таълимӣ гузаронида мешаванд. [1-3].

Дар таълими фанҳои дақиқ ҳалли масъалаҳо мавқеи асосиро ишғол мекунанд. [4-9]. Масъалаи таълими химия – ин усулҳои ҳалли ҳолати мушкilotие мебошад, ки ҳалли он аз талабагон мулоҳиза кардан, иҷроиши амалиро дар асоси донишҳои қонунҳо, назарияҳо ва усулҳои химия, ки ба мустақкам намудан ва васеъ намудани дониш, инкишоф додани тафаккури химиявӣ нигаронида шудааст, талаб мекунад. Мақсади асосӣ дар ин раванд ба хонандагон омӯхтани фикр кардан, воқиф шудан ва муайян кардани роҳ дар ҳолати мушкilotӣ мебошад. [6].

Асосгузори эвристика Д. Пойа [10, 11] кӯшиш мекард, ки барои ҳалли масъалаҳо роҳҳои умумиро пайдо кунад. Аҳамияти тавсияҳои ӯ дар он аст, ки онҳо ба ташаккули сохтори тафаккур дар ҷустуҷӯи роҳи ҳал мусоидат мекунанд, самти дурусти ҷустуҷӯро муқаррар мекунанд. Дар натиҷа, эҳтимоли муваффақ шудан зиёд шуда, вақти дарёфт кардани роҳи ҳалли масъала кам мешавад.

Д. Пойа барои самаранокии истифодаи масъалаҳои ҳисобӣ дар раванди таълим тавсияҳои зеринро пешниҳод кардааст:

-таҳлили ҳолати мушкilot – “Пеш аз оғози кор дар бораи ҳадафи худ фикр кунед”. «Доно дар бораи охири кор фикр мекунад, нодон ибтидои корро асосӣ меҳисобад». «Шумо бояд ҳадафи ниҳоиро дарк кунед, то ин ки гумроҳ нашавед». «Доно ақидаи худро тағйир медиҳад, аммо нодон ҳеҷ гоҳ».

Натиҷа ва ҳулосаҳои дар раванди таҳқиқи проблемаи асосҳои методии истифодаи масъалаҳои ҳисобӣ дар дарсҳои химия яке аз воситаҳои ташаккули қобилияти маърифатии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳангоми таълими химия тавассути Маркази омодагии қаблӣ ба даст омадаанд, нишон медиҳад, ки истифодаи Маркази омодагии қаблӣ муҳимтарин восита ва усули таълими фанҳои дақиқ ба ҳисоб меравад.

Маркази омодагии қаблӣ дар ташаккули донишҳои илмӣ-амалии хонандагон (такрор, такмил, санҷидани дониш, инкишофи малака ва маҳорат, дар амалия ғайбона истифода бурдани онҳо) аҳамияти калон дорад.

АДАБИЁТ

1. Аршанский, Е.А. Организация практических работ в гуманитарных классах // Е.А. Аршанский // Химия в школе. 2002. №3. С. 41.
2. Аспицкая, А.Ф. Использование информационно-коммуникационных технологий при обучении химии. / А.Ф. Аспицкая, Л.В. Кирсберг / М.: Бином. Лаборатория знаний, 2009. 356 с.
3. Ахметов, М.А. Готовимся к государственной итоговой аттестации: алгоритм успеха. Химия: 8-9 классы. Учебное пособие. / М.А. Ахметов / – М.:Вентана-Граф, 2012. - 174 с.
4. Бандаев, С.Г. Машқ ва масъалаҳо аз химияи органикӣ. / С.Г. Бандаев, А. Ҳайдаров, А. Манонов, Д. Муродов / - Душанбе.: ДДОТ, 2011, 200 с.
5. Бобоев У.Х. Ҳалли масъалаҳои химиявӣ бо усули «Соати реғӣ»// У.Х. Бобоев, С.Г. Бандаев, М.У. Бобоев // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2012 . - №2 (45) . – саҳ. 28–35.
6. Бобоев, У.Х. Алифҳои кимиё / У.Х. Бобоев, М.У. Бобоев / Нашри 3. Дастури таълимӣ. Бохтар, 2023
7. Бобоев, У.Х. Кимиё (ҳалли масъалаҳо). / У.Х. Бобоев, М.У. Бобоев / Дастури таълимӣ. Бохтар, 2016
8. Бобоев, У.Х. Маҷмуи ҳалли масъалаҳои кимиёӣ. / У.Х. Бобоев, М.У. Бобоев / Дастури таълимӣ. Бохтар, 2024.
9. Бобоев, У.Х. Ҳалли масъалаҳои химиявӣ бо усули «Соати реғӣ» / Бобоев У.Х., Ашуров Н.А. / Бохтар, 2014

10. Пойа, Д. Как решать задачу: пособие для учителей / Д. Пойа, пер. с англ. [В. Г. Звонаревой и Д. Н. Белла]; под ред. Ю. М. Гайдука. / - М. : Учпедгиз, 1959. - 208 с.
11. Пойа, Д. Математические открытия. / Пойа, Д. / -М.:Наука,1970.-452 с.

МЕТОДҲОИ МУОСИРИ ТАЪЛИМ БАРОИ РУШДИ СОҲАҲОИ ТЕХНИКӢ ДАР ЗАМИНАИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛОӢ

ДАВЛАТЗОДА Раҳматулло Чурабек – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва иқтисодиёти рақамии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Борбад, 48/5. **E-mail:** davlatov_r@mail.ru, **тел.:** (+992) 918 92 91 90

КАРИМОВ Бурҳониддин Ҷамшедович – омӯзгори калони кафедраи “Математика ва технологияҳои иттилоотӣ”-и Коллеҷи техникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи М. Осимӣ, ш. Душанбе, к. кӯчаи Айни, 41. **E-mail:** karimovbahrom3@gmail.com, **тел.:** (+992) 90 888 1078

Дар мақола методҳои муосири таълим барои рушди самтҳои техникии дар заминаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ (ТИ) мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Ҷиҳати оморасозии мутахассисони ояндаи соҳаи техникии амсилаи концептуалии методҳои муосири таълим барои рушди самтҳои техникии дар заминаи истифодаи технологияҳои ТИ – ро таҳия гардид, ки дар мавриди истифодаи методҳои муосир дар татбиқи технологияҳои таълим истифодаи воқеияти виртуалӣ ва васеъшуда (VR/AR), зехни сунӣ (AI), технологияҳои абрӣ, маълумоти калон дар замони муосир нақши калидӣ дорад.

Дар робита ба таҳқиқи адабиётҳои илмӣ ҷиҳати оморасозии мутахассисони баланихтисоси соҳаи техникии дар ҳошияи истифодаи методҳои муосири таълимӣ дар заминаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар мақола таклифу пешниҳодот оварда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: технологияҳои иттилоотӣ, коммуникатсионӣ, методҳои таълим, мутахассисони соҳаи техникии, зехни сунӣ, барномаҳои компютерӣ, салоҳиятнокӣ, технологияҳои рақамӣ, муҳандисӣ, табиӣ, омӯзгор

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ТЕХНИЧЕСКИХ ОБЛАСТЕЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

ДАВЛАТЗОДА Раҳматулло Джӯрабек – кандидат педагогических наук, доцент кафедры информационных технологий и цифровой экономики Международного университета туризма и предпринимательства, г. Душанбе, ул. Борбад, 48/5. **E-mail:** davlatov_r@mail.ru, **тел.:** (+ 992) 918 92 91 90

КАРИМОВ Бурҳониддин Ҷамшедович – старший преподаватель кафедры «Математика и информационные технологии» Технического колледжа Технического университета Таджикистана имени М. Осими, г. Душанбе, ул. Айни, 41. **E-mail:** karimovbahrom3@gmail.com, **тел.:** (+ 992) 90 888 1078

В статье рассматриваются современные методы обучения развитию технических областей в условиях использования информационных технологий (ИТ).

Аспектом подготовки будущих специалистов технической сферы является концептуальная модель современных методов образования для развития технических областей в условиях использования ИТ-технологий, что в случае использования современных методов применения образовательных технологий, использования

виртуальной и дополненной реальности (VR/AR), искусственного интеллекта (ИИ), облачных технологий, больших данных играет ключевую роль в современное время.

В связи с исследованием научной литературы по подготовке высококвалифицированных специалистов технической сферы в рамках использования современных методов обучения в условиях использования информационных технологий, в статье представлены предложения.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, методы обучения, технические специалисты, искусственный интеллект, компьютерные программы, компетентность, цифровые технологии, инженерия, естественность, учитель

MODERN TEACHING METHODS FOR THE DEVELOPMENT OF TECHNICAL AREAS USING INFORMATION TECHNOLOGY

DAVLATZODA Rahmatullo Jurabek – candidate of pedagogical science, Associate Professor of the Department of Information Technologies and Digital Economy of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Dushanbe, Borbad str. 48/5. **E-mail:** dalvatov_r@mail.ru, **phone:** (+ 992) 918 92 91 90

KARIMOV Burhoniddin Jamshedovich – senior lecturer of the department "Mathematics and Information Technologies" of the Technical College of the Tajik Technical University named after M. Osimi, Dushanbe, Aini Street, 41. **E-mail:** karimovbahrom3@gmail.com, **phone:** (+ 992) 90 888 1078

Modern methods of training for the development of technical areas in the conditions of using information technologies (IT) are discussed in the article.

An aspect of training future specialists in the technical field is a conceptual model of modern educational methods for the development of technical directions in the conditions of using IT-technologies, which in the case of using modern methods of applying educational technologies, using virtual and augmented reality (VR/AR), artificial Intelligence (AI), cloud technologies, and big data play a key role in modern times.

In connection with the study of the scientific literature on the preparation of highly qualified specialists in the technical field within the framework of the use of modern teaching methods and the conditions for the use of information technologies, proposals are presented in the article.

Keywords: information and communication technologies, teaching methods, technical specialists, artificial intelligence, computer programs, competence, digital technologies, engineering, naturalness, teacher

Омодасозии кадрҳои техники дар замони муосир яке аз самтҳои муҳим барои рушди иқтисод, илм, техника ва технология ба ҳисоб меравад. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф методҳои замонавӣ ва нақши фанҳои асосӣ, ба мисли математика ва технологияҳои иттилоотӣ (ТИ) хеле муҳиманд. Айни замон фанни ТИ (ҳамзамон, фанҳои сикли информатика) на танҳо дар ташаккули фанҳои алоҳидаи таълимӣ, инчунин, дар рушди фанҳои техники низ ниҳояд арзишманд аст. Аз ин рӯ истифодаи методҳои таълим ҷиҳати омодасозии мутахассисони ояндаи соҳаи техники, дар заминаи ҷамоҳангсозии фанҳои математика ва фанҳои сикли информатика дар робита ба шароити муосири таълимӣ ниҳоят зарур аст.

Дар доираи масъалаи мазкур олимони ватанию хориҷӣ ба монанди А.Н. Абдуллаев, А.Б. Баймаханов, В.П. Беспалко, Р.Ҷ. Давлатзода, Т.Н. Емелина, Ф.С. Комилиён, Г.Г. Каршиева, А.П. Назаров, Б.Н. Носирзода, М. Нугмонов, З.Р. Одилов, К. Останов, Е.С. Полат, А.А. Раҳимов, З.Ф. Раҳмонзода, И.Б. Рофиев, И.М. Саидзода, Х. Сайфуллоев,

А.Э. Сатторов, Г.К. Селевко, Ш. Тағоев, Р.Ф. Жуков, ва дигарон корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ анҷом додаанд.

Ҳамзамон, дар таҳқиқотҳои олимони ватанӣ Б.Н. Носирзода [5], А.Э. Сатторов [15] масъалаҳои муосири истифодаи усулҳои фаъоли таълим дар раванди салоҳиятнок гардидани донишҷӯёни соҳаи техникӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии баррасӣ гардида, тавсияҳои методӣ пешниҳод гардидаанд.

Аз ҷумла, ба андешаи Чон Дюи раваншинос ва файласуфи машҳури амрикоӣ дар китобаш «Демократия ва таълим» методикаи истифодаи математика ва фанҳои сикли информатика дар раванди таълими мутахассисони соҳаи техникӣ чунин аст: «Омӯзиш бояд ба таҷриба ва амалҳо асос ёбад, на танҳо ба қоидаҳои назариявӣ» [7].

Назаров А.П. [10] дар таҳқиқотҳои илмӣ худ паҳлуҳои муҳталифи татбиқи забонҳои барномасозӣ, барномаҳои оффисӣ ва дигар замимаҳои компютериро ҷиҳати баланд бардоштани салоҳиятнокии хонандагон дида баромада, методи нави таълимиро бобати азхуд намудани фанҳои таълимии технологияҳои иттилоотӣ ва математика таҳия намуда, методи мазкурро методи Пулот номугзорӣ намудааст.

Дар ин радиф дар таҳқиқотҳои олимони ватанӣ ба монандӣ Ф.С. Комилиён, А.П. Назаров, А.Э. Сатторов, Р.Ҷ. Давлатзода, Ш.Х. Тағоев, И.М. Саидзода, З.Ф. Раҳмонзода ва дигарон масъалаҳои асосии татбиқи ТИ дар соҳаҳои гуногун мавриди таҳқиқ қарор гирифта, маводҳои зиёди таълимӣ-методӣ ба таъби расидааст.

Таҳқиқи адабиётҳои илмӣ, таълимӣ ва методӣ ба мо имкон медиҳанд, ки баъзе аз методҳои муосири таълим ва нақшҳои калидии фанҳои зикршударо шарҳ диҳем.

Метод худ аслиҳаи кории дасти омӯзгор аст, ки истифодаи дуруст ва мувофиқи мақсад будани он пурра ба омӯзгор ва маҳорати он вобастааст, аз ин лиҳоз мо суханро аз ҳуди калимаи “омӯзгор” оғоз менамоем.

Омӯзгор, вазифаи масъултарини ҷомеа ба уҳда дошта, ташакули ҷаҳонбинии насли наврас ва инициативаи маънавии онҳоро таъмин менамояд.

Албата ҳар як омӯзгор методи дарсгузари ба худ хосро дорад, лекин омӯзгорон метавонанд, аз чунин методҳои маъмул истифода намоянд.

Масалан:

1. Методи таълими амалгароёна (Амалия асоси таълим): Омӯзиши фанҳо тавассути барномаҳои амалӣ, лабораторияҳои мучахҳаз ва таҷрибаҳои инноватсионӣ. Истифодаи технологияи симулятсионӣ барои омӯзиши муҳандисӣ, электроника ва дигар соҳаҳо)

2. Технологияи рақамӣ дар таълим: истифодаи платформаҳои онлайн ба мисли Coursera, Khan academy ё Google classroom

3. Истифодаи методологияи таълим STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics): Муштарак кардани фанҳои табиӣ, техникӣ ва математика барои ташакули малакаҳои эҷодӣ ва ҳалли проблемаҳои мураккаб.

4. Омӯзиши малакаҳои нармфзорӣ: тавҷуҳи махсус ба омӯзиши барномасозӣ, кор бо системаҳои AL (Пойгоҳҳо ва барномаҳои вобаста ба зехн сунӣ) ва Data science.

5. Методи мотиватсия (ҳавасмандгардонӣ): Барои пайдо ва зиёд кардани майлу рағбати мутахассисони соҳаи истеҳсолӣ баргузори озмунҳои мукофотдоштаи “иштироқкорӣ ва лоиҳакашии бехтарин.

6. Тасвир ва намоиш: Истифодаи васеи технологияҳои муосир аз қабili доскаҳои электронӣ, қолабҳо, дастгоҳҳои озмоишию омӯзишӣ ва ғайраҳо.

А.С. Макаренко [Педагогическая поэма 1935-1936, А. Макаренко] ба методи таълим баҳои баланд дода, онро асбоби асосии таъсиррасонӣ ба шахс номидааст. Методҳо шумораи беогир гуногун доранд, лекин аслиҳаи асосии аввалини ин гуруҳи методҳо суҳан аст, ки набояд аз панду насиҳатҳои дурударози дилгикунанда иборат бошад. Дуюм методи соҳаи омӯзгорӣ мисол овардан аст, ки касро руҳбаланд мекунад ва тасаввуроти идеалиро ба амал меоварад. Сеюм методҳои таъсиррасонӣ ба шуури хонандагон буда; суҳбат, нақл, лексияҳои сиёсӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ ва гигиенӣ-ро дар бар мегирад. Агар методи омӯзгор ба хонандагон фаҳмо набошад, хонандагон аз дарс баҳра намебаранд.

Педагогони барҷаста бартарияти методҳои фаолияти таълимиро ба панҷ зина ҷудо намудаанд.

1. Агар мо омӯзгорро гуш кунем, 20%-и маълумотро дар хотир гирифта метавонем.
2. Агар мо он чизеро, ки сухан дар бораи он меравад бо ҷашмони худ бубинем, 30%-и маълумотро дар хотир гирифта метавонем.
3. Хонандагону донишҷӯён 70%-и маълумотро аз худ карда метавонанд, агар дар гирди мавзӯи таълимӣ онҳо баҳс намоянд.
4. Хонандагону донишҷӯён 80%-и он чиро, ки дӯст медоранд ва онҳоро ба шавқ меорад дар хотир нигоҳ дошта метавонанд.
5. Агар хонандагону донишҷӯён имконият дошта бошанд, ки дониши худро ба ягон кас биёмузонанд, пас дар ин вақт онҳо 95%-и маълумотро дар хотир нигоҳ медоранд.

Донишҷӯи муосир нафарест, ки комилан аз технологияҳои иттилоотӣ оғаҳӣ дошта, берун аз таълим аз воситаҳои нави ТИ васеъ истифода мебарад. Агарчӣ, қаблан 20 сол пеш истифодаи воситаҳои техникӣ дарки донишҷӯёнро ба фазои фантастикӣ ворид менамуд, инак, айни замон барои донишҷӯи муосир он нокифоя аст. Чунки, аксаран онҳо аллакай барои хондани матн, дигар майл надоранд. Барои қонеъ намудани талаботҳои маънавии хонандагони муосир мо бояд маълумотҳои нави ба замона мувофиқ ва ҷолиби диққат пешниҳод намоем.

Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз паёмҳои худ чунин зикр намудааст: «Имрӯзо дар таълиму тарбияи насли наврас истифодаи техника ва технологияи ҳозиразамонро аз зери назар дур мондан як хатои кулӣ аст. Хонандагони умедбахш неруи ояндасози миллатанд ва бояд дар истифодаи техника ва технология ҳамқадами замон бошанд.» Аз ҷиҳати психологӣ нигарем донишомӯзӣ тавасути таъсири методҳои тасвир ва намоиши воситаҳои аёни хотирмон хоҳад буд. Дар ин васила омӯзгорро зарур аст, ки дар рафти дарсҳо истифодаи воситаҳои аёниро бисёртар ба роҳ монад.

Чи тавре Баймаханов А. Б. дар мақолаи худ зикр намудааст: «Усули таълим дар асоси лоиҳа таърихи тӯлонӣ дорад. Он бори аввал дар асрҳои 16-17 аз тарафи меъморон ва инженерон барои тайёр кардани шогирдонӣ худ дар Фаронса ва Италия истифода шудааст. Дар соли 1918 китоби «Усули тарҳрезӣ»-и Вилиям Килпатрик нашр шуд. Вай ба ҷои формати классикии лексияҳо усули навро пешниҳод кард, ки он қисми амалӣ, татбиқшавандаро бо назарияи алоқаманд мепайвандад. Нақши хонандагон (талабагон) ба таври кулӣ тағйир ёфт, зеро онҳо дар давоми таълим пурратар иштирок мекарданд, нақши муаллимон ҳам тағйир ёфт: онҳо на танҳо ахборот медидад, балки ба кори хонандагон роҳбарӣ менамуданд» [2].

Дар замони муосир шуури хонандагон аз гузашта тамоман фарқкунанда аст, онҳо бисёре аз чизҳоро аз муҳит омӯхтаанд ва ба онҳо танҳо асосҳои илмӣ ва идора кардани онҳо лозим аст. Онҳо худашон ҷустуҷӯи иттилоотро мустақиман тариқи интернет иҷро намуда метавонанд. Таълимгирандаи имрӯза аксаран дониши назариявӣ бой доранд, барои онҳо омӯзгоре лозим аст, ки онҳоро ба самтҳои барояшон мувофиқ омода намоянд.

Барои рушди соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми нави босалоҳияти таълим ҷорӣ карда шуда, қариб тамоми муассисаҳои таълимии кишвар бо технологияҳои муосир мучахҳаз гардонидани шудаанд. Барои рушди сифати таҳсилот дар ин низом бояд:

1. Синфхонаи таълимиро бо технологияи муосир ва аёниятҳо мучахҳаз гардонанд.
2. Афтиши нури ҷароғи синфхона ба ҷашми хонандагон набояд аз 45° хурд бошад.
3. Қисми фаолгардонии дарсро омӯзгор моҳирона иҷро карда тавонад.
4. Омӯзгор раванди дарсро дуруст тақсимбандӣ карда тавонад.
5. Омӯзгор дар қисми кори мустақилона баёни мавзӯи нав миёни таълимгирандагон рақобат гузошта тавонад.

6. Масофаи иҷтимоӣ вобаста аз таҳдиди ҳар гуна бемориҳо риоя карда шавад.
7. Ҳамаи омӯзгорон ба таври ҳатмӣ компютер ва тахтаи электрониро истифода карда тавонанд.
8. Сухбати шавқовар ва андешаронии фаъолро ташкил намояд.
9. Гоҳ-гоҳ омӯзгор ба шуҳиҳои бамаврид барои гарму нарм гузоштани суҳбат роҳ диҳад.
10. Дар суҳбат асбобҳои аёни ва мисолҳои аниқ истифода карда шавад.
11. Андешаронии хонандагон озод гузошта шавад. (чунки зуровари ҳисси бадбинӣ меофарад).
12. Дар рафти таълим хусусиятҳои тарбия низ риоя карда шавад.
13. Натиҷаи таълими додашуда талаб карда шавад.

Омӯзгор чун санъаткорон дар дарсҳо кушиш намояд, ки диққати тамоми хонандагон ва донишҷӯёнро ба худ ва дарс ҷалб намояд.

Умуман, дар мавриди омода намудани мутахассисони соҳаи техникӣ баъзе хусусиятҳо бояд ба инобат гирифта шавад. Дар ин робита мо амсилаи концептуалии методҳои муосири таълим барои рушди самтҳои техникӣ дар заминаи истифодаи технологияҳои ТИ – ро таҳия менамоем, ки аз қисматҳои зерин иборат аст.

Расми 1. Амсилаи концептуалии методҳои муосири таълим барои рушди самтҳои техникӣ дар заминаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ

Чӣ тавре аз амсила дида мешавад, дар мавриди истифодаи методҳои муосир дар татбиқи технологияҳои таълим истифодаи воқеияти виртуалӣ ва васеъшуда (VR/AR), зехни сунъӣ (AI), технологияҳои абрӣ, маълумоти калон дар замони муосир нақши калидӣ дорад.

Технологияи зерини таълим аллакай дар давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон мавриди амал қарор дошта, самаранокӣ худро ҷиҳати салоҳиятнок гардидани донишҷӯёни соҳаи техникӣ нишон дода истодааст.

Таҳлили методҳои таълим ва сифати таҳсилот дар давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки кишварҳо бо низомҳои пешрафтаи таълимӣ стратегияи хосро барои таъмини рушди дониш ва қобилиятҳои насли ҷавон истифода мебаранд. Баъзе ҷанбаҳои муҳим, ки дар таҳсилоти ин кишварҳо барҷастаанд, дар зер оварда мешаванд:

Методҳои таълим	Сифати таҳсилот	Таҳлилҳои муқоисавӣ	Дарсҳое, ки барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ мутобиқанд
• <u>Фароғирии таълими интерактивӣ</u> • <u>Таълими инфиродӣ</u> • <u>Технологияи таълим</u> • <u>Таълими амалиянок</u>	• <u>Омӯзгорони баландхаттисос</u> • <u>Муҳити таълимии дастгиркунанда</u> • <u>Барномаҳои таълимии фарогир</u> • <u>Шарикии оила ва мактаб</u>	• Барномаи арзёбии байналмилалӣ муҳассилин	• Ташкили муҳити бехатар ва муҳаббатноки омӯзишӣ. • Баланд бардоштани мақоми муаллим ва сармоягузорӣ ба омӯзгорон. • Фароҳам овардани дастрасӣ ба технологияҳои муосир. • Раванди таълимро бештар амалиянок ва инфиродӣ гардонидан.

Расми 2. Баъзе ҷанбаҳои муҳим дар таҳсилоти кишварҳои барҷаста

Омодасозии кадрҳои техникӣ бе омӯзиши донишҳои мустаҳкамаи математика ва ТИ ғайриимкон аст. Таҳсилоти муосир бояд ба интегратсияи фанҳои бунёдӣ ва технологияҳо равона шуда, мутахассисони касбӣ ва соҳибхунаро омода намояд, ки бо ҷолишҳои иқтисодӣ ва технологияи муосир мувофиқ шаванд.

Дар робита ба таҳқиқи адабиётҳои илмӣ ҷиҳати омодасозии мутахассисони баландхаттисоси соҳаи техникӣ дар ҳошияи истифодаи методҳои муосири таълимӣ дар заминаи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ чунин тақлифу пешниҳодот менамоям:

- Методҳои таълим дар заминаи ҳамроҳсозии фанҳои сикли информатика бо фанҳои математика ва дигар фанҳои кӯмакрасон истифода карда шаванд;
- Ба истифодаи методи таълимии амалгароёна афзалият бештар дода шаванд;
- Ҷиҳати ташаккули маҳорати эҷодии донишҷӯён методҳои проблемагузорӣ васеъ истифода бурда шаванд;
- Ҷиҳати баланд бардоштани шавқу рағбати донишҷӯён озмунҳои эҷодкориву ихтирокорӣ бештар карда шаванд;
- Бо мақсади ҷалби донишҷӯён ба омӯзиши маводи таълимӣ-амалӣ барномаҳои визуалии компютерӣ, ба монанди MS Power Point, ArchiCAD, AutoCad, 3Max ва барномаҳои математикии онлайнӣ Symbolab, Fraction, Sistema, Microsoft Mathematics, Wincalc, Algebrator, Winmat, Wingeom, GeoGebra, Mathcad ва ғайра истифода бурда шаванд.

АДАБИЁТ

1. Активные методы обучения в системе многоуровневого образования: Сб. науч.трудов / Ред. Р.Ф.Жуков. - СПб, 1995. -354 с.
2. Баймаханов, А. Б. Новые методы и технологии обучения в вузе: обзор зарубежного опыта /Проблемы современного образования. № 6. 2019. С. 267
3. Беспалько, В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения // В.П.Беспалько [Текст]. - М.,1995. -192 с.
4. Давлатзода, Р. Ҷ. Нақш ва моҳияти истифодаи математика дар ҳалли масъалаҳои техникӣ / Р. Ҷ. Давлатзода, Б. Ҷ. Каримов // Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон. – 2024. – No. 4(54). – Р. 260-266.
5. Давлатов, Р.Ҷ., Алламуродов, Б.Н. Кори мустақилонаи донишҷӯён ва нақши он дар омӯзиши фанҳои таълимӣ бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ/ Р.Ҷ. Давлатов, Б.Н. Алламуродов/ Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология №4(29)2022, Кӯлоб. 2022. – С.159-168
6. Давлатов, Р. Ҷ. Таҳлили натиҷаҳои кори таҷрибавӣ-озмоишӣ оид ба санҷиши самаранокии методикаи таълими курси "Технологияи иттилоотӣ дар иқтисодиёт" / Р. Ҷ.

Давлатов, Ф. С. Комилиен // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф. – 2019. – №. 4(28). – Р. 149-158.

7. Джон, Д. Демократия и образование: [Пер. с англ.] / Дж. Дьюи. – Москва : Педагогика-пресс, 2000. – 382 с.

8. Каршиева, Г.Г. Методика формирования умений профессионально-культурологического общения студентов в мультиэтнической среде педагогического вуза: дисс. ... канд. пед. наук / Г.Г.Каршиева [Текст]. – Душанбе, 2018.-172 с.

9. Макаренко, Антон Семенович. Педагогическая поэма / А. Макаренко. - Москва : Правда, 1979. – 639

10. Назаров, А. П. Активизации самостоятельности учащихся и облегчение труда учителя при проведении контрольных работ по электронным таблицам с применением метода Пулата / А. П. Назаров // Информатизация образования и методика электронного обучения: цифровые технологии в образовании : Материалы VII Международной научной конференции, Красноярск, 19–22 сентября 2023 года. – Красноярск: Красноярский государственный педагогический университет им. В.П. Астафьева, 2023. – С. 422-428. – EDN QJQTBV.

11. Нугмонов, М. Теоретико-методологические основы методики обучения математике: дис ... док.пед.наук. –М., 1999. -306 с.

12. Полат, Е.С. Обучение в сотрудничестве / Е.С.Полат [Текст] // ИЯШ. -2000. - № 1. - С. 5-6.

13. Рахмонзода, З. Ф. Применение автоматизированных систем управления образовательными учреждениями / З. Ф. Рахмонзода, Р. Д. Давлатов // Вестник Таджикского национального университета. – 2017. – № 3-6. – С. 315-319.

14. Сайфуллоев, Х: Тавсияҳои методӣ ба омӯзгорон дар татбиқи усулҳои интерактивӣ дар таълим. –Душанбе: ДДОТ, 2014. 19 с.

15. Сатторов, А. Э. Назария ва мавқеи технологияҳои иттилоотӣ дар ҷараёни таълим / А. Э. Сатторов, А. Мусулмони, Р. Ҷ. Давлатов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2020. – №. 1-4-1(80). – С. 97-99

УДК :372.851(075.8)

ОСНОВНЫЕ ФУНКЦИИ И ПРИЗНАКИ ТЕХНОЛОГИИ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИКИ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

КУРБАНОВ Сулейман Раджабекович – кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики преподавания математики и геометрии механико - математического факультета Таджикского национального университета, г. Вахдат, проспект А.Рудаки, 57а кв. 6. **E-mail:** kurbonsulajmon@mail.ru, **тел.:** (+992) 933 32 40 40

В статье автор рассмотрел вопросы функции и признаки организации процесса преподавания математики с учетом технологий проблемного обучения для создания плана и организации процесса преподавания математики в средней школе, в которой представлена методика функционального подхода, а также обсудил методы, средства и формы технологии проблемного обучения и преподавания математики.

Представлены основы более эффективной организации учебного процесса по математике и механизмы его практической реализации. Показана востребованность технологий проблемного обучения математики, что способствует процессу функционального обучения и основывается на практической деятельности учащегося. В частности, методы и технологии использования проблемной ситуации является центральным вопросом размышления учителя математики.

Для создания благоприятных условий для организации функционального обучения в обучении математике можно использовать функции и признаки технологии проблемного обучения в методике преподавания математики в средней школе.

Ключевые слова: функциональное обучение, давай понаблюдаем, размышления, образовательные технологии, давай попробуем, давай сделаем вывод, проблемные обучения, ситуация на размышление, проблемная ситуация, эффективное обучение, метод и форма.

ВАЗИФА ВА ХУСУСИЯТҲОИ АСОСИИ ТЕХНОЛОГИЯИ ТАЪЛИМИ ПРОБЛЕМАВӢ ДАР МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКАИ МАКТАБИ МИЁНА

ҚУРБАНОВ Сулаймон Раджабекович – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи усули таълими математика ва геометрияи факулети механикаи математикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Ваҳдат, хӯбони А.Рӯдакӣ, 57а ҳ. 6. **E-mail:** kurbonsulajmon@mail.ru, **тел.:** (+992) 933 32 40 40

Муаллиф дар мақола масъалаҳои вазифа ва хусусиятҳои таълими раванди таълими математикаро бо назардошти технологияи таълими проблемавӣ барои тартиб додани нақша ва таълими раванди таълими математика дар мактаби миёна, ки методологияи равиши функционалӣ пешниҳод менамояд, мавриди баррасӣ қарор дода, инчунин усулҳо, воситаҳо ва шаклҳои технологияи таълими масъалаҳо ва таълими математикаро мавриди баррасӣ қарор додааст.

Асосҳои самараноктар таъкил кардани раванди таълим аз ҷанни математика ва механизмҳои амалӣ гардондани он нишон дода шудаанд. Талабот ба технологияи таълими проблемавии математика, ки ба раванди таълими функционалӣ мусоидат мекунад ва ба ҷаъолияти амалии ҳонанда асос ёфтааст, нишон дода шудааст. Аз ҷумла, усулҳо ва технологияҳои истифодабарии вазъияти проблемавӣ масъалаи марказии тафаккурронии омӯзгори ҷанни математика мебошад.

Барои фароҳам овардани шароити мусоид барои таълими таълими функционалӣ дар таълими математика аз вазифаҳо ва хусусиятҳои технологияи таълими проблемавӣ дар методикаи таълими математика дар мактаби миёна истифода бурдан мумкин аст.

Вожаҳои калидӣ: омӯзиши функционалӣ, биед мушоҳида мекунем, тафаккурронӣ, технологияҳои таълимӣ, биед қӯишии кунем, биед ҳулоса кунем, омӯзиши проблемавӣ, ҳолати мулоҳизаронӣ, вазъияти проблемавӣ, омӯзиши самаранок, усул ва шакл.

MAIN FUNCTIONS AND FEATURES OF PROBLEM-BASED LEARNING TECHNOLOGY IN THE METHODOLOGY OF TEACHING MATHEMATICS IN SECONDARY SCHOOL

KURBANOV Suleiman Radzhabekovich – candidate of pedagogical sciences, associate professor of the Department of Methods of Teaching Mathematics and Geometry of Mechanics of the Faculty of Mathematics of Tajik National University, Vahdat, A. Rudaki Avenue, 57a, apartment 6. **E-mail:** kurbonsulajmon@mail.ru, **phone:** (+992) 933 32 40 40

In the article, the author considered the issues of the function and features of the organization of the process of teaching mathematics taking into account the technology of problem-based learning to create a plan and organize the process of teaching mathematics in secondary school, which presents the methodology of the functional approach, and also discussed the methods, means and forms of problem-based learning technology and teaching mathematics.

The basics of more effective organization of the educational process in mathematics and the mechanisms of its practical implementation are presented. The demand for problem-based learning technology in mathematics is shown, which contributes to the process of functional learning and is based on the practical activities of the student. In particular, the methods and technologies of using a problem situation are the central issue of the teacher's reflection.

To create favorable conditions for organizing functional learning in teaching mathematics, you can use the functions and features of problem-based learning technology in the methodology of teaching mathematics in secondary school.

Key words: *functional learning, let's observe, reflection, educational technologies, let's try, let's draw a conclusion, problem-based learning, situation for reflection, problem situation, effective learning, method and form.*

На протяжении долгого времени специалисты в области методики и педагогики искали пути развития способностей и решения познавательного процесса умственного развития учеников. Я.А. Коменский, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци, Ф.А. Дистервег, К. Д. Ушинский и др. развивали идею проблемного обучения. В наше время технология проблемного обучения в практике интенсивно распространяется. Идея Дж. Дьюи в педагогике воздействовала на развитие технологии проблемного обучения. Дж. Дьюи в своей работе «Как мы мыслим» (1909) к традиционному обучению сопоставил решение учебных проблем действовать ученикам активно, самостоятельно и быть практичными. Дж. Дьюи утверждает и обосновывает, что способность учеников в решении учебных проблем заключается в индивидуальном мышлении над проблемой. По мнению Дж. Дьюи решение проблемы - это мыслительный процесс. Дьюи отмечает, что если в проблеме или задаче все ясно, то мыслительный процесс определен следующими этапами:

- определяют главный вопрос и разные варианты планов решения;
- выявляют трудности и противоречия, находят проблему, над которой надо работать;
- главный вопрос используется как учебная цель, которая определяет изучение и обработку данных;
- обосновывает и упорядочивает найденные данные;
- практически и умственно проверяется достоверность планов решения главного вопроса.

Представление американского психолога Дж. Брунера в значительной мере сыграло большую роль в формировании учения проблемного обучения. Предложенная ученым идея заключалась в категорировании изучаемого материала и главной роли подсознательного мышления в ходе освоения новых материалов.

Основные вопросы Дж. Брунера следующие:

- место категории значения изучаемого материала в организации обучения;
- быть готовым к обучению как к основной причине учения ученика;
- подсознательное мышление как основа развития умственной операции;
- стимул учения в нынешнем мире.

Для ученого категорирование изучаемого материала является основной проблемой, в которую входят все требующиеся основы совокупности изучаемого материала и определяющие линии развития обучающего.

Необходимо отметить, что идеи этих ученых близки и это приводит к следующему: основа учебной цели в обучении - развитие закономерного мышления. Дж. Дьюи и Дж. Брунер указывают на актуальность технологии проблемного обучения.

В нашей отечественной педагогике тенденция проблемного обучения становится актуальной, начиная со второй половины 80-х гг XX в. «У многих видных учёных педагогов, таких как Лутфулов М., Нугмонов М. и Каримова И.Х., можно заметить

- формирование принципов активизации учебного процесса, которые выражают правила организации проблемного обучения:

- вести учащихся к пониманию и обобщению, а не давать обучающимся готовые материалы, определения, примеры и понятия;
- ознакомление обучающихся с научными методами;
- через творческую деятельность развивать мыслительный процесс и самостоятельного выполнения работы.» [2, с.110].

В начале 80-х годов наши ученые начали интенсивно работать и публиковать статьи об исследовательском методе обучения и его роли. Среди ученых один из главных вопросов был: «Каким принципом организовать проблемное обучение?». «Со всей очевидностью, — пишет Н.К. Гончаров, — встает задача более широкого применения элементов исследовательского метода, а точнее, исследовательского принципа. Задача состоит в том, чтобы постепенно подводить учащихся к овладению методом науки, будить и развивать у них самостоятельную мысль. Можно ученику формально сообщать знания, и он их усвоит, и можно преподавать творчески, сообщать знания в их развитии и движении». [6]

При таком подходе нужно отметить, что один из главных принципов и признаков проблемного обучения и освоение заданного материала выражается в вышесказанном. Начиная с 80-х гг. ученые и методисты в нашей республике начали практические углублённые и всесторонние разработки проблемного обучения. [10].

«Отметим заслуги С.Л. Рубинштейна, Н.А. Менчинской, Т.В. Кудрявцева в процессе формирования теории проблемного обучения. Во многих научных работах отмечается, что интеллектуальное развитие оценивается не только объемом информации и предметных знаний, но и обладанием структурой умственной деятельности и системой мозговой активности.» [9]. Одним из важнейшим факторов в теории проблемного обучения можно назвать проблемную ситуацию, в которой эффективно используется в мыслительном процессе и обучении. Отметим большой вклад М.И. Махмутова, А.М. Матюшкина, А.В. Брушлинского, Т.В. Кудрявцева, И. Я. Лернера, И.А. Ильшицкой и др. в совершенствовании доктрины проблемного обучения.

В педагогической литературе можно встретить много определений проблемного обучения.

Рассмотрим некоторые из этих определений.

В. Оконь под проблемным обучением понимает «совокупность таких действий, как организация проблемных ситуаций, формулирование проблем (постепенно к этому приучаются ученики сами), оказание ученикам необходимой помощи в решении проблем, проверка этих решений и, наконец, руководство процессом систематизации и закрепления приобретенных знаний».[7].

И.Я. Лернер сущность проблемного обучения видит в том, что «учащийся под руководством учителя принимает участие в решении новых для него познавательных и практических проблем в определенной системе, соответствующей образовательно-воспитательным целям советской школы».[8].

Т.В. Кудрявцев суть процесса проблемного обучения видит в «выдвижении перед учащимися дидактических проблем, в их решении и овладении учащимися обобщенными знаниями и принципами решения проблемных задач.»[5].

М.И. Махмутов дал более универсальное определение проблемного обучения: «...проблемное обучение — это тип развивающего обучения, в котором сочетаются систематическая самостоятельная поисковая деятельность учащихся с усвоением ими готовых выводов науки, а система методов построена с учетом целеполагания и принципа проблемности; процесс взаимодействия преподавания и учения ориентирован на формирование познавательной самостоятельности учащихся, устойчивых мотивов учения и мыслительных (включая и творческие) способностей в ходе усвоения ими научных понятий и способов деятельности, детерминированного системой проблемных ситуаций».[17].

От приведённых выше определений можно выделить важные признаки проблемного обучения (в особенности организованное, своеобразно, самостоятельное, инициативное действие обучаемого, построенное на основе определённой цели и

принципов проблемного обучения действия педагога; особенности содержания предмета обучения).

Таким образом, проблемное обучение — это особый тип активного обучения, где преподаватель начинает обучение с организации проблемной ситуации, деятельность обучающихся систематически начинается с решением поставленной проблемы, в котором процесс деятельности обучаемого проходит самостоятельно и выбирается оптимальный вариант поиска решения проблем.

«Проблемная ситуация» считается главным компонентом проблемного обучения, со своим определёнными функциями. Для более эффективного формирования творческой самостоятельности обучаемых можно организовать проблемное обучение математики. Используя проблемное обучение можно формировать самостоятельную познавательность обучающихся, у них развивается креативность, творческое и аналитическое мышление, познавательные и организаторские способности. Сравнивая проблемное обучение с традиционным объяснительно-иллюстративным обучением видно главное их отличие.

Для проблемного обучения можно формулировать основные функции и отличительные признаки (особенности). Основные функции можно разделить на общие и специальные функции проблемного обучения.

Перечислим общие функции проблемного обучения:

- овладение учениками системы определённых математических знаний и приемов мыслительной и практической активности;
- формирование мыслительной деятельности у обучаемого, т. е. развивать самостоятельное овладение информацией и творческий подход к поставленной задаче;
- формирование практического жизненного понимания у обучающихся;
- формирование современного и компетентного индивида.

Специальные функции проблемного обучения:

- обучение творческому подходу овладением знаний (применение группы инструментов и приемов или отдельных подходов творческого мышления);
- обучение творческому подходу овладением знаний (применение освоенных знаний в повседневной ситуации) и умению моделировать и решать существующую математическую проблему;
- формирование и наращивание практики опыта творческой и активной деятельности (освоение приемов общенаучного исследования, решение жизненно математических проблем и практического визуального отображения реальных ситуаций окружающей действительности);
- формирование ценностных, познавательных и образовательных потребностей, желания обучаться;

Перечисленные выше функции реализовываются в разнovidной реальной и творческой деятельности обучаемого и с учётами описания свойств проблемного обучения, которые выражают признаки отличия.

Первый и главный признак — это отличительная разумная деятельность обучаемого в самостоятельном овладении новых навыков и способностей в процессе решения поставленных проблем, что позволяет разумность, глубину, стабильность понимание и формирование осознанного и неосознанного размышления.

Второй признак проблемного обучения заключается в том, что наиболее продуктивным средством становления мировоззрения является проблемное обучение аналитического, творческого и реалистического размышления. Решая самостоятельно поставленную проблему обучающий, одновременно выполняет главное условие перехода накопленных знаний в идею, так как только реалистический подход к исследованию всех течений и явлений реальности строит систему стабильных и глубоких мнений.

Третий признак проблемного обучения вытекает из принципов связи теории и практики и определяется дидактической закономерностью связи обучения с реальностью. В процессе проблемного обучения надо опираться на практику и жизненные примеры не только ради показания теоретических умозаключений, а также для коренных новых

теоретических и практических знаний. Потому связь с реальностью является важнейшим ресурсом разработки проблемных ситуаций и (непосредственным или опосредствованным) параметром оценки верности решения поставленных проблем.

Четвертый признак проблемного обучения является регулярное использование учителем математики наиболее оптимального сочетания различных типов и видов индивидуальных работ учащихся. Данный признак основывается на том, что учитель математики организует проведение индивидуальных работ, сращивающих как актуализацию ранее полученных, так и усвоения новых материалов и подходов деятельности.

Пятый признак определяется педагогическим принципом персонального подхода. При проблемном обучении персонализация обусловлена присутствием образовательных проблем всякой сложности, которые любой обучаемый рассматривает по-разному. Индивидуальное понимание проблемы создает отличие в ее формулировании, выставлении различных гипотез и отыскивания тех или иных методов их доказательства.

Шестой признак заключается в активности проблемного обучения (мобильной взаимосвязи его компонентов). Этот признак вызван активностью самой проблемы основанной на противоречии, которая характерна любой модели математического возникновения, очевидной действительности. Активность проблемного обучения заключается в переходе с одной математической ситуации в другую математическую ситуацию обыкновенным путем, основанный на принципах отношения и взаимообусловленности математических моделей реальных явлений и объектов окружающей среды. В процессе исследования было замечено, что в традиционном обучении активности мала и проблемность заменена на решительную «категоричность»

Седьмой признак состоит в высокой воодушевленной энергичности обучаемых. Во первых, сама по себе проблемная ситуация представляет основание ее активизации, и, во-вторых энергичный интеллектуальный процесс обучаемого непрерывно соединен с чувственно-воодушевленной областью духовной деятельности. Самостоятельный интеллектуальный процесс исследовательского характера, связан с персональным осознанием проблемной ситуации, вызывает верное ощущение обучаемого, его импульсивную энергичность.

Восьмой признак проблемного обучения состоит в том, что он предоставляет актуальную взаимосвязь дедукции и индукции и актуальную взаимосвязь продуктивного и репродуктивного приобретения пониманий.

Три первых признака проблемного обучения направлены на общественную склонность (обеспечение устойчивых знаний, значительное мнение, способность оригинально использовать знания в жизненной деятельности). Последующие признаки по характеру исключительно дидактические и в целом описывают проблемное обучение.

«Из вышесказанного сделаем вывод: проблемное обучение обеспечивает эффективное усвоение знаний, интеллектуальность и самостоятельность сильнее развивается и ученики воспитываются быть активными». [1].

Рассмотрим обязательный технологический процесс для подготовки и проведения проблемного обучения. Используем результаты исследования Е. Л. Мельниковой [1].

Рассмотрим практические этапы освоения новых учебных материалов проблемным обучением:

- ♦ постановка проблемной задачи (формулирование задачи из реальной жизни, решение которой приведет к математическому решению);
- ♦ поиск решения проблемной задачи (разбор вариантов решения при помощи имеющихся знаний).

Постановка проблемной задачи

Учебная проблема может быть предложена ученикам в форме жизненных проблем

Поставить перед учениками проблемную задачу — значит, дать шанс ученикам найти способ решения поставленной задачи, сформулировать теоретические выводы и ответить на ключевой вопрос, написать ключевую идею по теме урока.

Постановка проблемной задачи выражается в проблемной ситуации. С дидактической точки зрения, проблемная ситуация - это реальные трудности, которые ученик должен понимать и найти пути его решения с помощью новых знаний и способов, которые он должен освоить.

На следующем этапе ученики должны осознанно понимать проблемную задачу.

Стимулирующий диалог — это специальные наводящие вопросы и обсуждения, которые помогают учащимся осознанно понимать проблемную задачу.

Следующий шаг после осознанного понимания проблемной задачи, учитель предлагает учащимся ответить на несколько задач в виде вопросов: «Что вам задано?» или «Что вы должны сделать?» Эти вопросы стимулируют учеников к формулированию проблемных задач.

Из вышесказанного, сделаем следующие выводы:

- ♦ сначала ученикам предлагается проблемная ситуация в виде реального жизненного задания;
- ♦ следующий шаг для диалога: предлагаются вопросы, чтобы стимулировать учеников к решению проблемной задачи.

Проблемная задача сформулирована. Как решить проблему?

Нахождение решения проблемной задачи

Ученики читают, разбирают и выражают свои мнения и версии решения проблемной задачи. Мы знаем, что без новых знаний невозможно решить поставленную задачу. Поэтому все предложенные версии слушаются, но не комментируются. На следующем этапе предлагается ученикам несколько работ, относящихся к мыслительному процессу в виде вопросов и ответ. Этот этап состоит из систем заданий для мыслительного процесса ученика. После ответов ученика преподаватель планомерно и пошагово с диалогом разбирают похожее задание и решают его.

Надо отдать должное, что в проектировании и проведении урока на первых двух этапах под названиями «давай попробуем» и «давай понаблюдаем», учитель должен использовать функциональный и концептуальный подход. Для этапов «давай попробуем» и «давай понаблюдаем» учитель должен сформулировать проблемную задачу и подготовить несколько подталкивающих вопросов и заданий, которые позволяют ученикам выставлять и рассматривать гипотезы. Этот направленный диалог имеет специальную забирающуюся структуру: начинается с общего активирования, привлечения к концептуальной работе; рассмотрение и обсуждение поставленной задачи; обсуждение ключевого вопроса и ключевой идеи; совместный разбор, обсуждение и решение подобной задачи и заканчивается теоретическим выводом в виде формулы, определением и закономерностью (рис. 1).

Рис. 1. Структура направляющего диалога

Естественно, урок математики проблемным обучением занимает больше времени чем обычный традиционный урок, но рациональный эффект овладения знаниями и умениями, а также развитие, воспитание и обучение ученика огромное. Таким образом, проблемное обучение на уроках математики от учителя математики требует планирования и продумывания качественного урока. Для этого учитель математики должен быть интеллектуально- творческим, много времени затратить на подготовку урока, переходит от традиционной методики обучения к инновационной методике преподавания.

В заключение можно привести структуру проблемного обучения на уроках математики схемой (рис. 2).

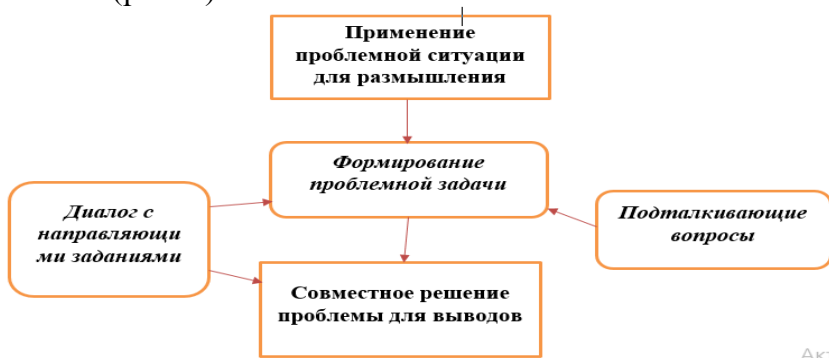

Рис. 2. Введение новых знаний и умений на проблемном уроке
Приведем план урока математики в 5-м классе с проблемным обучением.
Пример

Раздел 4.3. Зависимости между переменными и формулы

Вступление

Задание 1. Работа в парах. Выполните задание на повторение:

Каждый раз, когда друзья ходят в кафе, они покупают по стаканчику мороженого на каждого и сироп на всех. Один стаканчик стоит 10 сомони. Сироп стоит 15 сомони вне зависимости от того, сколько человек.

1. Посчитайте, сколько всего 5 друзей.
2. Посчитайте, сколько всего заплатят 10 друзей.
3. Запишите буквенное выражение, показывающее, сколько друзья платят в любой раз.

Давай попробуем

Ситуация на размышление.

Рассмотрите и решите самым быстрым способом данные ситуации:

1. Нужно нашить прямую ленту вокруг края одеяла с равными сторонами. Какой длины должна быть лента, если каждая сторона одеяла – 3 метра?
2. Нужно провести электрическую проводку в комнате, в которой все стены равны (по 4 метра). Сколько метров проводки нужно для всей комнаты?
3. Поле нужно обвести забором из досок. Все стороны поля равны (по 64 м). Сколько метров древесины нужно для забора? Если доски длиной в 2 м, сколько досок понадобится?

Решите все данные ситуации за 2 минуты.

Задание 2. Работа в группе. Обсудите и попытайтесь ответить на вопросы ситуации. На размышление - 2 минуты.

Задание 3. Индивидуальная работа. Что тебе было сложно при решении этого задания? Подумай и запиши свои затруднения.

Задание 4. Работа в группе. Обсудите затруднения, которые возникли у каждого члена при размышлении над ситуацией. Обобщите их и поделитесь с классом 2-3 вашими главными затруднениями.

Задание 5. Индивидуальная работа. Что бы ты хотел(а) узнать в этом разделе, чтобы прояснить свои затруднения и справиться с заданием? Подумай и запиши вопрос(ы), на который(е) ты хочешь получить ответ.

Задание 6. Работа в группе. Обсудите вопросы каждого члена. Обобщите их и поделитесь с классом 1-2 вашими главными вопросами.

Задание 7. Работа в парах.

Что общего вы заметили при решении этих ситуаций?

Когда какие-то действия, связи или отношения между величинами повторяются в разных ситуациях, это называется (...).

Ключевой вопрос

В тетрадях запишите ключевой вопрос, на который вы ответите в

этом

разделе: «В этом разделе мы узнаем, ...»

Давай понаблюдаем – ЧАСТЬ 1

Задание 8. Работа в парах.

Пример 1. Вернитесь к заданию во вступлении.

Какое неизвестное в этой ситуации? Что обозначала буква в вашем буквенном выражении?

Что еще менялось, когда менялось количество друзей?

Запишите в таблицу в рабочих тетрадях, как менялась общая стоимость в зависимости от количества друзей.

В парах дайте друг другу еще два количества друзей и посчитайте общую стоимость.

Проведите наблюдение: от чего зависит общая стоимость?

Давай сделаем вывод – ЧАСТЬ 1

Задание 9. Индивидуальная работа. Запишите определения:

Поскольку неизвестно не только количество друзей, а еще и общая стоимость, её также можно показать как неизвестное через другую букву. Например, если количество друзей обозначить буквой x , то общую стоимость можно обозначить буквой y .

Поскольку оба неизвестных могут меняться (принимать разные значения), они называются (...).

Определение: (...) – это величина, которая принимает различные значения в разных ситуациях.

Вы наблюдали, что общая стоимость (y) зависит от количества друзей (x).

Теперь запишите это наблюдение, используя переменные x и y :

(...) зависит от значения (...).

Такое соотношение называется (...).

Определение: Соотношение между переменными называется (...), если изменение значения одной переменной ведет к изменению значения другой переменной.

В рабочих тетрадях запишите равенство, показывающее зависимость y от x в ситуации с мороженым.

Давай понаблюдаем – ЧАСТЬ 2

Задание 10. Работа в парах.

Пример 2. Вернитесь к ситуациям на размышление.

Используйте новые определения для работы с ситуациями для размышления.

Что вам известно в каждой данной ситуации? Что вам неизвестно?

В рабочих тетрадях заполните таблицу, показывающую данные и решения ситуаций.

Задание 11. Работа в парах.

Заметили ли вы закономерность, соблюдающуюся в каждой ситуации? Что общего между вычислениями?

Проведите наблюдение: Опишите зависимость, которую вы наблюдаете: (...) зависит от (...).

Давай сделаем вывод – ЧАСТЬ 2

Задание 12. Работа в парах.

Обозначим каждое значение, которое меняется (переменную) буквой. Пусть длина одной стороны будет обозначена буквой x , а сумма сторон будет обозначена буквой y .

Запишите зависимость между переменными во всех трех ситуациях на размышление самым простым способом.

В этом разделе вы наблюдали за двумя закономерностями, которые вы записали как зависимости между переменными. Каждую из этих зависимостей можно назвать (...).

Определение: (...) – это равенство, которое выражается буквами (показывает зависимость между переменными).

Итак, равенство $y = 10x + 15$ в Примере 1, показывающее зависимость между количеством друзей, пришедших в кафе, и общей стоимостью их покупки, можно назвать (...).

Равенство $y = 4x$ в Примере 2, показывающее зависимость между длиной стороны и суммой длин сторон, когда 4 стороны равны, также можно назвать (...).

Задание 13. Индивидуальная работа.

Давай проверим:

Попробуйте решить все три ситуации на размышление, используя формулу, которую вы вывели выше. Сможете ли вы теперь сделать это за 2 минуты?

Можете ли вы теперь ответить на ключевой вопрос: *Как можно облегчить вычисления в ситуациях, где есть повторяющиеся действия или закономерности?*

Ключевая идея: В ситуациях, где есть повторяющиеся действия или закономерности, вычисление можно облегчить с помощью (...).

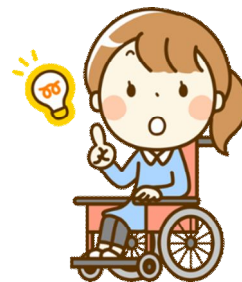
Формулы могут быть:

1. Для конкретного контекста (например, ситуация со стоимостью мороженого);
2. Для законов природы или науки (например, выведенная вами формула $y = 4x$ – это формула периметра квадрата, которая обычно записывается как $P = 4a$, где P – это периметр (сумма сторон) квадрата, а a – это длина одной его стороны).

Задание 14. Работа в парах.

Попробуйте вспомнить и записать формулы, которые вы знаете (из математики или других наук).

Обсудите с напарником ценность формул в реальной жизни. Приведите примеры из реальной жизни, где формулы могут облегчить работу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гончаров, Т.Д. Обучение на основе технологии «полного усвоения»: математика. Учебное пособие / Т.Д. Гончаров. – Москва: Изд-во: Дрофа, 2004. – 256 с.
2. Курбанов, С.Р. «Методические основы эффективности системы переподготовки повышения квалификации учителя математики (на примере Республики Таджикистан) диссертация кандидата педагогических наук: 13.00.02 / Курбанов С.Р. Душанбе - 2019. - 168 с.
3. Курбанов, С.Р., Камолова, Н. Переход на компетентностный подход в средних общеобразовательных учебных заведений - потребность времени. / Курбанов С.Р. // Вестник института развития образования. – Душанбе. – 2019. - №1(25). – с. 56-60 (на тадж. языке).
4. Курбанов, С.Р. Вохидова, К. Роль преподавателя в формировании ключевых компетенции учащихся начальных классов. / Курбанов С.Р. // Вестник института развития образования. - Душанбе. – 2019. - №2(26). – с. 53-59 (на тадж. языке).
5. Кудрявцев, В.Г. Проблемное обучение: истоки, сущность перспективы. Учебное пособие / В.Г. Кудрявцев — М.: Знание, 1991.
6. Кукушин, В.С. Воспитание толерантной личности в поликультурном социуме. Учебное пособие / В.С. Кукушин — Ростов н/Д: ГИИГО, 2002.
7. Кукушин, В.С., Столяренко, Л.Д. Этнопедагогика и этнопсихология. Учебное пособие / В.С. Кукушин — Ростов н/Д: Феникс, 2000
8. Лернер, И.Я. Проблемное обучение Учебное пособие / И.Я. Лернер — М. 1974.
9. Назаров, А.П. Методология перехода от предыдущей технологии на новую технологию проверочных работ по математике в 5 классе / А.П. Назаров, Р.Т. Абидов // Вестник Таджикского национального университета. – 2024. – № 2. – С. 296-306.
10. Назаров, А.П. Построение графиков математических функций с использованием современных языков программирования. / А.П. Назаров, Р.Н. Одинаев // Вестник Таджикского национального университета. – 2024. – № 1. – С. 49-61.
11. Нугмонов, М. Теоретико-методологические основы методики обучения математике как науки: Монография / М. Нугмонов – Душанбе: АОТ; ТГПУ им. С.Айни, 2011. – 278 с.
12. Нугмонов, М. Урок математики в школе. Учебное пособие / М. Нугмонов - Душанбе : «Ирфон», 2011. – 103 с.
13. Ожегов, СИ. Толковый словарь русского языка [Текст] / СИ. Ожегов, Н.Ю. Шведова. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Азъ, 1995. - 907 с.

14. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б. М. Бим-Бад; Редкол.: М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2003. – 528с.: ил.

15. Махмутов, МИ. Организация проблемного обучения. Кн. для учителя / М.И. Махмутов — М.- Педагогика, 1997.

ТУД 61:004

ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТИЮ КОММУНИКАТСИОНӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ СОҲАИ ТИБ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

ДАВЛАТЗОДА Раҳматулло Чурабек – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва иқтисодиёти рақамии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Борбад, 48/5. **E-mail:** davlatov_r@mail.ru, **тел.:** (+992) 918 92 91 90

АСЛАМЗОДА Бахтиёр Абдусаттор – ассистенти кафедраи технологияи иттилоотӣ, таъхис ва табобати нури Коллеҷи тиббии ҷумҳуриявӣ, ш. Душанбе, к. Раҳмон Набиев, 248. **E-mail:** batirovbaxtiyr010894@gmail.com, **тел.:** (+992) 909 09 82 50

Дар мақола самаранокии технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ (ТИК) дар соҳаи тибби муосир мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муайн карда шуд, ки ТИК нафақат дар идоракунии бемор, инчунин ба рушди самтҳои таҳқиқотия, муайян кардани бемориҳои нав ва таҳия кардани табобатҳои муассир кумак мекунад. Ташкилотҳои илмӣ ва муассисаҳои тиббии ширкаткунанда дар таҳқиқот метавонанд бо истифодаи платформҳои онлайн бо ҳамкорон ва созмонҳои дигари илмӣ табодули маълумот кунанд, ки ин самарайи таҳқиқотро дастрас ва паст кардани вақти муайян намудани бемориҳо пешгӯӣ мекунад.

Ҳамин тавр, кӯшишҳои дастаҷамъона ва ҳамкорӣ байни мутахассисон, технологҳо ва ҷомеаи тиббӣ сабаби такмили мунтазами хизматҳо ва сифати табобат хоҳад шуд, ки дар ниҳоят ба баланд бардоштан ва ба беҳтари сатҳи саломатии ҷомеа оварда мерасонад. Таҳлили қудрате, ки ҳамчунин барои пайдо кардани самтҳои навин ва эҷод кардани фикрҳои муосир дар соҳаи тиб, аини замон равишҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ низ тадбир медоранд, бо имконпазир кардани равандҳои безарар ва самарабахш дар соҳаи тиб дар самтҳои муҳими гирифташударо пешниҳод мекунад.

Вожаҳои калидӣ: технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, замимаҳои мобилии тиббӣ, саломатӣ, бемор, табиб, телемедицина, дастгоҳҳои табобатӣ, рушд, инноватсия, соҳаи тиб, хизматрасонӣ

ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ МЕДИЦИНСКОЙ СФЕРЫ В СОВРЕМЕННОМ ВРЕМЕНИ

ДАВЛАТЗОДА Раҳматулло Дҷурабек – кандидат педагогических наук, доцент кафедры информационных технологий и цифровой экономики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, г. Душанбе, ул. Борбад, 48/5. **E-mail:** davlatov_r@mail.ru, **тел.:** (+992) 918 92 91 90

АСЛАМЗОДА Бахтиёр Абдусаттор – ассистент кафедры информационных технологий, диагностика и светотерапии Республиканского медицинского колледжа, г. Душанбе, ул. Раҳмон Набиев, 248. **E-mail:** batirovbaxtiyr010894@gmail.com, **тел.:** (+992) 909 09 82 50

В статье исследуется эффективность информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в сфере современной медицины. Было установлено, что ИКТ помогают не только в ведении пациентов, но и в развитии направлений исследований, выявлении новых заболеваний и разработке эффективных методов лечения. Научные организации и медицинские учреждения, участвующие в исследованиях, могут использовать онлайн-платформы для обмена информацией с коллегами и другими научными организациями, что делает результаты исследований более доступными и сокращает время диагностики.

Таким образом, коллективные усилия и сотрудничество специалистов, технологов и медицинского сообщества станут причиной постоянного улучшения услуг и качества лечения, что в конечном итоге приведет к повышению и улучшению уровня здоровья населения. Анализ власти, который также направлен на поиск новых направлений и создание современных идей в области медицины, в то же время политических и социальных подходов, делая возможными безвредные и эффективные процессы в области медицины, предлагает важные направления.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, медицинские мобильные приложения, здоровье, пациент, врач, телемедицина, медицинские изделия, развитие, инновации, медицинская сфера, услуги.

INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES AS A FACTOR OF DEVELOPMENT OF MEDICAL SECTOR IN MODERN TIMES

DAVLATZODA Rahmatullo Jurabek – candidate of pedagogical science, Associate Professor of the Department of Information Technologies and Digital Economy of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Dushanbe, Borbad str. 48/5. **E-mail:** dalvatov_r@mail.ru, **phone:** (+992) 918 92 91 90

ASLAMZODA Bakhtiyor Abdusattor – assistant of the Department of Information technology, diagnostics and radiation therapy of the Republican medical college, Dushanbe, Rahmon Nabiev, Street, 248. **E-mail:** batirovbaxtiyr010894@gmail.com, **phone:** (+992) 909 09 82 50

The article examines the effectiveness of information and communication technologies (ICT) in modern medicine. It was determined that ICT helps not only in patient management, but also in the development of research areas, the identification of new diseases and the development of effective treatments. Scientific organizations and medical institutions participating in research can exchange information with colleagues and other scientific organizations using online platforms, which will make the research more accessible and reduce the time to diagnose the disease.

Thus, collective efforts and cooperation between specialists, technologists and the medical community will lead to a continuous improvement of services and the quality of treatment, which will ultimately lead to an increase and improvement in the level of public health. The analysis of the power that also seeks to find new directions and create modern ideas in the field of medicine, currently also taking measures of political and social approaches, by enabling safe and effective processes in the field of medicine in important areas.

Key words: information and communication technologies, mobile medical applications, health, patient, doctor, telemedicine, medical devices, development, innovation, medical field, service

Технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ (ТИК) дар даврони муосир ҳамчун омили муҳими рушди соҳаи тиб ҷойгоҳи басо махсус дорад. Ин технологияҳо на танҳо равандҳои табобатиро зуд ва самаранок мекунанд, инчунин имконияти беҳтар кардани

сифати кӯмак ва хизматрасонино барои беморон фароҳам меоваранд. ТехнолоҒияҳои иттилоотӣ (ТИ) дар шакли электронӣ расиди тиббӣ, системаи маълумотҳои бемор ва барномаҳои кушода барои мониторинги тиббӣ ба табибон ва кормандони соҳаи тиб кӯмак мерасонанд, то маълумоти дақиқ ва саривақтиро дар ихтиёр дошта бошанд. Инчунин, платформаҳои онлайнӣ, монанди вебсайтҳо ва замимаҳои мобилӣ, барои беморон имконият медиҳанд, ки маълумот ва хизматҳои тиббиро ба осонӣ дастрас кунанд, ки ин дар охир боиси инкишофи аргументи зоҳирӣ ва беҳтари муносибат байни табиб ва бемор мегардад.

ТИК хатари маҷмӯи рушди соҳаи тибро на танҳо навсозӣ мекунад, балки роҳи нави муассир барои тақмили сифати хизматрасонӣ ва паёмрасонии равобит байни табибон (мутахассисон) ва беморонро фароҳам меорад. Истифодаи системаҳои идоракунии маълумот ва платформаҳои таҷрибаи бемор метавонад то ки равандҳо самараноктар ва устувортар гарданд, вобаста аз идоракунии фаврии бемор ва маблағгузори дар масофа кумак намоянд. Ин ба беморон имкон медиҳад, ки маълумоти муфассал ва аниқ дар кишвар дар соҳаи табобат дастрасӣ пайдо кунанд.

ТИК нафақат дар идоракунии бемор, инчунин ба рушди самтҳои таҳқиқот, муайян кардани бемориҳои нав ва таҳия кардани табобатҳои муассир кӯмак мекунад. Ташкilotҳои илмӣ ва муассисаҳои тиббии ширкаткунанда дар таҳқиқот метавонанд бо истифодаи платформҳои онлайнӣ бо ҳамкорон ва созмонҳои дигари илмӣ табодули маълумот кунанд, ки ин самарави таҳқиқотро дастрас ва паст кардани вақти муайян намудани бемориро пешгӯӣ мекунад.

Дар шароити Тоҷикистон омӯзиши татбиқи ТИК дар соҳаи тиб аз тарафи олимони ватанӣ Ф.С. Комилиён, Б.Ф. Файзализода [13] ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифта, паҳлуҳои гуногуни он омӯхта шудааст.

Масъалаҳои муосири татбиқи ТИК дар соҳаи тиб дар таҳқиқотҳои олимони ватанию хориҷӣ В.Я. Гельман, В.А. Герасевич, В.Г. Кудрина, В.С. Глушанко, О.Э. Карпов, А.Е. Храмов, А.Н. Косинец, С.Л. Гараничевой, Ф.С. Комилиён, Б.Ф. Файзализода, Р.Қ. Давлатзода, Х.Ю. Бобохонов, Рабиева З.Р. ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд [2,3,14,15,13,3-8,1].

Масалан, аини замон барои таҳия кардани системи мониторинги бемор як дунёи нав бо технологияи навинии компютери ва алгоритмҳои муосири таҳлилро қайд кардан мумкин аст. Ин чиз ниҳояд муҳим аст, хусусан вақте, ки беморон бо бемориҳои, ки ниёз ба назорати доимӣ доранд ва ё ба ягон беморӣ мубтало мегарданд. Тақмили технологияҳо дар соҳаи тандурустӣ на танҳо марҳилаи нави табобатро таҳия мекунад, балки инчунин имкон медиҳад, ки раванди таълим, таҳқиқот ва беҳтар сохтани хизматрасонии тиббӣ бо назардошти усули ҳадди оптималӣ рушд кунад.

Боиси зикр аст, ки аини замон зехни сунӣ дар тамоми соҳаҳо васеъ истифода гардида, алаҳусус он дар соҳаи тиб нақши ногусастанӣ дорад, аз ин рӯ он давраи нави ташхис ва табобатро муайян ва дақиқ мекунад. Зехни сунӣ ба духтурон кӯмак мекунад, ки ташхисро зудтар ва дақиқтар гузоранд. Масалан, алгоритмҳо бемориҳоро аз тасвирҳои тиббӣ, аз ҷумла рентгенҳо ва ултрасадоҳо аниқ мекунанд ва намуди бемориҳоро дар марҳилаи аввал муайян мекунанд. Илова бар ин, зехни сунӣ маълумоти генетикиро барои табобати фардӣ таҳлил мекунад [3].

Муҳаққиқ Бобохонов Х.Ю. рушди соҳаи тибро бо истифодаи ТИК самаранок арзёбӣ намуда, нисбати мушкилиҳо дар соҳа чунин ибрози назар намудааст: «Мушкилотҳо дар аксарияти дармонгоҳҳои ноҳияи дурдаст, баъзе шахру ноҳияҳо дар он аст, ки фаъолияти кормандони тиб ҳануз бо усулҳои анъанавӣ сурат мегирад, ки ин амал ба талаботи имрузаи тиб аз руи стандарт пурра ҷавобгӯ набуда, инчунин ба сатҳи сифати хизматрасонӣ дар соҳаи тиб таъсири манфӣ мерасонад, ки дар зер якҷанд омилҳои онҳо пешниҳод карда мешаванд:

1. Бақайғирии беморон ва нигоҳдории таърихи бемор (история болезни);
2. Ҷамъоварии маълумотҳои фаврӣ оид ба раванди ташхису таҳлили тиббӣ ва натиҷаи онҳо;

3. Тақсимои ва ҷобачогузори мутахассисон вобаста ба беморони пешниҳодшуда;

4. Нигоҳдори маълумотҳо оид ба беморон ва ғ.»[1].

Ба андешаи мо «Телемедицина ба духтурон имкон медиҳад, ки ба беморон дар масофаи дур ёри тиббӣ расонанд, ки ин барои сокинони ноҳияҳои дурдаст махсусан муҳим аст. Ҷарроҳии роботӣ имкон медиҳад, ки амалиёти мураккабтар ва дақиқтар анҷом дода шавад, ки ин хатари мушкilotро коҳиш медиҳад ва вақти барқароршавии беморонро кӯтоҳ мекунад.

Истифодаи ТИ дар дорусозӣ имкон медиҳад, ки доруҳо ва усулҳои нави табобатро самараноктар ва зудтар таҳия кунанд.

Истифодаи системаҳои идоракунии захираҳои саломатӣ (HRMS) метавонад истифодаи захираҳои соҳаи тандурустӣ, аз қабili доруҳо, таҷҳизоти тиббӣ ва кормандонро оптимизатсия кунад.»[7.с.360].

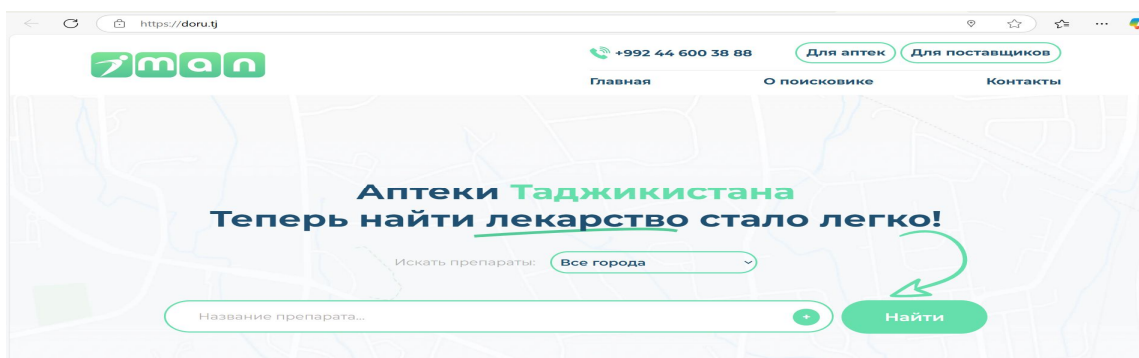
Истифодаи робототехникӣ ва худкор низ қисми асосии ин акси хизматҳои тиббӣ мебошанд, ки мутахассисон қабл аз пешгӯии суратҳои дар ҷараёни табобатро баррасӣ мекунанд. Барои нигоҳдори сатҳи маводи тиббӣ ва логистикаи зарурӣ дар беморхонаҳо ва марказҳои тиббӣ, системаҳои худкор метавонанд вақт ва манбаъҳоро ҳатто бештар сарфа кунанд. Илова бар ин, технологияҳои дастрасӣ ба иттилоот дар давоми хизматрасонии тиббӣ хизматҳоро ба беморон беҳтар анҷом медиҳанд, то ба онҳо хизматрасонии муфидтарин, кӯмак кардан дар беморхонаҳо зуд ва бо мақсад истифода шаванд.

Масъалаҳои баланд бардоштани шукуҳи сифати хизматрасонӣ ва дар ин замина мувозинате бо механизмҳои инсонӣ ва табобати беморон бо тартиботи хусусӣ вучуд дорад, ки ин низ имконияти корҳои сатҳи баландро фароҳам меорад. Ҳатто қарордодҳои байни ҳукумати давлатӣ, ширкатҳои соҳаи технологият ва муассисаҳои тиббӣ бояд ба ҳадафҳои аниқ ва ба дастрасии шабакаи глобалӣ зид набоянд, то ҳолатҳое, ки мушкilot ва хатарҳои технологиро дастгирӣ мекунанд, озод шаванд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар баробари дигар давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон имрӯз дар доираи рақамикунонии мамлакат тамоми ҷораҳои заруриро роҳандозӣ намуда истодааст. Барои амалӣ намудани он бо мақсади беҳтар намудани шароити мусоиди мардум замимаҳои компютерӣ ва шабакаи Интернетӣ яке аз омилҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин хотир, дар мақола истифодаи сомона ва ё замимаҳои компютериро (мобилӣ) мавриди таҳқиқ қарор медиҳем. Пеш аз ҳама сомонаҳои интернетӣ, ки ҷиҳати дастрасии иттилоотии тиббӣ фаъолият менамоянд дида мебароем.

Сомонаи www.doru.tj

Сомонаи www.doru.tj як платформаи ҷустуҷӯии иттилоот аст, ки дар он шумо метавонед доруи заруриро пайдо кунед, нарх ва маълумотро дар бораи дорухона дарёфт кунед. Платформа ба шумо имкон медиҳад, ки вақт ва пулро сарфа кунед. Бо истифода аз платформа шумо метавонед доруи худро бо нархи мувофиқ пайдо кунед ва наздиктарин дорухонаи ба шумо наздиктарро пайдо кунед. Маълумот дар бораи доруҳо аз ҷониби дорухонаҳои Тоҷикистон дода мешавад.

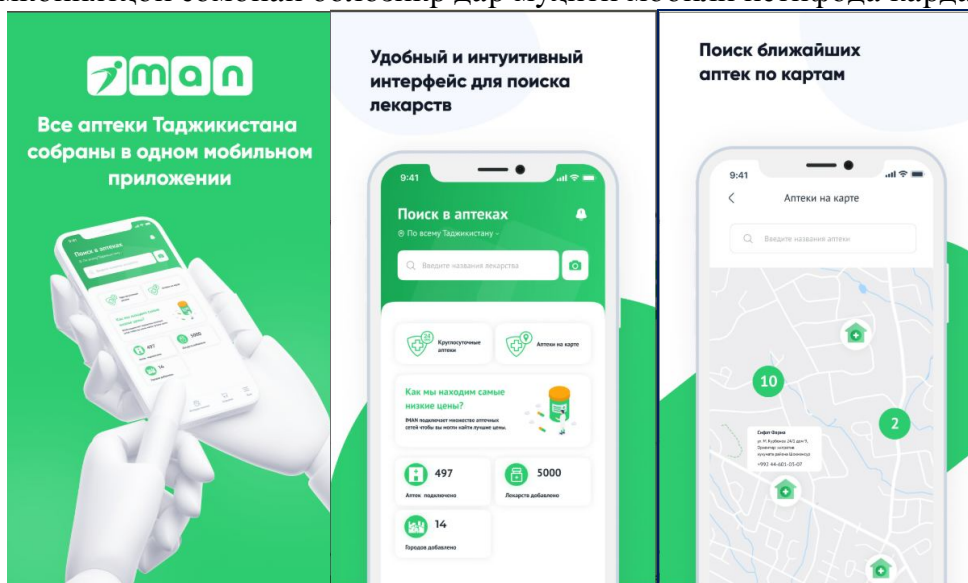
Расми 1. – Саҳифаи асосии сомонаи www.doru.tj

Масалан, ҳангоми чустуҷӯи доруи «НЕОБУТ 100МГ ПОРОШОК №1» дар мавриди чустуҷӯ дар «Все города (Ҳамаи шаҳрҳо)» 35 натиҷа пайдо гардид, ки дар натиҷаҳои пайдогардида имконияти дидани нарх, рақами телефон, нишон додан дар харита, масофа то дорухона, санаи барқароршаваии маълумотҳо ва ғ. имкон дорад. Харидор метавонад вобаста ба маълумоти қонёқунанда доруро дархост намояд. Агар зарурати дархостро вобаста аз дастрас намудан ба хона зарур бошад, пас «Есть доставка»-ро фаъл намудан зарур аст.

Доруи ман- аптеки Таджикистана

Гунаи (версияи) мобилии сомонаи www.doru.tj буда, ба истифодабарандагон имкон медиҳад, ки имкониятҳои сомонаи болозикр дар муҳити мобилӣ истифода карда шавад.

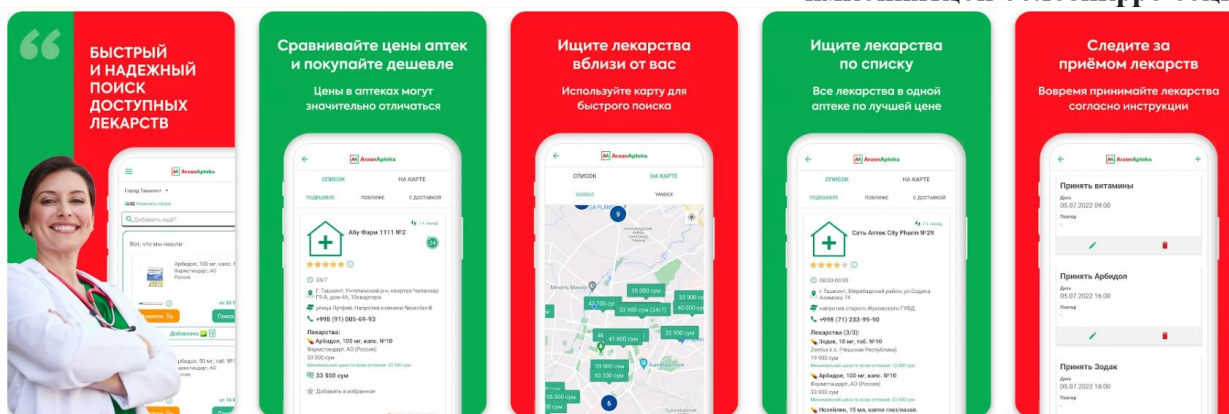
Расми 2. Муҳити кори гунаи замимаи мобилии [doru.tj](http://www.doru.tj)

Муҳити кори барнома ниҳоят қулай буда, ба истифодабаранда имконияти вобаста аз параметрҳои гуногун пайдо намудани маълумотҳои заруриро оид ба доруҳои зарӯри ва ҳамзамон беморхонаҳо фароҳам оварад.

ArzonApteka — Поиск лекарств

Барномаи дигаре, ки барои дар муҳити мобилӣ пешкаши тоҷикистониён гардидааст ин барномаи ArzonApteka ба ҳисоб меравад. Барномаи мазкур низ ба мисли барномаи [doru.tj](http://www.doru.tj) имкониятҳои болозикро соҳиб аст.

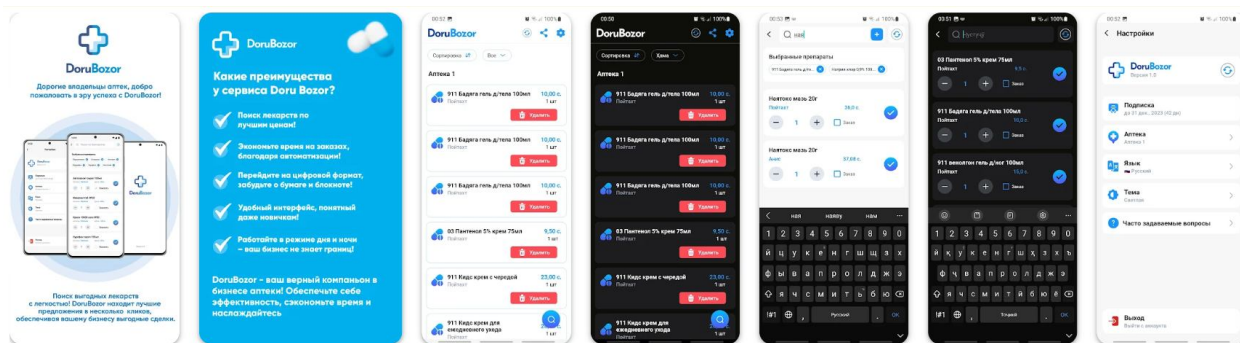
Расми 3. Муҳити кори гунаи замимаи мобилии ArzonApteka

Барнома ба Шумо имкон медиҳад, ки дар наздиктарин дорухона ё макони дилхоҳ доруҳоро бо нархҳои арзон пайдо кунед. Ба дорухона роҳнамо гиред ё ба таксӣ занг занед, интиқол фармоиш диҳед ва барои гирифтани дору ёдрас кунед. Ҳамаи ин дар як

барнома имконпазир аст! ArzonApteka як барномаи зуд ва қулай барои ҷустуҷӯи доруворӣ дар дорухонаҳо мебошад.

Гунаи дигари замимаи мобилӣ, ки барои дархости доруҳо зарӯр аст, ин барномаи **DoruBozor** ба ҳисоб меравад.

Расми 4. Мухити кори гунаи замимаи мобилии DoruBozor

DoruBozor ба шумо имкон медиҳад, ки беҳтарин дархостхоро бо чанд клик пайдо кунед ва кафолат медиҳад, ки тиҷорати шумо беҳтарин дархостхоро ба даст орад.

Системаҳои телемедицина, ки дар натиҷаи ин технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ расидан ба он мумкин шудааст, имкон медиҳанд, ки беморон тавассути видеои онлайнӣ бо табибон ба мулоқот таъмин карда шаванд. Ин махсусан дар минтақаҳои дурдаст, ки дастрасӣ ба хизматҳои тиббӣ мушкил аст, кӯмак мерасонад. Пандемияҳои ҷаҳонӣ, ба монанди COVID-19, нишон доданд, ки телемедицина (telemedicine) барои идомаи табобат ва нигоҳубини беморон то ҷӣ андоза муҳим аст.

Илова ба ин, иттилоотӣ дастраси тиббии технологияҳо инчунин бо истифодаи аналитикаи душвор ва алгоритмҳои зеҳнии сунъӣ метавонанд раванди ташхис ва навкардашударо зудтар кунанд. Ин раванди нави инноватсионӣ метавонад имконият диҳад, ки бемориҳои мураккаб, ки пештара таҳқиқ ва ташхис кардани онҳо душвор буд, бе хатар ва бо дақиқияти бештар муайян шаванд.

Нафъи дигари ТИК дар соҳаи тиб ин аст, ки онҳо назорати мунтазам ва мониторинг кардани ҳолати беморонро имкон медиҳанд. Бо истифода аз дастгоҳҳои табобатии навтарин ва технологияҳои интернетӣ ашё (IoT), табибон метавонанд маълумотро дар хусуси беморон ҳатто дар вақте, ки бемор дар хона мебошад, аз дастгоҳҳои мушаххас ҷамъоварӣ кунанд.

Иттилоотии таъмини маълумот ба беморон, инчунин ба он раванқ ва рушд зоҳир менамояд ва кумак мерасонад, ки маърифати тиббӣ ва нигаронии роҳнамоии табибон дар бораи ҳолат ва раванди табобат беҳтар карда шавад. Ин раванд на танҳо беморро беҳтар менамояд, балки ба табибон низ воситаи муфид барои гирифтани қарорҳои бештар нигаронӣ ва муассир фароҳам меорад.

Илова бар ин, ТИК дар ташкили кор ва равандҳои идоракунии тиббӣ низ нақши муҳимро мебозад. Системҳои идоракунии беморхона, ки дастурҳои худкор ва оптимизатсияҳои корбарӣ ва хизматрасонӣ ба беморонро пешниҳод мекунанд, имкон медиҳанд, ки вақту манбаъҳои соҳаи тиб тағйир наёбанд ва хизмати баландсифати тиббӣ таъмин гардад.

Агар мо назар кунем, нақши ТИК имрӯз дар раванди омӯзиши мутахассисон ва идоракунии ҷавонон дар тиб намоён аст. Омӯзиши фарогир ва мизочи илмӣ тавассути платформаҳои онлайн ва вебинарҳо, ба корбарони нави соҳа имкон медиҳад, ки дониш ва малақаҳои худро тақмил диҳанд, ҳамзамон бо трендҳои нави тиб нишон диҳанд, ки ҷӣ гуна истифодабарии ин технологияҳои муосир метавонад роҳи тақмили муносибат бо беморонро фароҳам оварад.

Расми 5. Ҳамоҳангии воситаҳои ТИК дар соҳаи тиб

Вобаста ба таҷрибаҳои байналмилалӣ зиёд, ТИК инчунин метавонад истифодаи хизматрасониҳои тиббиро дар масофаи дур ва шабонарӯзӣ дар ҳолатҳои назорати пешакӣ ва дар муддати кӯтоҳ тавассути смартфонҳо ё планшетҳо таъмин созад. Ин на танҳо мизочонро дар хомӯш кардани дардҳо кӯмак мерасонад, балки инчунин ба бонкҳои маълумоти имкон медиҳад, ки ҳулосаҳоро ҷамъ оранд ва барномаҳои дармонӣ ва самтҳои тақмили сифати тандурустии ҷомеаро тафтиш кунанд.

ТИК дар соҳаи тиб, албатта, бо баъзе мушкилот низ заминаи амиқ дорад. Идоракунии иттилооти тиббӣ, махфият ва амният маҳз чун омили асосӣ дар ин соҳа ба ҳисоб меравад, ки мушкилотҳоро дар ислоҳ ва тақмили ин равандҳои инноватсионӣ ба вуҷуд меорад.

Яке аз роҳҳои муҳими тақмил ва инноватсияи хизматрасонӣ дар тиб ин истифодаи системаи иттилоотии интегратсияшуда аст, ки на танҳо бо иқдоми мутобиқ ва самарабахши хизматрасонӣ ба мизочон хизмат мекунад, балки ҳамзамон маълумот ва таҳлилҳоро барои омӯзиши равишҳои иҷтимоӣ, равони байни беморон ва мутахассисон, ва масъалаҳои таъбот баррасӣ мекунад.

Дигар самти муҳими тақмил ва инноватсия, ки бояд дар назар гирифта шавад, ин дастрасӣ ва имкониятҳо барои дастгоҳҳои танзимгар ва василаҳои метрологии наватарин мебошанд, ки метавонанд маълумот ва таҳлилҳои гуногунро бо суръат ва сифати хуб пешниҳод кунанд. Чунин дастгоҳҳо кумак мекунанд, то беморон назаре ба ислоҳоти таъбот, самаранокӣ он ва назорат кардани равишҳо пайдо кунанд.

Имрӯз, соҳаи тиб ба бештаре шумо барои мизочи қору фаъолияти клиникӣ ва системаи беҳдоштӣ, инчунин аниқ кардани соҳа ва шароити хайрхоҳӣ бо тақлифи хизматрасониҳо ва усулҳои тақмилёбии муҳити таъботӣ оғоз мекунад. Ин равиш на танҳо сифати хизматрасониҳоро шабеҳ мекунад, балки шумо дар системаи беҳтари хизмат ва фаъолият сахм мегузоред, ки ин хизмат, дар навбати худ, на танҳо барои беморон, балки барои мутахассисон, дар роҳи илҳом дар соҳаи таъбот ва хизматҳои тиббӣ низ кумак мекунад.

Ҳамин тавр, кӯшишҳои дастаҷамъона ва ҳамкорӣ байни мутахассисон, технологҳо ва ҷомеаи тиббӣ сабаби тақмили мунтазами хизматҳо ва сифати таъбот хоҳад шуд, ки дар ниҳоят ба баланд бардоштан ва ба беҳтари сатҳи саломатии ҷомеа оварда мерасонад. Таҳлили қудрате, ки ҳамчунин барои пайдо кардани самтҳои навин ва эҷод кардани андешаҳои муосир дар соҳаи тиб, аини замон равишҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ низ тадбир медоранд, бо имконпазир кардани равандҳои безарар ва самарабахш дар соҳаи тиб, хизмат дар самтҳои муҳими гирифташударо пешниҳод мекунад.

Ҳулоса, ТИК хатари маҷмӯии рушди соҳаи тибро самаранок намуда, имкониятҳои нав ба насли нав, хусусан бо хизматрасонӣ ва таъботи беморони наздики навигарии технологиро фароҳам меоварад. Ин технологияҳо роҳҳои нав барои идоракунии беморон, таъбот ва мушкилотҳоро тавассути кумаки интернетӣ глобалӣ ва дастгоҳи мобилӣ фароҳам меоранд, ки ин имкониятҳоро барои ҳамарай ва бенуксонӣ намудан суръат мебахшад.

Дар умум, ТИК соҳаи тиб инкишофу рушди давлат ва ҷомеаро таъмин мекунад, бо такмил ва шаффофияти хизматҳои тиббӣ, ки ин дар навбати худ ба сифати зиндагӣ ва саломатии инсон таъсири назаррас мерасонад. Технологияҳои дарсади муосир барои идомаи ин раванд ва расидан ба қадамҳои навин дар соҳаи тиб муҳим ва зарурӣ мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Бобохонов, Х. Ю. Таҳияи низоми иттилоотии худкор (дар мисоли дармонгоҳҳо). Иқтисодиёти сабз - инфрасохтори рушди соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷмуаи маводи конфронси илмӣ-амалии байналмилалӣ. Душанбе: ДБССТ, 28 ноябри соли 2024. – С. 311
2. Гельман, В.Я. Медицинская информатика: практикум. – СПб.: Питер, 2001– 480 с. – (Серия «Национальная медицинская библиотека»).
3. Герасевич, В.А. Самоучитель. Компьютер для врача. – СПб.: БХВ-Петербург, 2002. – 640 с.
4. Давлатзода, Р.Ҷ. Методикаи татбиқи чадвалҳои электронӣ дар ҳалли масъалаҳои тиббӣ / Р.Ҷ. Давлатзода, Б.А. Батиров // Нақши зехни сунъӣ дар тақвияти зехни касбии мутахассисони ба бозори меҳнат рақобатпазири соҳаи таҳсилоти олии (бахшида ба солҳои 2025-2030 – рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия) / Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ (Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон, 21 феввали соли 2025). Душанбе. С. 194-197
5. Давлатзода, Р.Ҷ. Методикаи ҳалли масъалаҳои тиббӣ дар заминаи истифодаи математика ва технологияҳои компютерӣ/ Р.Ҷ. Давлатзода, Б.А. Батиров // Конференсияи илмӣ амалии байналмилалӣ дар мавзӯи: «Нақши рақамикунӣ ва низомҳои зехнӣ дар рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Бахшида ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф”, солҳои 2020-2040) 13 - декабри соли 2024 ДБССТ. Душанбе. С.71-75
6. Давлатов, Р.Ҷ., Алламуродов, Б.Н. Кори мустақилонаи донишҷӯён ва нақши он дар омӯзиши фанҳои таълимӣ бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ/ Р.Ҷ. Давлатов, Б.Н. Алламуродов/ Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология №4(29)2022, Кӯлоб. 2022. – С.159-168, ISSN: 2616-5260
7. Давлатов, Р.Ҷ., Батиров, Б.А. Нақш ва муҳимияти истифодаи технологияи иттилоотӣ дар тиб/ Муаммоҳо ва дурнамои инкишофи савдои берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити саноатикунӣ босуръат. Маҷмӯаи маводи конфронси байналмилалӣ илмӣ – амалӣ. 31-уми майи соли 2024. Душанбе, 2024 – С. 361-364.
8. Давлатов, Р. Д. Методологические положения исследования информационных систем управления предприятием / Р. Д. Давлатов // Вестник Таджикского технического университета. – 2013. – № 3(23). – С. 43-46. – EDN RCKYFB.
9. Давлатов, Р. Д. О роли информационных технологий в автоматизации управления предприятием / Р. Д. Давлатов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2013. – № 2/6(120). – С. 265-269. – EDN VNWCFL.
10. Информатика и истемы управления в здравоохранении и медицине. Под ред. Хаи Г.А. СПб. СПб МАПО – 1998 – 130 с.
11. Информатика: Базовый курс / С.В. Симонович и др. – СПб.: Питер, 2001. – 640 с.
12. Карпов, О. Э., Храмов, А. Е. Информационные технологии, вычислительные системы и искусственный интеллект в медицине. — М.: ДПК Пресс, 2022. — 480 с., ил.— ISBN 978-5-91976-232-4
13. Комилов, Ф. С. Информационные технологии в системе среднего профессионального медицинского образования: Монография [Текст] / Ф.С. Комилов, Б.Ф. Раджабов. - Курган-Тюбе, 2016. - 226 с.

14. Кудрина В. Г. Медицинская информатика М. РМАПО, 1999 – 100 с.

15. Сатторов, А. Э. Назария ва мавқеи технологияҳои иттилоотӣ дар ҷараёни таълим / А. Э. Сатторов, А. Мусулмони, Р. Ҷ. Давлатов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2020. – No. 1-4-1(80). – P. 97-99. – EDN XABVKG.

ТДУ (УДК): 372.861

РАВАНДИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ ИТТИЛООТӢ ВА КОММУНИКАТСИОНӢ ДАР ДОНИШЧӢӢНИ ДОНИШГОҲИ ТИББӢ

НАЗАРОВ Аҳтам Пулодович – доктори илмҳои педагогӣ, мудири кафедраи технологияи информатсионӣ ва коммуникатсионии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121, тел.: (+992) 908 08 23 84

ШЕРМАТЗОДА Олимҷони Тилло – ассистенти кафедраи технология, нақшакашӣ ва дизайни факултети технологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121, тел.: (+992) 93 851 55 53

Муаллифони мақола илмӣ ба раванди ташаккули салоҳияти иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ диққати махсусдода, қайд мекунам, ки бо максоди фароҳам овардани шароити муқаррарии донишҷӯён барои ташаккули неру, маънавият, ташаккули мустақилият, қобилияти худомӯзи, худшиносии онҳо дар раванди таълим истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ зарур мебошад.

Инчунин, муаллифон шарҳ медиҳанд, ки технологияҳои инноватсионӣ ва иттилоотӣ самаранокии таълим ва рушди донишҷӯёнро афзоиш дода, дар онҳо салоҳиятҳои асосиро, ки барои мутахассиси соҳаи тиб зарур мебошанд, инкишоф медиҳанд. Ба ақидаи муаллифони мақола, салоҳиятҳои коммуникатсионӣ бо мафҳумҳои «модел» ва «моделсозӣ» алоқаи муайяни иттилоотӣ доранд.

Илми педагогӣ усули моделсозиро дар бар мегирад, ки бе он ғангоми омӯхтани ин ё он илм амалӣ кардан ғайриимкон аст, онро пажӯҳишҳои омӯзгорони гуногун собит мекунамд

Вожаҳои калидӣ: салоҳияти иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, ташаккули мустақилият, қобилияти худомӯзӣ, технологияҳои инноватсионӣ ва иттилоотӣ, мутахассиси соҳаи тиб, модел ва моделсозӣ, омӯзгорон.

ПРОЦЕСС ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКОГО ВУЗА

НАЗАРОВ Аҳтам Пулодович – заведующий кафедры информационных и коммуникационных технологий Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121, тел.: (+992) 908 08 23 84

ШЕРМАТЗОДА Олимҷони Тилло – ассистент кафедры технологии, черчения и дизайна факультета технологии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121, тел.: (+992) 93 851 55 53

Авторы научной статьи уделяют особое внимание процессу формирования информационно-коммуникативной компетентности и отмечают, что для создания нормальных условий для развития обучающимися их энергии, духовности,

самостоятельности, способности к самообучению, самосознания необходимо использования новых информационных технологий в образовательном процессе.

Также авторы поясняют, что инновационные и информационные технологии повышают эффективность обучения и развития студентов и развивают у них базовые компетенции, необходимые медицинскому специалисту, коммуникативные компетенции с понятиями «модель» и «моделирование» имеют определенную информационную связь.

Педагогическая наука включает в себя метод моделирования, без которого невозможно заниматься той или иной наукой, это доказано исследованиями различных педагогов.

Ключевые слова: информационно-коммуникативная компетентность, формирование самостоятельности, способность к самообучению, инновационные и информационные технологии, медицинский специалист, модель и моделирование, педагоги.

THE PROCESS OF FORMING INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCES IN MEDICAL UNIVERSITY STUDENTS

NAZAROV Ahtam Pulotovich – head Department of Information and Communication Technologies of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121, **phone:** (+992) 908 08 23 84

SHERMATZODA Olimjoni Tillo – Assistant at the Department of Technology, Drawing and Design faculty of Technology, Tajik State pedagogical University named after Sadridin Ayni, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121, **phone:** (+992) 93 851 55 53

The authors of the scientific article pay special attention to the process of developing information and communication competence and note that in order to create normal conditions for students to develop their energy, spirituality, independence, ability to self-learn, and self-awareness, it is necessary to use new information technologies in the educational process.

The authors also explain that innovative and information technologies increase the efficiency of learning and development of students and develop in them the basic competencies necessary for a medical specialist; communicative competencies with the concepts of “model” and “simulation” have a certain information connection.

Pedagogical science includes a modeling method, without which it is impossible to engage in this or that science, this has been proven by research by various teachers.

Key words: information and communication competence, formation of independence, ability to self-learn, innovative and information technologies, medical specialist, model and simulation, teachers.

Ташаккули салоҳиятҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ онҳо дар рушди кормандони соҳаи тиб аҳамияти калон дорад. Ташаккули салоҳиятҳои мутахассис маҳорати касбии ӯро ҳамчун ягонагии салоҳиятҳои муайян мекунад, ки аз унсурҳои фанӣ, методӣ, психологӣ, педагогӣ ва иттилоотӣ иборат мебошад. Технологияҳои иттилоотӣ як ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеа гардида, ба равандҳои таълим ва дар маҷмӯъ системаи маориф таъсир мерасонанд. Бо мақсади фароҳам овардани шароити муқаррарии донишҷӯён барои ташаккули неру, маънавият, ташаккули мустақилият, қобилияти худомӯзи, худшиносии онҳо дар раванди таълим истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ зарур мебошад. Таълими муосирро бе технологияҳои инноватсионӣ, ки ба рушди ташаккули малакаҳои махсуси кормандони соҳаи тиб ва баланд бардоштани таваҷҷӯҳ ба фаъолият тавассути аёнияти онҳо нигаронида шудааст, тасаввур кардан ғайриимкон аст. Илова бар ин, технологияҳои инноватсионӣ ва иттилоотӣ самаранокӣ таълим ва рушди донишҷӯёнро афзоиш дода, дар онҳо салоҳиятҳои асосиро, ки барои мутахассиси соҳаи тиб заруранд, инкишоф медиҳанд. Омӯзиши вижагӣҳои раванди

ташаккули салоҳиятҳои донишҷӯёни донишгоҳҳои тиббӣ барои муайян кардани маъно ва ҷойгоҳи салоҳиятҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар доираи таҳсилоти донишгоҳӣ мусоидат намуда, инчунин имкон дод, ки модели рушди салоҳиятҳо дар байни донишҷӯёни донишгоҳҳои тиббӣ таҳия карда шавад. Салоҳиятҳои коммуникатсионӣ ҳамчун мафҳум бо мафҳумҳои «модел» ва «моделсозӣ» алоқаи муайяни иттилоотӣ доранд.

Илми педагогӣ усули моделсозиро дар бар мегирад, ки бе он ғангоми омӯхтани ин ё он илм амалӣ кардан ғайриимкон аст, ки онро пажӯҳишҳои омӯзгорони гуногун собит мекунанд. Моделсозӣ ҳам барои мундариҷаи таълимӣ ва ҳам барои фаъолияти таълимӣ зарур мебошад. Моделҳои илмӣ ҳамчун дастгоҳи таълими фанни таълимӣ ташаккул меёбанд. Зарурати моделсозӣ бо аҳамияти аз худ кардани усули дониши илмӣ, инчунин бо муносибатҳои психологию педагогӣ алоқаманд аст. Барои донишҷӯ дар раванди ташхис раванди моделсозии фаъолияти касбии худ ба амал меояд ва вобаста ба самти интихобкардаи фаъолияти оянда стратегияи тайёрии касбӣ дар донишгоҳ таҳия карда мешавад. Донишҷӯён инчунин системаи махсуси арзишхоро таҳия мекунанд, ки ягонагии шахс, устуворӣ дар ноил шудан ба ҳадафҳо, муносибат ба худ, дониш ва касби ояндаро тавсиф мекунанд.

Педагогика моделсозиро дар як қатор мавридҳо истифода мебарад:

- 1) барои моделсозии вазифаҳо ва ҳолатҳо;
- 2) барои моделсозии раванди таълим;
- 3) моделсозии технологияҳо, ки дар доираи таълим истифода мешаванд.

Дар таҳқиқоти худ мо усули моделсозиро барои эҷоди модели рушди салоҳияти иттилоотӣ ва коммуникатсионии донишҷӯёни донишгоҳҳои тиббиро истифода бурдем.

Мафҳуми «модел» аз модули латинӣ – *modulus*, ченак, аналог, намуна гирифта шудааст, ин системаи ифодаи моддӣ ё зехнии ҳама гуна объект, предмет, схема мебошад [7, с.5].

Моделҳои салоҳият ҳамчун маҷмӯи пурраи хусусиятҳо фаҳмида мешавад, ки ба шахс имкон медиҳанд намудҳои гуногуни фаъолиятро аз рӯи ихтисоси худ самаранок иҷро кунанд. Барои он ки модел натиҷаи мусбӣ диҳад, он бояд содда, фаҳмо ва саҳеҳ бошад [1, с.15].

Ҷангоми таҳсил дар донишгоҳи тиббӣ моделсозии рушди салоҳияти иттилоотӣ ва коммуникатсионии донишҷӯён махсусан муҳим аст, зеро он кӯмак мекунанд: дарки сохтори объекти муайян, сохтор, хосиятҳо, қонунҳои инкишоф ва таъсири мутақобила бо дигар объектҳо; омӯхтани идора кардани объект ё ягон протсессро муайян кардан ва дарёфт намудани роҳҳои беҳтар қор кардан бо объект, бо назардошти мақсаду вазифаҳои ба миён гузошташуда; пешгӯии оқибатҳои мустақим ва ғайримустақими таъсиррасонӣ ба объект бо тарзҳо ва шаклҳои муайян; ислоҳхоро ворид намуда, натиҷаҳои фаъолиятро назорат мекунанд [6, с.47].

Моделҳои таҳияшуда барои рушди салоҳиятҳои донишҷӯёни донишгоҳҳои тиббӣ ба модели амалҳо ва равандҳои пешбинишаванда дахл дорад, ки аз унсурҳои функционалии дар системаи тарҳрезӣшуда ва муттаҳидшуда иборат мебошад.

Унсурҳои модели рушди салоҳияти иттилоотӣ ва коммуникатсионии донишҷӯёни факултети тиббӣ аз инҳо иборат мебошад: талаботи мушаххаси ҷомеа, шахсият ва системаи маориф;

шароити системавӣ барои ташаккул ва рушди қобилиятҳои инноватсионӣ ва коммуникатсионӣ; ҷузъи мундариҷаи усулҳои ноил шудан ба ҳадафҳо; технология ва усулҳои ноил шудан ба он; арзёбии натиҷаҳои инкишофи қобилияти шахсияти хонандагон.

Моделҳои ташаккули малакаҳои иттилоотӣ коммуникатсионии донишҷӯёни факултети тиббӣ ба ҳадафҳо, унсурҳои сохторӣ, равишҳои назариявӣ ба омӯзиш, фаъолияти иттилоотӣ ва коммуникатсионии донишҷӯёни тиб асос ёфтааст.

Сохтори салоҳияти иттилоотии модели ташаккули салоҳияти иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар байни донишҷӯёни донишгоҳҳои тиббӣ ҷузъҳои зеринро дар бар мегирад: ҳавасмандии арзишӣ – механизми омодагӣ ба татбиқи иқтисоди эҷодии шахс

(зарурати истифодаи технологияҳои муосир дар фаъолият); маърифатӣ-фаъолияти - кори маърифатӣ барои ба даст овардани дониш тавассути фаъолияти рӯҳӣ (ба даст овардани дониш, малака, аз худ намудани технологияи иттилоотӣ, асосҳои инкишоф ва ташаккули шахсият) нигаронида шудааст ва фаъолияти амалӣ (истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ барои иҷрои вазифаҳои муайяни касбӣ); эҳсосӣ-ихтиёрӣ -эътирофи мувофиқ ва баҳодиҳии қобилият, қобилияти шахсии инсон дар истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар таълим ва дар фаъолияти ояндаи касбӣ.

Таҳияи модели мо барои ташаккули салоҳияти иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар байни донишҷӯёни донишгоҳҳои тиббӣ дар асоси равишҳои фарҳангӣ, системавӣ, ба фаъолият ва интегративӣ амалӣ карда шудаанд. Муносибати фарҳангшиносӣ дар раванди моделсозии ташаккули салоҳияти иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар байни донишҷӯёни донишгоҳҳои тиббӣ ба омӯзиши мафҳуми «фарҳанг» ҳамчун асоси дарк ва ифодаи шахсият, рушд ва фаъолияти ӯ нигаронида шудааст. Моделҳои гуногуни фарҳангӣ вучуд доранд, ки мазмунҳои усули фарҳангии маърифатро дар гуногунии он муайян мекунанд. Ин равиш ба усули тарҳрезии консепсияи таълим, ки ба ташаккули шахсияти хонандагон нигаронида шудааст, таалуқ дорад (Е. В. Бондаревская, Н. И. Алексеев, М. В. Кларин, В. В. Зайцев, В. В. Сериков, И. С. Якиманская ва ғ.). Муносибат ба усули заминавии дониши илмӣ таалуқ дорад, ки бо дарки фарҳанг ҳамчун омили рушди иҷтимоии шахсияти донишҷӯ, заминаи ташаккули назари мукамал ба ҷаҳон тавсиф мешавад.

Ин муносибат дар доираи ташаккули салоҳияти донишҷӯёни соҳаи тиб бо ягонагии усулҳо ва усулҳои методологӣ тавсиф карда мешавад, ки ба таҳлил ва баҳодиҳии соҳаи маориф тавассути системаи мафҳумҳои фарҳангӣ мусоидат намуда, робитаҳои калидӣ ва мушкилии назарияӣ ва амалияи педагогиро қайд мекунанд. [3, с. 24].

Дар қорҳои илмӣ Н. Багдасарян, В.Е.Родина, А.И.Арнолдова, Е.В.Семенова, Л.П.Будева, С.А.Тангян аҳамияти тарбияи фарҳангӣ ҳамчун роҳи ташаккули тафаккури касбӣ, азхудкунии донишҳои касбӣ ва малакаҳои амалӣ қайд карда шудааст. Тадқиқотҳои А.С.Карпов, А.В.Мудрик, И.А.Зимняя, Т.А.Китайгородская аҳамияти маҳорати фарҳангиро дар ташаккули салоҳияти коммуникатсионии шахс муайян мекунанд. Имрӯзҳо мушкилоти рушди малакаҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионии донишҷӯён тавассути муносибати фарҳангӣ боқӣ мемонад. Муносибати фарҳангшиносӣ дар таҳияи модели рушди салоҳияти донишҷӯёни факултети тиббӣ ҳамчун муносибати методологӣ муайян карда мешавад, зеро он ба самтҳои асосии назарияи фарҳанг асос ёфта, ҳадафи фаъолияти касбиро муайян мекунад ва инчунин ба таҳлили он ва баҳодиҳии донишҳои гирифташуда мусоидат мекунад. Инчунин ин муносибат барои фаҳмидани тағйироте, ки нисбати қорҳои тиб ва беморони ӯ ба амал меоянд, кӯмак мекунад.

Муносибати системавӣ дар раванди ташаккули салоҳияти иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар байни донишҷӯёни донишгоҳҳои тиббӣ, ба мо имкон медиҳад, ки сохтори мураккаби қобилиятҳо ҳамчун як системаи ҳамгиро дарк намоем, модели ташаккули салоҳияти иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар байни донишҷӯёни донишгоҳҳои тиббӣ қоркард намоем. [2, с. 17].

Муносибати системавӣ дар раванди моделсозии ташаккули салоҳияти иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар байни донишҷӯёни донишгоҳҳои тиббӣ як самт дар методологияи донишҳои илмӣ ва амалияи иҷтимоӣ мебошад, ки барои баррасии объектҳо ҳамчун система асос ёфтааст. Хусусиятҳои муносибати системавӣ дар раванди моделсозии ташаккули салоҳияти иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар байни донишҷӯёни донишгоҳҳои тиббӣ муқаррароти зерин мебошанд:

1. Муносибати системативӣ роҳи эҷод, ҷустуҷӯ ва татбиқи вазифаҳои намудҳо ва сатҳҳои гуногун дар шароите мебошад, ки барои ин қор захираҳои бузург лозим мебошанд.

2) Муносибати системавӣ бо назардошти дурустии интиҳоби ҳадаф ва вазифаҳо, роҳнамоии дигар вариантҳои иборат аз ҷузъҳои эҷодиро, осон мекунад.

3) Муносибати системавӣ ба таҳлили системавӣ ва омӯзиши масъалаҳои мушкилот, асос ёфтааст.

Аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки дар доираи моделсозии рушди салоҳиятҳои донишҷӯёни факултети тиббӣ, равиши системавӣ ҷои усули муассири ташаккули ҷаҳонбинии шахсияти донишҷӯёро мегирад. Муносибати фаъолиятнокӣ ин фаъолияти инсон мебошад, ки барои инкишоф ва ташаккули шуур ва сифатҳои шахсии ӯ нигаронида шудааст.

Дар доираи ин муносибат, шахс ҳамчун фаъл, дорои неруи эҷодӣ тавсиф карда мешавад. Одам ҳангоми муомила бо ҷамъият худро эҳсос мекунад, сифату маҳорати худро инкишоф медиҳад. Донишҷӯ иштирокчи фаъоли ин фаъолият буда, худ инкишофдиҳӣ, худидоракунии шахс ва худмаълумотгириро ба амал меоварад [4, с. 18.].

Ҳамин тавр, дар доираи муносибат фард ҷойи пайванди фаъоли созандаро ишғол карда, бо ҷомеа барои ташаккули сифатҳои шахсӣ мусоидат менамояд. Инкишофи худшиносии шахс дар доираи худмустақили сурат мегирад. Мухаққиқи америкоӣ Д.Дюи бори аввал мафҳуми «таҳсил тавассути фаъолият»-ро таҳия кардааст. Ӯ принципҳои асосии муносибатро қайд кардааст, ба монанди: кор бо назардошти шавқу ҳавас ва талаботи донишҷӯён; амалисозии фаъолият тавассути фикру андеша ва амал; ба даст овардани дониш ва малака тавассути ҳалли масъалаҳои мушкilot; татбиқи муносибати эҷодӣ; муомили байни донишҷӯён ва омӯзгорон ва донишҷӯён дар байни худ.

Бо истифода аз муносибати фаъолият, дар раванди ташкили модели ташаккули салоҳияти донишҷӯёни соҳаи тиб мо хусусиятҳои сохтори фаъолияти кормандони тиббӣ оянда, меёрҳо ва марҳилаҳои рушди малакаҳои навоҷаронаро муайян кардем. Татбиқи ин муносибат дар ҷараёни эҷоди модели ташаккули салоҳияти донишҷӯёни донишгоҳҳои тиббӣ принципҳои муайяни дидактикиро ба назар мегирад:

1. Принципи амалиёт - яъне. худ донишҷӯ дониш пайдо мекунад, худ ба худомӯзӣ машғул мешавад, мазмуну шаклҳои фаъолияти тарбиявиро медонад, ки ин ба ӯ имкон медиҳад қобилият ва маҳоратро самаранок инкишоф диҳад.

2. Принципи қабулиятнокии пайдарпайи ҳамаи марҳилаҳои таълим бо назардошти синну сол, хусусиятҳои шахсӣ ва психологӣ донишҷӯён мебошад. Мутассилии фаъолият дар ҳама марҳилаҳо ба омӯзиши ҳамоханг мусоидат мекунад.

3. Принципи мукаммалӣ – дар донишҷӯён назари системанокро ба дунё, нақш ва мавқеи ҳар як илмро дар системаи илмӣ ташаккул медиҳад. Донишҷӯ бояд назари умумиро оид ба ҷаҳон (табиат, ҷамъият, худ), нақш ва мавқеи ҳар як илмро дар системаи илмӣ дошта бошад.

4. Принципи минимакс чунин ифода меёбад: донишгоҳи тиббӣ ба донишҷӯёни худ имкон медиҳад, ки мундариҷаи таҳсилро дар сатҳи ҳадди аксар аз худ кунанд ва азхудкунии онро дар сатҳи минимум аз ҷиҳати иҷтимоӣ беҳатар таъмин кунанд.

5. Принципи роҳати психологӣ(равонӣ) аз байн бурдани ҳамаи омилҳои ташаккули стресс дар раванди таълим, фароҳам овардани фазои дӯстона дар дарсҳо ва ҷорабиниҳои беруназсинфӣ, ҳамкорӣ дар муошират мебошад.

6. Принципи тағйирпазирӣ - ташаккули қобилияти донишҷӯ барои қабули қарорҳои мувофиқ дар заминаи интиҳоб, рушди тафаккури тағйирёбандаи донишҷӯён, яъне имкони ҳалли мушкilotи гуногун.

7. Принципи эҷодкорӣ -самтнигории шахс ба фаъолияти эҷодӣ дар доираи омӯзиш, азхудкунии таҷриба ва малакаи амалисозии фаъолияти мустақилонаи эҷодӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, моделсозии ташаккули салоҳияти иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар байни донишҷӯёни донишгоҳҳои тиббӣ бо тартиби мантиқии раванди омӯхташаванда ва муаррифии он дар шакли визуалӣ таъмин карда мешавад. Модели ташаккули салоҳияти иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар байни донишҷӯёни донишгоҳҳои тиббӣ ба асоснокии равонӣ ва педагогӣ раванди таълим нигаронида шудааст, ки ба рушди салоҳияти иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар байни донишҷӯёни донишгоҳҳои тиббӣ нигаронида шудааст ва дар робитаи фаъоли субъектҳои таълимӣ дар шакли интерактивии мубодилаи иттилоотӣ ташкил карда шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Бешенков, С.А. Моделирование и формализация [Текст] : метод. пособие / С.А. Бешенков. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2002. – 336 с.
2. Блауберг. И.В. Проблема целостности и системный подход. - М.: Эдиториал УРСС, 1997.
3. Воронкова Л. П. Культурология: учебник для академического бакалавриата. 2-е изд., испр. и доп., 2017.
4. Далингер В.А. Компетентностный подход и образовательные стандарты общего образования // Образовательно-инновационные технологии: теория и практика: монография / под ред. О.И. Кирикова. - Книга 2. - Воронеж: Изд-во ВГПУ, 2009. - С. 7-18.
5. Дахин, А. Н. Педагогическое моделирование [Текст]: монография / А. Н. Дахин.- Новосибирск: Изд-во НИПКиПРО, 2005. – 230 с.
6. Лодатко, Е. А. Моделирование педагогических систем и процессов [Текст]: монография / Е. А. Лодатко.-Славянск: СГПУ, 2010. — 148 с.
7. Ситниченко, М. Я. Моделирование педагогической практики студентов: проблемно-исторический анализ. Москва-МПГУ, 2016, с.5.

ТДУ 37 (091) 573

**ВНЕДРЕНИЕ НОВЫХ ПОДХОДОВ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ ХИМИИ
ПОСРЕДСТВОМ МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ**

ОРИФОВ Абдулло Асоевич – заведующий отделом естествознания и точного образования Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамов, 11/2. **E-mail:** orifov_68@mail.ru, **тел.:** (+992) 900 00 46 00

МУСОДЖОНЗОДА Джамия – докторант Института развития образования им. А.Джамии Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамов, 11/2. **E-mail:** musojonova-j@mail.ru, **тел.:** (+992) 918 25 56 12

В статье авторами рассматриваются вопросы внедрения новых подходов для учащихся при обучении химии посредством методического обеспечения. Актуальность исследования обусловлена необходимостью повышения интереса к предмету, развития критического мышления и формирования практических навыков у школьников. Традиционные методы преподавания химии зачастую оказываются недостаточно эффективными в современном образовательном пространстве, что приводит к снижению успеваемости и мотивации учащихся.

Важным аспектом представленного методического обеспечения является его практическая направленность. Авторы предлагают систему лабораторных работ и экспериментов, которые позволяют учащимся наглядно убедиться в справедливости теоретических положений химии. Использование современных химических реактивов и оборудования, а также соблюдение правил техники безопасности, являются неотъемлемой частью образовательного процесса.

Кроме того, в статье подчеркивается важность индивидуализации обучения и учета особенностей каждого ученика. Авторы предлагают различные варианты дифференцированных заданий, которые позволяют учитывать уровень подготовки и интересы каждого учащегося. Использование информационных технологий и онлайн-ресурсов также способствует персонализации обучения и расширяет возможности для самостоятельной работы.

В заключение авторы отмечают, что внедрение предложенного методического обеспечения может значительно повысить эффективность обучения химии, способствовать формированию у учащихся устойчивого интереса к предмету и развить необходимые компетенции для успешной деятельности в различных областях науки и

техники. Дальнейшие исследования в этой области могут быть направлены на разработку и апробацию новых интерактивных методик и образовательных технологий, способствующих активизации познавательной деятельности учащихся и повышению качества химического образования.

Ключевые слова: дифференцированных заданий, внедрения новых подходов, выдвижение гипотезы, планирование и реализация исследования, сбор и обработка результатов, формулирование выводов, интерпретация результатов, доказывать гипотезу, используя ресурсы, методы и приёмы, исследовательской работы, методического обеспечения.

ҶОРӢ НАМУДАНИ РАВИШӢОИ НАВ БАРОИ ХОНАНДАГОН ҲАНГОМИ ОМУӢИШИ ХИМИЯ ТАВАССУТИ ТАЪМИНИ МЕТОДӢ

ОРИФОВ Абдулло Асоевич – мудири шуъбаи таълими фанҳои табиатишунӣ ва дақиқи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2. **E-mail:** orifov_68@mail.ru, **тел.:** (+992) 900 00 46 00

МУСОҶОНЗОДА Ҷамила - докторанти Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2. **E-mail:** musojonova-j@mail.ru, **тел.:** (+992) 918 25 56 12

Ҷанбаи муҳими таъминоти методии пешниҳодшуда самти амалии он мебошад. Муаллифон системаи корҳои лабораторӣ ва таҷрибаҳои пешниҳод мекунад, ки ба хонандагон имкон медиҳанд, ки ба дурустии муқаррароти назариявии химия боварӣ ҳосил кунанд. Истифодаи реактивҳо ва таҷҳизоти муосири химиявӣ ва риояи қоидаҳои беҳатарӣ қисми ҷудонашавандаи раванди таълим мебошанд. Ғайр аз он, мақола аҳамияти фардикунонии таълим ва ба назар гирифтани хусусиятҳои ҳар як хонандаро таъкид мекунад.

Муаллифон вариантҳои гуногуни вазифаҳои фарқкунандаро пешниҳод мекунад, ки ба шумо имкон медиҳанд, ки сатҳи тайёри ва манфиатҳои ҳар як хонандаро ба назар гиред. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва захираҳои онлайн инчунин ба фардикунонии омӯзиш мусоидат мекунад ва имкониятҳои мустақилона кор карданро васеъ мекунад.

Дар хотима, муаллифон қайд мекунад, ки татбиқи таъминоти методии пешниҳодшуда метавонад самаранокии омӯзиши химияро ба таври назаррас афзоиш диҳад, ба ташаққули таваҷҷуҳи устувори хонандагон ба мавзӯ мусоидат кунад ва салоҳиятҳои заруриро барои фаъолияти муваффақ дар соҳаҳои гуногуни илм ва техника инкишоф диҳад. Таҳқиқоти минбаъда дар ин соҳа метавонад ба таҳия ва озмоиши усулҳои нави интерактивӣ ва технологияҳои таълимӣ, ки ба фаъолсозии фаъолияти маърифатии хонандагон ва баланд бардоштани сифати таҳсилоти химиявӣ мусоидат мекунад, равона карда шавад.

Вожаҳои калидӣ: вазифаҳои фарқкунанда, ҷорӣ намудани равишҳои нав, пешниҳоди гипотеза, банақшагириӣ ва татбиқи таҳқиқот, ҷамъоварӣ ва коркарди натиҷаҳо, таҳияи хулосаҳо, тафсири натиҷаҳо, исботи гипотеза бо истифода аз захираҳо, усулҳо ва усулҳо, корҳои таҳқиқотӣ, таъминоти методӣ.

THE INTRODUCTION OF NEW APPROACHES FOR STUDENTS IN TEACHING CHEMISTRY THROUGH METHODOLOGICAL SUPPORT

ORIFOV Abdullo Asoevich – completing a separate, point and innovative educational disciplines of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A. Adkhamov St., 11/2. **E-mail:** orifov_68@mail.ru, **phone:** (+992) 900 00 46 00

MUSOJONZODA Jamila – is a doctoral student, Institute for Education Development named after A. Jami, Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A. Adkhamov St., 11/2, 11/2. **E-mail:** musojonova-j@mail.ru, **phone:** (+992) 918 25 56 12

In the article, the authors consider the issues of introducing new approaches for students in teaching chemistry through methodological support. The relevance of the research is due to the need to increase interest in the subject, develop critical thinking and develop practical skills among schoolchildren. Traditional methods of teaching chemistry often prove to be insufficiently effective in the modern educational environment, which leads to a decrease in students' academic performance and motivation.

An important aspect of the presented methodological support is its practical orientation. The authors propose a system of laboratory work and experiments that allow students to visually verify the validity of the theoretical provisions of chemistry. The use of modern chemical reagents and equipment, as well as compliance with safety regulations, are an integral part of the educational process.

In addition, the article emphasizes the importance of individualizing learning and taking into account the characteristics of each student. The authors offer various options for differentiated assignments that allow you to take into account the level of training and interests of each student. The use of information technology and online resources also helps to personalize learning and expand opportunities for independent work.

In conclusion, the authors note that the implementation of the proposed methodological support can significantly improve the effectiveness of chemistry teaching, contribute to the formation of students' sustained interest in the subject and develop the necessary competencies for successful work in various fields of science and technology. Further research in this area may be aimed at developing and testing new interactive techniques and educational technologies that enhance students' cognitive activity and improve the quality of chemical education.

Key words: *differentiated tasks, the introduction of new approaches, hypotheses, planning and implementation of research, collection and processing of results, formulation of conclusions, interpretation of results, to prove a hypothesis using resources, methods and techniques, research, methodological support.*

В рамках нашего исследования, методическое обеспечение представляет собой динамичную систему, включающую в себя не только учебные пособия и дидактические материалы, но и совокупность методических рекомендаций, технологических карт уроков, критериев оценивания, а также электронных образовательных ресурсов. Все эти компоненты взаимосвязаны и направлены на обеспечение эффективной реализации образовательной программы и достижение планируемых результатов обучения.

Важно подчеркнуть, что методическое обеспечение не является статичным набором инструментов, а требует постоянного обновления и совершенствования в соответствии с изменяющимися образовательными стандартами, научными достижениями и потребностями современного школьника. Внедрение новых педагогических технологий, интерактивных методов обучения, а также индивидуализация образовательного процесса диктуют необходимость адаптации и модернизации методического обеспечения.

В нашей работе акцент делается на разработку и внедрение методического обеспечения, которое не только соответствует требованиям ГОСОРТ, но и стимулирует развитие познавательной активности школьников, формирует их критическое мышление,

умение самостоятельно добывать знания и применять их на практике. Мы стремимся создать методическое обеспечение, которое будет не просто инструментом для учителя, но и полноценным помощником для ученика в освоении учебного материала.

Одним из ключевых аспектов разработанного нами методического обеспечения является его практическая направленность. Помимо теоретических материалов, оно включает в себя большое количество практических заданий, упражнений, кейсов и проектов, направленных на формирование у школьников необходимых компетенций и умений. Это позволяет им не только усвоить теоретические знания, но и научиться применять их в реальных жизненных ситуациях [2].

Таким образом, в контексте диссертационного исследования, методическое обеспечение рассматривается как комплексный инструмент, направленный на повышение эффективности образовательного процесса, развитие познавательной активности и формирование ключевых компетенций у школьников. Его разработка и внедрение являются важным условием достижения высоких образовательных результатов и подготовки учащихся к успешной жизни в современном обществе.

Эффективность методического обеспечения напрямую связана с уровнем его соответствия потребностям педагогов. Поэтому мы уделяем особое внимание не только содержательному наполнению, но и удобству использования разработанных материалов. Методическое обеспечение предоставляется в различных форматах – от печатных пособий до интерактивных онлайн-платформ, что позволяет учителю выбирать наиболее подходящий вариант в зависимости от специфики урока, особенностей класса и имеющихся технических средств. Также предусмотрена возможность кастомизации методических материалов под конкретные учебные задачи, что обеспечивает гибкость и адаптивность образовательного процесса.

Особое внимание уделяется оценке эффективности внедренного методического обеспечения. С этой целью проводится систематический мониторинг образовательных результатов учащихся, анализ отзывов педагогов и экспертная оценка разработанных материалов. Результаты оценки используются для дальнейшей корректировки и совершенствования методического обеспечения, что обеспечивает его постоянную актуальность и соответствие требованиям времени. Полученные данные служат основой для планирования дальнейших исследований и разработки новых методических решений [3].

Процесс разработки и внедрения методического обеспечения включает в себя несколько этапов. На первом этапе проводится анализ существующих образовательных программ, учебных материалов и методических разработок. Затем разрабатывается концепция нового методического обеспечения, определяются его структура, содержание и функциональные возможности. На этапе апробации методическое обеспечение тестируется в реальных учебных условиях, собираются отзывы учителей и учащихся. После внесения необходимых корректировок методическое обеспечение внедряется в образовательный процесс.

Разработанное нами методическое обеспечение представляет собой целостную и динамично развивающуюся систему, направленную на поддержку педагогов и стимулирование познавательной активности учащихся. Его внедрение способствует повышению качества образования, формированию ключевых компетенций и подготовке школьников к успешной адаптации в быстро меняющемся мире. Разработанный комплекс мер способствует созданию благоприятной образовательной среды, в которой каждый ученик имеет возможность реализовать свой потенциал и достичь высоких результатов.

При этом, разработка эффективного методического обеспечения требует глубокого понимания не только предметной области, но и психолого-педагогических особенностей школьников соответствующего возраста, принципов дидактики и современных образовательных технологий. Необходимо учитывать возрастные особенности восприятия информации, уровни познавательной активности, а также специфику формирования учебных навыков и умений. Только в этом случае можно создать методическое обеспечение, которое будет не только информативным, но и

мотивирующим, способствующим развитию у школьников устойчивого интереса к учебе и формированию навыков самостоятельной познавательной деятельности.

Таким образом, в рамках нашего исследования, методическое обеспечение рассматривается как ключевой фактор повышения качества образовательного процесса. Эффективное методическое обеспечение способствует созданию благоприятной образовательной среды, стимулирует активность учащихся, обеспечивает индивидуализацию обучения и позволяет достигать высоких результатов в освоении учебного материала. Его разработка и внедрение требуют комплексного подхода, включающего анализ потребностей учащихся, учет особенностей учебного предмета и использование современных образовательных технологий [5].

Значение методического обеспечения заключается в том, что оно основано на содержании обучения и описывает весь комплекс способов практической реализации учебных занятий, одновременно позволяя контролировать их результат.

Использование методического обеспечения, направленного на формирование у учащихся общеобразовательных школ познавательных умений, даёт возможность создать в образовательном учреждении такие условия, при которых в полной мере будут реализованы требования государственных образовательных стандартов Республики Таджикистан, достигнуты планируемые предметные, метапредметные результаты образовательной деятельности [6].

Внедрение методического обеспечения, акцентирующего формирование познавательных умений, предполагает систематическую работу педагога по развитию у учащихся навыков анализа, синтеза, сравнения, обобщения, классификации и оценки информации. Это требует от учителя не только глубокого знания предметной области, но и владения современными педагогическими технологиями, способствующими активизации познавательной деятельности школьников. Важно использовать разнообразные формы и методы обучения, такие как проблемное обучение, проектная деятельность, исследовательские работы, дискуссии и дебаты, чтобы создать стимулирующую образовательную среду.

Методическое обеспечение в данном контексте включает в себя не только учебные пособия и дидактические материалы, но и разработанные педагогами системы заданий, упражнений и тестов, направленных на развитие конкретных познавательных умений. Особое внимание следует уделять разработке заданий, требующих от учащихся самостоятельного поиска, анализа и интерпретации информации, критического мышления и умения делать обоснованные выводы. Такие задания должны быть ориентированы на применение полученных знаний в реальных жизненных ситуациях, что способствует формированию компетентности учащихся [7].

Эффективное использование методического обеспечения, направленного на формирование познавательных умений, требует от образовательного учреждения создания соответствующей материально-технической базы. Необходимо обеспечить доступ учащихся к современным информационным технологиям, библиотечным ресурсам и другим источникам информации. Важно также организовать повышение квалификации педагогов в области современных педагогических технологий и методик формирования познавательных умений у учащихся.

Оценка эффективности внедрения методического обеспечения, направленного на формирование познавательных умений, должна включать в себя не только оценку предметных знаний учащихся, но и оценку уровня развития их познавательных умений. Для этого можно использовать различные методы оценки, такие как портфолио, проекты, исследовательские работы, тесты, ориентированные на проверку умения анализировать, синтезировать, сравнивать, обобщать, классифицировать и оценивать информацию. Результаты оценки должны использоваться для корректировки методического обеспечения и совершенствования образовательного процесса.

Внедрение методического обеспечения, акцентирующего формирование познавательных умений, требует от педагога постоянного совершенствования своей методической компетентности. Учителю необходимо не только владеть теоретическими

знаниями о познавательных процессах и методах их развития, но и уметь применять эти знания на практике, адаптируя методическое обеспечение к индивидуальным особенностям и потребностям учащихся. Важным аспектом является умение учителя создавать ситуации успеха для каждого ученика, поддерживать его познавательный интерес и мотивировать к самостоятельной учебной деятельности.

Необходимо также учитывать возрастные особенности учащихся при разработке и внедрении методического обеспечения, направленного на формирование познавательных умений. Задания и упражнения должны быть адаптированы к уровню развития когнитивных способностей школьников, соответствовать их интересам и потребностям. Важно постепенно усложнять задания, требуя от учащихся все более глубокого анализа и осмысления информации, а также самостоятельного применения полученных знаний в новых ситуациях.

Важным условием успешного внедрения методического обеспечения, направленного на формирование познавательных умений, является создание в образовательном учреждении атмосферы сотрудничества и партнерства между педагогами, учащимися и родителями. Педагоги должны обмениваться опытом, делиться своими методическими разработками и совместно искать пути повышения эффективности образовательного процесса. Родители должны быть вовлечены в образовательный процесс, поддерживать своих детей в их учебных усилиях и помогать им развивать познавательные умения [9].

Кроме того, необходимо проводить мониторинг и анализ результатов внедрения методического обеспечения, направленного на формирование познавательных умений. Это позволит выявить сильные и слабые стороны образовательного процесса, определить области, требующие корректировки и совершенствования. Важно использовать данные мониторинга для разработки и реализации программ повышения квалификации педагогов, а также для обновления методического обеспечения и материально-технической базы образовательного учреждения.

Мы проанализировали дидактические функции задания, предлагаемых для выполнения в школьных учебниках химии, поставив перед собой цель определения потенциала развития с их помощью познавательной активности учащихся.

В результате анализа было выявлено, что преобладающее количество заданий ориентировано на репродуктивное воспроизведение знаний, то есть на простое запоминание и повторение изученного материала. Такие задания, как правило, требуют от учащихся применения известных алгоритмов и формул для решения стандартных химических задач или воспроизведения определений и правил. Хотя этот тип заданий важен для закрепления базовых знаний, он ограничивает развитие более высоких уровней познавательной активности, таких как анализ, синтез, оценка и творческое мышление [10].

Значительно меньше заданий направлено на развитие поисковой и исследовательской деятельности учащихся. Задания, требующие самостоятельного поиска информации, проведения экспериментов, формулирования гипотез и их проверки, встречаются реже. Отсутствие таких заданий снижает возможности для формирования у учащихся навыков самостоятельного обучения, критического мышления и умения применять знания в нестандартных ситуациях.

Особое внимание следует уделить заданиям, которые способствуют формированию у учащихся умения устанавливать связи между химическими знаниями и реальными жизненными ситуациями. Задания, в которых химические концепции рассматриваются в контексте решения практических проблем, экологических вопросов или технологических процессов, позволяют учащимся увидеть значимость химии в повседневной жизни и повысить их мотивацию к изучению предмета.

Таким образом, анализ дидактических функций заданий в школьных учебниках химии выявил необходимость расширения спектра заданий, направленных на развитие познавательной активности учащихся. Необходимо включать в учебники больше заданий, требующих анализа, синтеза, оценки, творческого мышления, самостоятельного поиска

информации и применения знаний в практических ситуациях. Это позволит повысить интерес учащихся к химии, сформировать у них навыки самостоятельного обучения и подготовить их к решению сложных задач в современном мире.

Для эффективной реализации этих целей необходимо пересмотреть подходы к разработке учебных материалов и методических рекомендаций для учителей химии. Важно сместить акцент с простого воспроизведения знаний на активное применение их в различных контекстах. Это требует разработки заданий, стимулирующих учащихся к формулированию вопросов, проведению исследований, анализу данных и разработке собственных решений.

Одним из перспективных направлений является использование проблемно-ориентированного обучения, в рамках которого учащимся предлагаются реальные проблемы, требующие применения химических знаний для их решения. Такие задания могут быть представлены в виде кейсов, проектных работ или исследовательских проектов. Важно обеспечить учащихся необходимыми ресурсами и поддержкой для самостоятельного поиска информации, проведения экспериментов и анализа полученных данных.

Также необходимо уделять внимание формированию у учащихся навыков работы в команде, коммуникации и презентации результатов своей работы. Групповые проекты и дискуссии позволяют учащимся обмениваться идеями, аргументировать свою точку зрения и учиться находить компромиссные решения. Развитие этих навыков является важным фактором успешной адаптации учащихся к современным условиям жизни и работы.

Внедрение новых подходов к обучению химии требует повышения квалификации учителей. Необходимо проводить тренинги и семинары, на которых учителя смогут ознакомиться с современными методиками обучения, обменяться опытом и разработать новые учебные материалы. Важно создать условия для постоянного профессионального развития учителей и стимулировать их к использованию инновационных подходов в своей работе. Только таким образом можно обеспечить повышение качества химического образования и подготовить учащихся к решению сложных задач в современном мире.

Ряд авторов указывают на необходимость дифференцированного выбора заданий, направленных на работе с учебником, в зависимости от уровня обучения. Например, для школьников среднего и старшего звена больше подходят такие упражнения, как творческие, обучающие задания, упражнения, результат которых используется для диагностики познавательных умений, задачи на рефлекссию и др. В данном случае группы упражнений формировались в соответствии с главными дидактическими целями.

В педагогической литературе обучающиеся упражнения описываются, как упражнения, выполнение которых способствует формированию у учащихся умений работать с содержанием учебника. Творческие упражнения ставят перед учеником задачу преобразования текстового материала или его фрагментов в продукт самостоятельной учебной деятельности.

Активное развитие информационного общества не только дало новые возможности системе образования, но и поставило перед школой ряд новых проблем. На формально-организационном уровне изменения коснулись, прежде всего, обеспечения школ компьютерной, цифровой техникой. В связи с этим проявила себя проблема отсутствия достаточных ресурсов, необходимых для реализации планов, раскрывающих содержательную, операционно-действенную сторону работы участников образовательного процесса с текстом с целью вовлечения школьников в учебно-познавательную деятельность.

Внедрение новых подходов к обучению химии – это тема, которая привлекала внимание множества педагогов-новаторов, методистов и ученых-химиков на протяжении десятилетий. Среди наиболее влиятельных авторов, чьи работы оказали заметное влияние на современное преподавание химии, стоит отметить, прежде всего, российских исследователей, чьи принципы решения задач и эвристические методы стали основой для развития проблемно-ориентированного обучения в химии.

Нельзя не упомянуть и работы Краевского В.В., Хуторской А.В, который являются одним из пионеров применения активных методов обучения в химии. Исследования и методические разработки показали, как вовлечение студентов в активную деятельность, такую как эксперименты, дискуссии и проекты, повышает интерес к предмету и способствует более глубокому пониманию материала. Они подчеркивали важность создания образовательной среды, в которой студенты чувствуют себя комфортно, чтобы задавать вопросы и высказывать свое мнение [1].

Более современные исследования в этой области проводимые такими авторами, как Гельфман Э.Г., также оказывают влияние на методы преподавания химии. Ее работы о метапознании и эффективных стратегиях обучения, таких как интервальное повторение и чередование, помогают преподавателям создавать более эффективные учебные планы и помогать студентам осваивать сложные химические концепции. Она акцентирует внимание на важности понимания того, как работает мозг, и использования этих знаний для оптимизации процесса обучения [4].

Наконец, следует отметить вклад авторов, занимающихся разработкой информационных технологий и их применением в образовании, таких как Князева Р.П., чьи принципы мультимедийного обучения помогают создавать эффективные и интерактивные учебные материалы по химии. Его работы подчеркивают важность представления информации в различных форматах, таких как текст, графика и анимация, для удовлетворения различных стилей обучения и повышения понимания сложных концепций. Все эти авторы и их работы внесли значительный вклад в развитие новых подходов к обучению химии, акцентируя внимание на активном обучении, развитии критического мышления и использовании современных технологий [8].

ЛИТЕРАТУРА

1. Краевский, В.В., Хуторской, А.В. Основы обучения: Дидактика и методика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Изд. центр «Академия», 2007. – 352 с.
2. Краевский, В.В., Хуторской, А.В. Основы обучения: Дидактика и методика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Изд. центр «Академия», 2007. – 352 с.
3. Гельфман, Э.Г., Холодная, М.А. Психодидактика школьного учебника. Интеллектуальное воспитание учащихся. – СПб.: Питер, 2006. – 384 с.
4. Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей / под ред. П.И. Пидкасистого. – М: Педагогическое общество России, 1998. – 640 с.
5. Краевский, В.В. Основы обучения. Дидактика и методика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Изд. центр «Академия», 2007. – 352 с.
6. Пак, М.С. Дидактика химии: учебник для студентов вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: ООО «ТРИО», 2012. – 457 с.
7. Зуева, М.В. Развитие учащихся при обучении химии: Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.
8. Князева, Р.П. Формирование умений работать с учебником в комплектной сельской школе // Химия в школе. – 1983. – № 5. – С. 11–14.
9. Монахова, Л.П., Кузьмина, О.В. Развитие общеучебных умений при работе с книгой // Химия в школе. – 1985. – № 1. – С. 23–24.
10. Портал психологических изданий PsyJournals.ru. [Электронный ресурс]// <http://psyjournals.ru/>.

ИСТИФОДАИ САМАРАНОКӢ УСУЛҲОИ ҶАЪОЛИ ТАЪЛИМ ҲАНГОМИ РУШДӢ САЛОҲӢЯТҲОИ ХОНАНДАГОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ҶАННИ МАТЕМАТИКА

ҶОНМИРЗОЕВ Эрач Ҷонфидоевич – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи ҷанҳои табиӣ-риёзии Донишқадаи ҷумҳуриявии тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф, ш. Душанбе, к. Нисор Муҳаммад, тел.: (+992) 93 793 64 64

ПАЙШАНБИЕВА Ҳолиса Лашкарбековна – омӯзгори калони кафедраи педагогика, психология ва методикаи таълими Донишгоҳи давлатии шаҳри Ҳоруг ба номи М. Назаршоев, ш. Ҳоруг, к. Ш. Шохтемур, тел.: (+992) 501 84 15 29

Мақола дар бораи фардикуноии ҷараёни таълим бо истифодаи усули ҷаъол мебошад. Инчунин дар хонандагон рушди салоҳиятҳо, мустақилият, қобилияту маҳоратҳои худидоракунии, муошират кардан, таҳлилкунӣ ва баҳодихиро ташаққул медиҳад. Илова бар ин ба хонандагон имконият медиҳад, ки дониши назариявиро дар амал татбиқ намоянд. Дар ин усули тадрис омӯзгор метавонад алоқамандсозии ҷараёни таълим бо ҳаётро мувофиқ гардонад, то ки хонандагон аз мавзӯи омӯхташаванда маълумти зарурӣ пайдо менамоянд.

Ҳамин тариқ, тафриқаи бисёрсоҳаи гуногунзина имконият медиҳад, на танҳо тайёрии сифатии хонандаҳоро барои таълими минбаъда дар макотиби олии амалӣ намояд, балки ба воситаи ҷаъолияти гуногуни таълимӣ ба ҳар яки онҳо шароити мусоидро барои нигоҳ доштан ва инкишофи мустақилияти онҳо ёрӣ мерасонад. Истифодаи технологияҳои инноватсионии таълим барои самаранокӣ муносибатҳои ба хонандагон равангардида, яъне дар шакли ҳамаҷаъол, бо тарзи ташкили муҳити дидактикии мусоид равона шудааст.

Инчунин, омӯзгорон бо истифодаи ин мақола тарзҳои гузаронидани дарси амалӣ аз математика ва ба ҳаёт мувофиқ кардани мавзӯро медонанд. Ҳангоми рушд додани салоҳиятҳои хонандагон дар дарси математика аз ин намунаи ҷаъолиятҳо истифода хоҳад кард.

Вожаҳои калидӣ: усули ҷаъол, мустақилият, қобилияту маҳоратҳои худидоракунии, муошират кардан, таҳлилкунӣ ва баҳодихӣ, тақрор (репродуктивӣ), баҳодихӣ дар ҳамкорӣ, эҷодӣ (креативӣ), таълими тафриқавӣ, муносибати тафриқавӣ, салоҳият.

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В РАЗВИТИИ КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ

ДЖОНМИРЗОЕВ Эрадж Дҷонфидоевич – кандидат педагогических наук, доцент кафедры естественно-математических наук Республиканского института повышения квалификации и переподготовки работников образования, г. Душанбе, ул. Нисор Мухаммада, тел.: (+992) 93 793 64 64

ПАЙШАНБИЕВА Ҳолиса Лашкарбековна – старший преподаватель кафедры педагогики, психологии и методики преподавания Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева, г. Хорог, ул. Ш. Шохтемур, тел.: (+992) 501 84 15 29

Статья посвящена индивидуализации процесса обучения, при помощи активных методов. Активные методы позволяют повысить у учащихся самостоятельность, способность и умение самоуправлять, диалогизацию, анализ и оценивание. В этом методе обучения учитель имеет возможность связывать процесс обучения с жизнью, чтобы учащиеся при изучении материала получили необходимые знания.

Таким образом, многообразные степенные дифференциации позволяют не только повысить качественную подготовку для дальнейшей подготовки в высших учебных заведениях, но и помогают им способом самостоятельного развития. Использование инновационной технологии в процессе обучения повышает активные отношения, связанные с учащимся и способствуют необходимой дидактической организации данного процесса.

Учителя могут использовать материал статьи при проведении практических занятий по математике и связывать тему урока с жизнью. Также данный материал может использоваться для совершенствования компетенции учащихся на уроках математики.

Ключевые слова: активный способ, самостоятельность, способность и навыки самоуправления, диалогизация, анализ и оценка, повторение (репродуктивный), оценка при совместной деятельности, творчество (креативный), дифференцированное обучение, способ, критическое мышление.

EFFECTIVE USE OF ACTIVE TEACHING METHODS IN DEVELOPING STUDENTS' COMPETENCIES IN THE PROCESS OF TEACHING MATHEMATICS

JONMIRZOEV Eraj Dzhonfidoevich – candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of natural and mathematical sciences of the Republican Institute for Advanced Training and Retraining of Education Workers, Dushanbe, Nisori Muhammad Street, **phone:** (+992) 93 793 64 64

PAISHANBIEVA Kholisa Lashkarbekovna – Senior Lecturer, Department of Pedagogy, Psychology and Teaching Methods, Khorog State University named after M. Nazarshoev, Khorog, Sh. Shokhtemur St., **phone:** (+992) 501 84 15 29

This article is about the individualization of the educational process by using the active teaching method. Moreover, it develops students' independence, self-management, communication, analysis, and evaluation skills. In addition, it allows students to apply theoretical knowledge in practice.

In this teaching method, the teacher can tie the teaching process to life, so that the students get the necessary information about the topic they studied. In this way, multi-disciplinary and multi-level differentiation allows not only to implement the qualitative preparation of students for further education in higher schools, but also helps each one of them to maintain and develop their independence through various educational activities. The use of innovative technologies is aimed at effective student-oriented relations, in an interactive way of creating a favorable didactic environment.

Also using this article will help the teachers in conducting the practical math lessons and connecting it with every day life.

And in order to develop the students' competencies in math lesson they can simply use the given examples.

Keywords: active method, independence, abilities and self-management skills, communication, analysis and assessment, repetition (reproductive), assessment in collaboration, creativity (creative), differential education, differential approach, critical thinking.

Яке аз сабабҳои асосии тағйирот дар муносибати таълим (мундариҷа ва раванди таълим) талабот ва нақшаҳои Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 мебошад. Тибқи он “Низоми нави маориф, ки мутобиқи тамоюлоти ҷаҳони муосир на ба дониш, балки ба салоҳиятноки асос ёфтааст, бояд ба хонандагон имконияти азхуд намудани салоҳияту малакаҳои асосии иҷтимоиро, ба монанди қабули масъулиятноки қарорҳо ва банақшагирии пешравӣ дар касб, илмону ӯзӣ дар давоми

тамоми ҳаёт, тайёрии касбии дар бозори меҳнат талаботдошта, донишу малакаи барои худтакмилдиҳӣ зарур, малакаи тарзи ҳаёти солим, арзишҳои ҷомеаи шахрвандӣ, таъмин намояд.”

Стратегияи миллии рушди маориф самтҳои тағйироти муносибат ба таълимро мушаххас карда, гузаришро аз шакли таълими кунунӣ (ба дониш асосёфта) ба шакли таълими босалоҳият ба нақша мегирад. Қарори мазкур дар асоси таҳқиқоту мушоҳидаҳои назаривию амалӣ қабул шудааст.

Зарурати ислоҳоти соҳа бо назардошти талаботи муносибати босалоҳият ба таълим аз омилҳои дохилӣ ва берунии таҳсилот вобастагӣ дорад, ки бо зеринҳо асос ёфтааст:

-муносибати босалоҳият ба таълим тамоюли муҳим дар фазои ягонаи таҳсилот ба шумор рафта, барои аз байн бурдани муҳолифати байни талаботи барнома бо эҳтиёҷоти ҷомеа, талаботи шахсро дар натиҷаи омӯзиш қонеъ мегардонад. Талаботи нав барои баланд бардоштани сифати таҳсилот дар сатҳи стандартҳои байналмилалӣ таҳия ва татбиқи муносибати босалоҳият ба таълимро ба вучуд меорад, ки онро дар сатҳи ҷумҳурӣ бояд татбиқ намуд;

-ворид намудани муносибат босалоҳият ба таълими дар ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқӣ соҳа дар “Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030”, “Стандарти давлатии таҳсилот” ва “Стандарти фаннии зинаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи умумӣ (соли 2016)” дарҷ шудаанд. Вобаста ба ин аз зинаи таҳсилоти ибтидоӣ сар карда муносибати таълими босалоҳият давра ба давра татбиқ карда мешавад;

-заминаи асосӣ, ки дар синни хурди мактабӣ гузошта мешавад, дар зинаҳои минбаъда ташаккул меёбад. Аз ин лиҳоз, бе гузоштани асос дар синфҳои ибтидоӣ малакаи мустақилона ба даст овардани донишро ташаккул додан, ғайриимкон аст. “Муқаррар шудааст, ки хонанда зиёда аз 80%-и натиҷаҳои дониши ба даст овардашро дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ ба хотир мегирад ва дар тӯли ҳаёт истифода мебарад”;

-муносибати босалоҳият ба таълим дар фаҳмиши умумӣ ҳамчун сифати олии дараҷаи таҳассуси мутахассис фаҳмида мешавад. Вале ташаккули мақсадноки салоҳият муддати тӯлониро талаб мекунад ва ин маънои онро дорад, ки аз давраи хурди мактабӣ онро оғоз намудан лозим аст. Дар атрофи муносибати салоҳиятнокӣ ва салоҳиятҳо дар таълим ақидаҳои гуногун бисёранд. Муқоисаи андешаҳо моро ба ҳулосае меорад, ки ташаккули салоҳиятҳо ҳамчун натиҷаи таълимии фанҳои гуногуни таълимӣ шинохта шуда, дар раванди омӯзиши ҳар як фан ташаккул ва рушд меёбанд.

Лекин ба ақидаи А.В.Хуторский се дараҷаи азбаркунии салоҳиятҳо мавҷуд мебошад:

1. Салоҳиятҳои «калидӣ», ки ба таҳсилоти умумӣ, яъне маърифатӣ;
2. Салоҳиятҳои умумифаннӣ, ки ба доираи муайяни фанҳо тааллуқ дорад;
3. Салоҳиятҳои фаннӣ –хусусӣ, ки нисбати ду дараҷаи пешинаи салоҳиятҳо, ки

имконияти ташаккули дар доираи фаннӣ таълими муайян сурат мегирад, ҷудо мекунад.

Имконияти амалисозии муносибати салоҳиятнокиро дар таълим Д.А.Иванов, К.Г.Митрофанов, О.В.Соколов ба чор самт ҷудо мекунанд:

- 1) Салоҳиятҳои калидӣ;
- 2) Маҳорати умумифаннӣ;
- 3) Маҳорати татбиқӣ фаннӣ;
- 4) Малакаҳои ҳаётӣ.

Самти якум ба ташаккули салоҳиятҳои калидии характери болоифаннӣ дорад, масалан, ташаккули маҳорати дарки матнҳо, коркарди иттилоотҳои гуногун, амалиёт дар ғуруҳ равона мебошад.

Самти дуюм ба ташаккули маҳоратҳои умумӣ характери предметӣ дошта масалан: маҳорати ҳалли гурӯҳи масалаҳои физикӣ, маҳорати интерпритатсияи ҷадвалҳо ва диаграммаҳо аз математика вобаста мебошад.

Самти сеюм пурзӯркунии татбиқи амалии фан, татбиқи амалии ҳаматарафаи таҳсилоти мактаби «Андешаи ғоявии ин самт иборат аз он аст, ки бароим таълими «самараи дур» -и таҳсилоти мактабӣ ҳамаи чизро меомӯзанд, ки бояд татбиқшаванда, ворид ба раанди истеъмол, истифода «бошад».

Самти чорум ба ҳалли масъалаҳои дорои «малакаҳои ҳаёти», қабилӣ гуногуни оддитарин маҳоратҳо, ки истифодаи рӯзмарраи ҳаёт ва кор равона мебошанд.

Ҳар гуна салоҳият дар фаолияти ба он мансуб ташаккул ва инкишоф меёбад.

Салоҳиятҳои талабаҳоро дар ҳар зинаи таълим (ибтидоӣ, асосӣ, миёнаи умумӣ) муқаррар намудан ба нафъи кор аст. Ин корро, яъне муайян кардани салоҳиятро бояд муаллифону мураттибони стандарти фанҳо ва барномаҳои таълим анҷом диҳанд. Танҳо ҳамин шахсҳо уҳдадоранд, ки баробари стандарт салоҳиятҳоро низ пешниҳод намоянд. Ибтидо дониш аст, -меғӯяд академик М. Лутфуллозода, -аз дониш ба маҳорату малакаҳо ва аз онҳо ба салоҳият.

Таҳлил ва омӯзиши асарҳои илмию методӣ ва раваншиносии муҳаққиқони соҳаҳои гуногун гувоҳӣ медиҳанд, ки онҳо дар ин самт, яъне таҳқиқи проблемаҳои муносибати салоҳиятнокӣ корҳои назаррасеро анҷом доданд.

Дар бораи зарурати ворид намудани таълими босалоҳият Хуторской А.В. (яке аз муҳаққиқони таълими босалоҳият) чунин баён намудааст: "... мо мафҳуми салоҳиятҳои таълимиро ҳамчун як тартиб ворид менамоем, на ба хоҳири он, ки яку ябора дар синфи ёздаҳум ин салоҳиятҳо ба даст оварда шаванд, балки имконияти пай дар пай рушд додан ва ё ҳадди имкон самти чараҳои таълим ба салоҳиятнокӣ оварда расонад"; яке аз махсусияти муносибати босалоҳият ба таълим дар он зоҳир меёбад, ки он ҳамчун маҷмӯи ягонаи истифодаи дониш, малака ва маҳоратҳост. Дар муносибати босалоҳият раванди таълим хусусияти таҳқиқотӣ ва ба амалия нигаронидашударо гирифта, ба объекти омӯзиш мубаддал мегардад. Вобаста ба ин муносибати босалоҳият ин муносибатест, ки ба татбиқи хусусияти амалии таълим равона гардида, раванди таълим ба натиҷаи амалӣ нигаронида мешавад. Аз ҳамин сабаб дар назарияи омӯзиш ва тарбия мафҳуми "салоҳиятнокӣ" ба вучуд омад, ки қобилияти равона кардани дониш, малака, маҳорат, тарзи рафтор дар шароити вазъиятҳои мушаххас ва махсуси фаъолиятро мефаҳмонад.

Салоҳиятҳои таълимӣ дар стандарту барномаҳои таълим, китобҳои дарсӣ ва дигар воситаҳои таълим ифода меёбанд. Ба монанди коммуникативӣ, мустақилӣ, ахборӣ, интиқодӣ, таҳқиқотӣ, эҷодӣ ва ғайра. Гурӯҳи салоҳиятҳои ғайритаълимӣ қариб беохир аст, ки онҳо таҷассумгари ҳаёт ва зиндагианд. Инсон ба зиндагӣ, ба ҳаёт, ки Парвардигор якбор медиҳад, бояд дил бандад, ба қадраш расад. Ба даст овардани дили касе, бахуси дардмандону бечорагон, эҳтиёҷмандону бекасон ин худсалоҳияту салоҳиятнокист.

Акнун дар мавриди салоҳияти таълимӣ чанд сухан. Дар қалби шогирдон салоҳияти ҳештаншиносӣ, ватандӯстӣ, ваҳдат, ифтихори миллӣ, тафаккури интиқодӣ, ҳулосабарорӣ, мустақилӣ, суҳангӯӣ ва ғайраро тарбия ва ташаккул медиҳем. Дар раванди таълим ба ҳонанда имконияти таҷриба (машқи зиёд то ҳосил шудани таҷриба) қардан фароҳам оварда мешавад ва ҳамин раванд муносибати салоҳиятнокӣ дар таълим фаҳмида мешавад.

Мо дар бораи истилоҳи салоҳият, маъноҳои он маълумоти мухтасар додем, аз ҷониби дигар дар муошират, дар суҳбати расмиву касбӣ мо ифодаи "шахси салоҳиятнок / босалоҳият"-ро истифода мебарем ва дар ин маврид мо медонем, ки имкониятҳои як шахсро дар ягон самти мушаххас, муайяни фаъолият дар назар дорем. Аз ин рӯ, дар муносибати салоҳиятнокӣ ба таълим низ ҳар як фанни таълимӣ барои инкишофи гурӯҳи муайяни салоҳиятҳо равона аст. Аммо бояд фаромӯш накунем, ки вазифаи фанни таълимӣ дар баробари инкишоф ва рушди системаи донишу малакаву маҳорати фаннӣ инчунин ривож додани малакаву маҳоратҳои умумифаннӣ, байнифаннӣ низ мебошад. Масалан, ҳангоми таълими мавзӯи мушаххас аз фанни математика мо дар ҳонандагон малакаҳоро инкишоф медиҳем, ки ба масъалаҳои одоби муошират, муносибат, инсондӯстӣ ё тарзи рафтор дар ҳолатҳои ҷудогонаи зиндагӣ ва фаъолият равона карда шудаанд. Пас, дар ташаккули салоҳиятнокии ҳонанда, дар муносибати салоҳиятнокӣ ба таълим ин масъалаҳо ба зинаи аввал мебароянд. Дар ҳар як фан инкишофи гурӯҳи салоҳиятҳо дар назар дошта мешаванд: салоҳиятҳои хусусии фаннӣ, салоҳиятҳои умумифаннӣ (робитаи фанҳои ба ҳам наздик), салоҳиятҳои болоифаннӣ. Дар баъзе сарчашмаҳо силсилаи чунин салоҳиятҳо бо ҷузъиёти дигарашон низ нишон дода мешаванд, масалан, дар баробари ташаккули салоҳиятҳои фаннӣ муҳаққиқон ба

ташаккули салоҳиятҳои коммуникативӣ, салоҳиятҳои фарҳангӣ ва монанди инҳо ҷудо мекунам.

Намунаи салоҳиятҳои умумифанӣ

Салоҳиятҳои маърифатӣ-таҳлилӣ:

– Истифодаи дониш, таҷриба, ақидаҳои худ ва дигарон дар вазъияти нави таълимӣ;

– Таҳлили алоқа ва муносибати байни ақидаҳо, таҷрибаҳо ё маводи табиӣ ва сунӣ;

– Дарки он ки кулл аз ҷузъҳо таркиб ёфтааст;

– Таҳлили шароити мушаххас барои муайян намудани таъсири ҷузъҳо ба ҳамдигар ва сохтани чизи том;

– Таҳлили қоидаҳо, ақидаҳо, вазъиятҳо ва таҷрибаҳо аз нуқтаи назар, ақидаҳои назариявӣ ва фаҳмишҳои гуногун.

Салоҳиятҳои маърифатӣ-эҷодӣ:

– Нишон додани кунҷқобӣ ва завқ ба ҳодисаҳои олам, таҷриба, маводи нав ва ҳодисаву воқеаҳои ғайриодиву пурмуаммо;

– Озмудани ақидаҳо, фарзияҳо ва пешниҳодоти нав;

– Таҳқиқи системаҳо ва масъалаҳои мураккаб тавассути муносибатҳои гуногун, аз ҷумла тарҳсозӣ, амсиласозӣ, таҳқиқи таркиб;

– Сохтан ё бозсозии ашё, таркибҳо, амсилаҳо, муносибатҳо ва ақидаҳо тавассути тағйир додан, ҳамгиро кардан ва ё ҷудо кардан ба ҷузъҳо;

Салоҳиятҳои маърифатӣ-таҳқиқӣ:

– Таҳлил ва баҳодиҳии ашё, ҳодисаҳо, таҷрибаҳо, ақидаҳо, назарияҳо, вазъиятҳо ва падидаҳои дигар;

– Муайян кардани фарқияти байни омилҳо, ақидаҳо, назарҳо ва афзалиятҳо;

– Истифодаи ченакҳои гуногун барои арзёбии ақидаҳо, ҳодисаҳо, далелҳо, сабабҳо ва амалҳо;

– Истифода, арзёбӣ ва таҳқиқи стратегияҳои зехнии гуногун ба мақсади ҳалли масъалаҳо (проблемаҳо) ва қабули қарор;

– Таҳлили омилҳое, ки ба ақида ва қобилиятҳои фикрии ҳуди шахс ва дигарон таъсир мерасонанд.

Салоҳиятҳои худшиносӣ ва мустақилият:

Дарк, кадр ва ҳифз кардани худ

– Шинохтани он ки фарҳанг ва забон, қоидаву таҷрибаҳо ба худшиносӣ, арзишҳо ва рафтор таъсир мерасонанд;

– Ташаккули малакаҳо, фаҳмишҳо ва эътимод дар интиҳоби амалҳое, ки ба рушди саломатӣ, рафтори шоиста ва худшиносии мусбат замина мегузоранд;

– Таҳлили таъсири оила, ҷамъият ва мавқеи иҷтимоӣ ба ташаккули шахсият;

– Нишон додани боварӣ ба худ, худидоракунии ва қобилияти муташаккилона амал кардан;

– Ташаккули эътимоднокии шахсӣ ва қобилияти ҳудро ҳифз кардан.

Дарк, кадр ва ҳифз кардани дигарон:

– Равшанфикр будан;

– Омӯхтани одамон ва фарҳангҳои гуногун ва зоҳир намудани эҳтиром ба онҳо;

– Шинохтан ва кадр кардани он ки одамон арзишҳо ва фаҳмишҳои гуногун доранд ва на ҳамеша ақидаи дигарон ба ақидаи ӯ рост меояд.

Дарк ва кадр кардани истиқлолият ва устувории иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва муҳити зист:

– Таҳқиқи таъсири падидаҳои ҷаҳонӣ ба фаҳмиши шахс оид ба мустақилият дар ҳаёти иҷтимоӣ ва табиӣ;

– Таҳқиқи вобастагии рушди устувор ба ҳамкории самаранок ва ҳаматарафаи омилҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологӣ;

– Таҳлили он, ки ақида, интиҳоб ва рафтори шахс чӣ тавр ба ашёи зинда ва ғайризинда таъсир расонда метавонад;

– Таҳқиқи натиҷаҳои чашмдошти амалҳои шахс ва ё гурӯҳи одамон ба рушди устувор;

– Нишон додани эъимодноӣ нисбат ба рафторҳое, ки ба некуаҳволии ҷамъият, муҳити зист ва иқтисодиёт (маҳаллӣ, миллий ва ҷаҳонӣ) таъсири мусбат мерасонанд.

Ташаккули саводноӣ:

Ташаккули дониш вобаста ба самтҳои гуногуни саводноӣ:

– Шинохтани муҳиммӣҳои донишҳои гуногун дар ҳаёти ҳаррӯза;

– Дарк кардани он, ки саводноӣ аз калимаҳо, тасвирҳо, рақамҳо, овозҳо, ҳаракатҳо ва дигар нишондиҳандаҳое иборат аст ва онҳо шарҳ ва мазмуни гуногун доранд;

– Таҳқиқи муносибати байни саводноӣ ва дониш, фарҳанг ва арзишҳо;

– Арзёбии ақидаҳо ва ахборе, ки аз сарчашмаҳои гуногун дарёфт шудаанд (масалан, одамон, маҳзани маълумот ва дигар маъхазҳои табиӣ ва сунӣ);

– Дастрасӣ ва истифодаи технологияҳои гуногун ба мақсади таҳқиқи ақидаҳо ва пурра кардани фаҳмиш дар соҳаҳои гуногуни таълим.

Таҳқиқ ва таҳлили падидаҳои олам тавассути соҳаҳои гуногуни савод:

– Ҷустуҷӯ ва дарки ақидаҳо ва таҷрибаҳо тавассути истифодаи стратегия, воситаҳо, захираҳо ва технологияҳои гуногун;

– Интиҳоб ва арзёбии сарчашмаҳо ва воситаҳои ахборотӣ, ки барои иҷрои вазифаи мушаххас равона шудаанд;

– Истифодаи воситаҳои гуногуни савод ба мақсади таҳлилу таркиби ақидаҳо ва шарҳҳо;

– Таҳлили маълумоти сифатӣ ва миқдорӣ хаттӣ, шифоҳӣ ва биноӣ, ки аз сарчашмаҳои гуногуни иттилоотӣ ҷамъ оварда шудаанд;

– Истифодаи ақидаҳо ва технологияҳо бо мақсади эвҷоди чизи нав.

Баён кардани фаҳмиш ва интиқоли маънӣ тавассути воситаҳои гуногуни савод:

– Ба мақсади баён кардани дарки ақидаҳо ва таҷрибаҳо сохтан, ҳисоб кардан ва муошират кардан тавассути мавод, стратегия ва технологияҳои гуногун;

– Тавассути воситаҳои гуногуни савод бо дигарон муоширати самаранок кардан;

– Муайян кардан ва истифодаи воситаҳои забонӣ, ақидаҳо ва равандҳое, ки барои ташаккули малакаҳои мушаххаси фанҳои алоҳида замина мегузоранд;

– Пешниҳоди ақидаҳо, таҷрибаҳо ва ахбор ба таври фарогир, осонфаҳм ва барои дигарон муфид;

– Интиҳоб ва истифодаи технологияҳои мувофиқ ба мақсади муоширати самаранок ва боадабона.

Ташаккули масъулиятишароити иҷтимоӣ

Истифодаи қоидаҳои ахлоқӣ:

– Таҳлили таъсири чашмдошти амалҳои шахс ва дигарон ба муҳит дар вазъиятҳои мушаххас;

– Ба эътибор гирифтани таъсири амалҳо дар шароитҳои дигар;

– Риояи доимии арзишҳои асосии ахлоқӣ;

– Нишон додани қоидаҳои дар масъалаҳои ахлоқӣ ба монанди “эҳтироми ҳар як шахс”;

– Таҳқиқи он ки чӣ тавр арзишҳо ва ақидаҳо аз ҷониби одамони алоҳида ва ҳалқиятҳо барои нигоҳ доштани ахлоқ истифода мешаванд.

– Ҷалб будан дар муҳокимаҳо ва муколамаҳо

– Нигоҳ дошта тавонистани мувозинат дар суҳангӯӣ, гӯш кардан ва ҷавоб додан;

– Таъмини имконият барои саҳмгузориҳои ҳар як шахс;

– Эътимоднокона пешниҳод намудани ақидаҳои гуногун ба таври созанда;

– Истифодаи воситаҳои ҳамдигарфаҳмӣ ба мақсади пайдо намудани фаҳмиши ягона оид ба масъалаҳои матраҳшаванда;

– Зоҳир намудани эҳтиром ҳангоми муҳокимаҳо ва дигар ҷамъомадҳо.

Иҷрои вазифаҳои ҷамъиятӣ:

– Нишон додани эҳтиром ва эътимоднокӣ ба ҳуқуқҳои инсон, ҳуқуқҳои аҳдномавӣ ва устувории муҳит;

– Саҳм гузоштан ба ташаккули муҳити созгор ва ҳалли низоъҳо дар синф, мактаб, оила ва ҷамъият;

– Ҳангоми муошират ва расонидани ёрӣ талабот, мустақилият, фарҳангу маданият ва қобилияти ҳамаи одамонро ба эътибор гирифтанд;

– Расонидани ёрӣ ба дигарон, то онҳо ба мақсадҳои гузошташуда расанд;

– Барои рафъи муносибатҳои ғаразнок ва ноодилона нисбат ба худ ва дигарон масъулият ба дӯш гирифтанд.

Салоҳиятҳои ҳамаи фанҳо дорои хусусиятҳои зеринанд:

- аз рӯйи принципи аз сода ба мураккаб тартиб дода шудаанд. Омӯзгорон метавонанд салоҳиятҳои синфи пешина ва баъдинаро мушоҳида карда, мутаносибан, раванди таълимиро аз оғоз то анҷом ба нақша гиранд. Ин муносибати зинавии татбиқи барномаи таълим мебошад, яъне салоҳиятҳои, ки дар як синф муаррифӣ шудаанд, дар синфҳои минбаъда такмил дода мешаванд. Дар сатҳи ҳар як синф талабот ба салоҳиятнокӣ мураккабтар мегардад.

- мувофиқи самтҳои асосии таълимии фанҳо гурӯҳбандӣ шудаанд. Аз ин рӯ, тартиби пешниҳоди салоҳиятҳо (малака ва маҳоратҳо) ба тартиби маводди китобҳои дарсӣ мувофиқат мекунад;

-хусусияти арзёбӣ дошта, мушоҳида мешаванд ва азхудкунии салоҳиятҳо тавассути нишондиҳандаҳо муайян мегардад;

-дар таҳияи салоҳиятҳо усули зинавӣ истифода шудааст, яъне омӯзгор барои хонандагон имконияти салоҳиятнок шуданро фароҳам оварда, дар сатҳи синфҳои миёна ба хонанда имконияти ташаккули бештар дода мешавад. Ҳамин тавр, хонанда дараҷаи баландтари салоҳиятнокиро ташаккул медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Алиев, А. Б., Зиёев, М. Н., Олимова, Ф. К. ва ғайра. Такмили маҳорати педагогии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ. Дастури таълим барои курсҳои такмили ихтисоси омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ. Душанбе, 2010.

2. Бойденко, А. Компетенции в профессиональном образовании. Высшее образование в России. 2004. №11

3. Лутфуллоев, М. Дарс. Душанбе, 1995

4. Хуторской, А.В. Современная дидактика: учебное пособие-М.: Высшая школа, 2007

5. Педагогическая психология. Традиционное обучения: сущность достоинство и недостатки.

6. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020. Душанбе, 2012

7. Муносибати салоҳиятнокӣ ба таълим. Модули таълимӣ. –Душанбе, 2017

8. Сафин, Д., Мусина, Р., Мухторӣ, Қ. ва дигарон. Усулҳои таълим ва омӯзиши ҳам фаъол. Дастури таълимӣ.- Душанбе, 2007

**ОМУЪЗОНИДАНИ СТРУКТУРАҲОИ АЛГЕБРАВӢ ДАР ТАЙӢЕР НАМУДАНИ
ОМУЪЗГОРОНИ ОЯНДАИ МАТЕМАТИКА**

ЧОРИЕВ Умедулло – профессори кафедраи алгебра ва назарияи ададҳои Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хиёбони А. Рӯдакӣ, 121. **E-mail:** umidchoriyev@mail.ru, **тел.:** (+992) 93 119 85 24

РАҲИМЗОДА Алишер Орзу – номзоди илмҳои физика ва математика, директори Институти математика ба номи А. Ҷӯраеви Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни, 299/4. **E-mail:** rao_8787@mail.ru, **тел.:** (+992) 907 87 87 05

Нақши математика барои инкишофи умумии қобилияти фикрӣ, башаклдороии малакаҳои тафаккури мантиқӣ, тасаввурот ва ихтирокории мактабиён хело ҳам калон аст.

Алгебра як қисми муҳими математикаи ҳозиразамон ба ҳисоб меравад. Татбиқи алгебра ва методҳои он дар геометрия, назарияи ададҳо, системаҳои алгебравӣ, топология, анализи функционалӣ, мантиқи математика ва дигар шохаҳои математика васеъ истифода бурда мешавад.

Мақсади ин мавзӯи маҳз аз он иборат аст, ки ҷиҳатҳои илмию методии омӯзонидани структураҳои алгебравиро ба омӯзгори ояндаи баландхатисоси математика мухтасаран муойна намоем.

Дар мақолаи мазкур нақши структураҳои алгебравӣ дар алгебра мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар ин ҷо фақат оиди омӯзиши структураҳои алгебравии ассотсиативӣ (гурӯҳ, ҳалқа, майдон, фазои хаттӣ), алгебраи баёнҳо ва алгебраи Булӣ маълумот оварда шудааст. Барои хубтар ба ин мафҳумҳо шиносӣ пайдо намудан нигаред ба [1–4].

Вожаҳои калидӣ: структураҳои алгебравӣ, амалҳои алгебравӣ, алгебра ва назарияи ададҳо, маҷмӯъҳо ва муносибатҳо, омӯзгор, математика, гурӯҳ, ҳалқа, майдон, фазои хаттӣ, алгебраи Бул.

**ИЗУЧЕНИЕ АЛГЕБРАИЧЕСКИХ СТРУКТУР В ПОДГОТОВКЕ
БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МАТЕМАТИКИ**

ЧОРИЕВ Умедулло – профессор кафедры алгебры и теории чисел Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. **E-mail:** umidchoriyev@mail.ru, **тел.:** (+992) 93 119 85 24

РАҲИМЗОДА Алишер Орзу – директор Института математики им. А.Джураева Национальной академии наук Таджикистана, кандидат физико-математических наук, г. Душанбе, ул. Айни, 299/4, **E-mail:** rao_8787@mail.ru, **тел.:** (+992) 907 87 87 05

Роль математики для общего развития мыслительных способностей, формирования навыков логического мышления, воображения и изобретательности школьников очень велика.

Алгебра является важнейшей частью современной математики. Её понятия, идеи, методы широко используются в геометрии, теории чисел, алгебраических системах, топологии, функциональном анализе, математической логике и других разделах математики.

Целью данной темы является краткое рассмотрение научных и методических аспектов обучения алгебраических структур для будущих высококвалифицированных учителей математики.

В данной статье изучается роль алгебраических структур в алгебре. Следует отметить, что здесь дается информация только по изучению ассоциативных алгебраических структур (группа, кольцо, поле, линейное пространство), алгебры высказываний и булевой алгебры. Для лучшего понимания этих концепций см. [1- 4].

Ключевые слова: алгебраические структуры, алгебраические операции, алгебра и теория чисел, множества и отношения, учитель, математика, группа, кольцо, поле, линейное пространство, Булева алгебра.

THE STUDY OF ALGEBRAIC STRUCTURES IN THE IN THE PREPARATION OF FUTURE MATHEMATICS TEACHERS

CHORIEV Umedullo – Candidate of physical and mathematical sciences, Associate Professor of the Department of Algebra and number Theory of the Tajik state Pedagogical University named after Sadriiddin Ayni, city of Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. **E-mail:** umidchoriyev@mail.ru, **phone:** (+992) 93 119 85 24

RAHIMZODA Aliser Orzu – Director of the A.Juraev Institute of Mathematics of the National Academy of Sciences of Tajikistan, candidate of physical and mathematical sciences, Dushanbe, Aini str. 299/4, **E-mail:** rao_8787@mail.ru, **phone:** (+992) 907 87 87 05

The role of mathematics for the general development of thinking abilities, the formation of logical thinking skills, imagination and ingenuity of schoolchildren is very great.

Algebra is the most important part of modern mathematics. Its concepts, ideas, methods are widely used in geometry, number theory, algebraic systems, topology, functional analysis, mathematical logic and other sections of mathematics.

The purpose of this topic is to briefly review the scientific and methodological aspects of teaching algebraic structures to future highly qualified mathematics teachers.

This article studies the role of algebraic structures in algebra. It should be noted that this article provides information only on the study of associative algebraic structures (group, ring, field, linear space), propositional algebra and Boolean algebra. For a better understanding of these concepts, see [1-4].

Keywords: algebraic structures, algebraic operations, algebra and number theory, sets and relations, teacher, mathematics, group, ring, field, linear space, Boolean algebra.

Ба фикри мо вазифаи таълими математика дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва муассисаҳои таҳсилоти мактабҳои олии касбӣ маҳз аз шуурона ва мустаҳкам аз бар намудани донишу малакаҳои математикӣ иборат мебошад, ки онҳо:

1) дар фаъолияти ҳаррӯзаи ҳаёти ва меҳнати ҳар як аъзои ҷамъияти ҳозира заруранд;

2) асоси ҳатмии омӯхтани дигар илмҳо мебошад;

3) барои мустақилона гирифтани маълумот ва баланд бардоштани маърифатнокӣ паз аз ҳатми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ кифоя мебошанд;

4) барои омӯхтани адабиёти илмию оммавӣ ва техникӣ имконият фароҳам меоваранд ва ғайраҳо.

Алгебра соҳаи асоси ва муҳимтарини илми математика буда, мафҳумҳо, ададҳо ва методҳои он дар дигар фанҳои риёзӣ васеъ татбиқ меёбанд.

Мақсади асосӣ аз курси «Алгебра ва назарияи адаҳо» – ин омӯхтани структураҳои асосӣ (фундаменталӣ) ва тарбияи баланд бардоштани маданияти умумии алгебравӣ иборат аст, ки ин барои муаллими ояндаи математика дар амиқ фаҳмондани математикаи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва муассисаҳои таҳсилоти мактабҳои олии касбӣ ва хушсифат гузаронидани дарсоҳо хело ҳам зарур мебошад.

Боз дигар мақсади асосии курси «Алгебра ва назарияи адаҳо» – ин омӯзонидани структураҳои асосии алгебравӣ ва маданияти умумии алгебравиро инкишоф дода, барои тарбия кардани омӯзгори оянда барои муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва муассисаҳои таҳсилоти мактабҳои олии касбӣ мебошад. Барои он зарур аст, ки фаҳмиши васеи математикӣ доштан зарур аст.

Аз ин ҷо лозим аст, ки донишҷӯён бояд дорои чунин салоҳиятҳо бошанд:

- 1) фаҳмиши илмӣ муносири фанни алгебаро дошта бошанд;
- 2) ғояҳо ва методҳои асосии алгебаро дақиқ дарк карда тавонанд, инчунин мақсади вазифаи онро дар математикаи мактабӣ фаҳмида тавонанд;
- 3) структураҳои алгебравӣ асосиро дар курси алгебра ва назарияи адаҳо татбиқ намуда ҷо ба ҷо гузошта тавонанд;
- 4) дорои фаҳмиши мукаммали фан буда, алоқамандии структураҳои алгебравиро дарк намоянд;
- 5) алоқамандии байни фаннро аниқ фарқ карда тавонанд (дохили фаннӣ, няънен фанҳои алгебравӣ).

Мувофиқи нуктаи назаре, ки дар боло нишон дода шудааст, аксарияти донишҷӯён дониши амиқ надоранд ва баъзе камбудихоро мустақилона бартараф карда наметавонанд. Барои ҳамин ҳам донишҷӯён бояд концепсияҳои асосии структураҳои алгебравиро бояд нағз дарк намоянд.

Аз рӯи нуктаи назари мо концепсияҳои асосии структураҳои алгебравӣ иборат мебошанд аз:

1. Маҷмӯҳо ва муносибатҳо.
2. Инъикос ва эквивалентнокӣ.
3. Табдилдиҳии маҷмӯҳо.
4. Амалҳои алгебравӣ.
5. Қонунҳои алгебравӣ.
6. Структураҳои алгебравӣ.
7. Структураҳои асосии алгебравӣ; гурӯҳ, ҳалқа, майдон, фазои хаттӣ, алгебраи

Бул.

8. Зерструктураҳо (зерсохторҳо).
9. Фактор – структура.
10. Гомоморфизм ва изоморфизми структураҳо (сохторҳо).

Барои ин концепсияҳои асосии структураҳои алгебравӣ маълумоти мухтасар медиҳем.

1. Маҷмӯҳо ва муносибатҳо. Дар ин ҷо фаҳмиши мафҳумҳо, ғояҳо ва хосиятҳои дидабаромадашаванда дорои аҳамияти умумии математикӣ мебошанд. Элементҳои назарияи маҷмӯҳо дар сатҳи фаҳмиши донишҷӯён омӯхта мешавад. Дар баробари ин барои мафҳумҳои асосӣ (маҷмӯ, баробари маҷмӯҳо, ҳамҷояшавӣ, буриш, фарқ, пуркунандаи маҷмӯҳо) маълумотҳои васеъ доштан лозим аст. Мафҳуми муносибатҳои бинарӣ бояд хеле хуб маънидод карда шавад, дар баробари ин мисолҳои мушаххасро ҳал намудан ба маврид мебошад.

2. Инъикос ва эквивалентнокӣ. Дар математика таърифҳои гуногуни мафҳуми функция мавҷуданд, ки дар математика мафҳуми муҳим ва марказӣ ба ҳисоб мераванд. Мо функцияро ҳамчун муносибати бинарӣ бо хосиятҳои якқиматагӣ дида мебароем. Ин намуди функцияҳо (инъикосҳо) – инъективӣ, суръективӣ, биективӣ бояд муфассал (пурра) омӯхта шавад.

Барои чуқуртар омӯхтани алоқамандии инъикос ва эквивалентнокӣ зарур аст, ки алоқамандии эквивалентӣ ва ҷудокунии маҷмӯҳоро хуб аз худ кунанд.

3. Табдилдиҳии маҷмӯҳо. Мафҳуми табдилдиҳиро тавассути мисолҳои мушаххас аз геометрия, таҳлили математикӣ ва алгебра маънидод кардан ба маврид мебошад. Дар ҳолати умумӣ табдилдиҳии маҷмуи M – ин инъикоси $f: M \rightarrow M$ мебошад.

Таърифи 1. Инъикоси $f: M \rightarrow M$ –ро инъикоси баргарданда меноманд, агар ҳамин ҳел инъикоси $g: M \rightarrow M$ вучуд дошта бошад, ки баробарии

$$f \cdot g = g \cdot f = e$$

ичро шавад, ки дар ин ҷо e — инъикоси айниятӣ аст.

Исботи шартӣ мавҷуд будани инъикоси баръакс ба мақсад мувофиқ аст. Ин мавзӯ дар математика аҳамияти калон дорад. Илова бар ин, дар ин мавзӯ муҳимтарин структураи алгебравӣ — мафҳуми гурӯҳ дохил карда мешавад.

4. Амалҳои алгебравӣ. Амали алгебравӣ яке аз мафҳумҳои муҳим ва марказии алгебра ба ҳисоб меравад. Онро бо мисолҳои гуногун тавсиф додан мумкин аст.

Таърифи 2. Ҳар гуна инъикоси $f: M \times M \rightarrow M$ — ро амали алгебравии бинарӣ дар маҷмӯи M , номида мешавад.

Таърифи 3. Ҳар гуна инъикоси $\varphi: M \rightarrow M$ — ро амали алгебравии унарӣ дар маҷмӯи M , номида мешавад.

Амали унариро бо истифодабарии чадвали Келӣ фаҳмидан ба мақсад мувофиқ аст. Масалан, дар маҷмӯи ададҳои бутун $\mathbb{Z}$ ба ҳар як элементи a — ро ба a^3 ё ин ки ба $7a + 2$ мувофиқ гузоштан мумкин аст. Аз ин ҷо бар меояд, ки амали унарӣ ин инъикоси маҷмӯ ба худаш мебошад.

5. Қонунҳои алгебравӣ. Амалҳо ва ҳисобкуниҳои алгебравӣ нафақат ба воситаи таъриф, балки бо ёрии хосиятҳои (онҳо) тавсиф дода мешавад.

Чӣ хеле ки маълум аст, амалҳо ва ҳисобкуниҳои алгебравӣ на танҳо аз рӯи қоидаҳои муайян иҷро карда мешаванд, балки онҳо дорои хосиятҳои муайян доранд, яъне ба қонунҳои муайян итоат мекунанд.

Баъзе қонунҳои алгебравии асосиро нишон медиҳем.

- 1) $(x + y) + z = x + (y + z)$; $(x \cdot y) \cdot z = x \cdot (y \cdot z)$ — қонуни ассотсиативӣ;
- 2) $x + y = y + x$; $x \cdot y = y \cdot x$ — қонуни комутативӣ;
- 3) $x + 0 = 0 + x = x$; $x \cdot e = e \cdot x = x$ — қонуни элементҳои нейтралӣ;
- 4) $x + (-x) = -x + x = 0$; $x \cdot x^{-1} = x^{-1} \cdot x = e$ — қонуни элементҳои муқобил ва баръакс;
- 5) $(x + y) \cdot z = xz + yz$; $z(x + y) = zx + zy$ — қонуни дистрибутивии зарб нисбат ба амали ҷамъ;
- 6) $a(x + y) = ax + ay$ — қонуни дистрибутивии берунӣ; (внешний дистрибутивный закон);
- 7) $(\alpha \cdot \beta) \cdot x = \alpha \cdot (\beta \cdot x)$ — қонуни ассотсиативии берунӣ; (внешний ассоциативный закон);
- 8) $x^2 = x$; $x + x = x$ — қонуни идемпотентӣ;
- 9) $x(x + y) = x$; $x + xy = x$ — қонуни фуҷузорӣ (закон поглощения).

6. Структураҳои алгебравӣ. Дар боло мисолҳои мушаххас оиди структураҳои амалҳои алгебравӣ ва қонунҳои амалҳои алгебравиро маълумот овардем. Барои хуб дарк кардан ва омӯхтани структураҳои алгебравӣ донишҷӯ бояд дониши фундаменталии аз алгебра дошта бошад.

Таърифи 4. Структураи алгебравӣ дар маҷмӯи A гуфта, маҷмӯеро меноманд, ки дар он амалҳо ва қонунҳо муайян карда шудааст.

Одатан структураҳои алгебравӣро бо

$$\mathcal{A} = \langle A, \omega_1, \dots, \omega_k, t_1, \dots, t_s \rangle$$

ишора менамоянд, ки дар ин ҷо A — маҷмӯи асосӣ, $\omega_i, (i = \overline{1, k})$ — амалҳои асосӣ, $t_i, (i = \overline{1, s})$ — қонунҳои алгебравӣ мебошанд.

7. Структураҳои асосии алгебравӣ. Гуруҳ, ҳалқа, майдон, фазои хаттӣ (векторӣ), алгебраи Бул структураҳои асосии алгебравӣ ба ҳисоб мераванд. Барои омӯхтани структураҳои алгебравӣ аввал методҳои сохтани структураҳои алгебравӣ, фаҳмиш оиди назарияи маҷмӯёхоро ва истифодаи амали алгебравиро баръало ҳис кардан зарур аст. Аз ин нуктаи назар маълум мегардад, ки структураҳои алгебравӣ татбиқи васеъ доранд ва барои фаҳмидани он абстрактсия лозим мебошад. Дар бисёр ҳолатҳо структураҳои алгебравӣ бо амали бинарӣ оварда мешаванд, масалан структураҳои алгебравии ассотсиативӣ ва ғайриассотсиативӣ нисбат ба амали бинарӣ ва ғайраҳо.

Таърифи 5. Структураи алгебравии G бо амали бинарӣ гуруҳ номида мешавад, агар дар он қонуни ассотсиативӣ иҷро шавад, элементи нейтралӣ(воҳидӣ) ва элементи баръакс вучуд дошта бошад.

Масалан, структураи алгебравии $\langle \mathbb{Z}, + \rangle$ – гуруҳро ташкил медиҳад ва ин гуруҳ, гуруҳи аддитивӣ номида мешавад, ки дар ин ҷо $\mathbb{Z}$ – маҷмӯи ададҳои бутун аст. Умуман, агар ягон маҷмӯъ нисбат ба амали ҷамъ гуруҳро ташкил диҳад, он гоҳ ин намуд гуруҳхоро гуруҳҳои аддитивӣ меноманд.

Агар ягон маҷмӯъ нисбат ба амали зарб гуруҳро ташкил диҳад, он гоҳ ин намуд гуруҳхоро, гуруҳҳои мултипликативӣ меноманд.

Масалан, $\langle \mathbb{Q} \setminus \{0\}, + \rangle$ – гуруҳи мултипликативӣ мебошад, ки дар ин ҷо $\mathbb{Q}$ – маҷмӯи ададҳои раціоналӣ аст.

Таърифи 6. Структураи алгебравии K нисбат ба амали ҷамъ ва зарб ҳалқа номида мешавад, агар K нисбат ба амали ҷамъ гуруҳи коммутативӣ, нисбат ба амали зарб нимгуруҳ бошад ва қонуни дистрибутивии зарб нисбат ба амали ҷамъ иҷро гардад.

Масалан, маҷмӯъҳои $\mathbb{Z}$ – маҷмӯи ададҳои бутун, $\mathbb{Q}$ – маҷмӯи ададҳои раціоналӣ, $\mathbb{R}$ – маҷмӯи ададҳои ҳақиқӣ ва $\mathbb{C}$ – маҷмӯи ададҳои комплексӣ ҳалқаро ташкил медиҳанд.

Таърифи 7. Структураи алгебравии P нисбат ба амалҳои ҷамъ ва зарб майдон номида мешавад, агар P нисбат ба амали ҷамъ гуруҳи коммутативӣ, $P^* = P \setminus \{0\}$ нисбат ба амали зарб гуруҳи коммутативӣ бошад ва қонуни дистрибутивии зарб нисбат ба амали ҷамъ иҷро гардад, яъне

$$(x + y) \cdot z = xz + yz, \quad z \cdot (x + y) = zx + zy.$$

Масалан, маҷмӯъҳои $\mathbb{Q}$ – маҷмӯи ададҳои раціоналӣ, $\mathbb{R}$ – маҷмӯи ададҳои ҳақиқӣ ва $\mathbb{C}$ – маҷмӯи ададҳои комплексӣ майдонро ташкил медиҳанд.

Таърифи 8. Структураи алгебравии (V, P) фазои ҳатти (вектори) – и V ҷағҳи майдони P номида мешавад, агар V нисбат ба амали ҷамъ гуруҳи коммутативӣ ва зарби элементҳои маҷмӯи V ба элементҳои майдони P шартҳои зеринро қаноат кунанд:

$$\alpha \cdot (x + y) = \alpha x + \alpha y, \quad (\alpha + \beta) \cdot x = \alpha x + \beta x, \quad (\alpha \beta) x = \alpha(\beta x), \quad x \cdot 1 = x,$$

ки дар ин ҷо $1, \alpha, \beta \in P, \quad x, y, z \in V$.

Таърифи 9. Структураи алгебравии B алгебраи Бул номида мешавад, агар дар B амалҳои бинарии $\cup, \cap$ ва унарӣ(пурқунанда) ба қоидаҳои зерин иҷроат кунанд: амалҳои $\cup$ ва $\cap$ ассотсиативӣ, коммутативӣ, идемпотентӣ, дистрибутивӣ (нисбат ба амалҳои $\cup$ ва $\cap$) ва қонунҳои Де – Морган.

Масалан, алгебраи баёнҳо, алгебраи предикатҳо, алгебраи маҷмӯъҳо алгебраи Булро ташкил медиҳанд.

Панҷ намуди структураҳои алгебравӣ (гуруҳ, ҳалқа, майдон, фазои ҳаттӣ (векторӣ), алгебраи Бул) дар математикаи назариявӣ нақши бузург доранд ва онҳо асоси методологияи алгебраи олиро ташкил медиҳанд.

8. Зерструктураҳо. Структураи алгебравӣ B зерструктураи алгебравии A номида мешавад:

1) агар B зермаҷмӯи ғайриҳолии A бошад.

2) B нисбат ба амали алгебравии дар A буда, ҳамин гуна структураро ташкил диҳад.

Таърифи 10. Зермаҷмӯи ғайриҳолии B – и структураи алгебравии A зерструктура номида мешавад, агар B нисбат ба амалҳои асосии дар структураи A муайянкардашуда, ҳамон гуна структураро ташкил диҳад.

Масалан, зергуруҳ, зерҳалқа, зермайдон ва ғайраҳо.

9. Фактор структура. Бигузор A структураи алгебравӣ бошад, он гоҳ сохтори(моҳияти) A – ро бо кадом тарз омӯختан мумкин аст, яъне хосиятҳои амалҳои дар A муайян кардашударо чӣ тавр омӯختан мумкин аст?

Рафтори умумӣ барои ин тадқиқот чунин аст: аз рӯи амалҳое, ки дар A дода шудаанд маҷмӯи A – ро ба синфҳо ҷудо карда, баъд аз он маҷмӯи ин синфҳоро ба структураи алгебравӣ табдил додан мумкин аст.

Масалан, мафҳумҳои фактор – гурӯҳ, фактор – фазо ва ғайраҳо ба фактор – структураҳо мисол шуда метавонанд.

10. Гомоморфизмҳо ва изоморфизмҳои структураҳо. Ин мафҳумҳо вазиҳои муҳими методологиро иҷро мекунанд.

Таърифи 11. Инъикоси $f: A \rightarrow A'$ –ро гомоморфизм номида мешавад, агар барои дилҳо $a, b \in A$ ва $\lambda \in P$, ки дар ин ҷо P –ягон ҳел майдон мебошад, шарти зерин ҷой дошта бошанд:

$$f(a + b) = f(a) + f(b), \quad f(\lambda a) = \lambda f(a).$$

Гомоморфизми биективӣ изоморфизм номида мешаванд.

Гомоморфизмҳо инъикоскуниҳои дурусти алгебравӣ ба ҳисоб мераванд, яъне онҳо қонунҳоро ҳифз менамоянд.

Масалан, бигузор $f: A \rightarrow A'$ гомоморфизми структураи A ба A' буда, қонуни $(x + y)z = xz + yz$ барои A иҷро шавад. Он гоҳ ҳосил мекунем:

$$f[(x + y)z] = f(xz + yz) = f(xz) + f(yz) = f(x) \cdot f(z) + f(y) \cdot f(z) = (f(x) + f(y))f(z) = f(x + y) \cdot f(z).$$

Образи гомоморфии ягон ҳел структура, зерструктура дар A' мебошад.

АДАБИЁТ

1. Калужнин, Л.А. Введение в общую алгебру. – Москва: Наука, 1973. – 440 с.
2. Кострикин, А.И. Введение в алгебру. – Москва: Наука, 1977. – 495 –с.
3. Куликов, Л.Я. Алгебра и теория чисел. – Москва: Высшая школа, 1979. – 559 с.
4. Курош, А.Г. Курс высшей алгебры. – Москва: Наука, 1971. – 463с.

ОМИЛҲОИ БЕҲТАР КАРДАНИ ШАРОИТИ ПЕДАГОГИИ ТАЪЛИМИ ЭКОЛОГИИ ХОНАНДАГОН ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

САИДОВА Моҳиҷон Солиевна – унвонҷӯи Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. А. Адҳамов, 11/2. **E-mail:** saidovamohijon@mail.ru, **тел.:** (+992) 988 88 62 41

Мақола ба таҳқиқи омилҳое бахшида шудааст, ки ба беҳтар шудани шароити педагогии таълими экологии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мусоидат мекунанд. Дар шароити афзоишбандаи хатари экологӣ ва зарурати ташаккули шуури устувори экологӣ дар насли наврас, ба амалияи раванди таълим диққат додан муҳим аст.

Муаллиф ҷанбаҳои калидиеро, ки ба сифати таълими экологӣ таъсир мерасонанд, баррасӣ мекунад, ба мисли: ҳамгироии равишҳои байнифаннӣ, истифодаи технология ва захираҳои муосир ва нақши таълими касбии омӯзгорон. Дар мақола инчунин намунаҳои бомуваффақияти татбиқи барномаҳо ва лоиҳаҳои экологӣ дар таълими мактабӣ таҳлил карда мешаванд ва инчунин тавсияҳо оид ба беҳгардонии шароити педагогӣ дар асоси омилҳои муайяншуда пешниҳод карда мешаванд. Ба аҳамияти ҷалби фаъолонаи хонандагон ба фаъолияти амалӣ оид ба ҳифзи муҳити зист ва ташаккули фарҳанги экологӣ диққати махсус дода мешавад. Натиҷаҳои таҳқиқот барои омӯзгорон, маъмурони муассисаҳои таълимӣ ва таҳиягарони барномаҳои таълимӣ, ки мехоҳанд барои омӯзиши экологӣ шароити беҳтар фароҳам оранд, метавонанд муфид бошанд.

Вояҳои калидӣ: омӯзиши экологӣ, шароити педагогӣ, омилҳои беҳбудӣ, шуури устувори экологӣ, раванди таълим, муносибатҳои байнифаннӣ, технология ва захираҳои

муосир, таълими касби омузгорон, барномаҳо ва лоиҳаҳои экологӣ, оптимизатсияи шароити педагогӣ, ҷалби фаъолони хонандагон, ҳифзи муҳити зист, фарҳанги экологӣ, таҳиягарони барномаҳои таълимӣ, шароити самараноки таълим.

ФАКТОРЫ УЛУЧШЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ СТУДЕНТОВ СРЕДНИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

САИДОВА Мохиджон Солиевна – соискатель Института развития образования им. А. Джами Академии образования Таджикистана, г. Душанбе, ул. А. Адхамов, 11/2. **E-mail:** saidovamohijon@mail.ru, **тел.:** (+992) 988 88 62 41

Статья посвящена исследованию факторов, способствующих улучшению педагогических условий экологического обучения учащихся в средних общеобразовательных учреждениях. В условиях растущей экологической опасности и необходимости формирования у подрастающего поколения устойчивого экологического сознания, актуально обратиться к практике образовательного процесса.

Автор рассматривает ключевые аспекты, влияющие на качество экологического образования: интеграцию междисциплинарных подходов, использование современных технологий и ресурсов, а также роль профессиональной подготовки педагогов. В статье также анализируются успешные примеры внедрения экологических программ и проектов в школьное обучение, а также предлагаются рекомендации по оптимизации педагогических условий на основе выявленных факторов. Особое внимание уделяется важности активного вовлечения учащихся в практическую деятельность по охране окружающей среды и формированию экологической культуры. Результаты исследования могут быть полезны педагогам, администраторам образовательных учреждений и разработчикам образовательных программ, стремящимся создать более эффективные условия для экологического обучения.

Ключевые слова: экологическое обучение, педагогические условия, факторы улучшения, устойчивое экологическое сознание, образовательный процесс, междисциплинарные подходы, современные технологии и ресурсы, профессиональная подготовка педагогов, экологические программы и проекты, оптимизация педагогических условий, активное вовлечение учащихся, охрана окружающей среды, экологическая культура, разработчики образовательных программ, эффективные условия для обучения.

FACTORS OF IMPROVEMENT OF PEDAGOGICAL CONDITIONS OF ENVIRONMENTAL EDUCATION OF STUDENTS OF SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

SAIDOVA Mohijon Solievna – applicant of the Institute for Education Development named after A. Jami of the Academy of Education of Tajikistan, Dushanbe, A. Adkhamov str., 11/2. **E-mail:** saidovamohijon@mail.ru, **phone:** (+992) 988 88 62 41

The article is devoted to the study of factors contributing to the improvement of pedagogical conditions of environmental education of students in secondary educational institutions. In the context of the growing environmental danger and the need to form a sustainable ecological consciousness among the younger generation, it is important to turn to the practice of the educational process.

The author examines the key aspects affecting the quality of environmental education: the integration of interdisciplinary approaches, the use of modern technologies and resources, as well as the role of professional teacher training. The article also analyzes successful examples of the implementation of environmental programs and projects in school education, as well as offers recommendations for optimizing pedagogical conditions based on the identified factors.

Special attention is paid to the importance of actively involving students in practical environmental protection activities and the formation of an ecological culture. The results of the study can be useful to teachers, administrators of educational institutions and developers of educational programs seeking to create more effective conditions for environmental education.

Keywords: *environmental education, pedagogical conditions, improvement factors, sustainable environmental awareness, educational process, interdisciplinary approaches, modern technologies and resources, professional training of teachers, environmental programs and projects, optimization of pedagogical conditions, active involvement of students, environmental protection, environmental culture, developers of educational programs, effective conditions for training purposes.*

Шароити педагогӣи таълими экологӣи хонандагонӣ муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар ташаккули саводнокии экологӣ ва масъулиятшиносии наврасон нақши калидӣ дорад. Дар моддаи 1-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маърифати экологӣ аҳоли» омадааст: «Маърифати экологӣ – раванди таълим, ки мақсади он аз маърифати экологӣ баҳравар кардан, дар рӯҳи маърифати экологӣ таълиму тарбия додан, пойдор гардонидани фарҳанги экологӣ, дуруст ва оқилона муайян кардани тамоили донишандӯзӣ, нишон додани қобилият ва ташаккули рафтори дурусти шахсони алоҳида ва аҳоли оид ба ҳифз ва истифодаи табиат иборат мебошад; Фарҳанги экологӣ – қисми таркибии фарҳанги умумибашарӣ ва миллиест, ки маҷмӯи муносибатҳои иҷтимоӣ, арзишҳои ахлоқӣ, меъёр ва усулҳои таъсири мутақобилаи ҷамъиятро бо муҳити зист дар бар мегирад ва меросан барои ташаккулёбии дониш ва маърифати экологӣ дар шуур ва ахлоқи ҷамъиятии одамон дар тӯли ҳаёт ва фаъолияти наслҳо, ки ба ҳаёти солим, болоравии маънавияти ҷамъият, рушди устувори иҷтимоӣю иқтисодӣ, бехатарии экологӣи кишвар ва ҳар фарди алоҳида мусоидат менамояд» [17, Моддаи 1].

Вобаста ба ин, мутобиқ сохтани раванди таълиму тарбияи экологӣи насли наврас, ки ояндаи ҷомеа дар дасти онҳост, вазифаи муқаддаси муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, омӯзгорони фанни экология ва масъулони соҳаи маорифи кишвар мебошад.

Унсuri асосии чунин раванди таълим муносибати бисёрфаннӣ мебошад, ки донишхоро аз фанҳои биология, география, химия ва фанҳои ҷамъиятшиносӣ муттаҳид мекунад. Татбиқи усулҳои фаъоли омӯзиш, аз қабili фаъолияти тарроҳӣ ва таҳқиқот дар муҳити табиӣ, ки барои рушди тафаккури интиқодӣ ва малакаҳои амалӣ мусоидат мекунад, муҳим аст.

Ғайр аз он, ташкили ҳамкорӣ бо ташкилотҳои маҳаллии экологӣ зарур аст, ки ба хонандагон имкон медиҳад, ки дар лоиҳаҳои воқеии ҳифзи муҳити зист иштирок кунанд. Тарбияи фарҳанги экологӣ тавассути ҷорабиниҳои мактабӣ ва фаъолиятҳои беруназсинфӣ, аз қабili мҳфилҳои экологӣ ва аксияҳои ободонӣ низ таъсири назаррас дорад.

Ташаккули симои мусбати табиат ва дарки арзиши рушди устувор дар байни мактаббачагон бешубҳа муҳим аст. Ҳамин тариқ, муносибати комплексӣ ба таълими экологӣ метавонад сатҳи ҳушёрӣ ва фаъолияти ҷавононро дар ҳалли мушкилоти экологӣ ба таври назаррас баланд бардорад.

Яке аз самтҳои асосии системаи таълими экологӣ татбиқи технологияҳои таълими фосилавӣ мебошад. Ин имкон медиҳад, ки дастрасӣ ба захираҳои таълимӣ васеъ карда шавад ва мутахассисони соҳаҳои гуногун ҷалб карда шаванд, ки ин раванди таълимро ғайи мегардонад. Экскурсияҳои виртуалӣ ва курсҳои онлайн метавонанд хонандагонро ба ҳаяҷон оранд ва ба онҳо дар омӯзиши экология дар формати интерактивӣ кӯмак расонанд. Тавре психолог В. Василев қайд намудааст: «Таълими фосилавӣ – ҳамкориҳои байни муаллим ва хонандагон дар масофа мебошад, ки ҳамаи ҷузъҳои ҳоси раванди таълимро бо ёрии воситаҳои технологияҳои интернетӣ ё дигар воситаҳое, ки таълими интерактивиро пешбинӣ мекунад, инъикос менамояд» [9, С. 6].

Рушди малакаҳои тафаккури интиқодӣ тавассути таҳлили мушкилоти воқеии экологӣ низ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Фаъолияти лоиҳавӣ метавонад

мавзӯҳоро аз ифлосшавии обанборҳои маҳаллӣ то омӯзиши гуногунии биологӣ дар боғҳои наздик фаро гирад. Дар доираи чунин лоиҳаҳо, хонандагон метавонанд на танҳо маълумот ҷамъоварӣ кунанд, балки роҳҳои ҳалли ҳудро пешниҳод намоянд, ки ин мавқеи ҷаҳли онҳоро дар ҷараёни омӯзиш нишон медиҳад.

Инчунин зарур аст, ки хонандагон барои ҷаҳлиятҳои амалӣ, ки ба ҳифзи муҳити зист нигаронида шудаанд, ҳавасмандии устувор дошта бошанд. Воҳӯриҳои мунтазам бо намоёндагони ташкилотҳои экологӣ ва иштирок дар аксияҳои ихтиёриён намунаҳои муосирро ба вуҷуд меоранд, ки ба мактаббачагон дар фаҳмидани масъулияти худ барои ҳифзи табиат кӯмак мерасонанд. Истифодаи технологияҳои муосир барои назорат ва таҳлили шароити экологӣ низ яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад. Хонандагон метавонанд бо системаҳои геоинформатсионӣ (GIS) ва дигар воситаҳо кор кунанд, ки ба онҳо имкон медиҳад, то сохтори экосистема ва таъсири экологии инсонро амиқтар дарк кунанд. Ин малакаҳо на танҳо уфӯқҳои навро барои хонандагон васеъ мекунад, балки ба онҳо эътимоду боварӣ мебахшанд, ки тавонанд дар ҳифзи табиат саҳми воқеӣ гузоранд. Истифодаи технологияҳои муосир дар барномаҳои таълимии фанни экология на танҳо ба фаҳмиши экосистемаҳо, балки ба рушди тафаккури интиқодии хонандагон низ мусоидат мекунад. Хонандагон метавонанд маълумоти бо системаҳои геоинформатсионӣ (GIS) ҷамъоваришударо таҳлил кунанд ва барои беҳтар кардани вазъи экологӣ дар минтақаи худ фикру ақидаҳо пешниҳод кунанд. Ин ҳавасмандиро барои омӯзиши минбаъда ва таҳқиқи мушкilotи экологӣ ба вуҷуд меорад [14, С. 122].

Барои беҳтар намудани шароитҳои педагогии таълиму тарбияи экологии хонандагон унсӯрҳои рушди устуворро ба раванди таълим дохил кардан лозим аст, ки ба ташаккули фаҳмиши ҳамаҷонибаи робитаи байни иқтисод, соҳаи иҷтимоӣ ва экология дар хонандагон мусоидат мекунад. Муҳокимаи консепсияи рушди устувор ба ҷавонон имкон медиҳад, ки аҳамияти ҷанбаҳо, аз қабili коркарди такрорӣ ва истифодаи манбаъҳои алтернативии энергияро дарк кунанд.

Ташаббусҳои ҳамкорӣ бо ҷамоатҳои маҳаллӣ дар таълими экологии наврасон нақши назаррас доранд. Ташкили чорабиниҳои муштарак, ки ба беҳтар кардани экологияи маҳаллӣ нигаронида шудаанд, ба ташаккули мавқеи ҷаҳли шаҳрвандӣ дар хонандагон мусоидат карда, робитаҳоро бо ҷаҳли атроф мустаҳкам мекунад. Кор бо ҷамоатҳои маҳаллӣ, инчунин метавонад таҳқиқот ва мониторинги вазъи экологиро дар бар гирад ва ба хонандагон имкон диҳад, ки дониши ҳудро дар амал татбиқ намоянд. Лоиҳаҳои тозакунии обанборҳо, кабудизоркунии минтақаҳо ё барқарорсозии экосистемаҳои вайроншуда на танҳо таҷрибаи таълимиро ғанӣ мегардонанд, балки хонандагонро ба иштирокчиёни ҷаҳли ташаббусҳои экологӣ табдил медиҳанд. Ин чорабиниҳо барои ташаккул ёфтани масъулият нисбат ба муҳити зист ва ҳисси аҳамиятнокӣ саҳми ҳар як шахс дар ҷавонон мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, ҳамгироии технологияҳои муосир, консепсияҳои рушди устувор ва иштироки ҷаҳли дар ҳаёти ҷамеаи маҳаллӣ муносибати ҳамаҷонибаро ба таълими экологӣ ташаккул дода, ба тарбияи насли нави шаҳрвандони масъул ва огоҳ аз равандҳои экологӣ, мусоидат мекунад.

Шароити педагогии таълими экологии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд гуногунҷабҳа ва ҳамаҷониба рушдёфта бошад, то азҳудкунии самаранокӣ дониш ва ташаккули фарҳанги экологӣ таъмин карда шавад. Ҷанбаи аввалини калидӣ – ин ҳамгироии экология ба нақшаҳои таълимии фанҳои гуногун мебошад, ки имкон медиҳад дониши назариявӣ бо ҷаҳлиятҳои амалӣ алоқаманд карда шавад. Дуюм, аҳамияти омӯзиши амалиро аз ҳад зиёд баҳо додан мумкин нест – экскурсияҳо, корҳои лабораторӣ дар ҳавои тоза, иштирок дар лоиҳаҳои экологӣ дар хонандагон ҳисси масъулиятро нисбат ба муҳити зист тарбия мекунад.

Дар таълиму тарбияи экологии хонандагон нақши омӯзгор низ бузург аст. Пеш аз ҳама, омӯзгорон бояд дар хонандагон тафаккури интиқодиро инкишоф диҳанд ва онҳоро ба таҳлили мушкilotи экологӣ равона сохта, таҳияи роҳҳои ҳалли мушкilotро аз ҷониби ҳуди хонандагон ташвиқ кунанд. Такмили мунтазами касбии омӯзгорон дар таълими фанни экология ба муҳимияти мундариҷаи таълим ва нигоҳ доштани тавачҷӯӣ

хонандагон ба экология мусоидат намуда, онҳоро иштирокчиёни фаёли раванди таълим мегардонад.

Ҳангоми эҷоди муносибати тафриқавии омӯзиш хусусиятҳои инфиродии хонандагонро ба назар гирифтани муҳим аст. Ин метавонад истифодаи форматҳои гуногуни фаъолиятро дар бар гирад, ба монанди лоиҳаҳои гурӯҳӣ, лексияҳои интерактивӣ ва супоришҳои эҷодӣ. Чунин усулҳо ба ҳар як хонанда кӯмак мекунад, ки истеъдодҳои худро ошкор карда, ба масъалаҳои экологӣ таваҷҷӯҳ зоҳир намоянд. Ғайр аз он, мундариҷаи дарсҳо бояд вобаста ба сатҳи омӯзиш ва манфиатҳои хонандагон мутобиқ карда шаванд. Масалан, барои хонандагони пешрафта лоиҳаҳои таҳқиқотиро пешниҳод кардан мумкин аст, ки масъалаҳои мубрами экологиро таҳқиқ мекунад, дар ҳоле ки хонандагони нисбатан қафомонда метавонанд бештар ба асосҳои экология ва аҳамияти рушди устувор таваҷҷӯҳ намоянд. Инчунин татбиқи технологияҳои муосир, аз қабили платформаҳои таълимӣ ва барномаҳои мобилӣ, ки ба хонандагон имкон медиҳанд, ки бо мавод дар формати ба онҳо мувофиқ ҳамкорӣ кунанд, муҳим аст. Ташкили муколамаҳо ва мубоҳисаҳо ба ташаккули тафаккури интиқодӣ ва мавқеи фаёли шахрвандӣ имкон медиҳад. Ҳамин тариқ, бо фароҳам овардани муҳити фарогири таълимӣ, мо метавонем дар хонандагон муҳаббат ба табиат ва муносибати масъулиятнокро ба ҷаҳони атроф бедор кунем [21, С. 29-36].

Ба аҳамияти ташаккули робитаи эмотсионалии хонандагон бо табиат набояд аз ҳад зиёд диққат дода шавад. Вақте ки хонандагон дар аксияҳои ихтиёрии марбут ба масъалаҳои экологӣ иштирок мекунад, онҳо на танҳо таҷрибаи амалӣ мегиранд, балки дар худ ҳиссиёти ҳамдardӣ нисбат ба ҷаҳони атрофро инкишоф медиҳанд. Ин ба онҳо имкон медиҳад, то дарк намоянд, ки амалу рафтори онҳо ба экосистема чӣ гуна таъсир мерасонанд. Дар чунин чорабиниҳо наврасон равандҳои табииро мушоҳида мекунад, нигоҳубини наботот ва ҳайвонотро меомӯзанд, ки ин ба онҳо ҳисси масъулият барои ҳифзи табиатро фароҳам оварда, дар тарбияи экологии онҳо саҳми босазо мегузорад. Ғайр аз он, ҷалб шудани хонандагон ба лоиҳаҳои экологӣ ба рушди тафаккури интиқодӣ ва малакаҳои амалии онҳо мусоидат мекунад. Хонандагон дар бораи мушкилоти экологӣ фикр карда, усулҳои ҳалли онҳоро меомӯзанд ва малакаҳои дар гурӯҳ кор карданиро низ аз худ мекунад. Дар хонандагон ташаккул додани чунин рафторҳои устувор, аз қабили истифодаи такрории партовҳо ва эҳтиёткорӣ нисбат ба захираҳои табиӣ, як қисми ҳаёти ҳаррӯзаи онҳо мегардад. Ҳамин тариқ, ташаккули фарҳанги экологии насли оянда аз фаҳмиши амиқ ва эҳтиром ба табиат вобаста аст. Ин арзишҳое, ки аз хурдӣ ба вучуд омадаанд, аз насл ба насл мегузаранд ва дар ҷомеа фарҳанги устувори экологиро ба вучуд меоранд.

Дар идомаи масъалаи рушди тафаккури экологии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, бояд қайд кард, ки ҷанбаи муҳими ин масъала – ҳамгироии таҳқиқот ва амалияи илмӣ мебошад. Хонандагон метавонанд дар муассисаҳои таълимии худ ё дар заминаи минтақаҳои экологии маҳаллӣ таҷрибаҳо ва мушоҳидаҳо гузаронанд, ки ба онҳо барои беҳтар фаҳмидани равандҳо ва мушкилоти экологӣ кӯмак мекунад. Масалан, мониторинги вазъи муҳити зист дар ҳавлии мактаб ё эҷоди экосистемаи хурд метавонад таҷрибаи ҷолиби таълимӣ ва тарбиявӣ барои хонандагон бошад.

Ғайр аз он, ҳамкорӣ бо ташкилотҳои экологии маҳаллӣ метавонад раванди таълимро ғанӣ гардонад. Мутахассисон метавонанд тавассути мубодилаи таҷриба ва дониши худ дар бораи ҳифзи муҳити зист ба хонандагон семинарҳо ё сӯҳбатҳо гузаронанд. Чунин ҳамкорӣ ба хонандагон имконият медиҳад, ки на танҳо таълим гиранд, балки дар ҳалли масъалаҳои экологии маҳаллӣ саҳми воқеӣ гузоранд.

Татбиқи омӯзиши лоиҳавиро дар таълиму тарбияи экологии хонандагон махсус қайд кардан мехоҳем. Хонандагон метавонанд бо лоиҳаҳои воқеии экологӣ, ки ба маҳалли зисти онҳо дахл доранд, кор кунанд. Ин на танҳо дониши назариявиро мустақкам мекунад, балки барои рушди малакаҳои кор дар гурӯҳҳо, тафаккури интиқодӣ ва ҳалли проблема мусоидат мекунад. Таъсиси лоиҳаҳо оид ба тоза кардани обанборҳои маҳаллӣ ё кабудизоркунии саҳни мактаб ба ҷавонон дар иҷрои корҳои фаёлона кӯмак мекунад ва огоҳ будани онҳоро нисбат ба аҳамияти муҳити зист баланд мебардорад [13, С. 76].

Омӯзиши лоиҳавии фанни экология, инчунин ба рушди малакаҳои роҳбарӣ дар хонандагон мусоидат мекунад. Ҳангоми кор дар лоиҳаҳо онҳо имконият пайдо мекунад, ки қарорҳои муайян қабул намоянд, нақшхоро дар гурӯҳ тақсим кунанд ва дар муҳокимаҳо фаъолона ширкат варзанд. Ин на танҳо эътимоди онҳоро ба қобилиятҳои худ мустаҳкам мекунад, балки дар онҳо мавқеи фаъоли шахрвандиро низ ташаккул медиҳад. Ба ин васила хонандагон банақшагирӣ ва ташкилу баргузори чорабиниҳоро меомӯзанд, ки барои онҳо дар ҳаёти касбии оянда мусоидат мекунад. Ғайр аз он, ҳамкорӣ бо ҷомеаи маҳаллӣ ҳангоми татбиқи лоиҳаҳо байни назария ва амалия пулҳои махсус эҷод мекунад. Дар ин раванд хонандагон на танҳо маводи экологиро меомӯзанд, балки мебинанд, ки чӣ гуна дониши онҳоро барои беҳтар кардани сатҳи сифати муҳити атроф дар амал татбиқ кардан мумкин аст. Ин метавонад ба тағйироти мусбӣ дарозмуддат дар тафаккури хонандагон оид ба ҳифзи муҳити зист оварда расонад. Кӯшишҳои муштарак бо мақсади ҳалли масъалаҳои мубрами экологӣ равона карда мешаванд, ки ба баланд бардоштани сатҳи иштироки ҷавонон дар масъалаҳои экологӣ мусоидат мекунад. Ҳамин тариқ, омӯзиши лоиҳавӣ на танҳо як воситаи таълим, балки як қадами муҳим дар ташаккули шахсони ҷомеае мегардад, ки нисбати ояндаи сайёра бетараф набуда, дар рушду беҳбудии он сарм мегузоранд. Чанбаи муҳими омӯзиши лоиҳа муносибати байнифаннӣ мебошад, ки ба хонандагон имкон медиҳад, то донишҳоро аз соҳаҳои гуногун муттаҳид кунанд. Масалан, бо омӯзиши экосистемаҳо, хонандагон метавонанд малакаҳоро аз биология, география ва ҳатто иқтисод истифода бурда, таҳлил кунанд, ки чӣ гуна тағйироти экологӣ ба аҳолии маҳаллӣ ва фаъолияти иқтисодии онҳо таъсир мерасонад. Ин равиш дар ҷавонон дарки ҳамаҷонибаи мушкилоти муҳити зистро ташаккул медиҳад. Инчунин қайд кардан муҳим аст, ки омӯзиши лоиҳавӣ ба рушди тафаккури интиқодӣ ва эҷодкорӣ дар хонандагон мусоидат мекунад. Бо таҳлили парвандаҳои воқеӣ ва таҳияи лоиҳаҳои экологии худ, донишҷӯён пайдо кардани ҳалли ғайримуқаррарӣ ва тарозуи оқибатҳои амалҳои худро меомӯзанд. Ин ба онҳо эътимод ба қобилияти таъсир расонидан ба муҳити зист ва мубориза бо мушкилоти муосирро ба вучуд меорад. Дар баробари ин, омӯзиши лоиҳавӣ ба рушди малакаҳои кори дастаҷамъӣ ва коммуникатсия мусоидат мекунад. Хонандагон малакаҳои муоширати самаранок кардан бо ҳамдигар, мубодила карани ғояҳо ва ба назар гирифтани нуқтаи назари гуногунро меомӯзанд. Ин малакаҳо махсусан дар шароити кори дастаҷамъона оид ба ташаббусҳои экологӣ муҳим мешаванд, ки муваффақият аз муносибати наздик вобаста аст.

Ҳамин тариқ, омӯзиши лоиҳавӣ воситаи муҳими ташаккули шуур ва фаъолияти эҷодӣ мегардад. Он на танҳо ба тарбия намудани пешвоёни оянда дар соҳаи рушди устувор кӯмак мекунад, балки ҷомеаеро ба вучуд меорад, ки омода аст барои ҳадафи умумӣ – ҳифзи сайёраи мо якҷоя амал намоянд.

Ҳангоми омӯзиши экология, аҳамияти робитаи муттақобила дар раванди таълим низ бояд қайд карда шавад. Баҳодиҳии мунтазам ва мулоҳизаҳои созанда аз омӯзгорон ва ҳамсолон ба иштирокчиёни чараён кӯмак мекунад, ки ҷиҳатҳои қавӣ ва заифи худро амиқтар дарк кунанд, ки дар навбати худ ба рушди шахсӣ ва рушди касбии онҳо мусоидат мекунад. Эҷоди муҳите, ки тафаккури интиқодӣ ва худомӯзии доимиро ташвиқ мекунад, дар ташаккули муносибати масъулиятнок нисбат ба экология нақши калидӣ мебозад [16, С. 47].

Робитаи муттақобила дар раванди таълими экология дар ташаккули фаҳмиши амиқи мавзӯи нақши калидӣ дорад. Он ба хонандагон имкон медиҳад, ки донишҳои гирифтаашонро дарк кунанд ва инчунин камбудию норасогихоро дар фаҳмиши худ ошкор намоянд. Робитаи муттақобилаи созанда ба омӯзгорон кӯмак мекунад, ки усулҳои таълимии худро бо назардошти хусусиятҳо ва ниёзҳои инфиродии ҳар як хонанда самараноктар мутобик намояд. Ғайр аз он, робитаи муттақобила барои ҷалби фаъолони хонандагон ба раванди таълим мусоидат мекунад. Бо мусоидат ба муколамаи байни омӯзгор ва хонанда, вай тафаккури интиқодӣ ва рефлексия (таасурот)-и худро ҳавасманд мекунад. Бо омӯختани малакаҳои савол додан ва муҳокимаи мавзӯҳои мураккаб, хонандагон ба ҳалли масъалаҳои экологӣ бештар таваҷҷӯҳ зоҳир мекунад ва ин дар навбати худ масъулиятшиносии онҳоро нисбати муҳити зист ба вучуд меорад.

Инчунин ба назар гирифтани муҳим аст, ки робитаи муттақобилаи саривақтӣ на танҳо ба таҳлили дониши андӯхташуда кӯмак мекунад, балки хонандагонро ба раванди таълим ҳавасманд мегардонад. Вақте ки хонандагон натиҷаҳои кӯшишҳои худро мебинанд ва барои дастовардҳои онҳо аз ҷониби омӯзгор ситоиш меёбанд, ин эътимод ва хоҳиши онҳоро барои идома додани омӯзиши экология тақвият медиҳад. Ҳамин тариқ, ҳамгироии робитаи муттақобила бо раванди таълим як қадами муҳим дар ташаккули шахрвандони бошуур ва масъулиятнок мегардад.

Тарбияи экологӣ дар ташаккули муносибати масъулиятнок ба муҳити зист нақши калидӣ дорад. Дар шароити мушкилоти глобалии экологӣ, аз қабили тағйирёбии иқлим, ифлосшавии муҳити зист ва коҳиши гуногунии биологӣ, аҳамияти огоҳ будан аз масъалаҳои экологӣ торафт аёнтар мегардад. Кӯдакон бояд аз хурдӣ асосҳои тафаккури экологиро аз худ намоянд, ки ин ба онҳо барои дар ҳалли ин мушкилот фаъол будан кӯмак мекунад. Тарбияи экологӣ яке аз ҷанбаҳои муҳим дар раванди ташаккули муносибати масъулиятнок ва бошууронаи одамон ба муҳити зист мебошад. Дар шароити муосир, вақте ки инсоният бо мушкилоти глобалии экологӣ, аз қабили тағйирёбии иқлим, ифлосшавии обанборҳо ва ҳаво ва коҳиши гуногунии биологӣ рӯ ба рӯ мешавад, аҳамияти огоҳии экологӣ махсусан муҳим мегардад [17, Моддаи 6]. Татбиқи барвакти асосҳои тафаккури экологӣ дар барномаҳои таълимӣ ба кӯдакон имкон медиҳад, ки принципҳои асосии ҳамкорӣ бо табиат, дарки арзиш ва нозукии онро аз худ кунанд. Онҳо на танҳо дарк кардани оқибатҳои амалҳои худро меомӯзанд, балки малакаҳои тафаккури интиқодиро инкишоф медиҳанд, ки ба иштироки фаъолонии онҳо дар ҳалли масъалаҳои мурабми экологӣ мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, тарбияи экологӣ на танҳо бо интиқоли дониш дар бораи табиат маҳдуд аст, балки ташаккули муносибати огоҳона ба масъалаҳои ҳифзи муҳити зистро дар бар мегирад. Кӯдакон, ки саводнокии зарурии экологӣ доранд, шахрвандони масъулиятноке мешаванд, ки омодаанд дар ҳифзи сайёра барои наслҳои оянда фаъолон иштирок намоянд. Бо таваҷҷӯҳ ба тарбияи фарҳанги экологӣ аз хурдӣ, мо барои ҳамзистии устувор ва ҳамоҳангии инсон ва табиат дар оянда замина мегузорем.

Яке аз равишҳои самаранок дар тарбияи экологӣ – ин ҳамгироии экология ба барномаҳои таълимӣ мебошад. Истифодаи усулҳои амалии таълим, ба монанди экскурсияҳо ба табиат, иштирок дар аксияҳои тозакунии ҳудудҳо, на танҳо ба азхудкунии назариявӣ, балки ба азхудкунии амалии дониш мусоидат мекунад. Ин чорабиниҳо дар кӯдакон ҳисси масъулият ва дилбастагӣ ба табиати ватанро инкишоф медиҳанд.

Бо мақсади тақмили тарбияи экологӣ бояд усулҳои инноватсионии педагогӣ ҷорӣ карда шаванд, ки метавонанд таваҷҷӯҳи самимии кӯдаконро ба ҷаҳони табиӣ бедор кунанд. Масалан, чунин машғулиятҳои беруназсинфиро ташкил кардан мумкин аст, ки дар он хонандагон имкон дошта бошанд, то унсурҳои мушаххаси экологиро (ё экосистемаҳои) амалан таҳқиқ кунанд, ҳамкориҳои намудҳои гуногунро омӯзанд ва дар бораи аҳамияти гуногунии биологӣ маълумот гиранд. Аксар вақт ин муносибат барои ташаккули тафаккури системавӣ дар кӯдакон, дарки робитаи ҳамаи ҷузъҳои муҳити атроф кӯмак мекунад. Ҳавасманд кардани хонандагон ба лоиҳаҳои мустақили экологӣ, ба монанди бунёди боғҳои хурд дар ҳудуди мактаб ё иштирок дар таҳияи барномаҳои ба экология нигаронидашуда муҳим аст. Ин лоиҳаҳо на танҳо қобилиятҳои эҷодӣ ва таҳлилиро инкишоф медиҳанд, балки фаҳмиши вазъи муосири экологиро амиқтар мекунад.

Ғайр аз он, унсурҳои экология бояд ба ҳама ҷанбаҳои таълимӣ ворид карда шаванд, ки ин барои ба назар гирифтани муносибати байнифаннӣ дар омӯзиш имкон медиҳад. Масалан, дарсҳои математикаро бо масъалаҳои марбут ба ҳисоб кардани ифлосшавии ҳаво ғанӣ кардан мумкин аст, инчунин дар дарсҳои таърих эволютсияи ҳаракатҳои экологиро муҳокима кардан мумкин аст. Ин гуногунии таваҷҷӯҳӣ мавзӯӣ ба дарки амиқи мушкилоти экологӣ мусоидат карда метавонад.

Тарбияи экологӣ, ки аз солҳои кӯдакӣ оғоз ёфта, дар тамоми раванди таълим идома меёбад, дар калонсолони оянда муносибати масъулиятнокро ба табиат ташаккул медиҳад. Дониш ва малакаҳои, ки дар синни хурдӣ омӯхта шудаанд, ба ташаккули ҷомеаи

бошууроае, ки омодаанд барои ҳифз ва беҳтар кардани муҳити зист чораҳо андешанд, мусоидат мекунад. Ҳамин тариқ, ҳамгироии экология ба раванди таълим на танҳо дониши хонандагонро ганӣ мегардонад, балки мавқеи фаъоли шахрвандии онҳоро ташаккул медиҳад ва ба рушди устувори ҷомеа мусоидат мекунад. Бо омӯхтани малакаҳои амалӣ ва назариявӣ, кӯдакон ба ҷаҳони атроф масъулиятноктар ва бодикқат мешаванд.

Барои рушди ташаббусҳои фарҳанги экологии хонандагон волидон, омӯзгорон ва ҷомеа дар маҷмӯъ бояд амал намуда, ин тааббусро дастгирӣ кунанд. Таъсиси барномаҳои махсус, курсҳои таълимӣ ва ҷорабиниҳо оид ба баланд бардоштани сатҳи саводнокии экологӣ дар ҳама сатҳҳои иҷтимоӣ мусоидат мекунад, ки дар навбати худ ба рушди устувор ва ҳифзи табиат барои наслҳои оянда оварда мерасонанд. Пеш аз ҳама, ба манфиатҳо ва ниёзҳои кӯдакон диққат додан лозим аст, зеро онҳо ворисони ҳифзи сайёра хоҳанд буд. Дастгирӣ ва рушди тавачҷӯҳои онҳо ба омӯзиши табиат метавонад тавассути роҳҳои интерактивии таълимӣ амалӣ карда шавад: сайругаштҳо, экскурсияҳо ва корҳои лабораторӣ дар ҷойҳое, ки кӯдакон метавонанд натиҷаҳои кӯшишҳои ҳифзи муҳити зистро бубинанд. Ин ба ташаккули на танҳо дониш, балки масъулияти шахсӣ низ мусоидат мекунад. Ташаббусҳои иҷтимоӣ, ки ба паҳн кардани иттилооти экологӣ нигаронида шудаанд, метавонанд тренингҳо барои муаллимон, таҳияи китобҳои дарсии мултимедиявӣ ва платформаҳои онлайнӣ барои мубодилаи дониш ва ғояҳоро дар бар гиранд. Ғайр аз он, ҷомеа бояд кӯшиш кунад, ки донишҳои экологиро ба ҳаёти ҳаррӯза тавассути ташвиқи иштирок дар лоиҳаҳо ва аксияҳои ҷамъиятӣ, ба монанди тоза кардани муҳити зист ё корҳои кабудизоркунӣ, ворид кунад.

Дастгирии давлатӣ дар шакли имтиёзҳои андоз ва грантҳо метавонад раванди ташаккули фарҳанги экологиро ба таври назаррас суръат бахшад. Таҳия ва татбиқи сиёсатҳое, ки истифодаи энергияи барқароршаванда ва паст кардани сатҳи ифлосшавиро ташвиқ мекунад, омили муҳим дар гузоштани таҳкурсии барои ояндаи нисбатан сабз хоҳад буд. Ҳамкориҳои байналмилалӣ инчунин дар муқаррар кардани стандартҳои ҷаҳонӣ барои саводнокии экологӣ нақши муҳим мебозад. Мубодилаи технологияҳои пешрафта, таҳқиқоти муштарак ва муколама байни кишварҳо ба суръат бахшидани фаҳмиши глобалии аҳамияти рушди устувор мусоидат мекунад. Дар натиҷаи чунин талошҳо, ҷаҳон барои посух додан ба мушкилоти тағйирёбии иқлим ва дигар таҳдидҳои экологӣ омодагии бештар хоҳад дошт. Мусоидат ба фарҳанги экологӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ тағйироти инқилобиро талаб намекунад, аммо татбиқи доимӣ ва пайвастаи ташаббусҳо ва барномаҳо барои наслҳои оянда заминаи мустақаме фароҳам меорад, ки намунаи муносибати эҳтиёткорона ба муҳити зистро дар бар мегирад. Ҳамин тариқ, мо шароит фароҳам меорем, ки дар он ҳама гуна фаъолият на танҳо аз нуқтаи назари иқтисодӣ, балки аз ҷиҳати экологӣ, бо табиат ҳамоҳанг ва ба ҳифзи он мусоидат мекунад.

Хулоса, омилҳои беҳтар кардани шароити педагогии таълими экологии хонандагонӣ муассасаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва дар ин замина ташаккули фарҳанги экологи хонандагон аз таълим оғоз ёфта бо таълим анҷом меёбад. Ворид кардани масъалаҳои экологӣ дар раванди таълим ба наслҳои оянда кӯмак мекунад, ки арзиши табиат ва аҳамияти ҳифзи захираҳои табииро хубтар дак намоянд. Ҷалби ҷавонон ба ташаббусҳои фаъолона рушди устувори сайёраи моро барои оянда таъмин мекунад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллозода, Ҳ. Экология. Душанбе: - ДДЗТ., 2017. - 131 с.
2. Барномаи давлатӣ комплекси рушди тарбия ва маърифати экологии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2020 / Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2.04.2015. - № 178. - 25 с.
3. Забиров, Р.Ғ. Экология: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олий. – Душанбе: «Эр-граф», 2013.- 480 с.
4. Давлатов, А. Асосҳои экология. Душанбе: «Эр-граф», 2005.- 392 с.
5. Сафаров, Х., Файзалиев, М. - Асосҳои экология ва ҳифзи муҳити зист. Душанбе: «Ирфон», 2001. – 416 с.

6. Базарнов, В. Ф. Экскурсия как форма экологического образования. Томск, 2007.
7. Бабакова, Т. А. Эколого-краеведческая работа с младшими школьниками // Начальная школа. 2003. №9. С. 16-20.
8. Бобилева, Л. Д., Бобилева, О. В. Экологическое воспитание младших школьников // Начальная школа. 2010. №5. С. 64-75.
9. Васильев, В. Дистанционное обучение: деятельностный подход. Дистанционное и виртуальное обучение. 2020. № 2. С. 6-7.
10. Волков, Б. С. Психология младшего школьника: учебник / Б. С. Волков. М.: Академический проспект, 2011. - 208 с.
11. Виноградова, Н. Ф. Окружающий мир в начальной школе. М.: «Академия», 2003. - 315 с.
12. Горшеков, С. П. Экология и географические основы охраны природы: учеб. пособие для учителей начальных классов / С. П. Горшеков. М: Просвещение, 2008. - 257 с.
13. Джонс, Дж.К. Методы проектирования. М. 1996 - 163 с.
14. Журкин, И. Г., Шайтура, С. В. Геоинформационные системы. – Москва: Кудиц-пресс, 2009. – 272 с.
15. Зверев, Н. Д. Экология в школьном обучении / Н. Д. Зверев. — М.: «Академия», 2003. - 193 с.
16. Кукуев, Е. А., Соловьева, Е. А., Федина, Л. В. Обратная связь как механизм осуществления открытости образовательного процесса // Проблемы современного педагогического образования. 2016. № 51-6. С.392–398.
17. Қонуни ҚТ «Дар бораи маърифати экологии аҳоли». Моддаҳои 3 ва 6. Душанбе, 2010.
18. Пропп, В. Я. Экологические сказки для детей / В. Я. Пропп. - М.: Владос, 2012. - 405 с.
19. Николаева, С. Н. Теория и методика экологического образования детей: учеб. Пособие. М.: «Академия», 2012. - 336 с.

АНАЛОГИ БАЪЗЕ МАФҲУМҲОИ АЛГЕБРА ВА НАЗАРИЯИ АДАДҲО ДАР СТРУКТУРАҲОИ АЛГЕБРАВИИ ГУНОГУН

ЧОРИЕВ Умедулло – номзади илмҳои физикаю математика, ходими калони илмӣ шуъбаи назарияи ададҳо, алгебра ва топологияи Институти математикаи ба номи А.Қӯраеви Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни, 299/4. **E-mail:** umidchoriyev@mail.ru, **тел.:** (+992)919 10 33 73

ХАЙРУЛЛОЕВ Шамсулло Амруллоевич – доктори илмҳои физикаю математика, сарходими илмӣ шуъбаи назарияи ададҳо, алгебра ва топологияи Институти математикаи ба номи А.Қӯраеви Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Айни 299/4. **E-mail:** shamsullo@rambler.ru, **тел.:** (+992)988 88 91 26

Омӯхтани структураҳои алгебравии гуногуншакл ва баланд бардоштани маданияти умумии алгебравии донишҷӯёне, ки омӯзгорони ояндаи математика дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мебошанд, бисёр зарур аст.

Зеро омӯзонидани структураҳои асосии алгебравӣ ва муқоиса намудани баъзе мафҳумҳои математикӣ дар структураҳои алгебравии гуногун дар донишҷӯён маданияти умумии алгебравиро инкишоф дода, фаҳмиши илмӣ муосири онҳоро нисбат ба фанни алгебра мукамал мегардонад.

Вожаҳои калидӣ: структураҳои алгебравӣ, гуруҳ, гуруҳи сиклӣ, тартиби элементи гуруҳ, синфи ададҳо, қиёсавӣ, ташиққунандаи гуруҳ, элементи бетараф.

АНАЛОГ НЕКОТОРЫХ ПОНЯТИЙ АЛГЕБРЫ И ТЕОРИИ ЧИСЕЛ В РАЗЛИЧНЫХ АЛГЕБРАИЧЕСКИХ СТРУКТУРАХ

ЧОРИЕВ Умедулло – кандидат физико-математических наук, старший научный сотрудник отдела теории чисел, алгебры и топологии Института математики им. А. Джурсаева Национальной академии наук Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айни, 299/4. **E-mail:** umidchoriev@mail.ru, **тел.:** (+992) 919 10 33 73

ХАЙРУЛЛОЕВ Шамсулло Амруллоевич – доктор физико-математических наук, главный научный сотрудник отдела теории чисел, алгебры и топологии Института математики им. А. Джурсаева Национальной академии наук Таджикистана, г. Душанбе, ул. Айни, 299/4. **E-mail:** shamsullo@rambler.ru, **тел.:** (+992) 988 88 91 26

Очень важно изучать разнообразные алгебраические структуры и повышать общую алгебраическую культуру студентов – будущих учителей математики в общеобразовательных учреждениях и учреждениях высшего профессионального образования.

Так как обучение базовым алгебраическим структурам и сравнение некоторых математических понятий в различных алгебраических структурах развивает общую алгебраическую культуру студентов и улучшает их современное научное понимание предмета алгебры.

Ключевые слова: алгебраические структуры, группа, циклическая группа, порядок элементов группы, класс чисел, сравнение, образующие группы, нейтральный элемент.

ANALOGUE OF SOME CONCEPTS OF ALGEBRA AND NUMBER THEORY IN VARIOUS ALGEBRAIC STRUCTURES

CHORIEV Umedullo – candidate of physical and mathematical sciences, senior researcher of the department of number theory, algebra and topology of the Institute of Mathematics named after A. Juraev of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Dushanbe, st. Aini, 299/4. **E-mail:** umidchoriev@mail.ru, **phone:** (+992) 919 10 33 73

KHAYRULLOEV Shamsullo Amrulloevich – doctor of Physical and Mathematical Sciences, Chief Researcher of the Department of Number Theory, Algebra and Topology of the A. Juraev Institute of Mathematics of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Dushanbe, st. Aini, 299/4. **E-mail:** shamsullo@rambler.ru, **phone:** (+992) 988 88 91 26

It is very important to study various algebraic structures and improve the general algebraic culture of students - future teachers of mathematics in general education institutions and institutions of higher professional education.

Since teaching basic algebraic structures and comparing some mathematical concepts in various algebraic structures develops the general algebraic culture of students and improves their modern scientific understanding of the subject of algebra.

Key words: algebraic structures, group, cyclic group, order of group elements, number class, congruence, group generators, neutral element.

Дар мақола аналогии баъзе мафҳумҳое, ки дар курси алгебра ва назарияи ададҳо вохӯранд, дар се структураҳои алгебравии зерин:

1) гуруҳҳои сиклӣ G ;

2) гуруҳи синфҳои Z_p , ки дар ин ҷо p — адади сода;

3) қиёсшавиҳо дар ҳалқаи Z —мачмӯи ададҳои бутун, дида баромада шудааст.

Аввалан ин се структураҳои алгебравиро мухтасаран шарҳ медиҳем (ниг. ба [1], [2], [3]).

1) Гурӯҳе G — ро сиклӣ меноманд, ки агар ҳамаи элементҳои вай чун дараҷаҳои ягон элементи он гуруҳ ифода шуда тавонад.

Гуруҳи сиклие, ки бо элементи $g \in G$ ташкил ёфта аст, бо $\{g\} \leq G(g)$ ишора менамояд. Элементи g — ро элементи ташкилкунандаи гуруҳи $G(g)$ меноманд. Гуруҳҳои сиклӣ охиринок ё ки беохир шуда метавонанд. Элементи $g^n \in G$ — ро дараҷаи n — ӯми элементи g меноманд.

Адади хурдтарини натуралии δ — ро, ки шарт $g^\delta = e$ — ро қаноат мекунонад, тартиби элементи g меноманд, ки дар ин ҷо e — элементи бетарафи (воҳиди) гурӯҳи G мебошад.

Тартиби элементи g — ро бо $O_r(g) = \delta$ ишорат менамояд.

Агар барои элементи $g \in G$ шарт $g^\delta = e$ иҷро шавад, он гоҳ g — ро элементи тартиби охиринок менаманд. Агар барои элементи $g \neq e$ шарт $g^\delta = e$ дар ягон қимати натуралии δ иҷро нашавад, он гоҳ g — ро элементи тартиби беохир меноманд.

Агар тартиби элементи g — ташкилкунандаи гурӯҳи сиклии $G(g)$ ба адади натуралии m баробар бошад, он гоҳ тартиби гурӯҳи $G(g)$ ҳам ба m баробар мебошад. Агар тартиби элементи g — ташкилкунандаи гуруҳи сиклии $G(g)$ беохир бошад, он гоҳ тартиби гуруҳи $G(g)$ ҳам беохир мебошад.

Тартиби ҳамаи элементҳои гуруҳи охиринок, охиринок буда, тартиби элементҳои гуруҳи беохир бошад, ҳам охиринок ва ҳам беохир шуда метавонад. Тартиби ҳар як элементи гуруҳи охиринок, тақсимкунандаи тартиби он гуруҳ мебошад.

2) Акнун гуруҳи синфҳои Z_p — ро мухтасаран шарҳ медиҳем.

Мачмӯи ададҳои бутуни Z — ро аз рӯи модули p ба синфҳо ҷудо менамояд. Бигузори ин синфҳо

$$\overline{0}, \overline{1}, \overline{2}, \overline{3}, \dots, \overline{p-2}, \overline{p-1}$$

бошанд. Ҳар як синфи $\overline{q}$, ($q = \overline{0}, \overline{p-1}$) адади (тафриқи) намуди

$p \cdot t + q$, $t \in Z$ — ро доро мебошад. Мачмӯи ин синфҳо ро бо Z_p ишорат менамояд, яъне

$$Z_p = \{\overline{0}, \overline{1}, \overline{2}, \overline{3}, \dots, \overline{p-2}, \overline{p-1}\}$$

Дар қорӣ [1] нишон дода шудааст, ки мачмӯи

$$Z_p^* = \{\overline{1}, \overline{2}, \overline{3}, \dots, \overline{p-2}, \overline{p-1}\}$$

аз рӯи амали зарб гуруҳро ташкил медиҳад ва тартиби ин гуруҳ ба $p-1$ баробар аст. Нақши элементи бетарафро синфи $\overline{1}$ иҷро мекунад, ки ин синф аз ададҳои намуди $p \cdot t + 1$, $t \in Z$ яъне

$$\dots, p \cdot (-3) + 1, p \cdot (-2) + 1, p \cdot (-1) + 1, p \cdot 0 + 1, p \cdot 1 + 1, p \cdot 2 + 1, \dots$$

ташкил ёфтааст. Ҳангоми $t = 0$ будан, $1 \in \overline{1} \subset Z_p^*$ ё ки $1 \in Z_p^*$ аст. Дар назарияи гуруҳҳои охиринок теоремаи Лагранж вучуд дорад ва он чунин аст: барои ҳар як элементи a -и гуруҳи охиринок G тартиби n баробари $a^n = e$ ҷой дорад, ки дар ин ҷо $e \in G$ элементи бетараф мебошад.

Ин теоремаи Лагранжро барои гуруҳи Z_p^* тадбиқ намоем, он гоҳ $a^{p-1} = 1$ ё ки $a^{p-1} \equiv 1 \pmod{p}$ иҷро мегардад, чунки ду адади баробар, аз рӯи модули дилҳо қиёсшаванда аст. Иҷрошавии қиёсшавии охиринок теоремаи хурди Фермаро медиҳад.

3) Акнун мафҳуми қиёсшавиро дар ҳалқаи Z —мачмӯи ададҳои бутун, баён мекунем.

Агар дар натиҷаи тақсимкунии ададҳои бутуни a ва b ба адади бутуни мусбат $m \neq 0, 1$ бақияҳои якхела ҳосил гардад, яъне

$$a = mq + r,$$

$$b = mq_1 + r,$$

он гоҳ ададҳои a ва b – ро нисбат ба адади m баробарбақия ё ки қиёшаванда номида, чунин ишорат мекунанд: $a \equiv b(\text{mod } m)$.

Масалан, ададҳои 23 ва 8 аз рӯи модули 3 қиёшавандаанд, яъне $23 \equiv 8(\text{mod } 3)$, чунки

$$23 = 3 \cdot 7 + 2,$$

$$8 = 3 \cdot 2 + 2.$$

Теоремаи 1. Қиёшавии $a \equiv b(\text{mod } m)$ ба шарти $(a - b) : m$ баробарқувва аст.

Исбот. Аз $a \equiv b(\text{mod } m)$ ҳосил мекунем, ки

$$a = mq + r,$$

$$b = mq_1 + r.$$

Аз баробарии якум дуомашро аъзо ба аъзо тарҳ намуда ҳосил мекунем:

$$a - b = m(q - q_1). \text{ Ин маънои онро дорад, ки } (a - b) : m.$$

Мисол. $37 \equiv 5(\text{mod } 8)$ аст, чунки $37 = 8 \cdot 4 + 5$ ва

$$5 = 8 \cdot 0 + 5. \text{ Пас, } 37 - 5 = 32 : 8.$$

Теоремаи 2. Қиёшавии $a \equiv b(\text{mod } m)$ бо баробарии $a = b + mt$ баробарқувва аст.

Исбот. Мувофиқи теоремаи 1, агар $a \equiv b(\text{mod } m)$ бошад, он гоҳ $(a - b) : m$. Бигузор $a - b = mt$ бошад, он гоҳ $a = b + mt$ шуда, бо ҳамин исботи теорема ба анҷом мерасад.

Мисол. $44 \equiv 5(\text{mod } 13)$ аст, чунки $44 - 5 = 39 : 13$, пас $44 = 5 + 13 \cdot 3$, хоҳад шуд, ва баръакс аз $57 = 7 + 5 \cdot 10$ ҳосил мекунем, ки $57 \equiv 7(\text{mod } 10)$ аст.

Қиёшавиҳо дорои муносибати рефлексивӣ, симметрӣ ва транзитивӣ мебошанд, яъне қиёшавии ададҳо аз рӯи модули додашуда муносибати рефлексивӣ ($a \equiv a(\text{mod } m)$), симметрӣ (агар $a \equiv b(\text{mod } m)$ бошад, он гоҳ $b \equiv a(\text{mod } m)$) ва транзитивӣ (агар $a \equiv b(\text{mod } m)$ ва $b \equiv c(\text{mod } m)$ бошад, он гоҳ $a \equiv c(\text{mod } m)$) мебошад.

Акнун дар ин се структураҳои алгебравӣ аналоги баъзе мафҳумҳоро, хосиятҳои баъзе тасдиқҳоро, формулаҳоро дида мебароем. Инҳоро бо тарзи чадвали зерин баён мекунем.

№	I. Гуруҳҳои сиклӣ G	II. Гуруҳи синфҳои Z_p^*	III. Қиёшавиҳо дар ҳалқаи Z
1.	$O_r(g) = n$	$O_r(Z_p^*) = p - 1$	Қиёшавиҳо бо модули p – адади сода
2.	δ – тартиби элементи $g \in G$, яъне $g^\delta = e$	δ – нишондиҳандаи синфи $\bar{a}$	δ – Нишондиҳандаи a аз рӯи модули p
3.	δ тақсимкунандаи n	δ тақсимкунандаи $p - 1$	δ тақсимкунандаи $p - 1$
4.	Элементҳои гуруҳи G $g^1, g^2, \dots, g^\delta$ гуногунанд	Синфҳои гуруҳи Z_p^* $\bar{a}^1, \bar{a}^2, \dots, \bar{a}^p$ гуногунанд	Ададҳои $a^1, a^2, \dots, a^\delta$ гуногунанд
5.	Агар $g^k = g^l$ бошад, он гоҳ $k - l : \delta$	Агар $(\bar{a})^k = (\bar{a})^l$ бошад, он гоҳ $k - l : \delta$	Агар $a^k \equiv a^l(\text{mod } p)$ бошад, он гоҳ $k - l : \delta$
6.	Агар $g^k = e$ бошад, он гоҳ $k : \delta$	Агар $(\bar{a})^k = \bar{1}$ бошад, он гоҳ $k : \delta$	Агар $a^k \equiv 1(\text{mod } p)$ бошад, он гоҳ

			$k : \delta$
7.	$O_r(g^s) = \frac{\delta}{(\delta, s)}$	$\delta((\overline{a})^s) = \frac{\delta}{(\delta, s)}$	$\delta_p(a^s) = \frac{\delta}{(\delta, s)}$
8.	Агар $O_r(g^s) = \delta$ бошад, он гоҳ $(s, \delta) = 1$ мебошад	Агар $\delta((\overline{a})^s) = \delta$ бошад, он гоҳ $(s, \delta) = 1$ мебошад	Агар $\delta_p(a^s) = \delta$ бошад, он гоҳ $(s, \delta) = 1$ мебошад
9.	Теъдоди элементҳо, ки тартибашон ба δ баробар аст, ба $\varphi(\delta)$ баробар аст	Теъдоди синфҳои, ки тааллуки нишондиҳандаи δ аст, ба $\varphi(\delta)$ баробар аст	Теъдоди ададҳо, ки тааллуки нишондиҳандаи δ аз рӯи модули p аст, ба $\varphi(\delta)$ баробар аст
10.	Агар гуруҳи G тааллуки ягон майдони P бошад, он гоҳ G гуруҳи сиклӣ, яъне $G = \langle g \rangle$ буда, $O_r(G) = O_r(g) = n$ мебошад	$Z_p^* = \langle \overline{c} \rangle$ – гуруҳи сиклӣ мебошад ва $\text{тар. } \overline{c} = p - 1$	Ҳамин хел адади c вучуд дорад, ки $\delta_p(c) = p - 1$ мебошад
11.	Дар гуруҳи G теъдоди элементҳои, ки тартибашон ба n баробар аст, $\varphi(n)$ – то мебошад	Дар гуруҳи Z_p^* теъдоди синфҳои, ки ба нишондиҳандаи $p - 1$ тааллуқ дорад, $\varphi(p - 1)$ – то мебошад	Теъдоди ададҳои, ки ба нишондиҳандаи $p - 1$ тааллуқ дошта ва аз рӯи модули p қиёсшаванда аст, ба $\varphi(p - 1)$ баробар аст
12.	Гуруҳи G – ро элементҳои $g^1, g^2, \dots, g^n$ ташкил медиҳанд	Гуруҳи Z_p^* – ро синфҳои $\overline{c}^1, \overline{c}^2, \dots, \overline{c}^{p-1}$ ташкил медиҳанд	Ададҳои $c^1, c^2, \dots, c^{p-1}$ аз рӯи модули p системаи тафриқҳои овардашударо ташкил медиҳанд

АДАБИЁТ

1. Александров, П.С. Введение в теории групп // Москва: Наука, – 1980. – 144 с.
2. Бухштаб, А.А. Теория чисел. Москва: Просвещение, – 1966 г. – 383 с.
3. Бухштаб А.А. Теория чисел // Москва: Просвещение, – 1966 г. – 383 стр.
4. Варпаховский, Ф.Л., Солодовников, А.С. Алгебра // Москва: Просвещение, – 1981, – 168 с.
5. Ильин, В.А., Позняк, Э.Г. Линейная алгебра // Москва: Наука, – 1984. – 294с.
6. Кострикин, А.И. Введения в алгебру // Москва: Наука, – 1997. – 496 с.
7. Куликов, Л.Я. Алгебра и теория чисел. Москва: Высшая школа. – 559 с.
8. Куликов, Л.Я. Алгебра и теория чисел // Москва: Высшая школа, – 1979. – 559 с.
9. Курош, А.Г. Курс высшей алгебры // Москва: Наука, – 1971. – 463с.
10. Мальцев, А.И. Алгебраические системы // Москва: Наука, – 1970. – 392 с.
11. Мальцев, А.И. Основы линейной алгебры // Москва: Наука, – 1970. – 400 с.
12. Фадеев, Д.К. Лекции по алгебре // Москва: Наука, – 1984. – 416с.

ПСИХОЛОГИЯ
ПСИХОЛОГИЯ
PSYCHOLOGY

НАЗАРЕ БА АФКОРИ ИЛМӢ ДАР БОРАИ МАӢНОИ ӲАӢТ

ШАРИПОВА Мадина Ёдгоровна – номзади илмҳои психологӣ, дотсенти кафедраи психологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хибони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** madinjasha@yandex.ru, **тел:** (+992) 900 17 98 89

Дар мақола мафҳуми маъноӣ ҳаёт аз нуқтаи назари илмҳои ба ҳам алоқаманд, бахусус фалсафа ва психология таҳлил шуда, ҳамзамон перомунӣ робитаҳои сабабу натиҷагии маъноӣ ҳаёт ва оқибатҳои эҳтимолии мавҷуд набудани он сухан меравад. Қайд карда мешавад, ки маъноӣ ҳаётро барои шахс каси дигар намеёбад ва он аз берун низ дастрас намешавад, он натиҷаи таҳлили психологии тӯлонӣ дар асоси эътиқод ва арзишҳои ҳаётии фард мебошад. Он статикӣ набуда, вобаста ба як қатор омилҳо ба таври динамикӣ тағйир меёбад. Ин омилҳо метавонанд марҳилаҳои синнусолии рушд, тағйирот ва бухронҳои ҳаёт, арзишҳо ва самтҳои ҳаёт бошанд.

Маъноӣ ҳаётро олимону муҳаққиқон дар ҳаёти ҳар як фард ва барои рушди ӯ мафҳуми зарурӣ меҳисобанд. Ҳамчунин онро бо механизми таҳрикдиҳанда ташбеҳ медиҳанд, ки барои пешрафт дар самтгирӣҳои ҳадафманд мусоидат мекунад. Зеро мавҷудияти маъноӣ ҳаёт ба одам кумак мерасонад, ки дар сохтани ҳаёти худ ғаёлона иштирок карда, сифати он, масъулияти шахсӣ ва рушди шахсиятро баланд бардорад. Набудани он бошад ба тарзи ҳаёти бемақсадонаи шахс, пасивии ӯ ва рушди вакууми экзистенциалӣ мусоидат мекунад. Инчунин дар мақола доир ба роҳҳо ва воситаҳои пурмазмун гардонидани ҳаёт, ҳисси қаноатмандӣ ва ғаёлии шахс дар ташкили ҳаёти самаранок оварда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: маъноӣ ҳаёт, мақсади ҳаёт, қаноатмандӣ, хушбахтӣ, экзистенсия, вакууми экзистенциалӣ, огоҳӣ, рушди шахсият, арзишҳои ҳаётӣ, самтгирӣҳои маъноӣ ҳаётӣ.

ВЗГЛЯД НА НАУЧНЫЕ МЫСЛИ О СМЫСЛЕ ЖИЗНИ

ШАРИПОВА Мадина Ёдгоровна – кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии Таджикского национального университета, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** madinjasha@yandex.ru, **тел:** (+992) 900 17 98 89

В статье проанализировано понятие смысла жизни с точки зрения смежных наук, в частности философии и психологии. В ней речь идет о причинно-следственных связях смысла жизни и об исходе бессмысленности жизни. Указывается, что смысл жизни не находится кем-то другим или извне, это результат лонгитюдного ментального анализа на основе верований и жизненных ценностей личности. Она не статична и динамически может меняться в зависимости от ряда факторов, это могут быть возрастные этапы развития, жизненные изменения и кризисы, жизненные ценности и ориентации. Смысл жизни понимается учеными и исследователями как понятие необходимое в жизни каждой личности и для ее развития. Смысл жизни сравнивают с пусковым механизмом, который помогает двигаться дальше по определенному целевому направлению.

Наличие смысла жизни помогает человеку быть активным в построении своей жизни и улучшения ее качества, личностной ответственности и личностному развитию. Ее отсутствие же способствует бесцельному проживанию личности, ее пассивности и развития у нее экзистенциального вакуума. Также в статье рассматриваются пути и

средства придания жизни смысла, чувства удовлетворения и активности личности в построении своей эффективной жизни.

Ключевые слова: смысл жизни, цели жизни, удовлетворение, счастье, экзистенция, экзистенциальный вакуум, осознание, развитие личности, жизненные ценности, смысло-жизненные ориентации.

A LOOK AT SCIENTIFIC THOUGHTS ON THE MEANING OF LIFE

SHARIPOVA Madina Yodgorovna – candidate of psychological sciences, docent of Psychological Department of Tajik National University Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** madinjasha@yandex.ru, **phone:** (+992) 900 17 98 89

The article analyzes the concept of the meaning of life from the point of view of related sciences, in particular philosophy and psychology. It talks about the cause-and-effect relationships of the meaning of life and the result of the meaninglessness of life. It is indicated that the meaning of life is not found by someone else or from the outside, it is the result of a longitudinal mental analysis based on the beliefs and life values of the individual. It is not static and can dynamically change depending on a number of factors, these can be age stages of development, life changes and crises, life values and orientations. The meaning of life is understood by scientists and researchers as a concept necessary in the life of each individual and for his development.

The meaning of life is compared to a mechanism that helps to move further in a certain target direction. The presence of the meaning of life helps a person to be active in building his life and improving its quality, personal responsibility and personal development. Its absence contributes to the aimless living of the individual, his passivity and the development of an existential vacuum. The article also discusses ways and means of giving life meaning, a sense of satisfaction and human activity in organizing a productive life.

Key words: meaning of life, goals of life, satisfaction, happiness, existence, existential vacuum, awareness, personal development, life values, life-meaning orientations.

Ба саволи маъноӣ ҳаёти инсон чист, ҷавоби пурра, мутлақ ва универсалӣ додан душвор ва ҳатто номумкин аст. Зеро он дар шакли тайёр дода намешавад. Он вобаста ба синну сол, давраҳои гуногуни ҳаётӣ, ҳолат ва вазъиятҳои мутафовити зиндагӣ, эътиқодҳои шахс ва арзишҳои ҳаётии ӯ ташаққул меёбад ва метавонад вобаста ба ҳамин омилҳо тағйирпазир бошад. Ин масъала яке аз саволҳои азалиест, ки одамон аз замони қадим кӯшиш мекарданд, ки ба он ҷавоб диҳанд. Ҳанӯз дар фалсафаи асримиёнагӣ ҳастиро ба вучудият (экзистенсия) ва моҳият (эссентсия) ҷудо мекарданд [10, с. 291]. Аслан, ҳар як одам дер ё зуд ин саволро пеш аз ҳама ба ҳудуд мефирифта, кӯшиш мекунад ҷавоб диҳад, ки чаро зиндагӣ мекунад ва маъноӣ ҳаёташ дар чист. Ин кӯшишҳо ҳанӯз аз овони хурдӣ зӯҳур карда дар тӯли тамоми ҳаёт дар марҳилаҳои муайяни рушди шахс ба амал меоянд, гарчанде фаҳмидашавандагиву мазмуни он дар давраҳои гуногуни инкишофи инсон ва дараҷаи оғоҳӣ аз он мутафовитанд.

Олимон муваққитан бар он назаранд, ки саволҳои аз қабилҳои «Маъноӣ ҳаёт дар чист?» ва «Рисолати ман дар ҳаёт чист?» аз ҷиҳати шахсӣ ва ё мушкилиҳои ҳаётиву шахсӣ шаҳодат медиҳанд. Ин ҷиҳатҳои метавонанд дар шаклҳои гуногун гузаранд ва ибтидоашон аслан аз пайдо шудани ҷуғрафӣ саволҳо оғоз мешавад. Зӯҳуроти ин саволҳо инчунин аз дараҷаи рушди маънавияи шахс, шинохти ӯ худро, имкониятҳои ӯ ва сатҳи оғоҳии ӯ аз худ ҳамчун шахси ҷамъиятӣ бармеоянд.

Оғоҳии инсон аз маъноӣ ҳаёт бидуни оғоҳӣ аз худ ҳамчун шахсият ғайриимкон аст. Оғоҳӣ аз шахсияти худ танҳо дар натиҷаи муқоисаи худ бо дигарон, яъне дар натиҷаи оғоҳӣ дар бораи мавҷудияти насли башар ва мансубияти он ба вучуд меояд. Идеи ин гуна шахс шартӣ зарурист, то дар бораи шахсияти худ, «Ман»-и худ фикр кунад. Худи ба

миён гузоштани савол дар бораи маъноӣ ҳаёт аз тарафи ин ё он фард танҳо вақте имконпазир мегардад, ки дарк намудани «Ман»-и ӯ ҳисси шаъну шарафи инсонӣ дар ӯ бедор шавад, дар бораи аҳамияти воқеии мавҷудияти худ фикр кунад. Бе ин огаҳӣ масъалаи маъноӣ ҳаёт ба миён намеояд ва ҳатто аз доираи фикрронӣ ва таҳлили шахс берун мемонад.

Маъноӣ ҳаёт арзиши бузургест, ки инсон ҳаёти худро ба он тобеъ мекунад, ба хотири он ҳадафҳои ҳаётӣ мегузорад ва барои расидан ба он кӯшиш мекунад. К.А. Абулхонова-Славская қайд менамояд, ки «...маъно дар психология ҳамчун арзиш ва ҳамчун таассуроти ин арзиш аз ҷониби шахс дар ҷараёни азхуд кардан ё татбиқи он фаҳмида мешавад» [2, с. 39].

«Арзиши ҳаётии ман танҳо аз тарзи умр ба сар бурдани ман ва ё махсусияти таассуроти ман вобаста аст», навиштааст Г. Риккерт [9, с. 35]. Мавҷудияти маъноӣ ҳаёт, самтгирии ҳаётӣ ва сифати ҳаёт, мегӯяд В. Франкл, аз озодии ирода, яъне озод будан дар интиҳоби тарзи ҳаёт аз ҳуди шахс вобаста аст [12]. Масъулият ва қувваи ирода бошанд ду ҷанбае мебошанд, ки ба шахс дар интиҳоби самтҳои ҳаёти ӯ кумак мерасонанд [14]. Пурра будани ҳаёт аз ҳуди шахс ва аутентикии (самимият) ӯ вобаста аст [15].

Масъалаи ҷустуҷӯ ва гум кардани маъноӣ ҳаётро намоёндогони психологияи гуманистӣ ва экзистенсиалӣ ба таври возеҳ ба роҳ мондаанд. Ин масъала махсусан дар логотерапияи В. Франкл инкишоф ёфтааст. «Инсон дар ҷустуҷӯи маъно» унвони китоби машҳури Виктор Франкл, яке аз классикони афкори башарӣ дар асри XX мебошад. Олим дар асарҳои нишон медиҳад, ки гум шудани маъно ва афсурдагӣ, ки ҳосил он аст, метавонад ҳамаро, новобаста аз сатҳи маълумот, ҳаёт, қаноатмандӣ фаро гирад.

Мувофиқи логотерапия, хоҳиши пайдо кардани маъно дар ҳаёти худ ҳамчун қувваи асосии ҳавасмандкунандаи шахс хизмат мекунад. Аз ин рӯ, В. Франкл дар бораи майл ба маъно, бар ҳилофи принсипи қаноатмандсозӣ (кӯшиш ба шахват ва лаззат)-и психоанализи З. Фрейд ва майл ба қудрат, ки дар психологияи А. Адлер таъкид шудааст, сухан меронад.

Агар шахс дар бораи маъноӣ ҳаёт фикр кунад, ин маъноӣ онро дорад, ки вай бемор аст, мепиндорад З. Фрейд. Бар ҳилофи ақидаи З. Фрейд маҳз ҷустуҷӯи маъноӣ ҳаётро В. Франкл роҳи солимӣ равонӣ номид, гум шудани маъноро сабаби асосии на танҳо мушкилоти саломатӣ, балки бисёр нохушиҳои дигари инсон ном бурд. Ҷустуҷӯи маъно невроз нест, мегӯяд олим, он ҳосияти муқаррарии табиати инсон аст, ки одамро аз ҳайвон фарқ мекунонад.

Дар асари худ В. Франкл аксар вақт ба хотираҳои худ дар бораи вақти дар лагери концентратсионӣ дар давраи Ҷанги Дуҷуми Ҷаҳонӣ гузаштанаш таъя мекунад. Маҳз таҷрибаи ин солҳои мудҳиш ва маъно, ки аз ин таҷриба бармеояд, ба муаллиф имкон медиҳад тасдиқ кунад, ки маъно дар ҳар ҳолат пайдо мешавад, зиндагии инсон ҳамеша маъно дорад. Инро, ба гуфтаи олим, метавон бо он шарҳ дод, ки ҷанбаҳои мавҷудияти инсон, ки ба назари мо манфӣ менамоянд, – алаҳхусус, сегонаи фоҷиавӣ, ки ранҷу азоб, гунаҳкорӣ ва маргро дар бар мегирад, агар мо ба онҳо аз мавқеи дуруст ва мувофиқ муносибат кунем, метавонад ба чизи мусбат, ба дастовард табдил ёбад.

Психотерапевтҳои экзистенсиалӣ бо баргараф кардани изтироб ба шахс барои дарёфти маъноӣ зиндагӣ кумак мекунанд. Ба мизоҷ барои фикр ва амал кардани мустақилона ва бомасъулиятӣ меомӯзонанд, диққати онҳоро ба ботин ва захираҳои шахсӣ равона мекунанд. Ташаккули эҷодкорӣ, муҳаббат, ҳаққоният ва озодии ирода принципҳои мебошанд, ки тавассути онҳо психотерапевтҳои экзистенсиалӣ ба одамон барои ҳаракат кардан ба суи тағйирот, ёфтани маънии ҳаёт ва мақсадгузорӣ кумак мекунанд. Кумак барои дарёфти маъно, пеш аз ҳама, маъноӣ ҳаёт вазифаи аввалиндараҷаи логотерапевт-экзистенсионалист дар назди мизоҷ мебошад. Ба ин восита логотерапевт метавонад воситае барои таҳрик, рушд ва муайянии шахс дар оянда гардад. Маъноӣ ҳаёт ба шахс шароит фароҳам меоварад, то ки дар ӯ ҳисси муайяни ва дақиқияти мақсаду самтгирӣ ҳаётӣ ба амал ояд. Инҳо бошанд дар навбати худ имкон медиҳанд, ки шахс худро комил, қаноатманд ва муваффақ арзёбӣ намояд ва дар сохтани ҳаёти худ, мувофиқи мақсаду хоҳишҳои худ, ҷаҳол бошад.

В. Франкл маъноро ҳамчун «объекти маънавӣ» мефаҳмад, ки психикаи инсон дар шароитҳо ва давраҳои гуногун ба он сабъ мекунад.

Э. Вейсманн-Чолсон се таърифи асосии маъноро муайян мекунад:

- 1) маъно ҳамчун ҳамгироии воқеияти шахсӣ ва иҷтимоӣ (Г.Ф. Феникс);
- 2) маъно ҳамчун тавзеҳ ва тафсири ҳаёт (Ч. Ройс);
- 3) маъно ҳамчун мақсад ва вазифаи ҳаётӣ (В. Франкл).

Дар фаҳмиши аввал, маънои ҳаёт як ҷузъи ҳаёти беназири маънавии шахс, ҷизест, ки вай мустақилона аз системаҳои арзишҳои иҷтимоӣ, ки дар ҷомеа ҳукмфармост, ташаккул меёбад. Аз ин мавқеъ доир ба маънои ягонаи ҳаёт барои ҳама сухан рондан чандон дуруст нест. Ҳар як фард онро дар мулоҳизаҳои худ кашф менамояд ва дар асоси он арзишҳои худро бунёд мекунад. Ҷустуҷӯи маънои ҳаёт раванди дуру дарози таҳаввулоти инсон, инкишофи тафаккур ва ташаккули шуурро дар бар мегирад. А.Г. Асмолов маънои шахсиро ҳамчун «инъикоси инфиродии воқеият, ифодаи муносибати шахс ба он ашёе мефаҳмад, ки ба хотири онҳо фаъолият ва муоширати ӯ ба вучуд меояд» [3, с. 354].

Ба ақидаи В. Франкл олам худ ба худ «бемаъно» аст. Маҳз тафаккури инсон ба ҳаёт маънии хоса мебахшад. Барои дарки «маънии ҳаётӣ» инсонро зарур аст, ки аз кулли гаройишҳои амалию мақсаднок дурӣ ҷӯяд ва «миранда» будани худ «пуч» будани зиндагиро бифаҳмад [10, с. 354].

Ф. Нитше чунин мепиндошт, ки маънои ранҷу азоби заминии одамон аз он иборат аст, ки аз байни онҳо пайваста намояндагони бузург, нобиғаҳо ба вучуд меоянд, ки мардуми оддиро ба дараҷаи худ мебардоранд, аз эҳсоси очиз будан озод мекунанд, ба иҷрои нақшаҳои худ ҷалб мекунанд. Бе одамони бузург мавҷудияти инсоният ҳолӣ мебуд. Аз ин ҷост, ки олим чунин вазифаи бузурги таърихро ба миён гузоштааст - офариниши одами олий ва ба ин васила ҳамроҳ шудан ба маданияти олий, ки инсониятро аз таназзул наҷот медиҳад.

Инсон албатта бо зарурати интиҳоби идеалҳои муайяни иҷтимоӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ рӯ ба рӯ мешавад, ки ӯ тасмим гирифтааст ба онҳо пайравӣ намояд ва дар ҳаёти ҳаррӯзаи худ роҳнамоӣ кунад. Огоҳии инсон аз маънои ҳаёт ба он вобаста аст, ки ӯ то кучо арзишҳои ҳақиқӣ ва ботилро фарқ карда метавонад ва аз беҳуда будани мавқеъҳои фардӣ ва бемаъноии ҳаёт танҳо барои худ огоҳ аст. Аз ин рӯ, аксарият чунин мешуморанд, ки одам дар вақте дуруст рафтор мекунад, ки майлу хоҳиши ба даст овардани муваффақияти шахсӣ ба манфиатҳои ҷамъиятӣ мувофиқ бошад ва хушбахтии шахсӣ дар раванди меҳнат ба манфиати умум пайдо мешавад. Мафҳуми амиқи ҳаёти инсон дар ҳамаҷониба инкишоф додани қобилиятҳои худ бо фаъолияти эҷодӣ мебошад. Маҳз ҳамин гуна фаъолият аз тарафи ҷамъият ва коллектив эътироф карда шуда, дар айни замон қаноатмандии амиқи шахсиро ба вучуд меоварад.

Маънои ҳаёт ҳамчун категорияи ахлоқӣ арзиши ахлоқии аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳимро ифода мекунад, ки аз ҷониби фард дар раванди иҷтимоишавӣ интиҳоб ва интериоризатсия карда шуда, дар системаи тамоюлҳои арзишҳои ӯ бартарият пайдо менамояд. Маънои ҳаёт на тасвири ҳаётеро, ки воқеан рух додааст ва амалӣ шуда истодааст, балки ҳаёти боядро инъикос мекунад.

Д.А. Леонтев чунин мешуморад, ки «маъно як принципи танзимкунандаи фаъолияти ҳаёт аст, ки дар марҳилаҳои поёнии таҳаввулот вучуд надорад» [7, с. 303]. Набудани маъно дар зиндагӣ ё дарк накардани он бухрони экзистенциалиро ба вучуд меорад, ки боиси неврозҳои марбут ба бепарвоӣ, афсурдагӣ ва аз даст додани тавачҷӯх ба зиндагӣ мегарданд. В. Франкл дар китоби худ «Инсон дар ҷустуҷӯи маъно» ин равандро ҳолигии экзистенциалӣ ба истилоҳ «вакууми экзистенциалӣ» номид. Ба ақидаи олим, маҳз ҳамин ҳолигии экзистенциалӣ асоси афсурдагӣ, зиндагибезорӣ, агрессия ва навъҳои гуногуни нашъамандӣ ва дигар вобастагӣҳост. Ҳолатест, ки ҳисси ҳолигии мутлақ ва бефарқиро нисбат ба оламу одамони ихотакарда, ҳолату воқеаҳо ва умуман ҳаёт ба амал меорад.

Маънои олии ҳар як лаҳзаи мавҷудияти инсон бо шиддати таассуроти он муайян карда мешавад ва ба ягон амал вобаста нест. Маънии зиндагиро нуктаҳои олии он муайян

мекунад [11, с. 76]. Маъноӣ ҳаёт барои ҳар шахс, новобаста аз чинс, синну сол, ақл, маълумот, ҳислат, муҳити зист ва эътиқоди динӣ дастрас мебошад. Аммо андӯхтани маъно на аз дониш, балки аз рисолат аст. Маъно субъективӣ нест, шахс онро ихтироъ намекунад, балки онро дар ҷаҳон, дар воқеияти объективӣ пайдо менамояд. Дарки маъноӣ ҳаёт барои инсон зарурати ҳатмӣ аст. Инсон бо дарки маъноӣ зиндагӣ худашро дарк мекунад.

Мафҳуми маъно яке аз мафҳумҳои марказии асарҳои илмӣ тамоми намояндагони мактаби экзистенциалӣ-гуманистӣ (Ҷ. Бюджентал, Р. Мей, И. Ялом) мебошад. Дар байни экзистенциалистҳо К. Ясперс яке аз аввалинҳо маъноӣ зиндагиро баррасӣ намуда, онро ҳамчун таҷрибаи воқеӣ, хоси дарки инсонии муносибатҳои равоӣ шарҳ дод, ки дар натиҷаи фаъолияти муайяни ботинии инсон ба вуҷуд меояд. Маъно ба шахс имкон медиҳад, ки пуррагии умри худро таъмин намояд. Ҳаёти инсон замоне пурмазмун мегардад, ки ба дигарон муфид бошад, шахс бо завқу қаноатмандӣ ва садоқати комил ба кор машғул шавад ва ҳангоме, ки ҳастии ӯ бо некиву инсоф фаро гирифта шаванд.

Б.С. Братус пайдоиши маъноҳоро яке аз муҳимтарин ҷиҳатҳои ҳаёти инсон медонад. Ӯ сатҳи махсусро (болотарро) ҷудо мекунад, ки «барои истехсоли самтгириҳои маъноӣ, муайян кардани маъноӣ умумӣ ва ҳадафи ҳаёти худ, муносибат бо одамони дигар ва ба худ ҳуди шахс масъул аст» [4, с. 71]. Ҳамзамон қайд кардан ба маврид аст, ки мафҳумҳои маъно, даркшавандагӣ ва ҳадафи ҳаёт ба ҳам наздиканд, аммо онҳоро бояд фарқ кард.

Аз нуқтаи назари И.В. Абакумова маъно маҳсули беназири субъективияти инсон, омили системаофари воқеияти субъективӣ ӯ мебошад [1]. Мафҳуми ҳадаф бо дарки маъноӣ ҳаёт зич алоқаманд аст. Мақсад дар шуури шахс ҳамчун тасвири он ҳолати ояндаи воқеият пайдо мешавад, ки ба ғояҳо, эҳтиётот ва идеалҳои ӯ мувофиқат мекунад. Мутаносибан, ҳадаф ва маъноӣ ҳаққонии ҳаётро барои шахс каси дигар муайян карда наметавонад. Ҳадаф марҳилаи муайян аст ва маъноӣ ҳаёт ҳадафи ниҳой нест, балки самти умумиест, ки ҳадафҳоро муайян месозад. Ин самти умумӣ ба тамоми рафтори инсон ва ҳаёти ӯ дар умум таъсир мерасонад. Ҳадафи ҳаёт дар пеш аст ва он мудом бо замони оянда алоқаманд аст. Маъноӣ ҳаёт бошад мазмуни объективӣ худӣ ҳаёт ва дар айни замон кӯшиш ба ҳадафҳои олии мебошад.

Михайличенко В.Е., дар монографияаш бо унвони «Психологияи рушди шахсият» қайд менамояд, ки дарёфти маъноӣ ҳаёт маъноӣ доштани ҳадафҳои ҳаётро дорад ва ҳаёти бе ҳадаф бошад ин ҳаёти «бидуни маънӣ» мебошад. Надоштани ҳадафҳои ҳаётӣ бо сабаби дарк карда натавонистани рисолати ҳеш аз ҷониби шахс ба амал меояд. Ҳадафмандӣ ва доштани «кори асосӣ» дар ҳаёт он чизест, ки барояш шахс кӯшиш менамояд, фаъолият ва рушд мекунад. Мавҷудияти ҳадафҳои ҳаётӣ ва нақшаҳо ба оянда умедро ба дарёфти маъноӣ ҳастӣ ва ҳаёт, масъулият барои ҳаёти худ ва оғай аз онро таъмин менамоянд.

Таҳлил ва таҳқиқи адабиёти мувофиқи мавзӯ нишон дод, ки раҳёфтҳо ва концепсияҳои гуногуни илмӣ вобаста ба омӯзиши маъноӣ ҳаёт мавҷуданд, ки ҳар яке объекти омӯзиши худро дорад. Ин раҳёфтҳо аслан мактаб ва таълимоти фалсафиро дар бар мегиранд ва дар ниҳояти ҳол ба дигар шохаҳои илм, аз ҷумла психология асос мегузоранд.

Концепсияҳои асосӣ бо предмети омӯзишашон дар шакли мушаххас дар ҷадвали 1 оварда мешаванд.

Чадвали 1. Концепсияҳои асосӣ дар бораи маъноии ҳаёт.

Концепсияи психологӣ дигаре вобаста ба ташаккули маъноии ҳаёт дар инсон мавҷуд аст, ки рушди он аз давраи кӯдакӣ оғоз меёбад ва марҳилаҳои зеринро дар бар гирад:

Марҳилаи пешакӣ. Дар марҳилаи пешакӣ, кӯдак ба саволҳои дар бораи олами атроф ва дар бораи худ оғоз мекунад. Дар ин саволҳо, ки ӯ ба калонсолон медиҳад, тадриҷан кӯшиши фаҳмидани сабаб, маъно ва ҳадафи баъзе падидаҳо пайдо мешавад, ки барои саволгӯзорӣ оид ба маъноии ҳаёт заминагӯзоранд. Ин марҳилаи ҷамъоварии маълумот ва аввалин таҳлилҳои кӯдак ба ҳисоб меравад, ки ҳамчун поягӯзор барои интиҳоби арзишҳои ҳаётӣ минбаъдаи ӯ ва мақсадгӯзориҳову дарки мавқеи ӯ дар ҷомеа ва рисолати ҳаётӣ ӯ баромад мекунад. Вазифаи асосии ин марҳила аз он иборат аст, кӯдак ба саволҳои пайдошудааш ҳарчи бештар посухҳои мувофиқро пурра гирад. Бо калонсоли барояш муҳим дар бораи ин саволҳо ва посухҳо ғайр аз ҳадаф, ҳуҷҷаҳои ӯ баррасӣ кунад, ҳадаф ва имкониятҳои ӯро арзёбӣ намояд. Калонсолонро зарур аст, ки барои кӯдак дар ин марҳилаи ҳаёт шароитҳои фароҳам оваранд, ки дар ӯ ҳисси танҳоӣ пайдо нашавад. Барои рушди арзишҳои самаранок ба кӯдак шароити фароҳам овардан зарур аст, ки ӯ худро дар амн ҳис кунад ва донанд, ки дар лаҳзаҳои зарурӣ метавонад ба наздикони калонсол муроҷиат намояд.

Марҳилаи муайянкунӣ. Марҳилаи муайянкунӣ дар ҳонандагони синфҳои ибтидоӣ оғоз меёбад. «Кӯдак ва минбаъд наврас кӯшиш менамояд, ки дар ҳар коре, ки ба анҷом мерасонад мақсаду маъно дарёбад». Ин марҳила давраи ибтидоии худмуайянкунӣ экзистенциалӣ ба ҳисоб меравад ва аз ҳамаи лиҳоз мақсадгӯзориҳо ва ҷустани маъноии ҳаёт метавонанд ба пуррагӣ даркнашуда ва ё беасоси воқеӣ бошанд. Кӯдак бо вучуди инкишофёбии маънавияш дар доираи фаҳмишҳои ҳуҷҷаҳои ӯ менамояд, ки мувофиқ ба давраи рушди синнусолиаш ҳастанд, вале на зиёд аз он. Наврас аллакай дар баробари баъзе донишҳои таълими ҳаётӣ доштани инчунин таҷрибаи азбарнамуда дорад ва нисбат ба давраи қаблӣ синнусолиаш метавонад мақсадгӯзориҳои даркшуда ва воқеитар дошта бошад. Барои наврас аз танҳо гӯш кардани суханҳои дида, эътироф кардани шахсияти ӯ муҳимтар аст, барои ҳама ба калонсолон зарур аст, ки дар ин марҳила барои

наврас дӯст бошанд, ба суханҳои ӯ гӯш диҳанд, хулосагирҳои ӯро дар якҷоягӣ таҳлил кунанд ва дар баробари ин эътироф намоянд, ки фикрҳои ӯ аллакай аз доираи синни қаблӣ берун ва ба ҷаҳонбинӣ муҳокимарониҳои калонсолон дохил аст. Рушди наврас аксар вақт кифоягӣ менамояд, ки ӯ рисолат ва маъноӣ ҳаёти худро дарк кунад, аз вазифаҳо ва мақсадгузориҳои ӯ огоҳ бошад. Ҳамаи ин имкон медиҳад, ки наврас мавқегириҳои худро ба худмуайянкуниашро барои ҳадафҳои ошкор ва асоснок намояд.

Марҳилаи талабот ба ёфтани маъноӣ ҳаёт. Дар ин марҳила шахс кӯшиш мекунад, ки маъноӣ ҳаётро дар шакли баъзе ақидаҳои абстраксии барои ҳама маъмул созад. Одам дар ин марҳила метавонад ба татбиқи ягон ғояе, ки ба назари ӯ танҳо сазовори таваҷҷӯҳ аст, «дармонад». Бо вучуди ин, ҳатто чунин фаҳмиши номуҷазираки маъно ба шахс имкон медиҳад, ки дар олами атроф самтгирӣ кунад ва стратегияи мустақили рафторро нисбат ба марҳилаи шиносӣ бо дигарон таҳия намояд. Чӯстан ва кӯшиш кардан барои ёфтани маъноӣ ҳаёт ба инсон имкон медиҳад, ки дар ҳолати фаъоли умр ба сар бурдан қарор гирад ва ба ин восита донишҳо, таҷрибаҳо, имкониятҳои захираҳои нав ба навро аз бар намояд ва пайдо кунад. Дар мувофиқат бо нақшаҳои ҳаётии худ, арзишҳои худ, мақсади маром ва хоҳишҳои худ умр ба сар барад, созандаи фаъоли ҳаёти худ бошад.

Муносибати байни инсон ва олами атроф вохӯрӣ бо дигар воқеаҳои маънавӣ мебошад. Дар чунин муомилоти маънавӣ одам бо диди дигари маъноӣ олам, бо ояндабинии маъноӣ дигар, ки дар сухан ва кирдор ифода ёфтааст, дучор меояд» [6, с. 301].

Марҳилаи консепсияи пухтарасида дар бораи маъноӣ ҳаёт. Ниҳоят, мафҳуми баркамол дар бораи маъноӣ ҳаёт аз он иборат аст, ки шахс маъноӣ шахсии худро пайдо мекунад ва инкишоф додани онро меомӯзад. Маъноӣ ҳаёт маҷмӯаи шахшудаи ғояҳо ва мафҳумҳо нест, ки барои кӯдак, калонсолон ва пиронсолон яксон бошад. Тағйироти шахсият бояд ба амал ояд, зеро мавҷудияти шахсият раванд аст ва ҳолати устувори он имконнопазир мебошад.

Талабот ба маъно дар ҳаёти ва фаъолияти худ муҳимтарин ва фарогиртарин талаботи инсонист. Он эҳтимол мураккабтарин талаботи маънавии инсон аст, ки дар ташаккули ҷаҳонбинӣ - системаи нуқтаҳои назари шахс ба олам дар маҷмӯъ ва мавқеи ӯ дар он ифода меёбад. Хоҳишҳо шахсро тела медиҳанд ва маъно бошад ӯро ба худ ҷалб мекунад. Ин маъноӣ онро дорад, ки мақсад, маъно ва қабули қарор ҳамеша дар ихтиёри ҳуди шахс мебошанд. Амалисозии маъно ҳамеша қабули қарор ва масъулияти шахсро дар бар мегирад.

А. Маслоу қайд менамояд, ки қонеъ гардондани талаботҳои асосӣ худ аз худ маъноӣ ҳаётро таъмин намесозанд. Олим бар он назар аст, ки пас аз қонеъ кардани талаботи физиологӣ, талабот ба амният, муҳаббат ва эҳтиром, талабот ба худшиносӣ ногузир шиддат мегирад [8]. Мутафаккир талаботи худамалисозиро дар «Аҳроми талаботҳо» - и худ дар сатҳи аз ҳама баланд қарор медиҳад.

Ба мисли А. Маслоу, Ш. Бюлер, К. Рочерс, К. Хорни, Р. Ассачиоли ва дигарон низ худамалисозии ҳадафи ҳаётии худро ҷанбаи марказии рушди шахсият медонистанд. Ба гуфтаи К.А. Абулханова-Славская, «меъёри асосии инкишофи ҳамаҷонибаи инсон мавҷудияти маъноӣ ҳаёт аст» [2, с. 40]. Маъноӣ ҳаёт инчунин ба он вобаста аст, ки қобилиятҳои инсон чи гуна рушд ёфтаанд ва талаботҳо ба дониш, таълиму тарбия чи гуна қонеъ гардонида шудаанд.

Мувофиқи ақидаи В.Е. Чудновский, маъноӣ оптималии ҳаёт ҳамчун сохтори ҳамоҳангии самтгирҳои ҳаёти тавсиф карда мешавад, ки ба таври максималӣ ифшои қобилиятҳо ва фардияти инсон, роҳати эмотсионалии ӯро, ки дар таҷрибаи пурраи зиндагӣ ва қаноатмандӣ аз он зоҳир мегардад, таъмин мекунад [13, с. 10].

Ба пурмазмунӣ ва комилии ҳаёт инчунин эътиқодҳо ва арзишҳои шахс таъсир мерасонанд. Шахс бояд дар ҷустуҷӯи арзишҳои шахсии худ бошад ва муҳимаш онҳоро ошкор ва дарк намояд, зеро онҳо кумак мерасонанд то ин ки маъно ёфта шавад. В. Франкл роҳроеро номбар мекунад, ки инсон тавассути онҳо метавонад маъноӣ ҳаёти худро пурмазмун гардонад:

Офаридан. Дар ҳама ҳолат офаридани чизи нав ба шахс ва руҳияи ӯ таъсири мусбӣ мерасонад ва имконият медиҳад, ки назараш ба оянда некбинона бошад, кӯшишаш ба фаъол будан ва рушд кардан бештар шавад, ҳисси қувваю тавоноӣ, боварӣ ба худ ва худбаҳодиҳӣ афзояд, ки худ замина барои комилу пурра ва пурмазмун будани ҳаёти шахс мегардад. Офаридан ва эҷод кардан арзишҳое мебошанд, ки мо онҳоро дар шакли маҳсули фаъолияти эҷодӣ дар ҳаёт ва ҷомеа баъди ҳудамон боқӣ мегузорем, ва маҳз ҳамин дарки аз худ чизе боқӣ гузоштан арзиши ҳаёт, мазмуни он ва ҳисси қаноатмандию пурмазмунӣ онро афзун мегардонад. Имконият медиҳад, ки ҳаёт барои шахс гуногунрангу ҷолиб бошад ва билохира маъно ва ҳадафҳои ҳаётиро дар дурнамо муайян кунад.

Таҷриба ва ё шиносӣ нав. Таҷрибаи шахс, хусусан агар мусбӣ, самаранок ва бомуваффақият бошад ҳисси қаноатмандиро аз ҳаёт баланд мебардорад ва ба ин восита онро пурмазмун мегардонад. Дар ҳаёт баъзан бо шахсоне шинос мешавем, ки моро фаъол мегардонанд, ба мо донишу таҷрибаи нав медиҳанд, боиси зухуроти эмотсияҳои мусбӣ мегарданд ва ҳамин тариқ ҳаёти моро пурмазмун ва ҳадафноку бомаром менамоянд.

Арзишҳои мутаасиршавӣ чизест, ки имкон медиҳад, то мо олами ихотакардари ба воситаи асарҳои эҷодиву санъат, табиат ва муносибати мутақобила бо дигар инсонҳои нотақдор, аз ҷумла муҳаббат ҳис намоем. Арзишҳои муносибат ва мавқеъгириҳо имкон медиҳанд, ки ҳангоми тағйир дода натавонистани вазъиятҳои ҳаётӣ ба таври муайян дар ҳаёти худ мавқеъгирӣ намоем, ки таъсири зарари маънавӣ камтарин бошад. Худмуайянкунӣ ва худмушоҳидаи огоҳона водор менамоянд, ки шахс ба худ ва ҳаёти худ бемаҳдуд ба таври васеъ назар кунад, он тасвири ҳаётро пурратар гардонид, ба инсон имкониятҳо ва захираҳои ниҳониро ошкор менамояд.

Масъулият тарафи дигари муҳим дар масири ҳаёт, пурмазмунӣ ҳаёт ва дарёфти маъноӣ ҳаёт ба ҳисоб меравад. Инсон метавонад сабаби хушбахтии худ, тағйиротҳо ва ҳодисаҳои бо ӯ дар ҳаёташ ба амал меомада гардад. Мавҷудияти масъулият ба инсон озодии ботинӣ ва беруниро медиҳад, ки ӯро аз изтиробӣ доимӣ ва сарфи захираҳои ботинӣ барои гунаҳгор донишгари дигарон дар нохушиҳои худ озод менамояд ва шароит фароҳам меоварад, ки диққати шахс бештар ба имкониятҳои мусбӣ равона бошад. Вақте, ки инсон дарк менамояд ва мефаҳмад, ки вобаста ба қадом арзишҳояш амал мекунад ва кӯшишу майлаш ба ҷи равонаанд боварӣ ӯ ба ҳудаш бештар, ботинаш ором ва хушбахтиаш меафзояд. Ин имкон медиҳад, ки шароитҳо ва вазъиятҳои манфии ҳаёт бештар уҳда, ҳал ва паси сар карда шаванд. Тақия ба арзишҳои худ дараҷаи самимият ва худбаҳодиҳиро баланд ва номуайянии иҷтимоӣ-психологиро коста мегардонад. Агар шахс дар асоси арзишҳои дигарон амал кунад, ин метавонад ба оқибатҳои манфӣ ва вакууми экзистенциалӣ оварда расонад. Зеро арзишҳои дигарон метавонад ба арзишҳои шахс зид бошанд, тақия ба арзишҳои дигарон бошад метавонад боиси зидиятҳои ботинишахсӣ, конформизм ва носамимӣ будани шахс гарданд, ки таъсираш ба ҳаёти шахс басо бузург аст.

Пайдо кардани маъно ҳатто дар азоб. В. Франкл мегӯяд, ки ин роҳ танҳо дар ҳолати мавҷуд набудани роҳҳои дигар метавонад ҷой дошта бошад. Барои амалинамоии ин роҳ қувваи ботинӣ ва иродаи пурзӯр, маромнокӣ ва кӯшиши шахс лозим меояд, ки дар вазъияти душвори ҳаётӣ имконияти бардошти он ҷой дошта бошад. Сухан дар бораи он меравад, ки ҳатто дар лаҳзаҳои душвортарини ҳаёт ҷанбаи мусбиро ёфтан мумкин аст ва маҳз ҳамин метавонад ҳисси қаноатмандӣ ва пурмазмунӣ ҳаётро таъмин намояд. Он метавонад захираҳои ниҳонии шахсро бедор созад, ки барои баргараф кардани ҳолат ва вазъиятҳои душвори ҳаётӣ сафарбар шаванд. Ин сафарбаршавии захираҳои ниҳонии инсонӣ на ҳамавақт фаҳмидашавандаанд, вале ҳама вақт дар лаҳзаҳои зарурӣ механизмҳои гуногуни ҳимоявии шахсро ба кор мебароранд ва душворию муаммоҳои баамаломадари ба қадре (ки сатҳи зарарро ба психика паст ва тобовар мегардонанд) ҳал менамоянд. Барои пайдо кардани воситаи ҳал дар вазъияти душвор, қадами аввалин қабули он ба ҳисоб меравад. Қабули вазъият имкон медиҳад, ки қувваҳои ниҳонӣ сафарбар шаванд ва роҳҳои бештарини баромадан аз вазъият бо таъсиррасонии камтарин пешниҳод гарданд.

Тазоди маъноӣ ҳаёт низ дар он аст, ки ҳатто вазъиятҳои душвори ҳаёти метавонанд боиси ба амал омадан, тағйир ёфтан ва пурмазмун шудани он гарданд. Мавҷудияти он метавонад сатҳи зарбаву осебҳои равониро коҳиш диҳад, қувваи ҷисмонӣ маънавии шахсро афзун намояд, шахсро ба таъсиррасонандаҳои гуногуни ҳаёти тобовар ва ботаҳаммул гардонанд.

Ҳамин тарик, андешаҳои баррасишуда имкон медиҳанд, то ҳулосагирӣ намоем, ки масъалаи мазкур чанде баррасӣ шавад ҳам суҳанони зиёд ногуфта ва нухуфта боқӣ мемонанд. Зеро фикрҳо ва ақидаҳо беҳисобу гуногунанд, баъзеашон якдигарро пурра мегардонанд, баъзеашон ба ҳам муҳолифанд ва баъзеи дигарашон умумиқабулгаштаанд. Ин масъала тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоиву ҷамъиятиро дар бар гирифта, муаммои баҳс ва мавзӯи баррасӣ дар чанд соҳаҳои ҳаёти илмӣ низ ба ҳисоб меравад. Ҳамаи ин ақидаҳо тули асрҳост, ки дар афкори олимони муҳақиқони илмҳои мутафавит давом меёбад. Маъноӣ ҳаёт падидаи муҳим дар ҳаёти шахсият ба ҳисоб меравад. Он падидаест, ки тамоми соҳаҳои ҳаёти шахсро фаро мегирад ва аз эътиқодҳои арзишҳои ҳаётии шахс маншаъ мегиранд. Фаҳмидани маъноӣ ҳаёт ба инсон ҳадаф ва маъноӣ зиндагиро медиҳад. Ҳисси ғановат ва пурмаъноии зиндагӣ, қаноатмандӣ аз он ба одам эҳсоси хушбахтӣ медиҳад ва мавҷуд набудани маъноӣ зиндагӣ бошад боиси эҳсоси бадбахтӣ мегардад. Бо вучуди ин маъноӣ ҳаёти инсон набояд бо манфиати шахсӣ маҳдуд шавад. Азбаски инсон мавҷудияти иҷтимоӣ аст, аз ҷиҳати маъноӣ ҳаёт манфиатҳои шахсӣ низ ба таври муайян бо манфиатҳои ҷомеа алоқаманданд. Одам қобилият ва неруи эҷодии ҳудро дар офаридани сарватҳои моддию маънавӣ дарк намуда, бо ҳамин, ба қори умум, ба пешрафти ватану миллати худ ва умуман инсоният саҳми шахсии ҳудро мегузорад. Мавҷудияти он боиси пешрафту рушди шахсият ва набудани он ба натиҷаҳои номусоиду сарбаста ва ҳолигии экзистенсиалӣ оварда мерасонад. Ҳар як инсон дар ҳаёт мақсад ва рисолати ҳудро дорад. Ҳаёти мо такрорнашаванда буда, ҳар кас дар мувофиқа бо мақсаду маром ва арзишҳои ҳуд умр ба сар мебарад. Мавҷудияти маъноӣ ҳаёт муҳарриқи рушди шахсият ва созандаи ҳаёти босифат буда, шароити қаноатмандӣ аз ҳаёт ва эҳсоси хушбахтиро барои шахс фароҳам меоварад.

АДАБИЁТ

1. Абакумова, И.В. Смыслодидактика: учебник для магистров педагогики и психологии. М.: Изд-во «КРЕДО», 2008. 386 с.
2. Абульханова-Славская, К. А. Стратегия жизни. М.: Мысль, 1991. 299 с.
3. Асмолов, А.Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека: учебное пособие. 3-е изд. М.: Смысл, Академия, 2007. 528 с.
4. Братусь, С.Б. Аномалии личности. М.: Мысль, 1988. 301 с.
5. Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.: Смысл; Академия, 2004. 352 с.
6. Леонтьев, Д.А. Психология смысла: природа, строение, и динамика смысловой реальности. 3-е изд., доп. М.: Смысл, 2007. 511 с.
7. Леонтьев, Д.А. Психология смысла. – М., 1998. – С. 36.
8. Маслоу, А. По направлению к психологии бытия. М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002.
9. Риккерт, Г. Ценности жизни и культурные ценности. – М.: Логос. – 1912-1913. – Кн. 1-2; Ионин Л.Г. Георг Зиммель. – М.: Мысль, 1981.
10. Таърихи фалсафа. Ҳаёти муаллиф. -Душанбе, 2011. -605 с.
11. Франкл, В. Доктор и душа: Логотерапия и экзистенциальный анализ / пер. с нем. М.: Альпина нон-фикшн, 2017. 338 с.
12. Франкл, В. Человек в поисках смысла. М.: Прогресс, 1990.
13. Чудновский, В.Э. Проблема оптимального смысла жизни Смысл жизни и акме: 10 лет поиска: в 2 ч. / под ред. А.А. Бодалева, Г.А. Вайзер, Н.А. Карповой, В. Э. Чудновского. Часть 1. М.: Смысл, 2004. 328 с.

14. Шарипова, М.Ё. Экзистенциальные вопросы и кризис переживания бытия // Вестник института развития образования. Серия педагогических и психологических наук. 2024.-№1(45).-С.175-181.

15. Ялом, И. Экзистенциальная психотерапия. М.: Смысл, 1999.

ОМУЗИШИ МАҲОРАТ ВА МАЛАКАҲОИ ЗИНДАГӢ БАРОИ НАВҶАВОНОН ВА ҶАВОНОН

ЭМОМНАЗАРОВА Муҳаббат Амоновна – омӯзгори кафедраи психологияи умумидонишгоҳи факултети психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. **E-mail:** muhabbat @ mail.ru, **тел.:** (992) 904 01 04 46

Дар мақолаи ба хотири ошноии бештар бо маҳоратҳои зиндагӣ, муруре бар адабиёти мавҷуд дар ин замина, шомили таърифҳо, муҳтаво, зарурат, анвоъ, ҳадафҳо, мабони назарӣ, равишҳои омӯзиш ва шеваҳои арзишбӣи он низ ироа мегардад омадаст. Ба ин тартиб, ҳадафи аслии ин мақола, ошноӣ бо барномаҳои омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ барои кӯдакон ва навҷавонон аст.

Ҳадафи муаллиф, ҳамон аст, ки дар равоншиносӣ, назарияи ҷомеияти рушду таҳаввули кӯдакон, яъне таваҷҷуҳ ба рушди ҳамаҷониба, ки шомили рушди ҷисмӣ, шинохти, ҳаяҷонӣ, иҷтимоӣ аст дар барномаҳои мазҳоратҳои зиндагӣ мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифта аст, бо як мазмуни баланд бараси намуда, баҳри истифода қарор диҳад. Таъкид бар иҷрои омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ дар даврони кӯдакӣ, аз он ҷиҳат муҳим аст, ки омӯзиш дар ин давра, саҳеҳтар, осонтар ва амиқтар сурат мепазирад ва таъсири он низ то бузургсолӣ идома меёбад ва дар воқеъ ниҳоди он мешавад.

Ба хотири ошноии бештар бо маҳоратҳои зиндагӣ, муруре бар адабиёти мавҷуд дар ин замина, шомили таърифҳо, муҳтаво, зарурат, анвоъ, ҳадафҳо, мабони назарӣ, равишҳои омӯзиш ва шеваҳои арзишбӣи он низ ироа мегардад. Ба ин тартиб, ҳадафи аслии ин мақола, ошноӣ бо барномаҳои омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ барои кӯдакон ва навҷавонон аст. Ҳамон гуна, ки дар таърифи маҳоратҳои зиндагӣ, аз назари коршиносӣ, ки дар ин замина кор кардаанд, тафовутҳо ва шабоҳатҳои вучуд дошт, дар муҳтавои маҳоратҳои зиндагӣ низ, байни мутахассисони ин ришта, ихтилофи назарҳои вучуд дорад.

Муаллиф дар мақола ҳадафи куллии омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ, эҷоди тағйир дар огоҳӣ, нигариш ва рафтори афрод барои арзишбӣи омӯзиши барномаи маҳоратҳои зиндагӣ истифода карданро, такид намудааст.

Вожаҳои калидӣ: омӯзиши, инкишоф, фаъолият, таълим, маҳоратҳои зиндагӣ, арзишбӣи, амалӣ, муҳтаво, зарурат, анвоъ, ҳадафҳо, нақш, бозӣ, дostonгӯӣ, тасвирҳои.

НАВЫКИ ОБУЧЕНИЯ И ЖИЗНЕННЫЕ НАВЫКИ ДЛЯ МОЛОДЕЖИ И МОЛОДЕЖИ

ЭМОМНАЗАРОВА Муҳаббат Амоновна – преподаватель кафедры общей психологии факультета психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. **E-mail:** muhabbat@mail.ru, **тел.:** (+992) 904 01 04 46

Чтобы лучше познакомиться с жизненными навыками, в статье рассматривается существующая литература в этой области, включая определения, содержание, также представлены необходимость, виды, цели, теоретическая основа, подходы к обучению и методы его оценки. Таким образом, основной целью данной статьи является ознакомление с программами обучения жизненным навыкам детей и молодежи.

Цель автора та же, что и в психологии, в программах наук о жизни, имеющих высокое содержание, обсуждается социальная теория развития и развития детей, т.е. внимание к всестороннему развитию, включающему в себя физическое, познавательное, эмоциональное и социальное развитие, и решили использовать. Акцент на реализации обучения жизненным навыкам в детстве важен с той точки зрения, что обучение в этот период происходит более четко, легко и глубоко, а его последствия также продолжают до взрослой жизни и фактически становятся его институтом.

Чтобы лучше познакомиться с жизненными навыками, также предоставляется обзор существующей литературы в этой области, включая определения, содержание, необходимость, виды, цели, теоретическую основу, подходы к обучению и способы его оценки. Таким образом, основной целью данной статьи является ознакомление с программами обучения жизненным навыкам детей и молодежи. Подобно тому, как были различия и сходства в определении жизненных навыков, с точки зрения специалистов, работавших в этой области, существуют и различия во мнениях по содержанию жизненных навыков среди специалистов в этой области.

В статье автор подчеркнул главную цель обучения жизненным навыкам, создание изменения в сознании, отношении и поведении людей, чтобы оценить ценность обучения программе жизненных навыков.

Ключевые слова: обучение, развитие, деятельность, воспитание, жизненные навыки, ценность, практическое, содержание, потребность, виды, цели, роль, игра, рассказывание, чтение.

LEARNING AND LIFE SKILLS FOR YOUTH AND YOUNG ADULTS

EMOMNAZAROVA Mukhabbat Amonovna – teacher of the Department of General Psychology, Faculty of Psychology, Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. **E-mail:** muhabbat@mail.ru, **phone:** (+992) 904 01 04 46

To gain a better understanding of life skills, the article reviews existing literature in the field, including definitions, content, the need, types, goals, theoretical basis, approaches to training and methods of its assessment are also presented. Therefore, the main purpose of this article is to introduce life skills education programs for children and youth.

The author's goal is the same as in psychology, in life sciences programs, having high content, the social theory of child development and development is discussed, i.e. attention to holistic development, including physical, cognitive, emotional and social development, and decided to use. The emphasis on implementing life skills learning in childhood is important from the point of view that learning during this period occurs more clearly, easily and deeply, and its consequences also continue into adulthood and actually become its institution.

To gain a better understanding of life skills, a review of the existing literature in the field is also provided, including definitions, content, necessity, types, purposes, theoretical framework, approaches to learning, and ways to assess it. Therefore, the main purpose of this article is to introduce life skills education programs for children and youth. Just as there were differences and similarities in defining life skills, with points of view of specialists working in this field, there are also differences in opinions on the content of life skills among specialists in this field.

In the article, the author emphasized the main purpose of life skills training, creating a change in the minds, attitudes and behavior of people to appreciate the value of teaching a life skills program.

Key words: learning, development, activity, education, life skills, value, practical, content, need, types, goals, role, game, storytelling, reading.

Аз оғози шаклирии ҳаёт дар рӯи курраи замин, таҷрибаи башарӣ нишон додааст, ки зиндагӣ дар ҳар замон бо мушкилоти гуногун ҳамроҳ буда ва инсонҳо, мутаносиб ба шароити замонӣ ва маконии худ, барои коҳиши онҳо талош кардаанд ва ин раванд, сабаби бақои инсон ва тадовуми зиндагии ӯ гардидааст.

Бо гузашти замон ва тағйири шароити иҷтимоӣ-иқтисодии ҷомеаҳо, зиндагӣ ва мушкилоти он низ печидатар шуда ва дар натиҷа, барои рӯё рӯи бо мушкилот ниёз ба роҳкориҳои муассир ва муносиб бо вазъияти мавҷуд, эҳсос мешавад.

Дар ҳазораи саввум, замоне, ки мо дар он зиндагӣ мекунем, ҳамроҳ бо тағйирот ва пешрафтҳои қобили таваҷҷуҳ дар заминаҳои илмӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар кишварҳои мухталиф, мушкилоти фаровоне низ ба вуҷуд омада, ки зиндагии инсонҳоро дар маркази таҳдид қарор медиҳад.

Оморҳои созмонҳои байналмилалӣ аз ҷумла созмони беҳдошти ҷаҳонӣ (WHO) нишондиҳандаи афзоиши нигаронкунандаи осебҳои равонӣ-иҷтимоӣ аз ҷумла эътиё, хушунат, изтироб, афсурдагӣ ва ... ба вижа дар насли ҷавон дар ҷаҳон аст. Барои пеширӣ ва коҳиши ин осебҳо ва дастёбӣ ба беҳдошт ва саломатии равонӣ, ки аз ниёзҳои асосии инсонҳост, созмони беҳдошти ҷаҳонӣ дар соли 1993 барномаи омӯзиши маҳоратҳои зиндагиро ба унвони роҳбурди муассир барои пешгирӣ ва коҳиши ин осебҳо тарроҳӣ ва ироа дод ва бар иҷрои ин барнома дар кишварҳои дар ҳоли рушд, таъкид кард ва дар конференси ҷаҳонии Даккар, ки дар соли 2004 дар шаҳри Даккари Покистон бо иштироки вузарои омӯзиш ва парвариши кишварҳои ҷаҳон баргузор гардид, омӯзиши маҳоратҳои зиндагиро, дар ҳама сатҳҳои омӯзишӣ, дар кишварҳои дар ҳоли рушд, ба хусус дар давраи ҳассоси навҷавонӣ, иҷборӣ сохт.

Таъкид бар иҷрои омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ дар даврони кӯдакӣ, аз он ҷиҳат муҳим аст, ки омӯзиш дар ин давра, саҳеҳтар, осонтар ва амиқтар сурат мепазирад ва таъсири он низ то бузургсолӣ идома меёбад ва дар воқеъ ниҳоди он мешавад.

Дар мавриди навҷавонон аз он ҷо, ки солҳои навҷавонӣ, давраи гузариш аз кӯдакӣ ба бузургсолӣ ва ҳуввиятёбӣ аст, маъмулан бо тағйироти сареъ ва гоҳ бо бухронҳои ҳамроҳ аст, ки мушкилотро барои навҷавон эҷод мекунад, ки омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ метавонад дар пешгирӣ ва коҳиши онҳо муассир бошад.

Ба хотири ошноии бештар бо маҳоратҳои зиндагӣ, муруре бар адабиёти мавҷуд дар ин замина, шомили таърифҳо, мухтаво, зарурат, анвоъ, ҳадафҳо, мабонии назарӣ, равишҳои омӯзиш ва шеваҳои арзишёбии он низ ироа мегардад. Ба ин тартиб, ҳадафи аслии ин мақола, ошноӣ бо барномаҳои омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ барои кӯдакон ва навҷавонон аст.

Таърифи маҳоратҳои зиндагӣ

Аз маҳоратҳои зиндагӣ дар манобаи мухталиф бо таваҷҷуҳ ба рӯйкардҳои мутафовит, таърифҳои зиёде ироа шудааст. Ин таърифҳо, бо вучуди тафовутҳои, ки бо яқдигар доранд, вучуди муштаракero низ нишон медиҳанд.

Созмони беҳдошти ҷаҳонӣ бо рӯйкарди пешгирона ба маҳоратҳои зиндагӣ, онро ин гуна таъриф мекунад: «Маҳоратҳои зиндагӣ тавоноии анҷоми рафторҳои созгорона ва матлуб ба гунае аст, ки фард битавонад бо мушкилот ва ҷолишҳои зиндагӣ муқобила кунад».

Кресс А.Клинк дар китоби худ, маҳоратҳои зиндагиро маҷмӯи маҳоратҳои муқобилавӣ, дар баробари мушкилоти зиндагӣ медонад. Ба назари ӯ тавоноии инсон барои муқобила, дар ҳангоми таваллуд тасбит нашуда, балки дар саросари зиндагӣ қобили густариш ва тақомул аст ва бояд онро омӯхт. Зиндагӣ ҳамеша осон нест. Ва дорои мушкилоте аст, аммо огоҳӣ аз шеваҳои муқобилаи муассир бо мушкилот, зиндагиро осонтар месозад.

Филип Макгар дар китоби маҳоратҳои зиндагии худ дар таърифи ин маҳоратҳо мегӯяд, мо ҳар рӯз бо масоил ва ҷолишҳои зиёде рӯ ба рӯ ҳастем ва бояд ба ду нукта таваҷҷуҳ кунем: яке ин ки мушкилот вучуд дорад ва дигар ин ки ҳуди мо ҳастем, ки бояд бар онҳо ғалаба кунем. «Дар ҷанге ки онро зиндагӣ меномем, муҳимтарин ва таъинкунамдатарин набардҳо дар маҳдудии даруни шумо иттифоқ меафтад». Зиндагӣ

дорои қонунҳое аст, ки бояд онҳоро биёмузем то муваффақ шавем. Ин қонунҳо ҳамон маҳоратҳои зиндагӣ аст.

Мансури Дехистонӣ дар маҷмӯаи ҷаҳор ҷилдаи китоби маҳоратҳои зиндагии худ, ки бо истифода аз 30 манбаи форсӣ ва англисӣ тадвин кардааст модели 4Н-ро, ки яке аз моделҳои ҷомеи омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ аст, муаррифӣ мекунад ва бар асоси аҳдофи ин модел, ба таърифи маҳоратҳои зиндагӣ мепардозад. Бо таваҷҷуҳ ба ин модел ҳадафҳои маҳоратҳои зиндагӣ ба шарҳи зер аст:

- тағйири огоҳӣ, нигариш ва рафтори худ нисбат ба зиндагӣ;
- тағйири нигариш нисбат ба маҳдудиятҳо ва тавоноҳои худ;
- эҷоди фурсатҳои барои ошноӣ бо дигарон, ҷомеа ва ҷаҳон;
- эҷод ва тақвияти маҳоратҳо ва тавоноҳои барои зиндагии муваффақтар дар арсаи фардӣ ва иҷтимоӣ.

Анн Вернон аз ҷумлаи нависандагони маъруф дар заминаи маҳоратҳои зиндагӣ аст. Ӯ дар маҷмӯаи 3 ҷилдаи китоби худ барои гурӯҳҳои сини 7-18 сола бар асоси дидгоҳи худ, ки мубтало бар рушд ва таҳаввули кӯдакон аст, маҳоратҳои зиндагиро роҳе барои дастёбӣ ба саломатии равонӣ, ба хусус саломатии ҳаяҷонӣ медонад, ки мушкilotи рушди кӯдакон ва навҷавонро коҳиш медиҳад.

Сандуқи кӯдакони Созмони Миллалӣ Муттаҳид (Юнисеф), маҳоратҳои зиндагиро ин гуна таъриф мекунад: «Рӯйкарди мубтало бар тағйири рафтор ё шаклдиҳии рафтор, ки бар қарори тавозун миёни се ҳавзаро мадди назар қарор медиҳад. Ин се ҳавза иборатанд аз дониш, нигариш ва маҳорат».

Моурис А. Илёс устои донишгоҳи Ротгерс ва муаллифи китоби «Тасмимгирии иҷтимоӣ ва рушди маҳоратҳои иҷтимоӣ» дар таърифи маҳоратҳои зиндагӣ мегӯяд: «Маҳоратҳои зиндагӣ, яъне эҷоди робитаҳои байнифардии муносиб ва муассир, анҷоми масъулиятҳои иҷтимоӣ, анҷоми тасмимгириҳои саҳеҳ, ҳалли кашмакашҳо бидуни тавассул ба аъмоле, ки ба худ ё дигарон садама мезананд».

Муассисаи бритониёӣ (таъкид) таърифи дигаре аз маҳоратҳои зиндагӣ ироа медиҳад. Аз назари ин муассиса «маҳоратҳои зиндагӣ шомили маҳоратҳои шахсӣ ва иҷтимоӣ аст, ки кӯдакон ва навҷавонон бояд онҳоро ёд бигиранд то битавонанд дар мавриди худ, инсонҳои дигар ва ҷомеа ба таври шоиста, муассир ва мутмаин амал намоянд».

Бар асоси назари Брукс «маҳоратҳои зиндагӣ рафторҳои омӯхта шуда ва иқтибосӣ ҳастанд, ки барои зиндагии асарбахше, ки шомили огоҳӣ ва эҷоди шароити лозим ҷиҳати рушди чунин рафторҳое аст, зарурат доранд».

Баррасии ин таърифҳо нишон медиҳад, ки онҳо дорои тафовутҳо ва шабоҳатҳое бо якдигар ҳастанд. Аз ин рӯ, метавон бо таваҷҷуҳ ба ин вазҳи муштарак таърифи куллие ироа дод. Бар ин асос метавон гуфт, маҳоратҳои зиндагӣ тавонмандӣҳое аст, ки фардро барои зиндагии беҳтар, созгории бештар бо худ ва дигарон ва рӯё рӯии муассир бо мушкilotи зиндагӣ омода месозад. Ин таъриф бо дидгоҳҳои мутафовите, ки маҳоратҳои зиндагӣ бар пояи онҳо тадвин мешавад, ҳамоҳангӣ дорад. Бар асоси ин таъриф, созгорӣ, ҳалқаи аслии маҳоратҳои зиндагӣ аст.

Мафҳуми созгорӣ аз назари Пиаже шомили ду фароянд аст:

- ҳамгунсозӣ, «Assimilation» яъне тағйир дар муҳити зисти худ. Инсон танҳо мавҷуде аст, ки метавонад муҳити зисти худро барои бархурдори аз зиндагии беҳтар ва рафъи мушкilotи мавҷуда, тағйир диҳад ва ин нишонаи тавонмандии инсон аст.

- ҳамсозӣ «Accommodation» яъне тағйир дар рафторҳои худ, ки ҳадафи аслии маҳоратҳои зиндагӣ, эҷоди тағйир дар огоҳӣ, нигаришҳо ва рафторҳои инсонҳо, тавассути худӣ онҳо аст. Барои эҷоди созгорӣ, ҳар ду тағйир мавриди ниёз аст.

Таърифи маҳорат

Маҳорат яъне тавоноии анҷоми коре дар ҳадди лозим ва кофӣ ба тавре, ки битавонад ниёзи фардро дар заминаи он қор, бароварда созад. Маҳорати амрӣ нисбӣ аст, аммо бояд

дар сатҳе бошад, ки анҷоми кори мавриди назар, ба таври саҳеҳ ва дар ҳадди муносиб анҷом гирад. Ба унвони мисол, маҳорати ҳалли масъалае, ки яке аз маҳоратҳои асосии зиндагӣ аст, бояд дар ҳадде бошад, ки фард ба таври муассир ва муносибе аз уҳдаи ҳал ё коҳиши мушкilotи зиндагии худ барояд. Маҳорат, омӯхтан аст ва барои омӯзиши он, ниёз ба машқ аст. Ба ҳамин иллат дар омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ, таҳрин нақши умдае дорад, то дар тадовуми худ ба ниҳода шудани маҳоратҳо сабаб шавад.

Ҳадафҳои омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ

Бо таваҷҷуҳ ба таърифи маҳоратҳои зиндагӣ, ки тавонмандӣро барои созгории бештар бо мушкilotи зиндагӣ аст, ҳадафҳои маҳоратҳои зиндагӣ, дар ду ҳавзаи муҳим ироа мегардад:

- ҳадафҳои маҳоратҳои зиндагӣ дар ҳавзаи пешгирӣ.

Саломатии равон яке аз ниёзҳои асосии инсон аст ва беҳдошти равон, таъминкунандаи саломатии равон аст. Барои дастёбӣ ба беҳдошт ва саломатии равон, яке аз роҳбурдҳои умда, таваҷҷуҳ ба пешгирӣ аст, ки нисбат ба дармон, осонтар, муассиртар ва камҳазинаатар аст.

Яке аз муҳимтарин барномаҳои омӯзиши пегирона дар иртиқои саломатии равон, омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ аст, ки созмони беҳдошти ҷаҳонӣ низ бар он таъкид дорад ва ҳадафи он афзоиши тавоноии равонӣ-иҷтимоӣ ва иртиқои беҳдошт ва саломатии равонии афрод аст. Пажӯҳишҳои

анҷомшуда, ки намунаҳое аз онҳо дар ин мақола оварда шудааст, нишон медиҳад, ки омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ дар пешгирӣ аз осебҳои равонӣ-иҷтимоӣ, монанди парҳошгарӣ, изтироб, афсурдагӣ, худкушӣ, суъи масрафи мавод ва ... соири рафторҳои пурхатар, нақши муассир дорад. Омӯзиши ин маҳоратҳо, рафторҳоеро дар кӯдакон ва навҷавонон эҷод мекунад, ки онҳоро дар муқобила бо мушкilotи зиндагии фардӣ ва иҷтимоӣ, тавонманд месозад. Ба назари Брайер-ман, доштани эътимод ба нафси кофӣ, эҳсоси арзишмандӣ ва худпиндории мусбат (яъне тасаввури мусбати фард аз худ) зарфияти равонӣ-иҷтимоии афродро дар баробари мушкilot афзоиш медиҳад ва сабаби муваффақияти онҳо дар зиндагӣ мешавад.?

Ҳадафҳои маҳоратҳои зиндагӣ дар ҳавзаи дармон

Оморҳои байналмилалӣ (Созмони ҷаҳонии беҳдошт ва Юнисеф) нишондиҳандаи афзоиши рузафзуни осебҳои равонӣ-иҷтимоӣ, аз ҷумлаи эътиёд, афсурдагӣ, хушунат ва ... ба хусус дар байни навҷавонон ва ҷавонон аст.

Тағйир ва ислоҳи рафтор роҳбурди умдае дар коҳиши ин мушкilot аст. Омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ, бар асоси пажӯҳишҳои анҷомшуда, равиши муносибе барои эҷоди тағйироти рафтории инсон аст.

Ин пажӯҳишҳо нишон додааст, афроде ки ба иллати шароити иҷтисодӣ-иҷтимоии номуносиб дучори мушкilotи рафторӣ мешаванд, бо омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ метавонанд аз мушкilotи худ бикӯханд ва ё онҳоро аз байн бибаранд.

Коҳиши суи масрафи мавод, парҳошгарӣ ва хушунат, рафторҳои пурхатар ва изтироб аз ҷумлаи мавридҳои аст, ки бо таваҷҷуҳ ба натиҷаҳои пажӯҳишҳои анҷомшуда, омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ, дар коҳиши онҳо муассир буда аст.

Муҳтавои барномаи омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ

Ҳамон гуна, ки дар таърифи маҳоратҳои зиндагӣ, аз назари коршиносӣ, ки дар ин замина кор кардаанд, тафовутҳо ва шабоҳатҳои вучуд дошт, дар муҳтавои маҳоратҳои зиндагӣ низ, байни мутахассисони ин ришта, ихтилофи назарҳои вучуд дорад. Дар воқеъ, моделҳои мутафовите аз маҳоратҳои зиндагӣ вучуд дорад, ки чар як бар асоси мабони назари ва ахлоқи худ, тадвин шудааст. Дар ин ҷо, чанд модел аз ин маҳоратҳо оварда мешавад.

1. Барномаи рушдмевар: ин модел тавассути Анн Вернон, равоншинос ва мушовири кӯдакон, навҷавонон ва волидайн ироа шудааст. Ӯ ки устои донишгоҳ мебошад, китобҳои зиёдеро дар мавриди кӯдакон ва навҷавонон дорад, ки яке аз онҳо маҷмӯи омӯзиши маҳоратҳои зиндагии рушди меҳвар барои кӯдакон ва навҷавонон аст, ки дар 3 ҷилд ба форсӣ тарҷума шудааст. Анн Вернон дар ин маҷмуа, ҷаҳор ҷанба аз рушдро, ки

шомили рушди ҳаяҷонӣ, рушди иҷтимоӣ, рушди шинохт ва ҳудогоҳӣ аст дар назар гирифта аст ва барои ҳар кадом аз ҷанбаҳои рушд, тамринҳои зиёде бар асоси равишҳои омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ, ироа додаст. Дар ибтидои ҳар яке аз китобҳо, хусусиятҳои рушди кӯдакони он гуруҳи синниро барои огоҳии волидайн ва мураббӣён ироа додаст.

Ин барнома дар маҷмӯъ 33 маҳоратро шомил мешавад ҳамон гуна, ки мулоҳиза мешавад, маҳоратҳои ин модел, густурдагии бештаре дорад.

2. Барномасозии беҳдошти ҷаҳонӣ: созмони беҳдошти ҷаҳонӣ дар соли 1993 барномаеро барои омӯзиш ва маҳоратҳои зиндагӣ ироа дод, ки шомили даҳ маҳорати асли буд, ки аз сӯйи Юнисеф ва Юнеско низ мавриди тайид қарор гирифт. Ин маҳоратҳо ба шарҳи зер аст:

1. Маҳорати тасмимگیرӣ: мафҳум, зарурат ва марҳилаҳои он.
2. Маҳорати ҳалли масъала: таърифи мушкил ва марҳилаҳои раванди ҳалли масъала.
3. Маҳорати тафаккури ҳаллоқ: марҳилаҳо ва равишҳои парвариши ҳаллоқият.
4. Маҳорати тафаккури интиқодӣ: тавоноии таҳлили иттилоот.
5. Маҳорати барқарории иртиботи муассир: ошноӣ бо мафҳуми иртибот ва унсурҳои аслии он.
6. Маҳорати эҷодӣ равобити байнифардӣ: ошноӣ бо равишҳои таомули мусбат бо дигарон.
7. Маҳорати ҳудогоҳӣ: тавоноии шинохти худ ва аҷзои аслии он.
8. Маҳорати ҳамдилӣ: тавоноии дарки эҳсосоти дигарон.
9. Маҳорати мудирияти ҳаяҷонот: ошноӣ бо равишҳои шинохт, баён ва мудирияти эҳсосот.

10. Маҳорати мудирияти равонӣ: ёдгирии рӯё рӯи бо фишорҳои равонӣ.

Созмони беҳдошти ҷаҳонӣ ин маҳоратҳои даҳгонаро ба се гурӯҳи асли тақсим мекунад: 1) маҳоратҳои муртабит бо тафаккур ва анвои он шомили тафаккури ҳаллоқ, тафаккури интиқодӣ, тасмимگیرӣ. 2) маҳоратҳои байнифардӣ, иртиботӣ ва ҳамдилӣ. 3) маҳоратҳои мудирият ва муқобилавӣ, монанди мудирияти равонӣ, эҳсосот ва ҳудогоҳӣ.

3. Барномаи сандуки кӯдакони Созмони Милал (Юнисеф).

Юнисеф дар соли 1997 барномае барои омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ тадвин мекунад ва онро барои иҷро ба кишварҳо дар ҳоли тавсеа, ироа медиҳад. Дар ин барнома, маҳоратҳои зиндагиро дар се сатҳ гурӯҳбандӣ мекунад: сатҳи аввал, маҳоратҳои появӣ ё умумӣ ҳастанд, ки барои ҳамаи афрод дар гурӯҳҳои синну соли мухталиф, зарурӣ аст. Сатҳи дуввум, шомили маҳоратҳое аст, ки дар шароити ҳосе мавриди истифода қарор мегирад, монанди маҳоратҳои фарзандпарварӣ, ҳалли таборизот. Сатҳи саввум, маҳоратҳои корбурди дар заминаи рафторҳои пурхатар монанди парҳез аз сӯии масрафи мавридҳо, эъёд ва дигар рафторҳои хатарнок аст.

5. Барномаи маҳоратҳои зиндагӣ барои донишҷӯён: дар ин китоб, ки тавассути гурӯҳе аз нависандагон тадвин шудааст, даҳ мавзӯ ба шарҳи зер тарроҳӣ шудааст:

- маҳоратҳои ҳудогоҳӣ;
- маҳорати тафаккури ҳаллоқ;
- маҳорати тафаккури интиқодӣ;
- маҳоратҳои иртиботӣ;
- маҳорати ҳамдилӣ;
- мудирияти стресс;
- маҳоратҳои мудирияти ҳашм;
- маҳорати ҳалли масъала;
- маҳорати тасмимگیرӣ;
- маҳоратҳои мутолиа ва мудирияти замон.

Мабони назарии маҳоратҳои зиндагӣ

Мабони назарии барномаҳои маҳоратҳои зиндагиро метавон бештар дар улуми тарбиятӣ ва равоншиносӣ ҷустуҷӯ кард. Дар улуми тарбияти, улӯҳои омӯзишӣ, ки барои кӯдакон ва навҷавонон пешниҳод шудааст, яке аз пояҳои назарии маҳоратҳои зиндагиро ташкил медиҳад.

Монанди улғуи омӯзишии Вокер (Woker), ки барои омӯзиши маҳоратҳои марбут ба муҳити омӯзишӣ ва маҳоратҳои иртиботӣ ва созгорӣ бо дигарон таъкид дорад ва улғуи омӯзишии Купер (Cooper) ва Гарднер (Gardner), ки маҳоратҳои муртабит бо рушди отифӣ ва ҳаяҷониро дар назар дорад.

Дар раваншиносӣ, назарияи ҷомеияти рушду таҳаввули кӯдакон, яъне таваҷҷуҳ ба рушди ҷамаҷониба, ки шомили рушди ҷисмӣ, шинохти, ҳаяҷонӣ, иҷтимоӣ аст дар барномаҳои мазҳоратҳои зиндагӣ мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифта аст. Назарияҳои ёдгирӣ низ ба хусус дар иртибот бо равишҳои омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ таъсиргуздор будааст, аз ҷумла назарияи ёдгирии иҷтимоии Бандуро (Bandura), ки ёдгириро раванди ғаёол, мабно бар таҷриба ва мушорикат медонад ва назарияи ёдгирии шинохтӣ-рафторӣ, ки бар афзоиши огоҳӣ ва тағйироти рафтори афрод, таъкид дорад, пояҳои назари равишҳои омӯзиши маҳоратҳои зиндагиро ташкил медиҳад.

Равишҳои омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ

Он чӣ ки асарбахшии маҳоратҳои зиндагиро афзоиш медиҳад, илова бар барномаи муносиб, равиши иҷро ва омӯзиши он аст. Пояи назари равиши омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ, назарияҳои ёдгирӣ аз ҷумлаи назарияи ёдгирии иҷтимоии Бандуро ва назарияи ёдгирии шинохтӣ-рафторӣ аст, бар асоси ин назарияҳо, ёдгирӣ дар суръате метавонад асарбахш ва муссир бошад, ки ёдгиранда битавонад ғаёолна дар фароянди омӯзиш мушорикат дошта бошад ва ба таҷриба бипардозад ва дар қолаби ғаёолиятҳои гуруҳӣ ва гуфтушунид бо дигарон, аз назарот ва таҷрибаҳои онҳо баҳраманд шавад.

Дар мавриди омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ бо таваҷҷуҳ ба мафҳуми маҳорат, ки бояд дарунӣ ва ниҳодина шавад, ниёз ба тамрини кофӣ дар ҷаласоти омӯзиш ва ба хусус дар зиндагии рӯзона вуҷуд дорад. Ин тамринҳо навъи ёдгирии мустамар дар бистари зиндагӣ аст, ки ҳамеша ҷараён дорад ва мафҳум тағйири мудовомро, ки яке аз усули маҳоратҳои зиндагӣ аст, нишон медиҳад. Метавон гуфт, ки ҳадафи омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ, эҷодӣ тағйироти муносиб дар рафтори фард аст. Маъмулан ин тағйирот дар се сатҳи сурат мегирад: Аввалин тағйир дар сатҳи дониш ва иттилооти фард рух медиҳад. Масалан фард дар заминаи равишҳои ҳалли масъала, огоҳӣ ва иттилоотро ба даст меоварад.

Дуввумин тағйир дар сатҳи нигаришҳо сурат мегирад. Нигариш, яъне пазириш ва боварии амиқ нисбат ба огоҳӣ, ки ба даст овардаем. Масалан бипазирем, ки зиндагӣ бо мушкilot ҳамроҳ аст ва бовар дошта бошем, ки метавонем мушкilotро ҳал кунем ё коҳиш диҳем. Саввумин тағйир дар сатҳи рафторҳо анҷом мешавад. Барои ин тағйир ниёз ба маҳорат дорем, то битавонем рафтори худро тағйир диҳем.

Бар асоси дастбӣ ба ин тағйироти сегона бояд равиши муносибери барои омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ интихоб кунем то таъсиргуздор бошад. Беҳтарин равиш, баргузори коргоҳҳои омӯзишӣ дар заминаи маҳоратҳои зиндагӣ бо техникаҳои зерин аст, ки бо ихтисор ба онҳо ишора мешавад:

-бориши фикрӣ ё зеҳангезӣ: ин техника барои тавлиди идеяҳои гуногун дар бораи як мавзӯ иҷро мешавад ва бо тарҳи як пурсиш оғоз мегардад. Ҷамаи ширкаткунандагон ба он посух медиҳанд ва бидуни қазоват дар мавридурустӣ ё нодурустии ҷавобҳо, феҳристе аз онҳо таҳия мешавад.

- пурсиш ва посух: маъмулан пас аз анҷоми ҳар ғаёолият, таҳлилгар пурсишҳоеро матраҳ месозад, ки ҳам мушорикати ёдгирандагонро ба ҳамроҳ дорад ва ҳам метавон бо ин равиш, матолибери ҷамъбандӣ қард ва ё дар сурати лозим, матолибе тавассути тасхилгар ироа шавад.

- иҷрои нақш ё намоиш: иҷрои нақш, яъне иҷрои намоиши як ғаёолият тавассути гуруҳе аз ширкаткунандагон дар коргоҳ. Иҷрои нақш сабаб мешавад, ки афрод дар коргоҳ нақшҳоеро таҷриба кунанд, ки дар зиндагии воқеӣ бояд онҳоро ба қор баранд. Иҷрои дидори ғаёолиятҳо: бархе аз мавзӯот маҳоратҳои зиндагиро метавон бо нишон додани филм, слайд, навиштаҳо, тасвирҳо ва намоишҳои дидорӣ иҷро қард.

- иҷоаи шифоҳии фаъолиятҳо: баъзе аз фаъолиятҳои маҳоратҳои зиндагиро метавон ба суръати шифоҳӣ ва гузориш ироа кард. Натиҷаҳои баҳсҳои гурӯҳиро метавон ба ин равиш гузориш кард.

- фаъолиятҳои амалӣ: истифода аз техникаҳои наққошӣ, кори дастӣ, қиссагӯӣ ва ба хусус барои кӯдакон ва навҷавонон аз ҷумла равишҳои муносиб барои омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ аст.

- истифода аз бозихо: бозӣ, фаъолияти ҷаззоб ва хушоянд барои ёдгирӣ, дар ҳамаи гурӯҳҳои синнӣ аст. Метавон бо тарроҳӣ бозихи гурӯҳии муносиб дар иртибот бо мавзӯҳои мухталифи маҳоратҳои зиндагӣ, ёдгириро осон ва таъсиргузор сохт.

- гуфтушуниди гурӯҳӣ: яке аз равишҳои роиҷ ва муассир дар омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ, фаъолиятҳои гурӯҳӣ аст. Дар ин равиш, ширкаткунандагон, дар қолаби гурӯҳҳои кӯчак дар мавриди як мавзӯ ба баҳс ва гуфтугӯ мепардозанд ва дар поён ҷамъбандии назарҳои гурӯҳро дар коргоҳ ироа медиҳанд.

- равишҳои инфиродӣ: дар баъзе аз фаъолиятҳо, ширкаткунандагон метавонанд ба суръати фардӣ, фаъолиятро анҷом диҳанд, масалан дар маҳорати худогоҳӣ, ҳар кас метавонад «худ»-ро дар ҷанд сафҳа, тавсиф кунад ва ё дар як мақтаи замонӣ, масалан як мояи таҷрибаи эҳсосоти мусбат ва манфии худро баён кунад.

-ҷамъбандии поёнӣ: дар поёни ҳар ҷаласа, тасҳилгар, бо кӯмаки ширкаткунандагон, натиҷаҳои ҳосил аз ҷаласаро ҷамъбандӣ мекунад ва дар оғози ҷаласаи баъдӣ, пеш аз шурӯи барномаи навин, натиҷаҳои ҷамъбандиро ироа медиҳад, то ширкаткунандагон аз иртибот ва пайваस्ताгии матолиб дар ҷаласот, огоҳ шаванд.

Ҳамон гуна, ки дар ибтидо равишҳои омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ гуфта шуд, муваффақият ва асарбахшии барномаи омӯзиши ин маҳоратҳо, ба корбарии равишҳои муносиб, вобастагӣ дорад. Дар иртибот бо корбурди равишҳо барои кӯдакон ва навҷавонон ба ду нуқта бояд таваҷҷуҳ кард:

-равишҳои омӯзиш барои ҳамаи гурӯҳҳои синнӣ тақрибан яқсон аст, аммо сатҳи муносиби онҳо аз назари душворӣ ва осонӣ, бо таваҷҷуҳ ба гурӯҳҳои синнӣ мухталиф, интиҳоб мешавад.

-дар мавриди кӯдакон ва навҷавонон бар истифода аз равишҳои иҷои нақш, бозӣ, достонгӯӣ, тасвирҳои ва баҳс ва гуфтугӯ таъкид мешавад.

Арзишҳои омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ

Арзишҳои дар ҳар ҷараён, яке аз заруратҳои аслии аст. Арзишҳои яъне санҷиши мизони дастҳои ба аҳдоф ва пай бурдан ба мушкilot ва мавонеи он. Ҳадафи куллии омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ эҷоди тағйир дар огоҳӣ, нигариш ва рафтори афрод аст. Барои арзишҳои омӯзиши барномаи маҳоратҳои зиндагӣ аз равишхот зер метавон истифода кард:

- арзишҳои муҳтавои барномаи омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ: ин навъи арзишҳои бо истифода аз назари коршиносон дар мавриди муҳтавои барнома сурат мегирад ва маъмулан бо истифода аз равиши «Делфи» анҷом мешавад. Дар ин равиш, барномаи маҳоратҳои зиндагӣ, пеш аз иҷро ба гуруҳе аз коршиносони муртабит, (худуди даҳ нафар) дода мешавад то дар мавриди он изҳори назар кунанд ва ҷамъбандии назарҳои онҳо муносиб будан ё набудани муҳтавои барномаи ин омӯзишхоро мушаххас мекунад. Арзишҳои асарбахшии барномаи омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ: ин арзишҳои, мизони тасиргузории маҳоратҳои зиндагиро бар ёдгирандагон таъйин мекунад.

Барои ин арзишҳои, маъмулан аз равиши пешозмун – пас озмун бо истифода аз гурӯҳи гувоҳ ё шоҳид, истифода мешавад.

- арзишҳои ҷигунагии иҷрои барномаи омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ: ин арзишҳои бо назарҳои аз ёдгирандагон, бо истифода аз пурсишнома, дар поёни ҳар фасл ва поёни давра анҷом мешавад то мушкilotи иҷроӣ, мушаххас шавад.

Ҷамъбандӣ ва пешниҳодот

Бо таваҷҷуҳ ба таъриф, ҳадафҳо ва барномаҳои омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ метавон гуфт, ки омӯзиши ин маҳоратҳо яке аз ниёзҳои асосии инсон, ба вижа кӯдакон ва навҷавонон дар ҷаҳон аст, ки шароити иҷтимоӣ-иқтисодии он, мушкilotи бисёре барои насли ҷавон эҷод кардааст ва барои пешгирӣ ва коҳиши ин мушкilot ва дастҳои ба

саломати чисмӣ ва равонии кӯдакон ва навҷавонон бояд чораҳои зарурӣ андешида шавад. Яке аз равишҳои муассир дар ин замина омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ аст. Барои иҷрои дурусти ин омӯзиш пешниҳодоти зер зарур аст:

-таблиғ ва тарвиҷи омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ. Бисёре аз кӯдакон ханӯз бо ин барномаҳо ошноӣ надоранд ва бо мизони шинохти онҳо аз ин барнома, зарурати омӯзиши онро эҳсос накардаанд;

-иҷрои дурусти омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ. Иҷрои ин омӯзишҳо агар ба равиши дуруст анҷом пазирад, баҳрагирандагон аз он манфиати хуб мегиранд;

-таъя бар омӯзиши кӯдакон ва навҷавонон. Омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ барои ҳар гурӯҳи синнӣ, зарурат дорад, аммо иҷрои он барои кӯдакон ва навҷавонон ба ин иллат аҳамият дорад, ки даврони кӯдакӣ солҳои муҳиме дар рушд ва шаклгирии шахсияти инсон аст ва ҷиҳати дигар ин аст, ки омодагии кӯдакон ва навҷавонон барои муқобила бо мушкilot, камтар аз бузургсолон мебошад.

-якҷояшавии омӯзиши маҳоратҳои зиндагӣ дар низоми омӯзиш ва парвариши кишварҳо бо таваҷҷуҳ ба тӯлонӣ будани ин омӯзишҳо ва ҳазинаи он ки барои иҷрои онҳо лозим аст, ин омӯзишҳо метавонад ба унвони як воҳиди дарсӣ дар барномаҳои омӯзишӣ ва ҳам дарсӣ дар кишварҳо дар назар гирифта шавад. Ба ин тартиб бо сарфи замон ва ҳазинаи камтар ва ба суръати муассиртар барои ҳамаи донишомӯзон ва донишҷӯёне, ки гурӯҳҳои қобили ҷамъиятӣ ҳар кишварро ташкил медиҳанд, иҷро мешавад.

- омӯзиши ҳонавода бо таваҷҷуҳ ба нақш ва аҳамияти ҳонавода дар рушду парвариши кӯдакон ва навҷавонон, лозим аст, ки волидайн низ аз ин омӯзишҳо баҳраманд шаванд, то барои тарбияти кӯдакон аз омодагии кофӣ, баҳраманд гарданд.

- омӯзиши муаллимон, муаллимон низ бояд аз омӯзиши ин маҳоратҳо бархурдор шаванд, то беҳтар битавонанд донишомӯзонро ҳидояткунанд ва намунаи шоистае барои онҳо бошанд.

АДАБИЁТ

1. Арсталь, Аксель. Семья. Санкт-Петербург, 1900.
2. Джуковская, Е. Семья Петербург и Москва, изд. Вольд. 1913.
3. Лесгафт, П.Ф. Семейное воспитание ребёнка и его значение, изб. пед. соч. Т.3 АПН РСФСР. М. 1951.
4. Лесгафт, П.Ф. О наказаниях в семье и их влияние первая школа для детей С-на развитие типа ребёнка. СПб., 1884.
5. Любичина, М.Н. В.А.Сухомлинский о воспитании детей. Л., 1974.
6. Макаренко, А.С. Лекции о воспитании детей. Изб. пед. соч. Т.2. М., «Педагогика»-1977.
7. Макаренко, А.С. Книга для родителей. - М.: Педагогика, 1983. - 160 с.
8. Макаренко, А.С. Семья и воспитание детей. Изб. пед. соч. Т.2. М., 1977.
9. Макаренко, А.С. Воспитание в семье и школе, изб. пед. соч.. Т.2. М., «Педагогика» 1977.
10. Махов, Ф.О. О нравственном воспитании трудных, журнал «Народное образование» 1978. № 4.
11. Маркс, К., Энгельс Ф., Немецкая идеология, соч. Т.2. М. 1951.
12. Маркс, К. Энгельс, Ф., Тезисы о Фейербахе. соч. Т.3. М., 1951.
13. Сухоминский, В.А.. Рождение гражданина. М., Молодая гвардия, 1971.
14. Сухомлинский, В.А. Сердце отдаю детям. Киев, 1974.
15. Сухомлинский, В.А. Мудрая власть коллектива. М., «Молодая гвардия», 1975.

НАҚШИ РАФТОРИ БОШУУРОНА ВА МАДАНИЯТИ РАФТОР ДАР ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ КЌДАКОНИ СИННИ ТОМАКТАБЌ

ГУЛЗОДА Рамазон Боймахмад – унвонҷӯи кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, вилояти Хатлон, н. Ҷ. Балхӣ, тел.: (+992) 908 99 91 11

ШАРИФЗОДА Шаҳнозаи Мирзораҳим – омӯзгори кафедраи психологияи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, ш. Бохтар, к. Айни, 67.

Муаллиф дар таълифоти хеш оид ба тарбияи рафтори бошууроно ва маданияти рафтори бачагон мураккаб буда, дар ҳар давраи инкишофи синнусолии насли наврас мақсад ва вазифаҳои он тағйир меёбад. Таҳкурсии ахлоқи шоистаи насли наврас дар синни хурди мактабӣ гузошта шуда, баъд дар синни наврасӣ такомул меёбад. Лекин чи тавр, бо кадом роҳ ба дили кўдак роҳ ёфта, ба он муваффақ шавем, ки ормони дўстдоштаи мо ормони дўстдоштаи ӯ гардида, арзишҳои баланди ахлоқӣ раҳнамои рафторҳои некашон гардад. Дар ҳалли дурусти ин масъала бешубҳа масъулияти бештар бар души роҳбарони синф гузошта мешавад, зеро маҳз роҳбарони синф дар ҳамкорӣ бо оила он сифатҳои ахлоқиро, ки дар оилаю боғча дар ниҳоди кўдакон гузошта шуда буда, боз ҳам инкишоф медиҳад. Дар ин бора педагоги барҷаста В.А. Сухомлинский чунин қайд мекунад: «Тарбияи ахлоқӣ аз аввалин қадамҳои бошууроноии кўдак сар шуда, то вақте давом мекунад, ки вай он ҳақиқатро, ки нуқтаи баланди маданияти ахлоқи инсонист, аз худ кунад» (9, с.73). В.А. Сухомлинский аз худ намудани рафторҳои неки инсониро шартӣ муҳими ташаккул додани арзишҳои ахлоқии насли наврас шуморида, роҳҳои дар назди кўдакон чӣ тавр кушода додани нишонаҳои аввалини маданияти ахлоқиро, ки ҳамчун ибтидои мактаби камолоти инсонист, нишон додааст.

Бояд зикр намуд, ки дар бачагон тарбия намудани рафтори бошууроно ва маданияти рафтори баъзе мушкilot ва хусусиятҳои худро доро мебошад: Пеш аз ҳама омӯзгорон ва падару модарон сабаби риоя накардани қоидаҳои рафтори ахлоқӣ ва маданияти рафторро аз ҷониби мактаббачагон дуруст таҳлил накарда, ба моҳияти ҳодисаю воқеаҳои гирду атроф чӣ гуна муносибат доштани бачагонро дуруст баҳо намендиҳанд.

Вожаҳои калидӣ: нақш, рафтори бошууроно, маданияти рафтор, қобилият, маҳорат, омӯзгор, педагогика, психология, таълим, тарбия, муаллим, сабурӣ, устуворӣ, серталабӣ, ахлоқ, саъю кўшиш, машғулиятҳои таълимӣ, қори тарбиявӣ, хислатҳои ҳамидаи инсонӣ, ҳисси ватандӯстӣ, меҳнатдӯстӣ.

РОЛЬ ОСОЗНАННОГО ПОВЕДЕНИЯ И КУЛЬТУРЫ ПОВЕДЕНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ ДОШКОЛЬНИКОВ

ГУЛЗОДА Рамазон Боймахмад – соискатель кафедры педагогики Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава, Бохтарский обл. р-н Дж. Балхи, тел.: (+992) 908 99 91 11

ШАРИФЗОДА Шаҳнозаи Мирзораҳим – преподаватель кафедры психологии Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава, г. Бохтар, ул. Айни, 67

Автор в своих трудах Воспитание сознательного поведения и культуры поведения детей комплексно и в каждый период развития возраст молодого поколения меняет его цели и задачи. Основы достойной нравственности подрастающего поколения закладываются в раннем школьном возрасте, а затем они совершенствуются в подростковом возрасте. Но как, каким образом нам проникнуть в сердце ребенка и добиться того, чтобы наша любимая мечта стала его любимой мечтой, а высокие моральные ценности стали руководством его хорошего поведения. При правильном

решении этой задачи, несомненно, большая ответственность возлагается на руководителя класса, поскольку именно руководитель класса во взаимодействии с семьей осуществляет дальнейшее развитие тех моральных качеств, которые были заложены в детском учреждении, в семье и детском саду. В связи с этим выдающийся педагог В.А. Сухомлинский отмечает: «Нравственное воспитание начинается с первых сознательных шагов ребенка и продолжается до тех пор, пока он не осознает ту истину, что есть высшая точка нравственной культуры человека, овладеть» (9, с. 73). В.А. Сухомлинский считал приобретение хорошего человеческого поведения важным условием формирования нравственных ценностей подрастающего поколения. Он показал, как выявить перед детьми первые признаки нравственной культуры, что является началом школы взросления человека.

Следует отметить, что воспитание сознательного поведения и культуры поведения детей имеет ряд проблем и свои особенности: Прежде всего, учителя и родители неправильно анализируют причины несоблюдения школьниками правил морального и культурного поведения. они неправильно оценивают отношение детей к характеру событий и событий вокруг них.

Ключевые слова: роль, сознательное поведение, культура поведения, способности, умение, педагог, педагогика, психология, образование, обучение, педагог, терпение, настойчивость, требовательность, нравственность, трудолюбие, воспитательная деятельность, воспитательная работа, хорошие человеческие качества, чувство патриотизма, трудолюбие.

THE ROLE OF CONSCIOUS BEHAVIOR AND CULTURE OF BEHAVIOR IN THE FORMATION OF THE PERSONALITY OF PRESCHOOL CHILDREN

GULZODA Ramazon Boimahmad - applicant for the Department of Pedagogy Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, Khatlon region, Jaloluddin Balkhi district, **phone:** (+992) 908 99 91 11

SHARIFZODA Shahnozai Mirzorahim – Lecturer, Department of Psychology, Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, Bokhtar, Aini Street, 67

The author's writings on the education of conscious behavior and the culture of children's behavior are complex, and its goals and tasks change in each period of the youth's development. The foundation of decent morals of the younger generation is laid in early school age, and then they improve in adolescence. But how to get to the child's heart let us succeed in making our beloved dream become his beloved dream, and let high moral values guide their good behavior. In the correct solution of this problem, more responsibility is placed on the head of the class, because it is the head of the class who, in cooperation with the family, inculcates the moral qualities that have been instilled in the children's institution in the family and kindergarten. develops even more. In this regard, the outstanding pedagogue V.A. Sukhomlinsky notes: "Moral education begins with the first conscious steps of a child and continues until he realizes that truth, which is the high point of human moral culture, to master" (9, p. 73). V.A. Sukhomlinsky considered the acquisition of good human behavior as an important condition for the formation of moral values of the younger generation. He showed how to reveal the first signs of moral culture in front of children, which is the beginning of the school of human maturity.

It should be noted that raising children's conscious behavior and culture of behavior has some problems and its own characteristics: First of all, teachers and parents do not correctly analyze the reasons for non-compliance with the rules of moral and cultural behavior by schoolchildren. they do not correctly assess the attitude of children to the nature of events and events around them.

Key words: *role, conscious behavior, culture of behavior, ability, skill, teacher, pedagogy, psychology, education, training, teacher, patience, persistence, demandingness, morality, effort, educational activities, educational work, good human qualities, sense of patriotism, hard work.*

Сохтани давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ дар Тоҷикистон аз бисёр ҷиҳат ба тарбия намудан ва ба камол расонидани шахси комил ва ғозили ҷамъият алоқаманд мебошад. Зеро бе тарбияи шахси аз ҷиҳати ҷисманӣ, маънавӣ ва фикрӣ мутаносиб инкишофёфтаи ҷамъият, ки вай қодир бошад дар ҳама дигаргуниҳои азими ба амал омада ғайбона иштирок наояд, номумкин аст.

Дар масъалаи тарбия ва ба камол расонидани шахси маданӣ ва бошуури ҷомеа мероси бойи адабӣ-педагогии мутафаккирони форсу тоҷик ёрии калон мерасонад. Мутафаккирони форсу тоҷик ба сифати воситаи муҳими инкишофи ҳамаҷониби инсон, риояи меъёрҳои ахлоқӣ умуминсонӣ, маълумотгирӣ, аз худ намудани касби муайянро муҳим шуморида, дар бораи он андеша менамуданд, ки инсонӣ комил бояд дӯрои шуурнокии ахлоқӣ ва маданияти рафторишӯи тарбия карда ба камол расонида шавад.

Мутафаккирони форсу тоҷик аз асри X сар карда то ибтидои асри XX дар асарҳои худ қимати илму дониш ва таълиму тарбияро дар инкишофи шахси қомили ҷамъият ва ҳаёти инсон бузург дониста, дуруст изҳори ақида мекарданд, ки бадахлоқӣ, фиребгарӣ, қалобӣ, сангдили итдае аз аъзои ҷамъият аз бетарбиягии онҳо сар мезанад. Барои ҳамин онҳо ҳама вақт кӯшиш мекарданд, ки нақши тарбияро дар ҷамъият баланд бардоранд. Восифӣ, Сайидо, Ҳилолӣ, Биноӣ, Умари Хайём Аҳмади Дониш, Рӯдакӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳусайн Воизи Қошифӣ, Унсурӯлмаолии Қайқовус Ҷомӣ, Мир Сайид Алиӣ Ҳамадонӣ ва дигар намоёндогони афкори педагогии халқи тоҷик маъқеи тарбия ва маълумотро хеле баланд бардоштаанд. Ин мутафаккирони забардаст дар асарҳои адабӣ-педагогии худ «Бадое-ул-вақое», «Сифотул-ошиқин», «Беҳрӯзу Баҳром», «Баҳориёт», «Футувватномаи Султонӣ», «Ахлоқи Мӯҳсинӣ», рисолаи «Ҳотамия», рисолаи «Қудусия», «Қобуснома», «Қиммӣи саодат» ва қитъаоту ғазалиёти худ як қатор масъалаҳои муҳими педагогии дар насли наврас тарбия намудани шуурнокии ахлоқӣ ва рафтори маданияро ба миён гузошта, оид ба ҳалли бо муваффақонаи онҳо фикрҳои пурағзиши педагогиро баён намудаанд. Асоси системаи педагогии онҳоро пеш аз ҳама масъалаи омилҳои асосии ташаккули шахсияти инсонӣ қомил, нақши оила дар тарбияи насли наврас, идеяи дар маълумотгирӣ баробарҳуқуқ будани фарзандони ҳама табақаҳои ҷамъият, таълими якҷояи харду ҷинс, идеяи тарбияи ватандӯстию инсонпарварӣ ва меҳнатдӯстӣ, қимати илму дониш дар ҳаёт ва зиндагии инсон, маъқеи омӯзгор дар таълиму тарбияи насли наврас ташкил мекунанд.

Аз таърих, аз гузашта ҳамаша бисёр ҷизҳоеро мо дарёфт карда метавонем, ки асоси таҷрибаи минбаъдаи насли ояндаро ташкил медиҳанд ва дар навбати худ таърих ба мо он таҷрибаеро мерос мегузорад, ки ҳар шахс барои худ ағзиши аз ҳама пуққиммат ва нисбатан арзандаро интиҳоб менамояд. Дарку эътироф намудани таърихи гузашта, омӯхтан ва дар амал татбиқ намудани таҷрибаи аҷдодон ҳамаша ба инкишофи ҳаёти ҷамъиятӣ нақши созгор мегузорад.

Ҳамин тавр, осори педагогии мутафаккирони форсу тоҷик масъалаҳои васеи тарбия, таълим ва инчунин маънавиёт ва рафтору одобро дар бар гирифта, омӯхтан ва дар амал татбиқ намудани онҳо ба бисёр масъалаҳои омӯхтанашуда равшанӣ андохта метавонанд.

Имрӯз Тоҷикистони соҳибистиклол дар раванди инкишофи худ давраи муҳими таърихи аз сар гузаронида истодааст. Воқеан дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва давлатӣ, аз ҷумла, иқтисодӣ, низоми сиёсӣ ва тақмили соҳаи маориф азнавсозӣ ва ислоҳот вуҷудати тоза ёфта истодааст.

Ҷараёни азнавсозии ҷомеа ба тақмилёбии инсон на ҳамчун қувваи асосии истеҳсолкунанда, балки ҳамчун шахрванди ғайбона дӯрои хусусиятҳои маънавию ахлоқӣ зиҷ алоқаманд мебошад.

Дар ҷумҳури дар масъалаи татбиқ намудани иқдом оид ба беҳтар намудани ғайбияти мактаб, сохтани ҷунин як низоми талаб карда мешавад, ки тавонад тамоми

кори тарбияи насли наврасро ба дараҷаи талаботи имрӯза, ба ҷараёнҳои пешқадами дар ҷомеа баамаломата баланд бардошта тавонад. Такмилдиҳии низоми кори тарбиявӣ вазиҳои муҳими ҷомеа оид ба ташаккули шахси комил ба ҳисоб меравад.

Имрӯз вобаста ба тағйироту дигаргуниҳои азими дар ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии ҷомеа ба амал омада истода, аҳамияти тарбияи рафтори бошуурона ва маданияти рафтори насли наврас боз ҳам зарурати бештарро касб мекунад. Дар баробари ин, дар шароити имрӯза таъсири ҷаҳонишавӣ ба шахсияти насли наврас бараъло ҳис карда мешавад. Аз ҷумла, идеологияи Ғарб бо ҳар роҳу восита таъсири худро ба ахлоку одоби насли наврас мерасонад. Ин вазъият дар назди мактаб, оила ва ҷомеа ҷиҳати дар рӯҳияи худшиносӣ, тарбияи арзишҳои миллӣ, инсондӯстӣ, ватандӯстӣ, меҳнатдӯстӣ тарбия намудани насли наврас вазифаҳои навро мегузорад. Ҳамзамон бояд зикр намуд, ки дар тарбияи шахсияти дорои сифатҳои ахлоқии шоиста мавқеи шуурнокӣ ва маданияти баланди рафтормавқеи муҳимро касб менамояд.

Тарбияи рафтори бошуурона ва маданияти рафтори бачагон мураккаб буда, дар ҳар давраи инкишофи синнусолии насли наврас мақсад ва вазифаҳои он тағйир меёбад. Таҳкурсии ахлоқи шоистаи насли наврас дар синни хурди мактабӣ гузошта шуда, баъд дар синни наврасӣ тақомул меёбад. Лекин чи тавр, бо кадом роҳ ба дили кӯдак роҳ ёфта, ба он муваффақ шавем, ки ормони дӯстдоштаи мо ормони дӯстдоштаи ӯ гардида, арзишҳои баланди ахлоқӣ раҳнамои рафторҳои некашон гардад. Дар ҳалли дурусти ин масъала бешубҳа масъулияти бештар бар души роҳбарони синф гузошта мешавад, зеро маҳз роҳбарони синф дар ҳамкорӣ бо оила он сифатҳои ахлоқиро, ки дар оилаю боғча дар ниҳоди кӯдакон гузошта шуда буда, боз ҳам инкишоф медиҳад. Дар ин бора педагоги барҷаста В.А. Сухомлинский чунин қайд мекунад: «Тарбияи ахлоқӣ аз аввалин қадамҳои бошууронаи кӯдак сар шуда, то вақте давом мекунад, ки вай он ҳақиқатро, ки нуктаи баланди маданияти ахлоқи инсонист, аз худ кунад» (9, с.73). В.А. Сухомлинский аз худ намудани рафторҳои неки инсониро шартӣ муҳими ташаккул додани арзишҳои ахлоқии насли наврас шуморида, роҳҳои дар назди кӯдакон ҷӣ тавр кушода додани нишонаҳои аввалини маданияти ахлоқиро, ки ҳамчун ибтидои мактаби камолоти инсонист, нишон додааст.

Бояд зикр намуд, ки дар бачагон тарбия намудани рафтори бошуурона ва маданияти рафтори баъзе мушкilot ва хусусиятҳои худро доро мебошад:

Пеш аз ҳама омӯзгорон ва падару модарон сабаби риоя накардани қоидаҳои рафтори ахлоқӣ ва маданияти рафторро аз ҷониби мактаббачагон дуруст таҳлил накарда, ба моҳияти ҳодисаю воқеаҳои гирду атроф ҷӣ гуна муносибат доштани бачагонро дуруст баҳо намедиханд.

Масъалаи бо донишҳои дақиқу мустаҳкам мусаллаҳ намудани бачагон аз вазифаҳои аввалиндараҷаи мактаб мебошад. Бояд зикр намуд, ки солҳои охир усулҳои таълим, барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсии синфҳои ибтидоӣ такмил ёфтаанд, ки ин бешубҳа дар ташаккули арзишҳои ахлоқии мактаббачагон хурдсол нақши муҳимро мебозад. Дар китобҳои дарсии солҳои охир таҳияшуда мавзӯҳои зиёде мавҷуданд, ки омӯзгорон метавонанд аз онҳо ба таври самаранок бо мақсади тарбияи рафтори бошуурона ва маданияти рафтори бачагон истифода баранд.

Аз ин лиҳоз бо омӯзгорон лозим аст, ки ба маводи китобҳои дарсӣ маҳдуд нашуда, дар ҷараёни корҳои беруназсинфӣ беруназмектабӣ аз шаклҳои боз ҳам гуногун самарабахши корҳои тарбиявӣ бо мақсади ташаккули тарбияи рафтори бошуурона ва маданияти рафтори бачагон истифода баранд. Барои ба ин мақсад ноил шудан бояд муаллимон ва роҳбарони синф дар назди худ вазифаҳои аниқ гузошта, имкониятҳои дар амал татбиқшавандаро вобаста ба инкишофи ташаккул додани маданияти рафтор ва шуурнокии баланди ахлоқии мактаббачагон истифода баранд.

Шаклу воситаҳои дар бачагон ташаккул додани рафтори бошуурона ва маданияти рафтор. Бояд қайд намуд, ки дар тарбияи рафтори бошуурона ва маданияти рафтори бачагон мавқеи асосиро бояд мактаб ишғол намояд, вале мушоҳида ва таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар масъалаи тарбияи рафтори бошуурона ва маданияти рафтори бачагон аз ҷониби як қисми муассисаҳои таълимӣ низ кори назаррас анҷом дода намешавад.

Рохбарони синф ба хонаи падару модарон аҳён-аҳён ташриф меоранд. Ба мухити оила ва шароити дарстайёркунии бачагон ошноӣ надоранд. Омӯзгорон ва рохбарони синф дар ҳолате ба хонаи падару модарон ташриф меоранд, ки агар ягон хонанда рафтори ношоиста содир намояд. Роҳбарони синф падару модаронро ба чорабиниҳои мактабӣ кам даъват мекунанд. Онҳоро ба корҳои ободонии мактаб ҷалб наменамоянд. Оилаҳои беҳтаринро ҳамчун намуна муаррифӣ наменамояд ва ғайраву ҳоказо.

Ё ин ки падару модарон ва омӯзгорон муайян намеkunанд, ки чаро баъзе бачагон бо коллектив қору ғайолият намеkunанд, аз дигарон қанораҷӯӣ мекунанд. Аз тарафи дигар ҳангоми ба роҳ мондани тарбияи рафтори бошууруна ва маданияти рафтори бачагонна ҳама вақт дониш ва малакаи азхуднамудаи ҳуди бачагон ва мунтазам ғуншавии таҷрибаи ҳаётии бачагон ба назар гирифта мешавад. Ҳол он ки тадқиқотҳои педагогии психологӣ нишон медиҳанд, ки кӯдакони синни хурди мактабӣ ва сини миёнаи мактабӣ қобилияти хуби дарк намудани ҳодиса ва воқеаҳои ба амал омадаи ғирду атроф ва ҷамъиятро доранд. Алаҳхусус ба ҳисоб гирифтани ҳамин имконият шароит муҳайё месозад, ки дар мактаббачагонхурдсол арзишҳои волаи ахлоқиро ташаккул диҳем.

Дар тарбияи тарбияи рафтори бошууруна ва маданияти рафтори бачагонмасъалаҳои майда ҷӯйда вучуд надорад, Дар ин сам бояд ягон масъала аз мадди назар дур намонад, Ҳатто агар ин қамбудӣ дар синфҳои ибтидоӣ ба назар нанамояд ҳам, албатта минбаъд дар давраи наврасӣ аён шуда меистад. Дар ин вақт лозим меояд, ки на танҳо ба қори тарбиякунӣ, балки ба аз нав тарбиякунӣ, ки қори хело мураккаб аст, машғул шавем. Инчунин падару модарон ва омӯзгорон бояд донанд, ки кӯдакони дар синфҳои ибтидоӣ чи қизҳоро медонанд ва иҷро қарда метавонанд, ҳангоми рафтори маданӣ қардан дар онҳо қадом нуқсон вучуд дорад ва дар сини наврасӣ ба қадом масъалаҳо бештар аҳамият додан лозим. Бинобар ин, қори тарбиявино тавре ба роҳ мондан зарур аст, ки дар бачагон мунтазам таҷрибаи муносибатҳои рафтримаданӣ афзун шудан ғирад.

Вазиғаҳои тарбияи рафтори бошууруна ва маданияти рафтори бачагон дар синни хурди тадриқан мураккаб шудан меғиранд. Падару модарон бо якҷоягии боғчаҳо дар кӯдакони малақаҳои интизоми бошууруна ва ҳисси масъулият қарои қори супоридашударо ташаккул медиҳанд. Малакаи рафтори бошуурунава маданӣ бошад, ба бачагон имконият медиҳад, ки вақташонро эҳтиёт қарда, аз он оқилона истиғода қаранд.

Дар шароити имрӯза, ки мавқеи ташаккули маданияти рафтор ва шуурнокии ахлоқии насли наврас боз ҳам меафзояд, бояд омӯзгорон роҳу усулҳои пешқадами ташаккулдиҳии рафтору одоб ва одатҳои ахлоқии кӯдакони ба роҳ монанд. Пеш аз ҳама, ба омӯзгорон ва падару модарон лозим аст, ки ин ё он нуқсони дар рафтори кӯдакони вучуддоштаро сари вақт ошқор намуда, сари вақт аз пайи қартараф намудани онҳо қорҳои зиёди тарбиявино ба сомон расонанд. Ба эътибор нағиритани ин қихат ба он оварда мерасонад, ки кӯдакони ғапнодаро ва бадахлоқ шуда, минбаъд қирдорҳои ношоистаи ба ҷамъияти мо нолоиқро зоҳир менамоянд. Дар ин қора ҳақ ба қониби педагоғи намоён А.С. Макаренко мебошад, ки қунин менависад: «Тарбияи дурусти кӯдак аз давраҳои аввал қори на он қадар мушқил аст. Ҳар як падару модар метавонад кӯдаки худро дуруст тарбия қунад, агар ӯ дар ҳақиқат қунин хоҳиш дошта бошад. Азнавтарабиякунӣ бошад, тамоман ғапи дигар аст. Агар кӯдаки шумо нодуруст тарбия ёфта бошад ва шумо дар қораи ӯ қам фикр қунеду кӯдакро тамоман беназорат монед, лозим меояд, ки шумо ба қори ислоҳкунӣ машғул шавед. Қори ислоҳкунӣ ва азнавтарабиякунӣ ғайолияти осон набуда, донишу қувваи зиёд ва сабру тоқатро талаб мекунад, ки ин ғуна маҳорат на дар ҳамаи падару модарон дида мешавад» (8, с.72)

Ин суҳанон ба он далолат мекунанд, ки муаллимон ва падару модарон дар тарбияи хонандаон бояд хело эҳтиётқор, мушоҳидақор ва бо сабру тоқат бошанд. Қунки беэҳтиётӣ, як рафтори нодуруст ва қаровардани ҳулосаи шитобқорона нисбати ин ё он рафтори нодурусти кӯдакони ба он оварда мерасонад, ки онҳо аз мактаб дилхунук шуд, ба қорҳои ношоиста машғул мешаванд. Маҳсусан қарои қарои мактаббачаи синфи якум воридшавӣ ба мактаб қун қоида ҳодисаи хурсандиовар аст. Ё меҳоҳад, ки мунтазам ба дарсҳо иштирок қарда, вазиғаи ҳонағӣ ва дигар супоришҳои муаллимиро иҷро қарда,

дӯстони нав пайдо кунад. Инро ба назар гирифта омӯзгор бояд баҳри он кӯшиш намояд, ки хурсандиҳои аввалини кӯдак ба ғаму андӯх табдил наёфта, мактаб ва коллективи умумимактабӣ ҷои дӯстдоштаи ӯ гардад.

Таҷриба ва тадқиқотҳои гузаронидашудаи педагогӣю психологӣ шаҳодат медиҳанд, ки ҳангоми аз як шароит ба шароити дигар гузаштани кӯдакон системаи асаби онҳо низ тағйир меёбад ва зуд монда мешаванд. Масалан, онҳо одат накардаанд, ки дар як ҷой муддати зиёд ором шинанд. Хотира ва тафаккури онҳо ҳоло ноустувор аст. Аз ин рӯ кӯшиш намудан лозим, ки дар ин синну сол асосҳои бодикқатӣ, шуурнокӣ, интизомнокӣ ва ироданокӣ гузошта шавад. Дар ин замина муаллимони синфҳои ибтидоӣ ва падару модаронро зарур аст, ки чараёни кори тарбиявиرو тавре ба роҳ монанд, ки кӯдакон аз синни хурди мактабӣ сифатҳои баланди ахлоқиро аз худ карда, одамони арзандаи ҷомеа тарбия ёфта, ба воя расанд.

Мавриди зикр аст, ки дар фаъолияти кории омӯзгорони муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ оид ба ташаккули маданияти рафтор ва шуурнокии ахлоқии бачагон таҷрибаи ғанӣ ҳосил шудааст. Ҳангоми таҷрибаомӯзӣ мо ин нуктаро ба тари возеҳу равшан мушоҳида намудем. Омӯзгорон ва роҳбарони синф кӯшиш менамоянд, ки аз шаклу воситаҳои гуногун истифода баранд. Онҳо кӯшиш мекунанд, ки маҳз аз синни хурдӣ дар шогирдони худ тасаввуроти амиқи ахлоқиро ташаккул дода, дар дастпарварони худ асоси хулқу одоби неки инсониро гузоранд. Дар кори амалии худ онҳо шаклу воситаҳои гуногуни дар бачагон ташаккулдодани маданияти рафтор ва шуурнокии истифода мебаранд.

Ба инҳо истифодаи зарбулмасал, панду ҳикмат, чистонҳо, намоиши кинофилмҳо, ташкили экскурсия, мубоҳиса, хонишҳои коллективона, ташкил ва гузаронидани озмуни иншои беҳтарин дар ин ё он мавзӯи ахлоқӣ, диктанту нақлҳои хаттии ҷиҳатҳои панду ахлоқӣ дошта ва ғайраҳо мисол шуда метавонад. Ин аст, омӯзгорони соҳибтаҷрибаи ҷумҳурӣ дар соҳаи таълиму тарбияи бачагон ба муваффақиятҳои назаррас соҳиб шудаанд. Барои ба муваффақиятҳои дилхоҳ соҳиб шудан онҳо пеш аз ҳама, алоқаро бо падару модарон, умуман аҳли ҷамоатчигӣ мустаҳкам менамояд.

Муваффақияти омӯзгориони соҳибтаҷриба дар он зоҳир меёбад, ки онҳо рафтори нодурусти зоҳиркардаи шогирдонашонро мушоҳида карда, бе таъхир, сари вақт бо ҳамроҳии падару модарон ва ҳуди бачагони синф муҳокима карда, барои бартараф намудани онҳо чораҳо меандешад.

Омӯзгорон иброз менамоянд, ки солҳои охир бисёрии оилаҳо фарзандонашонро бо роҳи дуруст тарбия карда, ба мактаб кӯдакони боақл, хушмуомила, ростгӯй, поквичдон ва ба рафиқону одамони аз худ калонсол меҳрубонро гусел мекунанд. Албатта, бо чунин кӯдакон кор бурдан барои муаллими хело осон аст. Лекин ҳаминро бояд қайд кард, ки ба мактаб инчунин кӯдаконе меоянд, ки яке дигареро бе сабаб меранҷонад, дуҷумӣ дурӯғ меғӯяд, сеҷумин шоҳаи дарахт ё гулро мешиканад, дигаре ба қоидаҳои тозагӣ дар синф, сару либос, асбобҳои хониш риоя накарда, ҳурмати калонсолонро ба ҷо намеорад ва ғайра». Аз ин рӯ педагоги барҷаста В.А. Сухомлинский ба муаллимону мураббӣён муроҷиат карда, чунин гуфтааст: «Тарбия, пеш аз ҳама, одамшиносист. Бе дониستاني тараққиёти фикрии кӯдак, тафаккур, шавқ, рағбат, қобилият ва ҳусни тавачҷӯҳи ӯ ҳеҷ гуна тарбия ҳам шуданаш мумкин нест» (9, с.89).

Омӯзгорони соҳибтаҷриба маҳз дорои ҳислату характери гуногун будани шогирдонашонро ба ҳисоб гирифта, бо ҳар яки онҳо махсус кор мебаранд, бо падару модари онҳо вохӯрда, дар бораи тарбияи дурусти бачагон бо онҳо сӯҳбатҳо мегузаронанд. Аз рӯзҳои аввали ба оstonаи мактаб қадам гузоштани бачагон кӯшиш ба ҳарҷ медиҳанд, ки дар бачагон сифатҳои боодобӣ, боинтизомӣ, ротстқавлӣ ва нисбат ба ҳамсинфони меҳрубонӣ ташаккул дода шавад.

Чунин тарзи ташкилу ба роҳ мондани корҳои тарбиявӣ, бешубҳа, дар ташаккулдодани маданияти рафтор ва шуурнокии ахлоқии бачагон ёрии калон мерасонад. Ҳамзамон, ҳубу мақсаднок ташкилу ба роҳ мондани корҳои тарбиявӣ дар мактаббачагон ҳисси масъулиятшиносӣ ва худтарбиякуниро низ ташаккул медиҳад. Бачагон бо роҳбарии роҳбари синф ин ё он масъаларо коллективона муҳокима карда,

рафторҳои ношоистаи ҳамсолони худро зери танқид гирифта, кӯшиш мекунанд, ки рафтору кирдори худро аз нуқтаи назари талаботи ҷамъият ба роҳ монанд.

Борҳо аз тарафи педагогҳои бузург эътироф шудааст, ки ҳурмат кардани шахсияти кӯдак, бомулоҳиза рафтор кардани омӯзгорону мураббӣ ва падару модарон шартҳои асосии хушфеълӣ бомаънӣ тарбия ёфтани насли наврас мебошад. Аз ин ҷост, ки А.С.Макаренко қайд мекунад: «Барои бо шахси алоҳида кор бурдан, ӯро нағз дониста, тарбият намудан лозим аст» (8, с.53) Ҳамин ҷиҳатро мо бевосита ҳангоми таҷрибаомӯзӣ дар фаъолияти кори омӯзгори соҳибтаҷрибамушоҳида намудем.

Қайд кардан бамаврид аст, ки муносибати самимӣ бо кӯдакон ва шавқовару гуногунмазмун ташкил намудани ҳаёти коллективонаи бачагон онҳоро дӯсту тифоқ гардонда, муносибатҳои ахлоқии онҳоро боз ҳам ташаккул медиҳад. Барои боз ҳам шавқовар, гуногун, пурмазмун ва начинонатар ташкил намудани ҳаёти бачагон кӯшиш намудан лозим аст, ки бачагон маънии ҳаётро фаҳмида, аз ватан ва халқи худ ифтихор кунанд.

Ташкили корҳои тарбиявӣ бо мактаббачагони хурдсол бо мақсади ташаккули шуурнокии ахлоқӣ ва рафтори маданӣ дар онҳо ҳамон вақт натиҷаи хуб медиҳад, ки ягонагии зичи ҷараёни таълим бо корҳои берунасинфӣ берунамактабӣ ба роҳ монда шавад. Дуруст ба ҳисоб гирифтани шавқу завқ бачагон ва ба роҳ мондани фаъолияти берунасинфӣ на ҳама вақт кори ба осонӣ муяссаршаванда аст. Муҳим он аст, ки бояд дар ҳар як коллективи синф ва мактаб ва берун аз он вобаста ба ҳисоб гирифтани қобилияти бачагон маҷмӯи корҳои тарбиявӣ вучуд дошта бошад. Агар муаллим ва умуман мактаб ба як ё ду намуди корҳои тарбиявӣ қаноат кунанд, пас дар бораи ягон ташаккули шахсияти бачагон фикр кардан ҳам лозим намешавад. Бинобар ин, маҳз бо он бачагоне, ки бо ҳамсинфони худ дӯстӣ ва якҷоя кору истироҳат кардан намехоҳанд, бештар кори тарбиявӣ бурда, кӯшиш ба ҳарч додан лозим, ки ин қабил бачагон низ дар коллектив мавқеи худро ёфта, ҳалиму меҳрубон ба воя расанд. Чӣ хеле ки В.А. Сухомлинский қайд мекунад, агар бачаи эътиқодаш аз кори некӯ ҳақ гаштаре аз ин роҳ барнагардонем, ӯ ҳеҷ гоҳ инсонии ҳақиқиро тасаввур карда натавониста, вай қадру қимати худро ҳам нашинохта мемонад (9, с.89).

Мушоҳида ва таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки махсусан тасаввуроти бачагони синфҳои ибтидоӣ дар бораи дарки арзишҳои ахлоқӣ ҳанӯз маҳдуд аст. Дар ин ё он ҳолату вазъияти баамаломата ҳангоми интиҳоби рафтори дурусти ахлоқӣ душворӣ мекашанд. Бинобар ин, ҳангоми ба роҳ мондани тарбияи ахлоқии мактаббачагони хурдсол зарур аст, ки ҳаёти ҳаррӯзаи дар гирду атроф ва ҳуди коллективи мактаббачагон ба амал омадари ба ҳисоб гирифта, амал намудан ба мақсад мувофиқ аст. Инчунин оид ба ташаккул додани рафтори бошуурна ва рафтори маданӣ муаллимон бояд мунтазам ғунҷавии таҷрибаи шахсӣ ва тасаввуроти худӣ кӯдаконро дар боби ахлоқ ба назар гиранд.

Дар синну соли наврасӣ бошад, дар инкишофи ҷисмонӣ ва рӯҳии бачагон тағйироти ҷиддӣ ба амал меояд. Аз ин рӯ дар бачагони ин синну сол тарбия намудани рафтори бошуурона ва рафтори маданӣ дар ин замина ташаккул додани эътиқод ва рафторҳои ахлоқӣ аз омӯзгорон ва падару модарон дониш ва масъулияти зиёдро талаб мекунанд. Бояд омӯзгорон ва падару модарон ҷаҳони ботинии бачагони ин синну солро хуб донанд ва ҳангоми муомила эҳтиёткорона рафтор намоянд, чунки дар ин синну сол баъзе бачагон тундмизоч ва баръакс баъзеи онҳо камгап ва дамдузд мешаванд, бо ҳамсинфон ва рафиқон ҳамсӯҳбат намегарданд ва канораҷӯӣ мекунанд.

Бояд зикр намуд, ки яке аз хусусиятҳои психологӣ бачагони ин синну сол аз он иборат аст, ки онҳо худро ҳамчун шахсони калонсол мепиндоранд ва аз баъзе эродҳои омӯзгорон ва падару модарон зуд меранҷанд ва дағалӣ менамоянд. Дар ин сурат агар омӯзгорон ва падару модарон бо наврасон нодуруст муомила кунанд, дар байни онҳо муҳолифат пайдо мешавад ва ҳатто нодуруст рафтор намудан ба ҳодисаҳои нохуш низ оварда мерасонад. Бинобар ин, ҳангоми дар наврасон ташаккул додани рафтори маданӣ ва шуурнокии ахлоқӣ вадар ин замина дар онҳо ташаккул додани эътиқоди маънавий-

ахлоқӣ ба ҳисоб гирифтани чунин хусусиятҳои синну солӣ, фардӣ ва психологии онҳо барои омӯзгорон ва падару модарон шарт ва зарур мебошад.

Дар синни наврасӣ дар рафтору кирдори бачагон тағйиротҳои сифатан нав ба мушоҳида мерасад. Имрӯз, ки наврасан ба воситаҳои гуногуни ахбор дастрасӣ доранд ва ҷаҳонбинии онҳо аз наврасони солҳои пешин ба кулӣ фарқ мекунад. Онҳо аллакай дар бораи ҷаҳони имрӯза ва вақеаҳои ба амаломадаи олам ҳар рӯз маълумоти муфассал доранд.

Ҳаминро бояд қайд кард, ки муаллим дар рафти таълим ин ё он хусусияти талабаро муайян карда наметавонад. Маҳз ӯ дар ҷараёни корҳои беруназсинфӣ ба донишдони хусусият ва рафтори бачагон ноил мегардад. Омӯзгор маҳз ҳангоми корҳои беруназсинфӣ дар бачагон вучуд доштани тасаввуротҳои нодурусти ахлоқиро пай бурда, барои бартараф намудани ин нуқсонҳо ҷораҳои зарурӣ меандешад.

Тавре дар боло зикр кардем, бо муваффақият ташкил намудани корҳои беруназсинфӣ дар ташаккули рафтори маданӣ ва шуурнокии ахлоқии бачагоннақши муҳим бозида, тасаввуротҳои ахлоқии онҳоро боз ҳам ташаккул медиҳад.

Мо ҳангоми таҷрибаомӯзӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба таҷрибаи бойи педагогии чанде аз омӯзгоронро мушоҳида намуда, омӯхтем. Мушоҳидаҳои имконият дод, ки баъзе ҷиҳатҳои ташаккул додани рафтори маданӣ ва шуурнокии ахлоқии бачагонро муайян кунем. Натиҷаи истифодаи воситаҳои гуногуни корҳои тарбиявӣ ба омӯзгорон имконият дод, ки бачагонро натавонанд ба донишазхудкунӣ талқин намоянд, балки онҳо аз ҷиҳати ҳушқуд одоб чи дар мактаб ва чи дар кӯча, оила ва ҷойҳои ҷамъиятӣ нисбат ба бачагони дигар фарқ карда меистанд. Ин қабил омӯзгорон ҳодисаву воқеаҳои ба рафторҳои маданӣ ва шуурнокии ахлоқӣ тааллуқдоштаре на ин ки худашон шарҳ медиҳад, балки бо ҳамроҳии бачагон дар бораи ин ё он масъала мувоҳида ташкил мекунад. Онҳо ҳангоми шарҳу маънидодии ин ё он ҳодиса дар назди бачагон чунин саволҳо мегузоранд: «Ба ту рафтори кӣ маъқул шуд?», «Рафтори кӣ маъқул нашуд?», «Агар ту ба ҷои он кас мебудӣ, чӣ гуна рафтор мекардӣ?» ва ғайра.

АДАБИЁТ

1. Ананьев, Б.Г. Человек как предмет познания. – Л., изд-во ЛГУ, 1968. – 339 с.
2. Воспитание школьников во внеучебное время. /Под.ред. Л.К. Балясной. Сост. Т.В. Сорокина. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1980. – 188с.
3. Гербенников, И.В. Ошибки родителей в создании воспитательного климата семьи и пути их устранения//Изучение общественного мнения о причинах педагогических ошибок в семейном воспитании и пути их преодоления. – М.: Пед.об-во РСФСР, 1979. – С.11-31.
4. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2006. – 18с.
5. Концепсияи мактаби миллии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 1995, 26с.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд». – Душанбе: Ирфон, 2012. – 384 с.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 28.08.2017, №146
8. Макаренко, А.С. Пед. соч. в 8-ми т. Т. 4. М.: Педагогика, 1984. – С.41– 375.
9. Сухомлинский, В.А. Избр. пед. соч. В 3-х т. Т.1. – М.: Педагогика, 1979. – 560 с.
10. Сухомлинский, В.А. Избр. пед. соч., в 3-х т. Т.3. – М.: Педагогика, 1981
11. Азаров, Ю.П. Педагогика семейных отношений. – М.:Изд-во Знание,1976 – 236 с.
12. Азбука нравственного воспитания. Пособие для учителя / Под ред. И.А. Каирова и О.С. Богдановой. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1979. – 318 с.

14. Ананьев, Б.Г. Человек как предмет познания. Монография. / Б.Г. Ананьев. – Л., изд - во ЛГУ, 1968. – 339 с.
15. Арабов, И.А. Воспитание семянина в традициях восточной культуры [Текст] / И. Арабов. – М.: «Илекса», 2008. – 351с.
16. Богданова, О.С., Петрова, В.И. Методика воспитательной работы в начальных классах: Пособие для учителей. 2-е изд., испр. – М.: Просвещение, 1980. – 208 с.
17. Болдырев, Н.И. Методика воспитательной работы в школе: (Учеб.пособие для пед. ин-тов). 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1981. – 223 с.
18. Божович, Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
19. Буре, Р.С., Загик, Л. В. и др. Воспитание детей дошкольного возраста в труде. - 3-е изд., испр., доп. - М., 1983.
20. Буре, Р.С. Организация труда детей и методика руководства // Нравственно-трудовое воспитание детей в детском саду. - М.: Просвещение, 1987.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ МАСЪАЛАИ МУТОБИҚШАВӢ ВА МУТОБИҚСОЗИИ ХОНАНДАГОН БА ТАҲСИЛ ДАР АДАБИЁТИ ПСИХОЛОГИЮ ПЕДАГОГӢ

КАРИМОВА Санаббар Раҳматуллоевна – унвонҷӯи кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, ш. Бохтар, к. Айнӣ, 67. E-mail: tarbiya23@mail.ru, тел.: (+992) 901 11 84 71

Муаллиф дар таълифоти хеш андешаҳои худро дар боби асосҳои назариявии масъалаи мутобиқшавӣ ва мутобиқсозии кӯдакон ба таҳсил дар адабиёти психологию педагогӣ ба таври мушаххас баён намуда, мафҳуми мутобиқшавиро аз нуктаи назари илмӣ нишон додааст. Дар ҷомеаи имрӯзаи мо масъалаи ҷалб ё мутобиқ намудани кӯдакон ба таҳсил яке аз мушкилоти падару модарон ва омӯзгорон ба ҳисоб меравад.

Дар мақола афкори педагогии олимони соҳаи илмҳои психологию педагогӣ бобати мутобиқшавӣ ё мутобиқсозии кӯдакон ба таҳсил гирд оварда шудааст. Сониян роҳҳои ҳалли ин мушкилот дар натиҷаи ба роҳ мондани ҳамкориҳои пайвастаи падару модарон ва омӯзгорон нишон додааст.

Ҳамчунин дар таълифоти муаллиф таъкид шудааст, ки барои ҳалли мушкилоти беназири ҳаёт, ҳар як кӯдак на танҳо ба муҳаббати волидайн, балки ба дастгирии як намуди хеле махсус ниёз дорад. Аз ин рӯ, вазифаи бевоситаи волидон аз он иборат аст, ки фарзандони худро дастгирӣ кунанд, то онҳо тавоноӣ, қувват ва саломатӣ пайдо кунанд. Ҷаҳи қадаре ки волидайн ба раванди ҳалли мушкилоти ба воя расидани кӯдак даҳлат кунад, кӯдак ҳамон қадар шахсияти қавӣ (баркамол, мустақил) калон мешавад.

Дар баробари ин, даст кашидан ва кӯмаки нокифояи волидайн кӯдакро аз дастгирӣ, ки барои рушди ӯ хеле муҳим аст, маҳрум мекунад. Бе ҷунин дастгирӣ кӯдак наметавонад мустақилона душвориҳои афзоишро баргараф кунад, ки ин ба ӯ имкон намедиҳад, ки сифатҳо ва хосиятҳои барои муваффақият дар ҳаёт зарурӣ пурра инкишоф диҳад.

Вожаҳои калидӣ: мутобиқшавӣ, мутобиқсозӣ, волидон, падару модарон, омӯзгорон, мактаб, кӯдак, таҳсил, афкори педагогӣ, назарияҳо, инкишоф, ҳамкорӣ, дастгирӣ, муносибат, сифат, ҳаёт.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОБЛЕМЫ АДАПТАЦИИ И ПРИСПОСОБЛЕНИЯ ДЕТЕЙ К ОБУЧЕНИЮ В ПСИХОЛОГО - ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

КАРИМОВА Санавбар Рахматуллоевна – соискатель кафедры педагогики ГОУ «Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава», г. Бохтар, ул. Айни 67.
E-mail: tarbiya23@mail.ru, **тел.:** (+992) 901 11 84 71

В своей статье автор рассматривает теоретические основы проблемы адаптации и приспособления детей к обучению в психолого-педагогической литературе, а так же понятие адаптации с научной точки зрения. В нашем обществе сегодня проблема вовлечения и адаптации детей к образованию является одной из проблем, с которой сталкиваются родители и учителя.

В статье представлены педагогические взгляды ученых в области психолого-педагогических наук относительно адаптации или приспособления детей к обучению. Во-вторых, показаны пути решения этих проблем в результате налаживания постоянного сотрудничества родителей и педагогов.

В своей работе автор также подчеркивает, что для решения уникальных жизненных задач каждому ребенку необходима не только родительская любовь, но и совершенно особый вид поддержки. Поэтому прямая обязанность родителей — поддерживать своих детей, чтобы они обретали силу, мощь и здоровье. Чем больше родители вмешиваются в процесс решения растущих проблем ребенка, тем более сильной (зрелой, независимой) личностью вырастет ребенок.

В то же время родительское равнодушие и недостаточная помощь лишают ребенка поддержки, которая так важна для его развития. Без такой поддержки ребенок не может самостоятельно преодолевать трудности роста, что не позволяет ему в полной мере развить качества и характеристики, необходимые для успеха в жизни.

Ключевые слова: адаптация, приспособление, родители, учителя, школа, ребенок, образование, педагогическая мысль, теории, развитие, сотрудничество, поддержка, отношение, качество, жизнь.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE PROBLEM OF ADAPTATION AND ADJUSTMENT OF CHILDREN TO LEARNING IN PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL LITERATURE

KARIMOVA Sanavbar Rakhmatulloevna – applicant of the Department of Pedagogy of the State Educational Institution "Bokhtar State University named after Nosir Khusrav", Bokhtar city, Aini street, 67. **E-mail:** tarbiya23@mail.ru, **phone:** (+992) 901 11 84 71

In his article, the author examines the theoretical foundations of the problem of adaptation and adjustment of children to learning in psychological and pedagogical literature, as well as the concept of adaptation from a scientific point of view. In our society today, the problem of involving and adapting children to education is one of the problems that parents and teachers face.

The article presents the pedagogical views of scientists in the field of psychological and pedagogical sciences regarding the adaptation or adjustment of children to learning. Secondly, ways to solve these problems by establishing ongoing cooperation between parents and teachers are shown.

In his work, the author also emphasizes that in order to solve unique life problems, each child needs not only parental love, but also a very special kind of support. Therefore, it is the direct responsibility of parents to support their children so that they gain strength, power and health.

The more parents intervene in the process of solving the child's growing problems, the stronger (mature, independent) personality the child will grow up to be. At the same time, parental indifference and insufficient assistance deprive the child of the support that is so important for his development. Without such support, the child cannot independently overcome the difficulties of growth, which does not allow him to fully develop the qualities and characteristics necessary for success in life.

Key words: *adaptation, adjustment, parents, teachers, school, child, education, pedagogical thought, theories, development, cooperation, support, attitude, quality, life.*

Истилохи «мутобиқшавӣ» дар асри XVIII дар соҳаи биология пайдо шудааст. Ба гуфтаи И.В. Давидовский [6], муайян кардани моҳияти ҳақиқии ҳодисаҳои таҳқиқшаванда асоси ҳаёт ва инкишоф аст. Имрӯзҳо ҳудуди татбики ин мафҳум дар доираи як илм қарор надорад, балки мутобиқшавӣ то ин ё он андоза, ба ин ё он маъно метавонад дар соҳаҳои гуногун воқеӣ сурат гирад. Ғайр аз ин, омӯзиши проблемаҳои мутобиқшавӣ на танҳо дар соҳаҳои мушаххас ва соҳаҳои донишҳои илмӣ амалӣ сурат мегирад, балки хусусияти байнисоҳавӣ пайдо мекунад ва аз ин рӯ, методологияи таҳқиқоти мазкур як дорои қатор хусусиятҳо мебошад. Маъноии маъмултарини мутобиқшавӣ, мутобиқшавӣ ба намудҳои гуногуни тағйирот (муҳити беруна, шароит, атроф, падидаҳои нав ва амсоли инҳо мебошад) махсуб меёбад. Ин ҳам ҷараён ва ҳам натиҷа мебошад, зеро ки «мутобиқшавӣ» ин қобилияти мутобиқ шудан ва нигоҳ доштани субот дар ҳолатҳои тағйирёбии муҳити зист мебошад.

Дар ҷойи дигар сухан дар бораи ҷанбаҳои оморӣ ва динамикии мутобиқшавӣ меравад [10]. Мутобиқшавии оморӣ - ҳосияти биосистема ва устувории муҳити зист (дараҷаи мутобиқшавии биосистема), динамикӣ - ҳуди раванд бо мурури замон - тағйирот (мутобиқшавӣ) - и биосистема дар ҷавоб ба тағйироти муҳити зист мебошад.

Ҷанбаҳои дар боло зикршуда маъноии умумии самтҳо ва равишҳои омӯзиши мутобиқшавиро муайян мекунанд.

Ҳуди мафҳуми мутобиқшавӣ имрӯз дар заминаи бархӯрдҳои мухталифи илмӣ ба ҷойи таърифи возеҳ интиқодкунанда аст. Пас, дар фаҳмиши фалсафӣ ин «шакли махсуси системаҳои мебошад, ки таъсири муҳити беруна ва дохилои инъикос карда аз тамоюли муқаррар намудани мувозинати динамикӣ бо онҳо иборат мебошад» [21].

Дар баробари ин нисбат ба инсон ва ҷамъият ин ақида ба қадри кофӣ васеъ нест, зеро вай аслан таҷассуми рафтори характери реактивӣ буда, ба мутобиқ шудан ба муҳит нигаронида шудааст, на ба тағйир додани он.

Дар робита ба одамон маъмулан чор намуди мутобиқшавиро, ки ба ҳамдигар алоқаманд мебошанд, ном мебаранд: биологӣ, физиологӣ, равонӣ ва иҷтимоӣ. Дар баробари ин, ба андешаи як зумра аз донишмандон (П. Г.Белкин, Е. Н. Емельянов, М. А. Иванов ва ғ.), ба ғайр аз алоқаи мутақобила, ҳар як намуди мутобиқат метавонад на танҳо нисбатан мустақил, балки муваққатӣ низ бошад.

Як қатор муаллифон моделҳои назариявии мутобиқшавиро таҳия карда истодаанд. Масалан, Т.В. Дорожествен на танҳо модели назариявии мутобиқшавиро барои муассисаҳои таълимӣ таҳия, балки 3 соҳаи онро муайян намудааст: таълимӣ, иҷтимоӣ ва шахсӣ [7]. А.Л. Венгер бошад, дар навбати хеш назарияи 3 сатҳи мутобиқшавиро пешниҳод кардааст: баланд, миёна, паст [3]. Р.С. Кузнецов (2000) низ ин 3 сатҳро тавассути таҳқиқоти таҷрибавӣ муайян намуда, онҳоро ба тариқи зайл шарҳ додааст:

- сатҳи баланд, устуворӣ, эътимод ба худ ва қобилиятҳои худ, фаъолияти муассир ва таваҷҷуҳ ба ҳодисаҳои атроф;

- миёна - паст шудани устуворӣ (онҳо кӯшиш мекунанд, ки ба гурӯҳи дорои сатҳи баланди мутобиқшавӣ гузаранд, ё ба сатҳи паст мегузаранд), импульсивӣ, реактивӣ;

- паст - набудани устуворӣ, номуайянӣ, сатҳи пасти фаъолият, таназзул [13].

Мутобиқшавӣ ба тарзи ҳаёт дар муассисаи таълимӣ мисли ҳар гуна ҳодиса ва ҳодисаи зиндагӣ, ба ақидаи як қатор олимон, аз якҷанд марҳила паси сар мекунад. Баъзеҳо (масалан, А.В. Антропова, А.Г. Хрипкина) дар бораи се марҳилаи сухан мегӯянд:

мутобиқшавӣ индикативӣ, ноустувор ва нисбатан устувор; аз нуқтаи назари дигарон - аксуламали умумӣ (чалби бисёр системаҳои бадан дар посух ба таъсири ғайриодӣ), «танг (иктисодкунонии) реаксияҳо ва гузаштан ба тарзи нави (болотар ва устувортар) фаъолият», ки ҳамчун худи мутобиқшавӣ фаҳмида мешавад.

Моделҳои назариявии мутобиқшавии хонандагон ба муҳити таълимӣ дар давраҳои инкишофи бухронӣ ба принципҳои асосӣ оид ба табиати иҷтимоии равонии инсон асос ёфтааст, ки имкон медиҳад, ки дар ин давра ба муҳити таълиму тарбия мутобиқ карда шавад. раванди мутобиқшавӣ дар модели проблемаи умумии инкишофи равонӣ, ки ба гуфтаи С.Л. Рубинштейн, бо азхудкунии мазмуни маданияти инсонӣ ва дар он муқарраргардида муносибатҳои байнишахсӣ алоқаманд аст [19]. Дар баробари ин, сарчашмаи инкишоф шаклҳои идеалие мебошанд, ки ба инкишофи кӯдак роҳнамоӣ мекунад, сарчашмаи инкишофи он аст.

Як қатор муаллифони дигар низ масъалаҳои мутобиқшавиро дар контекстҳои гуногун омӯхтаанд. Ҳамин тариқ, таъсир ва хусусиятҳои инфиродии равонӣ ва шахсии донишҷӯён ба мутобиқшавӣ аз ҷониби Е. М. Александровская, Л. Божович, А.Л. Венгер, В.В. Давидова, Ю. Платновская, Л. Славутский, Е.В. Славутская, Г. Зукерман, Д.Б. Элконин омӯхта шудааст.

Харакати умумии инкишофро муносибати байни шароитҳои беруна (иҷтимоӣ) ва дохилӣ (камол шудани вазифаҳои олии равонӣ) муайян мекунад. Дар баробари ин, дар ҳар як марҳилаи синну солӣ ба таъсири беруна, ҳассосияти интиҳобӣ, ҳассосият вучуд дорад. Л. С. Выготский аҳамияти пешбарии давраҳои ҳассосро қайд кард, зеро таълими бармаҳал (дер ё бармаҳал) нисбат ба ин марҳилаҳо чандон самарабахш нест [5].

В.С. Мухина қайд мекунад, ки синну соли «инкишофи воқеӣ» ҳатман бо синну соли кӯдак мувофиқи шиноснома мувофиқат намекунад (он метавонад мукотиба, ақибмонӣ ё пешравӣ бошад) [15], бинобар ин равандҳои мутобиқшавӣ ҳатман бо мутобиқшавӣ ба фаъолият (ҷузъи сеюм) алоқаманд хоҳанд буд, дар омӯзиши мо), зеро чи ҳангоми дохил шудан ба мактаб ва чи ҳангоми гузаштан ба маълумоти миёна равандҳои мутобиқшавӣ ба тағйироти давраҳои ҳассос ва тағйироти вобаста ба синну сол вогузор карда мешаванд.

Масъалаҳои мутобиқшавӣ ба мактаб дар адабиёти психологию педагогӣ хеле васеъ инъикос ёфтаанд. Аммо, агар мо дар бораи номутаносибӣ сухан ронем, пас ин мушкилот аксар вақт ҳамчун антиподи мутобиқшавӣ (дар натиҷаи бемуваффақияти он) пешниҳод карда мешавад. Гузашта аз ин, як қатор муаллифон қайд мекунад, ки на танҳо таърифи мустақили илмии мафҳуми «мутобиқшавӣ ба мактаб» вучуд надорад, балки дар бораи сарчашмаҳои сабабҳои асосӣ ва ҳолати номутобикатии хонандагон дар мактаб ихтилофот низ вучуд дорад. Як зумра муаллифон дар бораи мавҷудияти тасаввуроти нодуруст ва иллюзияҳо оид ба мутобиқшавӣ ва носозгориҳо сухан меронанд.

Ин на танҳо ба фарқияти мундариҷаи истилоҳоти байнисоҳавӣ, балки инчунин набудани муносибати универсалӣ ба пешгирӣ ва ислоҳи шароит ва равандҳои мутобиқшавӣ вобаста аст, ки ба ҳеҷ ваҷҳ ба баланд бардоштани самаранокии моделҳои мавҷуда барои бартараф кардан ва пешгирии мушкилот мусоидат намекунад. Давраи мутобиқшавӣ дар хонандагон дар зинаҳои гуногуни таҳсилоти мактабӣ, на танҳо дар зинаи ибтидоӣ, ки дар навбати худ вазъияти пешгӯиро дар бобати пешгирӣ кардани барвақт таъмин намекунад.

Ба таври анъанавӣ раванди дизадаптатсияро як раванди кутби мутобиқшавӣ баррасӣ мекунад, ки ин ба хусусияти харобиовари ин падида вобаста аст [2].

Мутобиқшавии мактаб [fr. des - аз, маротиба + лат. adaptare - мутобиқшавӣ] - душворӣ дар таҳсил дар мактаб ва ҳамкориҳои созидаи кӯдак бо муҳити ӯ дар шароити таълим. Аксар вақт, ба гуфтаи муҳаққиқон, омӯзгорон, дар мушкилиҳои аз худ намудани барномаи таълимии таҳсилоти умумӣ, ки ба қобилияти кӯдак мувофиқ аст, инчунин дар рафторе, ки аз меъёрҳои умумӣ қабулшуда ва зухуроти психосоматикии хусусияти гуногун фарқ мекунад (дар натиҷаи майл надоштан ба мактаб) ифода меёбад. Агар дар бораи гуногунии истилоҳот сухан ронем, пас ҳангоми тавсифи падидаҳо ва аломатҳои дизадаптатсия метавон пайдо кард: «дизадаптатсияи равонии мактаб» (дар В. Е. Каган,

[9]) ва «дизадаптатсияи мактабӣ» (дар Р. В. Овчарова «ташаккули механизмҳои нокифояи мутобиқшавии кӯдак ба мактаб дар шакли ихтилоли омӯзиш ва рафтор, муносибатҳои низой, бемориҳои психогенӣ ва аксуламалҳо, баланд шудани сатҳи изтироб, вайроншавии инкишофи шахсият» [16, 17]) ва «мутобиқшавии мактаб» - аз нигоҳи Г. Кумарина [11]. Мувофиқи ақидаи як қатор муаллифон (Е. Б. Беззубова, А. Д. Гонеев, Н. Л. Заваденко [8], Г. Ф. Кумарин [11], носозгории мактаб мафҳуми бисёрҷабҳа буда, хусусиятҳои зеринро дар бар мегирад:

- иҷтимоӣ ва экологӣ (таъсир ва хусусияти муносибатҳои оилавӣ; хусусияти муҳити таълимӣ, муоширати байнишахсӣ);

- психологӣ (хусусиятҳои, ки ба воридшавии муътадил ба ҷараёни таълим ҳалал мерасонанд - аксентуатсия, фардӣ ва шахсӣ; раванди пайдоиши рафтори девиантӣ);

- психофизиологӣ (астения ва дараҷаи беморие, ки бо инхироф дар рушди психофизикӣ алоқаманд аст, ки дар зухуроти нокифоя будани генезияи мағзи сар-органикӣ бо аломатҳои шадид зоҳир мешавад, ки боиси мушкilotи азхудкунии барномаи таҳсилоти умумӣ мегардад).

В. М. Астапов, Н. Г. Лусканова, Ю. В. Микадзе дар асоси таҳлил ва ҷамъбасти таҷрибаи назариявӣ амалии теъдоди зиёди муаллифони ватанию хориҷӣ (намоёндагони педагогика, психология ва ғайра) [14, с. 16 - 17], майл доранд, ки душвориҳои омӯзишро зухуроти асосии (ибтидоии) номутобиқатии мактаб медонанд ва қайд мекунанд, ки одатан муаллим метавонад танҳо далели вайрон шудани мутобиқшавиро баён кунад.

Н. В. Вострокнутов дар бораи зухуроти носозгории мактаб сухан ронда, се меъёрро муайян мекунанд:

- маърифатӣ (мушкilotи аз худ намудани барномаҳои таҳсилоти умумӣ дар заминаи нокифояи инкишофёфтаи шуури умумӣ, малакаҳои омӯзишӣ ва ҷузъи дониш);

- эмотсионалӣ-шахсӣ (вайрон кардани муносибати шахсӣ эмотсионалӣ ба раванди таълим, омӯзгорон, дурнамои таълим);

- рафтор (ихтилоли рафтори давра ба давра доимӣ дар раванди муошират ва омӯзиш) [4].

Ба гуфтаи Г. Ф. Кумарина, М. Е. Вайнер, Ю. Н. Вюнкова ва дигар мафҳумҳо дар илм ва амалияи муосири тамоюли раванӣ ва педагогӣ «мустаҳкамшавии мактаб» хеле васеъ истифода мешаванд. «Пешванди

«дис-» набудан, бекор кардан, аз байн бурдани чизеро дар назар дорад, дар дигараш - ҳаракат ба поин, камшавӣ, бинобар ин истилоҳи дар боло зикршуда воқеан имрӯз қонуншиканӣ, душвориҳо, мушкilotи ҳар гуна характерро дар заминаи ҳаёти мактабии кӯдак ифода мекунанд», менависад, Г. Ф. Кумарин [11, с. 35]. Дар аини замон, вай қайд мекунанд, ки як истилоҳ аксар вақт бо дигараш иваз карда мешавад:

«Мутобиқшавии иҷтимоӣ-психологӣ» барои муайян кардани мафҳуми «мутобиқшавии иҷтимоӣ-психологӣ» истифода мешавад, ки ба ақидаи ӯ «аз нигоҳи ҷиддии илмӣ» комилан қобили қабул нест, зеро «мутобиқшавии иҷтимоӣ-психологӣ мафҳуми васеътар аст» ва ба миён меояд, ки он метавонад дар натиҷаи таъсири ҳодисаҳои манфии микросотсиуми кӯдак (гум шудани наздикон, нооромии оила, ҷудошавӣ ва ғайра) бошад [11, с. 35]. Г. Ф. Кумарина мазмуни мафҳуми «мутобиқшавии мактаб»-ро танҳо ба оқибатҳои таъсири бевосита ё ғайримустақими мактаб ба ҳаёти кӯдак маҳдуд мекунанд. Гарчанде ки натиҷаҳои таҳқиқоти дар ин кор овардашуда нишон доданд, ки омилҳои хусусияти иҷтимоиро аз рӯйхати омилҳои, ки ба чунин ҷузъҳои мутобиқшавӣ, масалан, муқовимати муоширатӣ ва стресс таъсир мерасонанд, набояд истисно кард, зеро сифати иштироки волидайн дар мутобиқшавӣ равандҳои, ки донишҷӯ аксар вақт бевосита ба онҳо вобаста аст. Масалан, дар синфи миёнаи мактаби таҳсилоти умумӣ аз 25 хонанда, аз 5 то 9 аз оилаҳои нопурра (яъне оилаҳои, ки як волидайн доранд, бидуни зикри сабаби дарс нагузаштан) мебошанд. Аз дуюм дар оила: падару модари танҳо, гум шудан, талок ва ғайра). Аз ин кӯдакон, чун қоида, каме бештар аз сеяки онҳо дар муошират бо ҳамсолон мушкilot доранд (аз ҷудошавӣ то рафтори хашмгинона), тақрибан 50% қоҳиши сатҳи муқовимат ба стрессро нишон медиҳанд, тақрибан чоряки онҳо қоҳиш доранд.

Ҳангоми гузаштан ба мактаби ибтидоӣ (синфи5) дар баъзе мавридҳо ин дар заминаи паст шудани сатҳи мутобиқшавӣ дар ҷузъи шахсӣ рух медиҳад. Ва агар ягон кӯшиш ба ҳарч надиҳад, ин дар ниҳоят ба мутобиқшавӣ ба намуди пешбари фаъолият дар ҳар як марҳилаи таълим (академӣ - дар марҳилаи ибтидоӣ, муошират - ҳангоми гузариш ба мактаби ибтидоӣ) таъсир мерасонад.

Дар бораи омилҳои ҳавфи оилавӣ, гуфтан мумкин аст, ки сатҳи пасти дониши волидайн оид ба синну сол ва хусусиятҳои фардии рушди кӯдакон таъсири манфӣ расонида метавонад. Ҳамчунин маҳдудият ё дастрас набудани машварати мутахассисон (невропатолог, равоншинос, логопед ва ғ.) ё ҳамкориҳои бесафар байни волидон ва омӯзгорон ба равандиҳои мутобиқшавӣ монеа эҷод мекунанд.

Аз нуқтаи назари психологияи рушд мафҳуми «мутобиқшавӣ» аз биология ҳамчун идеяи раванди инкишоф (аз ҷумла равонӣ) оварда шудааст, ки дар натиҷаи он организм ва муҳити зист ба мувозинат ноил мешаванд. Ин равиш умуман дар заминаи инкишофи психика дар филогенез пазируфта мешавад. Дигар муҳаққиқон ба рушди психика дар онтогенез интиқол медиҳанд: масалан, дар консепсияи Ч. Пиаже мафҳумҳои «мутобиқшавӣ» ва «интеллект» аз ҷиҳати маъно баробаранд ва ин аст, ки ба ақидаи ӯ, «мувозинати байни таъсири организм ба муҳити зист ва таъсири баръакси муҳити зист» [18, с. 7]. Гузашта аз ин, мутобиқшавӣ натиҷаи амали мутақобилаи ду ҷараёни якдигар (якдигарро пурракунонда) мебошад: ассимилятсия (истифодаи схемаҳои амалҳои мавҷудайи шахс ба объектҳои нав) ва аккомодатсия (тағйир додани схемаҳо мувофиқи хусусиятҳои объектҳо) [18].

Оила ба фарзанд нигаронида шудааст - вазифаи асосии волидон дар ин ҷо таъмини ояндаи хушбахтона ва муваффақи фарзандони худ мебошад. Ба ибораи дигар, оила танҳо барои кӯдак вучуд дорад. Таъсир одатан аз кӯдак ба волидайн (аз поён ба боло) аст. Дар натиҷа, кӯдакон дорои худбаҳодиҳии баланд, дарки аҳаммияти худ бо эҳтимолияти зиёд шудани хатари муноқишаҳо бо муҳити иҷтимоии берун аз оила мегарданд.

Ҳамин тариқ, барои ҳалли мушкилоти беназири ҳаёт, ҳар як кӯдак на танҳо ба муҳаббати волидайн, балки дастгирии як намуди хеле махсус ниёз дорад. Бе он ин вазифаҳо проблемаҳои пайдо мекунанд, ки асосан таърифу муболиға карда шудаанд. Аз ин рӯ, вазифаи бевоситаи волидон аз он иборат аст, ки фарзандони худро дастгирӣ кунанд, то онҳо тавоноӣ, қувват ва саломатӣ пайдо кунанд. Чӣ қадаре ки волидайн ба раванди ҳалли мушкилоти ба воя расидани кӯдак даҳлат кунанд, кӯдак ҳамон қадар шахсияти қавӣ (баркамол, мустақил) калон мешавад. Дар баробари ин, даст кашидан ва кумаки нокифояи волидайн кӯдакро аз дастгирӣ, ки барои рушди ӯ хеле муҳим аст, маҳрум мекунанд. Бе чунин дастгирӣ кӯдак наметавонад мустақилона душворииҳои афзоишро бартараф кунад, ки ин ба ӯ имкон намедиҳад, ки сифатҳо ва хосиятҳои барои муваффақият дар ҳаёт заруриро пурра инкишоф диҳад.

М.М. Безруких дар бораи номутобиқатӣ дар рӯйхати омилҳои манфие, ки ба кӯдак дар мактаб таъсир мерасонанд, қайд мекунанд:

- тактикаи стрессии педагогикаи авторитарӣ;
- афзоиши мураккабӣ ва ритми (интенсификатсияи) раванди таълим;
- барвақттар оғоз намудани таълими мунтазами томактабӣ;
- номувофиқ будани технологияҳо ва барномаҳои таълим ба хусусиятҳои синну солӣ ва функционалии кӯдакон;
- сатҳи нокифояи таҳассуси омӯзгорон ва бесаводии кулӣ дар масъалаҳои рушди кӯдак ва саломатии кӯдак [1, с. 36].

Дар ин маврид метавон гуфт, ки бо назардошти дастрасӣ ва ҳаҷми маълумоти умумӣ (адабиёт, захираҳои интернетӣ ва ғайра) барои волидайн масъала дар бораи «саводи амалӣ» (салоҳият), яъне дар бораи иштироки оқилона ва масъулиятноки номи падару модарон меравад. Аз нуқтаи назари М. Безруких, дар раванди мутобиқшавии кӯдак ба мактаб, се марҳиларо ҷудо кардан мумкин аст, ки бо як қатор хусусиятҳо хосанд:

- аввал (индикативӣ), ки бо аксуламали шадид ва шиддати назаррас қариб дар тамоми системаҳои бадан тавсиф мешавад (ду то се ҳафта);
- дуюм (мутобиқшавии ноустувор), вақте ки организм ба ин таъсирот ҷавобҳои

оптималиро мечӯяд ва пайдо мекунад, ки дар натиҷа харочот кам мешавад, аксуламали зӯроварӣ паст мешавад;

- сеюм (давраи мутобиқшавии нисбатан устувор), вақте ки организм вариантҳои мувофиқтаринро барои посух додан ба сарборӣ пайдо мекунад, ки фишори камтарро дар тамоми системаҳо талаб мекунад. Захираҳои ҷисми кӯдак аз ҳад зиёд дур нестанд ва стресси тӯлонӣ ва дар натиҷа, қори аз ҳад зиёд метавонад ба саломатии бадани кӯдак зарар расонад, ки ин дар навбати худ ба мутобиқшавӣ оварда мерасонад.

Таҳлили безътиноӣ иҷтимоӣ педагогӣ, ки боиси бесабаб шудани мактаб мегардад, Р.В. Овчарова онро натиҷаи ҳолати тӯлонӣ ва манфии инкишофи шахсияти кӯдак, ки бо таъсири зиддиятнок, нокифоя ва / ё номусоид ба кӯдаки микроҷомеаи худ (вазъияти ҳамвории беруна) алоқаманд аст, медонад, ки тавассути шароитҳои шикаста мешаванд. аз ҳавопаймои дохилӣ. Илова бар ин, Р.В. Овчарова ҳолатҳои иҷтимоӣ педагогӣ, инчунин омилҳои муайян мекунад, ки оқибати ташкили нокифояи оқилонаи раванди таълим мебошанд, ки тафовут, хусусият ва эҳтиёҷоти кӯдакони ба мактаб дохилшавандаро ба назар намегиранд [16, 17].

Сарфи назар аз он, ки омӯзиши мутобиқшавии иҷтимоӣ донишҷӯён муддати хеле тӯлонӣ мавзӯи тадқиқоти намоёндагони илмҳои гуногун (П.Г. Белкин, И.К. Кряжева ва диг.) буд, дар байни олимони то ҳол фаҳмиши умумии меъёрҳои мутобиқшавии муваффақият, моҳият, механизмҳо ва мазмун он ба ҷашм намерасад. Азбаски мутобиқшавии иҷтимоиро метавон бо ду роҳ (ҳам ҳамчун ҳуди раванд ва ҳам дар натиҷаи раванд) баррасӣ кард, он ҳамчун ҷузъи мушакли проблемаи мутобиқшавӣ дар маҷмӯъ ба ҳисоб меравад. Ҷанбаи дигари мутобиқшавии иҷтимоиро метавон қабули нақши нави иҷтимоӣ арзёбӣ кард. Моҳияти мутобиқшавии иҷтимоӣ ва ҳуди иҷтимоӣ, аз нуқтаи назари П.Г. Белкин, азҳудкунии одам дар муҳити нави иҷтимоӣ, такрористехсолкунии меъёрҳои робитаҳои нави иҷтимоӣ дар асоси факти азҳудшавӣ ба амал меояд. Дар баробари ин муаллиф мафҳумҳои «соцсализатсия» ва «мутобиқшавии иҷтимоиро» фарқ карда, қайд мекунад, ки «мутобиқшавии иҷтимоӣ» бо гурӯҳи ибтидоӣ, як намуди мушаххаси фаъолият алоқаманд буда, ҳамчун воситаи муттаҳид намудани аъзоёни он хизмат мекунад. Ба гуфтаи И. К. Кряжева, ки дар бораи контексти шахсии мутобиқшавии иҷтимоӣ сухан меронад, мо инчунин дар бораи ворид шудан ба ҷомеаи нав сухан меронем, аммо тавассути додани мақоми иҷтимоӣ ба шахс ҳамчун шарт зарурии фаъолияти интегралӣ ҷомеа, бо назардошти ҷалби тичорати шахс, дар гурӯҳ ва ҳолати эмотсионалии ӯ [12, с. 15].

Агар дар бораи омӯзиши равандҳои мутобиқшавӣ сухан ронем, масалан, муҳаққиқони соҳаи психология бештар ба омӯзиши мутобиқшавии инсон ба омилҳои иҷтимоӣ дар муҳити зист муроҷиат мекунанд. Контексти таҳқиқот оид ба мутобиқсозии инсон гуногун аст. Ин дар бораи мутобиқ шудан ба тағйирот аст:

- дар системаҳои иҷтимоӣ (оила, ташкилот, кишвар);
- дар тарзи зиндагӣ ва муҳити иҷтимоӣ-фарҳангӣ (ҳангоми муҳоҷират ва кӯч бастан, қабул ба муассисаи таълимӣ, дар оғози фаъолияти истеҳсолӣ ва ғ.);
- дар мақоми иҷтимоӣ, вақти иҷтимоӣ (гум кардани мақоми маъмулии иҷтимоӣ ва ғ.);
- ба омилҳои муҳити зист (ҳарчанд дар робита бо дигар ҷанбаҳо то андозае камтар омӯхта шудааст).

Аз нуқтаи назари физиология мутобиқшавӣ «раванди нигоҳ доштани ҳолати функционалии системаҳои гомеостатикӣ ва дар маҷмӯъ организм, таъмини нигоҳдорӣ, рушд ва фаъолияти он дар шароити мувофиқ ва номувофиқи муҳити зист» мебошад. Дар психология ва ҷомеашиносӣ ин раванди барқарор кардани муносибатҳои муайяни байни фард ва муҳити иҷтимоӣ (одатан маъноӣ «мутобиқшавии иҷтимоӣ»-ро дорад) ва ҳамзамон натиҷаи он мебошад.

Ҳамин тариқ, дар маҷмӯъ, мафҳуми мутобиқшавӣ қолабҳои асосиро инъикос менамояд, ки мавҷудият ва инкишофи системаҳои гуногунро дар таъсири мутақобилаи муайяни шароити дохилӣ ва берунӣ мавҷудияти онҳо таъмин менамоянд.

Бо назардошти он, ки меъёри субъективии мутобиқшавӣ қаноатмандии бошууруна ё бешуурунаи шахсӣ, муносибат ба худ, ҷанбаҳо ва шароити гуногуни фаъолият ва муошират мебошад, бисёр хуб мешуд, ки агар мутобиқшавӣ ҳамчун ягонагии чор ҷузъи ба ҳам алоқаманд баррасӣ карда шавад, ки ҳама чизро инъикос кунад. Бисёрҷониба ва мураккабии равандҳои мутобиқшавии кӯдакон дар марҳилаҳои гуногуни таҳсил ҷузъҳои шахсӣ, муоширатӣ, фаъолият ва муқовимат ба стресс мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Безруких, М.М. Школьные и семейные факторы риска, их влияние на физическое и психическое здоровье детей / М.М. Безруких // Вестник практической психологии образования. - №1 (26) январь—март 2011. - С. 16-21.
2. Варламова, А. Я. Школьная адаптации. / А. Я. Варламова. — 2-е изд., перераб. и доп. — Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2005. — 204 с.
3. Венгер, А.Л. Психологическое обследование младших школьников: проблемы умственного развития, общения, личностные / А.Л. Венгер, Г.А. Цукерман // Дефектология. - 2001. - № 2. - С. 89-96.
4. Вострокнутов, Н.В. Школьная дезадаптация: ключевые проблемы диагностики и реабилитации / Н.В. Вострокнутов // Школьная дезадаптация. Эмоциональные и стрессовые расстройства у детей и подростков. — М., 1995. — С. 8—11.
5. Выготский, Л.С. Умственное развитие детей в процессе обучения /Л.С. Выготский – М. : Книга по Требованию, 2013. – 135 с
6. Давыдовский, И.В. Ответ моим критикам / И.В. Давыдовский // Клиническая медицина, 1957. – Т. 35. № 1. – С. 136.
7. Дорожевец, Т.В. Диагностика школьной дезадаптации / Т.В. Дорожевец. – Витебск, 1995.
8. Заваденко, Н. Н. Школьная дезадаптация: психоневрологическое и нейропсихологическое исследование / Н. Н. Заваденко, А. С. Петрухин, Н. Г. Манелис, Т. Ю. Успенская, Н. Ю. Суворинова, Т. Х. Борисова // Вопросы психологии, 1999. – № 4. – С. 21-26.
9. Каган, В.Е. Психогенные формы школьной дезадаптации / В.Е. Каган // Вопросы психологии. – 1984. – № 4. – С. 89 – 95.
10. Казначеев, В.П. Современные аспекты адаптации / В.П. Казначеев. - М. : Наука, 1980. — 192 с.
11. Коррекционная педагогика в начальном образовании: учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / Г.Ф. Кумарина, М.Э. Вайнер, Ю.Н. Вьюнкова и др.; под ред. Г.Ф. Кумариной. – М. : Академия, 2003. – 320 с.
12. Кряжева, И.К. Социально-психологические факторы адаптированности личности: автореф. дис. ... канд. психол. наук.: 19.00.07 / И.К. Кряжева. – М., 1980. – 24 с.
13. Кузнецов, П.С. Концепция социальной адаптации / П.С. Кузнецов. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2000. – 258 с.
14. Лусканова, Н.Г. Диагностические аспекты проблемы школьной дезадаптации у детей младшего школьного возраста. Психология детей с отклонениями и нарушениями психического развития / Н.Г. Лусканова, И.А. Коробейников; сост. и общ. ред.: В.М. Астапов, Ю.В. Микадзе. – СПб. : Питер, 2002. – с. 149 – 166.
15. Мухина, В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: учебник для студ. вузов. / В.С. Мухина. – М. : Академия, 2002. – 358 с.
16. Овчарова, Р. В. Родительство как психологический феномен: учебное пособие / Р.В. Овчарова. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2006. – 496 с.
17. Овчарова, Р.В. Практическая психология в начальной школе / Р. В. Овчарова. – М. : Сфера, 1999. — 261 с.
18. Пиаже, Ж. Психология интеллекта / Ж. Пиаже. – СПб. : Питер, 2003. – 192 с.
19. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. СПб. : Пи-

терКом, 1998.

20. Рычкова, Н.А. Деадаптивне поведене дѣтей: диагностика, коррекция, психопрофилактика / Н.А. Рычкова. – М. : ГНОМ и Д, 2001. – 96 с.

21. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. – М. : Республика, 2001. — 719 с. (7-е издание, переработанное и дополненное).

22. Эльконин, Д. Б. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте [Электронный ресурс] // Психическое развитие в детских возрастах : Избранные психологические труды / Д. Б. Эльконин; Под редакцией Д. И. Фельдштейна. - Издание 2-е, стереотипное. - М. : Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997 - (Психологи отечества).-С.66-86.-Режим.

ХУСУСИЯТҲОИ ИҚТИМОӢ –ПСИХОЛОГИИ МУТОБИҚШАВИИ ҲАМСАРОН ДАР ОИЛАИ ҶАВОН

РАҶАБОВА Манижа Хуршедовна – доктор (Phd)–и факултети Психология кафедраи психологияи умумӣ ва педагогии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. **E-mail:** rajabova09@icloud.com, **тел.:** (+992) 907 33 37 75

Муаллиф дар мақолаи худ дар бораи мутобиқшавӣ, хусусиятҳои мутобиқшавии оилаҳои ҷавон ва таъсири мутобиқати психологӣ ба муносибатҳои оилавӣ маълумот овардаанд. Мафҳуми «мутобиқшавӣ» (аз лот. адаптатсия – мутобиқ мешавам) ба нимаи дуюми асри XVIII тааллуқ дорад. Бо гузашти сол соҳаҳои истифодаи мафҳуми «мутобиқшавӣ» низ васеъ шуданд: дар қатори биологҳо ба ҳодисаи мутобиқшавӣ духтурон, психологон, чомеашиносон, файласуфон ва ҳуқуқшиносон низ таваҷҷӯҳ зоҳир намудаанд. Инчунин ба андешаи муаллиф мутобиқшавии психологӣ ҳамсарон –ин қаробат, рафокат, унс гирифтани, монандию шабоҳат доштан, ҳамчунин ҳамдигарро пурра қардани одат, ақида ва ҳислатҳои таъкил медиҳад, ки аз ҳам фарқ мекунад.

Инчунин мутобиқшавии психологӣ ҳамсарон ба мутобиқшавии психофизиологӣ низ вобастагӣ дорад. Дар раванди таҳлили адабиётҳои мухталиф, мутобиқшавӣ ё номутобиқӣ натиҷаи раванди ҳамкорӣ мебошад. Дар фаъолияти муштарақ агар натиҷаи қор самаранок бошад, қаноатмандӣ на танҳо аз худ, балки аз ҳамсар низ ба миён меояд.

Вожаҳои калидӣ: мутобиқшавӣ, оила, никоҳ, қаноатмандӣ аз никоҳ, психофизиологӣ

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОВМЕСТИМОСТИ СУПРУГОВ В МОЛОДОЙ СЕМЬЕ

РАДЖАБОВА Манижа Хуршедовна – доктор (PhD) факультета психологии кафедры общей и педагогической психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. **E-mail:** rajabova09@icloud.com, **тел.:** (+992) 907 33 37 75

В своей статье автор дает информацию об адаптации, особенностях адаптации в молодых семьях, влиянии психологической адаптации на семейные отношения. Понятие «адаптация» (от лат. adaptation — приспособляюсь) возникло во второй половине XVIII века. С течением лет расширились и области применения понятия «адаптация»: помимо биологов интерес к феномену адаптации проявляют врачи, психологи, социологи, философы, юристы. Также, по мнению автора, психологическая адаптация супругов формируется родством, дружбой, взаимопониманием, сходством, а также взаимной взаимодополняемостью привычек, убеждений и черт характера, отличающихся друг от друга.

Психологическая адаптация супругов зависит также от психофизиологической адаптации. В процессе анализа различных литературных источников адаптация или несовместимость являются результатом совместного процесса. В совместной деятельности, если результат труда эффективен, возникает удовлетворение не только у себя, но и у партнера.

Ключевые слова: адаптация, семья, брак, удовлетворенность браком, психофизиологический.

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF COMPATIBILITY OF SPOUSES IN A YOUNG FAMILY

RAJABOVA Manizha Khurshedovna – Doctor (PhD) of the Faculty of Psychology of the Department of General and Educational Psychology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Ayni, Dushanbe, Rudaki Avenue, 121. **E-mail:** rajabova09@icloud.com, **phone.:** (+992) 907 33 37 75

In his article, the author provides information about adaptation, the peculiarities of adaptation in young families, the influence of psychological adaptation on family relationships. The concept of "adaptation" (from the Latin adaptation - I adapt) arose in the second half of the 18th century. Over the years, the areas of application of the concept of "adaptation" have expanded: in addition to biologists, doctors, psychologists, sociologists, philosophers, and lawyers are interested in the phenomenon of adaptation. Also, according to the author, the psychological adaptation of spouses is formed by kinship, friendship, mutual understanding, similarity, as well as mutual complementarity of habits, beliefs, and character traits that differ from each other.

Psychological adaptation of spouses also depends on psychophysiological adaptation. In the process of analyzing various literary sources, adaptation or incompatibility are the result of a joint process. In joint activities, if the result of labor is effective, satisfaction arises not only in oneself, but also in the partner.

Key words: adaptation, family, marriage, satisfaction with marriage, psychophysiological.

Масъалаи мутобиқшавии инсон мавриди омӯзиши илмҳои гуногуни назариявӣ ва амалӣ (сотсиология, педагогика, тиб, психология, биология ва ғ.) қарор гирифта, аз Юнони Қадим сарчашма мегирад. Пайдоиши мафҳуми «мутобиқшавӣ» (аз лот. адаптатсия – мутобиқ мешавам) ба нимаи дууми асри XVIII тааллуқ дорад, вақте ки физиологҳои немис Ауберг ин истилохро барои тавсифи ҳодисаи мутобиқшавии хассосияти узвҳои бинӣ ва шунавоӣ дар ҷавоб ба таъсири ангеаҳои мувофиқ истифода бурда буд. Таҳқиқи минбаъдаи масъалаи мутобиқшавӣ инкишофи худро дар доираи назарияи эволюсионӣ ва биологияи умумӣ (Ж.Б.Ламарк, Ж.Сент-Иллер, Г.Спенсер, Ч.Дарвин) пайдо намуд. Бо гузашти сол соҳаҳои истифодаи мафҳуми «мутобиқшавӣ» низ васеъ шуданд: дар қатори биологҳо ба ҳодисаи мутобиқшавӣ духтурон, психологон, чомеашиносон, файласуфон ва ҳуқуқшиносон низ тавачҷӯх зоҳир намудаанд. Дар шароити имрӯза, ягон илми ҷамъиятӣ ва антропологияе нест, ки бавосита ё бевосита масъалаи мутобиқшавии инсонро дар шароитҳои гуногуни ҳаёт ва фаъолияти ӯ наомӯзад.

Мутобиқшавии психологӣ, ин «раванди воридшавии психологӣ ба системаи робита ва муносибатҳои иҷтимоӣ, иҷтимоӣ психологӣ, фаъолияти касбӣ ва дар иҷрои нақшу вазифаҳои муайян мебошад» [6; 125 с]. Ҳамин гуна маъноро мафҳуми «мутобиқшавии иҷтимоӣ» дар сотсиология ва психологияи иҷтимоӣ ҳангоми омӯзиши воридшавии шахс ба муҳити нави иҷтимоӣ ё тағйирёбии ягон соҳаи ҳаёти иҷтимоии ӯ мавриди истифода қарор медиҳанд.

Адаптатсия на танҳо дар асоси алоқаҳои ғайрифаволи мутобиқшавӣ, балки зимни робитаҳои фаволи дигаргунсозии одам бо муҳити ихотакарда сурат мегирад. Ҳамин тавр, «мутобиқшавӣ ё худ адаптатсия – ин раванди фаволи мутобиқшавии фард ба шароитҳои муҳити иҷтимоӣ ва натиҷаҳои ин раванд мебошад» [5; 126 с].

Мутобиқатшавӣ аксар вақт самарои кӯшишҳои мо, фаволияти иродавӣ, эмотсия, шуур ва рафтори мост. Шумо одатан онро бояд ҳар рӯз, бидуни таваккуф такмил диҳед, зеро одамон ҳама вақт иваз мешаванд – онҳо калон мешаванд, пир мешаванд, фарзандонашон калон мешаванд, тарзи зиндагӣ, одат, характер, назар, ҳавасҳоишон тағйир меёбад ва ба ҳамаи ин бояд ҳамеша мутобиқ шуд.

Аксар вақт одамонро на ҳама риштаҳо бо ҳам мепайвандад, аммо онҳо ҳислатҳое, ки дар шахси дигар ба онҳо чандон писанд нест, таҳаммул карда, ҳуқуқҳои ӯро ба мустақилият, "мухторият" эҳтиром мекунад. Зимнан, ин таҳаммулпазирӣ нисбат ба хусусиятҳои манфии шахси наздик ва эҳтиром ба мустақилияти ӯ яке аз рӯхҳои асосии мутобиқшавӣ ба ҳисоб меравад.

Дар шароити ҳозира масъалаҳои марбут бо мутобиқшавии шахс ба шароитҳои доимо тағйирёбандаи муҳити ихотакарда, аз ҷумла муҳити иҷтимоӣ бештар аҳамияти илмӣ пайдо намуда истодааст. Дар робита бо масъалаҳои идоракунии истисолот, коллективҳои мухталифи мавҷуда, дар ҷомеа мутобиқшавии мутахассисон ба шароитҳои фаволияти касбии онҳо яке аз масъалаҳои ҳалталаби илми психология ба шумор меравад.

Вобаста ба ин гуфтаҳо чунин намудҳои мутобиқшавии психологиро ҷудо мекунанд:

1) Мутобиқшавии психофизиологӣ ба механизмҳои пайдоиш ва азсаргузаронии ҳолатҳои эмотсионалӣ, ба ҳаяҷонҳои системаи асаб, дараҷаи инкишофи интеллектуалӣ (қобилият ба рушд ё инкишоф, омӯхтани чизҳои нав) асос меёбад. Унсурҳои мутобиқшавии психофизиологиро механизмҳои зухуроти ихтиёрӣ, қобилияти бадастовардан ва назорати ҳолатҳои эмотсионалӣ ташкил медиҳад. Ҳамин тариқ одамон, ки дараҷаи интеллекташон тақрибан бо ҳамдигар дар як сатҳ қарор дорад, ҳамчунин одамон, ки зухуроти эмотсияҳоишон бо ҳам монанданд аз ҷиҳати психофизиологӣ зуд бо ҳам мутобиқ мешаванд.

2) Мутобиқшавии иҷтимоӣ – психологӣ, ки мавҷудият ва ташаккули онро бевосита инкишофи ҷомеаи иҷтимоӣ ташкил медиҳад, ба шумор меравад. Ба мутобиқшавии иҷтимоӣ – психологӣ одамон дохил мешаванд, ки дар фаволияти қорӣ ҳамкорӣ муштарак доранд ва аз ӯҳдаи фаволияти муайян дар якҷоягӣ ба ҳуҷӣ баромада, муносибати қорӣ онҳо ба муносибати шахсияшон таъсир намерасонад. Мутобиқшавии иҷтимоӣ дар асоси ба назар гирифтани арзиш, талабот, майлу рағбат ва манфиатҳои одамон ба вуҷуд меояд.

3) Мутобиқшавии психологӣ ҳамсарон – ин қаробат, рафокат, унс гирифтани монандию шабоҳат доштан, ҳамчунин ҳамдигарро пурра қардани одат, ақида ва ҳислатҳое ташкил медиҳад, ки аз ҳам фарқ мекунанд. Мутобиқшавии психологӣ ҳамсарон, аз тарбияи оилавии онҳо (тафаккур, дар қадом шароит ба воя расидани ҳамсарон, дараҷаи маълумотнокӣ ва ғайра) вобастагии калон дорад. Ҳамаи ин хусусиятҳо, дар оянда ба мутобиқшавии психологӣ ҳамсарон дар оила таъсир мерасонад. Инчунин мутобиқшавии психологӣ ҳамсарон ба мутобиқшавии психофизиологӣ низ вобастагӣ дорад. Ба мутобиқшавии психологӣ ҳамсарон, яке аз ҳислатҳои инсонӣ таҳаммулпазирӣ таъсир мерасонад. Таҳаммулпазирӣ ин эҳтиром гузоштан ба арзишҳои олии инсонӣ, эътироф қардани ақида ва амалу гуфтори нек, бахшида тавоништан ва арҷ гузоштан ба қадру манзалати шахси дигар мебошад. Муносибатҳои оилавӣ хеле мураккабу нозуқанд, зеро онҳо дар ҷамъияти одамон сурат мегирад, ки ба ҳамдигар бегона буданд ва бо риштаҳои хешутаборӣ бо ҳам пайваст гардидаанд. Мустаҳкам шудани ин гиреҳ ё гусастани он ба мутобиқшавии психологӣ ҳамсарон вобаста аст. Мутобиқшавии психологӣ ҳамсарон ин бо ҳам забон ёфта тавоништан, мувафакқонаю муташаккилона ҳал қарда тавонистани мушкилиҳои моддию маънавӣ, пеш гирифтани роҳу усулҳои ягона дар тарбияи фарзанд ва ҳамдигарро таҳаммул қарда тавонистани ҳамсарон мебошад <http://bessie.front.ru/page5.html>.

Дарк кардан, вучуд доштани ҳамдигарфаҳмӣ миёни ҳамсарон ва муносибати дуруст ба якдигар, омили муҳими пойдории муносибатҳои оилавӣ мебошад. Нишондиҳандаҳои ҳамдигарфаҳмии ҳамсарон инҳоянд: ҷаҳонбинии мувофиқ ӯ дарки хоҳишу андешаҳои якдигар, мувофиқати баҳодихӣ ва худбаҳодихӣ, ҳаммонандсозӣ (идентификация) (дараҷаи мувофиқати худбаҳодихӣ ва баҳодихии ҳамсар) ва образи МАН мебошад.

Ояндаю тақдирӣ никоҳ ӯ издивоҷи ҳамсарон аз чунин мутобиқати бисёрқабата – эҳсосӣ, психологӣ, ахлоқӣ, физиологӣ, иқтисодӣ иҷтимоӣ ва ҷинсии онҳо вобаста аст. Ҳар қадаре, ки андозаи ин мувофиқатҳо зиёд бошад, ҳамон қадар зану шавҳар бо ҳам наздиканд ва муҳити психологӣ барои онҳо ҳубу созгор аст ва дар ҳар қадаре, ки ин мувофиқатҳо кам бошад, ҳамон қадар муҳити психологӣ ва зисту зиндагонӣ барои онҳо мушкил мешавад.

Ҳамзистӣ, созиш намудан барои ҳаёти оилавӣ ниҳоят муҳим аст, зеро ҳамсарон метавонанд одамони гуногунро дӯст доранд ва муҳаббат (ӯ ҷаззобӣ) –ро танҳо барои шахси мувофиқ нигоҳ доранд ва ҳар қадаре ки одамони инфиродӣ зиёд бошанд ва асолати онҳо ҳар қадар амиқтар бошад, ҳамон қадар психология ва шуури онҳо барои мустақамии оила ба мутобиқати психологӣ ниёз дорад. Ба қаноатмандии издивоҷ инчунин бештар хусусиятҳои муносибатҳои ҷинсии рафиқи зиндагӣ, хусусиятҳои характерологӣ ва шахсии онҳо, инчунин мутобиқати арзишҳои ҳамсар таъсир мерасонад.

Ҳамзамон, Волкова нуктаи назари худро оид ба мутобиқати психологӣи ҳамсарон чунин нисбат медиҳад: 1) мутобиқат дар татбиқи вазифаҳои оила (мутобиқати муносибат оид ба сохтори оила ва тақсимои нақшҳо); 2) мутобиқати шахсӣ [4; 173 с].

Ба ақидаи А.Августин бисёртар он ҷуфтҳое бо ҳам мутобиқ мешаванд, ки дорои характерҳои гуногун мебошанд, ба мисле яке оромтабиат, дигаре кушода дар муошират ва агар аз ҷиҳати типӣ мизоҷ гирем яке сангвиник дигаре флегматик ӯ меланхолик ҳастанд. Ҳар як типӣ мизоҷ бо рафтори муайяни шахс алоқаманд аст, ки дар амалу кирдори одамон зоҳир мегардад. Мувофиқ омадани типӣ мизоҷи ҳамсарон дар оила метавонад, сабаби мутобиқати психологӣи ҳамсарон гардад. Олимони дигар Ю.Орлов, С.Гилд ва С.Хрусталева ду роҳи дарки мутобиқатро ҷудо намуданд:

1) Мутобиқат ҳамчун ду маҷмӯи сифатҳои бо ҳам мувофиқ (дар яке хоҳиши роҳбарӣ кардан бар дигаре вучуд дорад, ки дигари кӯшиши итоат намуданро мекунад ва он тақвият дода мешавад. Оромӣ ва оқилӣ дар ҳарду ҳамсар ба ҳамдигарфаҳмӣ дар оила оварда мерасонад).

2) Мутобиқатӣ дар асоси хоҳиши ҳамсарон барои гузашт кардан ва ҷустуҷӯи муносибатҳои дуруст ба вучуд меояд. Психологон боварӣ доранд, ки варианти аввал пешгӯӣ мекунад, дуошавӣ бошад издивоҷи муваффақро қафолат медиҳад. Аз тарафи дигар, Д. Майерс, фарзияи комил шудани ҳамсаронро, ки талаботҳои ҷуброннашудаи якдигарро қонеъ мекунад, баҳсбарангез мешуморад: одамон одатан бо онҳое издивоҷ мекунад, ки талаботҳои онҳо ва сифатҳои шахсӣ ба хусусиятҳои шахсии онҳо монанданд. Аз тарафи дигар, А.Кемпинский, сабаби бегонагии эмотсионалӣ ва муноқишаи байни ҳамсаронро маҳз дар монандии хислатҳои амиқи шахсии онҳо мебинад. Дар хотир бояд дошт, ки истифодаи мафҳуми мутобиқат бо ба низоми даровардани омилҳое, ки ба сифати издивоҷ таъсир мерасонанд, алоқаманд аст [5; 125 с].

Бехтарин мутобиқатӣ –ин зоҳиран омехташавии монандӣ ва қутбе аст, ки он дар се сутун: 1) дар ягонагии рӯҳӣ, яъне монандии муносибати ботинӣ ба зиндагӣ; 2) дар наздикии рӯҳӣ –бо ҳам наздик будани шавқу ҳавасҳо, дидгоҳҳо, идеалҳо; 3) дар муқобилияти системаи асаб.

Дар айни замон набояд аз ҳад гузашт ва фикр кард, ки муносибати хуби зану шавҳар танҳо аз мутобиқати ҳамаҷонибаи онҳо вобаста аст. Аксар вақт одамонро на ҳама риштаҳо мепайванданд, аммо баъзе одамон хислатҳои бади шахси дигарро таҳаммул, ҳукуку озодиҳои инсонҳоро эҳтиром мекунад. Воқеан, ҳам таҳаммулпазирӣ ба камбудҳои ногузири шахси наздик ва ҳам эҳтиром ба мустақилияти ӯ яке аз рухҳои асосии мутобиқшавӣ мебошанд. Умуман мутобиқшавии ҳамаҷонибаи психологӣ хеле кам

ба назар мерасад. Бештар мутобиқати нопурра ба чашм мерасад, ки агар мо ба он боэҳтиёт муносибат кунем, барои муносибати хуб ҳамин кофист.

Мутобиқат он вақт бештар ба вучуд меояд, ки муҳаббат ба он кӯмак намояд. Муҳаббат – ин ҳиссиёти олии ахлокиест, ки муносибати одамро ба одам, ба ақида, ба ватан, эҷодиёт ва дигар ҳодисаҳои аҳамияти ҷамъиятӣ дошта ифода мекунад. Инчунин психологҳо ду назарияи наворо пешниҳод намудаанд, ки ифодагари ҳолатҳои гуногуни ин ҳиссиёт дар шахс мебошад: ба қавли онҳо муҳаббат аз ҳолати пессимистӣ ва оптимистӣ таркиб ёфтааст. Тарафдорони назарияи ҳолати пессимистии муҳаббат (З. Фрейд, к. Хорни, Л. Каслер ва диг.) дар чунин андешаанд, ки муҳаббат ҳамчун ҳиссиёти олий дар мо мувозинати ботиниро барҳам дода, метавонад ҳолати тарсро ба вучуд оварад. Аз ин хотир, мувофиқи назарияи К. Хорни тарси беандоза ҳангоми муҳаббат боиси он мегардад, ки ҳиссиётҳо заиф гашта, нобоварию ба худ ва атрофиён ба вучуд орад [7; 89 с].

Психологҳо А. Маслоу, Р. Стернберг, Э. Фромм, К. Рочерс тарафдорони назарияи ҳолати оптимистии муҳаббат мебошанд. Онҳо чунин мешуморанд, ки зухуроти ин ҳолат дар шахс ҳисси қаноатмандиро нисбат ба атрофиён ба вучуд оварда, амалигардонии он ба рушди психикии шахс мусоидат менамояд. Муҳаббати ҳақиқӣ боварию ба худ ва атрофиён зиёд гардониди, имкониятҳои амалигардии қобилиятҳои якдигарро таъмин намуда, боиси ташаккули шахс мегардад. Онҳое, ки дӯст медоранд, гӯё қисматҳои "Ман" – и худро ба якдигар иваз мекунад, аз ҳамдигар баъзе хислатҳо, хусусиятҳои рӯхиро қабул мекунад. Чун қоида одамон одатҳо, рафтор, андешаи каси дигарро қабул мекунад ва ҳатто ба хислатҳои мизочи каси дигар мубтало мешаванд. Азҳудкунии хислату хусусиятҳои рӯхӣю равонии ҳамдигар пуркунадаи мутобиқати психологӣ тарафайн буда, мисли оташест, ки қалби дилдодагонро гарм ва мисоли оҳанрабоест, ки онҳоро ба ҳамдигар ҷазб мекунад.

Ҳамин тариқ, ба устувории оилаҳои ҷавон на танҳо мутобиқати психологӣ, инчунин ҳуди муҳаббат низ нақш мебозад. Муҳаббат ин чизе мебошад, ки шахс дар бораи зан ё марди худ ҳама чиз қавӣ ё заифии ӯро доништа, хоҳ нохоҳ ин шахсро эҳтиром менамояд ва дӯст медорад. Албатта, ҳарчи бештар ба ҳам омехташавии ҷаҳони руҳӣ (яъне мутобиқат) мукамалтар шавад, хушбахтӣ амиқтар мешавад. Бесабаб нест, ки калимаи «хушбахтӣ» баъзан ҳамчун «аъзои як тан будан» -ро ифода менамояд. Аммо аъзои як тан будан на ба ҳама муяссар мегардад, барои аксарият кофист, ки ҳадди ақал баъзе шавқу ҳавасҳо, одатҳо ва ақидаҳоишон ба ҳам мувофиқат кунад ҳалос.

Агар байни одамони наздик муҳим ягонагӣ вучуд дошта бошад, пас наздикии онҳо танҳо аз эҳтиром ба якдигар ва дар асолату нобаробарии мустақамтар мегардад. Барои шахси бофарҳанг – эҳтиром яке аз рукҳои муносибатҳои муқаррарӣ ва хуб ба ҳисоб меравад. Ин ба сатҳи завқ, фикру ақида ва шавқу ҳавасҳо дахл дорад. Шояд дар оилаҳои муосир на танҳо таҳаммулпазирӣ, балки эҳтироми ниҳонӣ ба гуногуфигурии якдигар – ботинӣ, органикӣ, ки он тамоми шуур ва зершуурро фаро мегирад лозим аст. Эҳтимолан, вақте ки одамон ба зиндагӣ чунин муносибат доранд ин хуб аст, чунки гуногунфигурии (агар ин "андешаи душманона набояд") танҳо издивоҷро ғайр мегардонад, шавқи онҳоро нисбат ба якдигар меафзояд. Оилаи намунавӣ ва хуб бидуни чунин эҳтиром ба дигарандешӣ ғайримумкин аст.

Мутобиқшавӣ – ё ҷозибачӣ ба сӯи он чизе, ки дар инсон гуворо аст "ҳамзистии ороишта" бо он чизе, ки табиӣ ба назар мерасад ё чандон гуворо нест. Номутобиқатӣ – он чизе, ки ба шумо писанд нест, шуморо нороҳат мекунад ва ҳисси нохушро дар шумо ба вучуд меорад. Мутобиқатӣ бо шахси арзанда дар он ҳолат ба вучуд меояд, ки камбудииҳои шахси дигар ба назар намерасад.

Дар баъзе муносибатҳои оилавӣ байни зану шавҳар дар алоқамандии бо хусусияту хислатҳои мутобиқату номутобиқаташон зиддиятҳои шадид сурат гирифта, боиси ба амал омадани ҳисси таваҷҷуҳ ё ҳисси нафрат мегарданд. Дар гуруҳи дигари оилаҳо – гуруҳе, ки босабру таҳаммуланд, хислату хусусиятҳои мувофиқ бартарӣ пайдо карда, боиси барпо гардидани муносибатҳои мусбату солим мегарданд.

Ҳангоми баррасии мутобиқшавӣ ҳамчун раванд, бо ҳам бархӯрдани характерҳо, талоботҳо ва маромҳои рафторро метавон ҷудо кард. Падидаи муқобили

мутобиқшавӣ ин номутобиқати одамон мебошад ва вақте ки онҳо талаботҳои якдигарро қонеъ карда наметавонанд, дар маҷмӯъ рафтору кирдорҳои якдигарро истисно меkunанд, баъдтар ноқаноатмандӣ пайдо мешавад. Оқибати номутобиқшавии ду нафар нисбати ҳамдигар ҳамзамон боиси ба вучуд омадани низоъ дар оила мегардад. Номутобиқшавии ҳамсарон метавонад зиддиятро ҳам дар тамоюлҳои субъективӣ ва ҳам объективӣ, инчунин дар маромҳо, муносибатҳо, амалҳо ва рафтори шарикон ба амал орад. Ҳангоми номувофиқатӣ дар издивоҷ, дар ҳолатҳои вазнин якдигарфаҳмӣ, тафовут дар диққат, тафаккур ва дигар хислатҳои фитрӣ ва ба дастмада мавҷуданд, ки ба сифати издивоҷ ба таври назаррас таъсир мерасонанд, зеро он устувории оиларо коста мекунад.

Мутобиқшавӣ ё номутобиқой натиҷаи раванди ҳамкорӣ мебошад. Дар раванди зиндагии якҷоя дар издивоҷ, ҳамсарон мушкilotи муштаракро ҳал меkunанд. Дар раванди ҳалли ин мушкilot, байни ҳамсарон мувофиқати психологӣ онҳоро муайян кардан мумкин аст. Дар фаъолияти муштарак агар натиҷаи кор самаранок бошад, қаноатмандӣ на танҳо аз худ, балки аз ҳамсар низ ба миён меояд. Фаъолияти муштарак дар издивоҷ вақте рух медиҳад, ки мубодилаи иттилооти зарурӣ барои иҷрои кори бомуваффақият, такрори мутақобилаи амалҳо, кӯмак, дастгирӣ, назорати мутақобила, амалиёти як шарик ба шарик дигар вобаста аст [8; 86 с].

Натиҷаи мувофиқатӣ – таъсири фаъолияти муштаракӣ ҳамсарон мебошад. Раванди мувофиқатӣ байни ҳамсарон дар издивоҷ – ин мутобиқати темпо – ритмӣ ҳамсарон, услуби инфиродӣ фаъолият, малака, қобилияти онҳо дар амалиётҳои муайян, донишҳои масъулиятҳои худ дар назди оила мебошад [6; 60с].

АДАБИЁТ

1. Алешина, Ю. Е. Индивидуальное и семейное психологическое консультирование М., 2003.-175 с.
2. Алешина, Ю. Е. Удовлетворенность браком и межличностное восприятие в супружеских парах с различным стажем семейной жизни: Дисс. канд. психол. наук. - М., 1995.-250 с.
3. Алешина, Ю.Е. Гозман, Л.Я. Дубовская, Е.М, Социально-психологические методы исследования супружеских отношений. Спец. практикум по социальной психологии. Изд-во Московского Университета. 2002 – 120с.
4. Бодалев, А.А. Восприятие и понимание человека человеком. - М., 2001 – 286с.
5. Майерс, Д. Семейная психология. М.: 2004 – 475с.
6. Новикова, Е. В. О некоторых характеристиках общения между супругами. В сб.: Семья и формирование личности./Под ред.А.А.Бодалева,М.:НИИ ОПП АПН СССР., 1981.-С.45-59.
7. Обозов, Н.Н., Обозова А.Н. Диагностика супружеских затруднений //Психологический журнал. - Т. 3. - 1982. - № 2. - С. 147-151.
8. Орлов, Ю., Гильд, С., Хрусталева, С. Семья глазами психолога. М: 2002 – 263с.
9. Рогов, Е. И. Выбор профессии. Становление профессионала. - М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2003. - 285 с.

УДК: 159.9. (316.6)

ОҚИБАТҲОИ ПСИХОЛОГИИ АЗСАРГУЗАРОНИҲОИ ЗҶУВАРӢ АЗ ҚОНИБИ ЗАНОН ДАР ОИЛА

РИЗВОНОВА Зарина Пирумевна – омӯзгори калони кафедраи психологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** zarina.rizvonova@bk.ru, **тел:** + (992) 919 24 66 81

Мақолаи мазкур ба таҳлили назариявии азсаргузарониҳои оқибатҳои зҷуварии психологӣ нисбати занон бахшида шудааст. Баррасии мавқеи назари равияҳои ватанию хориҷӣ, инчунин тадқиқотҳои, ки ба оқибатҳои клиникӣ, психологӣ ва иҷтимоии зҷуварӣ дар оила диққати назар намудаанд, оварда шудааст. Хусусиятҳои зухур, омилҳо

ва динамикаи оқибатҳои психологӣ зӯроварии дар оила дар занон ошкор карда шудаанд. Муаллиф бо дар назардошти андешаҳои муҳаққиқон тасдиқ мекунад, ки занон оқибатҳои зӯроварии психологиро бештар аз зӯроварии ҷисмонӣ эҳсос мекунанд. Тадқиқотҳои гуногун тасдиқ мекунанд, ки оқибатҳои зӯроварии психологӣ метавонанд аз паст гаштани худбаҳодиҳӣ то мушкилотҳои ҷиддӣ ва дарозмуддати равонӣ, аз қабилӣ, депрессия, изтироб, вайроншавиҳои стресси баъди осебӣ (ВСБО), ипохондрия ва ғайра бошанд. Таъкид мешавад, ки заноне, ки дар синни наврасӣ ё навҷавонӣ мавриди зӯроварии психологӣ қарор гирифта, дар синни миёна аз эҳсоси нопуррагӣ дар муошират бо дигарон нороҳатии зиёдро эҳсос мекунанд, вале дар баробари ин, ба дигарон бо хусумат ва нобоварӣ муносибат мекунанд.

Хулоса бароварда мешавад, ки зӯроварӣ дар оила аз ҷониби занон ҳамчун вазъияти бӯхронӣ азсаргузаронида шуда, роҳи баромад аз он аз рӯи зиддиятҳои зиёди иҷтимоӣ мушкил мегардад. Оқибатҳои зӯроварӣ дар сатҳҳои гуногуни фаъолияти психикӣ: психосоматикӣ, психикӣ ва психологӣ зоҳир мешаванд. Ин оқибатҳо табиати харобиоваранда дошта, мутобиқшавии иҷтимоии занро душвор гардонида, метавонанд сифати психологӣ ҳаётгузаронии ӯро паст гардонанд.

Вожаҳои калидӣ: зӯроварии психологӣ, фрустратсия, депрессия, изтироб, зарбаи нас аз осебӣ, азсаргузарониҳо, вазъияти бӯхронӣ, зӯроварии ҷисмонӣ, эҳсоси нопуррагӣ, душманӣ, нобоварӣ, зӯроварии оилавӣ.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ПЕРЕЖИВАНИЯ НАСИЛИЯ СО СТОРОНЫ ЖЕНЩИН В СЕМЬЕ

РИЗВОНОВА Зарина Пирумовна – старший преподаватель кафедры психологии Таджикского национального университета, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** zarina.rizvonova@bk.ru, **тел:** + (992) 919 24 66 81

Данная статья посвящена теоретическому анализу переживания последствий психологического насилия в отношении женщин. Дается обзор отечественных и зарубежных подходов, а также исследований, в фокусе которых находятся клинические, психологические и социальные последствия перенесенного домашнего насилия. Выявлены особенности проявления, факторы и динамика психологических последствий внутрисемейного насилия у женщин. Автор на основе мнений исследователей подтверждает, что переживание последствия психологического чем физического насилия женщины испытывают более интенсивнее. Разные исследования подтверждают, что последствия психологического насилия могут варьировать от низкой самооценки до серьезных и длительных психологических проблем, таких как фрустрация, депрессия, тревога, посттравматическое стрессовое расстройство (ПТСР), ипохондрия и так далее. Подчеркивается, что, женщины, которые пережили психологическое насилие в подростковом или в юношеском возрасте, в среднем возрасте испытывают выраженный дискомфорт в общении с окружающими в силу чувства неполноценности, но при этом относятся к окружающим с враждебностью и недоверием.

Делается заключение, что семейное насилие переживается женщинами как кризисная ситуация, выход из которой затруднен многочисленными социальными противоречиями. Последствия насилия проявляются на различных уровнях психической организации: психологическом, психосоматическом и психическом. Эти последствия носят деструктивный характер, затрудняя социальную адаптацию женщины, снижая психологическое качество ее жизни.

Ключевые слова: психологическое насилие, фрустрация, депрессия, тревога, посттравматический стресс, переживания, кризисная ситуация, физическое насилие, чувства неполноценности, враждебность, недоверие, семейное насилие.

PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES OF EXPERIENCE OF VIOLENCE FROM WOMEN IN THE FAMILY

RIZVONOVA Zarina Pirumovna senior lecturer of the department Psychology, Tadjikskii National University, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** zarina.rizvonova@bk.ru, **tel:** + (992) 919 24 66 81

This article is devoted to the theoretical analysis of the experience of the consequences of psychological violence against women. An overview of domestic and foreign approaches, as well as focusing on the clinical, psychological and social consequences of domestic violence are given. The features of manifestation, factors and dynamics of the psychological consequences of domestic violence in women are revealed. The author, based on the opinions of researchers, confirms that women experience the consequences of psychological violence more intensely than physical violence. Various studies confirm that the consequences of psychological violence can vary from low self-esteem to serious and long-term psychological problems such as frustration, depression, anxiety, post-traumatic stress disorder (PTSD), hypochondria and so on.

It is emphasized that women who experienced psychological violence in adolescence or youth, in middle age they experience pronounced discomfort in communicating with others due to a sense of inferiority, but at the same time they treat others with hostility and mistrust. It is concluded that domestic violence is experienced by women as a crisis situation, the exit from which is difficult due to numerous social contradictions of violence are manifested at various levels of mental organization: psychological, psychosomatic and mental. These consequences are destructive, complicating the social adaptation of a women, reducing the psychological quality of her life.

Key words: *psychological violence, frustration, depression, anxiety, post- traumatic stress, experiences, crisis situation, feelings of inferiority, hostility, mistrust, family violence.*

Зӯроварӣ дар оила мушкилии дар тамоми ҷаҳон паҳнгардида буда, оқибатҳои ҷиддие барои ҷабрдидагон аз ҷиҳати ҷисмонӣ, психологӣ, молиявӣ ва иҷтимоӣ дошта, на танҳо ба оила, балки ба тамоми ҷомеа низ таъсиргуздор мебошад. Ҷабрдидагони зӯроварӣ дар оила одатан аз ҷомеа худашонро дур мегиранд, бо атрофиёни наздик алоқаро гум мекунанд, дар таҳсил/кор мушкилӣ мекашанд. Онҳо наметавонанд бо ғайрияти пурсамар ба манфиати ҷомеа машғул бошанд [6, с.4].

Зухуроти зӯроварӣ дар оила натавонанд оқибатҳои дахлатнамоии хадмотҳои кӯмакҳои иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ, тиббӣ ва психологиро барои ҷабрдидагон пешбинӣ менамояд, инчунин он ҳамчун вазъияти бӯхронӣ садамавӣ дар ҳамаи оила доништа шуда, ҳам бар ҷабрдидагон ва ҳам бар дигар аъзои ҳамаи оила осебазир азсаргузаронида мешавад.

Натиҷаи тадқиқотҳои муҳаққиқон аз он далелат менамоянд, ки зухуроти зӯроварии шадиди психологӣ дарозмуддат нисбат ба ҳолатҳои ҳамаи оила зӯроварии ҷисмонӣ бештар зараровар буда, боиси шадидтар осебҳои қурбонӣ дар синнусоли гуногун мегарданд. Мувофиқ бар ақидаи як гурӯҳи муҳаққиқон қанон – қурбонӣ зӯроварии оилавии дар синнусоли миёна ва қалонсолӣ қарор дошта, таҳқири эмотсионалӣ психологиро дар муқоиса бо дигар намуди зӯровариҳои ҷинсӣ осебазиртар азсар мегузаронанд [18, с.193–214].

Дар замонҳои муосир бинабар пайдоиши ҳар гуна ғайриятиҳои таъшиқӣ тарғиби гурӯҳҳои ҷамъиятӣ, ВАО, шабакаҳои интернетӣ ҷомеа диққати назар ба он намуда истодааст, ки зӯроварии психологӣ нисбати зан дар оила низ, метавонад оқибатҳои осебазирро дар ҳаёти ӯ ба вуҷуд оварад. Оқибатҳои азсаргузарониҳои зӯроварии психологӣ аз ҷониби қанон метавонанд ҷиддӣ, дарозмуддат ва осебазиртар гузаранд, ки ин зуд ва ё бо мурури замон ба ҳолати психологӣ, ҷисмонӣ ва инчунин, ба ҳолати умумии зан таъсири ҳудро мерасонад [17, с.49-54].

Тадқиқотҳои гуногун тасдиқ мекунанд, ки оқибатҳои зӯроварии психологӣ метавонанд аз даст гаштани худбаҳодиҳӣ то мушкилотҳои ҷиддӣ ва дарозмуддати

равонӣ, аз қабилӣ депрессия, изтироб, вайроншавиҳои стрессии баъди осебӣ (ВСБО), ипохондрия ва ғайра бошанд [15, с.17].

Маълум гаштааст, ки занони мавриди зӯроварии психологӣ қарор гирифта, дар синни миёна аз эҳсоси нопуррагӣ дар муошират бо дигарон норухатиҳои зиёдро эҳсос мекунанд, вале дар баробари ин, дар муносибат ба дигарон бо хусумат ва нобоварӣ муносибат мекунанд. Аз ин лиҳоз, аз саргузарониҳои зӯроварӣ дар оила аз ҷониби занон ҳамчун вазъияти бӯхронӣ, тавсиф меёбад ва роҳи баромадан аз он по пайдоиши зиддиятҳои сершумори иҷтимоӣ алоқаманд мегардад. Оқибатҳои зӯроварӣ дар сатҳи психологӣ, психосоматикӣ ва равонӣ метавонанд зоҳир ёбанд. Ин оқибатҳо табиати харобиовар дошта, ба ҳаёт ва саломатии зан метавонанд таъсири бузург расонанд.

Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ адабиётҳои ватанию хориҷӣ вобаста ба масъалаи дода шуда, аз он далолат менамоянд, ки ба омӯзиши амиқи ин падида зарурат пайдо гаштааст. Бинобар ин, таҳқиқи масъалаи азсаргузарониҳои таъсири оқибатҳои зӯровариҳои психологӣ аз ҷониби занон дар оила, солҳои охир дар қорҳои илмӣ тадқиқотиҳои ин ғуруҳи муҳаққиқони ватанию хориҷӣ аз қабилӣ; Н.В. Тарабрина, Н.Е. Харламенкова, Т.В. Филипповская, С.Ю. Головин, Ф.Е. Васильюк, Г.И. Каплан ва Б.Дж. Сэдок, К.В.Адушкина, А.А. Бузина, И.Г. Малкина– Пих, М.М. Аль-Одайнӣ, Н.М. Юнусова, М. Давлатов ва дигарон дида баромада мешаванд.

Илми психологияи муосир як қатор мафҳумҳои калидиеро, ки тавсифдиҳандаҳои ҷунин ҳолатҳои эҳтимолии осебпазирианд аз қабилӣ: стресс, фрустратсия, вайроншавии стрессии баъдиосебӣ (ВСБО), бӯхронҳоро пешниҳод менамояд.

Стресс бо ибораи Г. Селе ин реаксияи ғайримуқаррарии организм ба вазъияте, ки каму беш табaddулотӣ функционалии организмро бо мақсади мутобиқшавӣ ба вазъияти додашуда талаб кунанда аст, ифода менамояд. Стресс (ҳолати бошиддати рӯхӣ) яке аз ҳолатҳои эмотсионалии инсон ба шумор меравад, ки дар асоси зӯроварии ҷисмонӣ ва психологӣ низ ба амал омада метавонад. Мушоҳидаҳои психологӣ нишон медиҳанд, ки азобу шиканҷадиҳии аъзоёни оила ба якдигар, таҷовуз ба номус ва фишору таҳдидҳои психологӣ ҳамеша ба зухуроти ҳолатҳои номатлуби рӯхӣ сабаб мешаванд. Ҳаргуна вазъияти нави зиндагӣ боиси стресс мегардад, аммо наҳар яке аз онҳо, вазнин зухурёбанда мешаванд. Ҳолатҳои вазнини зухурёбанда боиси дистресс гашта, ҳамчун ғаму андӯх, бадбахтӣ, кам шудани қувва, азсаргузаронида шуда, бо вайрон шудани мутобиқшавӣ ва назорат, худфаъолиятии шахсро боз медоранд.

Бо мафҳуми стресс истилои фрустратсияро (лот. – frustratio– фиреб, интизории беҳуда, ноумедӣ) мувофиқат мекунанд, ки бо маънои васеъ ҳамчун воқуниш ба мушкилотӣ зиндагӣ ва усворӣ ба он, дарк карда мешавад. Фрустратсия ҳолати эмотсионалие мебошад, ки ҳангоми дучор шудани шахс ба душвории монеаҳои ҳалалрасон дар протсессии расидан ба мақсад ба амал меояд. Ин ҳолат ба ҷараёни шуур ва фаъолияти шахс таъсири манфӣ мебахшад [14].

Ин ҳолат бо назардошти ду лаҳза, мавҷудияти ангезаи қавӣ барои расидан ба ҳадаф (қонё кардани талабот) ва монеае, ки баҳри бадастоварии он ҳалал расон, ба вучуд меояд.

Бӯхрон (юнонӣ. – crisis – қарор, нуқтаи гардиш) ҳолате мебошад, ки дар натиҷаи мушкилотӣ бавучудода, шахс бо он рӯ ба рӯ шуда, наметавонад аз он барояд ва ё наметавонад дар муддати кӯтоҳ бо усули мақбул роҳи ҳалли онро ёбад. Ҳамаи ҳолатҳои вазнини дар ҳаёт бавучуд омада аз одам фаъолияти ботиниеро, ки ба мутобиқ шудан нигаронида шудааст, талаб мекунад. Барои муайян кардани ин зухурот ҳамчун ҳолати осебпазир ва эҳтимолан патогенӣ, назарияҳои гуногуни илмие мавҷуданд, аммо аксари муаллифони тарафдори он ақидаанд, ки ин зухурот берун аз ҳудуди таҷрибаи муқаррарӣ бароянда аст ва метавонад манзараи мавҷудбудаи ҷаҳонро вайронкунанда идрок намояд.

Мувофиқи назари Илин С.В ҳолатҳои осебпазири дар давраи кӯдакӣ азсаргузаронида, махсусан вазъиятҳои зӯроварӣ дар оила, таҳқир, муносибатҳои бераҳмона, услубҳои номусоиди тарбияи оилавӣ бешубҳа, барои ташаккули шахсияти кӯдак ва наврас таъсир расонида, метавонанд дар давраи камолот барои фаъолияти шахс мушкилиҳоро ба вучуд оваранд [8].

Мувофиқ, бар назарияи пешниҳод намудаи В. Н. Мясисhev шахс ба худ як системаи муносибатҳоро ба олами атроф, ба худ ва дигар одамонро намояндагӣ мекунад. Ин система иерархӣ – буда, муносибатҳои махсусан муҳимро дар бар мегиранд, ки вайронкунии онҳо ҳангоми осебёбиҳои психозмотсионалӣ метавонанд, нақши ҳалкунандаро бозанд.

Махсусияти рафторҳои занҳои зӯроварӣ дар оила азсаргузарондаро, атрофиён на ҳамчун натиҷаи оқибатҳое он, балки ҳамчун яке аз хусусиятҳои фардии шахсияти «истерикӣ» доштаи ӯ вобаста буда, медонанд. Ҳамаи ин ба иқтидори ботинии зан, ки барои барқароршавии ҳолати мусоиди равонии ӯ зарур аст, таъсири харобиовар расонида, метавонад [12, с.99].

Мафҳуми азсаргузаронӣ нисбатан пурратар тасвири осебёбии психозмотсионалиро дар психология инъикос менамояд. «Азсар гузаронидан» одатан маънои азсаргузаронидани ҳамагуна рӯйдодҳои дардовар, бартараф кардани баъзе мушкилиҳои ҳолат ва ё ҳиссиётҳо, таҳаммул кардан, тоб овардан ва ғайраро дорад.

Ф.Е. Василюк ҳолати азсаргузарониро ҳамчун инъикоси субъективии махсус, ғаразнок, илова бар ин, на худӣ ҷаҳони объективии атрофро, балки ҷаҳонро, ки дар муносибат ба субъект аз мавқеи фароҳам овардани имкониятҳои қонеъ гардондани мақсад ва талаботҳои ӯ нигаронидашуда аст, муайян кард. Сарчашмаҳои он ҳолатҳои стрессогенӣ, бӯҳронӣ ва фрустратсионӣ мебошанд [5, с.35].

Масъалаи омӯзиши бӯҳронҳои ҳаётии шахс ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳи илмҳои гуманитарӣ қарор дошта, буд. Байни он ҳодисаҳои таъсирбахш, ки метавонанд ба бӯҳрон оварда расонанд, муаллифони гуногун чунин ҳодисаҳоро ба монандӣ, марғи шахси наздик, бемории вазнин, ҷудо шудан аз волидон, оила ва дӯстон, тағйирёбии намуди зоҳирӣ, муҳити иҷтимоӣ, издивоҷ, якбора тағйирёбии вазъи иҷтимоӣ муайян кардаанд.

Вобаста ба он, Г.И. Каплан ва Б.Дж. Сэдок чор марҳилаҳои пайдарпайи зухурёбии бӯҳронро тавсиф додаанд:

*афзоиши ибтидоии ҳолати изтиробнокӣ ҳавасмандкунанда баҳри ёфтани роҳҳои ҳалли мушкилотҳои маъмулӣ;

*минбаъд баландшавии ҳолати изтиробнокӣ дар шароити бесамаргардии ин роҳҳои ҳал;

*афзоиши боз ҳам бештари ҳолати изтиробнокӣ, ки серҳаракатии манбаъҳои беруна ва дохиларо талабкунандаанд;

*агар ҳамаи он бетаъсир гардад, давраи афзоишёбии изтироб, депрессия, ҳиссиётҳои нотаъвоӣ ва ноумедӣ, номушаққилии шахсият ба амал меояд [9].

Албатта, ҳаргуна ҳолати азсаргузаронии зӯроварӣ ин ҳолати бӯҳронӣ аст.

Ҳангоми омӯзиши омилҳои иҷтимоӣ психологӣ чунин сабабҳои ба вучудии зӯроварӣ нисбати зан дар оилаҳо муайян гардид:

*тарси аз хона рафтан;

*надонистани ҳуқуқ ва имкониятҳои худ;

*вобастагии молиявӣ аз мард;

*тарси аз тарафи шавҳар лату куб ё кушта шудан;

*тарси аз даст додани фарзандон;

*бовари ба он, ки ҳама чиз дар оянда хуб мешавад;

*тарси он, ки ҷудошавӣ бар кӯдакон зарар мерасонад;

*ҳисси рӯҳафтадагӣ ва нотаъвоӣ: ҳеҷ чиз ёри расонида наметавонад;

*муносибати босабронаи ҷомеа ба ин масъала;

*муносибати номувофиқи баъзе аз кормандони ҳадамотҳои давлати оид ба ҳал намудани ин масъала;

*ҳарос аз ояндаи номуайян;

*тарс аз он ки шавҳар коре карда метавонад, ки обруи ўро дар ҷои кор, муҳити иҷтимоӣ, пеши наздикон ва ғ. паст намояд;

*худмаҳкумкунии қурбонӣ дар содир шудани зӯроварӣ;

*тарси гум кардани хона ва моликият;

*тарси танҳо мондан дар зиндагӣ;

*хоҳиши пинҳон намудани зӯроварӣ аз наздикон, рафиқон ва атрофиён;

*стресси психологӣ, ки сабаби мондашави мегардад; «Ман аз ҳад бисёр хастаю монда шудам ва аз ўҳдаи ҳеч кор намебароям»;

*тарс аз ҳаёти ояндаи кӯдакон;

*фишор аз тарафи хешу таборон, ки онҳо мегӯянд; «Ин шавҳари ту аст, падари фарзандони ту»;

*хоҳиши нигоҳ доштани оила;

*мавҷуд набудани ягон дастгирии иҷтимоӣ ва ё ҳукукӣ;

*имкониятҳои ҷисмонии маҳдудшуда, ки занро аз марди дигар ва оилаи у вобаста менамояд (занҳои маъҷуб);

*бовар кардан ба ваъдаҳои зӯровар, ки ӯ тағийр меёбад [13].

Тадқиқотҳои мустақиле дар самтҳои гуногуни равияҳои илмӣ гузаронидашуда, аз он далолат менамояд, ки барои пайдоиши осебҳои патологӣ нақши асосиро ин ё он шакли зӯроварие, ки шахс дар давраи ҳаётгузаронии худ азсаргузаронидааст, мебозад.

Зӯроварӣ дар оила метавонад дар сатҳи ҷисмонӣ психологӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ чунин оқибатҳоро ба миён оварад:

Оқибатҳои ҷисмонӣ барои ҷабрдидагон. Агар сухан дар бораи вазъи саломати равад, онгоҳ ҷабридида метавонад ҷароҳатҳои ҷисмонии дараҷаҳои гуногуни вазниниро бардорад, ки метавонанд замон ва маблағҳои муайянеро барои барқарорсозӣ талаб намояд. Вобаста ба дараҷаи вазнинӣ, ҷароҳатҳои ҷисмонӣ метавонанд ба оқибатҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддат, то ҳадди маъҷубият, корношоямии ҷузъӣ ва ё пурра ва ҳатто марги ҷабридида оварда расонад.

Оқибатҳои психологӣ барои ҷабрдидагон. Дар хусуси саломатии психологӣ бошад, ҷабридида бо сабабҳои ситамҳои азсаргузаронида дучори як қатор тақонҳои эҳсосотӣ-эмотсионалии муваққатӣ ва ё доимӣ, ба мисли афсурдагиҳои шадид ва мазмун, тарсу ваҳм, беҳобӣ, хобҳои даҳшатноку кобус ва ғайра мегардад. Вобаста ба шиддат ва давомнокии амалҳои зӯроварӣ, метавонад таҳрифҳо дар шахсият ва рафтору кирдор, то ҳадди дастзанӣ ба худкушӣ руҳ диҳанд. Ҳамчунон метавонанд як қатор намудҳои вобастагиҳо (ҷабридида ба истеъмоли машруботи спиртдор ва маводи муҳаддир панох мебарад) дар онҳо шакл гиранд.

Оқибатҳои иқтисодӣ барои ҷабрдидагон. Вазъияти касбӣ ва иқтисодии ҷабридида метавонанд бо сабабҳои набудани ҷои кор ва ё аз даст додани он бар асари манъ намудани ӯ аз машғулшавӣ бо кор аз ҷониби ҳамшарики ӯ ва ё барпо намудани саҳнаҳои рашк, илова бар ғайриимкон гардидани қору машғулияти комил ва пурмаъно бо сабабҳои оқибатҳои оқибатҳои зӯроварии ҷисмонӣ, зарар бинанд. Даромадҳои нокифоя ва ё набудани онҳо метавонанд сабаби аз ҷиҳати молиявӣ вобаста гардидани ҷабридида аз зӯровар, махсусан дар ҳолатҳои набудани манъбаҳои иловагии даромад (вазъият боз мураккабтар мегардад, агар дар зиммаи ҳамшарик боз қудакони ноболиғ бошанд) гарданд.

Оқибатҳои иҷтимоӣ барои ҷабрдидагон. Аз нуқтаи назари иҷтимоӣ, ҷабридида ба таври тарихӣ ва дар ниҳояти кор ба пуррагӣ аз оилаи васеъ, дустон ва аъзои ҷомеа дар қанор ва танҳои мемонад. Маҳдудкунии иҷтимоӣ яке аз омилҳои аз ҳама ҷиддие мебошад, ки аломати ноком гаштани кӯшишҳои аз таъсири ҳамшарик ҳалосшавро нишод медиҳад.

Аксари тадқиқотчиён тарафдори чунин ақидаанд, ки натиҷаи ҳар гуна зӯровариҳои ҷинсӣ вайроншавии Ман – и шахсӣ, ҳисси гунаҳгорӣ, депрессия, мушкilotи байнишахсӣ ва вайроншавиҳои функсияҳои ҷинсӣ шуда метавонад [8, с. 58–64].

Оқибатҳои асосии зӯроварии ҷисмонӣ беназоратии амалҳои худ, паст гаштани қобилияти худифоданамой, боварӣ надоштан ба одамон ва ҳолати депрессия метавонанд бошанд.

Дар баробари ин, оқибатҳои зӯроварии ҷисмонӣ метавонанд боиси ҷароҳатҳо ва ё осебҳои узвҳои дохилӣ, бемориҳои музлимӣ, маъҷубӣ, бемориҳои меъдаю рӯда, ҷароҳатҳои пӯст, маъҷубию нобиногӣ, лоғарӣ аз нагирифтани ғизои зарурӣ гарданд.

Муҳаққиқ Адушкина К.В., ба оқибатҳои зӯровариҳои психологӣ паст шудани эътимод ба худ, худбаҳодиҳӣ, изтиробнокӣ, депрессия, майлҳои худкушӣ, масунияти

эмотсионалӣ, бепарвой, худдорӣ, агрессивнокӣ, диққатчалбнамой ва приступҳои тарси шабонаро дохил намуд [2, с.5].

Оқибатҳои зӯровариҳои психологӣ боиси сустинкишофҳои ва ё вайрон шудани муносибатҳои наздик бо аъзоёни муҳити оила метавонанд, шаванд, ки он аз рушди механизмҳои сохтори сарҳадии ихтилолҳои шахсӣ шаҳодат медиҳад [8].

А.А. Бузина мафҳумҳои «зӯровариҳои психологӣ» ва «зӯровариҳои эмотсионалӣ»-ро бо якдигар алоқаманд намуда, синоними ҳамдигар меҳисобид [4, с.5-6].

Вобаста ба ин, дар корҳои И.Г. Малкина-Пих ва дигарон моҳияти ин мафҳумҳо аз рӯи мазмун ҷудо карда шуда, зӯровариҳои эмотсионалӣ ҳамчун амали бавучудоварандаи ҳолати изтиробӣ эмотсионалӣ ва зӯровариҳои психологӣ бошад, ҳамчун амали боздорандаи рушди иқтидори умумӣ дар шахс баҳо дода мешаванд [10].

Баъзеи муаллифони дар бораи механизмҳои психологии зӯровари эмотсионалӣ сухан ронда, хусусияти психотравматикии онро вобаста ба вайрон шудани олами ботинии шахс, ки бо аз даст додани қобилияти мантиқӣ маънидод кардани фикр ба амал меояд, қайд менамоянд [17, с.49-54]. Азсаргузарониҳои зӯровариҳои эмотсионалӣ бо ҳисси тарс, ҳашм, гунаҳгорӣ ва шарм асос асос ёфтаанд. Илова бар ин, Дмитриева Д.Я., азсаргузарониҳои зӯровариҳои психологиро бо таъсири муҳити иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ҳамон ҷомеа вобаста буда, алоқаманд намуд [7, с.50-53].

Қурбониёни зӯроварӣ ба коркарди мутобиқсозии стратегияҳои худмуҳофизатӣ яъне, ба маънои асли «стратегияҳои зинда мондан», зарурият пайдо намуда, рӯ ба рӯ мегардад. Чунин стратегияи худмуҳофизатӣ барои шахс диссоциатсияро (ҳолати вайроншавии ҳамбастагӣ байни хотир, тасаввурот, ҳиссиёт, ҳаракат ва рафтор) ба амал меоварад.

Ихтилолҳои равонии дар натиҷаи зӯроварӣ ба вучудодада, ба тамоми сатҳҳои амалкунандаи инсон таъсир мерасонанд. Таъсири патогенӣ доштани намудҳои гуногуни зӯроварӣ ба шахсият ва рӯҳияи фардӣ ҳеҷ шубҳаеро ба вучуд оварда наметавонад. Ҳамин тавр, Д. Менделл ва Л. Дамон оқибатҳои зӯровариҳои азсаргузаронидаи фардро бо назардошти хусусиятҳои синну солишон баррасӣ мекунанд [11]. Дар давраҳои гуногуни ҳаёт воқуниш ба чунин осебҳои равонӣ метавонанд бо роҳҳои гуногун зоҳир ёбанд. Аз ҳама аломатҳои маъмултарини умумӣ вобаста ба синну сол, инҳоянд:

*барои кӯдакони то сесола – тарс, тарс аз шахсони бегона, тағйиротҳои равшан ифодаёфта дар рафтор, вайроншавиҳои хоб, рӯҳафтодагии давомдор, изтироб, дамдудӣ, агрессия, ташвишҳо дар истеъмоли хӯрок (масалан, саркашӣ кардан аз хӯрдани хӯрок ё доимо хоидани ягон чиз), бозиҳои шахвонии давомёбанда;

*барои кӯдакони синни томақтабӣ – таҳдидҳо нисбати худ, тарсонҷакӣ, ошуфтагӣ, эҳсоси гунаҳгорӣ ва шармдорӣ, нафрат, нотавонӣ, ақибмонӣ дар рафтор, канораҷӯӣ, агрессия, бозиҳои шахвонӣ, рафторҳои компулсивии шахвонӣ (расидан ба сина ё узвҳои таносул ё либосбарории шахвонӣ);

*барои кӯдакони синни мактабӣ – эҳсосоти дудилагӣ нисбат ба калонсолон, душворӣ дар дарки нақшҳои оилавӣ, тарс, эҳсоси шарм, нафрат, бадбинӣ, нобоварӣ ба олам ва калонсолон, канораҷӯӣ дар рафтор, вайроншавиҳои хоб, иштиҳо, рафторҳои агрессивӣ, эҳсоси «бадани ифлос», суст тобешавӣ ё аз ҳад зиёд гапдарой, тақлид кардани алоқии ҷинсӣ бо дигар кӯдакон;

*барои кӯдакони 9 – 13 сола ҳамаи он хусусиятҳои барои кӯдакони синни мактабӣ хос буда, инчунин депрессия, рафторҳои эътирозӣ, канораҷӯӣ, рафторҳои зиддиҷтимоӣ ва ҳукуквайронкунонда, рафторҳои шахвонӣ баҳри қонеъгардонии талаботҳои худ ба воситаи идоранамоии дигар кӯдакон;

*барои наврасони 13–18 сола ҳисси нафрат, шарм гунаҳгорӣ, рафторҳои худвайронкунонда, ба монанди истеъмоли зиёди машрубот ё маводҳои заҳрнок, фоҳишагӣ ё рафторҳои бесару сомони шахвонӣ, худзараррасонӣ, таҳдидҳо нисбати худ ё кӯшиши худкушӣ, гирифтормавӣ ба ҳар хел ҳодисаҳои нохуш, гурехтан аз хона, ҳиссиёти дудилагӣ нисбати калонсолон;

*дар ҳаёти калонсолӣ оқибатҳои зӯрварӣ дар шакли бемориҳои психосоматикӣ (суистифодаи зиёди истифодаи машрубот, нашъамандӣ, маводҳои мухадир), вайроншавиҳои гуногун вобаста ба қабул накардани ҷисми худ зоҳир мегарданд.

Таҳлили натиҷаҳои тадқиқотҳои дар марказҳои гуногуни бӯхронӣ гузаронида шуда, имконият дод, ки чунин оқибатҳои нисбатан маъмултарини зӯрварӣҳо дар оила ва хусусиятҳои умумии ҳислатҳои занони зӯрварӣ азсаргузаронида роҷудо кард:

*вайроншавии худбодарӣ;

*пастшавии худбаҳодӣ;

*дараҷаи изтиробнокӣи баланд, депрессия, дамдуздӣ;

*тарсҳо (аз ҳамсар, торикӣ, мардон, вазъиятҳои ғайримуқаррарӣ ва ғайра);

*риояи ақидаҳои анъанавӣ дар бораи оила, нақши зан дар оила ва ҷомеа, тақдирӣ зан;

*ба зиммагирии масъулият барои кирдорҳои ҷинояткор, худгунаҳгорнамоии баробар ба рафторҳои зӯрваронаи ҳамсар ва ба майли ӯ ба рафторҳои таҳқиромез, ташаккули муносибати бемаъсулияти нисбати ҳаёти худ;

*пайдоиши ҳисси гунаҳгорӣ ва радкунии эҳсоси ҳашмгинӣ дар нисбати муносибат ба ҷинояткор;

*ташаккули неврози ноогенӣ;

*вайроншавии идроки воқеии вазъият ва муҳити атроф;

*ташаккули идроки нодурусти «симо»-и ҳамсар ва хусусиятҳои фардии худ;

*аксуламалҳои ифодаёбанда ба стресс ва шикоятҳои психосоматикӣ;

*этикод ба он, ки муносибатҳои ҷинсӣ метавонанд, солимгардонии муносибатҳо дар умум бошанд;

*ҳисси нотаваҷҷа ва ноумедӣ, ки чизе ба онҳо кӯмак карда метавонад;

* вобастагии психологӣ аз ҳамсар [3].

Ғайр аз ин аломатҳои қайдшудаи ихтилолҳои шахсӣ, инчунин дигар нишонаҳои оқибатҳои клиникӣ зӯрварии оилавино дар қонун мушоҳида намудан мумкин аст. Ин аломатҳоро И.Г. Малкина–Пих ва дигарон бо нишонаҳои ВСБО мувофиқ буда, муайян намуд [10].

Шакли клиникӣ бештар таҳқиқшудаи ихтилолҳои равоӣ вобаста ба азсаргузаронии вазъияти зӯрварӣ синдроми вайроншавиҳои стрессии баъди осебӣ (ВСБО) мебошад, ки аз рӯи чунин аломатҳо зоҳирёбанда аст:

–дар сатҳи психологӣ: хобҳо ва ҳаёлҳои васвасаӣ, баландшавии изтироб ва ҳаяҷон, ҳолатҳои депрессивӣ, мушкilotҳо дар мутамарказият, вайроншавии хоб ва хобҳои дахшатангез;

–дар сатҳи физиологӣ: эҳсоси норасоии ҳаво, норухати меъда, дардҳои сар, паст гаштани фаъолияти ҷинсӣ, ҳатто то дараҷае бепарво шудан нисбат ба он;

– дар сатҳи рафторӣ: дамдуздӣ ва майл ба танҳоӣ, канорагирӣ аз муошират, вайроншавии муносибат ба атрофиён, шубҳанокӣ, нобоварӣ ба муносибатҳои самимӣ, баъзан муносибатҳои зӯрварона нисбати кӯдакон, волидон ва дигар аъзоёни камқудрати оила, мушкilotҳо дар ҳӯрокхӯрӣ (булимия ё анорексия), суистифодаи машрубот ё маводи мухаддир, бераҳмӣ бемайлӣ, агрессивнокӣ ва аутоагрессивнокӣ, фикрҳо ва кӯҳшишҳои худкушӣ [16].

Вайроншавии стрессии баъдиосебӣ (ВСБО) маҷмӯи яқлухти симптомҳои вайроншавии фаъолияти психикиро дар бар мегирад, ки дар натиҷаи таъсири фавқуллодаи берунии яққарата ё тақроршаванда ба психикаи шахс (зӯрварии ҷисмонӣ ва /ё ҷинсӣ, шиканҷа, шиддати доимии асабии алоқаманд бо тарс, таҳқир, ҳамҳисси амик бо таассуроти осебии атрофиён ва монанди инҳо) ба амал меоянд.

Барои омӯзиши осебҳои равоӣ ва оқибатҳои психологии стрессҳои шадиди таъсиррасон ба шахс ба назар гирифтани як қатор омилҳои иловагӣ аз ҷумла, синнусол, ҷинсият ва таъғирёбандаҳои марбут ба осеби равоӣ лозим аст.

Муносибати бад дар давраи кӯдакӣ ва зӯроварӣ (чисмонӣ, чинсӣ ва эмотсионалӣ) на танҳо эҳтимолияти қурбонии оилавӣ ва ҷиноиро шуданро зиёд мегардонад, балки дигар намудҳои зӯроварӣ шуданро дар давраҳои гуногуни калонсолӣ бештар мекунад.

Дар асоси ин маълумотҳо ҳулосае бармеояд, ки дараҷаи баланди ВСБО дар шахсони бемории хатарноки ҳаётиро азсаргузаронида, аз рӯи симптомҳои психопатологӣ низ бештар зоҳирёбанда мегарданд: ин фарқиятҳо пеш аз ҳама дар нишондиҳандаҳои изтироб, депрессия, аломатҳои параноидӣ ва инчунин васвоси-компульсивӣ ва душманӣ мушоҳида мегарданд [16, с.242-263].

Тавре маълум аст, симптомҳои вайроншавии стресси шадид (ВСШ) ва вайроншавии стресси баъдиосебӣ (ВСБО) маҳз дар гуруҳи одамоне ки ба таъсиротҳои ҳодисаҳои осебӣ осебпазиранд ба вучуд меоянд.

Ҳамин тариқ, мушоҳидаҳои сесолаи занони аз тарафи ҳамсари худ осеб ёфта, ба муаллифони тадқиқот имкон дод, ки хусусиятҳои барқароршавии эмотсионалини онҳоро вобаста ба намуди зӯроварии азсаргузаронида тавсиф диҳанд. Дар гуруҳи тадқиқоти заноне, ки аз ҷониби ҳамсарон ҳам аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва ҳам аз ҷиҳати психологӣ мавриди озор қарор, гирифта, бо гузашти вақт шиддатнокии нишонаҳои зухуроти ВСБО (аз 24%, 2 то 18, 2%) дар онҳо коҳиш меёфт, дар ҳоле, ки дар занони, танҳо зӯроварии психологиро азсаргузаронида, аломатҳои зухуроти ВСБО дар ҳамон сатҳ идома меёфт. [1, р.98-109]

Дар ҳамин асос қайд намудан бомаврид аст, ки зӯроварии психологӣ дар ҳамон маврид нисбати зан аз тарафи ҳамсар истифода мегардад, ки агар усулҳои гуногуни таъсиррасонӣ аз қабилӣ, паст задани сифатҳои шахсӣ, муқоисаҳои бемаънӣ, дуруштӣ, таҳдиди аз озодӣ маҳрум намой, манъ намудани муошират бо ҳешу табор, танқиди ҳиссиётҳо, боварикунонӣ, зухуроти рашки беасос амалӣ гарданд. Инчунин, таъсири харобиовартаринро метавонанд хунсардӣ, бедикқатӣ ва бегонагии эмотсионалӣ дар муносибат расонад. Яке аз рафторҳои пуртаъсиртарини мард, ки метавонад таъсири психологӣ ба зан расонад, ин таъсиррасонӣ ба ҳиссиёти модарӣ, манипулятсияи намой бо кӯдакон, кӯшиши паст зании обрӯи модар дар назди фарзандон, талқиннамоии ҳисси гунаҳгорӣ дар нисбати он ва кӯдакон, таҳдидҳои ўро аз кӯдакон маҳрум намудан бошанд.

Вобаста ба ин масъала, В.А. Шакина зӯроварии психологиро дар оила бо таври умум, ҳамчун «аз тарафи яке аз аъзоёни оила бошууропа паст задани шаъну шарафи дигар аъзои оила, бо роҳи маҷбуркунӣ, таҳдид, пастзани, шантажнамӣ ба амалинамоии амалу ҳаракатҳои, ки хусусияти хатарзо ба ҳаёт ва саломатии ӯ ва аъзои ноболиғи дар оила қарор дошта, мебошад,» баҳо дод [19, с.6].

Бо назардошти ақидаи муҳаққиқон тағйиротҳои шахсии занон қурбонӣро воқеии зери зӯроварии оилавӣ қарор дошта, аз рӯи ғайрифавоҷӣ, тобеият, худнобоварӣ, худбаҳодиҳии паст ва эҳсоси гунаҳгорӣ доштан, тавсиф меёбанд.

Ҳамин тавр, зӯроварӣ дар оила аз ҷониби занон ҳамчун вазъияти бӯҳронӣ азсаргузаронида шуда, роҳи баромад аз он аз рӯи зиддиятҳои зиёди иҷтимоӣ мушкул мегардад. Оқибатҳои зӯроварӣ дар сатҳҳои гуногуни ғавҷи психикӣ: психосоматикӣ, психикӣ ва психологӣ зоҳир мешаванд. Ин оқибатҳо табиати харобиоваранда дошта, мутобиқшавии иҷтимоии занро душвор гардонида, метавонанд сифати психологӣ ҳаёти ўро паст гардонанд.

АДАБИЁТ

1. Blasco-Ros, C., Sanchez-Lorente S., Martinez M. Recovery from depressive symptoms, state anxiety and post-traumatic stress disorder in woman exposed to physical and psychological intimate partner violence alone: A longitudinal study // BMC Psychiatry. – 2010. – Vol.10. – p.98-109.

2. Адушкина, К.В., Психологическое насилие в семейных отношениях // Проблемы современного педагогического образования.- 2017.-№54. с.5

3. Боголюбова, О.Н. Субъективная картина будущего и дезадаптация у людей, переживших насилие в детстве / Дисс...канд. псих. Наук.-СПб-РГБ, 2006.-244с.

4. Бузина, А.А., Сравнительный анализ представлений об эмоциональном оскорблении и эмоциональном насилии/[сост и отв, ред. Е.В. Казакова].-Электронные текстовые данные.-Архангельск: ИДСАФУ, 2019. с.5-6
5. Василюк, Ф.Е. Психология переживания (Анализ преодоления критических ситуаций). – М.: Изд-во МГУ, 1984. с. 35
6. Давлатов, М. Дастур оид ба офиятбахшии психологии ҷабрдидаҳои зӯроварӣ дар оила. Душанбе., 2016, с.4
7. Дмитриева, Д.Я., Кросскультурное исследование эмоциональных переживаний женщин в семьях с различной степенью психологического насилия в супружеских отношениях// Вестник БГУ Серия 3: История, философия, психология, политология, социология, экономика и право.- 2008.-№3. с. 50-53
8. Ильина, С.В. Влияние пережитого в детстве насилия на возникновение личностных расстройств/Вопросы психологии, 1988.№6, с. 58-64.
9. Каплан, Г.И., Сэдок Б.Дж. Клиническая психиатрия. В 2 томах. Т.1 /Пер. с англ.- М.: Медицина, 1994.-672с.
10. Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы: Справочник практического психолога. – М.: Эксмо, 2006.
11. Менделл, Дж. Г. Групповая психотерапевтическая работа с детьми пережившими сексуальное насилие / Пер. с англ.- М.: Генезис, 1998.-283с.
12. Пашина, А.Х. Взаимосвязь различных видов насилия в отношении женщин и особенностей их эмоциональной сферы// Психологический журнал. 2002. Т.23. №6, с.99
13. Психологическое сопровождение лиц, переживших насилие в семье: научно-методическое пособие / Под ред. Ю.П. Платонова. – СПб.: Санкт-Петербургский институт психологии и социальной работы, 2002.-234с.
14. Расулов, С. Х., Саидзода, А.Р., Каримиён, Қ..М., Психология: шарҳи нақшавӣ ва тафсири кӯтоҳ. –Душанбе, 2020
15. Тарабрина, Н.В. Психология посттравматического стресса.-М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009.-304.с-17.
16. Тарабрина, Н.В., Харламенкова, Н.Е., Никитина, Д.А., Посттравматический стресс и психопатологическая симптоматика при тяжелых соматических заболеваниях//Психология повседневного и травматического стресса: угрозы, последствия и совладание/Под ред. А.Л. Журавлева., Н.В. Тарабриной., Е.А. Сергиенко., Н.Е. Харламенковой.–М.:Изд-во «Институт психологии РАН», 2016.- с.242-263
17. Филипповская, Т.В., Эмоциональное насилие и реальные субъекты власти в актуальном образовательном пространстве// Современное общество и власть.–2016.– №2(8). с.49-54
18. Харламенкова, Н.Е. Эмоциональное оскорбление и пренебрежение и его психологические последствия для личности в разные периоды взрослости//Психология повседневного и травматического стресса: угрозы, последствия и совладание.–М.:Изд-во«Институт психологии РАН» 2016. с.193–214
19. Шакина, В.А. Женщина как жертва семейного насилия в супружеских отношениях: проблемы, причины, предупреждение. Дисс. канд. юрид. наук. Иркутск, 2002.

МОҲИЯТ, МАЗМУН, СОҲТОРИ ОБРҮ ВА ИНЪИКОСИ ОН ДАР АДАБИЁТИ ПЕДАГОГӢ – ПСИХОЛОГӢ

ГУЛЗОДА Рамазон Боймаҳмад – унвонҷӯи кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, вилояти Хатлон, н. Ҷ. Балхӣ, тел.: (+992) 908 99 91 11

ШАРИФЗОДА Шаҳнозаи Мирзораҳим – омӯзгори кафедраи психологияи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, ш. Бохтар, к. Айни, 67.

Муаллифон дар таълифоти хеш оид ба қобилият ва маҳорати педагогии омӯзгор андешаҳои худро баён намуда, аз он ҷумла қайд кардаанд, ки омӯзгори ҷавоне, ки меҳодад ихтисосманди хуб бошад, бояд хоҳиши инкишоф додани қобилият ва маҳорати омӯзгории худро дошта бошад, зеро барои ҳар як муаллиму тарбиятгар инкишоф додани маҳорату қобилиятҳои омӯзгорӣ шарт ва зарур аст.

Муаллиф таъкид кардааст, ки қобилияти омӯзгорӣ - ин маҷмӯи сифатҳои мураккаби шахсӣ, донишҳои махсус ва таҷрибаи касбӣ мебошад. Қобилияти омӯзгорӣ аз маҳорати омӯзгорӣ фарқ мекунад. Фарқиаш дар он аст, ки қобилияти омӯзгорӣ ин хусусияти шахс аст. Маҳорати омӯзгорӣ бошад унсури алоҳидаи фаъолияти омӯзгорӣ, дараҷаи баланди ба роҳ монда тавонистани кори таълиму тарбия ва мунтазам такмил додани он аст.

Дар мақола омадааст, ки маҳорати педагогӣ гуфта, санъати дараҷаи баланди амалан ба роҳ монда тавонистани таълиму тарбияро меноманд, ки бо истифодаи якҷояи донишҳои касбӣ, қобилиятҳои касбӣ, одоби кори педагогӣ амалӣ мегардад. Омӯзгори соҳиби маҳорати педагогӣ бояд масъалаҳои бисёрро донанд ва корҳои зиёдеро сомон бахшида тавонанд. Маҳорати педагогӣ пеш аз ҳама натиҷаи меҳнати пурсамари эҷодии муаллим, саъю кӯшиш, такмили мунтазами кори таълиму тарбия ва усули корбарии шахс мебошад.

Барои ноил гаштан ба қобилият ва маҳорати педагогӣ донистани фанни психология, педагогика ва методикаи кори таълиму тарбия ва пеш аз ҳама доштани дониши касбӣ, яъне фанне, ки омӯзгор таълим медиҳад хело ҳам муҳим аст.

Вожаҳои калидӣ: қобилият, маҳорат, омӯзгор, педагогика, психология, таълим, тарбия, муаллим, сабури, устуворӣ, серталабӣ, эҳсоси масъулият, саъю кӯшиш, машғулиятҳои таълимӣ, кори тарбиявӣ, хислатҳои ҳамидаи инсонӣ, ҳисси ватандӯстӣ, меҳнатдӯстӣ.

СУЩНОСТЬ СОДЕРЖАНИЕ, СТРУКТУРА, АВТОРИТЕТ И ЕГО ОТРАЖЕНИЕ В ПЕДАГОГИКА – ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ЛИТЕРАТУРАХ

ГУЛЗОДА Рамазон Боймаҳмад – соискатель кафедры педагогики Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава, Бохтарский обл. р-н Дж. Балхи, тел.: (+992) 908 99 91 11

ШАРИФЗОДА Шаҳнозаи Мирзораҳим – преподаватель кафедры психологии Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава, г. Бохтар, ул. Айни, 67

В данной статье автор, выразил свои взгляды о педагогических способностях и умения учителя, а также отмечает, что среди прочего, молодой педагог, желающий быть хорошим профессионалом, должен иметь стремление развивать свои педагогические способности и умения, поскольку каждому учителю и воспитателю необходимо развивать педагогические навыки и умения.

Автор подчеркивает, что педагогическая способность - это совокупность сложных личностных качеств, специальных знаний и профессионально опыт. Педагогическая способность отличается от педагогического мастерства. Отличие состоит в том, что

педагогическая способность является характеристикой человека. Педагогическое мастерство – это отдельный элемент педагогической деятельности, высокая степень умения осуществлять работу по воспитанию и обучению и ее регулярное совершенствование.

Автор утверждает, что педагогическое мастерство – это искусство высокого уровня практического умения учить и воспитывать, которое реализуется путем совместного использования профессиональных знаний, профессиональных умений и педагогического труда. Учитель с педагогическими навыками должен знать многие вопросы и многое уметь. Педагогическое мастерство – это прежде всего результат эффективной творческой работы учителя, усилий, регулярного совершенствования учебно-воспитательной работы и метода использования личности.

Для достижения педагогических навыков и умений очень важно знать предмет психологии, педагогики и методики обучения и воспитания, и прежде всего иметь профессиональные знания, то есть предмет, который преподает педагог.

Ключевые слова: *способность, умение, педагог, педагогика, психология, воспитание, подготовка, педагог, терпение, устойчивость, требовательность, чувство ответственности, трудолюбие, учебная деятельность, воспитательная работа, хорошие человеческие качества, чувство патриотизма, трудолюбие.*

MEANINGFULNESS, INDEX, IT IS STRUCTURE IN PEDAGOGICAL-PSYHOLOGICAL IN LITERATURE

GULZODA Ramazon Boimahmad - applicant for the Department of Pedagogy Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, Khatlon region, Jaloluddin Balkhi district, **phone:** (+992) 908 99 91 11

SHARIFZODA Shahnozai Mirzorahim – Lecturer, Department of Psychology, Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, Bokhtar, Aini Street, 67

In this article, the author expressed his views on the pedagogical abilities and skills of the teacher, and also notes that, among other things, a young teacher who wants to be a good professional must have the desire to develop his pedagogical abilities and skills, since every teacher and educator needs to develop pedagogical skills and skills.

The author emphasizes that teaching ability is a combination of complex personal qualities, special knowledge and professional experience. Teaching ability is different from teaching skill. The difference is that teaching ability is a characteristic of a person. Pedagogical skill is a separate element of pedagogical activity, a high degree of ability to carry out the work of education and training and its regular improvement.

author argues that pedagogical skill is the art of a high level of practical ability to teach and educate, which is realized through the joint use of professional knowledge, professional skills and pedagogical work. A teacher with pedagogical skills must know many issues and be able to do a lot. Pedagogical excellence is, first of all, the result of a teacher's effective creative work, efforts, regular improvement of teaching and educational work and the method of using personality.

To achieve pedagogical skills and abilities, it is very important to know the subject of psychology, pedagogy and methods of teaching and education, and above all to have professional knowledge, that is, the subject that the teacher teaches.

Key words: *ability, skill, teacher, pedagogy, psychology, education, preparation, teacher, patience, stability, exactingness, sense of responsibility, hard work, educational activities, educational work, good human qualities, sense of patriotism, hard work.*

Ба таҳлили падидаи обрӯ оғоз ва вижагиҳои ҷанбаи мундариҷавии ин падида ро баррасӣ карда, онро ба намуди мушаххаси ғайолият алоқаманд сохта, шароити мушаххаси таърихиро набояд фаромӯш сохт. Азбаски мавзӯи таҳқиқоти мо ғайолияти касбии муаллим мебошад, пас майлу рағбати мо дар омӯзиши падидаи обрӯ бештар ба шахсияти маҳз ҳамин намуди ғайолият мутамаказонида мешавад.

Низоми талаботҳои дар сохтори обрӯи ҷамъиятӣ муодилаи махсус мебошад. Мундариҷаи воқеии иҷтимоии обрӯ аз шароити мушаххаси таърихӣ ва хусусияти ғайолият вобаста аст.

Обрӯ танҳо дар ҷараёни ғайолияти аҳаммиятдор ба вучуд меояд. Ин тавсифномаи ҷиддии ғайолият мебошад, ки дар раванди он муносибатҳои обрӯ ташаккул ёфта метавонад, дар акси ҳол ҳалли проблемаи бавҷудории муносибатҳои обрӯ имкон надорад. Ҳамзамон, ғайолияти аҳаммиятдор на ҳама вақт муштарак аст. Кофист то ин ки субъект ҳосил мешавад, ғайолияти субъектро аҳаммиятдор эътироф намояд. “Дар сохтори ходими обрӯманд ҳам хусусиятҳои ахлоқӣ - психологӣ барои тамоми касбҳо умумӣ ҳам хусусиятҳои махсус, ки танҳо ба ходим дар соҳаи муайяни таҷриба ҳосанд, ҷой доранд...” [41, с. 228].

Р. Х. Шакуров мақоми иҷтимоӣ - психологӣ шахсиятро дар гурӯҳ омӯхта, аҳаммияти талаботи субъективиро барои ташаккули обрӯи шахсият муносибу мувофиқро нишон дод. Мақом ва мувофиқати обрӯи шахсият натиҷаи муайянкунӣ ин он ё он муносибат нисбати ӯ мебошад [168].

Ин қоидаҳои ташаккули муносибаҳои обрӯгӣ дар таҷрибаи педагогӣ инъикоси худро меёбанд ва обрӯи муаллим қонуниятҳои умумии ин падида ро инъикос менамояд, аммо яқин аст, ки он махсусияти худро низ дорад.

Мундариҷаи дилхоҳ намуди обрӯ ду тарафро дар бар мегирад: иҷтимоӣ ва ҳос, ки таносуби онҳо бо диалектикаи умумӣ ва махсус муайян карда мешавад. Агар умумӣ, тарафи иҷтимоӣ, дар ҳар як намуди обрӯ ҳузур дошта бошад, пас махсус бо соҳаи ҳаёти ҷамъиятӣ, инчунин, бо тарзи таъсирасонӣ муайян мегардад. Ошкорсозии моҳияти иҷтимоии обрӯ чун асоси методологӣ кушода додани мундариҷаи дилхоҳ намуди обрӯ, аз ҷумла обрӯи муаллим хизмат мерасонад, зеро ки обрӯ аз рӯи табиати худ падидаи иҷтимоӣ мебошад.

Обрӯи субъект берун аз муҳити иҷтимоӣ вучуд надорад. Ба ақидаи А. В. Петровский таҳмин кардан мумкин аст, ки ҳар як шахс консепсияи шахсии дарки обрӯмандии субъектро дорад, ҳамзамон ба воситагии субъекти ин падида ро таъкид мекунад ва дарки наздики обрӯи роҳбар дар қорҳои А.Л. Свенский ҷой дорад. Обрӯи роҳбарро ӯ чун натиҷаи эътирофи арзиши махсуси муҳимият барои қорбарории ин ё он сифати шахсият, ҳамзамон сифатҳои аз нуқтаи назари маҳз ин одамон ҷиддӣ баррасӣ мегарданд.

Аммо бояд эътироф кард, ки дар ҳар як консепсияи инфиродии обрӯ консепсияи маъмул ҳузур дорад, ки дар он қонуниятҳои таърихӣ рушди ҷомеа, соҳаи иқтисодӣ, анъанаҳо ва арзишҳои умумӣ эътирофшуда инъикос меёбанд. Чӣ ба консепсияи имконпазирӣ шахсияти субъектро дар дарки обрӯ таъсири ҷиддӣ мерасонад?

Ин бо самти арзиши шахсият ба дарки вазеҳи он муайян карда мешавад. Ин ҷанбаҳои мақсаднокест, ки ба он майл дорад. Манфиатҳо на танҳо барои ба дастории мақоми муайяни иҷтимоӣ балки арзишҳои фарҳангӣ низ мебошад. Бояд қайд кард, ки дар психологияи ватанӣ консепсияи психологӣ муносибатҳо бо муваффақият рушд ёфта истодааст. Азбаски обрӯ чун тавсифномаи сифатҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ баррасӣ мегардад, истифодаи ин консепсия барои дарки моҳияти он муфид аст. Пурратару муфассалтар он дар қорҳои Б. Г. Афанасел, В. И. Мясинев, А. Г. Ковалёв пехниҳод карда шудааст.

В. Н. Мясинев таърифи мафҳуми “муносибат”-ро дода, намудҳои муносибатро тасниф ва мавқеи онро дар сохтори умумии шахсият ҷудо кардааст. Ӯ навишта буд, ки муносибатҳои психологӣ инсонро бояд чун “низоми мукаммали робитаҳои инфиродӣ, интиҳобӣ, бошуурунаи шахсият бо тарфҳои гуногуни воқеияти объективӣ дарк намуд”. Ин низоми аз тамоми таърихи рушди инсон сарчашма мегардад ва таҷрибаи шахсии ӯро

ифода карда, амалу таассуроташро муайян менамояд”. Муносибатҳо хусусияти баҳодихӣ доранд ва ба низоми талаботҳои воқеият асос меёбанд. Муносибатҳо аз рӯи таъсири мусбӣ ё манфӣ худ ба объект (дар тафовут аз модалият) фарқ мекунанд. Чанбаи аҳаммиятноки муносибатҳои психологӣ чанбаи эмотсионалӣ буда, ба шакли ҳиссиёти гуногун пешниҳод мегардад [89, с. 210].

А.Г. Ковалёв ғайр аз коллектив қисми эмотсионали муносибатҳоро чудо менамояд. Ба андешаи ӯ дарки он, ки дар шахси дигар сифатҳои муайяни шахсият бештар рушд ёфтаанд, маънои онро надорад, ки ҳисси эҳтиром ба ин шахс ба вучуд меояд. Бинобар ин, омӯхтани чанбаи эмотсионали муносибатҳо низ муҳим аст.

Б.Ф. Ломов (1984) тавсифоти зерини муносибатҳои субъективиро чудо кардааст: модалият, маҳлулоқӣ, васеъгӣ, дараҷаи устуворӣ. Аз ин тавсифномаҳо доминантӣ, эмотсионалӣ, умумият, дараҷаи фаъолноқӣ ва бошуурӣ чудо карда мешавад. Дар ҷараёни пайдошавӣ таассуроти эмотсионалӣ хоссагиҳои худро аз даст навода, дарк мегардад [84, с. 334].

Ба танҳо дар шароити муайян нақши эмотсионали муносибатҳо метавонад афзояд. Дар ҳолатҳои бо низоъ алоқаманд агар муносибатҳои байни роҳбару иҷрокунанда баррасӣ гардад, пас афзоиши нақши қисми эмотсионалӣ ба раванди ташаккули обрӯи роҳбар байни иҷрокунадагон таъсири ҷиддӣ расонида метавонад. Аз лиҳоз омӯзиши нақши қисми эмотсионали ба раванди ташаккули обрӯи роҳбар байни иҷрокунадагон таъсири ҷиддӣ расонида метавонад. Аз ин рӯ, омӯзиши нақши қисми эмотсионали муносибатҳо барои омӯзиши падидаи обрӯ иттилоотӣ мегардад.

Хоссагиҳои услуби инсон ба инсонро, ки ба таҳарруки кайфияти ӯ алоқаманданд, Г.Л. Бардер қайд кардааст. Ин хусусиятҳо тавассути дараҷаи худназорат (тааммул - бағазабой), худмахдудсозӣ, худмуҳимгардонӣ (дасткашӣ - ташаббускорӣ) тасвир ёфта метавонанд, тарзҳои гуногуни омӯзиши муносибатҳо мавҷуданд: муносибати якандоза, агар яке аз нишондиҳандаҳо асосро ташкил диҳад; серандоза – низоми координатҳо аз якҷанд нишондиҳанда, инчунин типологӣ [18].

Обрӯи роҳбар бо муносибати зертбеон ба ӯ алоқаи зич дорад. Тавсифномаи ҷудошудаи муносибатҳо дар татбиқи вазифаҳои идоракуни бевосита зоҳир меёбад. Аз ин рӯ, онҳо зимни омӯзиши раванди ташаккули муносибатҳои обрӯгӣ, аз ҷумла обрӯи муаллим мавриди диққат қарор ёфта метавонад.

М. И. Старов ба қоидаҳои назариявӣ дар бораи нақши муносибатҳо дар ташаккули шахсият ва таҳқиқоти соли 1959 зери роҳбарии В.А. Яковлев оғозёфта таҳия карда, низоми муносибатҳои муаллимо мавриди омӯзиш қарор дод. Ӯ система ва зерсистемаи муносибатҳои мақсаднокро дар омодабозии касби муаллим чудо кардааст: муносибат ба одамон: муносибат ба воқеияти фаннӣ; муносибат ба худ; муносибат ба гурӯҳҳо; муносибат ба фаъолият; муносибат ба иттилоот. Аммо ба муаллиф муяссар нагардид, ки тамоми низоми муносибатҳои муаллимо ба пуррагӣ фаро гирад. Аз ҷумла, дор он муносибат ба фарҳанг ҷой дода нашудааст, танҳо фарҳангӣ фаннӣ (осори санъат дар низоми муносибатҳо ба воқеияти фаннӣ) пешкаш гардидааст. Бояд қайд кард, ки баъд аз аниқбозии зерсистемаҳо аз тарафи М.И. Старов системаи муносибатҳо зарфияти худро гум кард [124, с. 72].

Дар психологияи иҷтимоӣ амсилаҳои корманди истеҳсолот омӯхта шудаанд. Татқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар талабот ба субъекти зинаи фосилавии идоракуни фикрҳои гуногун мавҷуд аст. Мавқеи усто дар истеҳсолот омӯхта шудааст. Ҷӣ тавре, ки Н.В. Банарева қайд мекунад, ҳар қадаре ки ба талаботи болои гӯш медиҳад, ҳамон қадар тезтар аз тарафи маъмурият чун роҳбари кардану обруманд арзёбӣ карда мешавад, ҳоло он ки зертбеон метавонанд ўро обруманд наҳисобанд. Бинобар ин, усто дар вазъияти низоми нақши қарор дорад. Ҳолати мушобеҳ ба мавқеъ, ки дар он педагог қарор дораду борҳо дар кино ва осори бадеӣ нишон дода шудааст, хос аст. Ба сифати омилҳои обрӯ тавсифномаи инфиродӣ - психологӣи шахсиятро низ бояд ба ҳисоб гирифт. Э.Д. Вилховченко таъкид менамояд, ки саъю кӯшишҳои ҷомеашиносони хориҷӣ дар ҷустуҷӯи баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ба ҳулосае овардад, ки обрӯи роҳбаро чун аломатҳои психикии шахсияти ӯ бояд баррасӣ кард [22, с. 169].

Ба ақидаи Ю. П. Степкин (1976), тавсифномаҳои зерини психологӣ одамон чун дарку фаҳмидани ҳамдигар баҳодихӣ ва худбаҳодихии онҳо, қарордодҳо, арзишҳо, афкор, вижагиҳои дарккунӣ, қабулу иҷрои нақшҳои иҷтимоӣ ҳамдигар асосӣ мебошанд.

Обрӯ дар қобилияти равонасозии (ғайриичборӣ)-и рафтору мантики афкори шахс (ё одамон)-и дигар бо роҳи дилхоҳ ифода меёбад. Имконияти чунин таъсиррасонӣ бо муносибати мусбӣ эмотсионалии одамон ба шахси обрӯманд асоснок гардидааст. Обрӯ бо тамоюли арзишнок ба вижагиҳои фаъолияти гурӯҳ алоқаманд буда, дараҷаи амали таъсирасонии ин шахсро муайн менамояд [110, с. 7].

Илқо ва тақлид чун механизмҳои аҳамиятнокӣ таъсиррасонии обрӯ чудо карда мешаванд ва ҳамзамон сухан на танҳо дар бораи таъсиррасонии қасднок, балки дар бораи инқои беихтиёро на низ меравад.

Пас, обрӯи шахсиятро чун натиҷаи дар шуури одамон инъикос намудани аҳамиятнокӣ иҷтимоӣ, арзишҳои он хусусиятҳои ки ба шахси мазкур чун аъзои ҷомеаи иҷтимоӣ ва чун субъекти фаъолияти аҳамияти иҷтимоидошта ҳос аст баррасӣ кардан мумкин аст. Дар ташаккули муносибатҳои обрӯ на ҳуди арзиши объективӣ ягон хусусияти шахсият, балки аҳамиятнокӣ субъективӣ онҳо барои хусусиятҳои дигар лаҳзаҳои ҳалқунанда дигар шуда метавонанд.

М. Лутфуллоев андешаҳои худро оид ба обрӯю нуфузи омӯзгор дар китоби “Муқаддимаи ихтисоси омӯзгорӣ” чунин овардааст: “Дониши муаллим муайянқунандаи сифати касбии омӯзгор аст. Муаллим байни шогирдонро аҳоли ҳамчун устод, ёддиҳандаи дониш нуфуз дорад” [76, с.92]. Яъне, омиле, ки дар баланд бардоштани обрӯю нуфуз нақш мегузорад ин дониши касбии омӯзгор, маҳорати педагогӣ ва сифатҳои инсонии ӯст.

Як қатор муаллифони кӯшиш ба ҳарч додаанд, ки падидаи обрӯи муаллимиро ба категорияҳо чудо кунанд. Аз ҷумла, В. И. Писаренко (1977) пидидаи “обрӯи педагогӣ”-ро мавриди таҳлил қарор дода, ба категорияи ахлоқии педагогӣ мансуб медонад. Обрӯ чун “мақоми ахлоқ дар коллективи хонандагон ва ҳамкорон, чун шакли махсуси тартибот, ки бо ёрии он муаллими обрӯманду мухтарам рафтори тарбиятгирандагонро ба танзим мебарораду ба эътиқодоти ӯ таъсир мерасонад”, баррасӣ мегардад. Обрӯ чун шакли зуҳури робитаҳои ахлоқӣ - психологӣ муаллим бо коллективи педагогӣ ба кумитаи падару модарон дида баромада мешавад “он аз тамоми маҷмӯи сифатҳои шахсӣ ва педагогӣ омӯзгор ва муносибати ӯ ба арзишҳои ҷамъиятӣ вобаста аст”. Ба ақидаи мо, тарафи заифи таҳлили гузаронидашуда он мебошад, ки падидаи обрӯ аз тарафи муаллифони ҳаматарафа дарк мегардад. Аз як тараф, ин як навъ тасаввуроти идеалӣ, аз тарафи дигар дарки яктарафаи ин падида мебошад. Илова бар ин, ба ҳуди истилоҳи “обрӯи педагогӣ” эътироз мавҷуд аст.

То кадом андоза истифодаи ин истилоҳ дуруст аст? То кадом андоза иваз кардани мафҳуми “обрӯи педагог” ба он қонунист? Онҳоро чун муроди набояд баррасӣ кард. Дар мавриди обрӯи педагог бо номи касбҳои дигар низ ба вучуд меояд. Ҳамин тариқ, намудҳои сершумори обрӯро дохил кардан мумкин аст. Аз нуқтаи назари мо, дар падидаи обрӯ умумияте ҳаст, ки ба дилхоҳ шахсият новобаста ба фаъолияти касбӣ ҳос аст, аммо қисмҳои алоҳидаи таркибии ин падида дар ин ё он фаъолияти касбӣ аҳамияти қалон пайдо карда метавонад.

Обрӯ бештар хусусияти на касбӣ, балки хусусияти шахсиятӣ дорад. Аз ин рӯ, истилоҳи обрӯи муаллим мисли обрӯи духтур, обрӯи ҳуқуқшинос ва ҳоказо дуруст аст. Ҳамзамон, дар падидаи баррасишаванда умумият ва махсусият таъкид мегардад.

Таҳлил нишон дод, ки як қатор муаллифони банди марказии обрӯро муайян намудаанд. Аз байни шаклҳои гуногуни обрӯ, яъне ахлоқӣ, функционалӣ, расмӣ аз тарафи як қатор муҳаққиқон (И. П. Александров ва П. Н. Котелниоков – 1964, Н. М. Гелашвиём – 1977, Ю. П. Степкин – 1976, А. А. Горбовский – 1986, Е. П. Илин – 1987 ва дигарон) нақши асосии обрӯи ахлоқӣ, нишон дода шудааст. Ба ақидаи Ю. П. Степкин, обрӯи ахлоқ маркази обрӯи шахсиятро, бинобар он, ки ин шакли обрӯ бо низомии муносибатҳои идеологӣ ҷамъият, бо сохти иҷтимоӣ ва сиёсии он асоснок мегардад, ташкил медиҳад. Шояд чунин мавқеи муаллиф муҳим бошад (1976), аммо он дуруст нест. На идеология, на ахлоқ, балки фарҳанги инсон дар дилхоҳ намуди фаъолият ва дар тамоми тарафҳои ҳаёти

инсон инъикос меёбад. Аз ин сабаб тамоми шаклҳои обрӯ фарҳанги инсонро акс менамояд. Баррасии ташаккули обрӯи педагог чун як навъи раванди инкишофёбанда, натиҷаи ниҳии обрӯи ҳақиқӣ ба як навъ мунтазам дуруст нест. Ин раванди мутаҳаррик мебошад, зеро ки ҳуди педагог танҳо як субъекти (Si) муносибатҳои субъект мебошад.

А.В. Петровский (1987) раванди ташаккули муносибатҳои обрӯмандиро тасвир кардааст:

а) сифатҳову хусусиятҳои инфиродӣ шахси референти (Si) бадастории мавқеи обрӯмандӣ дар гурӯҳ ё байни ҳамшарикон (Si) мусоидат менамояд ё мушкил мегардонад;

б) муносибати афзалиятдиҳии байни шахсӣ, аз як тараф, як навъ санҷиши “номзад” ба ҳукуки гирифтани мавқеи обрӯмандӣ, аз тарафи дигар роҳи муҳимтарини интиқоли шахсияти ин “номзад” мебошад;

в) пешниҳодшавандагии идеалӣ Si дар шуури S2, ки бо аҳамиятнокии барои S2 он тағйироти “ташкilotҳои мазмуни”, ки онҳоро Si дар давраи қаблии фаъолиятнокии муносибатнокии обрӯманди ва омодагии S2 дар эътироф кардани ҳукуки аввалинро ба қабули қарори масъул дар шароити фаъолияти муштарак муайян менамояд, асоснок гардидааст;

г) татбиқи муносибатҳои обрӯмандӣ, яъне тасвири амалии чунин ҳукук ва амалигардонии он дар шароити фаъолияти муштарак.

Обрӯ функсияи дутағйирёбанда мебошад: хусусиятҳои ҳам субъект ва ҳам объекти муносибатҳои обрӯмандӣ, ки дар онҳо ҳар ду иштирокчии ин муносибатҳо фаъл мебошанд.

Педагог дар системаи муносибатҳо қарор доранд ва барои дарки падидаи обрӯи муаллим муайянсозии ин системаи муносибатҳо зарур аст, то ин ки на қисмҳои алоҳидаи ин проблема, балки падида дар маҷмӯъ омӯхта шавад барои таҳқиқоти пурра ошкорсозии алоқаи байни қисмҳои ин система лозим аст.

Як қатор муаллифон кӯшиданд, ки тавсифномаи инфиродии педагогро бо имкониятҳои таъсиррасонии ӯ ба хонандагон алоқаманд созанд, аз ҷумла байёни ин проблемаро дар асарҳои А.В. Воробёв, И.Г. Дубов, М.Ю. Кондратов, Е.И. Кузмина, А.В. Николаева, В.А. Петровский ёфтан мумкин аст. Анбӯҳи хеле калони корҳо оид ба проблемаи муносибатҳои байни ҳамдигарии педагог ва хонанда мавҷуд аст. Он дар асарҳои М.А. Амонашвили, Н.А. Березовин, А.Р. Ковалёв, Я.Л. Коломенский, С.В. Кандратева, И.С. Конг, Н.В. Кузмина, Н. В. куҳарева, Х.И. Лейтмес, А.К. Маркова, А.В. Мудрик, Л.И. Новикова, М. А.Петров, Ф.Ф. Самойленков, Д.И. Фелдштентг ва дигарон муфассал баён гардидааст. Онҳо масъалаҳои тавсифномаҳои шахсиятии педагогро, ки барои ба роҳ мондани муносибатҳои обрӯгӣ ё баръакс, барои ба вучуд овардани мушкилот замина шуда метавонанд, фаро гирифтаанд. Аммо баррасии падидаи обрӯ сирф аз нуктаи назри мавҷудият ё номавҷудияти ин ё он сифати шахсият кӯҳна шудааст. Бо ин ҳулосаи А.В. Петровский мо ҳамфикрем чунки падидаи обрӯ натавонем ба аломатҳои инфироди шахсият муайян карда мешавад ҳамзамон, бояд эътироф кард, ки баъзе сифатҳои инфиродӣ, ки аз зимни амалигардонии фаъолияти муштарак бадастории мавқеи обрӯмандиро осон ё мушкил мегардонанд, зухур меёбанд. На сабаби обрӯмандӣ, балки танҳо заминаи ташаккули он ҳисоб меёбанд. Аз гуфтаҳои боло ҳулоса бояд кард, ки пештар, зимни таҳқиқи қонуниятҳои идоракунии, олимони хориҷӣ фаҳмонидани муносибатҳои иҷтимоиро бо истинод ба аломатҳои шахсият инкор карда, эътироф намуданд, ки обрӯ калиди идоракунии мебошад.

Фаъолияти педагогӣ мавҷудияти муносибатҳои “муаллим - хонанда” “муаллим - синфи таълимӣ” ва ғайраро дар назар дорад, муносибатҳои обрӯгӣ ин имконияти таъсири самаранок мебошад. Сарфаҳмравиро ба пайдошавии таъсирот мо зарур меҳисобем, зеро дар психология таъсири равонашуда ва равонанашударо фарқ мекунам. Таъсири равонашуда дар тафовут аз равонанашуда бо он фарқ мекунад, ки субъекту объекти таъсиррасонӣ дарк намегардад. Таъсири равонанашуда ҳам мусбӣ ва ҳам манфӣ буда метавонад. Илова бар ин, ҳамон як натиҷа аз тарафи одамон ба таври гуногун арзёбӣ гашта метавонанд. Ҳар як шахс ё коллектив меёро арзишҳои худро дорад. Дар асоси ин меёроҳои интизориҳои муҳими иҷтимоӣ нисбати сарҳадҳои мақсадноки салоҳиятҳо,

сифатҳову рафторҳои роҳбар, педагог инчунин усулҳои имконпазири таъсиррасонӣ ба вучд меоянд. Ба андешаи мутахассисон, дар ҳаёти инсон таъсири тасодуфӣ назар ба таъсири бошуурона мавқеи бештареро дорад таъсири равонашуда на ҳама вақт бо изҳори ягон талабот алоқаманд аст. Он ба восита ё бевосита буда метавонад.

Дар дарки моҳияти таъсир асари Б.Ф. Поршнев (психологияи иҷтимоӣ ва таърих, 1966) ҷолиби диққат аст. Дар он муаллиф қайд мекунад, ки вазъи иҷтимоӣ - психологияи бо ифодаи мо “мо” ва “онҳо” интиқолшаванда қариб ҳеҷ гоҳ танҳо муносибати берунаи байни умумиятҳо намебошад, чунки байни унсурҳои фарҳанг мубодилаи дутарафа рӯй медиҳад. Нисбати фаъолияти педагогӣ ин қоидаи қувваи худро гум намекунад. Аммо дар тафовут аз фаъолияти роҳбари истехсолот, пешвои сиёсӣ дар назди педагог вазифаи мушаххаси тарбияи аломатҳои мушаххаси шахсият ё бунёди вазъияте меистад, ки аломатҳои муайяни ҳислати онҳоро, ки ба ӯ роҳбарӣ менамоянд, мустаҳкам мекунад. Аз ин рӯ, мубодилаи дутарафа, бе ақидаи Б. Ф. Поршнев бояд равандҳои ифодаёфтaro дошта бошад ва ин ифодаёбандагӣ бо обрӯи ҳуди педагог муайян мегардад.

Таъсири педагоги обрӯманд моҳиятан гуногун аст. Педагоги обрӯманд таъсири равонашуда ва бештар равонанашударо дорад. Таъсир бавосита буда метавонад. Педагоги обрӯманд бо он фарқ мекунад, ки аз татбиқи раванди таъсир бо илқокунӣ самараноктар истифода мебарад. Илқо аз намудҳои дигар таъсиррасонӣ бо он фарқ мекунад, ки муносибати интиқодии шахс ба иттилооти гирифташуда хеле паст мегардад, чунки ин шахс аз оғоз ба сарчашмаи иттилоот боварӣ дорад. Маҳз чунин боварӣ асос мебошад, ки ба он илқо асос меёбад.

Аммо бояд қайд кард, ки омилҳои ҳастанд, ки майлу рағбати инсонро ба дарки ғайриинтиқодии иттилоот асоснок мегарданд. Яке аз ин омилҳо сину сол мебошад. Ҳар як калимаи шахси калонсолро кӯдак чун ҳақиқати мутлақ дарк мекунад, аммо бо мурури замон дараҷаи интиқодӣ баланд мегардад, аммо на яку яқбора. Наврас назар ба мактаббачаи хурдсол ва хонандаи синфҳои болоӣ назар ба наврас бештар тафаккури интиқодӣ дорад. Ин бештар бо ҳаҷми донишҳо алоқаманд аст: он ҳар қадаре, ки калон бошад, ҳамон қадар доираи васеи иттилоот ба дарки интиқодӣ, шубҳа дучор мегардад. Баландшавии дараҷаи интиқодӣ, ки бо арзиши таҷрибаи инфиродӣ алоқаманд аст, ба муаллимони синфҳои болоӣ талаботи бештареро изҳор менамояд. Хонандагони синфҳои болоӣ назар ба мактаббачагони хурдсол ахбороти беасосро бештар рад мекунад. Ба ҳисоб нагирифтани далелҳои обрӯи муаллимо мезонад. Методи эътиқодно дар таъсири худ ба субъект (S) татбиқ намуда, субъекти обрӯманд (Si) барои бадастории натиҷаи таъсир, назар ба субъекте, ки чунин обрӯро надорад, аз миқдори камтари далелҳои истифода мебарад. Ҳамин тариқ, таъсиррасонии педагоги обрӯманд босуръаттар ҷараён мегирад.

Агар боз ба таърифи обрӯ баргардем, пас дар навбати аввал тамоми муаллифон лаҳзаи боварию ҷудо мекунад. Боварӣ муттаҳидсозандаи тавсифномаи сифатии муносибатҳои обрӯгии субъектҳо мебошад. Пас, бо шарофати боварии субъекти S₂ ба субъекти S₁ охири на танҳо бо методи эътиқод, балки бо илқо низ самаранок таъсир расонида метавонад. Яке аз сифатҳои ҳатмии омӯзгор бояд поквичдонӣ ва маҳорати бунёди фазои боварӣ бошад. Боварӣ ин ҳисси беҳатарӣ ва осудагӣ дар муносибатҳои байналхалқӣ буда, барои фароҳам овардани фазои солим зарур аст. Аз ин рӯ, боварӣ барқарор сохтани муносибатҳои ҳубу зичи байнишахсӣ мебошад.

Дар услуби кори роҳбар (масалан омӯзгори МТМУ, ки коллективи кӯдакон ва фаъолияти онҳоро идора мекунад) зухури одилӣ, кӯшодагӣ, бодикқатӣ, муошират бо зертбеон чун бо арзиш хеле муҳим аст. Агар рафтори мусбии роҳбар доимӣ бошад, пас боварӣ рушд меёбад, нигоҳ дошта ва мустаҳкам карда мешавад. Тарс одатан нобоварию ба вучуд меорад, бинобар ин масъалаи истифодабарӣ аз ваколатҳои ҳокимиятӣ, ки онҳоро ҳар як омӯзгор дорад, муҳим аст.

Педагоги обрӯманд на танҳо зимни ҳузур доштани балки, вақте ки ба ӯ истинод меоранд, дар бораи ӯ фикр мекунад, таъсир мерасонад. На танҳо таъсири забонӣ, балки таъсири ғайризабонӣ низ самаранок мегардад. Нигоҳ, мимика, ҳаракати дастон воситаҳои таъсиррасонӣ мебошанд. Педагоги обрӯманд бо тамоми вучуди худ ба

хонандагон таъсир мерасонад, аммо ин аллакай қуллай обрӯ ҳисоб меёбад. Механизми асосии таъсири шахсии муаллими ҷолиб ин айниятсозӣ мебошад.

Аз тарафи муҳаққиқони сершумор обрӯ чун падидаи шахсисозии педагог дар хонандаи худ баррасӣ мегардад. М. Лутфуллоев вобаста ба ин масъала қайд кардааст [76, с.176], ки омӯзгор дар назди шогирдон ҳамчун шахси ҳамадон ва роҳбаладе (лидер), ки онҳоро аз қафои худ ба қуллаҳои баланди зиндагӣ мебарад, мақому манзалати худро гум кардааст. Барои хонандаи имрӯза омӯзгорро оид ба надониестани далелҳои зиёди илмӣ музтариб (муттаҳам) кардан он қадар кори мушкул нест. Дар таърихи маориф то имрӯз масъала чунин тезу тунд ба монанди омӯзиши хонандагонро тибқи талаботи равиши иттилоот ба миён наомада буд. Зикр бояд кард, ки талабот нисбати фазилатҳои омӯзгори муосир рӯз то рӯз зиёд мегардад. Ў бояд донад, ки то чӣ андоза хонанда дуруст ва ҳама тарафа иттилоъ дорад ё не, вале аз ҳама асосаш он аст, ки ӯ ҳамаи ин иттилоотро дуруст бо барномаи таълимӣ мувофиқ карда метавонад ё не. Ин таҳлилу баррасиҳои омӯзгор дар ҷомеа нодида наменонад.

АДАБИЁТ

1. Блохина, Е.В. Повышение квалификации работника образования на муниципальном уровне /Е.В. Блохина //Народное образование.- 2010.-№8.-С.128-134.
2. Ермоленко, Г. Начни с себя: Метод проектов в системе повышения квалификации /Г. Ермоленко //Спорт в школе. Газет а Изд. дома «Первое сентября».- 2010.-№7.- С.42- 45.
3. Лутфуллоев, М., Абдурахимов, Қ. С. Муқаддимаи ихтисоси омӯзгорӣ . Қўрғонтеппа, 2012.
4. Лутфуллоев, М. Педагогикаи шафқат. –Д., 1994.
5. Лутфуллоев, М. Истиқлолияти Тоҷикистон ва маорифи навин. – Д., 2006.
6. Лутфуллозода, М., Абдурахимов, Қ., Гулов, А., Ҳалимов, З. Фаъолияти тарафайни муаллим ва хонанда дар раванди таълим. Бохтар, 2018.
7. Маҳмудов, Ш.К. Абдурашитов, Н. Психологияи омӯзгорӣ /зери назари Давлатов М.- Душанбе: Ирфон, 2011.- 194 с.
8. Мудрик, А.В. Учитель: мастерство и вдохновение. –М., 1986.
9. Раҳимов, Х., Нуров А. Педагогика. –Д., 2007.
10. Симонов, В.П. Диагностика личности и профессионального мастерства преподавателя. –М., 1995.
11. Трунцева, Т.Н. О субъектной (личностной) самообразовательной деятельности учителя /Т.Н. Трунцева // Стандарты и мониторинг.-2010.-№3.-С.61-62.
12. Шарифзода, Ф., Миралиев, А.М. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ. /Зери назари академик М.Лутфуллоев. Душанбе: Ирфон, 2012, - 562 с.
13. Шарифов, Ф. Муаллимӣ кори эҷодист. –Д., 1984.
14. Шакуров, Р.Х. Социально-психологические проблемы руководства педагогическим коллективом. М.; Педагогика, 1982. 208с.
15. Юнусов, И. Педагогика. –Д., 2005.

ВИЖАГИҲОИ ДАРК ВА ҶУСТУҶӢИ МАӢНОИ ҲАӢТ ДАР СИННИ ҶАВОНӢ

ШАРИПОВА Мадина Ёдгоровна – номзади илмҳои психологӣ, дотсенти кафедраи психологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хабони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** madinjasha@yandex.ru, **тел:** (+992) 900 17 98 89

Мақолаи мазкур ба баррасии маънои ҳаёт ва ҷустуҷӯи он дар синни ҷавонӣ ва сарҳадҳои ин синнусол бахшида шудааст. Ҷустуҷӯ, дарёфт ва дарки маънои ҳаёт яке аз муҳимтарин навташқиҳои ин давраҳои синнусолӣ ба ҳисоб меравад, ки дар интиҳои он ба авҷи фаъоли ташаккули худ мерасад. Масъалаи дарки маънои ҳаёт ва ҷустуҷӯи он дар

масири ҳаёти ҷавонон дар доираи илмҳои гуногун омӯхта мешавад. Он як қатор ҷанбаҳои дар бар мегирад, аз ҷумла, фалсафӣ, сотсиологӣ, ахлоқӣ, динӣ, иҷтимоӣ-психологӣ, ки ҳар кадоме вижагӣҳои ба худ хоси омӯзиш ва таҳлили онро дороанд. Ҷустани маъноӣ ҳаёт ба ҳар як шахс, хусусан ҷавонон, имконият фароҳам меоварад, ки ӯ дар ҳаёти худ муназзам, созгор ва ҳадафманд бошад, рисолати худро ҳамчун шахс дарк ва амалӣ намояд.

Ҷанбаҳои иҷтимоӣ-психологӣ маъноӣ ҳаёт дар баробари гуногунҷанба буданашон, инчунин бояд муташаққил ва ҳамоҳанг бошанд, зеро он тамоми соҳаҳои ҳаёти шахсиятро дар бар мегирад. Мувофиқи он ҷустуҷӯ ва дарёфти маъноӣ ҳаёт ба шахс имконият медиҳад, ки ӯ субъекти ғайбӣ, боғайрату серкӯшиш, мустақил ва масъулиятшинос бошад. Ҳаёташро вобаста ба арзишҳои худ ва самтгирӣҳои маъноӣ ҳаёти худ ба роҳ монад.

Вожаҳои калидӣ: дарк ва ҷустуҷӯи маъноӣ ҳаёт, арзишҳо ва самтгирӣҳои маъноӣ ҳаётӣ, масири ҳаёт, аздастдигӣи маъноӣ ҳаёт, ҳалои экзистенциалӣ, ҳудамалисозӣ, синни наврасӣ ва ҷавонӣ, бӯҳронҳои ҳаётӣ.

ОСОБЕННОСТИ ПОНИМАНИЯ И ПОИСКА СМЫСЛА ЖИЗНИ В МОЛОДОМ ВОЗРАСТЕ

ШАРИПОВА Мадина Ёдгоровна – кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии Таджикского национального университета, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** madinjasha@yandex.ru, **тел:** (+992) 900 17 98 89

Статья посвящена рассмотрению смысла жизни и его поиска в молодом возрасте, а также границ этого возрастного диапазона. Поиск, обретение и понимание смысла жизни является одним из важнейших новообразований этого возрастного периода, достигая пика своего активного формирования к его концу. Проблема понимания смысла жизни и его поиска на жизненном пути молодых людей изучается в рамках различных наук. Она охватывает ряд аспектов, включая философский, социологический, этический, религиозный и социально-психологический, каждый из которых имеет свои уникальные особенности для изучения и анализа. Поиск смысла жизни дает каждому человеку, особенно молодым, возможность быть последовательным, конструктивным и целеустремленным в своей жизни, осознать и реализовать свое предназначение как личность.

Социально-психологические аспекты смысла жизни, будучи многогранными, должны быть также логичными и гармоничными, поскольку охватывают все сферы жизни человека. Соответственно, поиск и нахождение смысла жизни позволяет человеку быть активным, усердным и старательным, самостоятельным и ответственным субъектом своей жизни. Строить свою жизнь основываясь на своих ценностях и смысловых ориентациях.

Ключевые слова: понимание и поиск смысла жизни, ценности и смысловые ориентации, жизненный путь, потеря смысла жизни, экзистенциальный вакуум, самоактуализация, подростковый возраст и молодость, жизненные кризисы.

FEATURES OF UNDERSTANDING AND SEARCHING FOR THE MEANING OF LIFE AT A YOUNG AGE

SHARIPOVA Madina Yodgorovna – candidate of psychological sciences, docent of Psychological Department of Tajik National University Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. **E-mail:** madinjasha@yandex.ru, **phone:** (+992) 900 17 98 89

The article is devoted to the consideration of the meaning of life and its search at a young age, as well as the boundaries of this age range. The search, acquisition and understanding of the meaning of life is one of the most important new formations of this age period, reaching the peak of its active formation by its end. The problem of understanding the meaning of life and its search on the life path of young people is studied within the framework of various sciences. It covers a number of aspects, including philosophical, sociological, ethical, religious and socio-psychological, each of which has its own unique features for study and analysis.

The search for the meaning of life gives each person, especially young people, the opportunity to be consistent, constructive and purposeful in their lives, to realize and realize their purpose as an individual. Social and psychological aspects of the meaning of life, being multifaceted, should also be logical and harmonized, since they cover all spheres of human life. Accordingly, the search and finding of the meaning of life allows a person to be active, diligent and assiduous, independent and responsible subject of their life. Build life based on own values and life-meaning orientations.

Key words: *understanding and searching for the meaning of life, values and life-meaning orientations, life path, loss of the meaning of life, existential vacuum, self-actualization, adolescence and youth, life crises.*

Мавзуи маъноӣ ҳаёт ва масъалаҳои бо он алоқаманди «дарки маъноӣ ҳаёт», «ҷустуҷӯи маъноӣ ҳаёт», «самтгириҳои маъноӣ ҳаёт» ва «бухрони маъноӣ ҳаёт» ҳамеша барои инсоният аҳамияти калон дошт. Мутафаккирони замони қадим ва асрҳои миёна чунин мешумориданд, ки баррасии мазмун ва маъноӣ ҳаёти инсон масъалаи асосии идеологӣ буда, самти ғайбӣ ҷамъият ба ҳалли он вобаста аст. Маъноӣ ҳаёти инсонро берун аз ҳаёти ӯ ҷустуҷӯ кардан мумкин нест. Дуруст муайян кардани маъноӣ ҳаёти худ маъноӣ пайдо кардани худро дорад. Ин аст, ки ҳангоми ҷустуҷӯи заминаҳои таърихӣ омӯзиши мавзӯ танҳо дар осори динӣ ё фалсафӣ метавон кӯшиши маънидод кардани ҳаёти инсонро пайдо кард. Бо вучуди ин дар замони нав ба ин масъала намояндагони илмҳои иҷтимоӣ-инсоншиносӣ низ рӯ оварданд. Дар доираи илмӣ муосир масъалаи маъноӣ ҳаёт як қатор ҷанбаҳои дорад, аз ҷумла, фалсафӣ, сотсиологӣ, ахлоқӣ, динӣ, иҷтимоӣ-психологӣ.

Дар алоқамандӣ бо тафовути мавқеҳои идеологӣ оид ба маъноӣ ҳаёт раҳфтоҳи гуногун ба миён омадаанд. Маъноӣ ҳаётро ҳамчун масъалаи сирф ахлоқӣ (И. Кант), ҳамчун проблемаи амалишавии руҳи мутлақ (Г. Гегел), ҳамчун ҳолати психологӣ шахс (К.Г. Юнг) ва ҳамчунин аз мавқеҳои ратсионалӣ ва ҳам ирратсионалӣ шарҳ додан мумкин аст.

Дар байни раҳфтоҳи сершумори таърихӣ, фалсафӣ ва муосир ба масъалаи маъноӣ ҳаёт се раҳфти асосиро ҷудо мекунам:

1. Маъноӣ ҳаёт азалан ба ҳуди ҳаёт ва пояҳои амиқи он хос аст; иштироки инсон дар ҳаёти илоҳӣ-инсонӣ маъноӣ мутлақӣ ҳаёт аст.

2. Маъноӣ ҳаёт берун аз зиндагии воқеӣ аст; маъноӣ ҳаёт дар ояндаи дурахшони инсоният аст, ки дар он ҷо мо дигар вучуд нахоҳем дошт.

3. Маъноӣ ҳаётро ҳуди субъект меофарад; ҳуди тарзи мавҷудияти инсон ба ҳаёт маънӣ мебахшад [10, с. 370].

Воқеан, дар ду раҳфти (тафсири) аввали маъноӣ ҳаёт мароми (ғояи) пессимизм мавҷуд аст. Ифодаи шадиди пессимизм мавқеи экзистенциализм аст, ки тибқи он зиндагӣ (бе дарки шахс ва маънобахшии ӯ) умуман маъно надораду бидуни мазмун аст.

Аммо концепсияҳои оптимистии маъноӣ ҳаётро сарфи назар кардан мумкин нест. Ба ин гуруҳ концепсияи марксистӣ ва концепсияҳои ба он монанди равоншиносон Эрих Фромм ва Виктор Франкл мебошанд. Дар фалсафаи марксистӣ маъноӣ ҳаёт ҳамчун худидоракунии қувваҳои асосии инсон тавассути ғайбӣ ғайбонаи дигаргунсозанда маънидод карда мешавад.

Дар давраи рушди босуръати илми психология сар карда аз нимаи дувуми асри XIX ба масъалаи маъноӣ ҳаёт намояндагони мактабҳои гуногуни психологӣ рӯ оварданд.

Ин албатта раванди мантиқӣ буд, зеро ба нишондиҳандаҳои маъноӣ ҳаёт ниятҳо, ҳадафҳо, вазифаҳо, нақшаҳои шахс, арзишҳо ва самтгирҳои маъноӣҳаётии ӯ дохил мешаванд, ки ҷузъи ҷудонашавандаи раванди дарки маъноӣ ҳаёт мебошанд [16, с. 64]. Ин унсурҳо дар навбати худ хусусияти равонӣ доштани мавзӯро ифода мекунад.

Муваффақияти таҳияи концепсияи психологӣ маъноӣ ҳаёт, пеш аз ҳама ба амалисозии дурусти мафҳуми «ҷустуҷӯи маъноӣ ҳаёт» вобаста аст. Равоншиноси канадагӣ Пол Вонг мегӯяд, ки «таҳқиқи маъноӣ ҳаёт бо сабаби набудани мафҳумҳои дақиқ муайяншуда ва ба таври васеъ қабулшуда монеа мешавад. Баъзе мафҳумҳои истифодашаванда, аз қабилӣ «маъноӣ ҳаёт», «мулоҳизашавандагии ҳаёт», «гум кардани маъноӣ ҳаёт» аллакай ба қадри кофӣ коркард шуда бошанд ҳам, ҳанӯз бори тафсирҳои фалсафиро ба ӯҳда доранд. Аз ҳама мазмунӣ мувофиқ дар ин вазъият мафҳуми ҷустуҷӯи маъноӣ ҳаёт мебошад» [5, с. 156.].

Концепсияи ҷустуҷӯи маъноӣ ҳаёт ҳамчун як сохтори назариявии интегратсионӣ бо якҷанд сабаб пешниҳод карда мешавад:

- ҷустуҷӯи маъно дар ҳаёт чараёни зухуроти психикӣ, ки равандҳои маърифатӣ, маромнокӣ ва рафториро дар бар мегирад;

- талабот ба маъноӣ ҳаёт дар назар дошта мешавад, ки шахсро ғаъол ва роҳнамоӣ мекунад;

- маъноӣ пайдошударо дар амалия татбиқ менамояд, ки он ҳадафҳои ҳаётӣ, вазифаҳо, нақшаҳо ва барномаҳои ҳаётиро дар бар мегирад;

- асосан раванди маърифатӣ барои аз нав сохтани маъноӣ масири воқеии ҳаёт аст;

- зухуроти беруна дорад, натиҷаҳои ҷидашавандаанд ва онро аз ҷиҳати психометрӣ чен кардан мумкин аст.

Мувофиқи ақидаҳои психологӣ зерин мафҳуми «ҷустуҷӯи маъноӣ ҳаёт» феноменология, қонуниятҳо ва механизмҳои дарки масири ҳаёти ҳеш ва маъноӣ он аз ҷониби ҳуди шахс фаҳмида мешавад. Ба ибораи дигар, ҷустуҷӯи маъноӣ ҳаёт тавассути механизмҳои психологӣ ва қонуниятҳои дарки масири ҳаёти ҳеш аз ҷониби шахс сурат мегирад.

Раҳёфтҳо ба омӯзиши самтгирҳои ҳаётӣ ва мақсадгузориҳои иҷтимоӣ-психологӣ дар таҳқиқоти психологӣ ғарбӣ дар асоси психоанализ ва парадигмаи гуманистӣ сохта шудаанд. Дар байни равоншиносони машҳур ба масъалаи маъноӣ ҳаёт З. Фрейд, А. Адлер, К.Г. Юнг, К. Рочерс, В. Франкл ва дигарон машғул шуда буданд. Баррасии масъалаи «маъноӣ ҳаёт» дар психология асосан аз замони психоанализи З. Фрейд ба вучуд омадааст [12]. З. Фрейд чунин мешуморид, ки масъалаи маъноӣ ҳаёти инсонро умуман ба таври қаноатбахш ҳал кардан ғайриимкон аст. Ӯ бовар дошт, ки ҳадафи ҳар як инсон хушбахтӣ аст ва дар навбати худ ҷалби шахс ба хушбахтӣ ду тараф дорад: хоҳиши қаноатмандӣ ва хоҳиши қаноатгирӣ аз ноқаноатмандӣ. Дар баробари ин олим муътақид буд, ки маъноӣ ҳаёти инсон бояд тақвоҳои азалий ва бетағйир дошта бошад, аз ин рӯ, берун аз шури динӣ ҳалли ин масъала ғайриимкон аст.

Фаҳмиши нисбатан муфассалтари маъноӣ ҳаёт дар асарҳои А. Адлер ифода ёфтааст. Ҳуди асосгузори психологияи ғарбӣ концепсияи худро ҳамчун таълимот дар бораи маъноӣ амали инсон ва зухуроти эксперссивӣ, ки шахс ба ҷаҳон ва ба худ медиҳад, тавсиф мекунад, гарчанде ки мавзӯи омӯзиши психологияи ғарбӣ васеътар аст ва бо омӯзиши ин маъноҳо маҳдуд намешавад. Олим ақидаи худро дар бораи ин категория шарҳ медиҳад: «Фаҳмидани ҳадафи ҳаёт ба мо имкон медиҳад, ки маъноӣ ниҳониеро, ки дар зерин амалҳои мухталифи нобаробар ҷойгиранд, бифаҳмем, зеро мо онҳоро ҳамчун қисмҳои як томи ягона мебинем. Ва баръакс, мо ҳангоми таҳқиқи ҷузъҳо маъноӣ куллиро беҳтар дарк мекунем, ба шарте ки албатта онҳоро ба сифати ҷузъҳои ин кулл мебинем» [2].

К.Г. Юнг ҷустуҷӯи маъноӣ ҳаётро ҳамчун талаботи танҳо ба инсон ҳосбудаи ҳаракати бошуурона ба сӯи амалигардии нияте таъриф додааст, ки инсонро ба моҳияти худ наздиктар мекунад. Олим сарчашмаи асосии маъноӣ инфиродии ҳаётро дар архетипҳои ғавқушшуури шахс мебинад.

В. Франкл чустучӯи маъноӣ ҳаётро падидаи модарзодии ҳар як шахс, майли бечунучарое медонад, ки ангезандаи асосии рафтор ва инкишофи шахсият мебошад. Ӯ мутмаин аст, ки барои зиндагонӣ ва амал кардан, инсон бояд ба маъноӣ амалҳои худ бовар дошта бошад. Дар маракази таълимоти В. Франкл тавсиф ва таҳлили сарчашмаҳои пайдоиш ва анъанаҳои кӯшиш ба дарёфти маъноӣ ҳаёт, чустучӯи маъноӣ ҳаёти хеш ва амалисозии он равона шудааст. Дар ин робита нақши муҳим ба андӯштани арзишҳои универсалӣ дода мешавад, ки самтмуайянкунандаи дарки маънӣ ба шумор меравад. В. Франкл дар таҳқиқи масъалаи маъноӣ ҳаёти инсон масъулият ба ҳаёти худро асоси амалигардии он медонист. Ба ақидаи ӯ, ба раванди ташаккули маъноӣ ҳаёт омилҳои иҷтимоӣ таъсири ҷиддӣ доранд [11, с.115-116]. Олим ба чунин хусусиятҳои маъноӣ ҳаёт ишора мекунад - нодир будан ва такрорнашавандагӣ барои ҳар як инсон дар давраи мушаххси ҳаёт. Аздастдихии маъно ба кӯшиши пур қардани «халои экзистенсиалӣ» тавассути маъноҳои дуруғин ба мисли муваффақият, ҳокимият, сарват ва ғайра бурда мерасонад. Аммо олим ҳамчунин таъкид менамояд, ки дар байни ҷомеаҳои алоҳида маъноҳои муштарак вучуд доранд, ки дар фарҳангу тафаккури онҳо ҷой гирифта, дар тӯли таърихи мавҷудияти ин ҷамъиятҳо ташаккул ёфтаанд. Сухан дар бораи ташаккули психологияи гуруҳҳои этникӣ, табақаҳои иҷтимоӣ, кишварҳои алоҳида, миллатҳо, ҷомеаҳои касбӣ ва ғайра меравад, ки аз худ намудани онҳо инсонро барандаи ин арзишҳо мегардонад, ин маъноҳоро дар зухуроти ҳолатҳои типикӣ умумӣ мегардонад. Бо азхуд қардани ин арзишҳо ва самтгириҳои маъноӣ ҳаётӣ, шахс метавонад дар асоси онҳо дар як давраи муайян маъноӣ беназири зиндагии худро пайдо кунад [11, с.115-116].

Аз даст додани маънӣ барои шахс дар натиҷаи аз даст додани маънавиёт ба вучуд омада, шакли махсуси изтиробро ба вучуд меорад. В. Франкл гум шудани маъноӣ ҳаётро бо марғи маънавӣ мепаївандад.

Э. Фромм шароитҳои чустучӯи маъноӣ ҳаётро муайян намуд - ғаёлоӣ дар чустучӯи маъноӣ ҳаёт, зимни он ки хоҳиши оромӣ ба инсон имкон намедихад, ки ин чустучӯро пеш барад ва инкишофи шахсиятро бозмедорад. Олим чунин мешуморад, ки дар ин зухуроти хоси талабот ба дарёфти маъноӣ ҳаёт ва амалисозии неруи ботинии инсон ва омезиши он ба воқеияте ниҳон аст, ки мувофиқи он зиндагӣ мекунад [13, с.146]. Муҳим он аст, ки шахс тавонад, то қобилиятҳои худро мутобиқ ба самтгириҳо ва маъноҳои худ, ғаёло созад, то масъулиятро барои худамалисозӣ ва меҳнати худ эҳсос намояд, ки он дар ин раванд дар ҳалли мушкилоти инсонӣ маъно ва ҳадаф пайдо мекунад [18, с. 13-14].

К. Рочерс маъноӣ ҳаётро ҳамчун раванди дарқ қардани иқтидори худ бо мақсади табиал ёфтан ба шахси пурра ғаёлоияткунанда, ифода мекунад. Ба андешаи ӯ худамалисозӣ ҳолати ниҳонии қамолот нест. Ӯ қайд мекунад, ки ҳеҷ як шахс наметавонад то он дараҷае худро амалӣ созад, ки аз ҳама маромҳо даст кашад. Одам ҳамеша дар ин ё он самт барои рушди минбаъда, заминаҳое дорад, ки такмилро тақозо мекунанд, усулҳои наватару самарабахши қонеъ қардани талаботҳои иҷтимоӣ, биологӣ ва навъҳои гуногуни худро дорад ва хоҳад дошт. А. Маслоу чунин мешуморад, ки қонеъ қардани талаботҳои асосӣ худ аз худ чунин маъно ва самтгириҳои ҳаётиро таъмин намекунад. Ӯ қайд мекунад, ки танҳо пас аз қонеъ қардани талаботҳои физиологӣ, талабот ба амният, муҳаббат ва эҳтиром, талабот ба худшиносӣ пурзӯр мешавад. Ба ақидаи К. Ясперс, маъно ин ғаҳмиш аст ва аз ин рӯ, маъноӣ ҳаёт бо он муайян қарда мешавад, ки мо мавқеи худро дар маҷмӯъ ҷӣ гуна муайян мекунем.

Л.С. Виготский чустучӯи маъноӣ ҳаётро ҳамчун инкишофи маънавии одам ва тамоми ҳаёти ӯ медонад. Олим ва пайравони ӯ инкишофи психикиро ҳамчун раванди тағйироти сифатие ифода мекунанд, ки дар равони одамон ҳангоми азхудкунии таҷрибаи иҷтимоӣ ба амал меоянд ва дар объектҳои фарҳанги инсонии зоҳир мешаванд. Муҳаққик чунин меҳисобад, ки «тағйирёбии талаботҳову ангезаҳо ва аз нав арзёбии арзишҳо нуқтаи асосии гузариш аз як синну сол ба синну соли дигар мебошад» [4, с. 237]. Мувофиқи назари Л.С. Виготский маҳз дар айёми наврасӣ нақшаи зиндагӣ ба вучуд меояд ва консепсияи умумии маъноӣ ҳаёт ташаккул меёбад. Дар назарияи фарҳангӣ-таърихии худ Л.С. Виготский қайд менамояд, ки дар давраи наврасӣ «азхудкунии олами ботинӣ» ба вучуд меояд, «ба вучуд омадани нақшаи ҳаёт, ҳамчун системаи маъмули мутобиқшавӣ

мебошад, ки онро нахуст наврас амалӣ мекунад» [4, с. 237]. Дар наврас талабот ба худшиносӣ ташаккул меёбад, ки он тавассути рефлексия амалӣ мегардад. Бояд гуфт, ки инсон маҳз дар айёми наврасӣ дарк мекунад, кӯшиш мекунад фаҳмад, ки аз ҳаёт чӣ меҳазад. Чӣ гуна ташаккул ёфтани ҷаҳонбинии наврас дар ин синну сол бевосита аз он вобаста аст, ки ӯ давраи кӯдакии худро чӣ гуна гузаронидааст, чӣ гуна тарбия гирифтааст ва аз ин ҳама чӣ омӯхтаасту чӣ бардошт кардааст.

Б.С. Братус чунин ташкилаҳои маъногиро ба мисли ташаккули симои ояндаи худ аз ҷониби шахс таъриф медиҳад ва бо ҳамин имконияти баҳодиҳии дохилии рафтори худ ва рушди самтгирӣ дохилиро муайян мекунад [3, с. 285-286]. К. Абулханова-Славская самтгирӣ маъноӣҳаётро асоси татбиқи стратегияҳои ҳаёти медонад [1, с.72]. А.Н. Леонтев аз аввалинҳо шуда, мафҳуми «маъноӣ шахсӣ»-ро ба миён гузошт ва чунин ҷузъҳои онро, ба монанди: самтгирӣ маъноӣҳаётӣ дар шакли ҳадафҳои ҳаётӣ, ғановати он ва қаноатмандӣ аз худамалисозӣ ва локус назоратро ҳамчун интерналнокии шахсият муайян намуд, ки аз қобилияти идора кардани ҳаёти худ бармеояд.

Дар як қатор таҳқиқотҳо (В.Е. Чудновский, Д.А. Леонтев, Г.В. Акопов ва дигарон) мафҳуми маъноӣ ҳаёт бо мафҳуми самтгирӣ маъноӣҳаётӣ айнӣ дода мешавад. Дар баробари ин Д.А. Леонтев мазмунӣ ин падидаҳо ҳамчун ташкилаи мураккаби иҷтимоӣ-психологӣ шарҳ медиҳад, ки дар натиҷаи муносибатҳои воқеии муҳими ҳаётии субъект ва мавҷудият ба вучуд омада, нисбат ба тамоми роҳи ҳаёти шахс (аз ҷумла гузашта, ҳозир, оянда) аҳамияти қалон доранд ва самту сарҳади худамалисозии шахсро ҳамчун субъекти масири ҳаёт тавассути ташкили сохтори ҳадафҳои ҳаётӣ - арзишҳо муайян мекунад [7]. Олим инчунин истилоҳи «самтгирӣ маъноӣ» - ро пешниҳод кард, ки ба ду дараҷа тақсим мешаванд: дараҷаи якум талаботҳо, арзишҳои шахс, маъноӣ ҳаёт, ҷаҳонбинӣ ва муносибат ба худро дар бар мегирад; дараҷаи дуюм бошад, муносибати фард бо олам, яъне олами ботинӣ одамро дарбар мегирад. Т.В. Столин ба самтгирӣ маъноӣҳаётӣ чунин таъриф медиҳад - ин як системаи инфиродии умумии нуқтаҳои назар оид ба ҳадафҳо, равандҳо ва натиҷаи ҳаёти шахс мебошад. Дар асоси ин мафҳум талаботҳо ва арзишҳо, муносибатҳо ва сохтори тақрибии шахсияти мушаххас қарор доранд [15, с. 107]. Самтгирӣ маъноӣҳаётӣ шахс дар таҳқиқоти психологӣ тавассути таҷрибаи дарки арзишҳои ҳаёти худ, ҳадафҳои он муайян карда мешавад ва ҳамзамон ба категорияҳои «самтгирӣ арзишӣ», «ҳадафҳои зиндагӣ» ва «маъноӣ ҳаёт» наздик аст.

Самтгирӣ маъноӣҳаётӣ на танҳо бо як ҳадафи ҳаётӣ маҳдуданд, балки сохтори иерархии маъноҳоро ифода мекунад. Чи хеле ки В.Е. Чудновский қайд менамояд, самтгирӣ маъноӣҳаётӣ зухуроти сатҳи баланди ташаккули равияи шахсият, ба ибораи дигар, «равияи маъноӣҳаётӣ шахсият» аст, яъне чунин сохтори шахсиятест, ки дар он мавқеи пешбарандаро ангеҷаҳои ҷустуҷӯи маъноӣ мавҷудияти худ ва бунёди сарнавишти худ ишғол мекунад [14]. Дар умум, самтгирӣ маъноӣҳаётӣ танзимкунада ё механизмҳои фаъолияти равонашудаи шахс ҳамчун субъект ва ҳамчун фард мебошанд. Онҳо як системаи умумии сохторӣ-иерархӣ ва динамикии ғояҳоро ифода мекунад, ки ҷузъҳои субъективӣ падидаи маъноӣ ҳаёт мебошанд. В.С. Мухина арзёбии танқидии арзишҳо ва мулоҳизаҳоро, ки ба масъалаи маъноӣ ҳаёт оварда мерасонад, бо таваққуф дар фаъолият ё муносибат бо одамоне алоқаманд мекунад [8, с. 297].

А.В. Серий дар концепсияи системаи маъноҳои шахсият ҷаҳор сатҳи ташкилаҳоро муайян мекунад: инфиродӣ, биологӣ, шахсиятӣ ва маъноӣҳаётӣ [9]. Ба ақидаи муаллиф, маъноҳо дар шакли самтгирӣ арзишӣ дар сатҳи шахсият амал карда, ба якҷояшавии фард ба шароитҳои нави ҳаёти иҷтимоӣ мусоидат намуда, дар сатҳи маъноӣҳаётӣ барои маъноҳои сатҳи дигар нақши умумиятбахшанда ва амалиётро мебозанд ва ҳамчун самтгирӣ маъноӣҳаётӣ шахс амал мекунад.

Барои дарёфти маъноӣ ҳаёт таъсири бевоситаҳо ҳам самтгирӣ маъноӣҳаётӣ, ҳам арзишҳо, ҳам таҷрибаи ҳаётӣ, ҳам кӯшишҳои ҳуди шахс дар ҳудуди ва шинохти худ ва инчунин дар дарку қабули маҳдудиятҳои мавҷуда ва сарҳадҳои имкониятҳои худ, мерасонанд [17]. Раҳёфтҳои баррасишуда барои фаҳмидани маъноӣ ҳаёт, самтгирӣ ҳаётӣ ва мақсадгузориҳои иҷтимоӣ-психологӣ шахс доираи хеле васеи таҳқиқотҳоро ба вучуд меоварад. Аммо бештари муҳаққиқон бар он боваранд, ки арзишҳо ва самтгирӣ

ҳаётии инсон худ аз худ, берун аз доираи ҷомеа вучуд дошта наметавонанд, бо талаботҳои шахс ва манфиатҳои ҷамъиятҳои муайян алоқаманд буда, хусусияти объективӣ ва ифодаи субъективие доранд. Ин ҷо муносибати бошууронаи одамон ба маъноӣ ҳаёти худ ва тасаввуроти онҳо дар бораи ҷанбаҳои он муҳим арёбӣ мешаванд.

Масъалаи ошкор кардан ва ҷустуҷӯи маъноӣ ҳаёт аз синни наврасӣ, ҳамчун марзи синни ҷавонӣ ибтидо гирифта, масири минбаъдаи роҳи ҳаёт аз он вобаста хоҳад буд, ки онҳо идеяҳои дар доираи маъноӣ ҳаёти худ чӣ гуна инкишоф медиҳанд. Дар наврасону навҷавонон муносибат ба воқеият, эътиқод ва нуктаи назар ба олам дар амал санҷида мешавад, мулоҳиза карда мешавад ва дар системаи ягонаи самтҳои ва мақсадгузориҳои иҷтимоӣ ташаккул меёбад.

Дар айёми навҷавонӣ, ба ақидаи И. Кон, як равияи возеҳ ифодаёфта ба оянда ба миён меояд [6]. Навташкилаи асосии ин синну сол худмуайянкунии шахсӣ ва касбӣ ба шумор меравад. Дар назди писарону духтарон масъалаи интиҳоб кардани касб ва муайян кардани масири ҳаёти худ меистад.

Масъалаи тасаввуроти таҳрифшуда дар бораи маъноӣ ҳаёт, эҳсоси аз даст додани он, дар доираи машваратҳои психологӣ ҳамчун манбаи кӯмак барои ҷавононе, ки бо ҷунин мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд, муҳим аст. Дар вазъияти босуръат тағйирёбандаи шароити зиндагӣ, технологияҳои нав, тағйирёбии мақсадгузориҳо ва арзишҳои иҷтимоӣ таҳаввулоти маъноӣ ҳаёти одамон низ дар қанор намондааст, ки ин зарурати навсозӣ ва ғанигардониро ба миён меорад. Ҳамин тариқ, мо мебинем, ки ин масъала омӯзиши минбаъда, илова намудани маълумоти таҷрибавӣ бо мақсади васеъ ва амиқ донишро оид ба расонидани кӯмак ба ҷавонон дар ҳалли масъалаҳои маъноӣ ҳаёт тақозо мекунад.

Дар охири даҳсолаи сеюми ҳаёт инсон авҷи қобилиятҳои зеҳнии худро эҳсос мекунад. Дар баробари ин дар соҳаи касбу ҳунар ва ҳаёти оилавӣ низ баъзе натиҷаҳо ба даст оварда мешаванд. Бухрони ҷавонӣ фаро мерасад. Мулоҳиза дар бораи самтҳои арзишӣ ва маъноӣ ҳаётӣ ба амал меояд. Аксар вақт дар ин марҳала шахс самташро иваз мекунад. Ин бухронро аксар вақт бухрони маъно меноманд, зеро саволҳои экзистенсиалӣ дигар на ба оянда, ба мисли давраи наврасӣ, балки ба гузашта ва ҳозира нигаронида шудаанд. Маҳз ҳамин бухрон аст, ки гузариш аз ҷавонӣ ба қамолотро нишон медиҳад.

Ҳалли бухрон ба хусусиятҳои инфиродӣ, ба хусусиятҳои вазъият (пештара, ҳозира) вобаста аст. Муҳаққиқон роҳҳои имконпазири ҳалли бухрони касбияти ҷавононро таъкид мекунанд:

1. Қатъ гардидани рушди касбӣ – ба эътидолой дар сатҳи кофӣ, маҳдуд кардани саъю кӯшишҳои касбӣ ва ба дигар соҳаҳои ҳаёт гузаштани ангеҷаҳои асосӣ.

2. Тақвият додани яке аз ҷанбаҳои фаъолияти касбӣ – интиҳоби яке аз самтҳои бомуваффақияти касбӣ ва баланд бардоштани таҳассус бидуни берун баромадан аз доираи танги он.

3. Ҳалли созанда – мутахассис роҳҳои нави рушдро пайдо мекунад, ки боиси расидан ба сатҳи сифатан дигар, дараҷаи баланди касбӣ мегардад.

4. Ҳалли харобиовар - шикаст дар муноқишаҳо, иваз кардани ҷои қор, кӯшиши аз нав оғоз кардан ифода меёбад.

С.Л. Рубинштейн дар соли 1936 мафҳуми «рӯйдодҳои масири ҳаёт»-ро ҳамчун бухронҳои ҳаёт муайян кард, ки дар давоми онҳо рушди шахсӣ ба амал меояд ва самтҳои маъноӣ ҳаётӣ ташаккул меёбанд. В. Франкл инчунин зарурати омӯзиши фрустратсияи экзистенсиалӣ дар давраи бухрони ҳаётиро, хусусан дар байни ҷавонони «мулоҳизакор», ки ба онҳо андешаронии экзистенсиалӣ хос аст, тасдиқ мекунад [11, с. 73].

Давраи ҷавонӣ аз як қатор дигаргуниҳои маънавӣ мегузарад, ки барои фаъолияти минбаъдаи шахсият дар маҷмӯъ муҳиманд.

Аввалан, дар давраи ҷавонии барвақт ба ҳадафҳои гузашташуда, таҳлил ва танзими онҳо аҳамият дода мешавад. Тамоми захираҳои шахсӣ барои амалӣ намудани самти интиҳобшуда равона карда шудаанд. Бояд гуфт, ки мақсадҳо дар ин ҷо бо самтҳои арзишӣ фард зич алоқаманданд. Амалисозии онҳо ба шахс дар сатҳи маъноӣ нишон медиҳад, ки ӯ то чӣ андоза дуруст роҳро барои худ интиҳоб кардааст.

Аз сабаби он, ки дар айёми ҷавонӣ ҷои муҳимтаринро оила ва соҳаи касбият ишғол мекунад, дар атрофи онҳо майдони маънӣ бунёд мешавад. Аксар вақт, шахс худ ва ҳаёти худро пурмазмун мешуморад, агар ӯ шахси наздикеро дошта бошад, ки дар бораи ӯ ғамхорӣ кунад. Ин метавонад дӯстӣ, муҳаббат ё ташкилаи амиқтар - оила бошад. Талабот барои гузоштани изи худ ва боқӣ мондани чизе аз худ, меафзояд. Инсон метавонад ин талаботро ба воситаи фарзандони худ ва ё тавассути соҳаи касбӣ ё эҷодӣ амалӣ намояд. Маҳз дар айёми ҷавонӣ аксар вақт дар оила кӯдакон пайдо мешаванд ва дар соҳаи касбӣ пешрафту дастовардҳои калон ба даст меоянд. Ҳамаи ин ба баланд шудани мазмун ва паст шудани холигии экзистенсиалии инсон мусоидат мекунад [19].

Яке аз самтҳои муҳим дар ҷавонон пойдор сохтани дӯстӣ мебошад. Гумон меравад, ки дар ин марҳала фаҳмиши дӯстӣ дигаргун шуда, ба зинаи нав мебарояд. Дӯстӣ дар ин ҷо наздикии маънавӣ ва дастгириро дар бар мегирад. Бисёр дӯстиҳо ба бухрон дучор мешаванд ва бо мурури замон аз байн мераванд. Муносибатҳои боваринок хеле маҳдуд ва арзишмандтар мешаванд. Ҳамин тариқ, дар ҷавонӣ шахс худро дар зиндагӣ амалӣ мекунад ва ба ҳадафҳои худ мерасад. Аксар одамон дар айёми ҷавонӣ бо шарикӣ ҳаёти вомехуранд, оила барпо мекунанд, маҳорати касбӣ меандӯзанд, ки бевосита ба дарёфти маъноӣ ҳаёт мусоидат мекунад. Мавҷудияти маъно дар зиндагӣ ва хоҳиши дарёфти он бошад барои ташаккули шахсияти ҷавонон аҳамияти мусбӣ ва созанда дорад.

Дар ҷомеаи муосир, ки босуръат тағйирёбанда аст, ҷавонон худро дар вазъияти мутазод ва аз бисёр ҷиҳат зиддиятнок дармеёбанд. Аз як тараф, нақши онҳо ҳамчун эҷодкунандаи воқеияти ҷамъиятӣ, омили субъективии раванди таърихӣ меафзояд, ки ин ба зиммаи онҳо масъулияти зиёдро мегузорад ва нисбати масири ҳаёташон талаботҳои баландтарро мегузорад. Аз тарафи дигар, суръати баланди ҳаёти иҷтимоӣ ба таври объективӣ имкон намедихад, ки ҷавонон ба мулоҳизаронии маъноӣ ҳаёт, ҷустуҷӯ ва дарки маъноӣ ҳаёт машғул шаванд.

Дар низоми танзимаҳои ҳаёти ҷавон фаъолияти шахсияти ӯро ба ҳодиса ва ҳолатҳои аз ҷиҳати субъективӣ муҳими ҳаёти равона намуда, муттасилии корҳо ва фаъолияти ҳаётиашро таъмин карда истода, маъноӣ ҳаёт вазифаҳои мушаххаси рефлексивӣ ва танзимкунандаро иҷро менамояд, ки дар ниҳояти қор, ҳатти мантиқиву дохилии ҳаёти ӯро объективӣ месозад.

Давраи ҷавонӣ бо мураккабии ташаккули ҳислатҳои шахсият тавсиф дода мешавад. Хусусияти ҳоси инкишофи ахлоқии ин синну сол пурзӯр намудани ангеҷаҳои бошууронаи рафтор мебошад. Он ҳислатҳое, ки дар марҳилаи қаблии синнусолӣ ҳанӯз ташаккул наёфта буданд - мақсаднокӣ, қатъият, суботкорӣ, мустақилӣ, ташаббускорӣ, қобилияти худро идора карда тавоништан ва ғайра ба таври назаррас мустаҳкам мешаванд. Таваҷҷӯҳ ба мушкилоти ахлоқӣ (мақсадҳо, тарзи зиндагӣ, вазифа, ишқ, вафодорӣ ва ғ.) меафзояд. Ин ба ташаккули тасаввурот дар бораи маъноӣ ҳаёт мусоидат мекунад. Ташаккули дарки воқеият дар ҷавононро раванди ҷустуҷӯи маъноӣ ҳаёт ва барои худ муайян кардани арзишҳои асосӣ ҳамроҳӣ мекунад. Ин давраи синнусолиро метавон ҳамчун ташаккули низоми арзишҳои инсон тавсиф намуд, ки самтҳои маъноӣ ҳаётӣ ва мақсадгузориҳои иҷтимоиву психологӣ онро муайян менамояд.

Дар таҳқиқотҳои сершумори самтҳои ҳаёти ва мақсадгузориҳои иҷтимоӣ-психологӣ ҷавонони муосир ба таъсири омилҳои иҷтимоӣ ба тағйирёбии арзишҳои дохилии шахс ишора карда мешаванд. Дар таҳқиқот тамоюли умумии табдилёбии соҳаи арзишӣ-маъноии ҷавонон дар шароитҳои гуногуни иҷтимоӣ ва даврҳои муҳталифи ҳаёт мушоҳида карда мешавад. Таҳқиқи мақсадгузориҳои иҷтимоӣ-психологӣ ва самтҳои ҳаётии ҷавонон имкон медиҳад, ки дар бораи нақши пешбарандаи доштани ҳам фарҳанг ва ҳам омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ташаккул ва рушди соҳаи арзишию талаботии шахсият, муайян кардани дараҷа ва хусусиятҳои таъсири тағйиротҳои дар ҷомеа ба вучудодада, ки дар мӯҳтавои соҳаи арзишию маъногии ҷавонони муосир инъикос меёбанд, ҳулосагирӣ кардан мумкин аст.

Маҳз «дар ҷавонӣ самтҳои арзишӣ (илмӣ-назариявӣ, фалсафӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ) инкишоф меёбанд, ки дар онҳо моҳияти шахс ҷаҳонбинии ӯ ҳамчун системаи ақидаҳои

умумӣ дар бораи худ, ҷаҳон воқеияти атроф ва одамони дигар дарч мегарданд...» (Рубинштейн С.Л., 2006). Самтгириҳои арзишӣ ва маъногӣ ба интиҳоби шахс таъсири калон мерасонанд. Онҳо асосан муайян мекунад, ки шахс барои худ кадом роҳро интиҳоб мекунад. Аз ин лиҳоз, самтгириҳои арзишӣ-маъноии ҷавонон ҳангоми интиҳоби самти таҳсил муҳиманд, зеро интиҳоби самти таҳсил дар аксари мавридҳо ба андешаи ташаккулифта дар бораи маъноӣ ҳаёт ё набудани он асос меёбад.

Системаи самтгириҳои арзишӣ-маъногӣ на танҳо вазифаҳои танзимкунандаи рафтор ва ҷаҳолияти ҳаётии шахсро иҷро мекунад, балки асоси ба истилоҳ «фалсафа»-и ҳаёти ҳар як шахсро, ки ӯ барои ҷӣ зиндагӣ мекунад, чиро ба даст овардан меҷаҳад: интиҳоби инфиродӣ ва самти ҷаҳолиятширо муайян мекунад.

Аз таҳлили адабиёти ба мавзӯ бахшидашуда бармеояд, ки маъноӣ ҳаёт мафҳуми интегративӣ буда, мазмун он иборат аст аз: қисми маънавию ахлоқӣ, яъне инкишофи маънавӣ, хоҳиши тағйир додани олам, муносибати экологӣ ба табиат ва одамон, кӯшиши идомаи насл, падар/модари бомасъулият, фидокорӣ, ҷаҳолият ба манфиати одамон ва ҷомеа, арзишҳои муҳаббат ва дӯстӣ; қисми эҷодкориву шахсиятӣ, яъне ниғаҳдории тандурустӣ, имконияти худмубрамгардонӣ ва худамалисозӣ дар соҳаи эҷодӣ, худинкишофдиҳӣ, худтакмилдиҳӣ, зиндагӣ ба хоҳири зиндагӣ; қисми иҷтимоию прагматикӣ, яъне таҳсилот; пешрафти касбӣ; мансаб; таъминоти моддӣ; тарзи зиндагӣ, аз ҷумла сифати зиндагӣ, тарзи зиндагӣ, сатҳи зиндагӣ, шароити зиндагӣ.

Маъноӣ ҳаёт дар давраи ҷавонӣ ба авҷи инкишофи худ мерасад ва зоҳиршавиаш шахсияти ҷавонро бо тамоми мавҷудияту имкониятҳои иҷтимоӣ-психологиаш фаро мегирад. Маҳз дар ҳамин давраи ҳаёт масъалаи маъноӣ ҳаёт бо назардошти дурнамои наздик ва ояндаи дур ҷамафарогир мегардад. «Ёфтани маъноӣ ҳаёт, умед ба оянда, ҳаракат кардан баҳри расидан ба ҳадафҳои ҳаётӣ интиҳоби бевоситаи ҳуди шахс аст, ки ба ӯ имкон медиҳад, то ҳаракат ба сӯи оянда кунад» [17]. Рушд кунад ва ҳаёти худро вобаста ба имкониятҳо, шароитҳо, ниёзҳои хоҳишҳои худ дар мувофиқа бо талаботи ҷомеа мутобиқ гардонад ва бисозад. Вазифаи азалии ҷомеа дар ин самт мусоидат намудан барои амалисозии ин кӯшишҳои созандаи ҷавонон мебошад, ки дар умум ба рушди ҳам ҷомеа ва ҳам ҷавонон ҳамчун узви ҷаҳоли ҷомеа оварда мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Абульханова-Славская, К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 2001. – 158 с.
2. Адлер, А. Наука жить [Заҳираи электронӣ] <http://www.smysly.ru/pages/487/> (санаи муроҷиат: 11.12.23)
3. Братусь, Б.С. Личностные смыслы по А.Н. Леонтьеву и проблема вертикали сознания / Б.С. Братусь // Традиции и перспективы деятельностного подхода в психологии: школа А.Н. Леонтьева / под ред. А.Е. Войскунского, А.Н. Ждан, О.К. Тихомирова. – М.: Смысл, 1999. – С. 285-286.
4. Выготский, Л.С. Собрание сочинений. В 6 т. 1984. Т. 4 - М. Педагогика, 1984 – с. 224 -268.
5. Карпинский, К.В. Психология жизненного пути личности: Учеб. пособие. – Гродно: ГрГУ, 2002. – С. 156.
6. Кон, И.С. Психология ранней юности: - М.: Просвещение, 1989
7. Леонтев, Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. 2-е, испр. изд. - М.: Смысл, 2003. - 487 с.
8. Мухина, В.С. Возрастная психология: феноменология развития. Учебник для студентов ВУЗов, 4-е издание. М.: Издательский центр, Академия, 1999- 456 с.
9. Серый, А.В. Психологические механизмы функционирования системы личностных смыслов. / А.В. Серый. - Кемерово: Кузбассвузиздат, 2002.
10. Философия: учеб. пособие для вузов / В.Ф. Самсонов. – Челябинск: Изд-во Челяб. гос. пед. ун-та, 2010. – 498 с.

11. Франкл, В. Человек в поисках смысла: сборник / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. - 368 с.
12. Фрейд, З. Неудовлетворенность культурой // Избранное. Кн. 2. - М., 1990.
13. Фромм, Э. Духовная сущность человека. Способность к добру и злу. Человек и его ценности. / Э. Фромм; пер. с англ. и послесл. Л.А. Чернышевой. – Минск.: Коллегиум, 1992. - 156 с.
14. Чудновский, В.Э., Бодалев, А.А., Вайзер, Г.А., Вахромов, Е.Е., Карпова, Н.Л., Суворов, А.В. Роль смысложизненных ориентаций и акме в профессиональной деятельности // Психологический журнал, 2004, т. 25, №1.
15. Шаповаленко, И.В. Психология развития и возрастная психология. - М.: Гардарики, 2005, - 349с.
16. Шарипова, М.Ё. Этнокультурные особенности субъективной картины жизненного пути личности. Монография. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 234 с.
17. Шарипова, М.Ё. Экзистенциальные вопросы и кризис переживания бытия // Вестник института развития образования. Серия педагогических и психологических наук. 2024.-№1(45).-С.175-181.
18. Эльконин, Б.Д. Психология развития (по мотивам Выготского Л.С.) / Б.Д. Эльконин, В.П. Зинченко // Психологическая наука и образование. – 2002. – № 1. – С. 13-14.
19. Яницкий, М.С. Ценностные ориентации личности как динамическая система [Текст]. – Кемерово: Кузбассвуиздат, 2013. – 112 с.

УДК:159.9+172+12 (075.8)

ББК: 88.5 (2-точ)

Ш-30

ҶАНБАҲОИ ПСИХОЛОГИИ ОМОДАГИИ ҶАВОНОН БАРОИ БУНЁДИ ОИЛАИ СОЛИМ

ШАРИПОВ Анвар Абдурасулович – номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи психологияи умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16. **E-mail:** ansorianvar@mail.ru, **тел.:** (+992) 985 76 72 76

ХИДИРОВА Меҳрона Менгликуловна – докторанти PhD-и курси 1-уми ихтисоси педагогика ва психологияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, ш. Кӯлоб, к. С. Сафаров – 16.

Мақола ба як масъалаи муҳим ва доғи ҷомеаи башарӣ – омода намудани насли наврас ва ҷавонон ба издивоҷ ва ҳаёти оилавӣ бахшида шудааст.

Муаллиф дар таъя ба пажӯҳишҳои ҷомеашиносону равоношиносон таъкид кардааст, ки дуруст, ҳамаҷониба ва саривақтӣ омода намудани ҷавонон ба ҳаёти оилавӣ дар оила ва муассисаҳои таълимӣ шартҳои муҳим ва асосии мустаҳкам, пайдории издивоҷ ва аз ин рӯ, пайдории давлату ҷомеа мебошад.

Вожаҳои калидӣ: ҷавонон, оила, муассисаҳои таълимӣ, ақди никоҳ, талоқ, ихтилофот, омодагӣ ба ҳаёти оилавӣ, асосҳои равоӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқии оmodасозии ҷавонон ба ҳаёти оилавӣ, муоинаи тиббӣ.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ГОТОВНОСТИ МОЛОДЕЖИ К
ОСНОВАНИЮ СЕМЬИ

ШАРИПОВ Анвар Абдурасулович – кандидат педагогических наук, доцент кафедры общей психологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16. **E-mail:** ansorianvar@mail.ru, **тел.:** (+992) 985 76 72 76

ХИДИРОВА Мехрона Менгликуловна – докторант (PhD), 1 курса специальности педагогика и психология Кулябского государственного университета имени Абуабдуллах Рудаки, г. Куляб, ул. С. Сафарова, 16

Статья посвящена постоянной и злободневной проблеме человеческого общества – подготовке подрастающего поколения и молодёжи к брачной - семейной жизни.

Автор на основе исследования социологов, психологов констатирует, что правильная, всесторонняя и своевременная подготовка молодежи в семье и учебных заведения к семейной жизни является важным и основным условием прочности, долговечности брака и, следовательно, устойчивости государства и общества.

Ключевые слова: молодёжь, семья, учебные заведения, брак, развод, разногласия, подготовка к семейной жизни, психологические, экономические и юридические почвы подготовки молодёжи к семейной жизни, медицинское обследование.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF YOUTH PREPARATION FOR BUILDING A
HEALTHY FAMILY

SHARIPOV Anvar Abdurasulovich – candidate of pedagogical sciences, associate professor of the department of general psychology of Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki, Kulyab, S. Safarov street, 16. **E-mail:** ansorianvar@mail.ru, **тел.:** (+992) 985 76 72 76

KHIDIROVA Mehrona Mengliqulovna – PhD doctoral student in the first-year course of pedagogy and psychology at Kulob State University named after Abuabdullah Rudaki, Kulyab, S. Safarov street, 16.

The article is dedicated to a critical and urgent issue of human society – the preparation of adolescents and youth for marriage and family life.

The author, based on the research of sociologists and psychologists, emphasizes that the proper, comprehensive, and timely preparation of youth for family life, both at home and in educational institutions, is an essential condition for the stability and strength of marriage, and thus for the stability of the state and society.

Key words: youth, family, educational institutions, marriage contract, divorce, conflicts, preparation for family life, psychological, economic, and legal foundations of youth preparation for family life, medical examination.

Бунёди оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як равандест, ки на танҳо ҷавобгӯи ниёзҳои иҷтимоии одамон аст, балки дар он асоси иҷтимоии-психологӣ ва фарҳангӣ низ мавҷуд аст. Асосҳои иҷтимоӣ-психологӣ бунёди оила дар Тоҷикистон вобаста ба анъанаҳо, арзишҳо ва муносибатҳои иҷтимоӣ фарқ мекунамд.

Тамоми муносибатҳои ҳаёти ҷомеа ба ҳаёти оилавӣ алоқаи қавӣ дорад. Зеро оила иттиҳоди ибтидоӣ ҷомеа буда солими оила – ин солими ҷомеа бошад. Зеро дар оила тамоми дастоварду қомебиҳо, мушкилоту ихтилофоти ҳаёти ҷомеа инъикос меёбанд. Бо вучуди ҷузъи мустақил будан, оила ҳамзамон бо муҳити иҷтимоӣ алоқаманд аст. Ҳамзамон дар раванди тавлиди насли инсонӣ ва давомии он оила нақши муҳим дорад.

Барои тарбияи фарзандон инкишофи ҷисмонӣ ва маънавии онҳо бар дӯши оила вазифаю ӯҳдадорихои азиму масъул доранд. Аз худи огози пайдоиши оила дар ҷамъияти инсонӣ чунин буду ҳаст. Ва ҷомеа доимо ба оилаи устувору босубот ва манфиатовар ниёз дошт. Аз ин рӯ, ҷомеа дар навбати худ барои пайдорию мустаққамии оила доимо талош меварзад, ва шароитҳои мусоид фароҳам меорад. Бахусус барои ташкилу мустаққамии оилаҳои ҷавон дар ҳама давру замонҳо давлат ва ҷомеа кӯшишоти зиёде ба харҷ додаст ва медихад.

Ба масъалаҳои мустаққамнамоии оила аз ҷиҳати маънавӣ ва ахлоқӣ диққати калон дода мешуд: «Оила дар мустаққамсозии сиҳатӣ ва таълиму тарбияи наслҳои наврас, таъмини рушду тараққии иқтисодию иҷтимоии ҷомеа, бахусус беҳсозии равандҳои демографӣ саҳмдор буда, нақши муҳим мебозад. Дар ин ҷо асосҳои хулку ҳислати инсон, муносибати вай ба меҳнат, ба арзишҳои ахлоқӣ, ғоявӣ ва фарҳангӣ ташаккул меёбанд» [5].

«Барои зиндагии шоиста, муҳаббати самимӣ ва эътимоди устувори байни зану шавҳар лозим аст» [1, с.60].

Пас дар Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (9-сентябр соли 1991) дар ҷумҳури ба масъалаи дастгирии оилаҳои ҷавон ва умуман баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии оилаҳо дар маркази диққати роҳбарияти кишвар қарор гирифт. Дуруст аст, ки тӯли садсолаҳо дар оилаҳои тоҷик анъанаҳои халқии нек шакл ёфтаанд, ки дорои аҳамияти калону муҳими тарбиявӣ буда, ба иззату эҳтироми тарафайн, меҳру муҳаббат, садоқат, риоя ва парастии фарҳанги миллӣ, урфу одатҳо асос меёфтаанд. Вале дар марҳалаи охир, яъне пеш аз ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ оилаи тоҷик низ чун узви ҷаҳони ҷомеаи дар маҷмӯъ, бӯҳрони аниқро аз сар меғузaronид, ки вайроншавии сарватҳои оилавӣ, афзоиши миқдори талоқҳо, инқори фарзандон нишонаҳои асосии ин ҳолат мебошанд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистони аз рӯзҳои аввали истиқлолият ва барқарор намудани соҳти конституционӣ, ҳосатан пас аз хомӯш таъма ёфтани ҷанги шаҳрвандӣ ба ҳаллу фасли камбудҳои дар ин масъалаи ҳаётан муҳими ҷомеа мавҷуд, ба таври ҷиддӣ машғул гардид. Ба ҳубӣ эҳсос гардид, ки бе оморасозии ҷавон ба ҳаёти оилавӣ ташкили оилаи ҳубу хушбахт ва гузашта аз ин, дар оянда пайдору мустаққам, ки пояи устувории давлат аст, номумкин аст.

Собит шуда, аст, ки бе шахсияти ҳамаҷониба ва муфовику муносиб ташаккулёфта номустаққамии оила ба даст меояду на пешрафту устувории давлату ҷомеа. Ҳаматарафа омода намудани ҷавонон ба ҳаёти издивоҷӣ оилавӣ бошад, қисми муҳимтарини чунин шахсият мебошад. Оморасозии ҷавонон ба ҳаёти-оилавӣ яке масъалаи муҳим ва хеле доманадору васеъ мебошад. Яъне, он бояд дар сатҳу шаклҳои гуногун аз овони хурдӣ дар ҳама намудҳои кори ғоявӣ-тарбиявӣ корбаст гардад. В.А.Сысенко, ки доир ба масоили демографӣ ва проблемаҳои иҷтимоии аҳоли тадқиқот бурдааст, дар масъалаи мазкур бар ин назар аст, ки «Оморасозии ҷавонон ба издивоҷ аз рӯйи хусусият ва мундариҷаи ҳеш бисёрҷониба мебошад. Вай бояд ба таври методӣ, муттасилу мунтазам ва мақсаднок пеш бурда шавад. Ҳамзамон ба ин бо ном тайёрии махсус ҷавонон ба издивоҷро дар худи ибтидои ҳаёти оилавӣ ташаккул додан зарур аст. Он дар назар дорад ба нав хонадоршудагон додани донишҳои муайян, хеле мушаххас ва заруриро: дар бораи психогигиенаи ҳаёти балоғат; дар бораи тарзу воситаҳои пешгирии ҳомиладорӣ; дар бораи гигиенаи ҳомиладорӣ, дар мавриди речаи меҳнату истироҳат ва хӯроки зани ҳомиладор; доир ба масоили нигоҳубини кӯдаки навзод; дар бораи махсусиятҳои психикии инкишофи кӯдак ва ғайра» [5].

Аз ин бар меояд, ки бе доштани донишҳои мушаххаси психологӣ, педагогӣ, тиббӣ, ҳуқуқӣ ва ғайра тайёрии ҷавонон ба издивоҷ ноқису нопурра мемонад. Мусаллам аст, ки ин донишҳо асосан дар муассисаҳои муҳталифи таълимӣ ва дар курсу маҳфилҳои гуногун ба насли ҷавон омӯзонида мешаванд.

Зеро ба тайёрии махсуси наврасону ҷавонон ба издивоҷ, ба зиндагии оилавӣ, ки асосан амалӣ карда мешавад берун аз муҳити оила. «Аммо возеҳу рӯшан аст, ки дар низоми институтҳои иҷтимоӣ ва гурӯҳҳои ҷамъиятии гуногуни ба ташаккули шахсият

таъсири пайваста расонанда нақши махсусан муҳимро оила мебозад. Аллакай дар айёми кӯдакӣ оила ба ташаккулёбии шахсияти кӯдак таъсири калон мерасонад» [5].

Маҳз таҷрибаи инкишофи маънавии кӯдакон дар оила барои такмили минбаъдаи маънавии онҳо дар мактаб ва дар ҳаёт шартӣ ҳалқунанда мебошад. Аввалин малакаю қобилиятҳои меҳнатдӯстӣ, эҳтироми меҳнат ва шахсияти дигарон, дастӣ ёрӣ дароз кардан ба дигарон дар корҳои хоҷагидорӣ, дуруст ва сарфакорона харч кардани бучети оилавӣ, донишҷӯи ҳаҷду ҷойи худ дар оила, дар коллектив, одоби муносибат бо атрофиён, ҳудидорақунӣ, мутобиқшавӣ ба ниёзу талаботи дигарон, эҳтироми арзишҳои муҳаббату дӯстдорӣ, гузашт карда тавониш, аз ӯҳдаи иҷроӣ вазифаю ӯҳдадорӣҳои оилавӣ барои тавониш, ростгӯию ростқавлӣ, садоқату вафодорӣ, ҳатто донишҷӯи никоҳу оила ваҳокӯзо дар оилаи волидайн аз синни хурдӣ ва наврасӣ пайдо мегарданд.

Ҳамин тавр, вазифаи иҷтимоии муҳими оила тарбия мебошад. Яъне, ба фарзандон ёд додани тартибу қоидаҳои муносибат, рафтор, муносибату робита бо дигар одамон, ташаккули шахсияти кӯдак, инкишофи рӯҳӣ ва ҷисмонии вай аз оила оғоз меёбад. Мо бо ақидаи он раваншиносон, педагогҳо, ҷомеашиносон қомилан мувофиқем, ки мегӯянд: агар дар оила корҳои тарбиявӣ дуруст ва мақсаднок ба роҳ монда шуда бошад, фарзандон то расидан ба синни балоғат ба зиндагии оилавӣ, ба издивоҷ дуруст омода мегарданд. Ва мусаллам аст, ки ин гуна ҷавонон сарфи назар аз мушкилоти муҳталифи дар навхонадорӣ ба миён меомада воқеан, аз ин гуна вазъият ягон оила дар қанор монда наметавонад, зеро ки, аввалан зиндагӣ маҷмӯаи бешу қамист ва шебу фарози зиёд дорад, дуввумин, оилаи идеалӣ вуҷуд надорад.

Дар ҳақиқат аксари мушкилоти оилаҳои ҷавон аз он сар мезананд, ки зан ё шавҳар ва ё ҳарду ба издивоҷ, ба зиндагии оилавӣ омода нестанд ва барпо намудани оиларо ҳавову ҳавас мебуданд, бо мақсадеву гаразе ақди никоҳ мебуданд. Дар ин ҳолатҳо ҳатто ишқу муҳаббати сарсарӣ ё худ амсоли «ғурраи сармозада» будаи миёни онҳо, ҳамҷунин сарвату сармои онҳо наметавонад оиларо аз низоъ, ва ҳушунатҳои оилавӣ, ҳатто аз байн рафтани дергоҳ пайдорӣ оиларо нигоҳ дорад.

Яке аз мушкилоти асосии дар ҷавонони издивоҷкарда дорад хоҳ-нохоҳ лозим ва зарур меояд тарзи ҳаёт ва рафтору кирдори худро вобаста ба тарзи ҳаёту талаботи ҳамсари ҳаётӣ ё шарту шароити зиндагӣ яку якбора тағйир дода, мутобиқ созад. Мутаассифона, на ҳамаи ҷавонон ба ин қор омодаанд. Яке аз сабабҳои асосии торафт афзоиш ёфтани миқдори вайроншавии оилаҳо, бахусус оилаҳои ҷавон маҳз дар ҳамин иллат нухфтааст. Яъне ҳамдигарфаҳмию гузаштқунӣ ва дарку фаҳм карда тавонишҷӯи айбу ҳаттои худ ва ишлоҳи он метавонад оиларо аз вайроншавӣ эмин дорад.

Асосан, ҷуноне таҷрибаи талоқдихӣ нишон медиҳад, ба табиат ва характери талоқҳо ҷунин омилҳои иҷтимоӣ таъсир мерасонанд, ба мисли иқтисодӣ, психофизиологӣ ва маънавий-ахлоқӣ. Яъне, дар сурати ба таъсири ҷунин нерӯҳо мутобиқ будан оила вайрон намешавад. Ин албатта вобастагӣ аст ба дараҷаи тайёриӣ ҷавонон ба издивоҷ, ба ҳаёти якҷояи оилавӣ. Пас, ҳамаи ин алоқай қавӣ дорад ба қамолоти иҷтимоӣ ва психологӣ зану шавҳари ҷавон. Инҷунин баъзе проблемаҳои иҷтимоии ба ҳаёти хушбахтонаи навхонадорон таъсири манфӣ мерасонад, аз қабилӣ мушкилоти молиявӣ, манзилӣ, таваллуди фарзанд, сари вақт қонё нағардидани ниёзу талаботи ҳамсарон ва ғайраҳо.

В.А.Сысенко дар асари хеш «Ҷавонон издивоҷ мекунанд» [4]. дар мавриди аз ҷиҳати психологӣ ба зиндагии оилавӣ омода набудани ҷавонон ба зиндагии оилавӣ дар така ба қасари духтури машҳури бемориҳои рӯҳӣ Б.Ҷ.Фурст «Невротик. Его среда и внутренний мир» ҷунин меорад: «Б.Фурст ба он диққат додааст, ки дар ҳолати тезутундшавии масъалаҳои баҳсноку ихтилофнок, зану шавҳар шаклҳои нодурусти ҳалу қасли проблема ва муқориза рӯй меорад:

- шавҳар ба андозаи зиёд бартариати мардии ҳешро зоҳир менамояд, аз иштирок дар пешбурди хоҷагии оилавӣ даст мекашад ва ба ҳама сараш талаботи дахлдор ниҳод мекунад;

- зан дар ҷавоб ба ин қӯшиш мекунад бартариати занонаи ҳешро нишон додан, баъзан дар сатҳҳои гуногун ба истисмори шавҳар дар муҳити оила хотима меғузорад;

- вазъият ба муборизаи чинсҳо инкироз меёбад;
 - шарикони ҳаёти дар тамоми бадбахтиҳои якдигарро айбдор менамоянд, бе дарку фаҳми он ки бо касе, ки онҳо издивоҷ намекарданд, дар назди онҳо қисмати азими ҳамон мушкилотҳое меистоданд, ки акнун онон дар муносибат бо ҳам рӯ ба рӯ шудаанд. Шарикони издивоҷӣ бадбахтиҳои худро ба махсусиятҳои шахсият ё асабонияти яке ё дигаре аз онҳо мансуб медонанд ва ба худ тасаввур намекунанд, ки мушкилотҳои дар муносибати онҳо ба вучуд омада аз рӯйи табиати худ асосан хосияти воқеӣ, иҷтимоиро дороянд;

- ҳамсарон метавонанд дар рафти мушкилоти хеш фарзандонро айбдор созанд ва қаҳру ғазаби хешро зидди онҳо равона кунанд;

- шавҳар ва зан муборизаро байни худ аз рӯйи масъалаҳои дуҷумдараҷаи завқу табъ ва интиҳоб ё масоили шахсии қамаҳмият мебаранд;

- ниҳоят зуд-зуд баҳсу мунозира байни шавҳар ва зан аз мавқеи сирф фардӣ, худпарастона бурда мешавад; ҳар кадомӣ ба мақсади хеш аз ҳисоби ифати дигарӣ расидан меҳаҳад ва кӯшиш намекунад, ки корро дар мувофиқа бо манфиатҳои умумии оила дар маҷмӯъ яктарафа созад.

Аз ҳаёти зиндагии воқеии имрӯза ду мисол меорем, ки яке собитгари гуфтаҳои болоӣ дар мавриди манфиатнок будани омодагии ҷавонон ба зиндагии оилавӣ, мустаҳкамии оила ва дигаре зарарноку манфӣ будани нокифоягии омодагии ҷавонон ба издивоҷ ва сабабгори хонавайронӣ гаштан мебошад. Ба хоҳири нарасидан ба иззати нафси қаҳрамонони ҳарду қисса аз овардани ному насаби пурраи онҳо худдорӣ мешавад:

Чунин мисол овардан мумкин аст, ки масалан. ҷавонписар Р.Д. ва ҷавондухтар А.М. дар шаҳри Кӯлоб, ки А.М. зода ва истиқоматкунандаи он ҷо буд, чандин сол қабл бо ҳам шинос мешаванд, байнашон ишқу муҳаббати самимӣ пайдо мегардад ва билохира бо розигии тарафайн ва ҳам волидайн издивоҷ ва тӯй мекунанд. Р.Д. ҷавони зебову дидадаро ва кордон будааст ва ба кори савдо машғул мешавад. Чанде пас А. низ бо ӯ ба кори савдо даст мезанад. Фарзанддор мешаванд ва бо меҳнати ҳалолу ақлона соҳиби хонаву дари шахсӣ мешаванд. Соҳиби зиндагии хушу хонаи обод ва фарзандон мегарданд. Кори савдояшон барор мекунад. Р.Д. нафақат аз ӯҳдаи таъмини рӯзгори зану фарзандони худ мебарояд, балки ба рӯзгори падар ва бародаронаш, ки дар як деҳаи дурдасти Кӯлоб мезистанд, пайваста кӯмаки молиявӣ мекунад. Аз байн чанд сол сипарӣ мегардаду бо амри тақдир ё чашми бади ҳасудон Р.Д. муфлис гардида қарздор мешавад. Зану шавҳари ҷавон бо маслиҳату мувофиқати тарафайн хонаашонро мефурӯшанду аз қарз ҳалосӣ меёбанд ва чун зиндагӣ мушкил мегардад, ба хонаи падари Р.Д. дар Кӯлоб кӯч мебаранд.

Падари Р.Д. ва бародарон ҳарчанд худ дар ҳавлии танг масоҳаташ хурд мезистанд, оилаи ҷавонро бо хушнудӣ ва дасту дили кушода қабул мекунанд ва сарпаноҳ медиҳанд. Вале азбаски дар ҳавлӣ чанд оила зиндагӣ мекард ва хонаи ҳолие набуд ки, зану шавҳари ҷавон бо фарзандон бе инҷу ноз дар таҳхона ҷой мегиранд. Р.Д. ба кори деҳқонӣ машғул мешаваду А. ба тарбияи фарзандон ва пешбурди кори рӯзгор. Хулоса бо мушкиливу баъзе маҳрумиятҳои рӯзгор бошад ҳам, зиндагиро пеш мебаранд. Ҳамсояҳо то ба имрӯз дар ҳайратзадаанд чӣ тавр як духтари аз оилаи бой ва зиндагии хушу хуррам дошта ва аз оилаи номдор ин қадар сол бе лабу лунҷи овезону қавоки гирифта, бе нозу нуз ба чунин шароити мушкили рӯзгор дар кишлоқ тоқат кардааст. Ҳамагон ба пурсабрию таҳаммулпазирӣ ва одобу рафтори А. қоилад ва офаринаш меҳонанду водидайни чунин духтар тарбият кардари садҳо бор раҳмат мегӯянд. Хушдоманоне, ки ин қиссаву одобу ахлоқ ва солеҳагии А-ро шунидаанду медонанд, пеши келинҳояшон ӯро намунаи ибрати одаму одамагарӣ мисол меоваранд.

Пуртоқатию сабурӣ ва шукргузориҳои ин оилаи ҷавон оқибат самар овард ва онҳо соҳиби қитъаи наздиҳавлигӣ дуҷумбора гаштанд. Новобаста ба ҳама мушкилот фарзандонро тарбият карданд, меҳонанд ва дар ҳамдигарфаҳмию сабурӣ хушбахтона зиндагӣ доранд. Муҳимтар аз ҳама, омодагии онҳо ба зиндагии оилавӣ боиси мустаҳкаму пойдор нигоҳ доштани оила гардид. Пас маълум мешавад, ки ҳарду ҳам дар оилаҳои

волидон тарбияи хуб гирифтаанд ва бовари аст, ки фарзандони онҳо низ тарбияи хуб гирифта, ба зиндагии оилавии оянда хуб омода мегарданд.

Дуввум. Р. ва О., ки бо амри боре хонавайрон шуда буданд, бо ҳам шинос мешаванд ва ба зуди зуд бо ризоияти волидайн тӯю тамошо ва оила барпо мекунанд. Духтар, ки зоҳиран хеле хапу хомӯш ва хуб менамуд, ҳанӯз аз моҳҳои аввал, ба қавле хислати худро нишон додан мегирад. Дар оилаи шавҳар ҳама аъзоён бо ӯ муносибати хуб мекунанд, вале нозу нузаш сар мешавад ва бо ҳар баҳонаи сохтаю бофта зуд-зуд майлу хоҳиши хонаи модар рафтано мекунанд. Касе, на шавҳараш ва на хушдоманаш боре ҳам ба ин монев намешаванд. Даре нагузашта ӯ, чуноне мегӯянд, акнун гоҳ-гоҳе ба талабу дархост ё насиҳати хушдоман нописандию гапгардонӣ карда, низоҳоро дар оила бармеангезад. Кор то ба чое мерасад, ки оҳиста-оҳиста аъзоёни оилаи шавҳарашро байни ҳам ба ҷангу ҷанҷол кашиданӣ мешавад ва борҳо ба ин муваффақ ҳам мешавад. Борҳо бо баҳонаи бемор буданаш ба хонаи модар барои табобат меравад. Оқибат ба қаҳрқардан ва инҷики намуда, даст мезанад, вале ба хоҳири ободии зиндагии фарзанд падару модар ўро боз баҳонааш бармегардонанд ва гуноҳояшро мебахшанд.

Рафтору кирдорашро ду-се маротиба дар ҳузури падару модараш муҳокима мекунанд, пушаймон будани худро изҳор мекунанд, бо гузашти чанд вақт боз ҳамон хислату рафторашро такрор менамояд. Калонсолон баргашта гуноҳашро мебахшанд, насиҳаташ мекунанд, ки зиндагӣ бозича нест, хонаи ободатро саҳт бигирад, оқибати фарзандонаш чӣ мешавад. Хуб мегӯяд, вале чанде пас боз ҳамон аҳвол.идома меёбад.

Шавҳари ӯ ҷавони аз ўҳдаи зиндагӣ мебаромадагист, кори даромаднок, мошин ва муҳимтар аз ҳама, ӯ ҷавони меҳнатист ва хислати хуб дорад. Падару модараш ва бародаронаш ҳама одамони хубанд, ҳама аз пайи меҳнат ва зиндагистанд, ба касею ба чизе коре надоранд.

Чун келин фарзанддор шуд, ҳама хурсанд шуданд, ки акнун одатҳои бадашро мепартояд. Аммо афсӯс! Бадтар шуду беҳтар не. Хулоса, вақте бори охир қаҳр карда рафт, дигар дили хушдоману хусур аз ӯ монд, чаро ки бе ягон сабаб ба тўҳмату бўҳтон даст мезад. Вале бо хоҳишу илтимоси падару модари келин ва ба хоҳири набера ва фарзанд хусуру хушдоман назди онҳо гуфтанд, ки майлаш, як бори дигар мебахшедамаш. Аммо боз ҳамон «Аҳмадаки порина» шуд. Дигар корд ба устухон расид ва оқибат дили шавҳар низ аз ӯ монд ва ҳарчанд падару модари О. гуфтанд, ки писарам, шояд занат ба зиндагии ҷудой майл дорад хонаатро вайрон нақун ва то соҳиби хонаи худ шудан биравед иҷора шинед ва зиндагӣ кунед, ҷавон дигар нахост.

Ва дар натиҷаи беандешагӣ ва феълӣ рафтори бади зани ҷавони ба зиндагии оилавӣ нотайёр боз як оилаи ҷавон шуд вайрон.

Таҳлили психологии масъалаи мазкур нишон дод, ки дар мавқеи аввал дар оила мушкилоти молиявӣ ба вуҷуд омад, ҳамсарон ба сабуки ва таҳамулпазири роҳ додан дар як ҳавлии хурд зиндагӣ қардан ва ниҳоят боз пояи муносибатҳои оилавию мустаҳкам намуданд.

Дар мавқеи дуюм занҳои ҷавон баъди хонадоршавӣ сар, ки ба болиш мондан мегуяд. «Модарам чикор кард», ӯ чӣ аҳвол дошта бошад ҳамин гуна ҷавон духтарон ба ҷои мустаҳкамкуни пойдор доштани оила низоъ бармеангезанд таъби кайфияи аҳли оиларо мудом хира месозанд ва шиддати муоширотӣ дохили оилавию тезу тунд мекунанд. Ба маслиҳат доданҳам ислоҳ намешаванд. Як раву инҷик ва зудранҷ буда, ихтилофангезанд. Онҳо аз ҷиҳати маънави психологи ба ҳаёти оилавӣ тайёр нестанд дар хусуси оиладорӣ худро масъул намешунавам.

Аз гуфтаҳои болоӣ ва ин ду маводҳои психологон оварда шуда натиҷагирӣ кард, ки агар волидайн дар оила ва дигар тарбиятгарон дар таълимгоҳҳо вазифаю қарзи ҳешро дар мавриди ба зиндагии оянда, ба ҳаёти оилавӣ омода сохтани насли наврасу ҷавон пурраю ҳаматарафа ва саривақтӣ иҷро нақунанд, ҷавонон бе омодагӣ ба вазифаҳои муҳими иҷтимоии ҳеш издивоҷ мекунанд, ки ин на ҳама вақт ба хубӣ меанҷомад.

Пас аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва психологӣ омода будани ҷавонон ба зиндагии оилавӣ шарт ва воситаи пайдорию мустаҳкамӣ, бақои оила, зиндагии оилавӣ осудаву хушбахтона ва бешак, асоси устуворию саботи давлату ҷомеа мебошад. Бахусус таъкиди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар воҳӯрии ҳамасола бо бонувони кишвар бахшида ба Иди бонувон хеле ва хеле оқилонаву бамаврид аст, ки ҷавонон қабл аз издивоҷ бояд аз таҳхиси тиббӣ гузаранд. Ва бовар аст, ки ин кор то андозаи назаррас боиси гирифтани пеши роҳи барпосозии оилаҳои пешакӣ ба вайроншавӣ ҳукмшуда хоҳад гашт.

Дар асоси маълумотҳои дар боло зикршуда, баъзе аз онҳоро ба таври мухтасар зикр менамоем:

Низом ва анъанадорӣ: Оила дар ҷомеаи тоҷикӣ на танҳо як воҳиди хурсанде, балки як низомест, ки анъанаҳо ва арзишҳои интиқол медиҳад. Риояи расму оинҳои никоҳ ва аъзоёни оила муҳим аст.

Роҳбарӣ ва вазифаҳо: Дар оилаҳои тоҷикӣ, бо ислоҳияти анъанавӣ, роҳбарии оила аксар вақт ба мардҳо, ки сарпараст ва таъминкунандаи оила мебошад, вобаста аст. Истеҳсоли оила ва аҳамияти нақши зан дар манзил ва ҷомеа низ бояд ба назар гирифта шавад.

Сарпарастонӣ ва ҳифзи оила: Оила барои аъзои худ, хусусан фарзандон, муҳити муҳофизатиро таъмин мекунад. Морон ва модарон дар тарбияи фарзандон нақши муҳимро иҷро мекунад, ки ин барои рушди психологӣ ва иҷтимоии кӯдак аҳамияти калон дорад.

Равобити иҷтимоӣ: Равобити оилавӣ ба раванди иҷтимоии оила таъсир мерасонад. муносибатҳо байни аъзои оила, ҳамсояҳо ва ҷомеа ин равандро ба пеш мебарад, ва кӯмак ба ҳамдигар дар муҳити оилавӣ муҳим аст.

Психологияи оилавӣ: Психологияи оилавӣ дар Тоҷикистон бо меҳр, эҳтиром ва муҳаббат байни аъзои оила форми дучанд меёбад. Ин арзишҳо муносибатҳои оилавиرو ба таҳрези мустаҳкам ворид мекунад.

Насл ва анъанаҳо: Наслгароӣ дар оила аҳамияти калон дорад. Оилаҳо тафриқи фарҳангии худро нигоҳ медаранд ва ин раванд ба ворисон ва самтгирии иҷтимоии оила шомил мебошад.

Масоили муосир: Баъзе аз масъалаҳо, ба мисли муҳоҷират, камбизоатӣ ва равандҳои глобалӣ, метавонанд ба бунёди оила таъсир расонанд. Оилаҳое, ки бо чунин масъалаҳо рӯбарӯ мешаванд, метавонанд бо мушкилот ва шабакаи иқтисодӣ дучор оянд.

Ҳамин тавр, бунёди оила дар Тоҷикистон як равандест, ки бо арзишҳои анъанавӣ ва муҳити иҷтимоии муосир алоқаманд аст. Ин бунёд дар ҷаҳони муосир ба масъалаҳои нав таваҷҷӯҳ мекунад ва инкишофи оила ва ҷомеа пӯширо зарурӣ мекунад.

АДАБИЁТ

1. Анвар Шарипов. “Бедорсозии равонии инсон, ҳаёт ва муносибат ба он” – Душанбе: “Матбаа”, 2024. – 136 с.
2. Афанасев, Т.М. «Оила». Душанбе, Нашриёти «Маориф», соли 1987.
3. Борман, Р. «Маладҷи ва любовь». Москва, Издательство «Молодая гвардия» 1975 г.
4. В.А.Сысенко. Молодежь вступает в брак. – М.: Мысль, 1986. – 255 с.
5. В.А.Сысенко. Новобрачные в зеркале собственных взглядов, суждений, оценок / В.А. Сысенко. - М.: Мысль, 1985 - 164с.
6. «Дастури психологияи амалӣ» Мураттибон: С.Н.Алиев, М.Давлатов, Л.Н.Содиқов, Н.М.Ҳамроева, Н.М.Юнусова. Нашриёти «Собириён» Душанбе с.2004.
7. Назруллоева, М., Арабов И., Мустафоқулов Т. «Омузиши курси этика ва психологияи ҳаёти оилавӣ». Душанбе, 1991с.
8. Социальная психология/ Под редакцией Академика А.В. Петровского. Москва, «Просвещение», 1987 г.
9. Н.Я.Соловьев. Семья в социалистическом обществе. М.: Политиздат, 1981. – 63 с.
10. Меликсетян, А.С. «Имрӯзу фардои оила». Душанбе, Нашриёти «Маориф» с.1986.
11. Общая психология // Под ред. А.В.Петровского. М., 1977.
12. Мустафоқулов, Т., Абдуллоева М.М. Пойдории оила омили асосии рушдиҷомеа. // Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. №5. С.55-59.

**ИШТИРОК, МУНОСИБАТ ВА ТАШАББУСИ ВОЛИДОН ДАР ҲАМКОРИИ
МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМӢ ЧИҲАТИ МУТОБИҚШАВИИ
КӯДАКОН БА ТАҲСИЛ**

ҚУРБОНОВ Файзали – номзоди илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, ш. Бохтар, к. Айни, 67, **тел.:** (+992)93 512 00 60

КАРИМОВА Санавбар Раҳматуллоевна – унвонҷӯи кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, ш. Бохтар, к. Айни, 67. **E-mail:** tarbiya23@mail.ru, **тел.:** (+992) 901 11 84 71

Муаллифон дар таълифоти хеш андешаҳои худро оид ба иштирок, муносибат ва ташаббуси волидон дар ҳамкории муассисаҳои таълимӣ чиҳати мутобиқшавии кӯдакон ба таҳсил ибрази андеша намуда, масъалаи мазкурро аз нуқтаи назари илмӣ арзёбӣ кардаанд.

Дар мақола омадааст, ки МТМУ барои таълиму тарбияи дурусти насли наврас ва ноил шудан ба муваффақияту дастовардҳои беназир ба ҳамкориҳои судманди падару модарон ниёз дорад. Аз мазмуну мундариҷаи мақола бармеояд, ки аксари падару модарон эътироф мекунанд, ки онҳо метавонанд ба фарзандонашон ҳам дар синф ва ҳам дар хона кумак расонанд. Дар ин ҷабҳа низ аксари омӯзгорон меҳоянд, ки волидон ба ҳаёти мактаб бештар ҷалб карда шаванд. Муаллифон андешаҳои педагогҳои бузургро ҳулоса карда, қайд кардаанд, ки ҳар қадаре, ки волидон ба тарбияи фарзанд наздик бошанд, ҳамон қадар таъсири ин ба рушд ва муваффақияти таҳсилоти ӯ зиёд мешавад. Омӯзгорон низ бояд ҷалби падару модаронро ба раванди таълим ҳадафи асосии фаъолияти касбии худ гардонанд, зеро ин шарти асосии иҷтимоии бомуваффақият аст.

Бояд таъкид дод, ки дар замони рушди соҳаи маориф маҳз ошкоро будани фаъолияти муассисаҳои таълимӣ ва иштироки волидайн шарти муҳимтарини таъмини болоравии сифати таълим мебошад. Аз ин рӯ падару модари таълимгирандагон уҳдадоранд, ки бо раванди таълиму тарбия, мазмуну муҳтавои таҳсилот ва сатҳи дониши фарзандонашон шинос гардида, дар рушди он саҳмгузор бошанд.

Вожаҳои калидӣ: иштирок, муносибат, ташаббус, волидон, ҳамкориҳои муассисаҳои таълимӣ, мутобиқшавии кӯдакон ба таҳсил, омӯзгорон, падару модарон.

**УЧАСТИЕ, ОТНОШЕНИЕ И ИНИЦИАТИВА РОДИТЕЛЕЙ В СОТРУДНИЧЕСТВЕ С
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ УЧРЕЖДЕНИЯМИ ПО АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ К ОБУЧЕНИЮ**

ҚУРБОНОВ Файзали – кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, г. Бохтар, ул. Айни 67, **тел.:** (+992)93 512 00 60

КАРИМОВА Санавбар Раҳматуллоевна – соискатель кафедры педагогики ГОУ «Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава», г. Бохтар, ул. Айни 67. **E-mail:** tarbiya23@mail.ru, **тел.:** (+992) 901 11 84 71

В своей статье автор рассматривает проблемы участия, отношения и инициативе родителей в сотрудничестве образовательных учреждений по адаптации детей к обучению, а также оценивает этот вопрос с научной точки зрения.

В статье говорится, что МТМУ необходимо плодотворное сотрудничество родителей для правильного обучения и воспитания подрастающего поколения, достижения уникальных успехов и достижений. Содержание статьи свидетельствует о том, что большинство родителей осознают, что могут помогать своим детям как в классе, так и дома. В этом плане большинство учителей также хотят, чтобы родители принимали более активное участие в школьной жизни. Автор обобщает мысли великих педагогов и отмечает, что чем ближе родители к воспитанию ребенка, тем большее влияние это оказывает на его развитие и успешность обучения. Педагогам также следует сделать вовлечение родителей в образовательный процесс первостепенной целью своей профессиональной деятельности, поскольку это является важнейшим условием успешной социализации.

Следует отметить, что в эпоху развития сферы образования прозрачность деятельности образовательных учреждений и участие родителей являются важнейшими условиями обеспечения повышения качества образования. Поэтому родители учащихся обязаны знать процесс обучения и воспитания, содержание образования, уровень знаний своих детей и вносить свой вклад в его развитие.

Ключевые слова: участие, отношение, инициатива, родители, сотрудничество образовательных учреждений, адаптация детей к образованию, педагоги, родители.

PARENTAL PARTICIPATION, ATTITUDE AND INITIATIVE IN COOPERATION WITH EDUCATIONAL INSTITUTIONS TO ADAPT CHILDREN TO LEARNING

KURBONOV Faizali – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, Bokhtar, Aini St. 67, **phone** (+992) 93 512 00 60

KARIMOVA Sanavbar Rakhmatulloevna – applicant of the Department of Pedagogy of the State Educational Institution "Bokhtar State University named after Nosir Khusrav", Bokhtar city, Aini street, 67. **E-mail:** tarbiya23@mail.ru, **phone:** (+992) 901 11 84 71

In his article, the author examines the problems of participation, attitude and initiative of parents in cooperation with educational institutions to adapt children to learning, and also evaluates this issue from a scientific point of view.

The article states that the MTMU needs fruitful cooperation of parents for the proper education and upbringing of the younger generation, achieving unique successes and achievements. The content of the article shows that most parents realize that they can help their children both in the classroom and at home. In this regard, most teachers also want parents to take a more active part in school life. The author summarizes the thoughts of great teachers and notes that the closer parents are to the upbringing of a child, the greater the impact it has on his development and success in learning. Teachers should also make the involvement of parents in the educational process the primary goal of their professional activities, since this is the most important condition for successful socialization. It should be noted that in the era of development of the education sector, transparency of the activities of educational institutions and parental participation are the most important conditions for ensuring the improvement of the quality of education.

Therefore, parents of students are obliged to know the process of education and upbringing, the content of education, the level of knowledge of their children and contribute to its development.

Keywords: participation, attitude, initiative, parents, cooperation of educational institutions, adaptation of children to education, teachers, parents.

Имрӯз дар бораи зарурати иштироки волидон дар ҳаёти мактаб, синф ва кӯдак баҳс кардан душвор аст. Маҳз дар ҳамин пайдарпайӣ аввалин чизе, ки намоёндагони муассисаҳои таълимӣ ба он таваҷҷуҳ зоҳир мекунамд, ҳангоми ба мактаб рафтани кӯдак падару модарон ба ҷаъолияти мактаб ҷӣ гуна кумаки мусбӣ карда метавонанд, мебошад. Ин ҳолат ҷӣ маъно дорад: яъне, иштироки волидайн мувофиқи ҳуҷҷатҳои меъёриро ҳуқуқӣ дар раванди таълим муайян карда нашудааст, аммо дар ҳамин ҳол, сарфи назар аз қиёси зоҳирӣ, фарқият дар мафҳумҳо назаррас аст. Ба ибораи дигар, «иштироки волидайн» як навъ ҷаъолият аст, аммо бо нақши «падару модари талаба» ҷалб ва ташаббускор мешавад, дар ҳоле ки «иштироки волидайн» як «ҷаъолияти оқилона» мебошад, ки бо масъулияти бошӯурунаи волидайн муайян шудааст. Барои тамоми паҳлуҳои ҳаёти кӯдак (саломатӣ, мутабоқишавӣ, муошират, шароити худшиносӣ, ошкор кардани дастовардҳо ва амсоли инҳо), на танҳо барои муваффақияти ҷаъолияти ӯ ҳамчун хонанда, волидӣ масъул мебошанд. Саволе ба миён меояд: «Чаро дар шароити феълии инкишофи низоми маориф мо чунин ихтилоф ва тафсири гуногуни маъниҳо ба мушоҳида мерасад?».

Агар дар бораи истилоҳот сухан ронем, мафҳуми «иштирок», масалан, дар луғати Ожегов пеш аз ҳама ҳамчун «муносибати ҳамдардӣ, кумак», баъд «ҷаъолияти муштарак бо касе, ҳамкорӣ дар чизе» маънидод шудааст [13]. Дар луғати Н. Абрамов роҷеъ ба ин мафҳум синонимҳои зиёде оварда шудааст ва дар навбати аввал он «манфиат, ғамхорӣ, ҳамдардӣ», сипас

«муносибат, ҳамфикрӣ» ва сипас «ҷавобгарӣ, дилсузӣ, ҷалб, ёрӣ, ғаъолият, таваҷҷуҳ, сарпарастӣ, ҳассосият, бодикқат, раҳм, ламс, аъзогӣ, иштирок» мебошад.

Дар ҳуҷҷатҳои танзимкунандаи соҳаи маориф низ ҳамин мафҳумҳоро вомехӯрем. Дар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ бошад, омадааст, ки масъулияти тарбияи фарзанд бар уҳдаи падару модар мебошад. Дар эълумияи ҳуқуқӣ кӯдак чунин сатрҳоро меҳонем: «Барои рушди ҳамаҷониба ва мутаносиби тарбияи фарзанд, кӯдак ба муҳаббат ва фаҳмиш ниёз дорад. Вай то ҳадди имкон дар ғамхорӣ ва масъулияти волидайн ва ба ҳар сурат дар фазои меҳру муҳаббат ва таъмини маънавияю моддӣ ба воя расад» ва минбаъд дар ҳамон ҷо «Манфиатҳои кӯдак бояд роҳнамо бошад, принцип барои шахсоне, ки барои таълиму тарбияи ӯ масъуланд; ин масъулият пеш аз ҳама ба зиммаи волидайн ӯ аст» [4, с.6,8]. Конвенсия оид ба ҳуқуқҳои кӯдак масъулияти падару модарро (ба андозаи баробар) ҳам барои тарбия ва ҳам рушди кӯдак муқаррар менамояд, дар ҳоле ки «ғамхории аввалиндараҷа» «манфиатҳои бехтарини кӯдак» мебошад [6, м. 19.1.].

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» дар моддаи 15 оид ба таълиму тарбияи томактабӣ, дар банди 3, 4 омадааст [8]:

- Барои дар оила ва муассисаҳои томактабӣ таълиму тарбия гирифтани фарзандон падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда), баробар бо муассисаҳои томактабӣ масъул мебошанд ва барои таъмини инкишофи ҷисмонӣ, маънавӣ ва зеҳнии давраи аввали кӯдакӣ ва минбаъд барои ба таҳсил дар муассисаҳои таълимии таҳсилоти умумӣ омода намудани онҳо уҳдадоранд (банди 3).

- Муносибатҳои байни муассисаҳои томактабӣ ва падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда) тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон бо шартномаи тарафайн танзим карда мешавад (банди 4).

Ҳамчунин дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» дар моддаи 46 оид ба ҳуқуқ ва уҳдадорихои падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда) дар соҳаи маориф, дар банди 3 омадааст [8]:

- Падару модари (шахсони онҳоро ивазкунандаи) таълимгирандагон уҳдадоранд, ки бо раванди таълиму тарбия, мазмуну давомоти таҳсилот ва сатҳи дониши фарзандонашон шинос шаванд.

Ҳамин тариқ, «иштироки волидайн» ҳамкориҳои масъулиятнок, оқилона, созанда ва бехатар бо кӯдак бо мақсади рушди ҳамаҷонибаи ӯ (кӯдак) мебошад, ки ба хусусиятҳо, қобилиятҳо ва эҳтиёҷоти инкишоф, худшиносии ӯ мувофиқ аст, яъне иштироки волидайн дар тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти кӯдак дар асоси ҳамкорӣ ва «даҳлат накардан» оқилона (яъне. «фурӯ накардан»-и «озодии масъулиятнок» барои рушд) дар асоси муносибати мусбат ба маориф аст [14].

Дар адабиёти психологию педагогӣ мафҳумҳое мавҷуданд, ки аз ҷиҳати мазмун ба мафҳумҳои «тарбияи масъулиятнок, мусбӣ, тарбияи волидон» монанданд. Ин «падару модар», «меҳри волидайн» ва ғайра аст.

Аз нуқтаи назари одами миёна савол дар бораи табиат, пайдоиши эҳсосот ва муносибатҳои волидайн равшан аст: падару модар (модар, ҳадди аққал) тарбиятгари бечунучаро ва асосии кӯдак аст, рафтори волидайн аз ҷониби онҳо муайян карда мешавад. Зарурати насл, меъёри умумии биологӣ ва иҷтимоию ахлоқӣ мебошад. Агар ҳиссиёти волидайн вучуд надошта бошад ё инкишоф наёфта бошад, ин ба ҷуз вайрон кардани ҳамин меъёр чизе дигаре нест [12].

Ба гуфтаи Р. В. Овчарова, маълумотҳои муқоисавии таърихӣ ба таври равшанаванда исбот мекунад, ки нуқтаи назари ҳамаҷуза дар ҷомеаи муосир оид ба ин масъала ягона нест, аз ин рӯ волидайн ба маънои муосир натиҷаи рушди тулонии таърихӣ ва хеле зиддиятнок мебошад [12].

Як қатор ҷузъҳои тарбияи падару модари дорои хусусияти психологӣ, аз қабيلي муносибати падару модар, муоширати кӯдак ва волидайн, шеваи тарбияи оила, психологияи модарӣ ҳангоми интизории кӯдак ва ғайра берун аз динамика ва ҷудо аз дигар ҷузъҳои сохтори он баррасӣ мешаванд [12].

Ҳамин тавр, аз нуқтаи назари Р. В. Овчарова, «Падарӣ (модарӣ ва падарӣ) ҳадафи асосии ҳаёт, ҳолати муҳим ва вазифаи муҳими иҷтимоӣ-психологӣ ҳар як шахс мебошад. Сифати ин амалҳо, оқибатҳои иҷтимоию психологию педагогӣ онҳо аҳамияти муҳим доранд. Хусусияти волидайн дар сифатҳои насл инъикос ёфта, хушбахтӣ ва ҷовидонии шахсро таъмин мекунад. Метавон гуфт, ки ояндаи ҷомеа ҳолати имрӯзаи падару модар аст» [12]. Дар баробари ин, ӯ қайд мекунад, ки «падару модарӣ» ҳамчун падидаи равонӣ, ҳамчун ташаккули шахсият (психологӣ),

ки унсурҳои муносибатҳои ғайрирасмиро дар бар мегирад, имрӯз низ кам мавриди омӯзиш қарор гирифтааст [12].

Аз лаҳзаи ба дунё омадани кӯдак аввалин муҳити иҷтимоии рушди ӯ волидайнӣ ӯст, ки ба ҳадди аксар расонидани ниёзҳои кӯдак даъват карда мешаванд. Ин инчунин қонун кардани ниёз ба муҳаббатро дар бар мегирад.

Неруи пешбарандаи рушди кӯдак муҳаббати волидайн мебошад, ки барои қонун кардани ниёзҳои ҳаётан муҳимми ӯ мусоидат мекунад (А. Адлер, Р. Берн, Ч. Боулби, Д. В. Винникот, А. Лоуэн, В. А. Рамих, А. С. Спиваковская, З. Фрейд, Э. Фромм, Э. Эриксон).

Тибқи назарияи пайваستшавӣ, ки аз ҷониби равоншиноси австралиягӣ Чон Боулбӣ дар гузориш дар бораи мушкилоти кӯдакони ҷетим ва бесарпаноҳ таҳия шудааст, кӯдакони ба онҳое, ки дар муносибатҳои иҷтимоӣ бо онҳо ҳассос ҳастанд, замима мекунад. Сипас, вақте ки кӯдак ба ҳазидан ва роҳ рафтани оғоз мекунад, вай мекушад, ки одамонро, ки мешиносанд (объектҳои замима) ҳамчун як пойгоҳи амн истифода барад, ки аз он омӯхтани ҷаҳонро оғоз кунад ва онҳо метавонанд ба он баргарданд. Муносибати мутақобилаи омӯзгорон (одатан волидайн), ба ақидаи Ч. Боулби, ба ташаккули намуни муайяни вобастагӣ шуруъ мекунад, ки дар натиҷа моделҳои дохилии қорӣ ташаккул меёбанд. Онҳо «эҳсосот, дарқҳо, фикрҳо ва интизориҳои шахсро дар муносибатҳои минбаъда муайян мекунанд», яъне. мефаҳмонад, ки чӣ гуна муносибат бо волидон ба рушди кӯдак таъсир мерасонад [3]. Вай аввалин равоншинос буд, ки пайвастагиро «пайванди устувори равонии байни одамон» тавсиф кард (Ч. Боулби, 1998). Таҳқиқоте, ки дар солҳои 1960 ва 70-ум аз ҷониби Мэри Эйнсворт (пайрав ва наздиктарин пайрави Ч. Боулби), мутахассиси соҳаи равоншиносони рушд гузаронида шуда буд, мафҳумҳои асосии назарияро муттаҳид намуда, истилоҳи «пойгоҳи беҳатар»-ро қорӣ намуда, назарияро васеъ намуд, ки як қатор нафъҳои замимаҳои кӯдакӣ: эмин, ноамнӣ ва ташвишваранд [1, 2]. Баъдтар, намуни чорум муайян карда шуд - замимаи номутаҷаккил. Микёси назарраси таҳқиқоти муосир, ки ба ҷанбаҳои гуногуни замима таъсир мерасонад.

Л. Демоз дар байни шаш дигаргунсозиҳои, ки ӯ нисбат ба давраи кӯдакӣ муайян кардааст, аз нуқтаи назари Р. В. Овчарова ва як гурӯҳ муаллифони [89], метавон намунаи меҳру муҳаббати падару модариро дар давраҳои гуногуни иҷтимоӣ фарҳангии инкишофи ҷомеа донист, ки услуби меҳру муҳаббати волидайнро ҳосси давраи миёнаҳои асри XX тавсиф кардааст. То имрӯз ҳамчун «ёрирасон» вақте волидайн дар пасманзари иртиботи эмотсионалӣ ҳамдардӣ нишон дода, кӯшиш мекунад, ки инкишофи фардии кӯдакро таъмин намояд. Аслан, ин мафҳуми «иштироки волидайн»-ро, ки мо қаблан таҳия карда будем, ба хотир меорав.

Майкл Фулан дар асари худ «Фаҳмиши нави ислоҳот дар соҳаи маориф» [15], ки моделҳои ҳамкорӣ мутақобила ва шаклҳои ҷалби волидон дар ҳаёти мактаб, роҳҳои нави шарикӣ волидон ва ҷомеаро баррасӣ намуда, мафҳуми «иштироки волидайн»-ро истифода мебард (2006). Вай менависад, ки «масъалаи ҷалби волидон ва ҷомеа дар мактабҳо дар тӯли 30 соли ахир мавзӯи садҳо китобу мақолаҳо будааст. Дар назари аввал ин гуна адабиёт пур аз зиддиятҳо, номутаҷаккил ва барои фаҳмиш умедбахш аст. Бо вучуди ин, пайдоиши чунин пажӯҳишҳо худ як падидаи аҷибест, зеро пайвасти таъкид мекунад, ки волидайн ба таҳсилоти кӯдак наздиктар бошанд, таъсири ин ба рушд ва муваффақияти таҳсилоти ӯ бештар мешавад. Албатта, ин асло осон нест, зеро ин баёния тағйирёбандаҳои зиёдеро фаро мегирад, ки эҳтимолияти пайдоиши чунин наздикиро кам мекунад. Ва мо метавонем вазъиятҳоеро тасаввур кунем, ки дар он ин наздикӣ, воқеан, метавонад ба афзоиши кӯдак зарар расонад. Иштироки волидайн бояд фарқияти фарҳангӣ, этникӣ ва синфӣ, инчунин тафовутҳои вобаста ба синну сол ва ҷинс хонандагонро ба эътибор гирад» [15].

Ҳангоми муайян кардани шароитҳои, ки дар он ҷалби волидон ва ҷомеа самараноктар аст, фаҳмидани шаклҳои ҷалби волидон ва оқибатҳои онҳо барои хонандаи алоҳида, тамоми синф ва умуман мактаб, яъне баъзе шаклҳои иштирокӣ фаҳмидан лозим аст, ки ин ба натиҷаҳои мусбӣ оварда мерасонад.

Ҳенри дар мақолае дар бораи ҳамкорӣ волидон ва мактаб дар ҳолатҳои муҳим чунин хулоса мекунад: «Омӯзгорон бояд ба муҳити иҷтимоӣ худ бо ҳамдардӣ ворид шаванд ва бо ҳар як унсур он ба таври муассир муошират кунанд [7].

Илм дар бораи манфиатҳо, дурусттараш зарурати ҷалби волидон хеле равшан аст. Коулман (1998) дар омӯзиши мактабҳои ду ноҳия онро «қудрати се» (ҳамкорӣ волидон, хонанда ва омӯзгор) меномад. Коулман бар асоси мусоҳибаҳо ва пурсишҳои волидайн, хонандагон ва омӯзгорон бар ин назар аст, ки кӯшишҳои хонанда ба мактаб (ё машғул шудан ба омӯзиш) асосан аз ҷониби худ волидайн тавассути «барномаи таълими хонагӣ» ташаккул меёбад, аммо чунин ҷалби волидайн танҳо як тағйирёбанда аст, ки метавонад ба амалияи мактаб ва таълим таъсир расонад.

Коулман инро чунин шарҳ медиҳад: «Вақте ки масъулияти хонанда инкишоф меёбад, ин вазифаи муносибат ва амалияи ҳамаи аъзоёни сегона аст. Унсурҳои ҳаётан муҳим инҳоянд: а) барои омӯзгор, эътиқод ба ҷалби волидон, қобилияти хонанда ва аҳаммияти охиста-охиста дар синф омӯзонидани ин масъулият; б) барои хонандагон — суҳбат бо падару модарон дар бораи мактаб, боварӣ ба қобилияти кор, арзиши мактаб барои хонандаи оянда ва ҳамкорӣ бо омӯзгорон; в) барои волидайн — арзиши мактаб, муносибати «даъваткунанда»-и муаллим ва суҳбат бо хонандагон дар бораи мактаб». Коулман ба хулосае меояд, ки «ухдадорҳои донишҷӯён воқеан метавонад тавассути муносибатҳои муштараки омӯзгорон, ки дар амалияи таълими онҳо ифода ёфтааст, нигоҳ дошта шавад ва мустаҳкам карда шавад ва муносибатҳои қавӣ бо волидон муҳим аст». Коулман (1998, сах. 150, таъкид дар асл) тасдиқ мекунад, ки «муаллимон метавонанд ба ҳамкории волидайн бо баъзе усулҳои оддӣ, ки ба ҳама маълуманд, вале пайваста дар ҳеҷ яке аз мактабҳои мо татбиқ намешаванд мусоидат ва ташвиқ кунанд [10].

Аксари волидон, ба эътиқоди ӯ, эътироф мекунанд, ки онҳо метавонанд ба фарзандонашон ҳам дар синф ва ҳам дар хона кӯмак кунанд. Аҷиб дар он аст, ки аксари омӯзгорон низ мецоханд, ки волидон ба ҳаёти мактаб бештар ҷалб карда шаванд [7]. Ва ин вазъият имрӯз ҳам аҳаммият дорад.

Ч. Коулман нақши волидайнро дар раванди таълим дар мактабҳои Амрико омӯхта ба хулосае омад: «Ҳар қадаре, ки волидон ба тарбияи фарзанд наздик бошанд, ҳамон қадар таъсири ин ба рушд ва муваффақияти таҳсилоти ӯ зиёд мешавад». Мортимер ва ҳамкасбони ӯ дар кори худ оид ба самаранокии мактаб [9] қайд карданд, ки яке аз дувоздаҳ омилҳои асосӣ, ки барои ҷудо кардани мактабҳои муассир аз мактабҳои камсамар имкон дод, усулҳои ҷалби волидон мебошад. Чунин хулосахоро дар таҳқиқоти дигари муаллифони ғарбӣ, аз қабилҳои М. Розенхолтс, Л. Штейнберг, Ч. Эпштейн, М. Фулман ва дигарон низ қайд кардаанд. Масалан, дар таҳқиқоти онҳо чунин омадааст: «Омӯзиш ва рушд дар ҷамоатҳои маҳаллӣ, ки ҷамоатҳо ва мактабҳо ҳамкорӣ ташкил мекунанд ва яқоя кор мекунанд, барои омӯзиши муассир ва иҷтимоӣ муҳим аст». Муваффақияти муносири ғарбӣ, ки бо мушкilotи ҳамкории оила ва муассисаҳои таълимӣ сарукор доранд, аҳаммияти омилҳои муҳталифи таъсиргузор ба рушди ҳамкории волидон ва омӯзгоронро таъкид мекунанд. Баъзе муваффақон (Коулман, Мортимер), дигарон ба характери ошкоро будани фаъолияти мактаб [9] таваҷҷуҳ доранд. Аз нуқтаи назари онҳо, ташаббуси ҷарабиниҳо дар бобати мустаҳкам намудани алоқа бо падару модарон ва умуман аҳли ҷомеа бояд аз тарафи маъмурияти мактабҳо ва омӯзгорон бошад оғоз шавад. Тибқи таҳқиқоти Мортимер, «мактабҳое, ки сиёсати дарҳои кушод доранд, самараноктар буданд. Омӯзгорон низ бояд ҷалби падару модаронро ба раванди таълим ҳадафи асосии фаъолияти касбии худ гардонанд, зеро ин шартҳои асосии иҷтимоии бомуваффақият аст» [16]. Ин мавқеъҳо имрӯз ҳам аҳаммияти худро доранд. Аз тарафи дигар, Л. Штейнберг, Ч. Эпштейн чунин омилҳои пешбарандаро ба мисли иштироки волидон дар траекторияи таълими фарзандонашон муайян кардаанд. Масалан, дар Амрико, тибқи таҳқиқот, тақрибан ҳар сеюмин волидайн дар ҳаёти фарзанди худ ва махсусан дар таҳсили ӯ иштирок намекунанд. Дар баробари ин, дигар таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки ба дастовардҳои мактабии кӯдакон таваҷҷуҳи волидон, бахусус дар фаъолияти таълимӣ таъсир мерасонад.

Солҳои охир оид ба нақши волидайн ва ҳамкории онҳо бо роҳбари синф таҳқиқотҳои пайгирона ва басо сахт ба вучуд омадаанд. Ҳамзамон, ҳанӯз соли 1988 як қатор муаллифони роҳбарии Мортимер (1988) дар як кори густурда бо номи «Дар бораи самаранокии мактаб» ширкат варзида, ба хулосае омаданд, ки усулҳои иштироки волидон аз дахҳо омилҳои асосӣ иборат мебошанд, ки метавонанд дар муайян кардани муассиртарин мактабҳо ва мактабҳои бесамар нақши муҳим бибозанд. Тибқи таҳқиқоти онҳо иштироки волидон дар ҳаёти мактаб (ин на танҳо кӯмаки мустақим дар синф, балки ҳангоми «боздиди таълимӣ», ҳузур дар муҳокимаи муваффақияту дастовардҳои кӯдакон) ба рушд ва пешрафти умумии хонандагон таъсири мусбат расонидааст. Илова бар ин, муаллифони аҳаммияти ошкоро будани директори мактабро нисбат ба волидон қайд кардаанд.

Ба гуфтаи муваффақон, мактабҳое, ки дар амалияшон сиёсати «дарҳои боз»-ро таъкид мекарданд ва волидоне, ки иштироки онҳо дар раванди таълими кӯдак на танҳо дар мактаб, балки дар хона низ сурат мегирифт, муассиртар буданд (кӯмак дар омодагории вазифаи хонагӣ, хониши муштарақ ва ғ.) ба таълими кӯдакон таъсири мусбат мерасонад (Мортимер, [10, с. 255]).

Бояд таъкид кард, ки дар замони рушди соҳаи маориф маҳз ошкоро будани фаъолияти ташкилоти таълимӣ ва иштироки волидайн шартҳои муҳимтарини таъмини болоравии сифати таълим мебошад.

Розенхолтс дар таҳқиқоти худ тафовути ҷиддиро дар муносибат нисбат ба падару модар ҳамчун иштирокчиёни раванди таълиму тарбияи кӯдак дар байни муаллимони мактабҳои

«тарқиёбанда» ва «рукуд» ошкор кардааст. Дар мактабҳои «рукуд» ҷалби волидон ба ҳаёти мактаб ба сифр кам карда шуд, зеро омӯзгорон дар ин ҷо аҳаммият надоштанд, дар ҳоле, ки омӯзгорон аҳаммияти ҷалби волидонро қадр мекарданд ва иштироки онҳоро ҳамчун манбаи воқеии таълим истифода мебарданд, ки ин ҳалли бомуваффақияти вазифаҳои таълиму тарбия аст (М. Фулан) [15, с. 152].

Барои муҳаббати падару модар, ба гуфтаи Д. Леонтев, ҳамчун падидае, ки ба маънои муайян мансуб аст, инҳоянд:

- меҳру муҳаббати волидайн дар шароити мушаххаси иҷтимоӣ (вазъияти муносибатҳои падару модар ва кӯдак) инкишоф ёфта, зухур меёбад ва аз як тараф, худ ба ин вазъият таъсир мерасонад, аз тарафи дигар, дар он тағйир меёбад;

- самти мақсадноки меҳру муҳаббати волидайн нисбат ба кӯдак.

Вобаста ба гуфтаҳои боло савол дар бораи мавҷудияти воситаҳои барои таъмини иҷрои ин соҳаи кор ба миён меояд. Гузашта аз ин, дар як қатор ҳуҷҷатҳои асосӣ, ки тамоюл ва самтҳои рушди системаи маорифро муайян мекунад, имрӯз ба нақши афзояндаи муассисаи оилавӣ аҳаммият дода, ба сотсиализатсияи кӯдак таваҷҷуҳи махсус дода, зарурати низоми дастгирӣ, ҷорӣ намудани «технологияҳои кӯмак ба рушд» захираҳои дохилии оила, технологияҳои самараноки қори иҷтимоӣ, ки тақия ба фаъолияти ҳуди одамонро дар бар мегирад, ба онҳо имконият медиҳад, ки дар ҳалли мушкилоти худ дар баробари мутахассисон иштирок намоянд» [11].

АДАБИЁТ

1. Боулби, Дж. Привязанность. — М. : Гардарики, 2003. — 480 с.
2. Боулби, Дж. Детям — любовь и заботу / Дж. Боулби; под ред. В.С. Мухиной // Лишенные родительского попечительства. — М., 1991.
3. Ветрова, В.В. Уроки психологического здоровья / В.В. Ветрова. — М., 2000.
4. Декларация прав ребенка. 1959 г. Принята резолюцией 1386 (XIV) Генеральной Ассамблеи ООН 20.11.1959 г. единогласно. Преамбула
5. История социальной педагогики: Хрестоматия-учеб.: учеб. пособие. / под. ред. М.А. Галагузовой. Рекомендовано Министерством образования РФ в качестве учебного пособия для студентов высших учебных заведений — М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. — 544 с.
6. Конвенция о правах ребенка. 1989 г. Принята Генеральной Ассамблеей ООН 20. 11. 1989 г. Ратифицирована третьей сессией Верховного Совета СССР 13. 06.1990 г. Гуманитарная сфера и права человека. — М., 1992. — С. 98-112.
7. Кондракова, И. Родители как субъекты образовательной политики школы/ И. Кондракова // «Управление школой». — №17. — 2009.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” ш. Душанбе, 22 июли соли 2013, № 1004.
9. Леонова, Е.В. Адаптация и дезадаптация школьников в контексте требований новых федеральных образовательных стандартов / Е.В. Леонова, С.С. Шатова, Е.В. Щербакова [Электронный ресурс] // Психологическая наука и образование psyedu.ru. — 2014. — Т. 6. — №4. — Режим доступа: http://psyedu.ru/journal/2014/4/Leonova_Shatova_Shcherbakova.phtml. Дата обращения: 30.08.2016.
10. Мортимер, П. Исследование проблемы эффективности школы / П. Мортимер // Завуч. — 2001. — № 5. — С. 51–57.
11. Национальная стратегия действий в интересах детей на 2012 – 2017 гг. Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 1 июня 2012 г. N 761. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: pravo.gov.ru. Дата обращения: 10.10.2015
12. Овчарова, Р. В. Родительство как психологический феномен: учебное пособие / Р. В. Овчарова. — М.: Московский психолого-социальный институт, 2006. — 496 с.
13. Ожегов, С. И. Словарь русского языка: около 53 000 слов / С.И. Ожегов. Под общ. ред. проф. Л. И. Скворцова. — 24-е изд., испр. — М. : Оникс, Мир и Образование, 2007. — 1200 с.

БА ТАВАЧҶУҲИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи «Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон» мақолаҳои олимони соҳаи педагогика, устодони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, мушовирон, омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва унвонҷӯёни ватанию хориҷӣ ба таъб расонида мешаванд.

Ба хотири беҳбуди фаъолияти маҷаллаи «Паёми Академияи таҳсилоти Тоҷикистон» зарур медонем, ки мақолаҳо ба шакли зерин ба идораи маҷалла пешниҳод карда шаванд: хатман бо хулосаи мухтасар (резюме) ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ, мақола дорои сарлавҳа бошад, маълумоти мухтасар дар бораи муаллиф (ному насаб, унвони илмӣ, вазифа ва ҷойи қор), шарҳ - номгуӣ мақола ва адабиёти истифодашуда ба шакли хаттӣ ва электронӣ (дар диск ё флешка) ва як нусха мақола ба таври ҷопи принтерӣ пешниҳод карда шавад.

Маводи мақола ҳаматарафа санҷида шуда бошад.

Мақола бояд ба шакли компютери Times New Roman Tj – 14 таҳия шавад.

Андозаи қоғаз: А - 4. Ҳошия: аз боло ва поён – 2, 5 см., тарафи ҷап – 3 см., рост – 1,5 см., андозаи ҳуруф – 14, фосилаи байни сатрҳо: 1,0.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Ба мақола шарҳи мухтасари мухтасар ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ илова карда мешавад. Шарҳи мухтасари мухтасар дар оғоз ва адабиёти истифодашуда дар охири мақола оварда мешавад.

Ҳайати таҳририя ҳақ дорад мақоларо бо назардошти талаботи маҷалла қабул ва кӯтоҳ кунад ва ё рад намояд. Мақолаҳое, ки пештар дар дигар нашрияҳо ба таъб расидаанд, қабул карда намешаванд. Дастхатҳо барои тақриз арзёбӣ мешаванд ва муаллиф дар мавриди зарурат ба мухтасари он ошно мегардад.

Ба мақолаҳои унвонҷӯёну аспирантон тавсияи роҳбарони илмиашон зарур аст.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Вестник Академии образования Таджикистана» печатаются статьи учёных педагогов, преподавателей ВУЗ-ов, методистов, учителей средних общеобразовательных учреждений, аспирантов, местных и зарубежных соискателей, содержащие результаты исследований по педагогическим наукам.

При отправке статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила: размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотаций на таджикском, русском, и английском языках.

Для подготовки статьи должен использоваться текстовый редактор Microsoft Word. Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (шрифт Times New Roman Tj 14, формат А-4, интервал одинарный, поля: верхнее и нижнее -2,5 см, левое-3 см, правое -1,5 см;), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации, адрес. Далее через строку следует основной текст.

К статье прилагается резюме на таджикском, русском и английском языках с указанием названия статьи. Текст резюме приводится в начале статьи, список использованной литературы в конце.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи. Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Статьи аспирантов и соискателей принимаются с рекомендациями научных руководителей.

NOTES FOR THE AUTHORS

The scientific journal «Bulletin of the Academy of Education of Tajikistan» publishes articles by scientific educators, university professors, methodologists, teachers of educational institutions, graduate students of local and foreign applicants containing the results of research on pedagogical sciences.

When submitting articles to editorial board the following rules should be observed: the size of the article should not exceed 10 pages of computer text, including texts, tables, bibliography, drawings and annotation texts in Tajik, Russian and English.

For the preparation of the article should be used the text editor Microsoft Word.

An electronic version remains simultaneously with the printout of the article. The manuscript must be printed on a computer font Times New Roman TJ 14, format A-4 single spacing, upper and lower margins 2,5 sm, left 3 sm, right 1,5 sm and all the pages should be paginate.

At the top of the page in the center of the sheet is the title of the article, below after one interval the initials and surname of the author. Below is the name of the organization and address.

The main text follows through the given line. The article offers a summary in Tajik, Russian and English with title of article. The text of the summary is given at the beginning of the article, list of references at the end.

Editorial board reserves the right to make reductions and editorial changes to the article.

Articles do not comply with these rules are not accepted.

Articles of graduate students and applicants are accepted with the recommendations of supervisors.

**ПАЁМИ АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН / Маҷаллаи илмӣ,
маърифатӣ ва таълимию методӣ. – Душанбе, 2025. - № 2 (56). – 392 с.**

Сармуҳаррир:	Сафаров Ш.А.
Муовини сармуҳаррир:	Каримзода М.Б.
Котиби масъул:	Муҳиддинзода Б.
Мухаррири матни тоҷикӣ:	Гулмадов Ф.
Мухаррири матни русӣ:	Ҷонмаҳмадова Г.Ш.
Мухаррири матни англисӣ:	Абдуллозода М.И.
Мухаррири техникӣ:	Муҳиддинзода Б.
Саҳифабанд:	Ҳайдаров Р.

Муассис: Академия таҳсилоти Тоҷикистон

ВЕСТНИК АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКИСТАНА / Научно-просветительский и учебно-методический журнал, 2025. - №2 (56). – 392 с

Главный редактор:	Сафаров Ш.А.
Зам. главного редактора:	Каримзода М.Б.
Ответственный секретарь:	Муҳиддинзода Б.
Редактор таджикского текста:	Гулмадов Ф.
Редактор русского текста:	Джонмаҳмадова Г.Ш.
Редактор английского текста:	Абдуллозода М.И.
Технический редактор:	Муҳиддинзода Б.
Верстка:	Ҳайдаров Р.

Учредитель: Академия образования Таджикистана

**BULLETIN OF ACADEMY OF EDUCATION OF TAJIKISTAN/
Scientific-educational and metodical Journal, 2025. - № 2 (56). – 392**

Chief Editor:	Safarov Sh.A.
Deputy Chief Editor:	Karimzoda M.B.
Executive Secretary:	Muhiddinzoda B.
Tajik Text Editor:	Gulmadov F.
Russian Text Editor:	Djanmakhmadova G.Sh.
English Text Editor:	Abdullozoda M.I.
Technical Editor:	Muhiddinzoda B.
Verska:	Haidarov R.

Founder: The Academy of Education of Tajikistan

*Ба матбаа 25.06.2025 супорида шуд. Ба чоп 30.06.2025 имзо шуд.
Коғазӣ офсетӣ. Андозаи 60x84 1/8 ҷузъи ҷ. ш. 52. Теъдод 100 нусха. Супориши №14
Дар матбааи «Шабон-217», кӯчаи М. Турсунзода, чоп шудааст.*

*Сдано в печать 25.06.2025. Подписано к печати 30.06.2025. Печать офсетная.
Формат 60x84 1/8 Условно-печатный лист – 52. Тираж - 100. Заказ № 14.
Издательство «Шабон-217», 7734024, улица М. Турсунзаде*

*Download in Print 25.06.2025. Posted on 30.06.2025. Offset printing.
Size 60x84 1/8 Printer's sheet – 52. Edition - 100. Assignment № 14.
Publishing office "Shabon-2017", 7734024, M. Tursunzoda Str.*